

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XVI No. II 2017

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are mailed to the contributors. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey. The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Anthropology, Archaeology, Business Administration and Management Studies, Communication Studies, Economics, Educational Sciences, Geography, History, International Business Studies, International Relations, Law, Linguistics, Literature, Philosophy, and Sociology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

MLA International Bibliography

Gaziantep University Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

Gaziantep University

Rector Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Sinan Tankut GÜLHAN

Co-Editor

Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU

Section Editors

Assoc. Prof. Dr. Zekiye
ANTAKYALIOĞLU

Assoc. Prof. Dr. Gökhan GÖKGÖZ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR

Asst. Prof. Dr. Muharrem AÇIKGÖZ
Asst. Prof. Dr. Hasan AKSOY
Asst. Prof. Dr. Özgür BAŞYİĞİT
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Mehmet KILIÇ

Asst. Prof. Dr. Fettah KUZU
Asst. Prof. Dr. Şenay Leyla KUZU
Asst. Prof. Dr. Atınç OLCAY
Asst. Prof. Dr. N. Pınar ÖZGÜNER
Asst. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Editorial Assistants

Res. Asst. Dr. Enes KAVAK

Res. Asst. Önder GÜNEŞ

Abdullah BAYINDIR, PhD Candidate

Editorial Board

Asst. Prof. Dr. Sinan Tankut GÜLHAN
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
Prof. Dr. Burak GÜRBÜZ
Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR
Asst. Prof. Dr. Mehmet BİÇİCİ
Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Vol. 16, Issue 2, April 2017

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Advisory Board

Şinasi Aksoy
(METU, Türkiye)

Erman Artun
(University of Çukurova, Türkiye)

Yasin Ceylan
(METU, Türkiye)

Jean Crombois
(American University, Bulgaria)

Erdoğan Didar
(American University, Bulgaria)

Lelio Iapadre
(University of L'Aquila, Italy)

Andrejs Geske
(University of Latvia, Latvia)

B. N. Ghosh
(Eastern Med. Univ. North Cyprus)

Michael Goldman
(University of Minnesota, USA)

Şeyma Güngör
(University of İstanbul, Türkiye)

Zeynep Hamamcı
(University of Gaziantep, Türkiye)

Nazmiye Özgüç
(University of İstanbul, Türkiye)

Uli Schamiloğlu
(University of Wisconsin-Madison, USA)

Kemal Silay
(Indiana University, USA)

Ülkü Şişik
(University of Hacettepe, Türkiye)

Bayram Ürekli
(University of Selçuk, Türkiye)

Ercan Tatlıdil
(University of Ege, Türkiye)

Tuba Üstüner
(Cass Business School, UK)

Mustafa Yılmaz
(University of Hacettepe, Türkiye)

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XVI Issue No. II

CONTENTS

BUSINESS

- SERMAYE YAPISININ KÂRLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 303
Erkan ALSU
- ONLİNE ALIŞVERİŞ SİTESİ KAYNAKLI MÜŞTERİ ALGILARININ MÜŞTERİ
MEMNUNİYETİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ 313
Vildan ATEŞ
- ULUSLARARASI FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARININ KOBİ'LER
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ-TÜRKİYE UYGULAMASI 330
Murat KARAHAN, Medet İĞDE ve Dilek ÖZBEZEK
- RETRO PAZARLAMA BAĞLAMINDA TÜKETİCİLERİN MARKA KİMLİĞİ VE
MARKA İMAJINA BAKIŞ AÇILARI: GAÜN AKADEMİSYENLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA 345
Reyhan SARIÇİÇEK, Filiz ÇOKAY ÇOPUROĞLU ve İbrahim Halil KORKMAZ
- SİGARADAKİ FİYAT ARTIŞLARININ SİGARAYI BIRAKMA KARARINA
ETKİSİNİN İNTERNET ARAMA TRAFİĞİ VERİLERİ İLE ANALİZİ 359
Zeynep Didem UNUTMAZ DURMUŞOĞLU

EDUCATION

- ÖĞRETMEN ADAYLARININ ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMLERİ İLE
BENİMSEDİKLERİ EĞİTİM FELSEFELERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER
AÇISINDAN İNCELENMESİ** 373
Serkan ASLAN, Birsal AYBEK

- ÖĞRETMEN ADAYLARININ ORTAOKUL FEN DENEYLERİNİ
YAPILANDIRMACI YAKLAŞIMA DAYALI TASARLAMA DÜZEYLERİNİN VE
TASARIM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ** 386
Elif BENZER, Gülfem MUŞLU KAYGISIZ

- OKUL YÖNETİCİLERİNDE ALGILANAN YAŞAM KALİTESİ** 410
Abdurrahman EKİNCİ, Halis SAKIZ ve Recep BİNDAK

- MERHAMETİN ÖZNEL İYİ OLUŞ ÜZERİNDEKİ YORDAYICI ETKİSİNİN
İNCELENMESİ** 425
İsa Yücel İŞGÖR

ENGLISH LITERATURE

- WAR, PROPAGANDA and the INTELLECTUAL: A GRAMSCIAN APPROACH
to BERNARD SHAW'S "COMMON SENSE ABOUT THE WAR" (1914)** 438
Atalay GÜNDÜZ

HISTORY

- PAPA EFTİM VE MİLLİ MÜCADELEDEKİ ÖNEMİ** 453
Mehmet BİÇİCİ

- CUMHURİYET DÖNEMİNDE ADIYAMAN VE BESNİ'DE TRAHOM (1925-1975)** 461
Hamdi DOĞAN

MİLLÎ MÜCADELE'DE GÜNEY CEPHESİNDE KILIÇ ALİ BEY'İN FAALİYETLERİ	490
Ramazan Erhan GÜLLÜ	
MODERN OSMANLI DİPLOMASİSİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE KIBRIS (1876-1908)	508
Tuğrul ÖZCAN	
AKSARAY SANCAĞI MAHALLE VE KÖY İDARELERİNDE MUHTARLIK TEŞKİLATININ KURULMASI (1835)	524
Nevzat TOPAL	
LAW	
LES IMPACTS DE LA CONFIGURATION ÉTAT-CENTRIQUE DE LA COMMUNAUTÉ INTERNATIONALE SUR L'EXERCICE DE LA FONCTION JUDICIAIRE DE LA COUR INTERNATIONALE DE JUSTICE	537
Lider BAL	
KAMU GÖREVLİLERİ SENDİKACILIĞINDA İNGİLTERE, FRANSA, ALMANYA VE İSVEÇ ÖRNEKLERİ	553
Hakan CİNDEMİR	
TOURISM	
KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE KURUMSALLAŞMANIN ÖRGÜTSEL YENİLİK AÇISINDAN STRATEJİK ROLÜ	568
Aziz Gökhan ÖZKOÇ, Ebru KEMER	
TURKISH LITERATURE AND FOLKLORE	
GAZİANTEP'TE ZANAATLER: SEMERCİLİK, ÇULCULUK VE PALANCILIK	580
Süleyman FİDAN	

BUSINESS

Sermaye Yapısının Kârlılık Üzerindeki Etkisi: BIST 100 Üzerine Panel Veri Analizi

Effect on Profitability Of Capital Structure: Panel Data Analysis on BIST 100

Erkan ALSU*

Özet

Sermaye yapısı ve kârlılık ilişkisi, literatürde üzerinde yaklaşık yarım asırdır konuşulan konulardan birisi olarak görülmektedir. Modigliani-Miller (1958) işletmenin sermaye yapısının işletme değeri üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ileri sürmüştür. Sermayenin ilintisizliği olan bu teoriye göre işletmenin öz kaynak kullanımı ile borç kullanımı arasında işletme değeri açısından herhangi bir fark yoktur. Diğer taraftan Myer (1984) işletmenin borcun vergi kalkanı ve borç dışı vergi kalkanı gibi faktörlerin işletmenin sermaye yapısını etkiyeceğini ileri sürmüştür. Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren 100 işletmenin 2006-2015 yılları arasındaki bilanço verileri incelenmiştir. Bu kapsamda, işletmelerin yıllar itibarıyla sermaye yapısında meydana gelen değişmelerin işletmenin karlılığını nasıl etkilediği incelenmiştir. Sermaye yapısının bileşenleri; öz kaynaklar, kısa ve uzun vadeli borçlar, oto finansman kaynakları ve hisse senetlerinden oluşmaktadır. Panel regresyon analizi sonuçlarına göre daha fazla özkaynak tercihi ile karlılık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada uzun vadeli yabancı kaynak tercihi ile kârlılık arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan Oto Finansman kaynağı olarak yasal yedek tercihi ile karlılık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Yapısı, Karlılık, Panel Veri, BIST 100, Firma Değeri

Abstract

The relationship between capital structure and profitability is one of the subjects that is being debated in the literature since almost half a century. Modigliani – Miller (1958) argued that the capital structure of an organization has no effect on its value. According to this theory, called the irrelevancy of capital, there is no difference in terms of organization value between the use of equity and the use of loans. On the other hand, Myer (1984) argued that factors such as the tax shield of a loan and non-loan tax shields may affect the capital structure of an organization. This study examines the balance data for 100 organizations that are active in Istanbul Stock Exchange for the period between 2006 and 2015. The study investigates the relationship between the changes in capital structure and the organization's profitability along the years. The components of capital structure consist of equity, short- and long-term loans, auto financing resources and stocks. The results of panel regression analysis indicate that there is a significant positive relationship between choosing more equity and profitability. The study determined that there is no significant relationship between choosing long-term foreign capital and profitability. On the other hand, a positive significant relationship was discovered between choosing legal reserve as auto financing resource and profitability .

Keywords: Capital structure, Profitability, Panel Data, BIST 100, Company Value

Giriş

İşletmelerin faaliyetlerine devam edebilmesi veya faaliyetlerini genişletebilmesi için faaliyetlerinden kar elde etmeleri gerekmektedir. Kâr gelirlerin giderlerden fazla olan kısmı olarak ifade edilmektedir. Kar etmeyen işletmeler uzun vadede ya faaliyet hacimlerini düşürürler ya da faaliyetlerine son verirler. İşletmenin karlılığını etkileyen faktörlerin analiz edilmesi günümüz işletmelerinin önem verdiği konulardan biri olarak görülmektedir. Maliyetler şüphesiz bir işletmenin karlılığını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Maliyetleri yüksek olan işletmelerin rakipleri ile rekabet etmesi çok zordur. İşletmelerin faiz ve vergi ödemeleri maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır. Sermaye tercihi olarak daha fazla borç kullanmak daha fazla faiz ödemek anlamına gelmektedir. Diğer taraftan daha fazla özkaynak kullanımı, borcun vergi kalkanı avantajını ortadan kaldırmaktadır. Oto finansman kaynağı olarak yasal yedeklerin tercih edilmesi karın dağıtılmaması anlamına gelmektedir. Karın ortaklar arasında dağıtılmayıp sermayeye eklenmesi işletmenin daha az borç kullanmasını neden olmaktadır. İşletmenin sermayesi özkaynak, borç ve yasal yedeklerden oluşmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erkanalsu@gmail.com.

Çalışmanın amacı işletmenin sermaye yapısının işletmenin karlılığı üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda Borsa İstanbul’ da son 10 yıldır faaliyet gösteren tesadüfi olarak seçilmiş 100 şirketin mali verileri incelenmiştir. Çalışmada herhangi bir sektörel bir ayrıma gidilmemiştir. Çalışmada 2006-2015 döneminde BIST 100’de yer alan işletmelerin sermaye yapıları ile kârlılık oranları arasındaki ilişki panel regresyon analiz yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir.

Literatür

Sermaye yapısı ile ilgili literatürdeki en önemli çalışma Modigliani-Miller (1958) “The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment” isimli çalışmadır. Bu çalışmada işletme değeri ile sermaye yapısı arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Modigliani-Miller (1963) “Corporate income taxes and the cost of capital: a correction” isimli çalışma ile 1958 yılında ileri sürdükleri teoride vergiyi dikkate almışlardır. Verginin değişkeninin modelde olduğu durumda, işletmelerin daha fazla borç kullanıp borcun vergi kalkanından yararlanarak işletmenin değerini arttıracığını ifade etmiştir.

Sermaye yapısının belirleyicileri ile ilgili yapılmış çalışmaların genelinde bağımlı değişken finansal kaldıraç oranı olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişken olarak işletmenin karlılık oranları, işletmenin büyüklüğü, büyüme fırsatları, maddi duran varlık oranı, hisse senedi getirisi, borç dışı vergi kalkanı, endüstri koşulları, faiz oranları, vergi oranları, enflasyon oranı, işletme riski borçlanma durumu vb. değişkenler belirlenmiştir. Jensen ve Meckling (1976) sermaye yapısının temel belirleyicisinin borç ve öz kaynak ihraç maliyetlerini içeren temsil maliyeti olduğunu, Myers (1984) asimetrik bilgi altında likit varlıklar veya borç alma gücünün işletmenin değerini etkileyeceğini, Myers (1984) varlıklar ve yatırımların sabit kabul edildiği bir durumda, optimal sermaye yapısının borcun vergi kalkanı ve iflas maliyetleri arasındaki ödünleşmenin bir sonucu olarak oluşacağını, Myers and Majluf (1984) yöneticilerin, potansiyel yatırımcılara göre hangi menkul kıymetin riskli olduğunu daha fazla bildiğini ve riskli menkul kıymetleri yüksek fiyattan satmayı isteyeceklerini, Titman and Wessels (1988) sermaye yapısının bileşeni olan borç miktarının artması ile karlılığın azalacağını ve işletme büyüklüğü ile işletmenin finansal kaldıraç arasında pozitif yönlü ilişkinin olduğunu ifade etmiştir.

Harris and Raviv (1990) finansal kaldıraç oranı ile sabit varlık oranı, borç dışı vergi kalkanı ve büyüme fırsatları arasında pozitif yönlü, volatilité, reklam giderleri, iflas olasılığı, araştırma geliştirme giderleri, ürün teklifi ile negatif yönlü, Rajan and Zingales (1995) finansal kaldıraç oranı ile büyüme fırsatları arasında negatif yönlü, Cummins and Sommer (1996) finansal kaldıraç oranı ile işletmenin toplam aktifleri arasında negatif yönlü, işletme riski ile pozitif yönlü, Shao (1997) finansal kaldıraç oranı ile işletme büyüklüğü ve endüstri yapısı arasında nötr, Michaelas and diğerleri (1999) finansal kaldıraç oranı ile endüstri yapısı arasında pozitif yönlü, Hatzinikolaou (2002) finansal kaldıraç oranı ile enflasyon belirsizliği arasında negatif yönlü, Korajczyk and Levy (2003) finansal kaldıraç oranı ile makro ekonomik değişkenler arasında negatif yönlü, Bauer (2004) finansal kaldıraç oranı ile vergi oranları arasında zayıf pozitif yönlü, Welch (2004) finansal kaldıraç oranı ile hisse senedi getirisi arasında pozitif yönlü, Tong and Green (2005), finansal kaldıraç oranı ile dağıtılmamış karları arasında pozitif yönlü, Gajurel (2006) finansal kaldıraç oranı ile ekonomik büyüme oranı arasında pozitif yönlü, enflasyon oranı ile negatif yönlü, Frank and Goyal (2009) finansal kaldıraç oranı ile enflasyon oranı arasında nötr, Katagiri (2014) finansal kaldıraç oranı ile işletmenin büyüklüğü ve karlılığı arasında pozitif yönlü, Mitani (2014) finansal kaldıraç oranı ile endüstrinin yapısı arasında pozitif yönlü, Handoo and Sharma (2014) finansal kaldıraç oranı ile büyüme fırsatları, varlık yapısı, işletmenin büyüklüğü, karlılık ve borcun vergi kalkanı arasında pozitif yönlü, Serghiescu and Vaidean (2014) finansal kaldıraç oranı ile varlık yapısı arasında negatif yönlü, işletme büyüklüğü ile pozitif yönlü, Chung and Wang (2014) finansal kaldıraç oranı ile ortaklık

yapısı arasında negatif yönlü, Thippayana (2014) finansal kaldıraç oranı ile işletme büyüklüğü arasında pozitif, karlılık ile negatif yönlü, Onofrei (2015) finansal kaldıraç ile karlılık, varlık yapısı arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğunu ifade etmiştir.

Sermaye yapısı öz kaynak, borçlar, oto finansman kaynakları ve hisse senetlerinden oluşmaktadır. Sermaye yapısının karlılığı nasıl etkilediği ile ilgili literatürde yapılan çalışmaların genelinde bağımlı değişken net aktif karlılığı, öz kaynak karlılığı ve satışların karlılığı gibi oranlar belirlenmiştir. Bağımsız değişken olarak özkaynak oranı, borç oranı, dağıtılmayan karlar, hisse senetleri, ortaklık yapısı, firma büyüklüğü gibi değişkenler belirlenmiştir. Toy ve diğerleri (1974) işletmenin karlılık oranları ile borç oranı arasında pozitif yönlü, Kester (1986) karlılık oranı ile borç/öz sermaye oranı arasında negatif yönlü, Barton and Gordon (1988) karlılık oranı ile borç oranı arasında negatif yönlü, Titman and Wessels (1988) karlılık oranı ile borç oranı arasında negatif yönlü, Allen and Mizuno (1989) karlılık oranı ile borç oranları arasında negatif yönlü, Wald (1999) karlılık oranı ile sermaye yapısı arasında pozitif yönlü, Both and diğerleri (2001) karlılık oranı ile borç oranı arasında negatif yönlü, öz kaynak oranı ile pozitif yönlü, Pandey (2002) karlılık oranı ile sermaye yapısı arasında pozitif yönlü, Chen (2004) karlılık oranı ile uzun vadeli borç oranı arasında negatif yönlü, Chen and Zhao (2004) karlılık oranı ile öz kaynak oranı arasında pozitif yönlü, Abor (2005) öz sermaye karlılığı ile kısa vadeli borç oranı arasında pozitif yönlü, uzun vadeli borç oranı ile negatif yönlü, toplam borç oranı ile pozitif yönlü, Velnampy and Niresh (2012) karlılık oranı ile sermaye yapısı arasında negatif yönlü, Shubita and Alsawallah (2012) karlılık oranı ile borç oranı arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğunu ifade etmiştir.

Bu çalışmada, işletmenin sermaye yapısında yıllar itibari ile meydana gelen değişmelerin işletmenin karlılığını nasıl etkilediği incelenecektir. Bağımlı değişken net aktif karlılığı olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler özkaynak oranı, kısa vadeli borç oranı, uzun vadeli borç oranı ve dağıtılmayan karlar olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik analizi yapılırken veri setleri üç farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar, zaman serileri, yatay kesit verileri ve panel veri setleridir. Panel veriler, çok sayıdaki kesite ait zaman serileri veya zaman boyutuna sahip kesit veriler olarak tanımlanmaktadır (Greene, 2003, s. 11).

Zaman serisi bir değişken veya değişkenlerin zaman içerisinde aldığı değerlerden oluşmaktadır. Kesit verilerinde değerler, değişken veya değişkenlerin zaman içerisinde aldığı değerlerin tek bir noktasında çeşitli örneklemelerden oluşmaktadır. Panel veri analizi, zaman içerisinde analiz edilen değişkenlerin aynı kesit birimleri içerisinde gözlemlenmesini sağlamaktadır. Bu bakımdan panel veri seti, gözlenen ekonomik birimlere ait zaman serisi ve yatay kesit gözlemlerinin birlikte kullanılması ile oluşturulur. Panel verisinde hem zaman hem mekân boyutu vardır. Panel verisine karma veri, zaman serisiyle kesit verisinin bir araya getirilmiş, mikro panel verisi, uzun kesit verisi gibi adlar da verilmektedir (Gujarati, 2006, s. 11).

Zaman serisi ile kesit verisini birlikte kullanan panel verisi, model hakkında daha çok bilgi vermektedir. Böyle bir veri setinin değişkenleri arasında ortak doğrusallık daha az, serbestlik derecesi daha yüksek ve daha etkindir. Sadece kesit verisinde veya sadece zaman serisi verisinde gözlenemeyen etkileri, panel verisi ortaya çıkarmaktadır (Gujarati, 2006, s. 125).

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla kullanılacak panel regresyon modeli aşağıdaki şekildedir (Greene, 2003).

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + \varepsilon_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (1.1)$$

Denklem 1.1’de Y_{it} modele ait bağımlı değişkenleri, X_{it} bağımsız değişkenleri, α_i sabit katsayıyı ve ε_{it} hata terimini göstermektedir (Baltagi, 2005).

Panel veri modelleri statik ve dinamik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Statik panel veri modelleri; bağımlı değişkeni açıklamak için hem bağımlı hem de bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin kullanılmadığı veri modelleridir. En temel statik veri modeli klasik doğrusal regresyon modelidir. Panel veri analizinde klasik regresyon analizi uygulanarak tutarlı tahminlerin elde edilmesi için bağımsız değişkenlerle hatalar arasında ilişki olmaması aranan şartlardandır (Beck, 2008, s. 5). Panel veri modeli en temel biçimiyle aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$Y_{it} = X_{it}\beta + z_i'\alpha + s_i'\gamma + \varepsilon_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (1.2)$$

Denklem 1.2’de i yatay kesitleri, t ise zamanı göstermektedir. Sabit terim içermeyen X_{it} matrisi K tane açıklayıcı değişken içermektedir. Modeldeki $z_i'\alpha$ ve $s_i'\gamma$ değişkenleri heterojeniteyi göstermektedir. $z_i'\alpha$ değişkenin aynı zamanda yatay kesitler arasındaki farklılıkları gösterir. Bu da bireysel etkiler olarak adlandırılır. Değişkendeki z_i' sabit terimdir. Modelin zaman serisi boyutundaki dönem farklarını ise değişkeni gösterir. Modeldeki heterojeniteyi gösteren değişkenler $z_i'\alpha = \mu_i$ ve $s_i'\gamma = \lambda_{it}$ şeklinde gösterilirse model şu şekilde düzenlenebilir;

$$Y_{it} = X_{it}\beta + \mu_i + \lambda_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1.3)$$

Statik panel modelleri katsayıların havuzlanmış, sabit ve rastgele etkilere sahip olup olmadıklarına göre üç şekilde incelenmektedir (1985; Greene, 2003, s. 11; Gujarati, 2003, s. 132). Çalışmada ilk olarak F testi yardımıyla Havuzlanmış Model - Sabit Etkiler Modeli sınanmaktadır. Olasılık değeri 0,10 değerinden büyük olduğu takdirde H_0 hipotezi red edilmektedir. H_0 hipotezi modelin havuzlanmış olduğunu ifade etmektedir. Eğer H_0 hipotezi red edilirse modelin sabit etkiler modeline uygun olduğu ifade edilmektedir. İkinci aşamada LM testi yardımıyla Havuzlanmış Model-Rassal Etkiler Modeli sınanmaktadır. Olasılık değerinin 0,10 değerinden büyük olması durumunda H_0 hipotezi red edilmektedir. H_0 hipotezinin red edilmesi durumunda modelin Rassal Etkiler modeline uygun olduğu ifade edilmektedir. Üçüncü aşamada Hausman Testi ile sabit etkiler modeli ile rassal etkiler modeli arasında tercih yapılmaktadır. H_0 hipotezi rassal etkiler olduğunu H_1 hipotezi sabit etkilerin olduğunu ifade etmektedir. Olasılık değerinin 0,10 değerinden büyük olması durumunda H_0 hipotezi red edilmektedir. Bu durumda veri setinde sabit etkilerin olduğu söylenmektedir. Tam tersi durumda rassal etkilerin olduğu söylenmektedir.

Son aşamada White period testi ile regresyon modeli tahmin edilmektedir. White period modelinin panel regresyon modellerinde tercih edilmesinin nedeni birim kök, oto-korelasyon, değişen varyans gibi sorunları düzelterek regresyon modelini tahmin etmesidir. Sermaye yapısının kârlılık üzerindeki etkisini analiz edebilmek için bağımlı değişken olarak Net Varlık Kârlılığı (ROA) kullanılacaktır. Bağımsız değişkenler olarak ise özkaynak toplamı/ toplam kaynak, uzun vadeli borçlar toplamı /toplam kaynak, yasal yedekler toplamı/toplam kaynak ve halka arz edilen hisse senetleri/toplam kaynak oranları kullanılacaktır.

Çalışmada regresyon modeli şu şekilde tahmin edilmektedir.

$$ROA_{it} = \beta_1 + \beta_2 OZKYNK_{2it} + \beta_3 UVYK_{3it} + \beta_4 YEDEK_{4it} + \varepsilon_{it} \quad (1.4)$$

Tablo 1.’de modelde kullanılacak değişkenler gösterilmektedir.

Tablo 1: Panel Regresyon Modeli Değişkenler

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken
ROA: Net Aktif Kârlılığı	OZKYNK = Öz Kaynak Oranı
ROA: Net Kâr/ Toplam Aktifler	OZKYNK = Öz Kaynaklar/ Toplam Varlıklar
	UVYK = Uzun Vadeli Borç Oranı
	UVYK = Uzun Vadeli Borçlar/Toplam Varlıklar
	YEDEK = Yasal Yedekler Oranı
	YEDEK = Yasal Yedekler/ Toplam Varlıklar

Modelin temel hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir.

H₀ : Sermaye yapısı ile kârlılık arasında herhangi bir ilişki yoktur.

H₁ : Sermaye yapısı ile kârlılık arasında herhangi bir ilişki vardır.

Bulgular ve Yorumlama

Panel veri setlerinin birim köke sahip olup olmadığını sınamak için farklı testler kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılacak olan veri setlerinden elde edilecek regresyon modelinin gerçekçi sonuçlar taşıması açısından serilerin birim kök içermemesi gerekmektedir. Serilerin durağan olması gerekmektedir. Birim kök testi için hipotezler aşağıda gösterildiği şekildedir.

H₀: Veri setinde birim kök bulunmaktadır.H₁: Veri setinde birim kök bulunmamaktadır.

Tablo 2: Değişkenlerin Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

Değişken	Levin, Lin ve Chu		Im Pesaran ve Shin Wstat		ADF - Fisher Chi-square	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ROA	-21.0729	0	-13.1676	0	517.294	0
OZKYNK	-15.1096	0	-4.44685	0	300.952	0
UVYK	-11.5064	0	-4.87863	0	354.547	0
YEDEK	-186.977	0	-41.9456	0	421.387	0

Tablo 2 incelendiğinde tüm değişkenlerin seviyelerinde durağan oldukları anlaşılmaktadır. Levin, Lin ve Chu , Im Pesaran ve Shin Wstat , ADF - Fisher Chi-square test istatistiği sonuçlarına göre % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerinde değişkenler birim kök bulunmamaktadır. Olasılık değeri tüm anlamlılık değerlerinden küçük olduğu için H₀ hipotezi reddedilmektedir. Serilerin seviyelerinde durağan oldukları kabul edilmektedir. Değişkenler arasında korelasyon olması durumunda ortaya çıkacak sonuçlar gerçeği yansıtmamaktadır. Korelasyonun varlığını test etmek için değişkenlere Eviews 9 programı yardımıyla covaryans analizi yapılmıştır. Tablo 2.'de istatistik sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Testi Sonuçları

Değişken	Roa	Ozkynk	Uvyk	Yedek
ROA	0.008445			
	1.000000			
OZKYNK	0.007415	0.053797		
	0.347860	1.000000		
UVYK	-0.001728	-0.012982	0.015657	
	-0.150265	-0.447307	1.000000	
YEDEK	0.000683	0.003395	-0.000552	0.004037
	0.116980	0.230409	-0.069400	1.000000

Tablo 3 incelendiğinde değişkenler arasında ROA ile OZKYNK arasında pozitif zayıf ilişki, ROA ile UVYK arasında negatif zayıf ilişki, ROA ile YEDEK arasında pozitif zayıf ilişki söz konusudur. Bağımsız değişkenler arasında ortaya çıkacak güçlü bir ilişki çoklu doğrusallık

sorununa neden olmaktadır. Yapılan korelasyon analizinde bağımsız değişkenler arasındaki ilişki çok zayıf olarak görülmektedir.

Modelin seçimi için yapılması gereken bazı testler mevcuttur. Bu testler F testi, Bresuch-Pagan testi ve Hausman testidir. İlk olarak havuzlanmış modeli ile sabit etkiler modeli arasında uygun modelin hangisi olduğunu belirlemek için verilere F testi uygulanmaktadır. F testi temel hipotezleri aşağıda gösterilmektedir.

H_0 : Havuzlanmış Regresyon Modeli Uygundur.

H_1 : Sabit Etkiler Modeli Uygundur.

Tablo 4: F Testi İstatistik Değerleri

Etkiler Testi	İstatistik	d.f.	Olasılık
Yatay Kesit F	6.389980	(99,997)	0.0000
Yatay Kesit χ^2	540.478392	99	0.0000

Tablo 4 incelendiğinde F testi olasılık değerinin sifira eşit olduğu görülmektedir. Bundan dolayı tüm anlamlılık düzeylerinde H_0 hipotezi reddedilmektedir. Havuzlanmış regresyon modeli yerine sabit etkiler modelinin uygun olduğu görülmektedir. İkinci aşamada havuzlanmış modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında uygun modelin hangisi olduğunu belirlemek için verilere Bresuch-Pagan testi uygulanmaktadır. Testin temel hipotezleri aşağıda gösterilmektedir.

H_0 : Havuzlanmış Regresyon Modeli Uygundur.

H_1 : Tesadüfi Etkiler Regresyon Modeli Uygundur.

Tablo 5: Bresuch-Pagan (LM) Test İstatistiği Sonuçları

H_0 (Tesadüfi Etkiler Değil)	Yatay Kesit	Period	Her İkisi de
Alternatif	Tek Yönlü	Tek Yönlü	
Breusch-Pagan	549.0581 (0.0000)	26.65294 (0.0000)	575.7110 (0.0000)
Honda	23.43199 (0.0000)	5.162649 (0.0000)	20.21946 (0.0000)

Tablo 5 incelendiğinde hem Bresuch-Pagan hem de Honda test istatistik sonuçlarına göre tüm anlamlılık düzeylerinde H_0 hipotezi reddedilmektedir. Tesadüfi etkiler modeli havuzlanmış regresyon modeline tercih edilmektedir. Seçilecek olan regresyon modelini belirlemek için Hausman Testi kullanılmaktadır. Hausman test istatistik sonuçlarına göre regresyon modelinin sabit mi yoksa tesadüfi mi olacağına karar verilmektedir. Tablo 5’de Hausman test istatistiği sonuçları gösterilmektedir. Hausman test istatistiği hipotezleri aşağıdaki şekildedir.

H_0 : Tesadüfi Etkiler Modeli Uygundur.

H_1 : Sabit Etkiler Modeli Uygundur.

Tablo 6: Hausman Test İstatistiği Sonuçları

Test Özeti	χ^2 İstatistiği	χ^2 sd.	Olasılık
Yatay kesit tesadüfi	11.406071	3	0.0097

Tablo 6 incelendiğinde Hausman test istatistiği olasılık değerinin 0.0097 olduğu görülmektedir. Olasılık değerinin 0,01’den küçük olmasından dolayı tüm anlamlılık düzeyleri için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucunda uygun modelin sabit etkiler modeli olacağına karar verilmiştir.

Sabit etkiler modelinin oto-korelasyon ve değişen varyans sorunlarını taşıması durumunda regresyon tahminleri gerçek değerleri göstermemektedir. Oto-korelasyon ve değişen varyans için Pesaran tarafından geliştirilen Pesaran CD testi uygulanmaktadır. Tablo 7’de seriler arasında oto korelasyon olup olmadığını gösteren Pesaran Test istatistiği sonuçları yer almaktadır.

H_0 : Oto korelasyon yoktur.

H_1 : Oto korelasyon vardır.

Tablo 7: Pesaran Test İstatistiği Sonuçları

Dikey Kesit Pesaran Bağımsızlık Testi = 15.171, Olasılık = 0.0000
Diyagonal dışı elemanların mutlak değeri = 0.282

Pesaran test istatistiği sonuçlarına göre tüm anlamlılık düzeyleri için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda seriler arasında oto-korelasyon sorununun olduğu kabul edilmektedir. Değişen varyans olup olmadığını tespit etmek için sabit etkiler modeline Geliştirilmiş Wald testi uygulanmaktadır. Tablo 8’de Wald testi sonuçları yer almaktadır. Wald testi hipotezleri aşağıdaki şekildedir.

H_0 : Kalıntılarda değişen varyans yoktur.

H_1 : Kalıntılarda değişen varyans vardır.

Tablo 8: Wald Testi İstatistik Sonuçları

Sabit Etki Regresyon Modelinde Değişen Varyans Wald Testi
$H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2$ tüm i değerleri için
$\chi^2_{(100)} = 49281.39$
olasılık $> \chi^2 = 0.0000$

Tablo 8 incelendiğinde kalıntılar için değişen varyans sorunu olduğu görülmektedir. Olasılık değeri sıfır olduğu için tüm anlamlılık düzeyleri için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Oto-korelasyon ve değişen varyans sorununu ortadan kaldırmak için düzeltme yapılmaktadır. Düzeltme sonucunda elde edilen regresyon katsayıları Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: Sabit Etkiler Modeli Regresyon Düzeltme Testi İstatistik Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std.Hata	t ist.	Ols.
OZKYNK	0.146289	0.023147	6.319944	0.0000
UVYK	0.018629	0.032208	0.578381	0.5631
YEDEK	-0.159683	0.055890	-2.857107	0.0044
C	-0.045681	0.014315	-3.191039	0.0015

Etkileri Tanımlama

Cross-section fixed (dummy variables)

Period fixed (dummy variables)

R^2	0.496069	Mean dependent var	0.030338
Düzeltilmiş R_2	0.438885	Mean dependent var	0.091939
S.E. of regression	0.068870	S.D. dependent var	-2.416147
Kalıntı Kareler Toplamı	4.681353	Akaike info criterion	-1.902195
Log Olasılığı	1441.881	Schwarz criterion	-2.221715
F istatistiği	8.675008	Hannan-Quinn criter.	1.783875
Olasılık(F-istatistiği)	0.000000		

$$Ro_a = -0.045681 + 0.146289 * Ozkyнк - 0.159683 * Yedek + \epsilon_i$$

Panel veri analizi sabit etkiler regresyon modeli sonuçlarına göre, işletmenin toplam kaynakları içerisinde özkaynaklara daha fazla yer vermesi işletmenin kârlılığını arttırmaktadır. Özkaynak oranında meydana gelecek bir birimlik değişim işletmenin kârlılığını 0.14 birim değiştirmektedir. Özkaynakların işletme kârlılığı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan işletmenin kârını dağıtmayıp yasal yedek olarak kullanmasının işletmenin kârlılığı üzerinde 0.15 birim negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Modelin R² değeri 0.49 olarak görülmektedir. Bu oran bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri yüzde 49 oranında açıklayabildiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda modelin tutarlı olduğu ifade edilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, sermaye yapısının kârlılık ve işletmenin sürekliliğine olan etkisi panel veri analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, Borsa İstanbul'da son 10 yıldır işlem gören 100 işletmenin mali tablolarından elde edilen veriler kullanılarak panel veri analizi ile regresyon tahmini yapılmıştır.

İşletmeler küresel rekabet şartlarına ayak uydurabilmek ve rakiplerinin karşısında üstünlük elde edebilmek için maliyetlerini kontrol altında tutmak zorundadır. Günümüzde üretilen bir malın satış koşullarının tüm işletmeler için aynı olduğu görülmektedir. Piyasada artan rekabetin tam rekabete doğru yol aldığı görülmektedir. Tam rekabet şartların işletmelerin ürettiği ürünün satış fiyatını belirleme gücü bulunmamaktadır. Bu kapsamda işletmeler üretilen ürünün maliyetine dikkat etmelidir. İşletmelerin ürün maliyetleri yanında katlandığı bir başka maliyet finansal kaynak maliyetleridir. Her kaynağın bir maliyeti bulunmaktadır. Örneğin işletmelerin finansal kaynak olarak özkaynakları tercih etmesi durumunda ortaya alternatif maliyet çıkmaktadır. Özkaynak olarak kullanılan fonların başka alanlarda yatırıma dönüştürülmesi ile elde edilecek olan kazançtan vazgeçilmesi söz konusudur. Diğer taraftan işletmelerin özkaynak ile üretim ve yatırım faaliyetlerinin finansmanını sağlaması durumunda iflas ve temsilci maliyetleri gibi riskler ortadan kalkacaktır.

Çalışmanın sonucunda 3 farklı durum tespit edilmiştir. Birinci durum, işletmenin sermaye yapısı içerisinde özkaynak kullanımını arttırmasının işletmenin kârlılığını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuç Meckling (1976) ve Myers (1977) ödünleşme teorisi ile örtüşmektedir. Öz kaynak tercihinde bulunan işletmelerin daha az borç kullandıkları bilinmektedir. İşletmelerin yatırım finansmanında özkaynakları tercih etmesi gerektiğini ilk kez Myers ve Majluf (1984) tarafından geliştirilen finansman hiyerarşisi teorisinde belirtilmiştir. İkinci durum, işletmenin sermaye yapısı içerisinde borçlarını arttırmasının işletme kârlılığını etkilememesidir. Bu durum Modigliani-Miller (1958), Durand (1952) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Son olarak işletmenin sermaye yapısı içerisinde yedeklerini arttırması durumunda işletmenin kârlılığının azaldığı görülmektedir. Bu durum ödünleşme teorisi ile örtüşmektedir.

Kaynakça

- Abor, J. (2005). The Effect Of Capital Structure On Profitability: An Empirical Analysis Of Listed Firms In Ghana. *The Journal Of Risk Finance*, 6(5), 438-445.
- Allen, D. E., & Mizuno, H. (1989). The Determinants Of Corporate Capital Structure: Japanese Evidence. *Applied Economics*, 21(5), 569-585.
- Baltagi, B. H. (2005) Econometric Analysis Of Panel Data (Third Ed.) *John Wiley & Sons*
- Barton, S. L., & Gordon, P. J. (1988). Corporate Strategy And Capital Structure. *Strategic Management Journal*, 9(6), 623-632.
- Bauer, P. (2004). Determinants Of Capital Structure: Empirical Evidence From The Czech Republic. *Czech Journal Of Economics And Finance (Finance A Uver)*, 54(1-2), 2-21.

- Beck, N. (2008). Time-Series-Cross-Section Methods. *The Oxford Handbook Of Political Methodology*, 475-493.
- Chen, J. J. (2004). Determinants Of Capital Structure Of Chinese-Listed Companies. *Journal Of Business Research*, 57(12), 1341-1351.
- Chen, L., & Zhao, X. S. (2005). Profitability, Mean Reversion Of Leverage Ratios, And Capital Structure Choices.
- Chung, C. Y., & Wang, K. (2014). Do Institutional Investors Monitor Management? Evidence From The Relationship Between Institutional Ownership And Capital Structure. *The North American Journal Of Economics And Finance*, 30, 203-233.
- Cummins, J. D., & Sommer, D. W. (1996). Capital And Risk In Property-Liability Insurance Markets. *Journal Of Banking & Finance*, 20(6), 1069-1092.
- Durand, D. (1952, January). Costs Of Debt And Equity Funds For Business: Trends And Problems Of Measurement. In *Conference On Research In Business Finance* (Pp. 215-262).
- Frank, M. Z., & Goyal, V. K. (2009). Capital Structure Decisions: Which Factors Are Reliably Important?. *Financial Management*, 38(1), 1-37.
- Gajurel, D. P. (2006). Macroeconomic Influences On Corporate Capital Structure.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*. Pearson Education India.
- Gujarati, D. (2006). *Econometria Básica* (4 Ed.). *Rio De Janeiro: Elsevier*.
- Handoo, A., & Sharma, K. (2014). A Study On Determinants Of Capital Structure In India. *IIMB Management Review*, 26(3), 170-182.
- Harris, Milton And Artur Raviv (1991). "The Theory Of Capital Structure." *Journal Of Finance*. 46(1), 297-355.
- Hatzinikolaou, D., Katsimbris, G. M., & Noulas, A. G. (2002). Inflation Uncertainty And Capital Structure: Evidence From A Pooled Sample Of The Dow-Jones Industrial Firms. *International Review Of Economics & Finance*, 11(1), 45-55.
- Jensen, Michael C. And William H. Meckling (1976) "Theory Of The Firm: Managerial Behavior, Agency Costs And Ownership Structure." *Journal Of Financial Management*. 3(4), 305-60.
- Katagiri, M. (2014). A Macroeconomic Approach To Corporate Capital Structure. *Journal Of Monetary Economics*, 66, 79-94.
- Kester, W. C. (1986). Capital And Ownership Structure: A Comparison Of United States And Japanese Manufacturing Corporations. *Financial Management*, 5-16.
- Korajczyk, R. A., & Levy, A. (2003). Capital Structure Choice: Macroeconomic Conditions And Financial Constraints. *Journal Of Financial Economics*, 68(1), 75-109.
- Meckling, W. H. (1976). Values And The Choice Of The Model Of The Individual In The Social Sciences. *Swiss Journal Of Economics And Statistics (SJES)*, 112(IV), 545-560.
- Michaelas, N., Chittenden, F., & Poutziouris, P. (1999). Financial Policy And Capital Structure Choice In UK Smes: Empirical Evidence From Company Panel Data. *Small Business Economics*, 12(2), 113-130.
- Mitani, H. (2014). Capital Structure And Competitive Position In Product Market. *International Review Of Economics & Finance*, 29, 358-371.
- Modigliani, Franco And Merton H. Miller (1958). "The Cost Of Capital, Corporate Finance, And The Theory Of Investment." *American Economic Review*. June 48(4), 261-97.
- Modigliani, Franco And Merton H. Miller (1963). "Corporate Income Taxes And The Cost Of Capital: A Correction." *American Economic Review*. June, 53(3), 443-53.
- Myers, S. C. (1977). Determinants Of Corporate Borrowing. *Journal Of Financial Economics*, 5(2), 147-175.
- Myers, Stewart C. (1984). The Capital Structure Puzzle. *Journal Of Finance*. July, 39(3), 575-92

-
- Myers, Stewart C. And Nicholas S. Majluf (1984). "Corporate Financing And Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have." *Journal Of Financial Economics*, 13(2), 187-221.
- Onofrei, M., Tudose, M. B., Durdureanu, C., & Anton, S. G. (2015). Determinant Factors Of Firm Leverage: An Empirical Analysis At Iasi County Level. *Procedia Economics And Finance*, 20, 460-466.
- Pandey, I. M. (2002). Capital Structure And Market Power Interaction: Evidence From Malaysia.
- Rajan, Raghuram G. And Luigi Zingales (1995). "What Do We Know About Capital Structure? Some Evidence From International Data." *Journal Of Finance*, December, 50(5), 1421-1460.
- Serghiescu, L., & Văidean, V. L. (2014). Determinant Factors Of The Capital Structure Of A Firm-An Empirical Analysis. *Procedia Economics And Finance*, 15, 1447-1457.
- Shubita, M. Alsawallah (2012). *The Relationship Between Capital Structure And Profitability*.
- Shao, L. P. (1997). Capital Structure Norms Among Foreign Subsidiaries Of US Multinational Enterprises. *Global Finance Journal*, 8(1), 145-157.
- Thippayana, P. (2014). Determinants Of Capital Structure In Thailand. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 143, 1074-1077.
- Titman, S., & Wessels, R. (1988). The Determinants Of Capital Structure Choice. *The Journal Of Finance*, 43(1), 1-19.
- Tong, G., & Green, C. J. (2005). Pecking Order Or Trade-Off Hypothesis? Evidence On The Capital Structure Of Chinese Companies. *Applied Economics*, 37(19), 2179-2189.
- Toy, N., Stonehill, A., Remmers, L., Wright, R., & Beekhuisen, T. (1974). A Comparative International Study Of Growth, Profitability, And Risk As Determinants Of Corporate Debt Ratios In The Manufacturing Sector. *Journal Of Financial And Quantitative Analysis*, 9(05), 875-886.
- Velnampy, T. & Niresh, J. Aloy. (2012). The Relationship Between Capital Structure & Profitability. *Global Journal Of Management And Business Research Volume 12 Issue 13*
- Wald, J. (1999). Capital Structure With Dividend Restrictions. *Journal Of Corporate Finance*, 5(2), 193-208.
- Welch, I. (2004). Capital Structure And Stock Returns. *Journal Of Political Economy*, 112(1), 106-131.
-

Online Alışveriş Sitesi Kaynaklı Müşteri Algılarının Müşteri Memnuniyetine Etkilerinin İncelenmesi

Investigating The Effects of Customer Perceptions Resulted From Online Shopping Sites On Customer Satisfaction

Vildan ATEŞ*

Özet

Müşteri memnuniyeti, online alışveriş sitelerinde sürekliliği, karlılığı ve müşteri bağlılığının oluşturulmasında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada online alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşterilerin memnuniyetini etkileyen online alışveriş sitesi kaynaklı müşteri algılarını belirlemek, bu algılar arasındaki örüntüyü incelemek ve bu kapsamda bir müşteri memnuniyet modeli önermek amaçlanmıştır. İlk olarak alanyazından faydalanılarak müşteri memnuniyetine etki edeceği düşünülen müşteri algıları belirlenmiş ve bir kuramsal model oluşturulmuştur. Daha sonra bu model Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim ile Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) Bölümlerinde okuyan 553 lisans öğrencisinin oluşturduğu çalışma grubundan toplanan verilerle test edilmiştir. Çalışmanın verileri 21 maddeden oluşan Online Alışveriş Müşteri Algıları ve Müşteri Memnuniyeti Ölçeği (OAMA-MMÖ) ile toplanmış ve açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) teknikleri kullanılarak modelin uygunluğu test edilmiştir. Analizler sonucunda müşteri memnuniyetini güvenlik ve müşteri ilişkileri algılarının etkilediği tespit edilmiştir. Müşteri ilişkileri algısının müşteri memnuniyetini en fazla etkileyen faktör olduğu görülmüştür. Sonuç olarak model doğrulanmış ve bulgular ilgili alanyazın ile karşılaştırılarak araştırmacılar ile yöneticilere öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Online Alışveriş Siteleri, Müşteri Algıları, Müşteri Hizmetleri, Müşteri Memnuniyeti

Abstract

Customer satisfaction has an important role providing continuity, profitability of online shopping sites and in the development of customer loyalty. The aim of this study is to determine the effects of customer perceptions arising from online shopping sites' on customers' satisfaction and to reveal a customer satisfaction model related to customer perceptions. Firstly, the indicators of customer satisfaction about online shopping sites and the customer perceptions thought to influence the customer satisfaction were determined. A theoretical model has been developed to explain the relationship between the online shopping sites based customer perceptions and customer satisfaction. Working group of the study consists of 553 students from the departments of primary education and computer and instructional technology in Gazi Faculty of Education at the Gazi University. A scale named Online Shopping Customer Perceptions and Satisfaction Scale (OSCPSS) was developed and used for data collection. The analysis of the data obtained in this study was done by using SPSS and LISREL programs. The theoretical model was tested by using the Explanatory Factor Analysis (EFA) and Confirmatory Factor Analysis (CFA) techniques. The results of the analyses have been showed that customers' perceptions about security and customer relations effect customer satisfaction. Customer relationships perception was found to be the most influencing perception of customer satisfaction. Results were compared with literature results and recommendations were presented to researchers and practitioners.

Keywords: Online Shopping Sites, Customer Perceptions, Customer Services, Customer Satisfaction

Giriş

İnternet ve elektronik ticaret (e-ticaret) yirminci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan gelişmelerin en önemlilerinden ikisidir. Bu gelişmeler sonucu geleneksel ticaret yeni teknolojiler aracılığıyla modern ya da e-ticarete dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak İnternet üzerinden hem alışveriş yapan müşterilerin sayısında hem de dünya çapında online alışveriş siteleri yoluyla yapılan satışlarda belirgin bir artış göze çarpmaktadır (Akbar ve James, 2014).

Online alışveriş sitelerini kullanan bireylerin de %75'inin 16-34 yaş aralığında olduğu çeşitli araştırmalar sonucunda rapor edilmiş olup Türkiye'de de 2015 yılı sonu itibarı ile İnternet kullanıcısı sayısı 46 milyona ulaşmıştır. Bu bulgu Türkiye'de her 5 kişiden birinin alışveriş için online alışveriş sitelerini kullandığı anlamına gelmektedir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'deki 16-34 yaş aralığındaki genç nüfusun online alışveriş sitelerine

* Dr., Gazi Üniversitesi, vginates@gmail.com

ilgisinin oldukça fazla olduğu söylenebilir (Internet World Stats; E-Commerce News, 2015; TÜBİSAD, 2014; TÜİK).

Müşterilerin online alışveriş sitelerinden satın alma kararları algı, motivasyon, öğrenme, tutum ve inançlar tarafından etkilenmekte olup (Akbar ve James, 2014) yapılan çalışmalarda müşteri algılarının; müşteri memnuniyeti, güveni ve bağlılığını etkilediği görülmektedir. Algı duyu organlarının fiziksel uyarılmasıyla oluşan sinir sistemindeki sinyallerden oluşmakta olup online müşteriler açısından ele alındığında mal veya hizmeti satın alım öncesindeki, alma esnasındaki ve alışveriş sonrasında müşteri tarafından hissedilen ve yapılan yorum ve unsurlar olarak tanımlanabilir (Gümüşay, 2014). Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan birinde; müşterilerin algıladıkları teknik güven, site kalitesi, risk, pazar yönelimi, market yönelimi ve kullanıcı Web deneyiminin güven algısını ve müşterilerin e-ticarete katılımını olumlu yönde etkilediği görülmektedir (Corbitt ve diğerleri, 2003). Kim ve diğerleri (2008) tarafından yapılan çalışmada da araştırmacılar risk, fayda, gizlilik ve güven algıları ile bilgi kalitesi, imaj ve deneyimin müşteri memnuniyetini arttırdığı rapor edilmiştir. Chang ve Chen'de (2009) yaptıkları araştırmada online alışveriş sitelerinin müşteri ara yüzü kalitesinin algılanan güvenliğe etkisi ile ürün değiştirme maliyetlerinin e-ticaret müşteri memnuniyeti ve bağlılığına etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda müşterinin kullandığı arayüzün kalitesi, güvenlik algısını artırırken; ürün değiştirme maliyetleri ile birlikte müşteri memnuniyeti ve bağlılığını da pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Eid (2011) tarafından yapılan çalışmada, online alışveriş sitesi müşteri güven ve memnuniyetine etki eden faktörlerin kullanıcı arayüzü kalitesi, online alışveriş sitelerinde sunulan bilgi kalitesi, güvenlik ve gizlilik algıları olduğu ifade edilmektedir. Diğer bir çalışmada Treesinthuros (2012) kolay iade süreci, zamanında teslimat, müşteri desteği, iletişim, güvenli ödeme, güvenli alışverişe dikkat çekerken; Yang ve diğerleri (2015) de çalışmalarında toplam risk algısı, kullanım kolaylığı ve fayda algısının müşteri memnuniyet ve bağlılığını etkilediğini vurgulamışlardır. Yapılan bir diğer çalışmada da araştırmacılar gizlilik ve güvenliğin müşterinin online alışveriş sitelerine bağlılığını arttırmada etkili olduğunu rapor etmişlerdir (Quach ve diğerleri, 2016).

Türkiye'de online alışveriş siteleri müşteri memnuniyetini araştıran çalışmalar incelendiğinde bu konuda çok az çalışma olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmalarda da müşteri algılarına sınırlı sayıda yer verilmiştir (Barutçu, 2007; Durmuş ve diğerleri, 2013). Türkiye'de online alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşterilerin memnuniyetini etkileyen online alışveriş sitesi kaynaklı müşteri algılarını değerlendiren çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Bu araştırmada online alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşterilerin memnuniyetini etkileyen ve online alışveriş sitesi kaynaklı oluşan müşteri algılarını belirlemek, bu algıların kendi aralarındaki örüntüsünü incelemek ve bu kapsamda müşteri memnuniyetine etki eden müşteri algıları ile ilgili bir model önermektir. Bu çalışmanın problem soruları aşağıdaki şekildedir:

1. Müşterilerde oluşan online alışveriş sitesi kaynaklı gizlilik algısının müşteri memnuniyeti üzerinde bir etkisi var mıdır?
2. Müşterilerde oluşan online alışveriş sitesi kaynaklı güvenlik algısının müşteri memnuniyeti üzerinde bir etkisi var mıdır?
3. Müşterilerde oluşan online alışveriş sitesi kaynaklı cevap verme yeteneği algısının müşteri memnuniyeti üzerinde bir etkisi var mıdır?
4. Müşterilerde oluşan online alışveriş sitesi kaynaklı müşteri hizmetleri algısının müşteri memnuniyeti üzerinde bir etkisi var mıdır?
5. Gizlilik, güvenlik, cevap verme yeteneği ve müşteri hizmetleri algıları arasında bir ilişki var mıdır?

İşletme yöneticileri için düşünüldüğünde müşteri memnuniyetini etkileyen müşteri algılarını anlamak yöneticilerin online alışveriş sitelerinde odaklanmaları gereken kilit

noktalara dikkatlerini çekmede yardımcı olacaktır. Akademik açıdan bakıldığında, bu çalışma Türkiye bağlamında e-ticaret müşteri memnuniyetine müşteri algılarının etkisinin anlaşılmasında bilgiler sağlamaktadır. Buna ilaveten bu çalışma, müşteri memnuniyeti üzerinde online alışveriş sitesi kaynaklı oluşabilecek müşteri algılarının (gizlilik, güvenlik, cevap verme yeteneği, müşteri hizmetleri) etkisini geliştirmek açısından e-ticaret alanyazınına da değer katmaktadır.

Bu çalışmanın diğer bölümlerinde sırasıyla müşteri memnuniyetini etkileyen algılar ve ilgili çalışmalar, yöntem, bulgular ile araştırmanın sonucu ile öneriler yer almaktadır.

Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Algılar ve İlgili Çalışmalar

Bu bölümde, müşteri memnuniyetini etkilediği düşünülen ve online alışveriş sitesi kaynaklı oluşan müşteri algılarından gizlilik, güvenlik, cevap verme yeteneği ve müşteri hizmetleri ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Gizlilik

Müşterilerin online alışveriş sitelerinden gerçekleştirdiği işlemlerde kullandığı kişisel (gizli) bilgilerinin (ad, soyad, e-mail, ev ve işyeri adresleri, kredi kartı numaraları gibi) yetkisiz kullanıma veya açığa çıkarılmaya karşı online alışveriş sitelerinin koruması yönündeki müşteri algısıdır. Online alışveriş siteleri müşterilerinden gizli bilgilerini topladıkları için gizlilik kaybı müşteriler için temel bir endişe kaynağı olup alışverişlerinde kullandıkları kişisel bilgilerinin korunması da çok önemlidir (Kim ve diğerleri, 2008). Yapılan bir araştırmada yer alan ankete katılanların %92'si online şirketlerin güvenliği sağlamak için söz verseler bile gizlilik özellikle müşterilerinin kişisel bilgilerini koruma konusunda bu şirketlere güvenmediklerini ve bu konuda endişe duyduklarını belirtmişlerdir (Light, 2001). Bu doğrultuda online alışveriş siteleri de alışveriş yapan müşterileri için uygun ve yeterli gizliliği sağlamalıdır (Odom ve diğerleri, 2002; Ramanathan, 2011).

Güvenlik

Güvenlik, online alışveriş siteleri müşterileri için dikkate alınması ve özen gösterilmesi gereken önemli bir konudur. Güvenlik algısı, online alışveriş sitelerinin güvenlik gereksinimlerini örneğin kimlik doğrulama, bütünlük, şifreleme ve inkâr etmemeyi yerine getirmesi yönündeki müşteri algısı olarak tanımlanmaktadır. Müşteriler online alışveriş sitelerinden alışveriş öncesinde, sırasında ve sonrasında güvenlik özellikleri (güvenlik politikası, güvenlik sözleşmesi, güvenli alışveriş garantisi gibi) ve koruma mekanizmaları (şifreleme, koruma, kimlik doğrulama, güvenli soket katmanı teknolojisi gibi) bulunduğunu gördüklerinde satıcıların güvenlik ihtiyaçlarını karşılamayı amaçladıklarını anlarlar ve olumlu bir güvenlik algısı geliştirirler (Chellappa ve Pavlou, 2002). Chang ve Chen (2009) birçok potansiyel müşterinin online alışveriş sitelerinden alışveriş yapmamasının başlıca nedeninin güvenlik algısı eksikliği olduğunu belirtmişlerdir.

Cevap Verme Yeteneği

Cevap verme yeteneği, bir şirketin müşterilerinin soru veya sorunları olduğunda hızlı ve istekli bir şekilde hizmet vermesidir (Gefen ve Straubb, 2004; Zeithaml ve diğerleri, 2002). İşletmelerde artan rekabet ve bunun sonucu olarak müşteri taleplerine hızlı cevap verme bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu doğrultuda online alışveriş siteleri de müşteri ihtiyaçlarına en kısa sürede cevap verecek tarzda çalışmaları gerekmektedir. Algılanan cevap verme yeteneği, online alışveriş sitelerinin kendisinden kaynaklı hizmet hatasını gidermeye istekli olması ve şikâyetleri çözüme kavuşturan bir mekanizmanın müşterilere sunulması şeklinde tanımlanabilen müşteri algısıdır (Tax ve diğerleri, 1998). Müşterilere cevap vermede yaşanan aksaklıkların en düşük seviyeye indirilmesi yüksek müşteri memnuniyetine yol açacaktır

(Srinivasan ve diğeri, 2002). Bu doğrultuda müşteri gereksinimlerini anlamak ve hizmet geliştirmeye dayalı ve duyarlı bir geribildirim mekanizması müşterilerin memnuniyetini arttıracığı açıktır.

Müşteri Hizmetleri

Müşteri hizmetleri, online alışveriş siteleri müşterilerinin hem anlık işlemlerini hem de uzun süreli müşteri ilişkilerini sağlamak için alışveriş öncesi ve sonrası işlemlerde online olarak gerekli hizmetleri müşterilerine sunmasıdır. Müşteri hizmetleri iki yönlü olup birinci yönü online alışveriş sitelerinin müşteriye sundukları hizmetlerde sorun olmamasına özen gösterilmesidir. İkinci yönü ise bir sorun olduğunda sorunun hemen çözümüne online alışveriş sitelerinin gösterdiği ilgi şeklindedir (Poleretzky ve diğeri, 1999; Srinivasan ve diğeri, 2002). Online alışveriş siteleri müşteri hizmetleri tercih edilen ürünlerin kullanılabilirliği ve siparişlerin durumu hakkında bilgilendirir ve istenilen hizmetlerin sağlanmasındaki aksaklıkları en aza indirmek için harcanan çabaların düzeyidir.

Müşteri Memnuniyeti

Günümüzde işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamasında müşteri memnuniyetinin çok önemli bir yeri olup başarılarının da temelini oluşturmaktadır. (Bitner ve Hubbert, 1994; Su, 2004). Mukhopadhyay ve diğeri (2008) müşteri memnuniyetinin satış deneyimi ile başladığını ve satış sonrası hizmetlere kadar devam ettiğini vurgulamışlardır. Müşteri memnuniyeti müşterilerin tekrar satın almasında, müşteri bağlılığı sağlamasında ve işletmelerin daha fazla kar elde etmesinde anahtar rol oynamaktadır (Reichheld ve diğeri, 2000). Online alışveriş siteleri müşteri memnuniyeti ise müşterilerin e-mağazalardan bütün beklentilerinin karşılanması olarak tanımlanabilir (Barutçu, 2007). Barutçu'nun (2007) vurguladığı gibi online alışveriş sitelerindeki müşteri memnuniyeti, online alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşterilerin gelecekteki satın alma niyetleri ve kararlarını etkileyen anahtar değişkenlerden biri olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan online alışveriş sitesi müşterileri memnuniyetsizliğinde müşteriler online alışveriş sitelerinden alışveriş yapmayı bırakıp normal dağıtım kanallarına yönelebilirler (Barutçu, 2007). Bu doğrultuda, online alışveriş siteleri için memnun müşterilere sahip olmak son derece önemli ve kritiktir.

Yöntem

Evren ve Örneklem

Araştırmanın ulaşılabilir evrenini Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi'nde 2015-2016 öğretim yılı bahar döneminde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde gerekli izin için başvurulmuş ve izin sürecine olumlu cevap veren bölümlerdeki çalışmaya gönüllülük esasına göre katılmayı isteyen öğrencilerden veri toplanmıştır. Seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılarak kuramsal modelinin test edilmesi sürecine Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim ile Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) Bölümlerinden 553 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin 33'ü BÖTE, 109'u Fen Bilgisi, 104'ü Matematik, 99'u Okul Öncesi, 120'si Sınıf ve 88'i Sosyal Bilgiler Öğretmenliği öğrencisidir.

Bu tür çalışmalarda katılımcıların üniversite lisans öğrencilerinden seçilmesi bulguların genellenebilirliği gibi durumlar açısından sorgulanabilir olsa da, bu alandaki benzer araştırmalarda emsalleri bulunmaktadır (Udo ve diğeri, 2010). Yavaş (1994) tutum-davranış ilişkilerinin modellenmesinde ve ölçek geliştirmede lisans öğrencilerinin kullanımının uygun olduğunu ifade etmektedir. Web sitesi kalitesi algıları ile ilgili daha önce yapılan bazı çalışmalar da lisans öğrencilerinin düşüncelerinden yararlanmışlardır (Van ve diğeri, 2004). Buna ilaveten, yapılan birkaç çalışmada da bu çalışmadaki yaş grubuna tekabül eden genç bireylerin yer aldığı görülmektedir. Online alışveriş sitelerinden ürünler hakkında araştırmalar yapmak için daha

fazla zaman harcama eğilimleri (Sorce ve diğerleri, 2005) ve online alışveriş eğilimlerinden (Taylor ve diğerleri, 2005) dolayı üniversite lisans öğrencilerinin tercih edildiği görülmektedir.

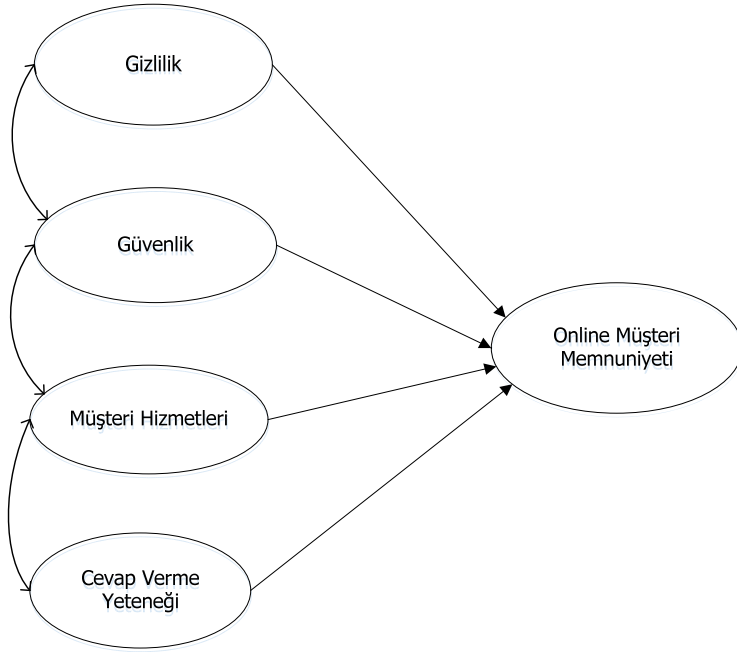
Tablo 1: Araştırmaya Katılan Çalışma Grubunun Özellikleri

Cinsiyeti	Sayı	%	İnternet Kullanma Süresi (Yıl)	Sayı	%
Kadın	464	83,9	1'den az	1	0,2
Erkek	89	16,1	1 - 2	4	0,7
			2 - 3	27	4,9
			3 - 5	62	11,2
			5'ten fazla	458	82,8
Sınıfınız	Sayı	%	Günlük İnternet Kullanma Süresi (saat)	Sayı	%
1.Sınıf	9	1,6	1'den az	35	6,3
2.Sınıf	215	38,9	1-3	198	35,8
3.Sınıf	324	58,6	3-5	139	25,1
4.Sınıf	4	0,7	5-7	111	20,1
Diğer Sınıflar	1	0,2	7-9	40	7,2
Anabilim Dalınız	Sayı	%	Online Alışveriş Sitesi Alışveriş Sıklığı	Sayı	%
BÖTE	33	6	Hemen hemen her gün	1	0,2
Fen Bilgisi Öğretmenliği	109	19,7	Haftada bir kez	12	2,2
Matematik Öğretmenliği	104	18,9	Ayda bir kez	90	16,3
Okul Öncesi Öğretmenliği	99	17,9	Yılda birkaç kez	450	81,3
Sınıf Öğretmenliği	120	21,7			
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	88	15,9			
Online Alışveriş Sitesi Tercih	Sayı	%			
Çeşitlilik	38	6,9			
Fiyat Avantajı	130	23,4			
Kolaylık /Rahatlık	62	11,2			
Zamandan Tasarruf	31	5,7			
Hepsi	292	52,8			

Araştırmaya katılan katılımcıların özellikleri Tablo 1'de görülmektedir. Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların 464'ünün (%83,9) kadın olduğu görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı 2015-2016 yılı Milli Eğitim İstatistiklerine göre eğitim fakültelerinde okuyan kadın öğrencilerin sayısı erkeklerin iki katı olduğu görülmektedir (Milli Eğitim İstatistikleri, 2016). Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı Türkiye'deki eğitim fakültelerinin dağılımına paraleldir. Kadın katılımcıların büyük çoğunluğu da (%95,5) 20-24 yaş aralığındadır. Katılımcıların %59'u 3. sınıf öğrencisi olup ilköğretim bölümü anabilim dallarına göre katılımcı sayısı eşit dağılım göstermektedir. İnternet kullanma süresi incelendiğinde yaklaşık %83'ünün 5 yıldan fazla süredir İnternet kullandıkları görülmektedir. Online alışveriş sitelerinden yapılan alışveriş sıklıkları %81'lik oran ile yılda birkaç kez olup online alışveriş sitelerini tercih nedenleri ise çeşitlilik, fiyat avantajı, kolaylık /rahatlık, zamandan tasarruf olarak belirtilmektedir.

Kuramsal Modelin Geliştirilmesi

Modelin geliştirilmesi süreci iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada alanyazındaki çalışmalarda online alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşterilerin memnuniyetini etkileyen müşteri algıları araştırılmıştır. Bu araştırma sonucuna göre online alışveriş sitesi kaynaklı olduğu düşünülen müşteri algılarının gizlilik, güvenlik, cevap verme yeteneği ve müşteri hizmetleri olduğu görülmüş ve kuramsal model tasarlanmıştır.

Şekil 1: Kuramsal model

Çalışmanın kuramsal modeli Şekil 1’de görülmektedir. Kuramsal modelde değişkenler arasında iki tür doğrusal ilişki olup bunlar nedensel yönü belirlenmiş ilişki ile nedensel olmayan yönsüz ilişkilidir. (Hoyle, 1995; Çokluk ve diğerleri, 2010, s. 264). Sonuç olarak araştırmadaki kuramsal modelde dört tane bağımsız gözlenemeyen değişken olup bunlar gizlilik, güvenlik, müşteri hizmetleri ve cevap verme yeteneği algılarıdır. Kuramsal modelde bir tane bağımlı gözlenemeyen değişken online müşteri memnuniyetidir.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Veri toplama aracı olarak 21 maddeden oluşan Online Alışveriş Müşteri Algıları ve Müşteri Memnuniyeti Ölçeği (OAMA-MMÖ) geliştirilmiştir. Alanyazın araştırması sonucu ilgili makalelerden ölçek maddeleri derlenmiştir. Ölçekte yer alması uygun görülen maddeler için araştırmacılarla elektronik mail aracılığıyla iletişime geçilmiş ve gerekli izinler alınmıştır. Tablo 2’de ölçme aracındaki faktörler, madde sayıları ve maddelerin derlendiği kaynaklar görülmektedir.

Tablo 2: Ölçme aracındaki faktörler ve madde sayıları

Faktör adı	Madde sayısı	Maddelerin derlendiği
Cevap Verme Yeteneği	3	Wu (2013)
Gizlilik	5	Eid (2011)
Güvenlik	4	Eid (2011)
Müşteri Hizmetleri	5	Srinivasan vd. (2002)
Müşteri Memnuniyeti	4	Eid (2011)

Maddelerin orijinal dili İngilizce olduğu için dilsel eşdeğerliği sağlamak amacıyla gereken işlemler yapılmıştır. İlk aşamada özgün maddeleri hedef dile yani Türkçeye çevirecek kişiler belirlenmiştir. Belirlenen kişilerden birincisi lisansını İngilizce eğitim yapan üniversitede tamamlamış, yüksek lisans ve doktorasını yurtdışında tamamlamış bir öğretim üyesidir. İkincisi de yüksek lisans ve doktorasını yurtdışında tamamlamış bir öğretim üyesidir. Son olarak üçüncü kişi Üniversitelerarası Dil Sınavı (ÜDS)’ndan yüksek puan almış bir yönetim bilişim sistemleri akademisyenidir. Özgün maddeler Türkçe’ye çevrildikten sonra, ölçek maddeleri üzerinde ortak yapılar alınarak tek bir Türkçe form elde edilmiştir. İkinci aşamada elde edilen Türkçe form maddeleri, Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki iki öğretim

üyesi tarafından dil bilgisi kuralları, akıcılık ve anlaşılabilirlik gibi kriterlere göre değerlendirilmiştir. Bu işlemde sonra, tekrar uygun düzeltmeler yapılmıştır. Üçüncü aşamada elde edilen Türkçe form maddeleri Gazi Üniversitesi'nde öğrenimine devam eden beş yüksek lisans ve doktora öğrencisine uygulanmıştır. Bu sayede her bir maddenin öğrenciler tarafından anlaşılıp anlaşılmadığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Güvenlik algısının birinci ve üçüncü maddelerinde dönütler doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır. Bu maddelerin dışında diğer maddelerin anlaşıldığı şeklinde dönütler alınmıştır. Yukarıda detaylı olarak anlatılan üç aşama sonucunda ölçeğin dilsel eşdeğerliliğinin sağlandığına karar verilmiştir. Ölçeğin taslak formunda yer alan maddelerin müşteri memnuniyetini ölçmedeki yeterliliğini ve amaca uygunluğunu belirlemek amacıyla da dört alan uzmanından görüş alınmıştır. Uzmanlardan her bir madde hakkında “Gerekli”, “Yararlı ancak gerekli değil” ve “Gerekli değil” şeklinde görüşlerini belirtmeleri ve önerilerde bulunmaları istenmiştir. Öneriler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Ölçek cevaplarında çoklu ölçeklerden 7’li Likert ölçeği ile aralık seviyesinde ölçüm yapmak amaçlanmış ve 1-7 şeklinde (1. Kesinlikle katılmıyorum 7. Kesinlikle katılıyorum) ölçeklendirilmiştir.

Verilerin Analizi

Ölçeğin yapı geçerliği, faktör yapısı, açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile incelenmiş ve sosyal bilimler için istatistik programı olan SPSS.17.0 (Statistical Package for the Social Science) paket programı ile yapılmıştır. AFA ile ölçekte yer alan maddelerin ölçtükleri faktörlerin (gözlenemeyen yapıların) keşfedilmesi amaçlanmıştır (Büyüköztürk, 2002). Ölçeğin AFA ile belirlenen faktör yapısının, kuramsal modelin, verilerle ne derece uyum gösterdiğini belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA), LISREL 8.72 bilgisayar programında gerçekleştirilmiştir. Kuramsal modelin gerçek verilerle uyumunu değerlendirmek amacıyla çalışmalarda en sık kullanılan yedi indeks incelenmiştir: Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation, RMSEA), Ortalama Hataların Karekökü (Root Mean Square Residuals, RMR veya RMS), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Non-Normed Fit Index, NNFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index, CFI), Göreli Uyum İndeksi (Relative Fit Index, RFI) ve Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksleri (Adjusted Goodness of Fit Index, AGFI) (Sümer, 2000; Cole ve Maxwell, 2003). Buna ilaveten ki-kare (χ^2) değeri örneklem büyüklüğünden etkilendiği ve geniş örneklemelerde olumlu sonuç verdiği için bunun yerine analizlerde ki-karenin serbestlik derecesine (χ^2/sd) oranına bakılmıştır. (Tabachnick ve Fidell, 2007).

Bulgular

Bu bölümde araştırmada toplanan verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgulara yer verilecektir. Araştırmada ulaşılan bulgular üç aşamalı sunulacaktır. İlk aşamada toplanan veri seti için varsayımlar sınanacaktır. İkinci aşamada, ölçeğin ikinci bölümünde önerilen kuramsal modeli doğrulamak için müşteri memnuniyeti ve bu memnuniyeti etkilediği düşünülen müşteri algılarına uygulanan AFA ve DFA ile ilgili bulgular sunulacaktır.

Varsayımların Sınanması

Bu araştırmada toplanan veri seti için AFA ve DFA analizlerini gerçekleştirmeden önce veri setinin varsayımları sağlayıp sağlamadıkları test edilmiştir. Analizlerin varsayımları örneklem büyüklüğünün uygunluğu, normallik, doğrusallık, çoklu bağlantı ve tekilliktir (Çokluk ve diğerleri, 2010, s. 206). İlk olarak örneklem büyüklüğünün uygun olup olmadığı incelenmiştir. Değişkenler arası korelasyonun güvenilir olması için yeterince büyük bir örneklem genişliği olmalıdır. Faktör analizi için örneklem büyüklüğü 100 yetersiz, 300 idare eder, 500 iyi ve 1000 mükemmel olarak değerlendirilmektedir (MacCallum, 1999; Çokluk ve

diğerleri, 2010). Örneklem büyüklüğü için öneriler madde başına 5 kişi olmak üzere en az 200 (Gorsuch, 1983) veya madde başına 10 olmak üzere en az 100 (Streiner, 2013) şeklinde belirtilmektedir. Bu doğrultuda çalışmada kullanılan 21 maddeli müşteri memnuniyet ölçeği için 553 ölçüm uygun bir örneklem büyüklüğüdür. İkinci olarak ölçek maddelerinin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için ölçeğin 21 maddesine Shapiro-Wilk testi uygulanmıştır. Shapiro-Wilks testi güç özelliklerinin daha iyi olduğu ve büyük örneklem hacimlerine (5000 gözleme kadar) uygulanabileceği için tercih edilmiştir. SPSS 17.0’da yapılan analiz sonucu anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı olmadığı görülmüş ve dağılımın normal olduğuna kararı verilmiştir. Üçüncü incelenen varsayım doğrusallık olup değişkenler arası ve değişkenlerle faktörler arası ilişki doğrusal olmalıdır. Bu durum bütün değişken ve faktörleri kapsamaktadır. Açımlayıcı faktör analizinde öncelikle bütün maddeler arasında korelasyon matrisi incelenerek önemli oranda manidar korelasyonların olup olmadığına bakılmış ve faktör analizinin yapılabilmesine uygunluk gösterir nitelikte manidar ilişkilerin olduğu görülmüştür. Son olarak incelenen varsayımlar çoklu bağlantı ve tekillik olup AFA’da temel bileşenler analizi kullanılacağı ve temel bileşenler analizinde matris tersine çevrilmeyeceği için çoklu bağlantı problemi bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Ölçek Güvenilirlik Analizi Hesaplama Yöntemi

Ölçek güvenilirlik analizi hesaplama yöntemi olarak güvenilirlik katsayısı hesaplama tekniklerinden iç tutarlılık yöntemi seçilmiştir. Bunun içinden de Cronbach alfa iç güvenilirlik katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Cronbach alfa iç güvenilirlik katsayısının bulunabileceği aralıklar aşağıdadır:

1. $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir,
2. $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir,
3. $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir,
4. $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Ölçek için hesaplanan Cronbach alfa iç güvenilirlik katsayısı ($\alpha = 0,95$) 0,95 olup bu değer ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir. Her faktöre ait Cronbach alfa iç güvenilirlik katsayıları ise; güvenlik algısı için 0,88; müşteri ilişkileri algısı için 0,93; müşteri memnuniyeti için 0,92’dir. Ölçekteki tüm faktörlerin Cronbach alfa iç güvenilirlik katsayısı 0,80 ila 1,00 arasında bir değer olduğundan ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğuna karar verilmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizi İşlemi ve Sonuçları

Ölçeğin yapı geçerliğini incelemek üzere AFA yapılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi ile incelenmiştir. KMO (0,96) değeri 0,60’dan yüksek ve Barlett testi incelendiğinde, elde edilen ki-kare ($\chi^2=9951,73$, $sd=201$, $p=0,000$) değeri anlamlı olduğu için veriler faktör analizi yapmak için uygun bulunmuştur.

Yapılan AFA analizinde maddelerin faktör yük değerlerinin 0,30’dan yüksek olup olmadığı, birden fazla faktörde aynı anda yüksek yük değeri alıp almadıkları ve ortak faktör varyansları incelenmiştir (Büyüköztürk, 2002). AFA gerçekleştirilirken faktörlerin kendileriyle yüksek ilişki veren maddeleri bulmaları ve faktörleri daha kolay yorumlayabilmek (Büyüköztürk, 2012) için dik döndürme tekniği kullanılmıştır.

Yapılan AFA sonuçları Tablo 3’te görülmektedir. Tablo 3’te ölçek maddeleri ve maddelere ilişkin faktör ortak varyansları, faktör yük değerleri ve her bir faktörün açıkladığı toplam varyans değeri verilmektedir. Kuramsal model beş faktörlü olmasına rağmen yapılan analiz ölçeğin üç faktörden oluşan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Faktör Analizi Sonuçları

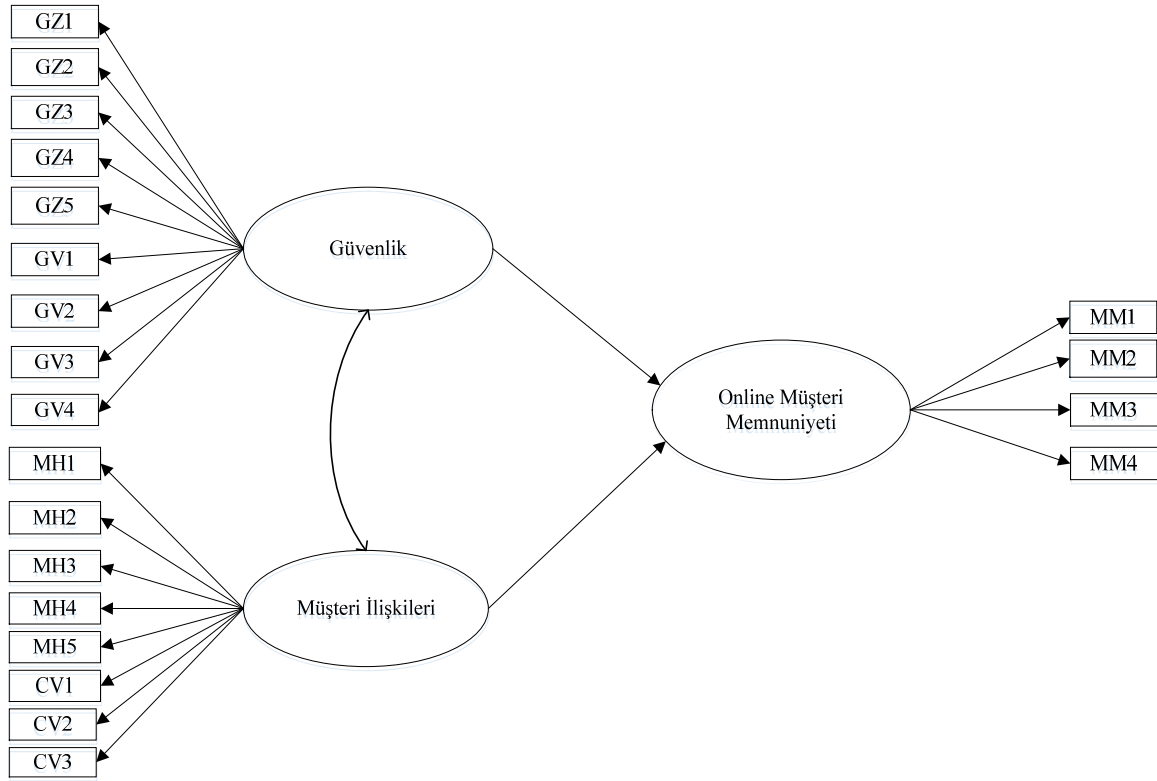
Faktör	No	Maddeler	Faktör ortak varyansı	Faktör yük değeri	Açıklanan varyans
Güvenlik	GZ1	Online alışveriş siteleri, kişisel verilerin korunması kanununa uygun hareket etmektedir.	0,67	0,66	% 25,52
	GZ2	Online alışveriş siteleri, kullanıcılardan sadece alışveriş için gerekli olan kişisel bilgileri istemektedir.	0,61	0,71	
	GZ3	Online alışveriş siteleri, kişisel bilgilerime iznim olmadan üçüncü şahısların ulaşmasına izin vermez.	0,75	0,77	
	GZ4	Online alışveriş siteleri ile kişisel bilgilerimi paylaşırken kendimi güvende hissediyorum.	0,77	0,77	
	GZ5	Online alışveriş siteleri, kullanıcıların mahremiyetine önem vermektedir.	0,61	0,48	
	GV1	Online alışveriş siteleri, kullanıcılarına ait kişisel bilgilerin güvenli bir şekilde iletilmesini sağlayan bir altyapıya sahiptir.	0,77	0,77	
	GV2	Online alışveriş siteleri, kullanıcılarına ait kişisel verilere bilgisayar korsanlarının ulaşımını engelleyecek teknik kapasiteye sahiptir.	0,69	0,71	
	GV3	Online alışveriş sitelerinden alışveriş yapmak finansal risklere yol açmaz.	0,63	0,71	
	GV4	Online alışveriş sitelerinde elektronik olarak ödeme yapmak güvenlidir.	0,64	0,71	
Müşteri ilişkileri	MH1	Online alışveriş sitelerinde daha önceki alışverişlerimde faturalandırmayla ilgili problemler yaşamadım.	0,49	0,55	%23,49
	MH2	Online alışveriş sitelerinden daha önce satın aldığım ürünler zamanında teslim edildi.	0,58	0,53	
	MH3	Online alışveriş sitelerinin karşılaştığım sorunlara karşı duyarlı olduklarını düşünüyorum.	0,72	0,67	
	MH4	Online alışveriş sitelerindeki satın alınan ürünlerin iade politikaları müşteri dostudur.	0,65	0,69	
	MH5	Online alışveriş sitelerinin müşterileriyle yeterli düzeyde ilgilendiklerine inanıyorum.	0,75	0,72	
	CV1	Herhangi bir memnuniyetsizlik meydana geldiğinde, online alışveriş sitelerinin bana yardımcı olacaklarına olan inancım tamdır.	0,81	0,81	
	CV2	Online alışveriş sitelerinin alışverişim hakkındaki bir şikâyetimin giderilmesi konusunda bana yardımcı olacaklarına olan inancım tamdır.	0,82	0,80	
	CV3	Bir ürün satın aldığım zaman, online alışveriş sitelerinin bu işlemimi mutlaka tamamlayacaklarına olan inancım tamdır.	0,74	0,63	
Müşteri memnuniyeti	MM1	Online alışveriş sitelerinin performansı beklentilerimi karşılamaktadır.	0,77	0,74	% 19,82
	MM2	Online alışveriş siteleri sunduğu ürün ve hizmetlerin pazarlaması konusunda yeterli deneyime sahiptir.	0,83	0,82	
	MM3	Online alışveriş siteleri, kullanıcılarının ihtiyaçlarına uygun ürün ve hizmetleri sunmak için onları yeterince tanımaktadır.	0,72	0,78	
	MM4	Online alışveriş siteleri faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmek için gerekli kaynaklara sahiptir.	0,79	0,78	

Toplam açıklanan varyans: % 68,83

Şekil 1’de önerilen kuramsal model gizlilik, güvenlik, müşteri hizmetleri, cevap verme yeteneği ve müşteri memnuniyeti olmak üzere beş faktörden oluşmasına rağmen AFA sonucu

gizlilik ve güvenlik algılarının bir faktör; müşteri hizmetleri ve cevap verme yeteneği algısının bir faktör altında toplandığı görülmüştür.

Şekil 2’de AFA sonucu oluşan yeni kuramsal model görülmektedir. Bu doğrultuda gizlilik faktörü güvenliğin temel bileşenlerinden biri olduğu için yeni faktör “Güvenlik” olarak yeniden isimlendirilmiştir (Pesen, 2015). Birinci faktör 9 maddeden oluşmakta olup açıkladığı toplam varyans ise %25,52’dir. Müşteri hizmetleri ve cevap verme yeteneği faktörlerinin maddelerinin de tek bir faktör altında toplandığı görülmüştür. “Müşteri ilişkileri” olarak yeniden isimlendirilen ikinci faktör sekiz maddeden oluşmakta ve açıkladığı toplam varyans %23,49’dur. Kuramsal modelde bulunan ve “Müşteri memnuniyeti” şeklinde isimlendirilmiş olan faktörün değişmeyip dört maddesinin gene kendi faktörü altında toplandığı Tablo 3’te görülmektedir. Bu faktörün açıkladığı toplam varyans %14,27 olup ölçeğin tamamının açıkladığı toplam varyans ise %68,83’tür.

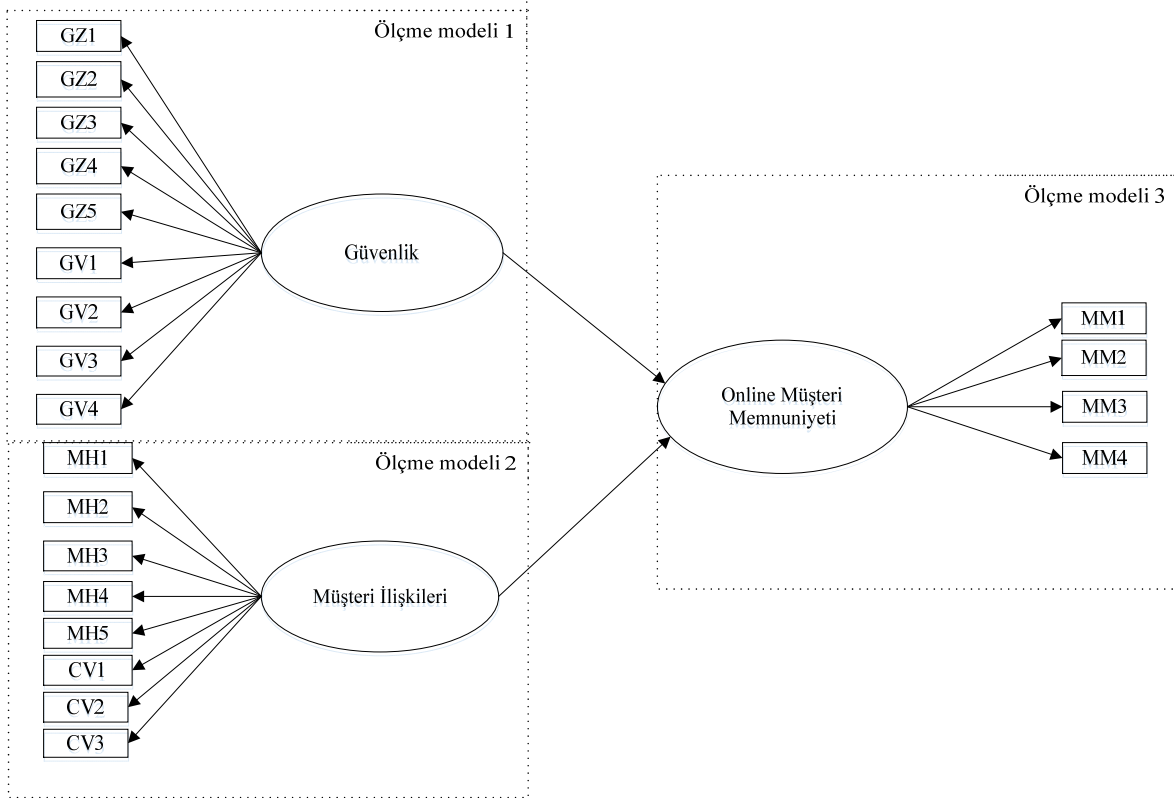
Şekil 2: AFA sonucu oluşan yeni kuramsal model

Bu doğrultuda araştırmanın problem soruları da aşağıdaki şekilde güncellenmiştir:

1. Müşterilerde oluşan online alışveriş sitesi kaynaklı güvenlik algısının müşteri memnuniyeti üzerinde bir etkisi var mıdır?
2. Müşterilerde oluşan online alışveriş sitesi kaynaklı müşteri ilişkileri algısının müşteri memnuniyeti üzerinde bir etkisi var mıdır?
3. Güvenlik ve müşteri ilişkileri algıları arasında bir ilişki var mıdır?

Doğrulayıcı Faktör Analizi İşlemi ve Sonuçları

Veri analizi için YEM uygulanmış ve DFA LISREL 8.72 bilgisayar programında gerçekleştirilmiştir. AFA ile faktör yapısı ortaya çıkarılan yeni kuramsal model Şekil 2’de görülmektedir. Şekil 2’de görülen yeni kuramsal modelde güvenlik, müşteri ilişkileri ve online müşteri memnuniyeti olmak üzere üç ölçme modeli bulunmaktadır. Üç ölçme modelinin faktör yapısı DFA ile sınanmıştır.

Şekil 3: Kuramsal modeldeki ölçme modelleri

Üç ölçme modelinin analizi için sözdizimi (syntax) dosyası hazırlanmış ve analizler LISREL 8.72 bilgisayar programında gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda ilk kontrol edilen gözlenen değişkenlerin t değerlerinin manidarlık düzeyidir. Parametre tahminleri 1,96'yı aşarsa 0,05 düzeyinde ve 2,56'yı aşarsa 0,01 düzeyinde manidardır (Çokluk ve diğerleri, 2010). İkinci kontrol edilen hata varyansları olup ölçme modelindeki hata varyanslarının düşük olması (<0,90) istenen bir durumdur. Son olarak her bir ölçme modelinin doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek için uyum indeksleri değerlendirilmiştir.

Tablo 4: Ölçme modellerine ait hata varyansları ve t değerleri

Ölçme modelleri	Maddeler	Hata varyansları	t değerleri
Güvenlik ölçme modeli	GZ1	0,43	20,52
	GZ2	0,49	18,99
	GZ3	0,28	24,53
	GZ4	0,35	22,57
	GZ5	0,18	27,10
	GV1	0,31	23,74
	GV2	0,42	20,66
	GV3	0,51	18,53
	GV4	0,49	18,90
	Müşteri ilişkileri ölçme modeli	MH1	0,42
MH2		0,48	19,23
MH3		0,27	24,68
MH4		0,36	22,34
MH5		0,18	27,23
CV1		0,31	23,58
CV2		0,44	20,08
CV3		0,53	17,97
Müşteri memnuniyeti ölçme modeli	MM1	0,36	21,56
	MM2	0,39	20,84
	MM3	0,23	24,74
	MM4	0,45	19,39

Tablo 4'te kuramsal modelde bulunan üç ölçme modeline ait hata varyansları ve t değerleri diğer bir ifadeyle örtük değişkenin gözlenen değişkenleri açıklama oranlarının manidarlık düzeyleri görülmektedir. Tablo 4'e göre tüm maddelerin t değerleri incelendiğinde 0,01 düzeyinde manidar oldukları ($>2,56$) görülmektedir. Üç ölçme modelinin maddelerinin hata varyansları da 0,90'dan küçüktür.

Tablo 5: Model uyum indeksleri ve kritik değer eşikleri

Uyum İndeksi	Mükemmel Uyum	İyi Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$
RMR	$0 \leq RMR \leq 0.05$	$0.05 \leq RMR \leq 0.08$
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$
RFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$
AGFI	$0.95 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.90 \leq AGFI \leq 0.95$

Tablo 5'te yapısal modelin uyumunun değerlendirilmesinde kullanılan uyum indeksleri ve kritik değer eşikleri bulunmaktadır (Bollen, 1986; Bentler, 1990, s. 240; Segar ve Grover, 1993; Chin ve Todd, 1995; Hair, 1998; Gefen, 2000; Sümer, 2000; Cheng, 2001; Kline, 2005; Weston, 2006; Tabachnick ve Fidell, 2007; Yılmaz ve Çelik, 2009, s. 29). Tablo 5'te görülen eşik değerlerine göre modellerin uyum indeksleri değerlendirilmiştir.

Tablo 6: Ölçme modellerinin uyum indeksleri

Ölçme modelleri	χ^2/sd	RMSEA	RMR	NNFI	CFI	RFI	AGFI
Güvenlik ölçme modeli	4,4	0,09	0,09	0,98	0,99	0,97	0,90
Müşteri ilişkileri ölçme modeli	3,8	0,07	0,07	0,99	0,99	0,98	0,94
Müşteri memnuniyeti ölçme modeli	4,4	0,07	0,06	0,99	1,00	0,98	0,96

Tablo 6'da güvenlik, müşteri ilişkileri ve müşteri memnuniyeti ölçme modellerine ait uyum indeksleri görülmektedir. Güvenlik ölçme modeli için Tablo 6'da bulunan χ^2/sd oranı 4,5 (8,9/2) ile kabul edilebilir uyum göstermektedir. Diğer uyum indeksleri incelendiğinde RMSEA ve RMR 0,09 ve AGFI 0,90 değeri ile kabul edilebilir uyuma karşılık gelirken; NNFI, CFI ve RFI değerleri sırası ile 0,98; 0,99 ve 0,97 olup mükemmel uyuma karşılık geldiği ifade edilebilir. Sonuç olarak güvenlik ölçme modelinin dokuz maddeden oluşan bir faktörlü yapısı ölçme modeli olarak doğrulanabilir.

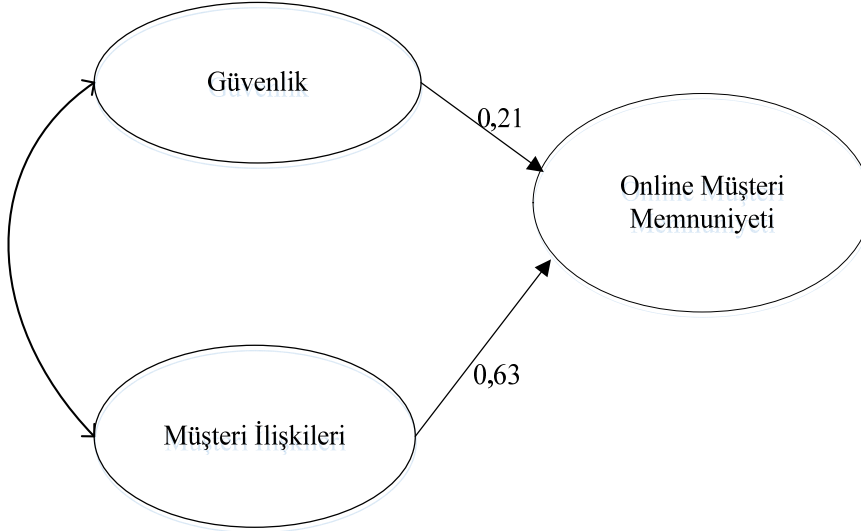
Müşteri ilişkileri ölçme modeli uyum indeksleri incelendiğinde χ^2/sd oranı 3,8 (64,78/17) olup kabul edilebilir uyum aralığındadır. RMSEA ve RMR değeri 0,07 ve AGFI'nin 0,94 ile iyi uyum; NNFI, CFI 0,99 ve RFI'nin 0,98 değeri ile mükemmel uyum göstermektedir. Sekiz maddeden oluşan müşteri ilişkileri ölçme modeli doğrulanmıştır.

Üçüncü ölçme modeli olan müşteri memnuniyeti ölçme modeli χ^2/sd oranı 4,4 (8,9/2) olup kabul edilebilir uyum göstermektedir. RMSEA ve RMR uyum indeksleri 0,07 ve 0,06 ile iyi uyum göstermektedir. Diğer taraftan NNFI, CFI ve RFI değerleri sırasıyla 0,99; 1,00 ve 0,98 olup mükemmel uyuma karşılık gelmektedir. Bu uyum indeksleri değerlendirildiğinde dört maddeden oluşan müşteri memnuniyeti ölçme modeli de doğrulanmıştır.

Kuramsal modeldeki üç ölçme modeli doğrulandıktan sonra bu çalışmada önerilen ve Şekil 2'de görülen kuramsal modele doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. DFA ile sınanan kuramsal modelin hata varyansları 0,17 ile 0,49 değerleri arasındadır. Güvenlik ile müşteri

memnuniyeti algıları arasındaki t değeri 3,82; müşteri ilişkileri ile müşteri memnuniyeti arasındaki t değeri 10,72 olup 0,01 düzeyinde manidardır. Kuramsal modelin uyum indeksleri incelendiğinde ise χ^2/sd oranı 4,3 (799/182) olup kabul edilebilir uyum aralığındadır. Diğer uyum indeksleri değerleri ise RMSEA 0,07; RMR 0,01 ve AGFI 0,85 değerleri ile kabul edilebilir uyuma sahipken; NNFI ve CFI 0,98 ile RFI 0,97 ile mükemmel uyum göstermektedir. Bu çerçevede sonuç olarak, yeni kuramsal model doğrulanmıştır.

Şekil 4: Kuramsal modeldeki değişkenler arası ilişkiler

Şekil 4'e göre müşterilerde oluşan online alışveriş sitesi kaynaklı güvenlik ve müşteri ilişkileri algıları ile müşteri memnuniyeti arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Şekil 4'te görüldüğü gibi güvenlik ve online müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki katsayısı 0,21 ve müşteri ilişkileri ve online müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki katsayısı 0,63 olarak tahmin edilmiştir. Güvenlik ve müşteri ilişkileri gizil değişkenlerindeki bir birimlik bir artış online müşteri memnuniyeti bağımlı gizil değişkenini sırasıyla 0,21'lik ve 0,63'lük bir artışla etkilemektedir. Bu katsayılar pozitif ve %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu katsayılardan hareketle müşterilerin güvenlik ve müşteri ilişkileri algıları arttıkça müşterilerin memnuniyetinin artacağı yorumu yapılabilir. Buna ilaveten güvenlik ile müşteri ilişkileri algıları arasında 0,75'lik bir ilişki katsayısı bulunmuş olup yüksek ilişki ($>0,71$) olduğu belirlenmiştir (Büyüköztürk, 2012; Yılmaz ve Çelik, 2009).

Kelloway'e göre (1998) belirleme katsayısının da (R^2) uyum indeksleri gibi araştırma sonucunda rapor edilmesi gerekmektedir. R^2 açıklanan varyans olup gözlenen değişkenlerin gizil değişkenlerdeki gözlenen değişimlerin ne kadarının açıkladığını belirten katsayıdır (Haşlamam ve Aşkar, 2007). Bu çalışmadaki belirleme katsayısı (R^2) 0,63 olup güvenlik algısı ile müşteri ilişkileri algısı beraber online alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşterilerin memnuniyetinin %63'ünü açıklamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde, araştırma kapsamında elde edilen bulguların sonuçları tartışılmış ve bu doğrultuda önerilere yer verilmiştir.

Bu çalışmada, müşteri memnuniyetini etkileyen online alışveriş sitesi kaynaklı müşteri algılarının belirlenmesi, aralarındaki örüntünün tespiti ve müşteri algıları doğrultusunda bir müşteri memnuniyet modelinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Yapılan alanyazın taraması sonucunda araştırmanın ilk kuramsal modeline ulaşılmıştır. Bu modelde bulunan ve müşteri memnuniyetini etkilediği düşünülen gizlilik, güvenlik, cevap verme yeteneği ile müşteri hizmetleri algıları yapılan AFA analizi sonucunda yeniden yapılandırılmıştır. Yapılandırılan

yeni kuramsal model ile bu modelde yer alan üç ölçme modeli DFA ile doğrulanmış ve müşteri memnuniyet modeline ulaşılmıştır.

Yeni kuramsal modeldeki güvenlik ve müşteri ilişkileri algılarının müşteri memnuniyeti üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Güvenlik algısı 0,21 oranında müşteri memnuniyetini etkilemekte olup yapılan çalışmalarda da güvenlik algısının müşteri memnuniyetinde belirleyici rol oynadığı vurgulanmaktadır (Kim ve diğerleri, 2008; Chang ve Chen, 2009; Eid, 2011; Chen, 2012). Zeithaml ve diğerleri (2000) yaptıkları çalışmada diğer faktörlerin yanında olumlu gizlilik ve güvenlik algılarının müşteri memnuniyetini etkilediğine dikkat çekmişlerdir. Bir diğer çalışmada Teo ve Liu 'da (2007) güveni müşteri kaynaklı ve satıcı kaynaklı olmak üzere iki farklı gruba ayırmış ve her birinin alt bileşenleri ile risk algısının genel müşteri memnuniyet ve güvenini etkilediğini belirtmişlerdir. Aynı doğrultuda Eid (2011) de çalışmasında güvenlik ve gizlilik algılarına müşteri memnuniyetini etkileyen faktörler içerisinde rapor etmişlerdir.

Analizler sonucu müşteri ilişkileri algısının (0,63) güvenlik algısından (0,21) daha fazla müşteri memnuniyetini arttırdığı ortaya çıkmıştır. Buna ilaveten müşteri memnuniyetini etkileyen güvenlik ve müşteri ilişkileri algıları arasında bir örüntü bulunmaktadır. Buna paralel olarak Barutçu (2007) yaptığı çalışma sonucunda müşteri memnuniyetini etkileyen önemli faktörleri sıralamış ve maliyetten sonra gelenin e-müşteri hizmetleri kalitesi olduğunu rapor etmiştir. Kassim ve Abdullah (2008) da müşterinin aldığı müşteri hizmetleri kalitesi ile cevap verme yeteneği; Pan ve diğerleri (2012) müşteri ve ürün ilişkili hizmetlerin müşteri memnuniyetinde etkili olduğunu vurgulamışlardır. Bu sonuca paralel bir diğer çalışma Treesinthuros (2012) tarafından yapılmış ve kolay iade süreci, zamanında teslimat, müşteri desteği, iletişim, güvenli ödeme, güvenli alışverişin müşteri memnuniyet ve güvenini arttırdığı rapor edilmiştir. Bir diğer güncel çalışma Quach ve diğerleri (2016) tarafından yapılmış olup İnternet servis sağlayıcı hizmetinin kalitesi, müşteri hizmetleri, teknik destek, gizlilik ve güvenliğin müşteri memnuniyet ve bağlılığı etkilediği görülmüştür. Sonuç olarak alanyazın incelendiğinde de güvenlik ve müşteri ilişkileri algılarının müşteri memnuniyetinde etkili faktörler olduğu açıktır.

Bu çalışmanın sonucu özellikle online alışveriş sitesi kuracak ve sürece yeni başlayacak şirketlere yardımcı olacak ve müşteri ilişkileri ve güvenlik konularına dikkat çekecektir. Bu çalışma sonucuna göre online alışveriş site yöneticileri ilk olarak müşteri ilişkileri sonucu şekillenecek olan müşteri ilişkileri algısına dikkat etmeleri gerekmektedir. Online alışveriş sitelerinin, fiziki dünyayla en güçlü şekilde rekabet edebilmeleri için, müşteri hizmetlerine önem vermeleri ve onların sorunlarını mümkün olduğunca çabuk halletmeleri gerekmektedir. Müşterilerin bakış açısını benimseyerek ve analiz ederek müşteri ilişkileri sonucu oluşan algılarını anlamaları ve yönetmeleri önemlidir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması istatistikleri incelendiğinde, ülkemizde girişimlerin müşteri ilişkileri yönetimi (MİY) programı kullanım oranının %9 olduğu görülmektedir (TÜİK). Dünya genelinde MİY kullanım oranının 2015 yılı sonunda %56'dan %74'e yükseldiği düşünüldüğünde Türkiye genel oranının düşük olduğu sonucuna varılabilir (SuperOffice, 2016). Bu doğrultuda MİY programı kullanımı teşvik edilmeli ve online alışveriş siteleri ihtiyaçları ve bütçeleri doğrultusunda bir MİY programı kullanılmalıdır.

Online alışveriş site yöneticilerinin ikinci olarak dikkat etmeleri gereken konu müşterilerde oluşacak güvenlik algısıdır. Günümüz online alışveriş sitelerinde güvenlik stratejik bir özellik olmaktan çıkmış ve müşteri memnuniyeti için temel bir gereklilik halini almıştır. Bu doğrultuda online alışveriş siteleri de müşterilerinin kişisel verilerin korunması konusundaki mevzuata uygun hareket etmeli ve bu mevzuat doğrultusunda gerekli yönetsel ve teknik düzenlemeleri yapmalıdır. Güvenli Soket Katmanı (Secure Socket Layer (SSL)) protokolü kullanarak İnternet üzerinden şifrelenmiş güvenli veri iletişimini sağlamalıdır. Online alışveriş siteleri veri tabanlarındaki eski kayıtları temizlemeli ve alışveriş süreci için

ihtiyaç duyulabilecek minimum miktarda veri tutmalıdırlar. Buna ilaveten herhangi bir dolandırıcılık riskine karşı adres ve kredi kartı doğrulama sistemlerini kullanmalıdırlar. Geleneksel dükkanlarda kullanılan kameralar gibi online alışveriş siteleri de gerçek zamanlı analiz araçları kullanılarak alışveriş sitesindeki etkinlikler izlenmeli ve raporlanmalıdır. Online alışveriş siteleri Dağılık Hizmet Engelleme (DDoS) saldırılarından korunmak için bulut tabanlı DDoS koruma kullanabilirler. Yeni teknolojilerin ses tanıma ve dokunmatik cihazlar gibi kullanımı da müşteri memnuniyetini etkileyip arttırabilir.

Son olarak, bu çalışma bazı sınırlılıklar dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Bu sınırlılıklar, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim ve BÖTE bölümlerinde öğrenim gören 553 öğrenci ve online alışveriş sitesi kaynaklı oluşan müşteri algıları olarak sıralanabilir.

Gelecekte yapılabilecek çalışmalarda müşteri algılarının tümü incelenebilir. Bu çalışma kapsamında sadece online alışveriş sitesi kaynaklı oluşan müşteri algıları ile üniversite öğrencileri bulunduğundan gelecek çalışmalarda farklı yaş gruplarındaki müşteriler veya spesifik bir online alışveriş sitesi ile gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Akbar, S. ve James, P.T.J. (2014). Consumers' attitude towards online shopping: Factors influencing employees of crazy domains to shop online. *Journal of Management and Marketing Research*, 14 (1), 1-11.
- Barutçu, S. (2007). E-Mağazalardan Alış-Verişlerde E-Müşteri Tutumları ve E-Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörler. *Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7 (14), 219-238.
- Bitner, M.J. ve Hubbert, A.R. (1994). Encounter satisfaction versus overall satisfaction versus quality. R.T.Rust ve R.L.Oliver (Der.) *New Directions in Theory and Practice*: İçinde 72-94. USA: Sage.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum* (16. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 52.
- Chang, H. H. ve Chen, S.W. (2009). Consumer perception of interface quality, security, and loyalty in electronic commerce. *Information ve Management*, 46, 411-417.
- Chellappa, R.K. ve Pavlou, P.A. (2002). Consumer trust in electronic commerce transactions. *Logistics Information Management*, 15 (5/6), 358-368.
- Chen, S. (2012). The customer satisfaction-loyalty relation in an interactive e-service setting: The mediators. *Journal of Retailing and Consumer Services* 19, 202-210.
- Cole, D. A. ve Maxwell, S. E. (2003). Testing Mediational Models With Longitudinal Data: Questions and Tips in the Use of Structural Equation Modeling. *Journal of Abnormal Psychology*, 112 (4), 558-577.
- Corbitt, B.J., Thanasankita, T. ve Yi, H. (2003). Trust and e-commerce: a study of consumer perceptions. *Electronic Commerce Research and Applications*, 2(3), 203-215.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (Birinci Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Durmuş, B., Ulus, Y. ve Erdem, Ş. (2013). Which dimensions affect private shopping e-customer loyalty? *9th International Strategic Management Conference*, 27-29 Haziran 2013, Riga, Letonya.
- Eid, M.I. (2011). Determinants of E-Commerce Customer Satisfaction, Trust, and Loyalty In Saudi Arabia. *Journal of Electronic Commerce Research*, 12 (1), 78-93.
- E-Commerce News (2015). "Ecommerce in Turkey", <http://ecommercenews.eu/ecommerce-per-country/ecommerce-turkey/#market>, (21 Mart 2016).

- Gefen, D. ve Straubb, D.W. (2004). Consumer trust in B2C e-Commerce and the importance of social presence: experiments in e-Products and e-Services. *Omega*, 32, 407–424.
- Gorsuch, R. L. (1983). *Factor Analysis* (Second Edition), Lawrence Erlbaum Associates Publisher: New Jersey, USA.
- Haşlamam, T. ve Aşkar, P. (2007). Programlama Dersi İle İlgili Özdüzenleyici Öğrenme Stratejileri ve Başarı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 110-122.
- Hoyle, R.H. (1995). *Structural Equation Modeling: Concepts, Issues and Applications*, *Structural Equation Modeling*. USA: Sage, 15.
- Internet World Stats. “Internet Usage and Population Statistics”, <http://www.internetworldstats.com/euro/tr.htm>, (9 Mayıs 2016).
- Kassım, N.M. ve Abdullah, N.A. (2008). Customer Loyalty in e-Commerce Settings: An Empirical Study. *Electronic Markets*, 18 (3), 275-290.
- Kelloway, E.K. (1998). *Using LISREL for Structural Equation Modeling: A Researcher's Guide*. USA: Sage.
- Kim, D.J., Ferrin, D.L. ve Rao, H.R. (2008). A trust-based consumer decision-making model in electronic commerce: The role of trust, perceived risk, and their antecedents. *Decision Support Systems*, 44, 544–564.
- Light, D.A.(2001). Sure, you can trust us. *MIT Sloan Management Review*, 43 (1), 17.
- MacCallum, R.C., Widaman, K.F., Zhang, S. And Hong S. (1999). Sample Size in Factor Analysis. *Psychological Methods*, 4(1), 84-99.
- Mukhopadhyay, S., Mahmood, M.A. ve Joseph, J.L. (2008). Measuring Internet-Commerce Success: What Factors are Important? *Journal of Internet Commerce*, 7(1), 1-28.
- Millî Eğitim İstatistikleri. (2016). “Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2015-2016 Kitabı” http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_03/30044345_meb_istatistikleri_organ_egitim_2015_2016.pdf (25 Mart 2017).
- Odom, M.D., Kumar, A. ve Saunders, L. (2002). Web assurance seals: how and why they influence consumers’ decisions. *Journal of Information Systems*, 16 (2), 231–250.
- Pan, Y., Sheng, S. ve Xie, F.T. (2012). Antecedents of customer loyalty: An empirical synthesis and reexamination. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19, 150-158.
- Pesen, M. M. (2015). “Bilgi Güvenliği Nedir ve Nasıl Sınıflandırılır”, <https://www.sibergah.com/genel/bilgi-guvenligi-nedir-ve-nasil-siniflandirilir/> (29 Mart 2017).
- Poleretzky, Z., Cohn, R. ve Gimnichner, S.M. (January, 1999). The call center ve e-commerce convergence. *Call Center Solutions*, 76.
- Quach, T.N., Thaichon, P. ve Jebarajakirthy, C. (2016). Internet service providers' service quality and its effect on customer loyalty of different usage patterns. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 29, 104–113.
- Ramanathan, R. (2011). An empirical analysis on the influence of risk on relationships between handling of product returns and customer loyalty in E-commerce. *International Journal Production Economics*, 130, 255–261.
- Reichheld, F.F., Markey, R.G. ve Hopton, C. (2000). E-customer Loyalty- applying to rules of traditional business for online success. *European Business Journal*, 173-179.
- Srinivasan, S.S., Andersona, R. ve Ponnabolub, K. (2002). Customer loyalty in e-commerce: an exploration of its antecedents and consequences. *Journal of Retailing*, 78, 41–50.
- Sorce, P., Perotti, V. ve Widrick, S. (2005). Attitude and age differences in online buying. *International Journal of Retail ve Distribution Management*, 33(2), 122–132.
- Su, A.Y.L. (2004). Customer satisfaction measurement practice in Taiwan hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 23 (4), 397-408.
- SuperOffice (2016). “18 CRM Statistics You Need to Know for 2016”, <http://www.superoffice.com/blog/crm-software-statistics/>, (23 Mayıs 2016).

- Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6), 74-79.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (5.Baskı). Boston: Pearson/Allyn ve Bacon, 506.
- Taylor, W. J., Zhu, G. X., Dekkers, J. ve Marshall, S. (2004). Adoption of online purchasing in communities and its socioeconomic implications in regions central Queensland, Australia. *Australasian Journal of Information Systems*, 11(2), 80-95.
- Tax, S.S., Brown, S.W. ve Chandrashekar, M. (1998). Customer Evaluations of Service Complaint Experiences: Implications for Relationship Marketing. *Journal of Marketing*, 62(2), 60-76.
- Teo, S.H.H. ve Liu, J. (2007). Consumer trust in e-commerce in the United States, Singapore and China. *Omega*, 35, 22-38.
- Treesinthuros, W. (2012). An Empirical Study of E-commerce Marketing Success. *2012 Tenth International Conference on ICT and Knowledge Engineering*, 21-23 Kasım 2012, Bangkok, Tayland.
- TÜBİSAD (2014). Yıllık Rapor: "Türkiye e-Ticaret Pazarı-2013" <http://www.etid.org.tr/haberler/Turkiye-e-ticaret-pazari-buyuklugu-140-Milyar-TL/114/> (25 Mart 2016).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). "Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması", http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1048 (13 Mayıs 2016).
- Udo, G.J., Bagchi, K.K. ve Kirs, P.J. (2010). An assessment of customers' e-service quality perception, satisfaction and intention. *International Journal of Information Management*, 30, 481-492.
- Van I. J., Van der Wielea, T., Ball, L. ve Robert Millen, R. (2004). Perceptions about the quality of web sites: A survey amongst students at Northeastern University and Erasmus University, *Information ve Management*, 41, 947-959.
- Wu, I. (2013). The antecedents of customer satisfaction and its link to complaint intentions in online shopping: An integration of justice, technology, and trust. *International Journal of Information Management*, 33, 166-176.
- Yang, Q., Pang, C., Liu, L., Yen, D. C. ve Tarn, J.M. (2015). Exploring consumer perceived risk and trust for online payments: An empirical study in China's younger generation. *Computers in Human Behavior*, 50, 9-24.
- Yavas, U. (1994). Research note: Students as subjects in advertising and marketing research. *International Marketing Review*, 11(4), 35-43.
- Yılmaz, V. ve Çelik H.E., (2009). *LISREL ile Yapısal Eşitlik Modellemesi-1* (Birinci Baskı). Ankara: Pegem Akademi, 29.
- Zeithaml, V.A., Parasuraman, A. ve Malhotra, A. (2000). A conceptual framework for understanding e-service quality: Implications for future research and managerial practice. *MSI Working Paper Series 00-115:1-49* Cambridge, Massachusetts, ABD.

Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Kobi'ler Açısından Değerlendirilmesi-Türkiye Uygulaması

Evaluation of International Financial Reporting Standards in Terms of Smes-Turkey Application

Murat KARAHAN*
Medet İĞDE**
Dilek ÖZBEZEK***

Özet

Ulusal düzeydeki muhasebe uygulamaları ile uluslararası uygulamalar arasındaki farklılıklar, finansal bilginin karşılaştırılmasını zorlaştırmakta, fon toplanması sürecinde engel oluşturmakta, uluslararası işletme alım-satımı ve birleşmelerinde zorluklar yaşanması gibi sorunlara neden olmaktadır. Bu tür sorunların ortadan kaldırılması, farklı muhasebe uygulamalarının uyumlu hale getirilmesi ve uluslararası düzeyde aynı muhasebe standartlarının uygulanmasını sağlamak amacıyla Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) yayınlanmıştır. Buna paralel olarak Türkiye’de de Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) tarafından Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) uyarlanmıştır. KOBİ’ler dünya ekonomisi için vazgeçilmez bir öneme sahiptirler. KOBİ’ler tarafından sağlanan muhasebe bilgisi de aynı öneme sahip olmalıdır. UFRS/TFRS’lerin karmaşık ve zor anlaşılması nedeniyle finansal tablolarını değerlendirmede zorlanan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KOBİ)’ler için 2009 yılında KOBİ UFRS, Türkiye’de ise buna paralel olarak KOBİ TFRS’ler yayınlanmıştır. KOBİ’ler için UFRS (a) kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunmayan ve (b) dış kullanıcılar için genel amaçlı finansal tablo yayımlayan işletmelerin finansal raporlama ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmıştır. Bu çerçevede, KOBİ’ler için UFRS dünya çapında kullanılabilen küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için bir muhasebe standardı ifade etmektedir. Bu nedenle çalışma, dünya çapında KOBİ’ler için UFRS’nin benimsenmesini ve uygulanmasını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal raporlama, KOBİ, KOBİ’ler için UFRS, KOBİ’ler için TFRS

Abstract

Differences between national accounting practices and international practices make it difficult to compare financial information, create barriers to fundraising processes, and cause difficulties in buying and selling international businesses and mergers. International Financial Reporting Standards (IFRS) have been issued by the International Accounting Standards Board (IASB) in order to eliminate such problems, to harmonize different accounting practices and to apply the same international accounting standards. In parallel, Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) have been adopted in Turkey by the Turkish Accounting Standards Board (TASB). SMEs have an indispensable prescription for the world economy. Accounting information provided by SMEs should also have the same qualification. SME TFRSs have been published in 2009 for SMEs and SME TFRSs for SMEs in Turkey, which are compelled to evaluate their financial statements due to the complicated and difficult understanding of IFRS / TFRS. IFRS for SMEs (a) is designed to meet the financial reporting needs of businesses that do not have an obligation to provide public accountability and (b) publish general purpose financial statements for external users. In this framework, IFRS for SMEs represents an accounting standard for small and medium-sized businesses that can be used worldwide. For this reason, the study aims to evaluate the adoption and implementation of IFRS for SMEs worldwide.

Key Words: Financial reporting, SMEs, IFRS for SMEs, TFRS for SMEs

Giriş

Muhasebe sistemleri öncelikle muhasebe ilkeleri, değerlendirme esasları, muhasebe yöntemleri (örneğin muhasebe prosedürleri) ve finansal tablolar (finansal tabloların yapısı ve içeriği) ile nitelendirilmektedir. Girişimcilerin finansal raporlamanın uyumlaştırılması için çabalarına rağmen, dünyada önemli farklılıklar olan muhasebe sistemleri bir hayli fazladır (Jana

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, karahan@gantep.edu.tr

** Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, igdemedet@hotmail.com.

*** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dilekozbezek@gmail.com.

ve Jitka, 2014, s. 696). Bu toplum tarafından inşa edilmiş ve ulusal mevzuat tarafından etkilenmiştir (Jerman ve Ivankovič, 2011, s. 18). Son zamanlarda, işletmelerin küreselleşme ve sermaye piyasalarında yaşanan hızlı büyüme, farklı muhasebe uygulamaları arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan ve küresel olarak kabul edilen finansal raporlama sistemlerine olan ihtiyacını tetiklemiştir (Hussain vd., 2012, s. 108; Sava vd., 2013, s. 715). Bu doğrultuda, Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASC) Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, Meksika, Hollanda, İngiltere, İrlanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nin profesyonel muhasebe kuruluşları tarafından 1973 yılında oluşturulmuştur. IASC tarafından 1973 ve 2000 yılları arasında Uluslararası Muhasebe Standartlarını (IAS) çıkarmasına rağmen gelişmiş ülkelerin birçoğu kendi ulusal muhasebe standartlarını geliştirmeye ve kullanmaya devam etmiştir. 2001 yılında ise IASC Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) olarak yeniden organize edilmiş ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) olarak bilinen yeni seride beş standardı çıkarmıştır. 2001 yılında, Avustralya Finansal Raporlama Konseyi 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren Avustralya finansal raporlama kuruluşları için IAS/IFRS birleştirmek için harekete geçtiğini duyurmuştur (Wise ve Faux, 2005, s. 81; Ball, 2006, s. 6; Pope ve McLeay, 2011, s. 234). Benzer şekilde, Haziran 2002 tarihinde, Avrupa Birliği (AB) Bakanlar Konseyi halka açık AB şirketlerinin 1 Ocak 2005 tarihinde veya bu tarihten sonra başlayan hesap dönemleri için IFRS ile uyumlu konsolide finansal tablolarını hazırlamalarını zorunlu tutan yönetmeliği onaylamıştır (Jermakowicz ve Gornik-Tomaszewski, 2006, s. 171). Dolayısıyla, 2005 yılında Avustralya ve AB tarafından IFRS'nin kabul edilmesi ile birlikte IFRS dünya çapında 120'den fazla ülkede kullanılmasına yol açan domino etkisi başlamıştır. Bugün, Arjantin, Brezilya, Kanada, Kore, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Türkiye IFRS kullanan ülkeler arasındadır (Larson ve Street, 2011, s. 317). IAS ve IFRS esas olarak büyük ve halka açık işletmelerin finansal raporlama ihtiyaçları için geliştirilmiştir. Dolayısıyla, KOBİ ve halka açık olmayan işletmelerin raporlama ihtiyaçları için uygunluğu sorgulanmaktadır (Evans vd., 2005, ss. 23-24). Bu nedenle, Uluslararası düzeyde muhasebe düzenlenmesinde görev alan profesyonel muhasebe kuruluşları veya otoriteleri (UNCTAD, IASB, Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu - IFAC) bölgesel düzeyde (Avrupa Komisyonu - AK) ve son olarak ulusal yetkili yasal otoritelerin bir kısmı (İngiltere gibi), KOBİ'lere özel ya da en azından büyük işletmelerin hedeflerine hizmet eden tam muhasebe standartlarını basitleştirilerek bir muhasebe standardı geliştirilmesi üzerine odaklanmış (Deaconu vd., 2012, s. 104) ve IASB 23 Nisan 2003 tarihinde bir danışma kurulu oluşturarak KOBİ'ler için IFRS çalışmalarına başlamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda, IASB Haziran 2004 tarihinde KOBİ'ler için IFRS ile ilgili bir tartışma belgesi yayınlanmış ve 24 Eylül 2004 tarihine kadar da yorumların bildirilmesini istemiştir (Nerudová ve Bohušová, 2009, s. 237; Ernst ve Young, 2010, s. 3; IFRS Foundation, 2015a). IASB, 15 Şubat 2007 tarihinde ise artan kamu baskısı karşısında, kamuya hesap verme yükümlülüğü olmayan işletmelere özel bir standart geliştirmek amacıyla KOBİ'ler için IFRS Nihai Taslağı (ED-IFRS for SMEs) yayınlamış ve 30 Kasım 2007 tarihine kadar da yorumların bildirilmesini istemiştir (Di Pietra vd., 2008, s. 28; Eierle ve Haller, 2009, ss. 195-196). Daha sonra, Temmuz 2009 tarihinde Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) içerisinde küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) için Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarını (IFRS for SMEs) yayımlamıştır. Standart özel kuruluşların finansal raporlama ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış (Bunea-Bontas ve Petre, 2010, s. 96) ve kamusal hesap verme sorumluluğu olmayan işletmelerin genel amaçlı finansal tablolarına odaklanmıştır (Kaya ve Koch, 2015, s. 93). KOBİ'ler için IFRS kamusal hesap verme sorumluluğu olmayan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kredi, yönetim ve diğer amaçları için ihtiyaç duyulan finansal bilgileri üçüncü taraf kullanıcılara sağlamak amacıyla IFRS'nin basitleştirilmiş versiyonu olarak görülmektedir (Jermakowicz ve Epstein, 2010, s. 72; Ibarra ve Suez-Sales, 2011, s. 35).

KOBİ Kavramı

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) (2005)'na göre, KOBİ'lerin özellikleri bir ülkenin sadece ekonomik değil, aynı zamanda da kültürel ve sosyal boyutlarını yansıtmaktadır (Nerudová ve Bohušová, 2009, s. 235). Bu doğrultuda, genellikle KOBİ'ler için evrensel olarak kabul edilen bir tanımı olmadığı iddia edilmektedir. Aslında, KOBİ'lerin faaliyet gösterdiği ülkeler arasındaki ekonomik, kültürel ve sosyal farklılıklar KOBİ'ler için evrensel bir tanımın benimsenmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, KOBİ kavramı ile ilgili (Robu, 2013, s. 85; Perera ve Chand, 2015, s. 167) birçok ülke, finansal raporlama yükümlülüklerini açıklamak gibi amaçlarla kendi tanımlarını geliştirmiştir. Söz konusu ulusal ya da bölgesel tanımlar genellikle hasılat, varlıklar, çalışanlar veya diğer faktörlere dayanan kantitatif (nicel) kriterleri içermektedir. Genellikle, bu terim dış kullanıcılar için genel amaçlı finansal tablolar düzenleyip düzenlemediğine bakılmaksızın çok küçük işletmeleri belirtmek için kullanılmaktadır (IFRS Foundation, 2009, s. 2).

Avrupa Birliği'nin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu, Avrupa'da tüm işletmeler içerisinde %99'luk paya sahip olan KOBİ'lerin kavramsal tanımını 2012 yılında yapılan bağımsız değerlendirme çalışmaları sonucunda, 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 6 Mayıs 2003 tarihli ve 2003/361 sayılı bir yönetmelik ile standart hale getirmiştir (European Commission, 2017; Berisha ve Pula, 2015, s. 17). Buna göre, AB'de finansal raporlama gereksinimleri için KOBİ'lerin tanımı toplam aktifler, gelir ve çalışan sayısı gibi kantitatif (nicel) kriterlere dayanmaktadır (Litjens vd., 2012, s. 229). AB'de yürürlükte olan yönetmelik hükümlerine göre KOBİ'ler, "250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık cirosu 50 milyon €'dan az veya yıllık bilanço toplamı 43 milyon €'dan az olan işletmeler" olarak tanımlanmıştır. Yine aynı yönetmelikte KOBİ'ler mikro, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler olarak sınıflandırılmıştır (EC, 2017). İlgili yönetmeliğe göre, KOBİ sınıflandırmasına dâhil olan işletmelerin özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: AB'de KOBİ'lerin Tanımı

	Çalışan Sayısı	Yıllık Ciro Milyon €	Ya da	Bilanço Toplamı
Orta Boy İşletme	< 250	≤ € 50 m		≤ € 43 m
Küçük Boy İşletme	< 50	≤ € 10 m		≤ € 10 m
Mikro İşletme	< 10	≤ € 2 m		≤ € 2 m

Kaynak: European Commission, https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/sme-definition_en, Erişim Tarihi: 14.03.2017.

Ülkemizde de AB ile uyumlu standart bir KOBİ tanımı yapmak için 18 Kasım 2005 tarihli ve 2005/9617 sayılı Resmi Gazete'de bir yönetmelik yayınlanmıştır. Daha sonra 4 Kasım 2012 tarihli ve 28457 sayılı Resmi Gazete'nin 3834 sayılı kararı ile yönetmelik revize edilmiştir. Ülkemizde yürürlükte olan "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" hükümlerine göre KOBİ'ler, "250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı veya mali bilançosundan herhangi biri 40 milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler" olarak tanımlanmıştır. Yine aynı yönetmelikte KOBİ'ler mikro, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler olarak sınıflandırılmıştır (RG, 2012). İlgili yönetmeliğe göre, KOBİ sınıflandırmasına dâhil olan işletmelerin özellikleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de KOBİ'lerin Tanımı

	Çalışan Sayısı	Yıllık Ciro Milyon €	Ya da	Bilanço Toplamı
Orta Boy İşletme	< 250	≤ € 40 m		≤ € 40 m
Küçük Boy İşletme	< 50	≤ € 8 m		≤ € 8 m
Mikro İşletme	< 10	≤ € 1 m		≤ € 1 m

Kaynak: 4 Kasım 2012 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik”

KOBİ’lerin uluslararası alanda genel kabul görmüş ve kullanılan başka bir tanımı ise KOBİ’ler için IFRS’de yapılmıştır. Bu standartta KOBİ’ler, “Kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunmayan ve dış kullanıcılar için genel amaçlı finansal tablo yayımlayan işletmeler” olarak tanımlanmaktadır (Albu vd. 2010, s. 49; IFRS, 1.2). Buna göre, KOBİ’ler toplam aktifler, yıllık ciro ve çalışan sayısı gibi kantitatif (nicel) kriterlere dikkate alınmadan, kamuya hesap verme yükümlülüklerinin olup olmasına göre değerlendirilmiştir. Dolayısıyla, kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunan; bankalar, yatırım bankaları yatırım fonları, kredi birlikleri, sigorta şirketleri, emeklilik şirketleri, bireysel emeklilik fonları, faktöring şirketleri, finansal kiralama şirketleri, aracı kurumlar ve benzerleri KOBİ sınıflandırılmasına alınmamıştır.

KOBİ’ler İçin IFRS/TFRS

Günümüzde KOBİ’ler dünya ekonomisinde önemli bir konuma sahiptir (Sava vd., 2013, s. 713). KOBİ’lerin dünya genelinde tüm işletmelerin yaklaşık %95-%99’unu (Robu, 2013, s. 86) AB’de ise (20.8 milyon) tüm işletmelerin (20.7 milyon) %99,8’ini oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Masca, 2012, s. 567). Benzer şekilde ülkemizde de, tüm işletmelerin %99,9’u KOBİ sınıflamasına girmektedir (KOSGEB, 2015, s. 11). Ayrıca istihdamın yaklaşık %75’ine sahip olan KOBİ’lerin artan önemi, işletmelerin ekonomik büyüme ve değişimin belirleyici olarak ekonomik ortamlarda küresel entegrasyonu sağlamaları ile açıklanabilir. Bu açıdan bakıldığında işletmelerin büyük çoğunluğunu oluşturan KOBİ’ler aynı zamanda da, gelişmekte olan ekonomilerde istihdam yaratma, inovasyon ve yatırım olanakları sağlayarak ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde ekonomik kalkınmanın itici güçleri olduğu kabul edilmektedir (Müllerová vd., 2010, s. 55; Deaconu vd., 2012, s. 102; Samujh ve Devi, 2015, s. 40). Ekonomik büyüme ve gelişmede KOBİ’lerin rolü göz önüne alındığında, muhasebe ve finansal raporlama konuları da dâhil olmak üzere her bir alandaki çalışmaları dikkat gerektirir (Mošnja-Škare ve Galant, 2013, s. 345).

Finansal tabloların amacı ekonomik karar alıcıların geniş bir kesimine faydalı olacak şekilde işletmenin finansal durumuna, performansına ve finansal durumundaki değişimlere ilişkin bilgi sağlamaktır (IFRS Foundation, 2009, s. 2). Elde edilen bilgi, şeffaf finansal raporlama sistemi içerisinde büyük halka açık şirketler için gerekli olduğu gibi KOBİ’lerin büyümesi ve gelişmesi için finansal kaynaklara erişebilmesi, yatırım çekiciliğini artırması ve rekabet edebilmesinde de aynı derecede önemlidir (Son vd., 2006, s. 218). Bu doğrultuda, bazı ülkelerde KOBİ’ler için ulusal muhasebe standartları ayrı iken, diğer birçok ülkede KOBİ’ler için büyük ve halka açık işletmelerle aynı düzenlemeler uygulanmaktadır (Saæer vd., 2009, s. 19). KOBİ’ler için finansal raporlama muhasebe ilkeleri, şirketler hukuku, istatistikleri gereksinimler, vergi düzenlemesi ya da bir dizi raporlama standartları üzerine (Mošnja-Škare ve Galant, 2013, s. 346) kurulmuştur. Bu nedenle, KOBİ’lerde büyük halka açık şirketlerle aynı yüksek kaliteli raporlama teşvik edilmemekte ve şeffaf finansal raporlama eksikliğinin sonucu dış taraflarla olan sözleşmeleri etkilenebilmektedir (Albu vd., 2013, s. 145).

Yukarıda belirtildiği gibi IASB küçük ve özel sektöre ait işletmelerin büyük ve halka açık işletmeler gibi finansal raporlama standartlarına ihtiyaçlarının olduğuna dikkat çekmiştir (Christie vd. 2010; Aboagye-Otchere, ve Agbeibor, 2012, s. 190). KOBİ’lerin finansal raporlama açısından uluslararası karşılaştırılabilirlik ihtiyacını karşılamak amacıyla 9 Temmuz 2009 tarihinde KOBİ’ler için IFRS setini yayınlamıştır. Bu standart dünya çapında KOBİ’ler ile yoğun istişare yapılarak beş yıllık bir geliştirme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkarılan uluslararası raporlama modelidir (Baldarelli vd., 2012, s. 2; Albu ve Albu, 2014, s. 2).

KOBİ'ler için IFRS küçük işletmeler ile ilgili olmayan konulara ihmal edilmiş ve gerekli açıklamaların sayısı önemli ölçüde azalmış tam set IFRS basitleştirilmiş bir versiyonu olarak ifade edilmektedir (Sithole, 2015, s. 384). Bu doğrultuda, KOBİ'ler için IFRS ve tam set IFRS aynı temel ilkelere dayanmaktadır (yorumların dâhil) (Nerudová ve Bohušová, 2009, s. 240). KOBİ'ler için IFRS açık, kolayca çevrilebilen bir dilde (IFRS Foundation, 2015c) küçük işletmelerin finansal raporlama ihtiyaçları için tasarlanmış yaklaşık 230 sayfa (Buculescu ve Stoica, 2016, s. 7) tek başına bir belgedir — mantıksal konulara göre 35 bölüm halinde yapılandırılmıştır (Perera ve Chand, 2015, s. 169).

KOBİ'ler için muhasebe standartları geliştirilmesinin temel amacı (a) kamuya hesap verme yükümlülüğü olmayan ve (b) dış kullanıcılar için genel amaçlı finansal tablo yayımlayan işletmelerin muhasebe kurallarını uluslararası tam set halinde verilmesidir (Jerman ve Ivankovič, 2011, s. 20; Quagli ve Paoloni, 2012, s. 148). Ayrıca IASB tarafından KOBİ'ler için IFRS uygulanmasının, finansal raporlamada KOBİ'lerin kullanıcılarının güvenini artırarak, finansal tabloların yüksek derecede karşılaştırılabilirliği sağlayacağı ve ulusal raporlama standartlarının maliyetlerinde de önemli bir azalma neden olacağı ileri sürülmektedir (Veronica ve Ionel, 2009, s. 324). Bu doğrultuda alan yazınında, dünyadaki tüm işletmelerin %95'inden fazlasını oluşturan küçük ve orta ölçekli işletmelerin, finansal raporlama ihtiyaçlarını karşılamak üzere düzenleyici yasal çerçeve olarak KOBİ'ler için IFRS kullanmanın temel faydaları aşağıdaki gibi sıralanmıştır Bunea-Bontas ve Petre, 2010, s. 96; Müllerová vd., 2010, s. 59; Mošnja-Škare ve Galant, 2013, s. 349; Sava vd., 2013, s. 715; Samujh ve Devi, 2015, s. 40);

1. Standartlar, finansal raporların uluslararası karşılaştırılabilir olmasını sağlar dolayısıyla artan karşılaştırılabilirlik finansal tabloların analizi daha kolay hale getirecek ve sermayeye erişimi kolaylaştıracaktır,
2. Standartlar, paydaşlar için daha uyumlu bilgi sağlar,
3. Standartlar, konsolide hesapların hazırlanması ile ilgili önemli destek sağlar,
4. Bu standartların uygulanması aynı muhasebe dilinin kullanımına izin verir,
5. Bu standartların uygulanması işletmelerin sınır ötesi ticaretini, yabancı birleşme ve devralmalarını, uluslararası büyümesini kolaylaştırır,
6. Aynı standartlar kullanılarak küresel finansal raporlama güveni artacak ve mali tablolara ihtiyaç duyan kullanıcılarının memnuniyetini artıracaktır,
7. Sermaye piyasalarına katılmaya hazırlanan büyük işletmelerin tam set IFRS geçişini kolaylaştıracaktır.

KOBİ'ler için IFRS/TFRS'nin Tam Set IFRS/TFRS'den Farklılıkları

KOBİ'ler için IFRS doğası gereği bağımsız geliştirilen standartlar seti değildir (Neag vd., 2009, s. 37). Daha önce de belirtildiği gibi, KOBİ'ler için IFRS tam set IFRS'nin tanınmış kavram ve yaygın ilkelerine dayanmakla birlikte, KOBİ'ler için IFRS birçok önemli farklılık içermektedir (Holt, 2010, s. 1; Bohušová ve Blaškova, 2012, s. 38; Mošnja-Škare ve Galant, 2013, s. 349). KOBİ'ler için IFRS incelendiğinde, öncelikle bu standarda küçük işletmeler ile ilgili olmayan konuların dâhil edilmediği (IFRS Foundation, 2015c) görülmektedir. KOBİ'ler için IFRS'ye dâhil olmayan konular aşağıdaki gibi sıralanabilir (Deloitte, 2010, s. 13);

- Hisse başına kazanç,
- Ara dönem raporlama,
- Bölümlere göre raporlama,
- Sigorta sözleşmeleri (çünkü halka sigorta sözleşmeleri satan işletmeler genelde kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunan işletmeler olarak sınıflandırılır),
- Satış amaçlı elde tutulan varlıklar (fakat satış amaçlı elde tutulan varlığın değer düşüklükleri bir gösterge olarak kabul edilmektedir).

KOBİ'ler için IFRS yer alan gerekli açıklamalar ise tam set IFRS ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde (yaklaşık % 90) azaltılmıştır (IFRS Foundation, 2015c). Tam set IFRS'da 3000 maddeden fazla kontrol listesi açıklaması bulunurken, KOBİ'ler için IFRS'de ise yaklaşık 300 madde açıklama bulunmaktadır. Bazı gerekli açıklamalar şu iki temel nedenden dolayı KOBİ'ler için ihmal edilmiştir (Jermakowicz ve Epstein, 2010, s. 76);

- Bu açıklamalar KOBİ'ler için IFRS'de basitleştirilmesi ile değişen tam set IFRS'de muhasebeleştirme ve ölçüm yöntemleri ile ilgilidir,
- Bu açıklamalar kullanıcı ihtiyaçları ve/veya maliyet-fayda hususları göz önüne alındığında kabul edilemez.

KOBİ'ler için IFRS basitleştirilmiş muhasebeleştirme ve ölçüm ilkelerine ve birkaç basit muhasebe politikasına dayanmaktadır (IFRS Foundation, 2015c). Buna göre, tam set IFRS muhasebe politikası için seçenek sunarken, genellikle sadece basit bir seçenek KOBİ'ler için IFRS dâhildir. KOBİ'lerin artık tam set IFRS tarafından sağlanan başka bir seçenek (ler) kullanmalarına için izin verilmemektedir (Jermakowicz ve Epstein, 2010, s. 74). Bu basit seçenekler finansal enstrümanlar seçenekleri, yeniden değerlendirme modeli, oransal konsolidasyon, yatırım amaçlı gayrimenkuller ve devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesi ile ilgilidir (Jerman ve Ivankovič, 2011, s. 21). KOBİ'ler için kullanılmayan tam set IFRS seçenekleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Finansal enstrümanlar için “satılmaya hazır” ve “vadeye kadar elde tutma” IAS 39 ve gerçeğe uygun değer seçeneğinin kategorilerini ortadan kaldırılmaktadır.
- IAS 16'daki yeniden değerlendirme modeli, Maddi Duran Varlıklar ve IAS 38, Maddi Olmayan Duran Varlıklar.
- Müştereken kontrol edilen işletmelerdeki yatırımlar için oransal konsolidasyon.
- Yatırım amaçlı gayrimenkuller için ölçüm maliyet ve gerçeğe uygun değer arasında bir seçimden ziyade koşullar altında hareket edilir. Yatırım amaçlı gayrimenkullün gerçeğe uygun değer ek bir çaba ve maliyete katlanmasına gerek duyulmadan kolayca hesaplanabilirse gerçeğe uygun değerle değerlendirme modeli kullanılmalıdır. Aksi takdirde maliyet yöntemine izin verilir.
- IAS 20 tarafından izin verilen devlet teşvikleri için çeşitli seçenekler, Devlet Teşvikleri ve Yardımlarının Açıklanmalarının muhasebeleştirilmesi.
- Sigorta kazançlarının ve ertelenmiş emeklilik planları kayıplarının ertelenmesi.

Bunların dışında, IASB tarafından IFRS yapılan değişikliklere karar verirken, kullanıcı ihtiyaçlarının yanı sıra maliyet ve IFRS tarafından KOBİ'lere dayatılan diğer yükler dikkate alınmıştır. IFRS'nin muhasebeleştirme ve ölçüm ilkelerinde bu maliyetlerin ve yüklerin azaltılmasını sağlamak amacıyla bazı basitleştirmeler yapılmıştır (Neag vd., 2009, s. 37). Tam set IFRS'nin muhasebeleştirme ve ölçüm ilkelerinde yapılan bazı basitleştirmeler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Quagli ve Paoloni, 2012, s. 148);

- Geleneksel amortisman yöntemi belirlenmiş ise, şerefiye ve sınırsız ömre sahip maddi olmayan duran varlıklar için IAS 36 açıklanan değer düşüklüğü işlemine izin verilmez (kullanım süresi güvenilir bir şekilde tahmin edilemiyorsa maksimum 10 yıl).
- Borçlanma maliyetleri ilişkili varlığın maliyeti artırmadan gider olarak kabul edilmelidir (yeni IAS 23'deki kuralın tersi).
- Ar&Ge maliyetleri belirli koşullar altında geliştirme giderlerinin aktifleştirilmesine izin verilen IAS 38'den farklı olarak gider kabul edilmelidir.
- Finansal araçlar IAS 39'daki dört farklı kategori belirlenmesinin yerine, kâr ya da zarar vasıtasıyla amorti edilmiş maliyet ya da gerçeğe uygun değerle ölçülür

- Maddi ve maddi olmayan duran varlıklar için kalıntı değerinin, yararlı ömrünün, amortisman yönteminin yıllık olarak gözden geçirilmesi gerekli değildir.
-

KOBİ'ler İçin IFRS/TFRS Uygulamalarına Genel Bakış

Dünya çapında birçok düzenleyici muhasebe otoritesinin halka açık olanlar ile olmayanlar arasında farklı ve/veya kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunan ve bulunmayanlar arasında farklı raporlama uygulamalarını benimsediği görülmektedir. Küçük işletmelere finansal raporlama ile ağır sorumluluklar yüklediği kabul eden birçok ülkede küçük işletmeler, yasal denetim ve farklılaştırılmış raporlama gerekliliklerinden muaf tutulmaktadır. Örneğin, AB direktiflerinin bir sonucu olarak, Avrupa genelinde KOBİ ölçeğindeki işletmelerin kamuyu aydınlatma düzeyi bakımından daha sınırlı ve sadeleştirilmiş raporlar sunması opsiyonu tanınırken, ABD'deki halka açık olmayan işletmeler için de Amerikan Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (US GAAP) ve denetim gerekliliği konusunda muafiyet getirilmiştir (IFAC, 2006, s. 9; Sian ve Roberts, 2009, s. 289).

Ulusal muhasebe standartlarının uyumlaştırılması, tutarlı olması için muhasebe standartlarını gözden geçirilmesi ve düzenlenmesini içerir. Genellikle, uyumlaştırma "farklı ülkelerin standartlarını birbirleri ile daha uyumlu hale getirmek" anlamına gelir (Wise ve Faux, 2005, s. 82) ve uluslararası düzenlemelerin uyumlaştırılmasının temel amaçlarından birisi finansal raporlama daha detaylı karşılaştırılabilirliği sağlamaktır (Saèer vd., 2009, s. 20). Bu doğrultuda, IASB küresel muhasebe düzenlemelerinin uyumlaştırılmasında önemli bir rol üstlenmiş (Bunea-Bontas ve Petre, 2010, s. 96) ve KOBİ'ler için IFRS'yi kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunmayan özel firmalar tarafından kullanılmak üzere tasarlanmıştır. KOBİ'ler için IFRS'ye Bölüm 1.3'e göre; Borçlanma araçlarının veya özkaynağa dayalı finansal araçların kamuya açık bir piyasada (yerel ve bölgesel piyasalar da dâhil olmak üzere, yerli veya yabancı bir sermaye piyasasında veya tezgâh üstü piyasada) işlem görmesi durumunda kamuya hesap verme yükümlülüğünün bulunduğu kabul edilir (IFRS Foundation, 2009, s. 5).

IASB bu yeni muhasebe kurallarının uygulamak için gösterge olarak işletmelerin ne nicel boyut kriterlerini ne de yasal formunu kullanır. Tanım olarak, KOBİ'ler özel sektöre ait ve kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunmayan hem küçük hem de büyük işletmeleri içerir. KOBİ'ler (ya da tam IFRS) için IFRS bağlayıcı özelliği olmayan özel bir standart oluşturma organı tarafından geliştirilen muhasebe standartlarının bir bütünüdür. Bu nedenle, ülke düzeyinde düzenleyici otoritelerinin KOBİ'ler için IFRS kullanılmasına izin vermesi ya da zorunlu kılması gereklidir (Christie vd., 2010, s. 28; Kaya ve Koch, 2015, s. 96). Buna ek olarak, KOBİ'ler için IFRS ister tam set IFRS uygulamasını benimsemiş olsun ister benimsememiş olsun herhangi bir yetkili yargı otoritesi tarafından kabul edilebilir (Jerman ve Ivankovič, 2011, s. 19). Bu doğrultuda, KOBİ'ler için IFRS 2009 yılından yayınlandıktan sonra (Arnavutça, Arapça, Fransızca, Hırvatça, Romence, Rusça, İspanyolca, Türkçe, Japonca, Lehçe, Portekizce, İtalyanca, Estonya, Almanca vb.) farklı dillere çevrilmiş (Buculescu ve Stoica, 2016, s. 7) ve KOBİ'lerin finansal raporlarının uyumlaştırılması için uygun bir araç (Bohušová ve Blašková, 2012, s. 38) olarak dünya çapında yayılma eğilimi (Deaconu vd., 2012: 104) göstermiştir. Son istatistikler yaklaşık 77 yetkili yasal otoritenin KOBİ'ler için IFRS kabul ettiğini ya da gelecekte standartları uygulamak için planladıklarını kamu açıkladıklarını göstermektedir. Bu ülkeler Tablo 3'de gösterilmiştir (IFRS Foundation, 2015b).

Tablo 3: KOBİ'ler için IFRS Kabul Eden ya da Kabul etmeyi Planlayan Ülkeler

Bölge	Ülkeler
Güney Amerika	Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Guyana, Peru, Venezuela, Uruguay ve Surinam
Orta Amerika	Belize, Kosta Rika, El Salvador, Grenada, Guatemala, Honduras, Nikaragua, Panama, St Vincent ve Grenadinler

Kuzey Amerika	Montserrat
Karayip	Anguilla, Antigua & Barbuda, Bahamalar, Barbados, Dominik, Dominik Cumhuriyeti, Jamaika, Montserrat, Lucia, St Kitts-Nevis, St. Lucia, Cayman Adaları ve Trinidad & Tobago
Afrika	Botsvana, Gana, Kenya, Lesotho, Mauritius, Nijerya, Ruanda, Sierra Leone, Güney Afrika, Svaziland, Tanzania, Uganda, Madagaskar, Zambiya ve Zimbabve
Asya	Bangladeş, Kamboçya, Fiji, Hong Kong, Maldivler, Myanmar, Filipinler, Singapur, Sri Lanka, Butan, Malezya ve Pakistan,
Orta Doğu	Bahreyn, Irak, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve Filistin
Avrasya	Azerbaycan ve Türkiye
Avrupa	Ermenistan, Gürcistan, Bosna Hersek, İrlanda, Makedonya, Kosova, İsviçre, Birleşik Krallık ve Ukrayna,

Kaynak: IFRS Foundation, 2015b; Perera ve Chand, 2015, s. 171

Tablo 3'deki ülkelerden KOBİ'ler için IFRS birincil düzenleme olarak hayata geçiren Karayipler, Orta ve Güney Amerika ile Afrika ülkeleridir (Vasek, 2011, s. 120). Bu küresel girişimlere bakılmaksızın, bazı ülkeler KOBİ'ler ve mikro ölçekli işletmelerin finansal raporlamasına yönelik, kendi ulusal standartlar setini ya da yerel genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri (GAAP) uygulamaya karar vermişlerdir (Mošnja-Škare ve Galant, 2013, s. 350). Bu doğrultuda, özellikle Avustralya, Fransa, Almanya ve Kanada gibi başlıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hala KOBİ'ler için IFRS kabul edilmemiş olmaları dikkat çekmektedir (Perera ve Chand, 2015, s. 171).

Genel olarak Tablo 3'deki ülkelerin KOBİ'ler için IFRS uygulamaları incelendiğinde ise, KOBİ'ler için IFRS benimseyen ülkelerden İrlanda, Birleşik Krallık, Bangladeş, Bosna Hersek, Malezya, Pakistan, Uruguay, Suudi Arabistan (toplam 8 ülke) standartta bazı önemli değişiklikler yapılmıştır. Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvador gibi (toplam 69 ülke) ülkeler ise standartta hiçbir değişiklik yapmadan IASB tarafından yayımlandığı gibi benimsemişlerdir (IFRS Foundation, 2015b). Tablo 4'de KOBİ'ler için IFRS kabul eden ya da kabul etmeyi planlayan ülkeler tarafından yapılan değişikliklerin niteliği ve kapsamı gösterilmiştir.

Tablo 4: KOBİ'ler İçin IFRS Kabul Eden ya da Kabul Etmeyi Planlayan Ülkeler

Ülkeler Tarafından Yapılan Değişikliklerin Niteliği ve Kapsamı	Ülke Sayısı	Ülkeler
KOBİ'ler için IFRS'nin uygulamasında bazı önemli değişiklikler yapılmıştır.	2	İrlanda ve Birleşik Krallık
Ülkede hiperenflasyon sorunu olmadığı için KOBİ'ler için IFRS'nin 31 Bölüm hiperenflasyonu kabul edilmemiştir.	1	Bangladeş
KOBİ'ler için IFRS kullanılarak hazırlanmış bireysel finansal tablolarda nakit akışları ya da özkaynak değişim tabloları zorunlu tutulmamıştır.	1	Bosna Hersek
Gayrimenkul geliştirme faaliyetleri için muhasebe koşulları değiştirilmiştir.	1	Malezya
Borçlanma maliyetlerinin sermayeye dâhil edilmesine izin verilmiştir.	2	Pakistan ve Uruguay
Bazı değişiklikler gözaltında bulunmaktadır. Büyük olasılıkla bu değişiklikler açıklamaların eklenmesi ile sınırlı olacaktır.	1	Suudi Arabistan

Kaynak: IFRS Foundation, 2015b

Tablo 3'deki belirtildiği gibi Avrupa Birliğine (AB) üye devletlerden Bosna Hersek nakit akışları ya da özkaynak değişim tabloları zorunlu tutulmamıştır. Yine, AB üyesi olan İrlanda ve Birleşik Krallık Avrupa muhasebe direktiflerine uyum amacıyla yapılan önemli değişiklikler dikkate alınarak (Buculescu ve Stoica, 2016, s. 8) KOBİ'ler için IFRS uygulamasında bazı değişiklikler yapmıştır. Standarttı uygulamaya karar veren diğer ülkelerden Bangladeş KOBİ'ler için IFRS'nin 31 Bölüm hiperenflasyonu kabul edilmezken, Malezya gayrimenkul geliştirme faaliyetleri için muhasebe koşulları değiştirilmiştir. Buna karşılık

Pakistan ve Uruguay KOBİ'ler için IFRS'da borçlanma maliyetlerinin sermayeye dâhil edilmesine izin verilmiştir. Son olarak Suudi Arabistan'ın açıklamaların eklenmesi beklenmektedir (IFRS Foundation, 2015b).

ABD'de kamu işletmelerinin aksine, KOBİ'lerin yerel olarak yasal bildirimde bulunma zorunluluğu bulunmadığından, muhasebe standartlara göre raporlama söz konusu değildir. Özel ya da küçük işletmeler için ayrı bir muhasebe standartları seti olmadığı için, finansal tablolar konusunda (örneğin; banka kredileri veya özel yatırımcılar için) Amerikan Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (US GAAP) izlemektedirler. KOBİ'ler için yeni kabul edilen Uluslararası Finansal Raporlama Standardı bu kurumlar için potansiyel bir seçenektir (Lugo, 2009, s. 709; PWC, 2009, s. 3). Bir başka ifadeyle, ABD'de işletmelerin ilgili standardı uygulayıp uygulamama konusunda kendi tercihlerine bırakmıştır. Yani, işletmeler isterse US GAAP'ni, isterse KOBİ'ler için Finansal Raporlama Standardını uygulayabilmektedirler (Jermakowicz ve Epstein, 2010, ss. 72-79).

ABD ile karşılaştırıldığında, AB'deki çok sayıda KOBİ (ve muhtemelen diğer düzenlemeler) şirketler hukuku tarafından etkilenir (Evans vd., 2005, s. 25). Dolayısıyla, AB düzeyinde KOBİ'ler için IFRS muhtemel uygulanması hakkında görüşler farklılık gösterebilmektedir (Mošnja-Škare ve Galant, 2013, s. 349). 2010 yılında, Avrupa Komisyonu tarafından KOBİ'ler için IFRS uygulanmasına ilişkin çeşitli ülkelerin pozisyonunun anlamak için (Albu vd., 2013, s. 145) yapılan araştırmaya göre (EC Rapor Özeti: KOBİ'ler için IFRS hakkında Komisyon'un istişaresi ile alınan cevaplar, 2010) 9 üye devlet (Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Almanya, Finlandiya, Fransa, İtalya, Slovakya, Slovenya) KOBİ'ler için IFRS uygulamak için uygun görmezken, 13 üye devlet (Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Yunanistan, İspanya, İrlanda, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, İsveç, Birleşik Krallık) KOBİ'lerin finansal raporlamalarında uygulamak için uygun bulmuştur (Baldarelli vd., 2012, ss. 11-12). Bu çerçevede Avrupa Komisyonu, AB düzeyinde KOBİ'ler için IFRS uygulama seçeneği reddetmiş ve KOBİ'ler için IFRS kabulü ile ilgili kararları Üye Devletlere bırakmıştır. Dahası, Haziran 2013 yılında, yeni AB Muhasebe Direktifi (2013/34/EU) yayımlanmış ve Avrupa Komisyonu "KOBİ'ler için IFRS uygun basitleştirme ve idari yükün azaltılması hedeflerine hizmet etmediğini" ileri sürmüştür (Kaya ve Koch, 2015, s. 96; Buculescu ve Stoica, 2016, s. 8).

Ülkemizde ise KOBİ'ler için TFRS/IFRS, 1 Kasım 2010 tarih ve 27746 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak mevzuata dâhil edilmiştir. Buna ilaveten, 14 Şubat 2011 tarihinde 27846 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren yeni TTK'nın 88. maddesine uygun olarak TMSK tarafından yayımlanan standartların uygulanması da zorunlu hale gelmiş (Demirel Utku ve Gürsoy, 2011, s. 20; Erdoğan vd., 2014, s. 613) ve standartta hiçbir değişiklik yapmadan IASB tarafından yayımlandığı gibi benimsemişlerdir (IFRS Foundation, 2015b).

KOBİ'ler için finansal raporlama Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, İrlanda, Avustralya, Yeni Zelanda ve diğer ülkelerde muhasebe organları (kurumları) tarafından çok tartışma ve ilgi konusu olmuştur (Maingot ve Zeghal, 2006, s. 513). Bu doğrultuda, KOBİ'ler için IFRS hala çok karmaşık ve pek çok uygulama sorunları yüklemiş gibi görünmesine (Mošnja-Škare ve Galant, 2013, s. 350) rağmen KOBİ'lerin finansal raporlama uygulamalarının küreselleşmesi yolunda çok önemli bir adımı temsil etmektedir (Neag vd., 2009, s. 37). Küresel finansal raporlama standartlarının tutarlı bir şekilde uygulanması, finansal bilginin karşılaştırılabilirliğini artırmaktadır. Muhasebe uygulamalarındaki farklılıklar; yatırımcıların, borç verenlerin ve diğer ilgililerin karşılaştırma yapabilmelerini güçleştirmektedir. Faydalı finansal bilgilerin (yani ihtiyaca uygun, güvenilir, karşılaştırılabilir vb. bilgilerin) sunulmasının sağlanmasıyla, yüksek kaliteli küresel finansal raporlama standartları, sermayenin dağılımında ve fiyatlanmasında etkinliği artırmaktadır. Bu durum, borç verenlere veya sermayedarlara faydalı olmasının yanı sıra, sermaye arayan işletmelere, sermaye

maliyetlerini etkileyen belirsizlikleri ortadan kaldırdığı ve uyum maliyetlerini azalttığı için yarar sağlamaktadır (IFRS Foundation, 2009, s. 1).

Sonuç Ve Öneri

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, ülkeler arası uyumlaştırmanın önemi artmakta ve ülkelerin farklı uygulamaları nedeniyle ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesine yönelik, birçok konuda olduğu gibi muhasebe alanında da standartlaşmaya gidilmektedir. IASC tarafından hazırlanan standartlar günümüzde muhasebe alanında ortak bir dil kullanılması konusunda yol gösterici niteliğinde olmaktadır. Standartların kabulü ve kullanımı dünya çapında yaygınlaşarak, küreselleşen dünyada finansal piyasalarda gerçekleşen işlemleri kolaylaştırmakta ve işletmelerin elde edebilecekleri faydaları arttırmaktadır. Ancak dünya genelinde işletmelerin yaklaşık %95'ini KOBİ'ler oluşturmaktadır. KOBİ'lerin dünya genelinde önemli paya sahip olması KOBİ'lere özgü bir standart setinin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Ülkemizde ise faaliyet gösteren işletmelerin % 99,9'unu, toplam istihdamın %78'ini, toplam katma değer % 55'ini ve toplam ihracatın %59'unu oluşturan KOBİ'ler, önemli bir paya sahiptir. KOBİ'lerin bu önemi sonucunda halka açık olan işletmelerin hazırlamış oldukları finansal raporlar ile KOBİ'lerin hazırlamış oldukları finansal raporların farklı olmasını gerektirmektedir. Bu farklılık, hem finansal rapordan faydalanacak olanların hem de işletmelerin maliyet fayda beklentisinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ülkemizde 2010 yılında KOBİ UFRS paralelinde olan ve TFRS'nin basite indirgenmesiyle KOBİ TFRS yayınlanmaktadır.

1. KOBİ'ler finansal tablo ve raporlamalarını hazırlarken KOBİ TFRS'yi uygulamaları durumunda;
2. KOBİ'lerin finansal raporlamada daha kaliteli, karşılaştırılabilir ve bütün dünyada geçerli olan bilgiler üretmesine olanak tanımakta ve KOBİ'lere yurtdışına açılma şansını sunmaktadır.
3. KOBİ TFRS'nin kullanılması "bilgi amaçlı" finansal raporlama ihtiyacı sağlamaktadır. Aynı zamanda "ilke bazlı" standartlar kullanılmaktadır.
4. KOBİ TFRS'nin uygulanması durumunda, hazırlamakla yükümlü olunan finansal tablolar artmaktadır. Aynı zamanda KOBİ TFRS belirli bir hesap planı öngörmemektedir. Fakat Türkiye'de, uygulamada hesap karışıklıklarını önlemek için belirli bir hesap planı hazırlanması gerekmektedir.
5. AB'ye uyum süreci doğrultusunda Basel II kriterlerinin getirdiği en önemli yeniliklerden biri finansal tablolarda şeffaflık ve ortak dildir. KOBİ TFRS uygulanarak finansal tablolarda şeffaflık ve muhasebede ortak bir dil sağlanabilmektedir. KOBİ'lerin TFRS'ye göre finansal tablolarını düzenlemeleri KOBİ'lerin kredi maliyetlerini azaltacaktır.
6. KOBİ TFRS'de finansal tabloların hazırlanması sırasında, ilgili olmayan kalemler kapsam dışı bırakılmakta ve karmaşık olan kalemlerde ise basit bir seçenek sunulmaktadır.
7. KOBİ TFRS'nin uygulanmasında kurum ve kuruluşlar arasındaki işbirliği önem taşımaktadır. TMSK, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, KOSGEB, SPK, BDDK, KGK, Üniversiteler ve TÜRMOB arasında bir eşgüdüm sağlanarak standart daha hızlı öğretilerek uygulamaya daha hızlı geçilebilmektedir.

Kısacası, TFRS'ye göre daha basit ve anlaşılır olan KOBİ TFRS'nin, tüm KOBİ'lerde finansal tablo ve raporlamalarında aynı dili konuşmalarını sağlayarak, karar vericilerin karşılaştırılabilir, şeffaf ve güvenilir olan finansal bilgilere daha kısa sürede ulaşmalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Çalışma sonucunda şu önerilere dikkat çekilmek istenmektedir:

KOBİ TFRS'nin uygulanması için meslek mensuplarına eğitim verilmesi gerekmektedir. Ayrıca işletme yöneticilerine yönelik eğitim seminerleri düzenlenerek KOBİ TFRS'nin önemi anlatılmalıdır.

Standartların uygulanmasında standart terimlerin kullanılması ve herkesin o terime aynı anlamı vermesi gerekmektedir. Standartların kabulü ve yayınında standart bir dil kullanılmalı, eş anlamlı kavram kargaşasına dikkat edilmeli ve tercüme hataları önlenmelidir.

Uygulama ile ilgili altyapının en kısa sürede tamamlandıktan sonra yürürlüğe girmesi ve sistemin basitleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca vergi yasalarına uygun olarak düzenlenmelidir.

Firmaların kurumsallaşmalarının sağlanması, firmalarda muhasebe sisteminin oluşturulması ve muhasebe kayıtlarının hiçbir endişeye kapılmadan yapılmasının sağlanması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile toplumsal altyapının oluşturulması sağlanmalıdır.

KOBİ TFRS'nin uygulanması konusunda mali müşavirler, akademik personel ve ilgili uzmanlar ile diyaloga geçilmeli ve sorunlarına değinilmelidir. Ayrıca uygulamalarda mükellefler de dikkate alınmalı ve eğitilmelidir.

Son yıllarda yaşanan ve tüm dünyada etkisini gösteren küresel krizlerin nedenleri incelendiğinde doğru ve şeffaf olmayan finansal tablolar karşımıza çıkabilmektedir. Bu şartların da açıkça ortaya koyduğu üzere doğru, şeffaf, açık ve anlaşılır bilgi en değerli bilgidir ve bu da ancak bağımsız denetimle mümkün olabilmektedir. Düzenlenen finansal tablolarda bağımsız denetim; kanunların, yönetmeliklerin, standartların işletmelere dayattığı bir zorunluluk değil, aksine günümüz işletmeleri için vazgeçilmez bir ihtiyaç olmaktadır. Bağımsız denetimden geçmemiş finansal tablo, aslında var olmayan bir bilgidir denilebilmektedir. Ancak TTK'nın bağımsız denetime tabi şirketleri belirleme yetkisini bir kanun maddesiyle Bakanlar Kurulu'na devretmesi sonucunda Bakanlar Kurulunun yapmış olduğu kapsam çerçevesine KOBİ'lerin büyük bir kısmı uymamaktadır. Bu nedenle KOBİ'lerin finansal tablo ve raporlamalarında bağımsız denetim yapmaları zorunlu değildir. Ancak finansal tablo ve raporlamada yapılacak bağımsız denetim KOBİ'lere birçok fayda sağlayacaktır. Ülkemizdeki KOBİ'ler incelendiğinde genelde muhasebe sistemi konusunda sıkıntı çekilmekte ve bu sıkıntı bağımsız denetim şirketlerinden danışmanlık olarak çözülebilmektedir. Bu doğrultuda denetim ile ilgili aşağıdaki konulara değinilmesi KOBİ'lere ekstra katkı sağlayacağı düşünülmektedir:

Bağımsız denetim yapan kişi veya firmaya yetki verilmeli ve bağımsız denetçi yapmış olduğu bu denetimden sorumlu olmalıdır.

Geçiş aşamasında verimliliği ve yeniden yapılanmayı esas alan bir denetim anlayışı ile başlanmalıdır.

Mali tabloların sadece yılsonundaki denetimi yeterli olmamakta, belirli aralıklarla denetim yapılması gerekmektedir.

KOBİ'lerde bağımsız denetim yapılması KOBİ'lere mali külfet getireceğinden iflasına neden olabilmektedir. Bu nedenle KOBİ'lere mali açıdan destek verilerek rekabet edebilmeleri sağlanmalıdır.

Ayrıca, KOBİ'ler bağımsız denetime hazırlık olarak öncelikle ciddi bir örgütsel kültür değişimi sürecine gitmelidirler. Muhasebe ve belgelendirme ile ilgili olarak eksiklikler tamamlanmalı ve bilgi yönlü muhasebeyi işletmeye kazandıracak şekilde bir muhasebe departmanı organizasyonuna gidilmelidir. Ayrıca bağımsız denetime hazırlık olarak denetim komitesi kurulması, iç denetim fonksiyonunun oluşturulması, çalışanların denetim konusunda bilinçlendirilmesi ve denetçiye her türlü desteğin sağlanması mutlaka üzerinde durulması gereken konulardır. Tüm bu çalışmaların yapılması, KOBİ'lerde kaliteli, uygun maliyetli ve maksimum düzeyde yarar sağlayan bir bağımsız denetim sürecine sahip olmalarına olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aboagye-Otchere, Francis & Agbeibor, Juliet (2012). The International Financial Reporting Standard for Small and Medium-sized Entities (IFRS for SMES) Suitability for small businesses in Ghana, *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 10(2), 190-214.
- Albu, C.N., Albu, N., Fekete, S., Gîrbină, M.M., Selimoglu, S.K., Kovacs, D., Lukacs, J., Mohl, G., Müllerova, L., Pasokova, M., Poroy Arsoy, A., Sipahi, B. & Strouhal, J. (2013). Implementation of the IFRS for SMEs in emerging economies: Stakeholders perceptions in the Czech Republic, Hungary, Romania and Turkey, *Journal of International Financial Management and Accounting*, 24(2), 140-175.
- Albu, Cătălin N. & Albu, Nadia & Fekete, Szilveszter (2010). The Context of The Possible IFRS for SMEs Implementation in Romania. an Exploratory Study, *Accounting and Management Information Systems*, 9(1), 45-71.
- Albu, Nadia & Albu, Catalin N. (2014), "Strategies for And Implications of The IFRS for SMEs Implementation In Emerging Economies", *Comptabilit'es et innovations*, HAL Id: hal-00936564, <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00936564>
- Baldarelli, Maria-Gabriella & Demartini, Paola & Mosnja-Skare, Lorena & Paoloni, Paola (2012). Accounting Harmonization for SME-S in Europe: Some Remarks on IFRS for SME-S and Empirical Evidences. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 25(1), 1-26.
- Ball, Ray (2006). International Financial Reporting Standards (IFRS): pros and cons for investors. *Accounting and Business Research*, 36(1), 5-27.
- Berisha, Gentrit & Pula, Justina S. (2015). Defining Small and Medium Enterprises: a critical review. *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences*. 1(1), 17-28.
- Bohušova, H. & Blaškova, V. (2012). In What Ways Are Countries Which Have Already Adopted IFRS for SMEs Different, *Acta Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 60(2), 37-44.
- Buculescu, Maria M. & Stoica Anamaria (2016). A Survey of Certified Accountants Opinion on SMEs Financial Reporting: Evidence from Romania. *Journal of Economics, Business and Management*, 4(1), 7-14.
- Bunea-Bontas Cristina A. & Petre Mihaela C (2010), The International Financial Reporting Standard for Small and Medium-Sized Entities: Pros, Cons And Challenges. *Revista economică*, 1(6), 96-105.
- Christie, Nancy L. & Brozovsky, John & Hicks, Sam (2010). International Financial Reporting Standards for Small and Medium-Sized Entities: An Update for the Commercial Loan Officer. *Commercial Lending Review*, September–October.
- Deaconu, Adela & Buiga, Anuta & Strouhal, Jiri (2012). SMEs Financial Reporting: Attitudes Towards IFRS for SMEs. *Studia UBB, Oeconomica*, 57(1), 101-122.
- Deloitte (2010), "IFRS for SMEs in your pocket", Erişim Tarihi; Aralık 2015. <http://www.iasplus.com/en/binary/dttpubs/1004pocketsmes.pdf>

- Demirel Utku, Burcu & Kemal Gürsoy (2011). KOBİ'LER için Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının (KOBİ TFRS) Tam Set TFRS ile Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, (103), 19-41.
- Di Pietra, Roberto & Evans, Lisa & Chevy, Jérôme & Cisi, Maurizio & Eierle, Brigitte & Jarvis, Robin & On Behalf Of The European Accounting Association's Financial Reporting Standards Committee (2008). Comment on the IASB's Exposure Draft 'IFRS for Small and Medium-Sized Entities. *Accounting in Europe*, 5(1), 27-47.
- Eierle, Brigitte & Haller, Axel (2009). Does Size Influence the Suitability of the IFRS for Small and Medium-Sized Entities? – Empirical Evidence from Germany. *Accounting in Europe*, 6(2), 195-230.
- Erdoğan, Murat & Demirel Utku, Burcu & Gürsoy, Kemal (2014). KOBİ'ler İçin Türkiye Finansal Raporlama Standartlarına İlk Geçiş Uygulaması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 612-629.
- European Commission (EC) (2017). What is an SME?, https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/sme-definition_en Erişim Tarihi; Mart 2017.
- Evans, Lisa & Gebhardt, Guenther & Hoogendoorn, Martin & Marton, Jan & Di Pietra, Roberto & Mora, Araceli & Thinggård, Frank & Vehmanen, Petri & Wagenhofer, Alfred (2005). Problems and Opportunities of an International Financial Reporting Standard for Small and Medium-sized Entities. *The EAA FRSC's Comment on the IASB's Discussion Paper, Accounting in Europe*, 2(1), 23-45.
- Holt, Graham (2010), "IFRS for SMEs" student accountant issue 05. Erişim Tarihi; Aralık 2015. <http://www.chinaacc.com/upload/html/2013/06/27/lixingcunb226aaa2781747f0927f429dfc67db1a.pdf>
- Hussain, Fazeena F. & Chand, Priyashni V. & Rani, Prena (2012). The Impact of IFRS for SMEs on The Accounting Profession: Evidence From Fiji. *Accounting & Taxation*, 4(2), 107-117.
- Ibarra, Venus & Suez-Sales, Martha G. (2011). A Comparison of The International Financial Reporting Standards (IFRS) and Generally Accepted Accounting Principles (Gaap) for Small and Medium-Sized Entities (Smes) and Compliances Of Some Asian Countries To IFRS. *Journal of International Business Research*, 10(3) Special Issue, 35-60.
- IFAC (2006). Micro-Entity Financial Reporting: Perspectives of Preparers and Users. *Information Paper*. <https://www.iaasb.org/system/files/publications/files/micro-entity-financial-repo-1.pdf> Erişim Tarihi; Ocak 2016.
- IFRS Foundation (2009). IFRS Foundation: Training Material for the IFRS for SMEs by IASB. 9 July 2009. Erişim Tarihi; Ocak 2016. http://www.ifrs.org/IFRS-for-SMEs/Documents/IFRS%20for%20SMEs%20Modules/Module01_version%202013.pdf
- IFRS Foundation (2015a), "Project history", Erişim Tarihi; Aralık 2015. <http://www.ifrs.org/IFRS-for-SMEs/history/Pages/History.aspx>
- IFRS Foundation (2015b). Analysis of the IFRS profiles for IFRS for SME., Erişim Tarihi; Aralık 2015. <http://www.ifrs.org/Use-around-the-world/Pages/Analysis-of-SME-profiles.aspx>
- IFRS Foundation (2015c), International financial reporting standards (IFRS) for small and medium sized entities (SME), Erişim Tarihi; Aralık 2015. <http://www.ifrs.org/ifrs-for-smes/Pages/ifrs-for-smes.aspx>
- IFRS, http://www.kgk.gov.tr/contents/files/KOBI_TFRS.pdf Erişim Tarihi; Aralık 2015.
- Jana, Hinke & Jitka, Zborková (2014). Comparison of Approaches to Financial Reporting of Non-Current Assets According to the IFRS for SMEs and IAS/IFRS. *Procedia Engineering*, 69, 696-703.

- Jermakowicz, Eva K. & Epstein, Barry J. (2010). IFRS for SMEs – An Option for US Private Entities?. *Review of Business Spring*, 72-79.
- Jermakowicz, Eva K. & Gornik-Tomaszewski, Sylwia (2006). Implementing IFRS from the perspective of EU publicly traded companies. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 15, 170-196.
- Jerman, Mateja & Ivankovič, Gordana (2011). The evolution of financial standards for small and medium-sized entities. *Scientific Annals of the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi: Economic Sciences Series*, 13-24.
- Kaya, Devrimi & Koch, Maximilian (2015). Countries’ adoption of the International Financial Reporting Standard for Small and Medium-sized Entities (IFRS for SMEs) – early empirical evidence. *Accounting and Business Research*, 45(1), 93-120.
- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) Kobi Stratejisi ve Eylem Planı 2015-2018, *Resmi Gazete*, Erişim Tarihi; Aralık 2015, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/09/20150905-8-1.pdf>
- Larson, Robert K. & Street, Donna L. (2011). IFRS Teaching Resources: Available and Rapidly Growing. *Accounting Education*, 20(4), 317-338.
- Litjens, Robin & Bissessur, Sanjay & Langendijk, Henk & Vergoossen, Ruud (2012). How Do Preparers Perceive Costs and Benefits of IFRS for SMEs? Empirical Evidence from the Netherlands. *Accounting in Europe*, 9(2), 227-250.
- Lugo, Denise (2009). IFRS for SMEs: Is it Financial Reporting Private Entities in U.S. Have Been Waiting For?. *Accounting Policy & Practice Report*, 5(16), 709-711.
- Maingot, Michael & Zeghal, Daniel (2006). Financial Reporting of Small Business Entities in Canada. *Journal of Small Business Management*, 44(4), 513-530.
- Masca, Ema (2012). Influence of Cultural Factors in Adoption of the IFRS for SMEs. *Procedia Economics and Finance*, 3, 567-575.
- Mošnja-Škare, Lorena & Galant, Adriana (2013). The Quality Of Notes Relating Sme Revenues and Expenditures Disclosures: Empirical Study of Croatian Financial Reporting Standars (CFRS) Implementation. *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 26(1), 343-368.
- Müllerová, Libuše & Paseková, Marie & Hýblová, Eva (2010). Harmonization of financial reporting of small and medium-sized enterprises in the Czech Republic. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 6(1), 55-64.
- Neag, Ramona & Maşca, Ema & Pășcan, Irina (2009), Actual Aspects Regarding The Ifrs For Sme – Opinions, Debates And Future Developments”, *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 11(1), 32-42.
- Nerudová, Danuše & Bohušová, Hana (2009). The application of an accounting standard for SMEs. *Int. J. Liability and Scientific Enquiry*, 2(2), 233-246.
- Perera, Dinuja & Chand, Parmod (2015). Issues in the adoption of international financial reporting standards (IFRS) for small and medium-sized enterprises (SMES). *Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting*, 31, 165-178.
- Pope, Peter F. & McLeay, Stuart J. (2011). The European IFRS experiment: objectives, research challenges and some early evidence. *Accounting and Business Research*, 41(3), 233-266.
- PWC, (PRICEWATERHOUSECOOPERS) (2009), “How does this affect US companies?”, https://www.pwc.com/us/en/issues/ifrs-reporting/assets/ifrs_for_smes_us.pdf Erişim Tarihi; Ocak 2016.
- Quagli, Alberto & Paoloni, Paola (2012). How is the IFRS for SME accepted in the European context? An analysis of the homogeneity among European countries, users and preparers in the European commission questionnaire. *Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting*, 28, 147-156.

-
- Resmi Gazete (RG) (2012). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. Erişim Tarihi; Aralık 2015. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121104-11.htm>
- Robu, Maximilian (2013). The Dynamic and Importance of SMEs in Economy. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 13(1), 84-89.
- Saèer, Ivana M. & Smrekar, Nikolina & Zager, Katarina (2009). Impact of Globalisation on Harmonisation of Financial Reporting for SMEs. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 12(2), 15-32.
- Samujh, Helen & Devi, Susela S. (2015). Implementing IFRS for SMEs: Challenges for Developing Economies. *International Journal of Management and Sustainability*, 4(3): 39-59.
- Sava, Raluca & Mârzaa, Bogdan & Eşanu, Nicolae (2013). Financial Reporting for SMEs Past and Perspectives. *Procedia Economics and Finance*, 6, 713-718.
- Sian, S. & Roberts, C. (2009). UK small owner-managed businesses: accounting and financial reporting needs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 16(2), 289-305.
- Sithole, Seedwell T. M. (2015). The Relevance of International Financial Reporting Standards for Small and Medium-Sized Entities (IFRS for SMEs) in Swaziland. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, August 2015, 11(8), 383-402.
- Son, Dang Duc & Marriott, Neil & Marriott, Pru (2006). Users' perceptions and uses of financial reports of small and medium companies (SMCs) in transitional economies. *Qualitative Research in Accounting & Management*, 3(3), 218-235.
- Vasek, Libor (2011). IFRS for SMEs - A New Challenge for Worldwide Financial Reporting. *International Journal of Management Cases, Special Issue: CIRCLE Conference*, 6, 115-120. <http://connection.ebscohost.com/> Erişim Tarihi; Ocak 2016.
- Veronica, Grosu & Ionel, Bostan (2010). IAS/IFRS Standards for SMEs and The Impact on The Romanian Accounting System. *International Journal of Academic Research*, 2(4), 323-328.
- Wise, Victoria & Faux, Jeffrey (2005). Small Enterprises and Convergence with International Financial Reporting Standards. *Small Enterprise Research*, 13(1), 81-91.
-

Retro Pazarlama Bağlamında Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açılıarı: GAÜN Akademisyenleri Üzerine Bir Araştırma

Brand Identity and Brand Image of Consumers in Retro Marketing Context : A Research on GAUN Academicians

Reyhan SARIÇİÇEK*
Filiz ÇOKAY ÇOPUROĞLU**
İbrahim Halil KORKMAZ***

Özet

Pazarlamanın post modern döneme geçişiyle birlikte pazarlamada yeni kavramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kavramlardan birisi de unutulmuş ürünleri, markaları yeniden canlandırmayı amaçlayan, eski ve yeninin doğru bir şekilde birleştirilmesini sağlayan retro pazarlamadır. Retro pazarlamada ürünlerin veya hizmetlerin nostaljik yapıda piyasaya sunulması hedeflenir. Retro ürünler geçmişte yaşanan bir anıyı, olayı veya bir nesneyi hatırlatan ürünler olduğundan tüketiciye haz vermektedir. Bu nedenle firmalar marka kimliği ve marka imajı oluştururken tüketiciye daha çok haz vermeyi amaçlayarak, tüketicilerin geçmişteki özelemlerine hitap etmeye çalışırlar. Bu araştırmanın amacı retro pazarlama hedefiyle oluşturulan marka imajı ve marka kimliğinin tüketicilerin gözünden araştırılması ve tüketicilerin gözünden nostalji ve marka ilişkisinin incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Retro pazarlama, Nostalji, Marka İmajı, Marka Kimliği.

Abstract

Along with the postmodern transition of marketing, new concepts have emerged in marketing. One of these concepts is the retro marketing, which aims to revitalize forgotten products, brands, and combine old and new. Retro marketing aims to present products or services to the market in a nostalgic structure. Retro products delight consumers as there are products that remind of an anime, an event, or an object that lived in the past. For this reason, companies try to appeal to consumers' aspirations of the past by aiming to give consumers more pleasure while creating brand identity and brand image. The purpose of this research is to investigate the brand image and brand identity created with the aim of retro marketing and examine the nostalgia and brand relation in the eyes of consumers.

Keywords: Retro Marketing, Nostalgia, Brand Image, Brand Identity

Giriş

Post modern pazarlama anlayışının esası, tüketicilerin zevk ve isteklerine yönelik ürünler üretmek ve müşteri memnuniyetini sağlamaktır. Müşteri memnuniyetini sağlayarak, müşteri bağlılığı yaratmanın en etkili yolu ise müşteriyi mutlu etmekten geçmektedir. Bu nedenle markalar stratejik yollarla tüketicilerin duygularına hitap etmeye çalışırlar. Bunu yaparken bazı markalar nostalji temelli bir marka imajı ve nostalji içerikli marka kimliği oluşturmaya çalışır. Bu yapılan çalışmalar retro pazarlamanın temelini oluşturur. Firmalar nostalji temelli marka imajı oluştururken tüketicilerin olumlu hatıralarına vurgu yapma çalışır. İnsanlar yaşamın getirdiği zorluklar içerisinde geçmişteki güzel anılarını anımsayarak mutlu olmak ister. Bu anımsamalar bir döneme, bir olaya, bir şarkıya veya bir ürüne yönelik olabilir (Alpat, 2010, s. 16). Örneğin ürün reklamında Yeşilçam müziği ve Yeşilçam esintileri kullanılarak, tüketicilerin gençlik yıllarına dokunmaya ve marka hakkında olumlu izlenimler bırakılmaya çalışılır. Marka imajı oluşturulurken markanın geçmiş zenginlikleri, kültürel değerleri büyük rol oynamaktadır. Bir markanın piyasaya çıktığı ilk günden beri aynı marka ismini, aynı marka amblemini, aynı reklam stratejisini kullanması retro marka kimliğinin oluşmasını büyük ölçüde katkı sunmaktadır. Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi'nde görev yapmakta olan akademisyenlerin; tüketici olarak retro pazarlamaya ve retro ürünlere bakış açısını, bunun yanında retro markaların marka kimliğine ve marka imajına ilişkin tutumlarını incelemektedir. Çalışmanın ana hatlarını oluşturan nostalji, retro pazarlama kavramı, marka

* Öğr.Gör., Gaziantep Üniversitesi, reyhans@gantep.edu.tr.

** Öğr.Gör., Gaziantep Üniversitesi, filizcokay@gantep.edu.tr.

*** Öğr.Gör., Gaziantep Üniversitesi, ihalil@yahoo.com.

kimliği ve marka imajı kavramları için kapsamlı literatür taraması yapıp elde edilen bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Nostalji

Nostalji kavramı, ilk olarak Holbrook ve Schindler (1991) tarafından "geçmişten gelen şeylere özlem ya da olumlu etki" olarak tanımlanmış ve pazarlama literatürüne girmiştir (Shields ve Johnson, 2016a, s. 713). Nostalji; *nóstos*: eve dönüş ve *álgos*: acı ve sıkıntı sözcüklerinden oluşan Yunanca kökenli bir terimdir (Toledo ve Lopes, 2016, s. 35). Nostaljik duyguların olumlu etkisinin, ampirik olarak olumsuz etkiden daha güçlü bir şekilde ilişkilendirildiği saptanmıştır (Shields ve Johnson, 2016a, s. 713). Nostalji; bir kişinin geçmişinde popüler olan insanlar, yerler ve objelerle ilişkili tecrübeleriyle oluşan pozitif tercihleri (Eser, 2007, s. 116) ve kişinin geçmişinden gelen ürün veya hizmet için hassas ve özlem içeren duygulardır (Demir, 2008, s. 30). Nostalji kavramı çeşitli alanlarda çalışmalar yapan yazarlar tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Bununla birlikte, her yazarın konunun araştırıldığı belirli bağlamlardan bağımsız olarak (Toledo ve Lopes, 2016, s. 36);

1. Nostalji aynı anda bir duygu, his ve ruh halidir.
2. Nostalji, ürünler, hizmetler, insanlar, yerler, deneyimler, ideal bir geçmiş ve markalarla ilgili olarak bir melankoli duygusunu ifade etmektedir şeklinde bir tanımlamada ortaklaştıkları görülmektedir.

Nostalji duygusu, tüm bireylerde var olduğu için bu duygu insanların diğer insanlar, nesnelere ve hizmetlere ile olan ilişkilerini etkileyebilir. Nostalji, geçmişin sevimli hatıralarını çağrıştıran dünün özlemini içeren acı-tatlı bir histir ve tüketici tarafından özlemlerle anılan, bugünle kıyaslandığında daha gerçek ve samimi olandır (Öztürk, 2015, s. 34). Pazarlama araştırmacıları için bu kavram 1990' lardan beri incelenmekte olup tüketici tercih yapılarını şekillendirmek için önemlidir (Toledo ve Lopes, 2016, s. 35). Genelleştirilmiş nostaljinin olumlu etkileri göz önüne alındığında, marka nostaljisinin tüketicilerin olumlu tepkilerine neden olacağı düşünülebilir. Bu kapsamda, özellikle tüketicilerin markayı düzenli olarak kullanmaya devam etmesi durumunda markayı güncel tutan küçük değişiklikler yapıldığında bu durum söz konusudur (Shields ve Johnson, 2016a, s. 714). Günümüz tüketim malları piyasasında çok sayıda şirket ürün satışlarını arttırmak için nostaljiye güvenmektedir ve nostaljik ürünlerin yeniden piyasaya sürülmesinde bir artış görülmektedir. Buna örnek olarak Volkswagen Beetle'in yeniden piyasa sürülmesi veya eski tiyatroların, klasik filmlerin yeniden yayınlanması verilebilir. Pazar incelemesi bulguları, ürünlerin nostaljik duygulara dayalı olarak pazarlanmasına yönelik bu girişimlerin başarılı olabileceğini göstermektedir (Shields ve Johnson, 2016b, s. 359).

Nostalji, idealleştirilen geçmişe özlemi anlatmaktadır (Toledo ve Lopes, 2016, s. 35). İlk bakışta, "O zamanlar daha iyi şeyler vardı" fikrinin ötesinde; nostaljinin karmaşık bir his olduğunu vurgulamak önemlidir (Merlo ve Perugini, 2015, s. 94). Nostalji kavramı olarak ilk defa özellikle savaş zamanlarında ve uzun yokluk dönemlerinde askerlerin duygularını yansıtan ve yorgunluk sebebiyle depresyon veya melankoli biçiminde ortaya çıkan klinik psikoloji literatüründe bir hastalığı tanımlamak için kullanılarak yayılmıştır ((Shields ve Johnson, 2016b, s. 360; Toledo ve Lopes, 2016, s. 35). Bu temel duygu, insanın durumuna özgüdür ve tarih, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve çevresel psikoloji gibi farklı alanlarda çalışmalara konu olmuştur (Toledo ve Lopes, 2016, s. 36).

Pazarlama açısından düşünüldüğünde nostalji yeniden ve yeniden pazarlanabilmektedir. Kişisel ve toplumsal nostalji, pazarlama dışındaki hiçbir alanda bu kadar iç içe değildir. Pazarlamada, özellikle de tüketici davranış konularıyla ilgili konularda, bir markaya yönelik tutum, reklam ve satın alma niyeti ile birlikte, nostalji kavramı giderek artan bir ilgi konusu

olmuştur (Toledo ve Lopes, 2016, s. 36). Nostaljik ürünler, bireye hemen eski tarihte yer alan bir yaşamışlığı, bir olayı, bir durumu hatırlatmakta ve bireyi o ürünü satın almaya teşvik etmektedir (Yüksel, 2014, s. 8). Tüketicilere geçmiş günlerini hatırlatan ve hatta kendi dönemlerinden önce herkes tarafından beğenilen bir ürün veya hizmet aracılığıyla bağ kurması, ürünün veya markanın o günleri tekrar yaşatması veya canlandırması önemlidir (Gökaliiler ve Arslan, 2015, s. 242). Eski markalar tüketicileri geçmişlerine ve bu markaları paylaşan topluluklara bağlamaktadır (Merlo ve Perugini, 2015, s. 94). Örneğin; sayıları son yıllarda artan tarihi diziler, 1970'lerde müzik yapmaya başlayan bir sanatçının 2000'li yıllarda piyasaya sunduğu Best of albümünün satın alınması; tüketicilerin ve pazarın eski güzel günleri tekrar yaşatacak tüketim deneyimlerine sonuna kadar açık olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2015, s. 34-35).

Retro Pazarlama

Nostalji ile "retro markalaşma" arasında güçlü bir bağlantı vardır. Özellikle 1990'lı yıllardan başlayarak, uzun süredir terk edilmiş birçok marka yeniden canlandırılmış ve başarılı bir şekilde yeniden hizmet vermeye başlamıştır. Eski markaların canlandırılması ve bu markaların imajlarının getirdiği yeni güçlü yönetim seçeneğini kullanmak için pazarlama araştırmaları alanında bir "retro devrim" ihtiyacı hakkında konuşulmaya başlanmıştır (Merlo ve Perugini, 2015, s. 94). Retro Latince'den türemiştir, "geriye doğru" veya "geçmiş zamanlarda" anlamındadır ve genel bakış açısından "retro"; geçmişe ait, geçmişle ilgili ya da geçmişini anımsatan şeyler anlamındadır (Castellano, vd., 2013, s. 386). Retro, önceki çalışmalarda tüketicilerin ve firmaların zaman içinde neden geçmişe döndüğünü açıklamak için kullanılmıştır. Aynı zamanda retro, sadece geçmişe atıfta bulunmaktan çok daha öte; geçmiş ile şimdinin birbirine nasıl bağlı olduğunu açıklamaktadır (Castellano, vd., 2013, s. 385). Retro markalar, kameralardan kahvelere ve radyolardan tost makinelerine, telefonlar ve buzdolaplarına kadar tüm ürünlerde bulunmaktadır (Castellano, vd., 2013, s. 385).

Pazarlama alanında Retro pazarlamanın tanımı ile ilgili akademisyenler arasında tam bir netlik bulunmamaktadır. Tanımlamadaki güçlülere rağmen mevcut argüman, üç temel kategori üzerinden analiz edilebilir. Bunlar (Brown, 1999, s. 365);

1. Reprö: Eskiden güzel olan ürünlerin eskisi gibi yeniden üretilmesiyle ilgilidir, ancak zamanın etkisiyle anlamlar değişmiş olabilir.
2. Retro: Eski ile yeninin birleştirilmesinden oluşur. Genellikle nesnelere eski tarzında fakat yeni teknoloji içererek tasarlanmasını ifade eder.
3. Reprö-retro: Neo-nostalji, olarak da ifade edilir. Geçmişten ilham alarak canlandırılan ürünleri ifade etmektedir.

Reprö, eskiden güzel olan objeleri, nesnelere yeniden üretmek anlamına gelmektedir. Retro ise yeni ile eskiyi birleştirmektedir (Keskin ve Memiş, 2011, s. 196). Genel olarak düşünüldüğünde, reprö örgütsel kaynakların kullanımı açısından en az kaynak talebi olan pazarlama türü olduğundan, retro pazarlamanın en yaygın türüdür. Eski bir siyah-beyaz reklamın yeniden yayınlanması buna örnek teşkil eder. Örneğin; Shell, Pal köpek maması, Cookstown sosisleri reklamları ürün veya hizmetin seçkin soyunu vurgulamanın oldukça düşük maliyetli bir yoldur. Eski reklamlar, özellikle en yeni teknoloji ile tekrar edilmesi ya da o zaman fütüristik ürünün yeni ve geliştirilmiş reformlarını göz önüne serenler tüketiciler tarafından eğlenceli bulunmaktadır. (Brown, 1999, s. 365). Retro pazarlama tüketicinin duygularına dokunarak, geçmişleriyle bağlantı kurmanın en ekonomik yoludur (Korkmaz vd., 2009, s. 115).

Önceki araştırmalar retro pazarlamayla ilgili olgu ya da müşteri odaklı ya da şirket odaklı çok sayıda açıklama önermiştir. Retro pazarlamaya ilişkin, tüketicilerin bakış açılarından en sık rastlanan neden nostalji yönelimidir (Brown, 1999, s. 365; Brown ve ark., 2003, s. 20 ve

Cattaneo ve Guerini, 2012, s. 680). Şirketlerin bakış açısıyla retro-pazarlama stratejisinin kullanılmasında dört temel motivasyon vardır (Brown, 1999, s. 365; Brown ve ark., 2003, s. 20). Retro Pazarlama,

1. Mevcut kaynaklardan ve deneyimden yararlanmanın bir yolu olabilir.
2. Ürünün orijinal versiyonu kendini ispatladığından yepyeni bir ürünün piyasaya sürülmesi sırasında başarılı olunması için riskleri azaltmanın bir yoludur.
3. Bir marka yönetimi yaklaşımı çerçevesinde, retro pazarlama, marka mirasını sürdürmenin bir yolu olabilir.
4. Rakiplerin benzer ataklarına tepki olarak bir retro ürün başlatılabilir, Örneğin Yeni Mini ve yeni Fiat 500.

Hemen hemen tüm ürün kategorilerinde retro seçenekler bulunabilmektedir ve retro-yaklaşımın altında yatan yaratıcı süreç çok yönlüdür. "Retro" jenerik sözcüğün ardında gizlenen gerçeğe odaklanırken, retro ürünlerin sadece geçmiş ürünlerin çoğaltılması ve daha yaratıcı biçimde yeniden yorumlanması olabileceği şeklinde bir yaklaşım bulunduğu da görülmektedir (Fort-Rioche ve Ackermann, 2013, s. 497). Uzun ömür, yerleşik itibar ve tarihle yakın ilişki içinde olma gururu gibi özelliklerin ön plana çıkarılması, firmaların tüketicilere istikrar ve güven verdiklerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, geçmişte teselli bulmaya çalışan tüketiciler için moda uygun hale getirilen retro ürünler, miras ve güvenilirlik özelliklerine sahip markalar giderek popülerlik kazanmıştır (Loveland vd., 2010, s. 393).

Retro ürünler, eski moda formları en yeni fonksiyonlarla birleştiren ve böylece geçmiş tüketicilerin nostaljik eğilimlerinde mevcut ticaretle uyumlu hale getiren ürünlerdir (Merlo ve Perugini, 2015, s. 94). İnsanların büyük tarihsel geçiş dönemlerinde kimliğini korumaları için algılanan ihtiyaç göz önüne alındığında, tüketici nostaljisine ve tüketicilerin klasik markalar ve ürünlerle yıllar içinde oluşturdukları duygusal bağlara odaklandığı için retro pazarlama bu ihtiyacın ticari cevabıdır (Brown, 2013, s. 522). Retro pazarlamada ürünler; teknolojik olarak gelişmekle birlikte, sanki yıllar öncesinden kalmış izlenimi edindirmek üzere tasarlanmışlardır. Örneğin, renk seçeneklerini de içeren 1950'lerden mutfak aletlerinin görünümünü yansıtacak şekilde tasarlanmış bir mikrodalga fırın, görünüm olarak 50'li yılları yansıtsa da; 1950'li yıllara kıyasla daha güçlü ve radyasyon sızıntısı olasılığı daha düşük olarak günümüz teknolojisine uygun yapılmaktadır (Shields ve Johnson, 2016b, s. 359). Retro, ürünlerde kullanıldığı kadar, çeşitli reklam stratejilerinde de kullanılmaktadır. Örneğin; Türkiye'de bir retro reklam örneği olarak Eti markasının çikolatası olan "Wanted" verilebilir. Ürün reklamında bir zamanların Amerikan dizisi olan "Starsky and Hutch" dan esinlenilmiştir. Reklamda dizideki karakterler canlandırılmaya çalışılmış ve tüketicilerin geçmişine göndermeler yapılmıştır. (www.reklamlar.tv, DİE:09.03.2017).

Marka Kimliği ve Marka İmajı

Kimlik, markanın kesin değerlerini ve avantajlarını meşrulaştıran somut ve soyut özelliklerinin ifadesidir ve markanın kendi imajına, belirlediği hedeflerine ve şirketin temel yetkinliklerine dayanmaktadır (Ross ve Harradine, 2011, s. 308-309). Markanın bütüncül yapılandırılmasında temel bir etken olan marka kimliği, çeşitli şekillerde tanımlanan soyut bir kavramdır (Bravo, vd. 2017, s. 4; Can, 2007, s. 232). Marka kimliği, işletmelerin müşterilere sağladıkları hizmetlerin tamamını ifade eder. İşletmelerin müşteriler tarafından nasıl algılandıklarının veya anlaşıldıklarının açıklamasıdır (Çifci ve Cop, 2007, s. 72).

Nandan'a (2005, s. 264-278) göre marka kimliği, şirket odaklı bir yönetim faaliyetidir ve markayı oluşturanlar tarafından kodlanarak marka iletişimi yoluyla tüketiciye gönderilir. Marka yönetiminin hedefi, önerilen marka kimliğini ve algılanan marka imajını eşleştirmektir. (2005, s. 264-278). Güçlü bir marka kimliğinin oluşturulmasının birçok avantajı vardır. Marka

kimliği sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğüne katkıda bulunan ve farklılaşma için bir temel oluşturan önemli bir yapıdır (Bravo vd., 2017, s. 4).

Marka imajı ise; belirli bir markanın piyasada nasıl yer aldığıdır (Nandan, 2005, s. 264-278). Marka imajı, tüketicilerde markaya karşı oluşan izlenimler toplamıdır ve marka fiyatı, kalitesi, beğenilirlik düzeyi, kullanılabilirliği gibi çeşitli niteliklerin yanında markanın çağrıştırdığı kişilik özelliklerini de barındırmaktadır (Özüpek ve Diker, 2013, s. 103). Başka bir ifade ile; müşterilerin daha önceki düşünceleri ve ürün veya hizmetin konumu üzerine kurulan ancak kuruluşların dış marka iletişim simgelerinden de etkilenen marka anlamı olarak da tanımlanabilir (Shabbir, vd., 2017, s. 418).

Tüketicinin bir ürünün marka imajını zihninde nasıl algıladığı, şirketler açısından ürünün kendisine göre daha büyük önem taşımaktadır. Marka imajı, tüketicinin belirli bir markayı nasıl algıladığı, marka kimliği ise, şirketlerin markalarını piyasaya nasıl sürdüğü ve tüketicilerin algısı hakkında aslında neyi istediğini ifade eder (Shabbir, vd., 2017, s. 418).

Markalar, şirketlerin en değerli maddi olmayan varlıkları olarak kabul edilmektedir (Sajtos vd., 2015, s. 51). İmaj ise, tüketicilerin marka algısının bir yansıması olarak görülür ve hafızada tutulan çağrışımlar tarafından ölçülebilir (Ross ve Harradine, 2011, s. 309). Bu nedenle marka imajının insanların organizasyon hakkındaki fikirlerinden oluşan karmaşık bir tarafı vardır (Kurniawan ve Sidharta, 2016, s. 886). İyi bir marka imajı; çoğu şirket için imajın müşterinin iletişim algılamasını etkilemesi ve müşteriye saygı duyan şirketlerin işleyişinde anlam ifade etmesi açısından önemli bir işletme varlığıdır (Kurniawan ve Sidharta, 2016, s. 887).

Yöntem

Bu araştırmanın amacı; tüketici olarak akademisyenlerin retro pazarlama konseptine yaklaşımları ve markaların retro pazarlama uygulamalarından tüketici davranışlarının etkilenip etkilenmediğini; etkileniyorsa nasıl etkilendiğini belirlemektir. Bu kapsamda katılımcı akademisyenlerin mensup oldukları jenerasyon, çalışma alanları ve akademik unvanları ile nostaljik unsurlara yönelimleri, retro markalama yapan firmaların marka imajları ve marka kimliklerine ilişkin algıları arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Çalışma kapsamında katılımcılara 2 bölümden oluşan bir anket uygulanmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcı akademisyenlere; nostalji konseptine bakış açılarını, retro markalara yaklaşımlarını ve retro markaların imajlarına ve kimliklerine dair değerlendirmelerini ölçen ifadeler yer verilmiştir. Bu ifadeler anket tasarımı kapsamında gruplandırılmış olarak bir arada okutulup katılımcılardan katılım düzeylerini belirtmeleri istenmiştir. Böylece katılımcıların retro pazarlama uygulamalarına karşı tüketici olarak nasıl reaksiyon verdikleri ölçülmeye çalışılmıştır. Söz konusu ifadeler katılım düzeylerinin belirtilebilmesi için katılımcılardan; ölçeğin özgün formuna sadık kalınarak, 5li likert tipinde “1) Kesinlikle katılmıyorum”, “2) Katılmıyorum”, “3) Kararsızım”, “4) Katılıyorum” ve “5) Tamamen katılıyorum” şıklarından birini işaretlemeleri istenmiştir. Anketin ikinci bölümünde katılımcılara yine çoktan seçmeli olarak mensubu oldukları yaş aralıkları, çalışma alanları ve akademik unvanları sorulmuştur. Araştırmada kullanılan anket için Holak, Havlena ve Matveev (2006), Cho (2011) ile Goi, Goi, Wong (2014) tarafından oluşturulan ölçekler incelenmiş, Gökali ve Arslan’ın 2015 yılında yaptığı çalışmada kullanılan anket örnek olarak alınmıştır.

Ankette yaş aralıkları kuşaklara göre belirlenmiştir. Kuşak, aynı yıllarda doğmuş olup, aynı dönemin koşullarını, olaylarını yaşamış, benzer sorumluluklarla büyümüş kişiler topluluğu olarak tanımlanmaktadır. X kuşağı, 1965 yılından 1980 yılına dek doğan ve demografik olarak benzer özellikleri gösteren insanların oluşturdukları kuşak olarak bilinmektedir. X kuşağı, şimdiye dek görülmemiş giyim tarzına sahip olan, daha sert müzik türleri ve punk gibi farklı

yaşayış biçimlerine sahip olan bir nesil olarak görmektedir (Aydın ve Başol, 2014, s. 3). Y kuşağı ise; 1980 ile 2000 arasında doğan ve benzer demografik özelliklere sahip kişilerin oluşturduğu nesil olarak bilinmektedir. Y kuşağı üyeleri, modern teknolojiler ile donatılmış ve tüketim toplumu tarafından kuşatılmış bir ortamda büyümüşlerdir (Aminul vd., 2010, s. 1803). Bu nedenle X ve Y kuşağı arasında tüketim farklılıkları olabileceği düşünülmektedir.

Anket uygulaması, Gaziantep Üniversitesi'nde çalışan toplam 1490 akademik personelden (http://www.gantep.edu.tr/static3/?static_ID=20256204) rastsal olarak seçilen 102 örnek üzerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklemin ana kütleyi temsil oranı % 6,85 düzeyindedir. Veriler SPSS programının 22. sürümüyle analiz edilmiştir. Ayrıca katılımcıların sorgulanan demografik özelliklerine göre genel katılımcı profilini betimlemek için frekans analizi yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın güvenilirliğinin test edilmesi için uygulanan Cronbach's Alpha testi sonucunda, güvenilirlik katsayısı 0,938 olarak hesaplanmıştır. Araştırmanın hipotezleri aşağıda sıralanmaktadır.

H1: Katılımcıların mensup oldukları *yaş aralığı* ile *nostaljiye* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H2: Katılımcıların mensup oldukları *yaş aralığı* ile *retro markalara* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H3: Katılımcıların mensup oldukları *yaş aralığı* ile algıladıkları *marka imajı* arasında anlamlı farklılık vardır.

H4: Katılımcıların mensup oldukları *yaş aralığı* ile algıladıkları *marka kimliği* arasında anlamlı farklılık vardır.

H5: Katılımcıların *akademik unvanları* ile *nostaljiye* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H6: Katılımcıların *akademik unvanları* ile *retro markalara* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H7: Katılımcıların *akademik unvanları* ile algıladıkları *marka imajı* arasında anlamlı farklılık vardır.

H8: Katılımcıların *akademik unvanları* ile algıladıkları *marka kimliği* arasında anlamlı farklılık vardır.

H9: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile *nostaljiye* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H10: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile *retro markalara* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.

H11: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile algıladıkları *marka imajı* arasında anlamlı farklılık vardır.

H12: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile algıladıkları *marka kimliği* arasında anlamlı farklılık vardır.

Çalışmanın yukarıda sıralanan hipotezlerinin test edilmesinde Varyans Analizi (ANOVA) yönteminden yararlanılmıştır. Hipotezlerin tamamı % 95 güven düzeyinde test edilmiştir.

Bulgular ve Yorumlama

Bu başlık altında öncelikle araştırmanın katılımcı profiline ilişkin tanımlayıcı bilgiler verilmiştir. Bunun ardından yapılan hipotez testleri neticesinde ulaşılan sonuçlar paylaşılmıştır. Çalışma için ölçeğin uygulandığı 102 katılımcıya ilişkin demografik bilgilerin dağılımını gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	%
Yaş	18-37	52	51,0
	38-52	42	41,2
	53-	8	7,8
Çalışma Alanları	Sosyal Bilimler	50	49,0
	Fen Bilimleri	25	24,5
	Sağlık Bilimleri	8	7,8
	Eğitim Bilimleri	19	18,6
Akademik Unvan	Profesör	5	4,9
	Doçent	13	12,7
	Yardımcı Doçent	23	22,5
	Diğer	61	59,8

Araştırmanın önemli bir değişkenini teşkil eden yaş aralığı dağılımını gösteren Tablo 1 incelendiğinde; katılımcıların 52'si (%51) 18-37 yaşları arasında, 42'si (%41,2) 38-52 yaşları arasında ve 8'inin ise (%7,8) 53 ve üzeri yaşta olduğu görülmektedir.

Araştırma katılımcısı akademisyenlerin çalışma alanlarının gösterildiği Tablo incelendiğinde; katılımcıların toplamının %49'unu teşkil eden 50'sinin sosyal bilimler alanında, %24,5'ini teşkil eden 25'inin fen bilimleri alanında, %7,8'ini teşkil eden 8'inin sağlık bilimleri alanında ve %18,6'sını teşkil eden 19'unun da eğitim bilimleri alanında iştigal ettikleri görülmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere; çalışma katılımcılarının 5 kişiden oluşan %4,9'luk kısmının profesörler, 13 kişiden oluşan %13,2'lik kısmının doçentler, 23 kişiden oluşan %22,5'lik kısmının yardımcı doçentler ve 61 kişiden oluşan %59,8'lik kısmının öğretim görevlileri, araştırma görevlileri, okutmanlardan oluştuğu görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda verinin normal dağılım gösterdiği saptanarak parametrik yöntemlerle analiz edilmek suretiyle hipotezler test edilmiştir.

Araştırmanın birinci hipotezi olarak belirlenen “H1: Katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile nostaljiye ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesinin Varyans Analizi testine ilişkin sonuçları içeren veriler Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Yaş Aralığı ile Nostaljiye İlişkin Algıların Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	,745	2	,373	,902	,409
Within Groups	40,914	99	,413		
Total	41,659	101			

Yapılan Varyans Analizi sonucunda katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile nostaljiye ilişkin algıları arasındaki farkın anlamlılık değeri $p=0,409$ olarak bulunmuştur. % 95 güvenlilik düzeyinde yapılan test neticesinde elde edilen bu sonuca göre “H1: Katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile nostaljiye ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi doğrulanmamıştır ($p=0,409 > 0,05$).

Araştırmanın ikinci hipotezi olan “H2: Katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile retro markalara ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesine ilişkin Varyans Analizi testinin sonuçları Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3: Yaş Aralığı ile Retro Markalara İlişkin Algıların Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	1,367	2	,684	1,473	,234
Within Groups	45,927	99	,464		
Total	47,295	101			

Tablo 3’te sunulan sonuçlara göre katılımcı akademisyenlerin mensup oldukları yaş aralığı ile retro markalara ilişkin algıları arasındaki farkın anlamlılık değeri $p=0,234$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç neticesinde “H2: Katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile retro markalara ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi, % 95 güven düzeyinde doğrulanmamıştır ($p=0,234 > 0,05$).

Üçüncü hipotezin “H3: Katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile algıladıkları marka imajı arasında anlamlı farklılık vardır.” test edilmesi neticesinde elde edilen sonuçlar Tablo 4 ile sunulmaktadır.

Tablo 4: Yaş Aralığı ile Marka İmajı Algılarının Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	8,070	2	4,035	6,386	,002
Within Groups	62,553	99	,632		
Total	70,623	101			

Tablo 4’te verilen bulgular ışığında katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile retro pazarlama uygulamalarına yönelen markalara ilişkin marka imajı algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır ($p=0,002 < 0,05$). Bu sonuca göre araştırmanın üçüncü hipotezi olan “H3: Katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile algıladıkları marka imajı arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesi doğrulanmıştır. Buradan hareketle yapılan Tukey analizi neticesinde görülmüştür ki katılımcıların yaşları arttıkça (ya da yaş aralığına göre mensup oldukları jenerasyon eskidikçe), retro markalara ilişkin marka algılarının da daha olumlu yönde seyrettiği söylenebilir.

Araştırmanın dördüncü hipotezi olarak belirlenen “H4: Katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile algıladıkları marka kimliği arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesinin testine ilişkin sonuçlar Tablo 5 ile sunulmaktadır.

Tablo 5: Yaş Aralığı ile Marka Kimliği Algılarının Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	8,281	2	4,141	6,131	,003
Within Groups	66,860	99	,675		
Total	75,141	101			

Tablo 5’te verilen değerlere bakıldığında görüleceği üzere; katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile retro pazarlama uygulamalarında bulunan markaların marka kimliğine ilişkin algıları arasındaki farkın anlamlılık düzey değeri $p=0,003$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre “H4: Katılımcıların mensup oldukları yaş aralığı ile algıladıkları marka kimliği arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi % 95 güven düzeyinde ($p=0,003 < 0,05$)

doğrulanmıştır. Netice itibarıyla yapılan Tukey analizi sonucundan hareketle katılımcıların mensup olduğu yaş aralığı yükseldikçe, retro markalama yapan markaların kimliğine ilişkin algıları olumlulaşmaktadır denilebilir.

Çalışmanın beşinci hipotez ifadesi “H5: Katılımcıların *akademik unvanları* ile *nostaljiye* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.”ın test edilmesi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6: Akademik Unvan ile Nostaljiye İlişkin Algıların Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	1,283	3	,428	1,038	,379
Within Groups	40,376	98	,412		
Total	41,659	101			

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların akademik unvanları ile nostalji konseptine ilişkin algıları arasındaki farkın anlamlılık değerinin $p=0,379$ olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu sonuca göre çalışmanın beşinci hipotezini teşkil eden “H5: Katılımcıların *akademik unvanları* ile *nostaljiye* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesi % 95 güven düzeyinde doğrulanmamaktadır ($p=0,379 > 0,05$).

Araştırmanın altıncı hipotezi olan “H6: Katılımcıların akademik unvanları ile retro markalara ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesinin testinin sonuçları Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: Akademik Unvan ile Retro Markalara İlişkin Algıların Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	4,597	3	1,532	3,517	,018
Within Groups	42,697	98	,436		
Total	47,295	101			

Tablo 7’de sunulan bulgularda görüldüğü üzere katılımcı akademisyenlerin akademik unvanları ile Retro markalara ilişkin algıları arasındaki farkın anlamlılık düzeyi $p=0,018$ olarak hesaplanmıştır. Bu durumda “H6: Katılımcıların akademik unvanları ile retro markalara ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi doğrulanmaktadır ($p=0,018 < 0,05$). Yapılan Tukey analizine göre; görece daha yüksek akademik unvana sahip katılımcıların, retro markalara ilişkin algılarının daha olumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 8’de çalışmanın yedinci hipotezi “H7: Katılımcıların akademik unvanları ile algıladıkları marka imajı arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesinin varyans analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 8: Akademik Unvan ile Marka İmajı Algılarının Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	,142	3	,047	,066	,978
Within Groups	70,481	98	,719		
Total	70,623	101			

Tablo 8’de sunulan bulgular incelendiğinde görüldüğü üzere araştırma katılımcısı akademisyenlerin akademik unvanları ile retro markaların imajlarına ilişkin algıları arasındaki farkın anlamlılık değeri $p=0,978$ ’dir. Bu sonuca göre araştırmanın yedinci hipotezi olan “H7:

Katılımcıların akademik unvanları ile algıladıkları marka imajı arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesi doğrulanmamaktadır ($p=0,978 > 0,05$).

Çalışmanın sekizinci hipotezi olarak belirlenen “H8: Katılımcıların *akademik unvanları* ile algıladıkları *marka kimliği* arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesine ilişkin test sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Akademik Unvan ile Marka Kimliği Algılarının Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	5,777	3	1,926	2,721	,049
Within Groups	69,363	98	,708		
Total	75,141	101			

Tablo 9’da verilen varyans analizi sonuçları incelendiğinde görülmektedir ki; araştırma katılımcısı akademisyenlerin akademik unvanları ile Retro markaların kimliklerine ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık söz konusudur ($p=0,49$). Bu sonuca göre “H8: Katılımcıların *akademik unvanları* ile algıladıkları *marka kimliği* arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi doğrulanmaktadır ($p=0,49 < 0,05$).

Araştırmanın dokuzuncu hipotezi “H9: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile *nostaljiye* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” şeklinde ifade edilmiştir. Bu hipotezin testi neticesinde elde edilen sonuçlar Tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 10: Çalışma Alanı ile Nostaljiye İlişkin Algıların Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	2,127	3	,709	1,758	,160
Within Groups	39,532	98	,403		
Total	41,659	101			

Çalışma katılımcısı akademisyenlerin bilimsel çalışma alanları ile nostalji konseptine ilişkin algıları arasındaki farkın anlamlılık düzeyi $p=0,160$ olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu ışığında dokuzuncu hipotez olarak test edilen “H9: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile *nostaljiye* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” ifadesi doğrulanmamıştır ($p=0,160 > 0,05$).

Onuncu hipotez olarak ifade edilen “H10: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile *retro markalara* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezine ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Çalışma Alanı ile Retro Markalara İlişkin Algıların Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	5,642	3	1,881	4,425	,006
Within Groups	41,653	98	,425		
Total	47,295	101			

Yapılan analiz sonucunda çalışmaya katılan akademisyenlerin çalışma alanları ile Retro markalara ilişkin algıları arasındaki farkın anlamlılık düzeyinin $p=0,006$ olarak hesaplandığı görülmektedir. Bu sonuca göre “H10: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile *retro markalara* ilişkin algıları arasında anlamlı farklılık vardır.” Hipotezi doğrulanmaktadır ($p=0,006 < 0,05$). Gruplar arasındaki varyans farkları incelendiğinde Retro markalara ilgi duyma düzeyinin en azdan en çoğa doğru sırasıyla fen bilimleri, sağlık bilimleri, sosyal bilimler ve

eğitim bilimleri alanlarında çalışan akademisyenler arasında olduğu Tukey analizi sonucunda saptanmıştır.

Araştırmanın on birinci hipotezi olan “H11: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile algıladıkları *marka imajı* arasında anlamlı farklılık vardır.” İfadesine ilişkin test sonuçları Tablo 12 ile sunulmuştur.

Tablo 12: Çalışma Alanı ile Marka İmajı Algılarının Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	9,038	3	3,013	4,794	,004
Within Groups	61,585	98	,628		
Total	70,623	101			

Tablo 12’de görülen varyans analizi sonuçlarına göre çalışma katılımcısı akademisyenlerin çalışma alanları ile Retro markaların imajlarına ilişkin algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p=0,004$). Bu bulgu ışığında “H11: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile algıladıkları *marka imajı* arasında anlamlı farklılık vardır.” Hipotezi doğrulanmaktadır ($p=0,004 < 0,05$). Sonuçlar incelendiğinde Retro markaların marka imajına ilişkin algının sırasıyla en çok eğitim bilimleri, sosyal bilimler, sağlık bilimleri ve fen bilimlerinde iştegal eden akademisyenlerde olumlu yönde seyrettiği Tukey analizinin sonucundan hareketle saptanmaktadır.

Çalışmanın son hipotezi olan “H12: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile algıladıkları *marka kimliği* arasında anlamlı farklılık vardır.” İfadesine ilişkin test bulguları Tablo 13’te görüldüğü gibidir.

Tablo 13: Çalışma Alanı ile Marka Kimliği Algılarının Farkı

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	9,157	3	3,052	4,534	,005
Within Groups	65,983	98	,673		
Total	75,141	101			

Tablo 13’te sunulan sonuç göstermektedir ki araştırmaya katılan akademisyenlerin çalışma alanları ile Retro markaların kimliklerine dair algıları arasındaki farkın anlamlılık düzeyinin $p=0,005$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre “H12: Katılımcıların bilimsel *çalışma alanları* ile algıladıkları *marka kimliği* arasında anlamlı farklılık vardır.” Şeklinde ifade edilen hipotez doğrulanmaktadır ($p=0,005 < 0,05$). Burada da markaların kimliğine ilişkin algının en düşük fen bilimlerinde, ardından sağlık bilimlerinde, ardından sosyal bilimlerde ve son olarak da eğitim bilimlerinde olumlu olduğu görülmektedir.

Sonuç

Önceki retro pazarlama temelli araştırmalar bazı durumsal ve kişisel faktörlerin (örneğin, yaş, cinsiyet gibi) tüketici nostalgisini uyandırmak için daha elverişli olabileceğini (Zahao vd., 2014); veya olamayacağını (Holbrook ve Schindler; 1994) göstermiştir. Günümüzde de bir çok çalışma, kişinin gerçek geçmişi ile nostalji (kişisel nostalji) ve retro pazarlama üzerine odaklanmıştır (Zhao vd., 2014, s. 254). Bu çalışmada ise eskiye dayalı sentezler sunan retro pazarlamanın tüketiciler tarafından nasıl algılandığını ve retro pazarlamanın marka kimliğine ve imajına yansıttığı etkilerin neler olduğunu görmek amacıyla saha araştırması yapılmıştır. Yaş, yıllardır piyasa segmentasyonunda sıkça kullanılan bir temel bir araç oluşturmuştur (Holbrook ve Schindler; 1996). Araştırma bulgularına göre yaş aralığı ile katılımcıların algıladıkları nostalji ve retro marka arasında bir ilişki bulunamazken,

katılımcıların yaş aralıkları ile algıladıkları marka imajı ve marka kimliği arasında ilişki bulunmuştur. Katılımcıların yaşları arttıkça (ya da yaş aralığına göre mensup oldukları jenerasyon eskidikçe), retro markalara ilişkin marka algılarının da daha olumlu yönde seyrettiği ve katılımcıların mensup olduğu yaş aralığı yükseldikçe, retro markalama yapan markaların kimliğine ilişkin algılarının daha olumlu yöne gittiği söylenebilir. Aynı zamanda nostaljik reklamcılığın, yaşlandıkça özellikle daha eski kuşaklarda etkili olduğu kabul edilir (Holbrook ve Schindler; 1994). Bu nedenle firmaların kuşaklara yönelik retro reklam yapması, pazarlama yeteneklerini güçlendireceği anlamını taşımaktadır.

Daha yüksek akademik unvana sahip katılımcıların, retro markalara ilişkin algılarının daha olumlu olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum entelektüel ve akademik birikim düzeyi arttıkça geçmişe duyulan özlemin daha da artması olarak yorumlanabilir. Katılımcıların çalışma alanları ile retro markaların imajlarına ilişkin algıları arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde retro markaların marka imajına ilişkin algının sırasıyla en çok eğitim bilimleri, sosyal bilimler, sağlık bilimleri ve fen bilimlerinde iştegal eden akademisyenlerde olumlu yönde seyrettiği saptanmıştır.

Retro pazarlama kızgın rekabet ortamında işletmelere büyük rekabet avantajı sağlamaktadır. Çünkü bireylerin duygularına yönelik ürünler üretilmesi o markaya ilişkin olumlu duyguların ve görüşlerin gelişmesine neden olmaktadır. Araştırma sonucunda da retro pazarlamanın o marka ile ilgili olumlu etkiler oluşturduğu gözlemlenmiştir. Retro pazarlama konusu yaratacağı rekabet avantajı nedeni ile önemsenmesi gereken bir konudur. Araştırma farklı alanlarda ve daha geniş kitlelerle yapılarak daha ayrıntılı irdelenebilir.

Kaynakça

- Alpat, F. E. (2010). Xx. Yüzyıl Ve Xxi. Yüzyıl Başında Kadın Moda Tasarımında Nostalji Anlayışı. *Sanat Dergisi*, 15-24.
- Aydın, G. Ç. ve Başol, O. (2014). X ve Y Kuşağı: Çalışmanın Anlamında Bir Değişme Var Mı?. *Electronic Journal of Vocational Colleges*-December/Aralık, 1-15.
- Bravo, R., Buil, I., de Chernatony, L., & Martínez, E. (2017). Managing brand identity: Effects on the employees. *International Journal of Bank Marketing*, 35(1), 2–23. doi:10.1108/ijbm-10-2015-0148
- Brown, S. (1999). Retro-marketing: Yesterday's tomorrows, today!. *Marketing Intelligence & Planning*, 17(7), 363–376. doi:10.1108/02634509910301098
- Brown, S., Kozinets, R.V. and Sherry, J.F. (2003). Teaching old brands new tricks: retro-branding and the revival of brand meaning, *Journal of Marketing*, 67(3), 19-33.
- Brown, S. (2013). Retro from the get-go: reactionary reflections on marketing's yestermania. *Journal of Historical Research in Marketing*, 5(4), 521-536.
- Can, E. (2007). Marka ve Marka Yapılandırma. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*. 22(1), 225-237.
- Castellano, S., Ivanova, O., Adnane, M., Safraou, I., & Schiavone, F. (2013). Back to the future: Adoption and diffusion of innovation in retro-industries. *European Journal of Innovation Management*, 16(4), 385–404. doi:10.1108/ejim-03-2013-0025.
- Cattaneo, E. and Guerini, C. (2012). Assessing the revival potential of brands from the past: how relevant is nostalgia in retro branding strategies?, *Journal of Brand Management*, 19 (8), 680-687.
- Çifci, S. ve Cop, R. (2007). Marka ve Marka Yönetimi Kavramları: Üniversite Öğrencilerinin Kot Pantolon Marka Tercihlerine Yönelik Bir Araştırma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 69- 87.
- Demir, F. (2008). Pazarlamanın Nostaljik Oyunu: Retro Markalama. *İletişim Fakültesi Dergisi*, 29-41.

- Eser, Z. (2007). Nostaljinin Pazar Bölümleme Değişkeni Olarak Kullanılması Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 116.
- Fort-Rioche, L., & Ackermann, C.-L. (2013). Consumer innovativeness, perceived innovation and attitude towards “neo-retro”-product design. *European Journal of Innovation Management*, 16(4), 495–516. doi:10.1108/ejim-02-2013-0013.
- Gökallıler, E. ve Arslan, Z. (2015). Geçmişle Bağ Kuran Bir Pazarlama Yaklaşımı: Retro Pazarlama Perspektifinden Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açılırları Üzerine Bir Araştırma. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (11), 240- 260.
- Holbrook, M. B., & Schindler, R. M. (1994). Age, sex, and attitude toward the past as predictors of consumers' aesthetic tastes for cultural products. *Journal of Marketing Research*, 31(3), 412-422.
- Holbrook, M. B., & Schindler, R. M. (1996). Market segmentation based on age and attitude toward the past: Concepts, methods, and findings concerning nostalgic influences on customer tastes. *Journal of Business Research*, 37(1), 27-39. doi:10.1016/0148-2963(96)00023-9.
- Keskin, H. D. ve Memiş, S. (2011). Retro Pazarlama Ve Pazarlamada Uygulanmasına Yönelik Bazı Örnekler. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(3), 191-202.
- Kurniawan, P., & Sidharta, I. (2016). SERVQUAL on brand image and relationship equity. *International Review of Management and Marketing*, 6(4) Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1836590589?accountid=15958>.
- Korkmaz, S., Eser, Z., Öztürk, A. ve Işın, F. B. (2009). *Pazarlama: Kavramlar- İlkeler-Kararlar*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Loveland, K.E., Smeesters, D. and Mandel, N. (2010). Still preoccupied with 1995: the need to belong and preference for nostalgic products. *Journal of Consumer Research*, 37(3), 393-408.
- Merlo, E., & Perugini, M. (2015). The revival of fashion brands between marketing and history. *Journal of Historical Research in Marketing*, 7(1), 91. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1651735872?accountid=15958>
- Nandan, S. (2005). An exploration of the brand identity and brand image linkage: a communications perspective, *The Journal of Brand Management*, 12(4), 264-278.
- Öztürk, T. (2015). Postmodernizmin Zaman Algısı: Müzikte Nostalji Modası. *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, 1, 31-42 ISSN 2148-8355.
- Özüpek, M.N. ve Diker, E. (2013). İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Cep Telefonu Markalarına Yönelik İmaj Algısı: Nokia ve Samsung Örneği. *E-Journal of New World Sciences Academy NWSA-Humanities*, 4C0159, 8(1), 100-120.
- Ross, J., & Harradine, R. (2011). Fashion Value Brands: The Relationship Between Identity And İmage. *Journal Of Fashion Marketing And Management. An International Journal*, 15(3), 306–325. doi:10.1108/13612021111151914.
- Sajtos, L., Kreis, H., & Brodie, R. (2015). Image, brand relationships and customer value. *Journal of Service Theory and Practice*, 25(1), 51-74. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1768592619?accountid=15958>.
- Shabbir, M. Q., Khan, A. A., & Khan, S. R. (2017). Brand Loyalty Brand Image And Brand Equity: The Mediating Role of Brand Awareness. *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 19(2), 416-423. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1845161075?accountid=15958>.
- Shields, A. B., Johnson, J. W. (2016a). What Did You Do to My Brand? The Moderating Effect of Brand Nostalgia on Consumer Responses to Changes in a Brand. *Psychol.* 33, 713–728. doi:10.1002/mar.20912.
- Shields, A. B., and Johnson, J. W. (2016b). Childhood brand nostalgia: A new conceptualization and scale development. *Journal of Consumer Behaviour*, 15, 359–369. doi: 10.1002/cb.1578.

Toledo, A. C., & Lopes, E. L. (2016). Effect of nostalgia on customer loyalty to brand post-merger/acquisition. *Brazilian Administration Review*, 13(1), 33-101. doi:<http://dx.doi.org/10.1590/1807-7692bar2016150007>.

Yüksel, M. S. (2014). Modern Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım: Retro Pazarlamanın Tüketici Algısına Etkisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş.

Zhao, G., Muehling, D. D., & Kareklas, I. (2014). Remembering the good old days: The moderating role of consumer affective state on the effectiveness of nostalgic advertising. *Journal of Advertising*, 43(3), 244-255. doi:10.1080/00913367.2013.853633. http://www.reklamlar.tv/rtv/sin/one/N/P_P/rv/BHEDG,DİE: 09.03.2017.

Sigaradaki Fiyat Artışlarının Sigarayı Bırakma Kararına Etkisinin İnternet Arama Trafiği Verileri ile Analizi

Analysis of the Effects of Price Increases in Cigarettes on the Decision of Quitting by Internet Search Traffic Data

Zeynep Didem UNUTMAZ DURMUŞOĞLU*

Özet

Sigara vb. tütün mamullerine olan alışkanlığın önlenmesi/azaltılması amacıyla tüm dünyada bir dizi araştırma/çalışma sonucu önlem/eylem planları ortaya konulmuştur. Ülkemiz de, bu uluslararası eylem planlarının tamamını ilk uygulayan ülke olarak kayıtlara geçmiştir. Bu düzenlemelerden en önemlilerinden biri de sigara fiyatlarında gerçekleştirilen artışlar ile sigaranın çekiciliğinin azaltılması yönündedir. Sigara fiyatlarının artması, sigarayı bırakma çabası veya ikame/ucuz ürün arayışları ile sonuçlanabilmektedir. Bu arayışlardaki, genel eğilimlerin analizi edilmesinde internet aramalarının kullanılması mümkündür. Bu çalışmada, Google Trends'den sağlanan verilerden yola çıkılarak; ülkemizde 2015 ve 2016 yıllarında sigaraya yapılan zamlar sonrası, bu arayışların niteliği ve boyutu analiz edilmiştir. Çalışmanın istatistiksel bulguları ışığında; zam sonucu ülkemizde davranış arayışlarının ekseriyetinin sigarayı bırakmak yerine ucuz ve ikame ürün aramak yönünde olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: sigara zamları, internet aramaları, davranış değiştirme

Abstract

As being the result a series of research/study, several prevention/action plans has been implemented to avoid/decrease the habits of cigarette and similar tobacco products through the World. Our country has been regarded as the first country implementing these international action plans, entirely. In this context, one of the most important arrangements has been decreasing the attractiveness of smoking by increasing the prices of them. The increase in the cigarette prices may end with attempts to quit smoking or to find an alternative/cheaper product. The general trend in this search behavior can be analyzed via the analysis of internet searches. In this study, by the use of the data provided by Google Trends, the qualification and magnitude of this search behavior after the price increase realized in 2015 and 2016 is analyzed. In the light of the statistical findings; it is understood that, price increases in our country generally ends with finding cheaper or substitute products instead of quitting the cigarettes.

Key words: price increase in cigarettes, internet search, behavior change

Giriş

Sigara, vb. tütün içeren mamullerin kullanımı, akciğer kanseri, pankreas kanseri, kalp rahatsızlıkları, yüksek tansiyon vb. hastalıklara bağlı “önlenbilir” ölümlerin başlıca sebebi olarak görülmektedir (Danaei vd., 2009; Shopland, Eyre, & Peachacek, 1991). Bu mamulleri hayat boyu tüketenlerin yarısının ilgili ürünlerin tüketiminin oluşturduğu hastalıklara bağlı sebeplerle öldüğü bilinmektedir (Britton, 2011). Her yıl bu nedenle 5 milyon insan hayatını kaybetmektedir ve 2030 yılında bu rakamın 8 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir (Britton, 2011). Ayrıca hamileliği sırasında sigara tüketen kişilerin erken doğumla sonuçlanan gebelikleri sonrası birçok “yeni doğan” yaşamını yitirmektedir (Wagijo, Sheikh, Duijts, & Been, 2017). Sigaranın, topluma ve sağlık sistemine getirdiği ciddi yük (artan hasta sayısı, tedavi maliyetleri, iş gücü kaybı) ise bir diğer etkidir (Shopland vd., 1991).

Son yıllarda batı toplumlarında alınan önlemlerle sigara içme oranı hızla azalırken Türkiye’de artma eğilimi göstermektedir (Ergün, 1998). Bu mamullerden en yaygın kullanıma sahip olan sigara, maalesef ülkemizde de yaygın bir şekilde üretilmekte ve kullanılmaktadır. Türkiye, en büyük tütün üreticisi ve sigara tüketicisi ülkelerden biridir (Oğuztürk & Gülcü, 2012). Ayrıca, ülkemizdeki çeşitli üniversitelerde gerçekleştirilen anketler, sigara kullanımının üniversitesi öğrencileri arasında da oldukça yaygın bir alışkanlık olduğunu (%50’ye yakın) göstermektedir (Metintaş vd., 1998).

Etkin tütün kontrolü düzenlemelerinin sigaranın yaygınlığını azaltmada anahtar bir faktör olacağı öngörülmektedir (Blanke & Silva, 2004). Ancak, bu düzenlemelerin olumlu

* Y.Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, didemunutmaz@gmail.com

etkisi; kullanıcılarda belirgin tavır değişikliğinin gerçekleştirilebilmesi ve kişilerin ilgili ürünleri bırakmaya gerçekten niyet ettirilmesiyle mümkün olacaktır (G. E. Nagelhout vd., 2013).

Tüm dünya ülkeleri tütün mamullerine karşı ortak bir mücadele vermektedir. Tütüne bağlı artan ölümler karşısında uluslararası tütün üreticileriyle mücadeleyi de esas alan ilk uluslararası anlaşma 21 Mayıs 2003’de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından kabul edilen; “Tütün Kontrol Çerçeve Sözleşmesi”dir. İlgili sözleşmeyle tütünle mücadele için geliştirilen ölçütler şunlardır (Shibuya vd., 2003):

Talebin düşürülmesine yönelik ölçütler

1. Fiyat ve vergilendirme politikaları yönelik politikalar
2. Çevresel tütün kullanımına maruz kalınmasının (pasif içicilik) önlenmesine yönelik politikalar
3. Tütün mamullerinin içeriğinin ifşa edilmesi yönünde düzenlemeler
4. Paketleme ve etiketleme yönünde düzenlemeler
5. Eğitim, iletişim ve kamu farkındalığına yönelik düzenlemeler ve uygulamalar
6. Tütün içerikli mamulleri ait markaların; reklam, promosyon ve sponsorluğunun yasaklanması yönünde düzenlemeler
7. Tütün bağımlılığı ve bıraktırmaya yönelik uygulamalar
8. Arzın düşürülmesine yönelik ölçütler;
9. Yasadışı tütün ticaretinin önlenmesine yönelik politikalar
10. Yetişkin olmayanların tütün mamullerini alması ve satmasına yönelik düzenlemeler
11. Yetiştiricilere (tütün tarımıyla uğraşanlar) uygulanabilir ekonomik alternatiflerin sunulmasına yönelik çalışmalar

Bu sözleşme ülkemiz tarafından 30 Kasım 2004’de imzalanmış ve ilgili hükümler daha sonra 5261 nolu kanunla yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda, ülkemiz birçok açıdan örnek uygulayıcı durumundadır. Tütün mamullerinin yaygın kullanımıyla mücadele konusunda uygulanacak politikaların belirlendiği bu kanunun hükümleri ülkemizde hızla uygulamaya konulmuş olsa da; ilgili uygulamaların sonuçlarına yönelik değerlendirmeler henüz tam anlamıyla analiz edilmemiştir.

Sigara kullanımını engelleme amaçlı uygulamalardan en etkililerinden biri de sigara fiyatlarının (vergi artırımı yoluyla) yükseltilmesi olmuştur (Gera E. Nagelhout, de Vries, Fong, vd., 2012; Thyrian vd., 2008). Yüksek sigara fiyatları sigarayı bırakan sayısını artırmakta, sigaraya başlayan sayısını azaltmakta ve içmeye devam edenlerin içtikleri sigara sayılarını görece azaltmaktadır (Warner & Mendez, 2010). Her ne kadar fiyat artırma politikaları sigara kullanımının azaltılması ve önlenmesine yönelik önemli kazanımlar sağlasa da, kullanıcılar daha düşük fiyatlı sigara temini için, ucuz ve/veya kaçak sigara için İnternet aramaları yapmayı sürdürmektedirler (Hackshaw, McEwen, West, & Bauld, 2010; Gera E. Nagelhout, de Vries, Boudreau, vd., 2012).

Bu çalışmada, spesifik olarak, ülkemizde tütün mamullerine (sigaraya) yapılan zamlar sonrası (2015 ve 2016 yıl sonu zamları), davranış arayışları Google Trends tarafından sunulan dijital veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analiz ile amaçlanan; zamlar karşısında, ülkemizdeki kullanıcı kişilerin teoride olduğu gibi ikame ürün edinme veya sigarayı bırakma çabalarından hangisini daha çok tercih ettiğinin belirlenmesi ve çabalarının büyüklüğünün görece tespit edilmesidir. Dünya genelinde, sigara bıraktırma politikalarının sonuçlarının/etkilerinin ölçülmesinde dijital veriye (web arama hacimleri) dayalı olarak gerçekleştirilmiş birçok çalışma olmasına karşın, bu çalışma yöntem bölümünde detayları açıklandığı üzere, yöntemsel yenilik içermekle birlikte, bilindiği kadarıyla Türkiye’yi konu edinen ilk çalışmadır.

Çalışmanın geri kalanında; bilimsel yazındaki başlıca eserler ve bulguları tartışılmış; yöntem başlığı altında analize konu olan veriler ve analiz sonuçları sunulmuştur. Çalışma bulguların tartışılması ve önerilerin sunulması sonlandırılmıştır.

Bilimsel Yazın Taraması

Bu çalışma kapsamında, bilimsel yazın taraması, makalenin içeriğine paralel olarak; sigara fiyatlarındaki değişikliklerin kullanıcılar üzerindeki etkisini konu alan araştırmalar ile sağlık araştırmalarında Google Trends verisini kullanan çalışmalar için gerçekleştirilmiş ve alt başlıklar halinde özet olarak sunulmuştur.

Sigara Fiyatları Üzerine Gerçekleştirilen Çalışmalar

Sigara konusunda yapılan çok sayıda bilimsel çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışmaların önemli bir çoğunluğu sigaranın canlılarda sebep olduğu zararlara ilişkin “tıp” çalışmalarıdır (Örnek olarak: (Carbone, 1992; Giovannucci vd., 1994; Sasco, Secretan, & Straif, 2004; Shopland vd., 1991; Sleight, 1993; Winkelstein, 1977). Buna karşın bu çalışmanın da kapsamı içerisinde olduğu “sigara ile mevcut sosyal yapının ilişkisinin tespitine” (Schaap & Kunst 2009), “sigara bıraktırma politikalarına ve sonuçlarına” (Scollo, 2003) ilişkin çalışmalar da mevcuttur.

Schaap & Kunst (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, sigara içmenin sosyo-ekonomik eşitliklerle olan ilişkisi üzerine gerçekleştirilen yetmiş bilimsel makale incelenerek, bilimsel yazındaki durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak; mevcut çalışmaların çoğunun toplumun bir kesitini ele aldığı ve gençlerdeki kullanım yaygınlığının eğitim durumuyla ilişkisini incelediği ortaya konulmuştur. Eğitim durumu dışında sıklıkla ele alınan faktörler; “hane halkı geliri” ve “mesleklere göre” sigara tutumları olmuştur.

Sigara bıraktırma politikalarına ilişkin olarak gerçekleştirilen yayınlar ise; temel olarak yedi değişik önleyici politika üzerine kurgulanmıştır (Lantz vd., 2000):

1. Okulda tabanlı eğitsel müdahale;
2. Toplumsal müdahaleler
3. Kitle iletişim araçları/kamusal eğitim
4. Tütün reklamı yasakları
5. Gençlerin edinimine yönelik sınırlayıcılar
6. Tütün tüketim vergilerinin düzenlenmesi
7. Tütün tüketimine yönelik doğrudan yasaklamalar,

Bu çalışmanın temel araştırma konusuna paralel olarak; “Tütün tüketim vergilerinin düzenlenmesi” hususunda da önemli birçok çalışma mevcuttur. Sigara ve benzer ürünlerden alınan vergiler, bir gelir oluşturmakla birlikte, ekonomik bir engelleyici olarak (sağlık harcamaları ve insan kaynağı kayıpları gibi), sigaraya mücadelenin bir parçası olmuştur. Teorik olarak sigara fiyatlarındaki artışın, sigara içenleri ve içmeyenleri üç şekilde etkileyeceği düşünülmektedir. Birincisi, sigara içenlerin sigarayı tamamen bırakmasıdır. İkincisi sigara için harcanan giderin (içim sıklığını düşürerek) azaltılması, üçüncüsü ise sigara kullanmayanların başlamayı düşünmemesidir (Elders, Perry, Eriksen, & Giovino, 1994). Ancak bu engellenmenin ne denli başarılı olabileceği; kullanıcıların fiyat artışına göstereceği tepkiyle yakından ilişkilidir. Sigaranın bağımlık oluşturan doğası gereği, fiyat değişikliklerinden, gençlerin yetişkinlere göre daha çok etkileneceği ifade edilmektedir (Lantz vd., 2000). Ayrıca bir başka çalışmada (Rink & Shariat, 2014) sigara vergilerindeki değişikliklerin düşük gelirli ve düşük eğitim düzeyine sahip kişilerde ters tepkiye sebep olduğu (içim miktarı ve sigara fiyatları arasında negatif değere sahip korelasyon) işaret edilmiştir.

Fiyat ve tüketim ilişkisinin ilk kez ele alındığı çalışmalardan birinde (Leu, 1984) Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1964 yılında gerçekleştirilen sigara zammının, toplam sigara tüketimini 11% azalttığını ifade edilmektedir. Van Hasselt vd., (2015) ABD'de, benzer bir çalışmayı 1 Nisan 2009 yılında gerçekleştirilen 159% luk vergi artışı sonrası gerçekleştirmiş ve zammın daha çok genç nüfusun sigaraya başlamasının önlenmesinde etkin rolü olduğunu göstermiştir. Ayrıca; fiyat değişikliklerine kadın sigara içicilerin erkek içicilere göre daha duyarlılığı olduğu dair bulgular mevcuttur (Townsend, Roderick ve Cooper, 1994).

Sigara tüketiminde talep esnekliğinin ölçümüne dair birçok çalışma mevcuttur. Güncel araştırmalar, gençlerin talep esnekliğinin -0.40 civarında olduğunu işaret etmektedir (*The Impact of Cigarette Excise Taxes on Smoking Among Children and Adults*, 1993). Bu esneklik değeri; sigara fiyatlarındaki %100 lük bir artışın ancak toplam talepte %40'lık bir azalışla sonuçlanacağını işaret etmektedir. Sigara üretimine kısıtlamalar getirilmesinin sigara fiyatlarını doğrudan etkileyeceği de bilinen bir gerçektir. Toplam gelirler açısından, fiyat artışının, üretim kısıtlamalarına kıyasla tütün üreticilerine daha az zarar vereceği tespit edilmiştir (Brown, 1995). Ülkemizde, sigara fiyatlarındaki değişim ile değişen talep miktarları üzerine 2002 yılında gerçekleştirilen bir çalışmada sigaranın fiyat esnekliği -0.19 olarak tespit edilmiştir (Onder, 2002). Bu durum Türkiye'deki sigara fiyat esnekliğinin diğer ülkelere oranla oldukça düşük olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Önder, 2002). Bu durumu; ülkemizde uzun yıllar sigara fiyatlarının dünya fiyatlarına göre oldukça düşük kalmış olmasıyla açıklamak mümkündür (Dikmen, 2005). Nihai olarak; ülkemizde de sigara fiyatları ile sigara tüketimi arasında negatif bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür (Temiz, 2010).

Google Trends ve Sağlık Araştırmaları

Akademik çalışmalarda hipotezlerin test edilmesi veya bilinmeyen kalıpların tespitinde, kitlelerin ürettiği verilerin (büyük veri- big data) kullanılması oldukça faydalı bir yaklaşım olmuştur. Bu anlamda; Google tarafından kamuya açık olarak sunulan Google Trend'in (trends.google.com) kullanımı yeni bir büyük veri trendi olmuştur (Mavragani & Tsagarakis, 2016). Araştırmalar, insanların sağlık vb konularda artan bir şekilde İnterneti kullandığını göstermektedir (Fox, 2011; Moreland, French, & Cumming, 2015; Recupero, Harms, & Noble, 2008). Bu nedenle Google Trends'in sağlık araştırmalarının önemli bir veri kaynağı olmaya başladığı anlaşılmaktadır (Ellery vd., 2008).

Ortiz-Martinez & Rios-González, (2017) çalışmalarında; 28 Temmuz 2016'de tarihinde kutlamaları yapılan "Dünya Hepatit Günü" nün İnternet aramalarındaki etkilerini Google Trend'den elde ettikleri verileri kullanarak araştırmıştır. Araştırma sonucunda "hepatit" ve ilgili arama terimlerinin kullanımının "Dünya Hepatit Günü"nde en yüksek değerine ulaştığı tespit etmişlerdir.

Bir diğer çalışmada (Sampri, Mavragani, & Tsagarakis, 2016); Google Trend'den elde edilen arama trafiği verisi kullanılarak; kamuoyunun "Akıllık Sağlık" (Smart Health) konusundaki davranış biçimleri araştırılmıştır. Araştırma sonucu gerçekleştirilen kıyaslamalarla; Google Trend'in davranış araştırmaları için etkili bir kaynağı olduğunu göstermiştir.

2009 yılında, grip ve yayılımının incelendiği bir çalışmada (Ginsberg vd., 2009) ise, arama sayılarındaki yükselişe bağlı olarak yeni bir grip salgının önlemek amaçlı bir erken uyarı sistemi tasarlanmıştır. Google Trends'te arama hacimlerindeki ani yükselişlerin yeni bir salgının habercisi olduğu örneklerle ispat edilmiştir.

Bilimsel yazında Google Trends'i kullanan benzeri onlarca çalışmaya rastlamak mümkündür. Yukarıda verilen örneklere ek olarak:

1. Göğüs hastalıklarıyla ilgili aramaların analizi (Fazeli Dehkordy, Carlos, Hall, & Dalton, 2014)
2. Beyin cerrahi işlemleriyle ilgili aramaların analizi (Lawson McLean, Lawson McLean, Kalff, & Walter, 2016)
3. Destekleyici steroid ilaçlarla ilgili aramaların analizi (Avilez, Zevallos-Morales, & Taype-Rondan, 2017)
4. Dünya Trombosit Günü ve Trombosit ile ilgili aramaların analizi (Scheres, Lijfering, Middeldorp, & Cannegieter, 2016)
5. Baş ağrılarında mevsim etkisinin araştırılmasında ilgili İnternet aramaların analizi (Cjuno & Taype-Rondan, 2016)
6. Ayak burkularında mevsim etkisinin araştırılmasında ilgili İnternet aramaların analizi (Liu vd., 2016)

gibi Google Trends verisini kullanan çalışmalara rastlamak mümkündür.

Bilimsel yazında, Google Trend verisine dayanılarak sigarayla ilgili analizlere yer veren çalışmalara da rastlamak mümkündür. 2009 yılında ilk kez bir çalışmada tütün mamulleriyle ilgili olarak, Google Trend verisi kullanılmış ve 2009 yılında ABD’de gerçekleşen sigara zamlarının aramalar üzerindeki etkisi araştırılmıştır (Ayers, Althouse, Ribisl, & Emery, 2014). Artan vergilerin, kitlelerin aramalarını belirgin bir şekilde etkilediği sonucuna varılan çalışmada, Google Trend’in, anket gibi geleneksel veri toplama yöntemlerine iyi bir alternatif olabileceği sonucuna varılmıştır. 2016 yılında gerçekleştirilen bir başka çalışma da ise (Troelstra, Bosdriesz, Boer, & Kunst, 2016); tütünle mücadele politikalarının etkisinin bilindiği ancak etkinin büyüklüğü ve süresi hakkında bir bilginin var olmadığı gerekçe gösterilerek; Hollanda’da sigarayla mücadeleyle ilgili politika unsurlarının devreye girdiği tarih aralıklarında, arama hacimlerinin ne şekilde değiştiği incelenmiştir. Hollanda’da restoran ve barlarda sigara tüketiminin yasaklanmasından sonra bazı arama terimlerindeki arama hacimlerinin 1-4 hafta arası belirgin bir şekilde artış gösterdiğini ortaya konulmuştur. Salloum, Osman, Maziak, & Thrasher, (2015), gerçekleştirdikleri çalışmada bir diğer tütün içerikli mamul olan nargile ile elektronik sigara konusundaki internet arama hacimlerini Google Trends verilerini kullanarak, Avustralya, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için incelemiştir. Dört ülke için de; nargile konulu aramaların istikrarlı bir şekilde 2004 yılından beri artış gösterdiğinin tespit edildiği bu çalışmada; elektronik sigarayla ilgili aramaların sadece ABD’de nargile aramalarından daha fazla olduğu ortaya konulmuştur.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı ülkemizde sigara zamlarının açıklandığı haftalarda, internet aramalarının sigara bırakma ve alternatif/ikame ürün arama çabalarının ne şekilde etkilendiğinin tespit edilmesidir. Bu amaçla anahtar kelimelerin belirlenmesinde, Google Trend’de “sigara bırakma” ifadesi araması sonucu çıkan sonuçlara ek olarak yine Google’un sunduğu alakalı aramalar listesinde yer alan arama terimleri kullanılmıştır. Bu alakalı arama terimlerinin bir kısmı “*Sigarayı bırakma çabasını ifade eden*” arama terimleri bir kısmı ise “*İkame ve ucuz ürün edinme arayışını*” ifade eden arama terimleri olarak sınıflandırılarak Tablo 1’de sunulmuştur. Google Trends verilerine ek olarak ülkemizde son beş yılda (beş yıl öncesi Google Trend’in gerçekleştirdiği hesap yöntemi değişikliği nedeniyle kullanılamamıştır) sigarada fiyat artışının gerçekleştiği haftalar da tespit edilerek “*Zam var/yok*” değişkeni (var:1; yok:0) başlığında ele alınmıştır.

Bu çalışma için gerekli olan veriler Google’ın kamuya açık olarak sunduğu Google Trends (google.com/trends) veri tabanından sorgulanarak elde edilmiştir. Bu amaçla sorgular; “sigarayla bırakma çabası”nın göstergesi olan anahtar kelimeler (nikotin bandı, nikotin sakızı, Champix, Zyban vb.) ile “ikame/ucuz ürün bulma” göstergesi anahtar kelimeler (nargile,

elektronik sigara, ucuz/kaçak/indirimli sigara, sarma sigara, duty free sigara) için gerçekleştirilmiş ve elde edilen verilerin kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Çalışma kapsamında ele alınan değişkenler ve içerikleri

Değişken Türü	Değişkenin Adı ve İçeriği
Bağımsız değişken	<i>Zam var/yok:</i> İlgili hafta zammın açıklandığı hafta ve takip eden 8 hafta ise 1; değilse 0 değerini alır.
Sigarayı bırakma çabasını ifade eden arama terimleri	<i>Sigara Bırakma:</i> Arama terimi olarak “ <i>Sigara Bırakma</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Sigarayı Nasıl Bırakabilirim:</i> Arama terimi olarak “ <i>Sigarayı Nasıl Bırakabilirim</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Sigara Bırakma Hattı:</i> Arama terimi olarak “ <i>Sigara Bırakma Hattı</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Sigara Bırakma İlacı:</i> Arama terimi olarak “ <i>Sigara Bırakma İlacı</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Zyban:</i> Arama terimi olarak “ <i>Zyban</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Nikotin Bandı:</i> Arama terimi olarak “ <i>Nikotin Bandı</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Nikotin Sakızı:</i> Arama terimi olarak “ <i>Nikotin Sakızı</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
İkame ve ucuz ürün edinme arayışını ifade eden arama terimleri	<i>Elektronik Sigara/Esigara:</i> Arama terimi olarak “ <i>Elektronik Sigara</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Ucuz Sigara:</i> Arama terimi olarak “ <i>Ucuz Sigara</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Kaçak Sigara:</i> Arama terimi olarak “ <i>Kaçak Sigara</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Nargile:</i> Arama terimi olarak “ <i>Nargile</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Sarma Sigara:</i> Arama terimi olarak “ <i>Sarma Sigara</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.
	<i>Duty Free Sigara:</i> Arama terimi olarak “ <i>Duty Free Sigara</i> ” teriminin haftalık GAH değerini gösterir.

Bu çalışma kapsamında, son beş yıl (26 Şubat 2012-26 Şubat 2017 arası) için Google Trends’den tüm anahtar terim (Tablo 1) sorgulamaları haftalık bazda yapılarak, ilgili Göreceli Arama Hacim (GAH) verileri tespit edilmiştir. Beş yıldan önceki verilerin kullanılamama sebebi; Google Trends’in bir hesaplama yöntemi değişikliğine gitmiş olması bu durumun sonuçları etkileyebileceği düşüncesidir. GAH verileri 0 ile 100 arasında değişen ve normalizasyona tabii tutulmuş verilerdir. GAH değerinin 100 değerini alması, aramaların en

fazla yapıldığı dönemi (haftayı) işaret etmektedir. Diğer haftalar için GAH değeri en çok aramanın yapıldığı dönem ile kıyaslanarak hesaplanmaktadır. Örneğin, GAH değerinin 40 olduğu bir haftada, en çok aramanın yapıldığı haftanın %40'ı kadar arama yapılmış demektir.

Bu çalışmada, niteliksel olarak sigarada fiyat değişikliğinin olduğu haftalarda belirlenen anahtar kelimelere ait GAH değerindeki değişikliklerinin anlamlılığı araştırılmıştır. Arama terimlerinin 2015 ve 2016 yılsonu zamları öncesi ve zam sonrası haftalardaki ortalamaların farklılıkları istatistiksel t-testi kullanılarak olarak test edilmiştir.

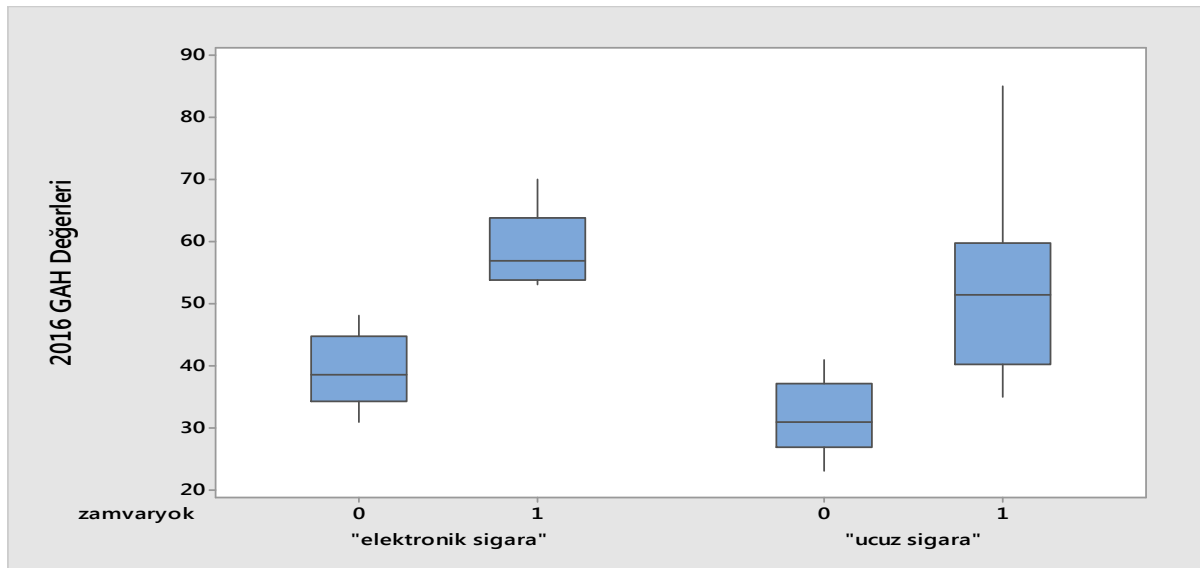
Uygulama

27 Kasım 2016 tarihinde açıklanan sigara zamlarıyla birlikte “sigara fiyatları” konusunda gerçekleştirilen aramalar 5 yıl içindeki en yüksek değerine ulaşmıştır ve ilgili Göreceli Arama Hacim (GAH) değeri 100 olmuştur. Zam öncesi ve sonrası belirlenmiş anahtar kelimelerdeki (Tablo1’de sunulmuş olan anahtar kelimeler) arama miktarlarındaki artışın anlaşılması amacıyla analizin bu kısmında zam öncesi sekiz hafta ile zam ve zamdan sonraki sekiz hafta için GAH değerleri arasındaki farklar t-testi ile kıyaslanmıştır. İlgili arama farklılıkları için sekiz haftalık bir periyodun tercih edilmesinin en önemli sebebi; zamların açıklandığı hafta ve sonraki yedi hafta boyunca “sigara fiyatları” konusundaki aramaların yüksek miktarda oluşudur. Bu durum zammın etkisinin aramaları sekiz hafta boyunca etkilediği işaret etmektedir.

Bilindiği üzere, bu çalışmada da analiz amacıyla kullandığımız t testi, iki grup halinde incelenen verilerin grup ortalamalarını karşılaştırarak, aradaki farkın istatistiksel anlamlılığını test etmektedir. İlgili arama terimlerinin Göreceli Arama Hacim (GAH) değerlerindeki fark incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı farklar (zam sonrası artış) şu arama terimlerinde olmuştur:

1. E-sigara/elektronik sigara: 95% güven aralığı: 13.34-26.41; Çok yüksek düzeyde istatistiksel olarak anlamlı fark $p=0$,
2. Ucuz Sigara: 95% güven aralığı, 7.26-34.74; Yüksek düzeyde istatistiksel olarak anlamlı fark, $p=0.008$,

Değişimlerin görsel olarak da gözlenebileceği kutu grafiği (box-plot) Şekil 1’de sunulmuştur. “E-sigara/elektronik sigara” aramaları zam sonrası en çok artışın gözleendiği arama terimi olmuştur. “Ucuz sigara” terimi aramalarındaki artış ise ikinci sırada kalmıştır. İlgili testlere ait “p değerlerinin” düşüklüğü anlamlılık düzeyinin yüksekliğini işaret etmektedir.

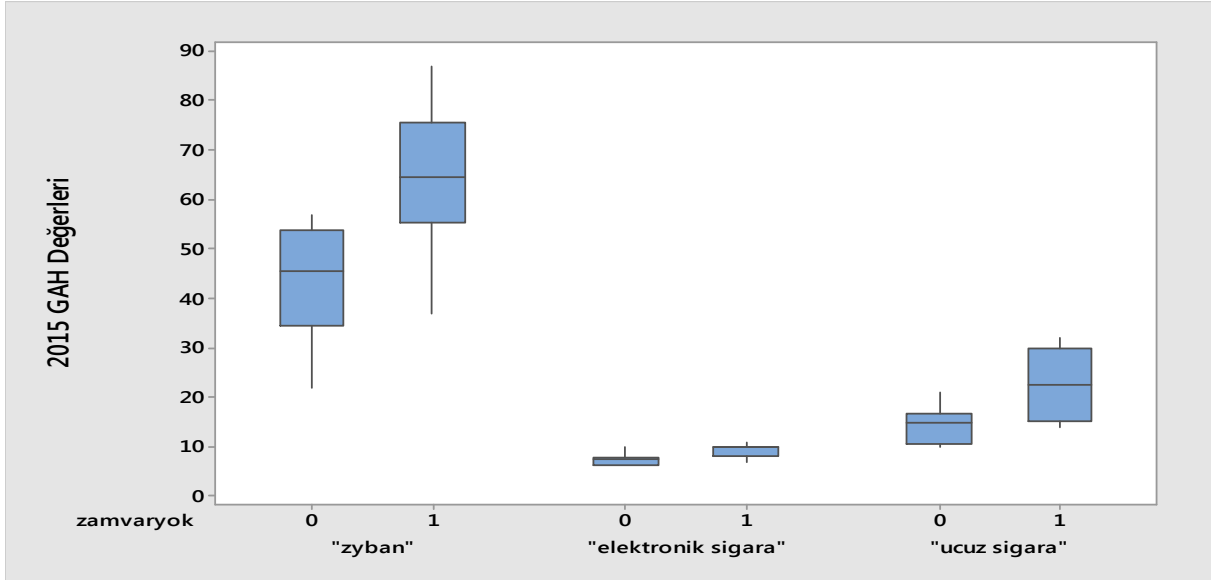

Şekil 1: 2016 yılı zamları sonrası GAH değeri değişiklikleri

2015 yılı sonunda gerçekleştirilen sigara zammı da “sigara fiyatları” arama teriminin sıklıkla aranmasıyla sonuçlanmıştır. İlgili arama teriminin zam haftasında 74 değerine ulaştığı tespit edilmiştir. İlgili zammın etkilerinin araştırılması amacıyla 2015 yılı için de benzeri bir yöntem izlenerek; GAH değerleri arasındaki farklar t-testi kullanılarak kıyaslanmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı farklar şu arama terimlerinde olmuştur:

1. Zyban: 95% güven aralığı: 5.54-35.46; istatistiksel olarak anlamlı fark $p=0.011$,
2. E-sigara/elektronik sigara: 95% güven aralığı: 0.464-3.286; istatistiksel olarak anlamlı fark $p=0.013$,
3. Ucuz Sigara: 95% güven aralığı, 7.26-34.74; istatistiksel olarak sınırda anlamlı fark, $p=0.06$,

Değişimlerin görsel olarak da gözlenebileceği kutu grafiği (box-plot) Şekil 2’de sunulmuştur. “Ucuz sigara” aramaları 2015 yılsonu zammı sonrası en çok artışın gözlendiği arama terimi olmuştur. 2016 yılı zamlarından farklı olarak; “Zyban” arama terimi en çok artışın gözlendiği ikinci arama terimi olmuştur. E-sigara/Elektronik sigara aramalarında ise kısmi bir artış gerçekleşmiştir.

Şekil 2: 2015 yılı zamları sonrası GAH değeri değişiklikleri

Tartışma ve Sonuç

Bilimsel yazında, sigara fiyatlarının ülkemizdeki kullanıcılar için önemli bir faktör olduğu yönünde bulgulara sahip çalışmalar mevcut olmasına karşın bu çalışmaların birçoğu görece eski tarihli çalışmalar olup; son dönem sigarayla etkin mücadele için yürürlüğe konulmuş olan politika uygulamalarını ve yine son yıllarda gerçekleşen yüksek sigara zamlarını kapsamamaktadır. Bu araştırma ise, ülkemizde 2015 ve 2016 yılı sonlarında gerçekleştirilen sigara zamları sonrası sigarayla ilgili “arama terimlerinin” kullanım sıklıklarındaki değişikliğinin tespiti amacıyla gerçekleştirilmiştir. Dünya genelinde, sigara bıraktırma politikalarının sonuçlarının/etkilerinin ölçülmesinde dijital veriye (web arama hacimleri) dayalı olarak gerçekleştirilmiş birçok çalışma olmasına karşın, bu çalışma ülkemiz verileri dikkate alınarak hazırlanmış ilk çalışmadır.

Araştırmanın bulguları incelendiğinde her iki zam dönemi sonrasında da, “elektronik sigara” ve “ucuz sigara” arayışlarının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde arttığı görülmüştür. Bu durum, sigara fiyatlarındaki artışın (vergilerdeki artış yoluyla) kullanıcıları yeni bir davranış arayışı içine ittiği ve bu arayışın da internette yapılan aramalara yansıdığı şeklinde

yorumlanabilir. Ancak bu arayış, sigara alışkanlığından kurtulmak yerine daha çok ikame/ucuz ürün arama şeklinde gerçekleşmiştir.

Bulgular dikkatle incelendiğinde, 2015 yılı sonunda gerçekleştirilen zam sonrasında; 2016 yılsonu zammından farklı olarak; sigara bırakma ilacı olarak bilinen “Zyban”ın da anlamlı olarak artış gösterdiği anlaşılmıştır. Ülkemizde bir süre, Zyban vb. yüksek fiyatlı sigara bıraktırma ilaçlarının bedellerinin, doktorlar tarafından reçete edilmesi durumunda, sosyal güvenlik kurumları tarafından karşılandığı bilinmektedir. Ancak sigara bıraktırmada etkin diğer ilaç isimlerinin adlarına yönelik aramaların (chamfix gibi); zamlar sonrası anlamlı bir artış göstermediği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın başlıca bulguları ışığında ülkemizde davranış arayışların ekseriyetinin sigarayı bırakmak yerine ucuz ve ikame ürün bulmak yönünde olması ilgili politikaların etkinliğinin yeniden ele alınması gerektiği işaret etmektedir. Her ne kadar bu internet aramalarının, hedeflenen ikame ürünün teminiyle sonlandığına yönelik bir bulgu bulunmasa da; bu aramalar toplumun genel arama istikameti yönünde önemli bir delil teşkil etmektedir. Bu durum; milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet verdiği bilinen sigara vb. mamullere yönelik alışkanlıkların sonlandırılması, yeni başlangıçların önlenmesi yönünde bilincin artırılmasına yönelik çalışmaların artırılması gerektiğini işaret etmektedir. Ayrıca ikame ürünlere erişimin devlet tarafından engellenmesi yönünde uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda kaçak sigara teminiyle etkin bir şekilde mücadele edilmesi gerektiği öngörülebilir. Yurtdışından getirilen sigaralarla ilgili de çeşitli önlemler revize edilebilir.

Ayrıca; son zamanlarda gerçekleştirilen birçok çalışma, ikame ürünlerden biri olarak görülen elektronik sigaranın da; sanıldığı gibi aksine, sağlık açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğini işaret etmektedir. Bu durum, elektronik sigaranın satılmasına yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmasının gerekli olduğunu işaret etmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Google arama kayıtları esas alınarak gerçekleştirildiği için; verinin tam anlamıyla bütün popülasyonu yansıttığı söylenemez. Ayrıca bu aramaları yapan kişilerin ekonomik durumu, cinsiyeti ve yaşı hakkında bilgi sahibi olmak da mümkün değildir. Bu nedenle ileriki çalışmalarda doğru bir örnekleme yöntemiyle popülasyonun tamamına yönelik daha kapsamlı araştırmalar anketler yardımıyla gerçekleştirilebilir. Böylelikle geliştirilen politika uygulamaları; cinsiyet, ekonomik durum ve yaş aralıkları dikkate alınarak özelleştirilip, farklılaştırılabilirler.

Kaynakça

- Avilez, J. L., Zevallos-Morales, A., & Taype-Rondan, A. (2017). Use of enhancement drugs amongst athletes and television celebrities and public interest in androgenic anabolic steroids. Exploring two Peruvian cases with Google Trends. *Public Health*, 146, 29–31. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2017.01.011>
- Ayers, J. W., Althouse, B. M., Ribisl, K. M., & Emery, S. (2014). Digital Detection for Tobacco Control: Online Reactions to the 2009 U.S. Cigarette Excise Tax Increase. *Nicotine & Tobacco Research*, 16(5), 576–583. <https://doi.org/10.1093/ntr/ntt186>
- Blanke, D. D., & Silva, V. da C. e. (2004). Tobacco Control Legislation: An Introductory Guide. World Health Organization.
- Britton, J. (2011). Taxing tobacco profits to prevent the smoking epidemic. *The Lancet*, 377(9783), 2063–2064. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(10\)62040-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(10)62040-5)
- Brown, A. B. (1995). Cigarette Taxes and Smoking Restrictions: Impacts and Policy Implications. *American Journal of Agricultural Economics*, 77(4), 946–951. <https://doi.org/10.2307/1243817>

-
- Carbone, D. (1992). Smoking and cancer. *The American Journal of Medicine*, 93(1), S13–S17. [https://doi.org/10.1016/0002-9343\(92\)90621-H](https://doi.org/10.1016/0002-9343(92)90621-H)
- Cjuno, J., & Taype-Rondan, A. (2016). Headache seasonality in the Northern and Southern hemispheres: an approach using Google Trends. *Revista Medica De Chile*, 144(7), 947–948.
- Danaei, G., Ding, E. L., Mozaffarian, D., Taylor, B., Rehm, J., Murray, C. J. L., & Ezzati, M. (2009). The Preventable Causes of Death in the United States: Comparative Risk Assessment of Dietary, Lifestyle, and Metabolic Risk Factors. *PLoS Medicine*, 6(4), e1000058. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000058>
- Dikmen, N. (2005). Türkiye’de sigara tüketimi ve tüketimi etkileyen değişkenler üzerine bir model çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1). <https://doi.org/10.16951/iibd.25612>
- Elders, M. J., Perry, C. L., Eriksen, M. P., & Giovino, G. A. (1994). The report of the Surgeon General: preventing tobacco use among young people. *American Journal of Public Health*, 84(4), 543–547.
- Ellery, P. J., Vaughn, W., Ellery, J., Bott, J., Ritchey, K., & Byers, L. (2008). Understanding internet health search patterns: An early exploration into the usefulness of Google Trends. *Journal of Communication in Healthcare*, 1(4), 441–456. <https://doi.org/10.1179/cih.2008.1.4.441>
- Ergün, A. (1998). Sigara Ve Sistemik Etkileri. Türkiye Klinikleri. *Journal of Medical Sciences*, 18(3), 159–163.
- Fazeli Dehkordy, S., Carlos, R. C., Hall, K. S., & Dalton, V. K. (2014). Novel Data Sources for Women’s Health Research: Mapping Breast Screening Online Information Seeking Through Google Trends. *Academic Radiology*, 21(9), 1172–1176. <https://doi.org/10.1016/j.acra.2014.05.005>
- Fox, S. (2011, Mayıs 12). The Social Life of Health Information, 2011. Tarihinde adresinden erişildi <http://www.pewinternet.org/2011/05/12/the-social-life-of-health-information-2011/>
- Ginsberg, J., Mohebbi, M. H., Patel, R. S., Brammer, L., Smolinski, M. S., & Brilliant, L. (2009). Detecting influenza epidemics using search engine query data. *Nature*, 457(7232), 1012–1014. <https://doi.org/10.1038/nature07634>
- Giovannucci, E., Colditz, G. A., Stampfer, M. J., Hunter, D., Rosner, B. A., Willett, W. C., & Speizer, F. E. (1994). A Prospective Study of Cigarette Smoking and Risk of Colorectal Adenoma and Colorectal Cancer in U.S. Women. *JNCI Journal of the National Cancer Institute*, 86(3), 192–199. <https://doi.org/10.1093/jnci/86.3.192>
- Hackshaw, L., McEwen, A., West, R., & Bauld, L. (2010). Quit attempts in response to smoke-free legislation in England. *Tobacco Control*, 19(2), 160–164. <https://doi.org/10.1136/tc.2009.032656>
- Lantz, P. M., Jacobson, P. D., Warner, K. E., Wasserman, J., Pollack, H. A., Berson, J., & Ahlstrom, A. (2000). Investing in youth tobacco control: a review of smoking prevention and control strategies. *Tobacco Control*, 9(1), 47–63. <https://doi.org/10.1136/tc.9.1.47>
- Lawson McLean, A. C., Lawson McLean, A., Kalff, R., & Walter, J. (2016). Google Search Queries About Neurosurgical Topics: Are They a Suitable Guide for Neurosurgeons? *World Neurosurgery*, 90, 179–185. <https://doi.org/10.1016/j.wneu.2016.02.045>
- Leu, R. E. (1984). Anti-smoking publicity, taxation, and the demand for cigarettes. *Journal of Health Economics*, 3(2), 101–116. [https://doi.org/10.1016/0167-6296\(84\)90001-8](https://doi.org/10.1016/0167-6296(84)90001-8)
-

- Liu, F., Allan, G. M., Korownyk, C., Kolber, M., Flook, N., Sternberg, H., & Garrison, S. (2016). Seasonality of Ankle Swelling: Population Symptom Reporting Using Google Trends. *Annals of Family Medicine*, 14(4), 356–358. <https://doi.org/10.1370/afm.1953>
- Mavragani, A., & Tsagarakis, K. P. (2016). YES or NO: Predicting the 2015 GReferendum results using Google Trends. *Technological Forecasting and Social Change*, 109, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.04.028>
- Metintaş, S., Sariboyacı, M., Nuhoglu, S., Metintaş, M., Kalyoncu, C., Etiz, S., ... Aktaş, C. (1998). Smoking patterns of university students in Eskişehir, Turkey. *Public Health*, 112(4), 261–264. [https://doi.org/10.1016/S0033-3506\(98\)00243-1](https://doi.org/10.1016/S0033-3506(98)00243-1)
- Moreland, J., French, T. L., & Cumming, G. P. (2015). The Prevalence of Online Health Information Seeking Among Patients in Scotland: A Cross-Sectional Exploratory Study. *JMIR Research Protocols*, 4(3). <https://doi.org/10.2196/resprot.4010>
- Nagelhout, G. E., Crone, M. R., van den Putte, B., Willemsen, M. C., Fong, G. T., & de Vries, H. (2013). Age and educational inequalities in smoking cessation due to three population-level tobacco control interventions: findings from the International Tobacco Control (ITC) Netherlands Survey. *Health Education Research*, 28(1), 83–91. <https://doi.org/10.1093/her/cys101>
- Nagelhout, G. E., de Vries, H., Boudreau, C., Allwright, S., McNeill, A., van den Putte, B., ... Willemsen, M. C. (2012). Comparative impact of smoke-free legislation on smoking cessation in three European countries. *European Journal of Public Health*, 22 Suppl 1, 4–9. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckr203>
- Nagelhout, G. E., de Vries, H., Fong, G. T., Candel, M. J. J. M., Thrasher, J. F., van den Putte, B., ... Willemsen, M. C. (2012). Pathways of change explaining the effect of smoke-free legislation on smoking cessation in The Netherlands. An application of the international tobacco control conceptual model. *Nicotine & Tobacco Research: Official Journal of the Society for Research on Nicotine and Tobacco*, 14(12), 1474–1482. <https://doi.org/10.1093/ntr/nts081>
- Oğuztürk, B. S., & Gülcü, Y. (2012). Türkiye’de Sigara Tüketimini Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2). Tarihinde adresinden erişildi <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/uaifd/article/view/5000051305>
- Onder, Z. (2002). The Economics of Tobacco in Turkey: New Evidence and Demand Estimates. Tarihinde adresinden erişildi <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13733>
- Ortiz-Martinez, Y., & Rios-González, C. M. (2017). Global impact of the World Hepatitis Day 2016: An evaluation using Google Trends. *Journal of Infection and Public Health*, Basım aşamasında. <https://doi.org/10.1016/j.jiph.2016.09.015>
- Önder, Z. (2002). Türkiye’de Sigara Fiyatları ve Tüketim İlişkisi. Tarihinde adresinden erişildi http://www.toraks.org.tr/userfiles/file/Tr%20sigar_fiyatlari-zeynep_onder.pdf
- Recupero, P. R., Harms, S. E., & Noble, J. M. (2008). Googling suicide: surfing for suicide information on the Internet. *The Journal of Clinical Psychiatry*, 69(6), 878–888.
- Rink, M., & Shariat, S. F. (2014). Re: Global Effects of Smoking, of Quitting, and of Taxing Tobacco. *European Urology*, 66(1), 176–178. <https://doi.org/10.1016/j.eururo.2014.03.039>
- Salloum, R. G., Osman, A., Maziak, W., & Thrasher, J. F. (2015). How popular is waterpipe tobacco smoking? Findings from internet search queries. *Tobacco Control*, 24(5), 509–513. <https://doi.org/10.1136/tobaccocontrol-2014-051675>

- Sampri, A., Mavragani, A., & Tsagarakis, K. P. (2016). Evaluating Google Trends as a Tool for Integrating the “Smart Health” Concept in the Smart Cities’ Governance in USA. *Procedia Engineering*, 162, 585–592. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2016.11.104>
- Sasco, A. J., Secretan, M. B., & Straif, K. (2004). Tobacco smoking and cancer: a brief review of recent epidemiological evidence. *Lung Cancer*, 45, S3–S9. <https://doi.org/10.1016/j.lungcan.2004.07.998>
- Schaap, M. M., & Kunst, A. E. (2009). Monitoring of socio-economic inequalities in smoking: Learning from the experiences of recent scientific studies. *Public Health*, 123(2), 103–109. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2008.10.015>
- Scheres, L. J. J., Lijfering, W. M., Middeldorp, S., & Cannegieter, S. C. (2016). Influence of World Thrombosis Day on digital information seeking on venous thrombosis: a Google Trends study. *Journal of Thrombosis and Haemostasis*, 14(12), 2325–2328. <https://doi.org/10.1111/jth.13529>
- Scollo, M. (2003). Review of the quality of studies on the economic effects of smoke-free policies on the hospitality industry. *Tobacco Control*, 12(1), 13–20. <https://doi.org/10.1136/tc.12.1.13>
- Shibuya, K., Ciecierski, C., Guindon, E., Bettcher, D. W., Evans, D. B., & Murray, C. J. L. (2003). WHO Framework Convention on Tobacco Control: development of an evidence based global public health treaty. *BMJ: British Medical Journal; London*, 327(7407), 154. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1136/bmj.327.7407.154>
- Shopland, D. R., Eyre, H. J., & Peachacek, T. F. (1991). Smoking-Attributable Cancer Mortality in 1991: Is Lung Cancer Now the Leading Cause of Death Among Smokers in the United States? *JNCI Journal of the National Cancer Institute*, 83(16), 1142–1148. <https://doi.org/10.1093/jnci/83.16.1142>
- Sleight, P. (1993). Smoking and Hypertension. *Clinical and Experimental Hypertension*, 15(6), 1181–1192. <https://doi.org/10.3109/10641969309037104>
- Temiz, D. (2010). Sigara Tüketimini etkileyen Faktörler Üzerine Bir Uygulama: Türkiye Örneği. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 45–53.
- The Impact of Cigarette Excise Taxes on Smoking Among Children and Adults: Summary Report of a National Cancer Institute Expert Panel. (1993). Cancer Control Science Program, Division of Cancer Prevention and Control, *National Cancer Institute*.
- Thyrian, J. R., Panagiotakos, D. B., Polychronopoulos, E., West, R., Zatonski, W., & John, U. (2008). The relationship between smokers’ motivation to quit and intensity of tobacco control at the population level: a comparison of five European countries. *BMC Public Health*, 8, 2. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-8-2>
- Townsend, J., Roderick, P., & Cooper, J. (1994). Cigarette smoking by socioeconomic group, sex, and age: effects of price, income, and health publicity. *BMJ*, 309(6959), 923–927. <https://doi.org/10.1136/bmj.309.6959.923>
- Troelstra, S. A., Bosdriesz, J. R., Boer, M. R. de, & Kunst, A. E. (2016). Effect of Tobacco Control Policies on Information Seeking for Smoking Cessation in the Netherlands: A Google Trends Study. *PLOS ONE*, 11(2), e0148489. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148489>
- van Hasselt, M., Kruger, J., Han, B., Caraballo, R. S., Penne, M. A., Loomis, B., & Gfroerer, J. C. (2015). The relation between tobacco taxes and youth and young adult smoking: What happened following the 2009 U.S. federal tax increase on cigarettes? *Addictive Behaviors*, 45, 104–109. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2015.01.023>
-

Wagijo, M., Sheikh, A., Duijts, L., & Been, J. V. (2017). Reducing tobacco smoking and smoke exposure to prevent preterm birth and its complications. *Paediatric Respiratory Reviews*, 22, 3–10. <https://doi.org/10.1016/j.prrv.2015.09.002>

Warner, K. E., & Mendez, D. (2010). Tobacco control policy in developed countries: yesterday, today, and tomorrow. *Nicotine & Tobacco Research: Official Journal of the Society for Research on Nicotine and Tobacco*, 12(9), 876–887. <https://doi.org/10.1093/ntr/ntq125>

Winkelstein, W. (1977). Smoking and cancer of the uterine cervix: hypothesis. *American Journal of Epidemiology*, 106(4), 257–259.

<https://trends.google.com.tr/trends/>

EDUCATION

Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Benimsedikleri Eğitim Felsefelerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

An Investigation of Educational Philosophies Adopted and Critical Thinking Disposition in terms of Varios Variables

Birsel AYBEK*

Serkan ASLAN**

Özet

Bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefelerini çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırmada tarama modellerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini basit tesadüfi yöntemle seçilmiş 429 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak; Kişisel Bilgiler Formu, Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği ve Felsefi Tercih Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistik ve çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının; eleştirel düşünme eğilimi ile felsefi tercih değerlendirme ölçeklerine "*katılıyorum*" düzeyinde görüş belirttikleri görülmüştür. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri cinsiyet ve bölüm değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık gösterirken sınıf değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Benimsemiş oldukları eğitim felsefeleri bölüm ve sınıf açısından anlamlı bir farklılık gösterirken, cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel düşünme, eleştirel düşünme eğilimi, eğitim felsefesi, çağdaş eğitim felsefesi, geleneksel eğitim felsefesi.

Abstract

The main objective of this research is to investigate educational philosophies adopted and critical thinking disposition in terms of varios variables. Descriptive survey model out of scanning models was used in the research. Subject of the study consists of 429 teacher candidates that was selected by simple random sampling method. As a data collection tool, it was used in the research the Personal Information Form, Scale of Critical Thinking Tendency and Philosophy Preference Assessment Scale. Descriptive statistics and multivariate variance analysis (MANOVA) was used in the analysis of data. It was seen at the end of the research that teacher candidates pointed out their opinions as "I agree" for the critical thinking tendency and philosophical preference assessment scales. While the Tendencies of teacher candidates has showed a significant difference in terms of sex and department variables, they has showed no significant difference in terms of classroom variable. While their educational philosophies show a significant difference in terms of department and class variables, they has showed no significant difference in terms of sex variable.

Key Words: Critical thinking, critical thinking tendency, educational philosophy, contemporary educational philosophy, traditional educational philosophy.

Giriş

Günümüzde gelişmek isteyen ülkeler, bilgiye ulaşabilen, ulaştığı bilginin doğruluğunu kontrol edebilen, farklı bakış açılarıyla durumlara bakabilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Aybek, 2010). Bu amaç doğrultusunda, bireylere üst düzey düşünme becerileri arasında yer alan eleştirel düşünme becerisi kazandırılmak istenmektedir. Nitekim gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bireylerde eleştirel düşünme becerisini kazandırmaya önem vermekte ve öğretim programlarını bu beceriyi kazandırmaya yönelik düzenlemektedirler. Türkiye'de 2005-2006 eğitim-öğretim yılında yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olarak geliştirilen öğretim programlarında eleştirel düşünme becerisi kazandırılmak istenmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2009).

Eleştirel düşünme ile ilgili farklı araştırmacılar tarafından farklı tanımlar yapılmıştır. Paul ve Elder (2007) eleştirel düşünmeyi, düşünmeyi geliştirmek amacıyla onu analiz etme ve değerlendirme sanatı olarak tanımlarken Yıldırım ve Şensoy (2011: 525) eleştirel düşünmeyi

* Yrd.Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, baybek@hotmail.com

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, aslan.s1985@gmail.com

"yorumlama, analiz, değerlendirme ve çıkarımla birlikte kararın dayandığı delilsel, kavramsal, metotsal, ölçütsel ya da içeriksel incelemelerin açıklamasıyla da sonuçlanan amaçlı, öz düzenleyici bir karar mekanizması" şeklinde tanımlamaktadır. Facione ve Facione (2008:27) ise eleştirel düşünmeyi "uygun ölçütler aracılığıyla değerlendirmek ve uygun kavram ve yöntemleri kullanmak, mevcut kanıtlarla ilişkili olarak ne yapacağına ve neye inanacağına karar vermek" olarak tanımlamaktadırlar. Eleştirel düşünme becerisine sahip olan kişilerden karşılaştıkları bir problemi çok yönlü düşünerek, farklı bakış açılarıyla probleme bakarak çözüme ulaşmaları; sorunlara yönelik geliştirdikleri önerileri ve iddiaları kanıtlarla desteklemeleri beklenmektedir. Bu nedenle ilkokuldan yüksek öğretime kadar tüm eğitim kademelerinde öğrencilere eleştirel düşünme becerileri kazandırılmalıdır (Şahinel, 2007). Eleştirel düşünme becerisine sahip olan bireyler, var olan bilgilerin doğruluğunu sorgulamakta, olaylara farklı pencerelerden bakmakta ve durumları muhakeme etmektedir. İşte tam bu noktada felsefe devreye girmektedir.

Erişen (2012, s. 2) felsefeyi "evrenin yapı ve düzeni, yaşamın anlam ve amacı, bilginin kaynağı ve güvenilirlik derecesi, iyi, güzel ve doğrunun ne olduğu, başka bir deyişle, bilgi, varlık ve değerlere ilişkin soru ve sorunlarla ilgili bir uğraş alanı" olarak tanımlamaktadır. Sönmez (2005:7) ise felsefeyi "gerçeğin tümüyle, temellendirmeye dayanarak bağ kurma süreci ve bunun sonunda elde edilen dirik ürünler olarak" tanımlamıştır. Felsefe ile eleştirel düşünme arasında bir ilişkiden söz edilebilir. Cevizci'ye (2010) göre felsefe, düşünmeye ve sorgulamaya dayalı bir etkinliktir. Felsefe "büyük sorular" ve sorunlar üzerine eleştirel, sorgulayıcı, derinlemesine ve sistemli düşünme olarak tanımlanabilir. Gökberk (1990) felsefi düşünüşün, kuşkucu, irdeleyici, çözümleyici, eleştirici, çok yönlü bir düşünüş biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Eleştirel düşünmede, mantıklılık, kuşkuculuk, sorgulama, çok yönlü bakış önemlidir. Alkın-Şahin ve Tunca (2015) hem felsefenin hem de eleştirel düşünmenin akla dayalı olma, anlamı irdeleme, yansıtıcı düşünme, bilgelik sevgisi-alçakgönüllü olma, merak ve kuşku, açıklık, sistematiklik, tutarlılık ve bütünsellik, analiz ve sentez, soru sorma, doğruyu arama, bilginin kaynağını sorgulama, gerekçeler sunma, önermeler kurma ve çıkarımlarda bulunma, mantıklı olma gibi kesişim alanlarının olduğunu belirtmişlerdir. Bolay (2007) felsefenin, derinliğine düşünmeyi, sorgulamayı kapsamamsı bakımından eleştirel düşünmeyi içerdiğine işaret etmiştir. Gökberk (1990) felsefi düşünüşün, kuşkucu, irdeleyici, çözümleyici, eleştirici, çok yönlü bir düşünüş biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Tüm bunlar eleştirel düşünme ile felsefenin ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Eğitim felsefeleri, eğitim ile ilgili tüm kuram ve uygulamaları bütüncül bir bakış açısı ile ele alarak değerlendirmekte (Erden, 1998) öğretim programlarının hedef/kazanım, içerik, eğitim ve sınav durumlarına (Sönmez, 2005) ve eğitim politikaları ile uygulamalarına yön vermektedir (Büyükdüvenci, 1987). Eğitim felsefesi, kazanımların belirlenmesinde, içeriğin düzenlenmesinde, öğretim yöntem ve tekniklerin seçilmesinde, ölçme değerlendirme araçlarının seçilmesinde, programların değerlendirilmesinde ve öğretmenlerin kullandıkları sınıf yönetim modellerine kadar birçok yerde etkin rol oynamaktadır. Demirel (2012, s. 17) tarafından "felsefe, bir okul için düşünce tarzını, görüşlerini, inançlarını yansıttığı ve hedef ile içeriği etkilediği için program geliştirme faaliyetlerinde de oldukça önemli bir yer tuttuğu" belirtilmiştir. Wiles ve Bondi (2007) eğitim felsefelerini; daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik, yeniden kurmacılık, doğalcılık ve varoluşçuluk şeklinde altı başlıkta açıklarken; alan yazın incelendiğinde eğitim felsefelerinin daha çok daimicilik, esasicik, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık olarak dört başlıkta sınıflandırıldığı görülmektedir (Gutek, 2014; Ornstein & Hunkins, 2012).

Daimicilik, idealizm ve realizm felsefelerine dayanır. Bu akıma göre eğitim, evrensel niteliklere göre şekillendirilmelidir. İnsanın doğası ve ahlaki ilkeler değişmez. İnsanda bu değişmez ahlaki ilkelere göre yetiştirilmelidir (Arslanoğlu, 2012). *Esasicilik*, idealizm ve

realizm akımlarından etkilenmiştir. Bu akıma göre insanların doğduklarında akılları boş bir levhadır. Yani insanlar doğuştan bilgi birikimlerine sahip değildirler. Bu yüzden esasiciliğe göre bilgi sonradan kazanılır (Altınkurt vd., 2012, s. 4). *Esasicilik*, öğretmen merkezlidir. Öğretmen sınıfta tek otoritedir ve gerektiğinde cezaya başvurabilir (Sönmez, 2005). *İlerlemecilik*, pragmatizme dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu akıma göre eğitim, toplumda geleneksel olarak devam eden standartları ve değişmezlikleri değil, sürekli değişen hayatı öğretmelidir (Ergün, 2014). Öğrenci merkezli bir anlayışa sahiptir. Öğrenme öğretme ortamında öğrenci merkezli yöntem ve tekniklerin kullanılması gerektiğini savunur. Bu akımda göre, okul da yaşama hazırlık değil yaşamın bizzat kendisidir (Sönmez, 2005). *Yeniden kurmacılık* eğitim felsefesi akımı ilerlemecilik akımının devamı niteliğindedir. Diğer eğitim felsefelerinden ayrılan en önemli noktası yeni bir toplum oluşturma amacıyla olmasıdır. Bu akıma göre eğitim; toplumsal düzenin besleyicisi değil yaratıcısı ve değişme aracı değil, aynı zamanda bir denge aracıdır. Yeniden kurmacılık akımına göre eğitim kültürel krizi aşmak için toplumu yeniden kurmaktır (Terzi, 2008, s. 72). Yeniden kurmacılara göre toplum sürekli değiştiği için eğitim programları da değişmelidir. Bir eğitim programında kültürel mirasın doğrudan aktarılmasına karşı çıkılmamakla beraber, kültür ve uygarlıkların eleştirel olarak incelenmesi gerektiği vurgulanır (Kaya, 2007).

Türkiye'de alanyazın incelendiğinde öğretmen ve öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin çeşitli değişkenler açısından ilişkisini inceleyen araştırmalara rastlanılmıştır (İlgaz, Bülbül ve Çuhadar, 2013; Oğuz vd., 2014). Aynı şekilde öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin çeşitli değişkenler ile ilişkisini inceleyen araştırmalara rastlanılmıştır (Aybek ve Aslan, 2015; Tümkaya, 2011). Öğretmen adaylarının eğitim inançlarıyla eleştirel düşünme eğilimlerini inceleyen bir çalışmaya rastlanılmıştır (Alkın-Şahin vd., 2014). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefelerinin cinsiyet, öğrenim görülen sınıf ve bölüm değişkenleri açısından birlikte incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle böyle bir çalışmanın yapılmasına gereksinim duyulmuştur. Yapılan bu çalışma ile öğretmen yetiştirme programlarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefelerini çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefelerinin düzeyleri nedir?
2. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık var mıdır?
3. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri arasında sınıf değişkeni açısından anlamlı farklılık var mıdır?
4. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri arasında bölüm değişkeni açısından anlamlı farklılık var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modelini, tarama modellerinden betimsel tarama modeli oluşturmaktadır. Betimsel tarama, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Karakaya, 2012, s. 59). Bu araştırmada da, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri

ile benimsemiş oldukları eğitim felsefeleri çeşitli değişkenler açısından incelendiğinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

Katılımcılar

Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesindeki eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte, araştırmacı çalışması için ihtiyaç duyduğu büyüklükteki örnekleme ulaşmaya kadar en kolay ve ulaşılabilir katılımcılardan veri toplar (Gürbüz ve Şahin, 2015). Bu araştırmada da öğretmen adaylarından kolay ve ulaşılabilir olanlar araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya 429 öğretmen adayı katılmıştır. Öğretmen adaylarının özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubunun özellikleri

Cinsiyet	<i>f</i>	%
Kadın	286	67
Erkek	143	33
Sınıf		
1. sınıf	226	53
4. sınıf	203	47
Bölüm		
Sınıf Öğretmenliği	59	14
Fen Bilgisi Öğretmenliği	59	14
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	57	13
Türkçe Öğretmenliği	40	9
Okul Öncesi Öğretmenliği	51	12
İngilizce Öğretmenliği	46	11
Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik	61	15
Bilgisayar Öğretmenliği	56	12
Toplam	429	100

Tablo 1 incelendiğinde, kadın öğretmen adaylarının fazla olduğu (%67), 1. sınıfta öğrenim gördükleri (%53) ve Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik bölümünde öğrenim gördükleri (%15) görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada üç tür veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlar:

Kişisel bilgiler formu

Öğretmen adaylarının kişisel bilgilerini öğrenebilmek için bir form geliştirilmiştir. Formda öğretmen adaylarının cinsiyetlerini, öğrenim gördükleri sınıfları ve bölümleri öğrenmek için sorular bulunmaktadır. Kişisel bilgiler formu uygulanan ölçeklere ek olarak verilmiştir.

Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği (EDEÖ)

Eleştirel düşünme eğilimi ölçeği Ricketts ve Rudd (2005) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, Demircioğlu (2012) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğe temel bileşenler analizi yöntemi kullanılarak açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin orijinal yapısı ile benzer biçimde üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu, her bir faktöre ait maddelerin kendi faktörleri altında toplandığı ve yüksek faktör yük değerleri verdikleri görülmüştür. Ancak orijinal yapıdan farklı olarak ikinci faktör ile üçüncü faktörün yer

değiştirdiği belirlenmiştir. Açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen ölçeğin temel bileşenleri ölçeğin yapısı ve ölçeğin eleştirel düşünme eğilimini ne derece açıkladığına yönelik bilgiler doğrulayıcı faktör analizi yapılarak belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda EDEÖ'nün üç faktörlü yapısının bir model olarak yüksek uyum indekslerine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada EDEÖ'nün alt boyutları ve toplam puanlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin incelendiği korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizinde, alt ölçeklerin toplam puanla ilişkili olduğu ve bu ilişkilerin de .01 düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. EDEÖ'nün güvenilirlik analizi için ölçeğin ve her bir alt boyutunun iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin genelinin güvenilirlik katsayısı .88 bulunmuştur. EDEÖ'nün ve alt boyutlarının Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları incelendiğinde, Bilişsel Olgunluk alt boyutunun $\alpha=.71$, Yenilikçilik alt boyutunun $\alpha=.87$ ve Öngörüsellik alt boyutu $\alpha=.84$ bulunmuştur. Güvenirlik çalışmalarına ilişkin son olarak test-tekrar test güvenilirliği incelenmiştir. Bunun için iki uygulama yapılmış ve bu iki uygulamadan elde edilen puanlar arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpımı tekniği ile hesaplanmıştır. Analiz sonucunda iki uygulamadan elde edilen puanlar arasında (Geneli $r=.78$, Öngörüsellik $r=.76$, Bilişsel Olgunluk $r=.70$, Yenilikçilik $r=.71$) manidar ve yüksek düzeyde pozitif korelasyon değeri elde edilmiştir. Bu da, aracın test-tekrar test güvenilirliğinin de yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 25, en yüksek puan 125'tir (Demircioğlu, 2012). Ölçek 5'li likert şeklinde; kesinlikle katılmıyorum 1 puan, katılmıyorum 2 puan, kararsızım 3 puan, katılıyorum 4 puan ve kesinlikle katılıyorum 5 puan olarak hazırlanmıştır.

Felsefi Tercih Değerlendirme Ölçeği (FTDÖ)

Araştırmada Çetin, İlhan ve Arslan (2012) tarafından geliştirilen felsefi tercih değerlendirme ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü'nde öğrenim gören 310 öğretmen adayına uygulanmıştır. FTDÖ'nün yapı geçerliğini incelemek amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Verilerin faktör analizine uygun olduğu belirlendikten sonra, temel bileşenler tekniği kullanılarak analiz yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde ölçeğin, iki faktörden oluştuğu ve toplam varyansın %35.68'ini açıkladığı tespit edilmiştir. AFA sonucunda, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık eğitim felsefelerini yansıtan 17 maddenin toplandığı birinci faktörün, toplam varyansın %22.91'ini açıkladığı belirlenmiştir. Bu faktörde yer alan maddelerin faktör yükleri .34 ile .76 arasında değişmektedir. Daimicilik ve esasicilik eğitim felsefelerini yansıtan 22 maddenin toplandığı ikinci faktörün ise toplam varyansın %12.77'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Bu faktörde yer alan maddelerin faktör yükleri .34 ile .69 arasında sıralanmaktadır. Araştırmacılar tarafından daimicilik ve esasicilik eğitim felsefelerini içeren maddeler "*Geleneksel Eğitim Felsefesi (GEF)*", ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık eğitim felsefelerinin ise "*Çağdaş Eğitim Felsefesi (ÇEF)*" olarak adlandırılmıştır. GEF'ye "*Öğretmen öğrencilere temel kültürel değerleri aktarmalıdır.*" ile "*Eğitimde bireysel farklılıkların dikkate alınmasına gerek yoktur.*" maddeleri örnek verilebilir. ÇEF'ye ise "*Öğretim programlarında gerçek yaşamda karşılaşılabilecek durumlara yer verilemelidir.*" ile "*Eğitimin hedefi, iş birliği, demokratik yaşam biçimi gibi değerleri öğretmek olmalıdır.*" maddeleri örnek verilebilir. FTDÖ'nün güvenilirliği iç tutarlılık ve iki yarı güvenilirlik analizi yöntemleriyle hesaplanmıştır. İç tutarlılık katsayıları, ÇEF alt ölçeği için .90 ve GEF alt ölçeği için .86 olarak hesaplanmıştır. İki yarı güvenilirlik analizi yöntemiyle hesaplanan güvenilirlik katsayıları ise ÇEF alt ölçeği için .85 ve GEF alt ölçeği için .84 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 39, en yüksek puan 195'tir (Çetin, İlhan ve Arslan, 2012). Ölçek 5'li likert şeklinde; kesinlikle katılmıyorum 1 puan, katılmıyorum 2 puan, kararsızım 3 puan, katılıyorum 4 puan ve kesinlikle katılıyorum 5 puan olarak hazırlanmıştır.

Gerekli izinler alındıktan sonra her iki ölçek de araştırmada kullanılmıştır. Araştırma kapsamında her iki ölçeğin de Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısına bakılmıştır. Eleştirel

düşünme eğilimi ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı .87 bulunurken, felsefi tercih değerlendirme ölçeğine ait Cronbach Alpha katsayısı .80 bulunmuştur. Fraenkel, Wallen ve Hyun (2014) Cronbach Alpha katsayısının .70 ve üzeri olması gerektiğini belirtmiştir. Bu referansa dayalı olarak her iki ölçeğinde güvenilir olduğu söylenebilir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri, istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Önce, verilerin parametrik testlerin genel koşullarını sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine Kolmogorov Smirnov testi ile bakılmıştır. Kolmogorov Smirnov testinde felsefi değerlendirme tercih ölçeğinde normal dağılım gösterirken (KSZ=.03, $p>.05$) eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinde normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir (KSZ=.05, $p<.05$) Ancak, katılımcı sayısının fazla olduğu araştırmalarda normalden çok küçük sapmaların bile istatistiksel olarak anlamlı çıkabildiği bilinmektedir. Bu durumun yaratacağı yanıltıcı etkiden kurtulmak ve eleştirel düşünme eğilimine ait verilerin normalliğine ilişkin nihai kararı verebilmek için (Ho, 2006; Seçer, 2015) verilere ait çarpıklık ve basıklık katsayıları, histogram ve Q-Q grafiği incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda verilerin normal bir dağılım sağladığı söylenebilir. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde Levene testi yapılarak varyansların homojenliği test edilmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistik ve çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Araştırmada çok değişkenli normallik varsayımının karşılanıp karşılanmadığı mahalanobis uzaklık değerleri yardımıyla incelenmiştir. Araştırmada eleştirel düşünme eğilimi ile felsefi tercih değerlendirme ölçeği olmak üzere üç bağımlı değişken bulunmaktadır. Pearson ve Hartley'e (1958) göre, üç sürekli değişkenin bulunduğu bir araştırmada mahalanobis uzaklığı için kritik değer 16.27'dir. Bu değer üstündeki mahalanobis değerleri uç değer olarak kabul edilmektedir (Pallant, 2005). Bu araştırmada, mahalanobis değerleri incelenmiş ve verilen değer üstünde uç değere rastlanılmamıştır. MANOVA için karşılanması gereken varsayımlardan biri, bağımlı değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının bulunmamasıdır. MANOVA'nın uygulanabilmesi için bağımlı değişkenlerin kuramsal olarak birbirleriyle ilişkili olması gerekmektedir (Field, 2009; Leech, Barret & Morgan, 2005). Öte yandan, bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin çok yüksek olması (.80 ya da .90'nın üzerindeki korelasyon katsayıları) MANOVA'da sorun yaşanmasına neden olmaktadır (Akbulut, 2011; Pallant, 2005). Bu araştırmada, eleştirel düşünme eğilimi ölçeği ile felsefi tercih değerlendirme ölçeği arasında düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. MANOVA'nın uygulanabilmesi için karşılanması gereken bir diğer varsayım varyans-kovaryans matrislerinin homojenliğidir. Bu şartın sağlanıp sağlanmadığı "Box's M" testi ile tespit edilmektedir. Box's M testinin istatistiksel olarak anlamlı olmaması varyans-kovaryans matrislerinin homojenliği varsayımının karşılandığını, anlamlı olması ise bu varsayımın ihlal edildiğini göstermektedir. Katılımcı sayısının fazla olduğu araştırmalarda Box's M testi çok daha kolay anlamlı çıkabildiğinden (Tabachnick & Fidell, 2007) Pallant (2005) bu test için anlamlılık ölçütünün .001 olarak alınması önermektedir. Bu araştırmada Box's M testi için anlamlılık ölçütü .001 olarak alınmıştır. Ölçeklerde yer alan maddelerin düzeyini belirlemek için aşağıda belirtilen puan aralıkları dikkate alınmıştır: Kesinlikle katılmıyorum 1.00 – 1.80, Katılmıyorum 1.81 – 2.60, Kısmen katılıyorum 2.61 – 3.40, Katılıyorum 3.41 – 4.20, Kesinlikle katılıyorum 4.21 – 5.00.

Bulgular

Bu bölümde, öğretmen adaylarının; Eleştirel Düşünme Eğilimi ile Felsefi Tercih Değerlendirme ölçeklerine katılım düzeylerinin ne olduğuna, görüşlerinde cinsiyetlerine, öğrenim gördükleri sınıflara ve bölümlere göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığına ilişkin bulgular yer almaktadır. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri felsefi tercihlerine ilişkin katılım düzeyleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri felsefi tercihleri

Değişkenler		N	$\bar{X}$	ss	Max	Min
Eleştirel Düşünme Eğilimi		429	4,20	,47	5,00	2,69
Benimsedikleri Felsefi Tercihleri	Çağdaş Eğitim Felsefesi	429	4,20	,47	5,00	2,65
	Geleneksel Eğitim Felsefesi	429	2,83	,58	4,36	1,23

Tablo 2 incelendiğinde, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimine ($\bar{X}=4,20$) "katılıyorum" düzeyinde, benimsedikleri çağdaş eğitim felsefelerine ($\bar{X}=4,20$) "katılıyorum" ve benimsedikleri geleneksel eğitim felsefelerine ($\bar{X}=2,83$) "kısmen katılıyorum" düzeyinde görüş belirttikleri görülmektedir.

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ve benimsedikleri felsefi tercihleri ile cinsiyetlerine ilişkin tek faktörlü MANOVA sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Felsefi Tercihleri ile Eleştirel Düşünme Eğilim Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Tek Faktörlü MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p	η^2
Eleştirel Düşünme Eğilimi	K	286	3,94	,38	1-427	8,81	,00*	,020
	E	143	4,07	,47				
Çağdaş Eğitim Felsefeleri	K	286	4,22	,44	1-427	1,84	,176	,004
	E	143	4,16	,53				
Geleneksel Eğitim Felsefeleri	K	286	2,78	,58	1-427	8,81	,00*	,020
	E	143	2,95	,58				

* $p < ,05$

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri üzerinde cinsiyetin etkisini belirlemek için tek faktörlü MANOVA yapılmıştır. MANOVA analizinin sayıltıları kontrol edildiğinde Box'ın M istatistiğine göre yayılma matrisinin homojenlik sayıltısı sağlandığı tespit edilmiştir ($F_{6-20,873}=3,448$, $p=,002$). Wilks Lambda Testi sonuçları, cinsiyet açısından öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri felsefi tercihlerine ait boyutların doğrusal kombinasyonlarının anlamlı bir farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur (Wilk's $\Lambda = .950$, $F_{(1, 427)}=7,398$, $p=,00$).

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri felsefi tercihleri için yapılan tek faktörlü ANOVA sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Tabloda, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ($F_{1-427}=8,81$, $p < ,05$) ile benimsedikleri geleneksel eğitim felsefeleri cinsiyet açısından erkek öğretmen adaylarının lehine anlamlı bir farklılık gösterirken ($F_{1-427}=8,81$, $p < ,05$), benimsedikleri çağdaş eğitim felsefeleri cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır ($F_{1-427}=1,84$, $p > ,05$). Ayrıca tablodan cinsiyet ile eleştirel düşünme eğilimleri ve benimsedikleri eğitim felsefelerine ait etkileşiminin düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir (Green & Salkind, 2013).

Öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleri ve eleştirel düşünme eğilim düzeyleri ile öğrenim görülen sınıfa ilişkin tek faktörlü MANOVA sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefeleri ile Eleştirel Düşünme Eğilim Düzeylerinin Sınıf Değişkenine Göre Tek Faktörlü MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Sınıf	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p	η^2
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	1. sınıf	226	4,00	,40	1-427	1,958	,16	,005
	4. sınıf	203	3,95	,43				
Çağdaş Eğitim Felsefeleri	1. sınıf	226	4,21	,39	1-427	,202	,65	,000
	4. sınıf	203	4,19	,55				

Geleneksel Eğitim Felsefeleri	1. sınıf	226	2,97	,45	1-427	26,758	,00*	,059
	4. sınıf	203	2,68	,67				

*p<,05

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri üzerinde öğrenim görülen sınıfın etkisini belirlemek için tek faktörlü MANOVA yapılmıştır. MANOVA analizinin sayıltıları kontrol edildiğinde Box'ın M istatistiğine göre yayılma matrisinin homojenlik sayıltısı sağlanmadığı tespit edilmiştir ($F_{6-68,376}=11,309$, $p=,000$). Akbulut (2011) çoklu varyans analizinde testin gerektirdiği şartların tutturulamaması durumunda Wilk's Lambda değerinin yerine Pillai Trace değerinin yorumlanmasını önermektedir. Pillai Trace Testi sonuçları, sınıf açısından öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefelerine ait boyutların doğrusal kombinasyonlarının anlamlı bir farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur (Pillai Trace (λ)= .063, $F(1, 427)=9,532$, $p=,00$).

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri felsefi tercihleri için yapılan tek faktörlü ANOVA sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Tabloda, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ($F_{1-427}=1,958$, $p>,05$) ile benimsedikleri çağdaş eğitim felsefeleri öğrenim gördükleri sınıflar açısından anlamlı bir farklılık göstermezken ($F_{1-427}=,202$, $p>,05$), benimsedikleri geleneksel eğitim felsefeleri sınıf değişkeni açısından 1. sınıfların lehine anlamlı bir farklılık göstermektedir ($F_{1-427}=26,758$, $p<,05$). Ayrıca tablodan sınıf ile eleştirel düşünme eğilimleri ve benimsedikleri eğitim felsefelerine ait etkileşiminin düşük düzeyde etkili olduğu görülmektedir (Green & Salkind, 2013).

Öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleri ve eleştirel düşünme eğilim düzeyleri ile öğrenim görülen bölüme ilişkin tek faktörlü MANOVA sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefeleri ile Eleştirel Düşünme Eğilim Düzeylerinin Bölüm Değişkenine Göre Tek Faktörlü MANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bölüm	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p	η^2
Eleştirel Düşünme Eğilimleri	Sınıf	59	3,98	,41	7-421	3,129	,00*	,049
	Fen ve Teknoloji	59	3,94	,33				
	Sosyal Bilgiler	57	4,17	,48				
	Türkçe	40	3,97	,37				
	Okul Öncesi	51	3,85	,40				
	İngilizce	46	3,99	,49				
	PDR	61	3,90	,33				
	BÖTE	56	4,06	,43				
Çağdaş Eğitim Felsefeleri	Sınıf	59	4,21	,49	7-421	2,088	,04*	,034
	Fen ve Teknoloji	59	4,15	,44				
	Sosyal Bilgiler	57	4,25	,50				
	Türkçe	40	4,01	,62				
	Okul Öncesi	51	4,16	,40				
	İngilizce	46	4,35	,47				
	PDR	61	4,27	,38				
	BÖTE	56	4,16	,48				
Geleneksel Eğitim Felsefeleri	Sınıf	59	2,92	,66	7-421	3,820	,00*	,060
	Fen ve Teknoloji	59	2,97	,55				
	Sosyal Bilgiler	57	2,91	,63				
	Türkçe	40	2,91	,59				
	Okul Öncesi	51	2,66	,59				
	İngilizce	46	2,69	,55				

	PDR	61	2,61	,48				
	BÖTE	56	2,97	,49				

* $p < ,05$

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri üzerinde öğrenim görülen bölümün etkisini belirlemek için tek faktörlü MANOVA yapılmıştır. MANOVA analizinin sayıltıları kontrol edildiğinde Box'ın M istatistiğine göre yayılma matrisinin homojenlik sayıltısı sağlandığı tespit edilmiştir ($F_{42-61,686}=1,434$, $p=,034$). Wilks Lambda Testi sonuçları, bölüm açısından öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefelerine ait boyutların doğrusal kombinasyonlarının anlamlı bir farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur (Wilk's $\Lambda = .865$, $F_{(7, 421)}=2,964$, $p=.00$).

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri felsefi tercihleri için yapılan tek faktörlü ANOVA sonuçları Tablo 5'te verilmiştir. Tabloda, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ($F_{7-421}=3,129$, $p < .05$), benimsedikleri geleneksel eğitim felsefeleri ($F_{7-421}=3,820$, $p < .05$) ile benimsedikleri çağdaş eğitim felsefeleri ($F_{7-421}=2,088$, $p < .05$) öğrenim gördükleri bölümler açısından anlamlı bir farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca tablodan bölüm ile eleştirel düşünme eğilimleri ve benimsedikleri çağdaş eğitim felsefelerine ait etkileşiminin düşük düzeyde, benimsedikleri geleneksel eğitim felsefeleri orta düzeyde etkili olduğu görülmektedir (Green ve Salkind, 2013).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının; eleştirel düşünme eğilimine "*katılıyorum*", felsefi tercih değerlendirme ölçeğine ait çağdaş eğitim felsefesi alt boyutuna "*katılıyorum*" ve geleneksel eğitim felsefesi alt boyutuna "*kısmen katılıyorum*" düzeyinde görüş belirttikleri görülmüştür. Bu sonuca dayalı olarak öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek olduğu ve çağdaş eğitim felsefelerini yüksek düzeyde, geleneksel eğitim felsefesini ise orta düzeyde benimsedikleri söylenebilir. Araştırmacılar tarafından öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek çıkması ve çağdaş eğitim felsefelerini yüksek düzeyde benimsemeleri olumlu olarak değerlendirilmektedir. Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek olması, öğrencilere eleştirel düşünme becerisini kazandırmada kolaylık sağlayabilir. Alanyazın incelendiğinde eleştirel düşünme eğilimi ile ilgili yapılan araştırmalarda benzer ve farklı sonuçlara rastlanılmıştır. Evin-Gencel ve Güzel-Candan (2014), Kuvaç ve Koç (2014) ile Kartal (2012) tarafından yapılan araştırmalarda öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri yüksek ve orta düzeyde çıkarken; Alkın-Şahin, Tunca, Ulubey (2014) ile Can ve Kaymakçı (2015) tarafından yapılan araştırmalarda öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri düşük düzeyde çıkmıştır. Türkiye'de 2005 eğitim-öğretim yılında öğretim programları yapılandırmacı yaklaşımı temele alarak geliştirilmiştir. Yapılandırmacı yaklaşım çağdaş eğitim felsefelerini temel olarak oluşturulmuştur. Öğretmen yetiştirme programları da yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olarak düzenlenmiştir. Bu nedenle, öğretmen adaylarının çağdaş eğitim felsefelerine katılıyorum düzeyinde görüş belirttikleri düşünülmektedir. Öğretmen adaylarının çağdaş eğitim felsefelerini benimsemeleri, göreve başladıkları takdirde yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olarak geliştirilen öğretim programlarının uygulanmasını kolaylaştırabilir. Yılmaz vd. (2012) ile Biçer vd., (2013) tarafından yapılan çalışmalarda da benimsenen çağdaş eğitim felsefelerinin düzeylerinin yüksek çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu da, yapılan bu çalışmanın sonucuyla paralellik göstermektedir.

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri üzerinde cinsiyetin etkisi incelenmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık göstermiştir. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin cinsiyet açısından anlamlı bir farklılığın ortaya çıkması, cinsiyetin eleştirel düşünme eğilimleri üzerinde etkisi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Alanyazın

incelendiğinde bu sonucu destekleyen ve desteklemeyen araştırmaların olduğu görülmüştür. Ekinci ve Aybek (2010), Coşkun (2013) ile Kawashima ve Shiomi (2007) tarafından yapılan araştırmalarda cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık bulunmazken; Rudd, Baker ve Hoover (2000), Beşoluk ve nder (2010), etinkaya'nın (2011) araştırmalarında da cinsiyet, eleştirel düşünmeye ilişkin görüşlerde anlamlı farklılık yaratan bir değişkendir. Öğretmen adaylarının benimsedikleri geleneksel eğitim felsefeleri cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık gösterirken, benimsedikleri ağdaş eğitim felsefeleri cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bu sonuca dayalı olarak, cinsiyetin ğretmen adaylarının benimsedikleri geleneksel eğitim felsefeleri üzerinde etkisi olduğu, ancak benimsedikleri ağdaş eğitim felsefeleri üzerinde anlamlı etkisi olmadığı şeklinde yorumlanabilir. etin vd. (2012) ile Biçer, Er ve zer (2013) tarafından yapılan araştırmada ğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri üzerinde öğrenim gördükleri sınıfın etkisi incelenmiştir. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri ağdaş eğitim felsefeleri sınıf açısından anlamlı bir farklılık göstermezken, benimsedikleri geleneksel eğitim felsefeleri sınıf açısından anlamlı bir farklılık göstermiştir. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemesi, araştırmanın dikkat çekici bir sonucudur. Araştırmada, dördüncü sınıfta öğrenim gören ğretmen adaylarının lehine bir farklılığın çıkması beklenen bir durumdur. Çünkü ğretmen adayları son sınıfa geldiklerinde almış oldukları dersler sayesinde eleştirel düşünme ile ilgili bilgi sahibidirlere. Bu duruma dayalı olarak, ğretmen adaylarının eleştirel düşünme becerisini kullanmaya yönelecekleri ve eleştirel düşünmeye istekliliklerinin artacağı düşünülmektedir. Ancak yapılan bu araştırmada farklı bir sonuç elde edilmiştir. Ayrıca ğretmen yetiştirme programlarında, eleştirel düşünme ile ilgili bir dersin olmayışı da böyle bir sonucun ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir. Alanyazın incelendiğinde bu sonucu destekleyen ve desteklemeyen araştırmalara rastlanılmıştır. Shin, Lee, Ha ve Kin (2006) ve Profetto-McGrath (2003) tarafından yapılan araştırmalarda sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık bulunurken; Ekinci ve Aybek (2010) ile Piji-Küçük ve Uzun (2013) tarafından yapılan araştırmalarda da, sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık bulunmamıştır. Öğretmen adaylarının benimsedikleri ağdaş eğitim felsefelerinde sınıf değişkeni açısından anlamlı bir farklılığın ıkmayışı, ğretmen adaylarının benzer şekilde ağdaş eğitim felsefelerini benimsedikleri şeklinde yorumlanabilir. Öğretmen adaylarının benimsedikleri geleneksel eğitim felsefelerinde sınıf değişkeni açısından anlamlı farklılığın çıkması, öğrenim görülen sınıfın benimsenen geleneksel eğitim felsefesi üzerinde etkisi olduğunu ortaya çıkarmaktadır. etin vd. (2012) ile Biçer vd. (2013) tarafından yapılan araştırmada ğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleri ile öğrenim gördükleri sınıflar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu sonuçlar da, yapılan bu araştırmanın sonucunu destekler niteliktedir.

Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri üzerinde öğrenim görülen bölümün etkisi incelenmiştir. Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri bölüm açısından anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının, eleştirel düşünme eğilimlerinin ve benimsedikleri eğitim felsefeleri bölümlere göre değişmesi beklenen bir durumdur. Çünkü ğretmen yetiştirme programlarında yer alan bazı dersler sayesinde, ğretmen adayları eleştirel düşünme becerileri ile eğitim felsefeleri hakkında bilgi sahibi olmaktadırlar. Bu da, ğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerini ve benimsenen eğitim felsefelerini etkileyeceğini düşündürmektedir. Bu nedenle bölümler arasında anlamlı farklılığın çıktığı sylenabilir. Ayrıca bu farklılık ğretim üyelerinin düzenlemiş oldukları öğretme-öğrenme ortamından ve ğretmen adaylarının değerlendirmede kullanmış oldukları yöntemlerden kaynaklanıyor olabilir. Ekinci

ve Aybek (2010), Korkmaz (2009), Çetin, İlhan ve Arslan (2012), Kumral (2015) ile Beytekin ve Kadı (2015) tarafından yapılan araştırmalarda da öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile benimsedikleri eğitim felsefeleri bölüm değişkeni açısından anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Bu sonuçlarda, araştırmamızı destekler niteliktedir.

Araştırma bulgularına dayalı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Öğretmen yetiştirme programlarında eleştirel düşünme ve eğitim felsefesi ile ilgili derslerin olması, öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerini olumlu yönde etkileyecek ve bu şekilde gelecek nesillerin eleştirel düşünen bireylerini yetiştirmelerinde kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca eğitim felsefesi ile ilgili dersin olması öğretmen adaylarının çağdaş eğitim felsefelerini benimsemelerini sağlayacak ve bu şekilde yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olarak geliştirilen öğretim programlarının uygulanmasını kolaylaştıracaktır.
- Eleştirel düşünme ve benimsenen eğitim felsefeleri ile ilgili deneysel ve nitel araştırmalar ve farklı veri toplama araçlarının kullanılarak araştırmalar yapılması alanyazına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akbulut, Y. (2011). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları*. İstanbul: İdeal.
- Alkın-Şahin, S., Tunca, N., & Ulubey, Ö. (2014). Öğretmen adaylarının eğitim inançları ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişki. *İlköğretim Online*, 13(4), 1473-1492.
- Alkın-Şahin, S., & Tunca, N. (2015). Felsefe ve eleştirel düşünme. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 192-206.
- Altınkurt, Y., Yılmaz, K., & Oğuz, A. (2012). İlköğretim ve ortaöğretim okulu öğretmenlerinin eğitim inançları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 1-19.
- Arslanoğlu, İ. (2012). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Nobel.
- Aybek, B. (2010). *Örneklerle düşünme ve eleştirel düşünme*. Adana: Nobel Kitapevi.
- Aybek, B., & Aslan, S. (2015). *Examination of the relationship between the critical thinking tendencies of prospective teachers and their attitudes towards multicultural education trends*. 3. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi (22-24/Ekim/2015), Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Beşoluk, Ş., & Önder, İ. (2010). Öğretmen adaylarının öğrenme yaklaşımları, öğrenme stilleri ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 9(2), 679-693.
- Beytekin, O.F., & Kadı, A. (2015). Öğretmen adaylarının eğitim inançları ve değerleri üzerine bir çalışma. *International Journal of Social Science*, 31, 327-341.
- Biçer, B., Er, H., & Özel, A. (2013). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ve benimsedikleri eğitim felsefeleri arasındaki ilişki. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(3), 229-242.
- Bolay, S.H. (2007). *Felsefeye giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Büyükdüvenci, S. (1987). *Eğitim felsefesi: "Yazılar"*. Ankara: Yargıcıoğlu Matbaası.
- Can, Ş., & Kaymakçı, G. (2015). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 10(2), 66-83.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefeye giriş*. Ankara: Nobel.
- Coşkun, M.K. (2013). Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri (İlahiyat-eğitim DKAB karşılaştırması). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 143-162.
- Çetin, B., İlhan, M., & Arslan, S. (2012). Öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 149-170.
- Çetinkaya, Z. (2011). Türkçe öğretmen adaylarının eleştirel düşünmeye ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 93-108.

- Demircioğlu, E. (2012). *Eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinin uyarlama çalışması ve faktör yapısının farklı değişkenlere göre incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Demirel, Ö. (2012). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ekinci, Ö., & Aybek, B. (2010). Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *İlköğretim-Online*, 9(2), 816-827.
- Emir, S. (2013). Öğretmenlerin düşünme stillerinin eleştirel düşünme eğilimlerini yordama gücü (İstanbul-Fatih örneği). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1), 325-347.
- Erden, M. (1998). *Öğretmenlik mesleğine giriş*. İstanbul: Alkım.
- Ergün, M. (2014). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Erişen, Y. (2012). *Eğitimin felsefi temelleri*. Erişim Tarihi: 27-04-2016. http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/442/file/ebgbolum3_ek.pdf.
- Evin-Gencil, İ., & Güzel-Candan, D. (2014). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ve yansıtıcı düşünme düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 4(8), 55-68.
- Facione, P.A., & Facione N. C. (2008). *Critical thinking and clinical judgement. critical thinking and reasoning in the health sciences: ateaching anthology*. The California Academic Press: Millbrae.
- Field, A. (2009). *Discovering statics using SPSS*. London: SAGE.
- Fraenkel, J.R., Wallen, N.E., & Hyun, H. (2014). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill Education.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Green, S.B., & Salkind, N.J. (2013). *Using SPSS for windows and macintosh: Analyzing and understanding data*. New Jersey: Pearson.
- Gutok, G. (2014). *Eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımlar*. Kale, N.(Çev.). Ankara: Ütopya.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin.
- Ho, R. (2006). *Handbook of univariate and multivariate data analysis and interpretation with SPSS*. London & New York: Chapman & Hall.
- Ilgaz, G., Bülbül, T., & Çuhadar, C. (2013). Öğretmen adaylarının eğitim inançları ile özyeterlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 50-65.
- Karakaya, İ. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. A. Tanrıoğen (Edt). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Kartal, T. (2012). İlköğretim fen bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 279-297.
- Kaya, S. (2007). *İlk ve Ortaöğretim Okulu Yöneticilerinin Eğitim Felsefesi Akımlarına Karşı Eğilimlerinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kawashima, N., & Shiomi, K. (2007). Factors of the thinking disposition of japanese high school students. *Social Behavior and Perssonality an International Journal*, 35(2), 187-194.
- Korkmaz, Ö. (2009) Eğitim fakülteleri öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilim ve düzeylerine etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 879-902.
- Kumral, O. (2015). Öğretmen adaylarının eğitim felsefeleri: Pamukkale üniversitesi eğitim fakültesi örneği. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(24), 59-68.
- Kuvaç, M., & Koç, I. (2014). Fen bilgisi öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri: İstanbul Üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Education*, 3(2), 46-59.

- Leech, N.L. Barlett, K.C., & Morgan, G.A. (2005). *SPSS for intermediate statistics; Use and interpretation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- MEB. (2009). *İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzu (1-5. sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Basımevi.
- Oğuz, A., Altinkurt, Y., Yılmaz, K., & Hatipoğlu, S. (2014). Öğretmenlerin eğitim inançları ile öğrenen özerkliğini destekleme davranışları arasındaki ilişki. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(1), 37-78.
- Ornstein, A.C., & Hunkins, F.P. (2012). *Curriculum: Foundations, principles, and issues, student value edition*. New Jersey: Pearson.
- Pallant, J. (2005). *SPSS survival manual: a step by step guide to data analysis using spss for windows*. Australia: Australian Copyright.
- Paul, R., & Elder, L. (2007). *The miniature guide to critical thinking: Concepts and Tools*. Foundation for Critical Thinking Press.
- Pearson, E.S., & Hartley, H.O. (1958). *Biometrika tables for statistician*. New York: Cambridge University Press.
- Piji-Küçük, D., & Uzun, Y.B. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 327-345.
- Profetto-McGrath, J. (2003). The relationship of critical thinking skills and critical thinking disposition of baccalaureate nursing students. *Journal of Advanced Nursing*, 43(6), 569-577.
- Rudd, R., Baker, M., & Hoover, T. (2000). Undergraduate agriculture student learning styles and critical thinking abilities: Is there a relationship. *J. Agric. Education*, 41(3), 2-12.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve Lisrel ile pratik veri analizi: Analiz ve raporlaştırma*. Ankara: Anı.
- Shin, K.R., Lee, J.H., Ha, J.Y., & Kim, K.H. (2006). Critical thinking tendencies in baccalaureate nursing students. *Journal of Advanced Nursing*, 56(2), 182-189.
- Sönmez, V. (2005). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı.
- Sungur, O. (2014). Korelasyon analizi. Ş. Kalaycı (Edt.). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (ss. 116-125). Ankara: Asil.
- Şahinel, S. (2007). Eleştirel düşünme. Ö. Demirel (Edt.). *Eğitimde yeni yönelimler*. Ankara: Pegem.
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston, Pearson Education, Inc.
- Terzi, A.R. (2008). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Detay.
- Tozlu, N. (1997). *Eğitim felsefesi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tümkeya, S. (2011). Fen bilimleri öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri ve öğrenme stillerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 215-234.
- Yıldırım, H.İ., & Şensoy, Ö. (2011). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri üzerine eleştirel düşünme becerilerini temel alan fen öğretiminin etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2), 523-540.
- Yılmaz, K., Altinkurt, Y., & Oğuz, A. (2012). İlköğretim ve ortaöğretim okulu öğretmenlerinin eğitim inançları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 1-19.
- Wiles, J., & Bondi, J. (2007). *Curriculum development: A guide to practice*. New Jersey: Pearson Merrill Orentice Hall Inc.

Öğretmen Adaylarının Ortaokul Fen Deneylerini Yapılandırmacı Yaklaşımına Dayalı Tasarlama Düzeylerinin ve Tasarım Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi

Designing Lab Experiments Based on Constructivist Approach: A Junior-High Preservice Science Teachers' Case

Elif BENZER*

Gülfem MUŞLU KAYGISIZ**

Öz

Bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının ortaokul fen deneylerini yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlama düzeylerinin ve bu tasarım hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma grubunu İstanbul'daki bir üniversitenin eğitim fakültesi fen bilgisi öğretmenliği üçüncü sınıfında öğrenim gören 50 öğretmen adayı oluşturmuştur. Veriler, öğretmen adaylarının tasarladıkları deneylerin raporları, raporlar için değerlendirme formu ve tasarım hakkındaki görüşlerin incelendiği altı açık uçlu soru ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler nitel çözümleme yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlamadaki düzeyleri yüksek bulunmuştur. Aynı zamanda öğretmen adaylarının ortaokul fen deneylerinin yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlamayı eğlenceli ve faydalı buldukları, fen deneylerinin yalnızca geleneksel yaklaşımla yapılabileceği algılarının değiştiği ve öğretmen olduklarında laboratuvar uygulamalarını bu yaklaşımla yürütmek istedikleri tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı fen deneyleri, fen eğitimi, öğretmen adayları.

Abstract

The aim of the current study was to find out to what extent junior-high preservice science teachers' design their lab experiments according to the constructivist approach and also to find out their views on it. The participants of the study were 50 third year preservice teachers getting education in a state university in Istanbul. The data were collected through lab reports, an evaluation form for their lab reports, and six open-ended questions related to their views on the design of the experiments. The data were analyzed qualitatively. The results showed that the preservice teachers' are in a high level in designing experiments constructively. The teachers said that designing experiments constructively is fun and fruitful. They also said that their views on lab experiments could only be designed in a traditional way have changed and they would like to design their classes following constructivist approach in the future.

Key Wordsconstructivist approach science experiments , science education, preservice teachers

Giriş

Rousseau'dan Piaget'ye kadar bütün psikologlar tecrübe ve uygulamaların öğrenmede temel teşkil ettiğini vurgulamışlardır. Bu uygulamalardan biri olan laboratuvar uygulamaları bilişsel, duyuşsal ve psikomotor beceri alanları gibi öğrenmenin birçok boyutuna önemli katkı yapar (Watson, 1978). Yüz yıldan fazla bir süredir laboratuvar uygulamalarının fen eğitiminin amaçlarını gerçekleştirmede önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir (Hofstein, Mamlok-Naaman, 2007). İlk dönemlerde deneyler “yemek kitabı yaklaşımı” olarak adlandırılan geleneksel yaklaşım ile yürütülmüştür (Bates, 1978).

1960'lı yılların başında öğrencilerin laboratuvar uygulamalarında araştırma-keşif yapmaları, sorgulamaları ve problem çözme etkinliklerinde bulunmaları önem kazanmıştır (Hofstein, 2004). 1960'lar sonrasında “Biz ne biliyoruz?” sorusundan “Biz nasıl biliyoruz?”a doğru değişim göstermiştir (Bates, 1978). 1960-80'li yıllarda fen laboratuvarının fen eğitimindeki etkinliğini belirlemek çok sayıda çalışma yapılmıştır (Hofstein, 2004). 1990 yılında Tobin, fen laboratuvarı ile ilgili yapılan tüm çalışmaları birleştirerek; öğrencilere fen kavramlarını ve bilimsel bilgilerini yapılandırabilmeleri için araç-gereçleri değiştirme fırsatları verilirse laboratuvarında anlamlı öğrenmenin mümkün olduğunu belirtmiştir (Akt. Hofstein ve

* Dr., Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, elif.benzer@marmara.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gulfem.muslu@hku.edu.tr.

Mamlok-Naaman, 2007). Burada öğrencilerin bilgiyi kendilerinin yapılandırdıkları laboratuvar uygulamalarından söz edilmektedir. Nakhleh (1994) özellikle yapılandırmacı öğrenme teorisini dikkate alarak laboratuvar ortamında öğrencilerin bilgilerini tam olarak yapılandıramadıklarını ve laboratuvarın sadece öğrencilerin el becerilerini geliştirdikleri bir yer olmaktan öteye gidemediğini belirtmiştir (Akt. Nakiboğlu vd., 2001). Geleneksel laboratuvar uygulamaları bilinen kavram ve yasaları denetleyen, gösteren ve doğrulayan bir öğrenme ortamı sunar (Campbell ve Bohn, 2008). Çeşitli kaynaklarda geleneksel yaklaşımın öğrencilere anlamlı öğrenmelerini sağlayacak olanaklar tanımadığı (Hamza, 2010), problem çözme, hipotez kurma, bilgi ve becerileri farklı durumlar için kullanma, hipotezleri deneylerle test etme, deneysel verileri çözümlenme gibi becerileri geliştirmek için fırsatlar sunmadığı (Reid ve Shah, 2007) belirtilmiştir. Bu yüzden laboratuvar eğitimi reformlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Abdulwahed ve Nagy, 2008).

21. yüzyıl, fen eğitiminde laboratuvar uygulamalarının potansiyeli ve zorlukları ile başa çıkmak için yeni bir çerçeve sunmuştur. Bu dönem, fen öğrenimi-öğretiminin içerik ve pedagojik açıdan incelendiği ve anlamlı bir fen eğitiminin şekillenmesi için yeni standartlarla bir reform dönemidir (Hofstein vd, 2008). Bu reformlar farklı türlerde laboratuvar uygulamalarının geliştirilmesini sağlamıştır.

Yapılandırmacı Yaklaşım Dayalı Laboratuvar Uygulamaları

Yapılandırmacı yaklaşım öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımını sağlamaya yönelik olup yeni bilgilerin bireyin var olan bilgileriyle ilişkilendirilerek anlamlı öğrenmenin gerçekleşeceğini savunmaktadır (Balım vd., 2009). Öğrenme sürecindeki bu durum, bir öğretmenden aktarılan bilginin pasif ediniminden ziyade aktif yapılandırmalarla oluşturulmasını sağlar (Franklin, 2012). Yapılandırmacılık üzerine temellendirilen öğretim stratejileri, öğrencileri cesaretlendirerek ve bilişsel çelişkiyi teşvik ederek önemli gelişmeler sağlar. Laboratuvar çalışmaları da yapısalcı öğrenme-öğretme yaklaşımına imkan tanıyabilen öğrenci merkezli stratejilere uygun aktif öğrenme etkinliklerinden biridir (Ketpichainarong vd., 2010).

Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı laboratuvarda deneyden hareketle bilgi ve becerilerin yapılandırılması söz konusudur. Öğrenci deneyini kendisi oluşturur, yorumlar, yapılandırır ve sonuçlandırır. Yapılandırmacı yaklaşımla deney tasarımında amaç; öğrencinin kusursuz deney ve gözlem yapması veya veri kaydetmesini, sonuç yazmasını sağlamaktan ziyade bir problemi nasıl çözeceğini öğrenmesini, sorgulayıcı, eleştiren ve düşünme becerisi gelişmiş birey olmasını sağlamaktır. Tüm bu noktalar göz önünde bulundurularak yapılandırmacı yaklaşıma dayalı laboratuvar uygulamalarıyla geleneksel laboratuvar uygulamaları arasındaki farklara Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı laboratuvar uygulamalarıyla geleneksel laboratuvar uygulamaları arasındaki farklar

Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı laboratuvar	Geleneksel yaklaşıma dayalı laboratuvar
1. Deneyler vasıtasıyla yeni bilgiler, eski bilgilerle bağlantı kurulup anlamlandırılarak öğrenilir.	1. Bilgi hazır verilir veya doğrulanır.
2. Öğrenci deneyi tüm yönleriyle, öğretmenin rehberliğinde, kendi tasarlar ve yapar. Sonuca kendi ulaşır.	2. Öğrenci önceden hazırlanmış yönergeler göre hareket eder.
3. Öğrencinin problem çözme becerilerini geliştirir.	3. Genelde problem çözme yoktur; varsa da çözüm yolu verilir.
4. Öğrenci neyi niçin öğrendiğinin farkındadır ve kendi öğrenmesinden sorumludur.	4. Öğrenci sadece kendini “bildiği sonuca” götüreceği yolu izler.
5. Öğrencinin analiz ve sentez becerilerini geliştirir.	5. Öğrenci hazır tabloları kullanır.
6. Öğrencinin deneye daha ilgili olmasını sağlar.	6. Öğrenci deneye daha ilgisiz/duyarsız kalabilir.

7. Deney sırasında hangi adımı niçin yaptığını düşünmek zorundadır.	7. Çoğu zaman sadece yönergeleri uygular. Nedenler üzerinde deney sırasında değil sonrasında yoğunlaşılır.
8. Hazırlanması ve değerlendirilmesi zordur.	8. Kolay hazırlanır.
9. Hazırlama ve uygulama aşamalarıyla daha fazla zaman alan bir yöntemdir.	9. Hızlı bir yöntemdir.
10. Öğretmen hem bilgiye hem de bilimsel yönetime tüm boyutlarıyla sahip olmalıdır.	10. Öğretmenin deneyin konusunu ve yapılışını bilmesi yeterlidir.

Yapılandırmacı yaklaşıma göre tasarlanan deneylerde her bir öğrencinin farklı bir problemi ve deney tasarımı olduğu için öğretmenin deneyle ilgili hem konu hem de bilimsel yöntem anlamında donanımlı olması gerekir. Bunu sağlamanın iki önemli koşulu vardır. Bunlardan ilki öğretmenlerin yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlanmasını bilmesi, ikincisiyse kalabalıklık gibi sorunları aşabilmek için daha önce yöntemi denemiş olmasıdır.

Yapılandırmacı yaklaşıma dayanan bir laboratuvarında öğretmen, öğrencileri kendi öğrenme süreçlerine teşvik etmek ve onlara rehberlik yapmak için; geliştirilecek bilgi alanını, araştırılacak yönleri ve öğrencilerin ulaşması gereken bilgi birleşimlerini düzenlemelidir. Böyle bir uygulamayla her öğrenci önceki bilgilerini gözden geçirir, birleştirir, tekrar yapılandırarak kayda değer bir öğrenmenin oluşturulduğu bilgi sürecinde başrol oyuncusu olur (Berionni ve Baldón, 2006).

Fen eğitiminde teori ve uygulamalarda genelde yapılandırmacılık kabul edilmesine rağmen pek çok öğrenme ve eğitim ortamında bilgilerin aktarılmasına odaklanılmıştır (Kapanadze vd, 2011). Ne yazıkki araştırmalar pek çok fen öğretmenin laboratuvarın kazanımlarından yeteri kadar yararlanmadıklarını (Hofstein, Lunetta, 2004), laboratuvar çalışmalarının düzgün bir şekilde yürütülmesinin umulandan daha az sıklıkla yapıldığını (Hofstein ve diğerleri, 2008) belirtmektedir. Laboratuvar uygulamalarının kalitesini artırmak için öğretmenlerin çeşitli yöntemler geliştirmeleri gerekmektedir (Eisenkraf, Anthes, 2008). Laboratuvar uygulamalarını geliştirmeye yönelik alanda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda; araştırmaya dayalı laboratuvar etkinliklerinin (Russell ve Weaver, 2011; Aydoğdu, 2009; Aydoğdu ve Ergin, 2008), sorgulamaya dayalı laboratuvarın (Duru vd, 2011; Güngör ve Seyhan, 2008; Lord ve Orkwiszewski, 2006), açık uçlu deney tekniğinin (Aydoğdu, 2009; Aydoğdu ve Ergin, 2008; Akpınar ve Yıldız, 2006; Yıldız, 2004), 3E, 5E, 7E modeliyle yürütülen deneylerin (Açıslı, 2010; Kanlı, 2007; Toprak, 2011) ve farklı laboratuvar etkinliklerinin (Ör; TGA, Bütünleştirici, Eleştirel düşünme temelli gibi) (Arı ve Bayram, 2011; Bilen, 2009; Bilen ve Aydoğdu, 2010; Günay, 2006; Özdemir, 2011; Yeşilyurt vd., 2004; Koray vd, 2007; Koray vd., 2004) fen eğitiminde bilgi, tutum, beceri, kavram öğrenme vb. kazanımları geliştirmek için önemi ortaya konmaktadır.

Tümay (2001) üniversite öğrencilerinin başarıları ve kavramsal değişimleri üzerine genel kimya laboratuvarında kullanılan yapılandırmacı öğretim yöntemlerinin olumlu etkisi olduğunu bulmuştur. Arı (2008) tarafından yapılmış olan çalışmada yapılandırmacı yaklaşıma dayanan deney tasarımlarının lisans öğrencilerinin bilimsel başarı, bilimsel işlem becerileri ve laboratuvar performansına olumlu etkisinin olduğu bulunmuştur. Orhan ve Bozkurt (2009) Fen Bilgisi Laboratuvarı II dersinde yürüttükleri çalışmalarında yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olarak fotosentez konusunun öğretiminin geleneksel öğretime göre öğretmen adaylarının başarılarını artırmada daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı çeşitli stratejiler (React, 5E, TGA,vb.) ya da yapılandırmacı yaklaşım adı altında yapılan laboratuvar uygulamaları aynı yapılandırmacılık çatısı altında toplanabilmekle birlikte birbirinden farklı özellikler de barındırmaktadır. Bu çalışmada tasarlanan deneyler, yapılandırmacılık çatısı altında yürütülen laboratuvar uygulamalarına bir alternatif sunar. Örneğin Arı (2008)'nin çalışmasında Gagne-Briggs

eğitimsel dizayn teorisinden yola çıkılarak yapılandırıcı metotla eğitim verilmiştir. Bu çalışmada yapılan tasarımda ise öğretmenin yapılandırmacı yaklaşım için önemli olan üç ölçüte dikkat etmesi yeterlidir (Öğrencinin aktifleştirilmesi, deneyi tasarlaması, değerlendirilmesi). Bolat vd. (2012) fizik laboratuvarında yapılandırmacı yaklaşımınla ders işlemenin olumlu yönleri olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yapılandırmacı yaklaşıma dayalı yapılan iki çalışmada (Arı, 2008; Tümay, 2001) araştırmacılar lisans seviyesindeki deneyler için laboratuvarları yürütmüşler ve kimya içerikli konularda uygulama yapmışlardır. Orhan ve Bozkurt'un (2009) çalışmasında ise fotosentez konusuyla sınırlı olarak daha kısa süreli bir çalışma yürütülmüştür ve öğretmen adaylarının fotosentez konusuna ilişkin başarıları ve fen laboratuvarına yönelik tutumları üzerine çalışılmıştır. Bu çalışmada ise farklı olarak ortaokul seviyesindeki deneylerin öğretmen adayları tarafından yapılandırmacı yaklaşıma dayalı olarak tasarlanma düzeyleri ve konu hakkındaki görüşleri incelenmiş ve bu deneyler biyolojiye ilişkin tüm konularla (çevre ve hayat öğrenme alanı) sınırlandırılmıştır.

Eğitim fakültelerinde Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından 2006 yılında yapılan yeni düzenlemeyle (YÖK, 2007) fen bilgisi öğretmenliği lisans programında Fen Öğretimi Laboratuvar Uygulamaları 2 dersinin içeriğinde “fen ve teknoloji programından faydalanılarak deney tasarlama, sınıfta sunma” kazanımına yer verilmiştir. Bu bağlamda öğretmen adaylarının ortaokul deneylerini yeni ve çağdaş yaklaşımlara göre tasarlamaları önemlidir. Bu çalışmada problem cümlesi olarak “Fen bilgisi öğretmen adaylarının ortaokul fen deneylerini yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlama düzeyleri ve tasarım hakkındaki görüşleri nedir?” belirlenmiş ve fen bilgisi öğretmen adaylarının ortaokul fen deneylerini yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlama düzeylerini belirlemek ve tasarım hakkındaki görüşlerini incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın alt problemleri şöyledir:

1. Fen bilgisi öğretmen adaylarının ortaokul fen deneylerini yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlama düzeyleri nedir?
2. Fen bilgisi öğretmen adayları ortaokul fen deneylerini yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlarırken giriş ve değerlendirme amaçlı hangi etkinlikleri kullanmaktadır?
3. Fen bilgisi öğretmen adaylarının ortaokul fen deneylerinin yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlanmasıyla ilgili görüşleri nelerdir?

Yöntem

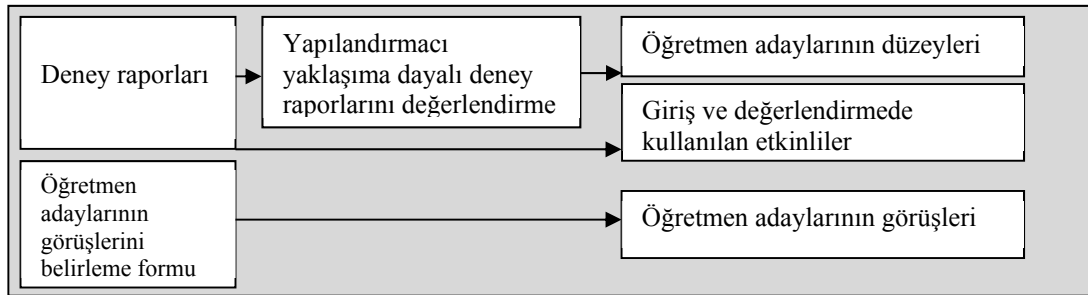
Bu çalışmada sürece ilişkin veriler elde edildiği için nitel bir araştırma modeli olan durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması bilimsel sorulara cevap aramada kullanılan ayırt edici bir yaklaşım olarak görülmektedir (Büyüköztürk vd., 2008). Çalışmaya konu olan ortam veya olayların bütüncül bir yorumunu hedefleyen durum çalışması, bir olgu veya olayın derinlemesine incelenmesine olanak veren araştırma desenidir (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Bu çalışmada incelenen durum öğrencilerin yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarımları ve tasarım hakkındaki görüşleridir.

Çalışma Grubu ve Özellikleri

Çalışma grubu büyükşehirdeki bir üniversitenin eğitim fakültesi fen bilgisi öğretmenliği ana bilim dalında üçüncü sınıfta öğrenim gören 35'i kız (%70) ve 15'i erkek (%30) toplam 50 öğretmen adayından oluşmaktadır. Çalışma grubundaki öğretmen adaylarının genel yaş ortalaması 21'dir. Çalışmanın fen bilgisi 3. sınıf öğretmen adaylarıyla yapılmasının nedeni, lisans programı ders içeriklerine göre ortaokul fen deneylerinin uygulamasının yer aldığı Fen Öğretimi Laboratuvarı Uygulamaları 2 dersinin fen bilgisi öğretmenliği 3. sınıfta bulunmasıdır. Çalışma grubundaki öğretmen adaylarının seçimi küme örnekleme yöntemine göre yapılmıştır (Özen ve Gül, 2007). Çalışma grubu, yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlamayla ilgili belirli özellikleri dikkate alınarak amaca dayalı seçilmediği için seçkisizlik ilkesine dayanan küme örneklemeyle belirlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın alt problemlerine yanıt bulmak için toplanan veri çeşitlerine Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1: Veri toplama araçları

Birinci alt problemdeki verileri toplamak için deney raporlarını değerlendirme formu, ikinci alt problem için doğrudan deney raporları, üçüncü alt problemdeki verileri toplamak için ise açık uçlu soruların bulunduğu öğretmen adaylarının tasarımla ilgili görüşlerini belirleme formu kullanılmıştır (Şekil 1).

Öğretmen Adaylarının Deney Raporlarını Değerlendirme Formu:

Eisenkraft ve Anthes (2008)’e göre öğrencilerin laboratuvar uygulamalarını değerlendirmek için daha önceden kararlaştırılan ölçütlerden bir form oluşturulmalıdır. Bu çalışmada öğretmen adaylarının deney raporlarını değerlendirmek için araştırmacılar tarafından “yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney raporlarını değerlendirme formu” hazırlanmıştır. Bu form, öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarımını hangi düzeyde yaptıklarını belirlemek için sayısal veriler elde edilmesinde kullanılmıştır. Çalışmada form hazırlanırken öncelikle alanyazın taraması yapılmış ve yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde deneylerin nasıl hazırlanabileceği göz önünde bulundurularak sorular belirlenmiştir. Her bir soru ise raporlarda gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği veya kısmen gerçekleştirildiği şeklinde üçlü derecelendirmeye araştırmacılar tarafından ayrı ayrı tabii tutulmuştur ve görüş birliği hesaplanmıştır. Görüş birliği için Miles ve Huberman (1994)’ın “Görüş birliği/(Görüş birliği+Görüş ayrılığı)x100” formülü kullanılmıştır. Bu formüle göre araştırmacılar arasındaki görüş birliği %94 olarak hesaplanmıştır. Hazırlanan formun içerik bakımından kontrolü araştırmacılar haricinde iki fen eğitimi uzmanı ile dil ve anlaşılabilirlik bakımından kontrolü ise bir dil uzmanı tarafından yapılmıştır. Son hali 22 sorudan oluşan değerlendirme formu öğretmen adaylarının deney raporları değerlendirilirken hangi ölçütlerin kullanılacağından haberdar olmaları için uygulama öncesinde çalışma grubuna verilmiştir.

Öğretmen Adaylarının Deney Raporları

Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlanan deneyler, raporlar halinde toplanmıştır. Bu raporlar; giriş ve değerlendirme etkinliklerinde öğretmen adaylarının hangi yaklaşımı (yapılandırmacı/geleneksel) benimsediklerine yönelik verileri toplamada kullanılmıştır.

Öğretmen Adaylarının Görüşlerini Belirleme Formu

Öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarladıkları deneyler hakkındaki görüşleri yazılı olarak altı açık uçlu soru vasıtasıyla toplanmıştır. Açık uçlu soruların geçerliliğini ve güvenilirliği sağlamak için aşağıdaki işlemler yapılmıştır:

1. İlgili alanyazın incelemesi sonucunda konuyla ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu doğrultuda yapılandırmacı yaklaşımın tanımı, olumlu ve olumsuz özellikleri, geleneksel yaklaşıma dayalı uygulanan deneylerden farkı ve ortaokulda uygulanma imkânı gibi konularda öğretmen adaylarının görüşlerini ifade edebilecekleri dokuz soru belirlenmiştir. Araştırmada

kullanılan soruların içerik bakımından uygunluğu iki fen eğitimcisi, anlam bakımından anlaşılabilirliği içinde bir dil uzmanı tarafından kontrol edilmiştir. Aynı zamanda sorular çalışma grubunda olmayan 4. sınıf öğretmen adaylarına yöneltilmiş ve soruların nasıl anlaşıldığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda da birbiri ile aynı anlama gelen iki soru ve anlaşılmayan bir soru formdan çıkartılmıştır.

2. Nitel çalışmalarda iç güvenilirliği elde edilen verilerin iki farklı kişi tarafından incelenerek karşılaştırılması ile artırılabilir (Büyüköztürk vd., 2008). Yapılan çalışmada öğretmen adaylarının cevapları her iki araştırmacı tarafından çözümlenmiş ve çözümlenmeleri %82 oranında uzlaşma göstermiştir. Bu hesaplama, Miles ve Huberman (1994)'ın "Görüş birliği/(Görüş birliği+Görüş ayrılığı) $\times$ 100" formülü ile yapılmıştır.

3. Çalışma grubuna, çözümlene sonucunda edinilen bulgular söylenerek görüşlerinin doğru bir şekilde anlaşılıp anlaşılmadığı sorulmuştur.

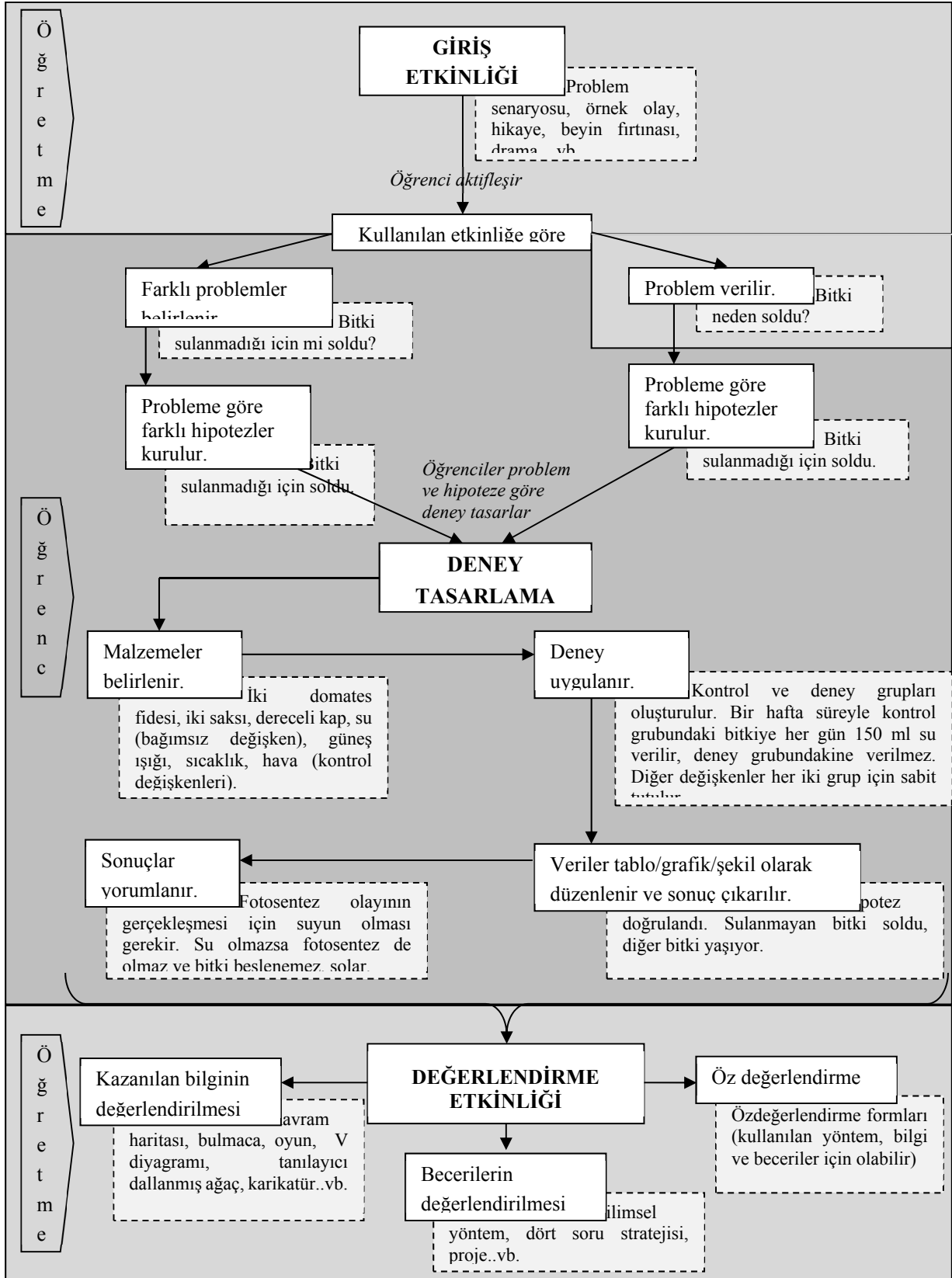
Açık uçlu soruların dış geçerliğinin artırılabilmesi için araştırmanın her bir aşamasının çok iyi açıklanması gerekir (Büyüköztürk vd., 2008). Buradan hareketle araştırma süreci boyunca yapılan her bir uygulama ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Çalışmanın güvenilirliğini arttırmak için veriler, bulgular kısmında doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

Uygulamanın yapılması

Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarımları hazırlık aşaması (uygulama öncesi) ve uygulama aşamasından (uygulama süreci) oluşmaktadır.

Hazırlık aşaması

Çalışmada fen deneyleri yapılandırmacı yaklaşımı oluşturan üç temel özellik dikkate alınarak üç aşamada tasarlanmıştır: (i) *Öğrencinin aktifleştirilmesi*: Öğrencinin zihni aktifleştirilmediği zaman öğrenme sürecinin başarısı en baştan yenilgiye uğrar. Öğrenciyi aktifleştirmek ise öğrencinin deney konusuna olan ilgi, merak ve önbilgisine bağlı olduğu kadar öğretmenin bu konuyu öğrencilerin yaş ve hazırbulunuşluk seviyesine uygun, ilgi ve merak uyandıracak etkinlikler kullanma becerisine bağlıdır. (ii) *Deney süresince öğrencinin bilgiyi kendisinin yapılandırmasına izin verilmesi*: Yapılandırmacı öğrenmede öğrenciler bilgiyi yapılandırmak için aktif olmak durumundadır (Mentiş ve Taş, 2005). Aktif öğrenmeyle öğrenme daha kalıcı olur (Gürol, 2003). Bu bağlamda öğretmenin öğrenciyi bilgi kaynağına yönelten bir rol üstlenmesi gerekir. (iii) *Alternatif yöntemlerle kazanımların değerlendirilmesi*: Çoğu zaman deney sonucunda öğrencilerin hangi kazanımları edindiği belirlenmemektedir. Deney sonucunda değerlendirilen çoğu kazanım ise maalesef genelde bilgi düzeyinin değerlendirilmesi ile sınırlı kalmaktadır. Deneyden kazanılan bilgilerin değerlendirilmesi ise sıklıkla test gibi geleneksel değerlendirme yöntemleri ile yapılmaktadır. Oysa hem deney süresince hem de deney sonunda öğrencilerin kazanımları bilgi, beceri, tutum, bilimsel yöntemi kullanma, düşünme ve üst biliş gibi farklı alanlarda olabilmektedir. Bu bağlamda deneyler vasıtasıyla öğrencilerde her bir alanda oluşabilecek kazanımların belirlenmemesi ve öğrencilere bu konuda cesaretlendirme, eksikliklerini gidermeleri için fırsatlar verilmemesi eğitimin gelişimi adına atılacak adımların önünde engel olmaktadır. Bu çalışmada yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deneylerin tasarlanması ve uygulanmasına yönelik yukarıda belirtilen üç aşamayı esas alan bir şema oluşturulmuştur (Şekil 2). Şekil 2'de üç aşamada verilen deneyler tasarım açısından hazırlayan kişiye göre (öğretmen veya öğrenci) düzenlenmiştir. Uygulamada ise tüm aşamaların öğrenciler tarafından aktif olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Şekil 2: Fen deneylerinin yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlanması.

Uygulama aşaması

Çalışmanın uygulama aşaması 2010-2011 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında yapılmıştır. Bahar dönemi başında neyi, nasıl ve ne zaman yapacakları yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlanan bir deney raporu örneğiyle birlikte öğretmen adaylarına araştırmacılarından biri tarafından bir plan dâhilinde sunulmuştur. Bu planda öğretmen adaylarına değerlendirilecekleri ölçütler, sunum yapacakları ve raporları teslim edecekleri haftaların tarihleri verilmiştir. İlgili bilgilere ilişkin zaman çizelgesi Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Çalışma grubunun uygulama zaman çizelgesi

Haftalar	Gruplar	10 Mayıs	17 Mayıs	24 Mayıs	31 Mayıs
1. Hafta	1-11.	Deney sunumu	Rapor teslimi		
2. Hafta	12-18.		Deney sunumu	Rapor teslimi	
3. Hafta	19-25.			Deney sunumu	Rapor teslimi

Öğretmen adaylarına deney sunumlarından sonra raporlarını eleştiriler doğrultusunda düzeltebilmeleri için teslim tarihi olarak bir hafta sonrası verilmiştir. Çalışmanın uygulama süreci şöyledir. İlk basamakta Fen ve Teknoloji Öğretim Programından (MEB., 2006) ortaokul çevre ve hayat öğrenme alanı ünitelerinden öğretmen adaylarının çalışmada yer verilen ölçütler kapsamında başarıyla gerçekleştirebilecekleri onbir deney seçilmiştir. Bu deneylere ilişkin bilgiler Tablo3 de verilmiştir

Tablo 3: Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlanan fen deneylerinin içerikleri

No	Deneyin adı	Sınıf /Ünite	İçerdiği kazanım/kazanımlar
1	Tohumun çimlenmesi: Işık ve sıcaklığın etkisi	6/1	K6.2: Çimlenmeye etki eden faktörleri kontrollü deneylerle gözlemleyerek elde ettiği verileri kaydeder ve yorumlar
2	Tohumun çimlenmesi: Nem ve havanın etkisi	6/1	
3	Bitkim neden farklı büyüdü?: Işık, sıcaklık ve suyun etkisi	6/1	K 6.3: Büyüme için gerekli etkenlerin neler olduğunu kontrollü deney yaparak gözlemler
4	Kemiğe ne olacak?	6/5	K1.1: Kemiğin kısımlarını ve görevlerini belirtir.
5	Bil bakalım	7/1	K4.3: Duyu organlarının hangi tür uyarıları aldığını ve bunlara nasıl cevap verildiğini açıklar.
6	Burnumuz olmasaydı?	7 /1	K4.4: Koku alma ve tat alma arasındaki ilişkiyi deneyle gösterir
7	Yapraktan yeni bitkiye	8 /1	K1.4: Mitozun canlılar için önemini belirterek büyüme ve üreme ile ilişkilendirir.
8	Maya çiçek mi açacak?	8 /1	
9	Kontrollü deney	8 /6	K1.4: Fotosentezde ışığın gerekliliğini deney yaparak gözlemler
10	Bitkiler ne zaman solunum yapar?	8 /6	K1.10: Solunumun canlılar için önemini tartışır. K1.11: Oksijenli solunum sonucunda oluşan ürünleri deney yaparak gösterir.
11	Balon neden şişti?	8 /6	K1.14: Günlük yaşamdan oksijensiz solunum ile ilgili örnekler verir. K1.15: Oksijenli solunum denklemi ile fotosentez denklemini karşılaştırarak ilişki kurar.

2. İkinci basamakta öğretmen adayları ikiye bölünmüş gruplara ayrılmışlardır. Bu işlem araştırmacılarından biri tarafından yapılmıştır. Grupların her birine belirlenen deneylerden biri gelecek şekilde rastgele dağıtım yapılmıştır. Dağıtım sonrasında öğretmen adaylarına hazırlanmaları için kırkbeş günlük bir süre verilmiştir. Bu süre içerisinde öğretmen adayları yapılandırmacı yaklaşıma göre giriş, deneyi tasarlama ve değerlendirme aşamalarını hazırlamışlardır. İşlem basamaklarını tasarlarken deneye orijinallik katılması istenmiştir. Burada öğretmen adaylarına öğretmen olduklarında deney tasarımının ortaokul öğrencileri tarafından yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

3. Bu basamakta öğretmen adayları yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarladıkları deneyleri laboratuvar ortamında sunmuşlardır. Sunum için gruplara 8-10 dakikalık zaman verilmiştir.

Sunumlar hem araştırmacı, hem dinleyenler hem de sunanlar tarafından bir tartışma ortamında değerlendirilmiştir.

4. Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlanan deney, yapılan tartışma doğrultusunda grup tarafından tekrar gözden geçirilmiş ve raporlandırılarak sunumdan bir hafta sonra teslim edilmiştir.

5. Öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlama ve uygulama hakkındaki görüşlerini almak için açık uçlu soruların bulunduğu formun raporla birlikte teslim edilmesi istenmiştir.

Verilerin Çözülmesi

Çalışmada toplanan veriler, kullanılan veri toplama araçlarının özelliklerine göre üç farklı başlık altında toplanmıştır.

Öğretmen adaylarının deney raporlarını değerlendirme formu

Öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarladıkları fen deneyi raporlarının puanlandırılması için kullanılan form, üçlü derecelendirmeye göre hazırlanmış 22 sorudan oluşmaktadır. Öğretmen adayları formdaki soruları eksiksiz bir şekilde yerine getirdilerse üç puan, kısmen hazırladıysa iki puan, sorulara yönelik bir uygulama bulunmuyorsa bir puan almışlardır. Formu oluşturan üç aşamadan herhangi biri için etkinlik yapılmadıysa (Örneğin, giriş etkinliği hazırlamadan deneyin yapılmasına geçilmişse) ilgili bölüm (Örneğin giriş bölümündeki beş soru) ya da sorular için hiçbir uygulama yapılmadıysa sıfır puan verilmiştir (Tablo 4). Böylece giriş etkinliği hazırlamayan veya hazırlayan ama hatalı yapan öğretmen adayları arasındaki farklılık ortaya konmaya çalışılmıştır. Formu oluşturan diğer aşamalar için de aynı değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeye göre yirmiiki soruluk formun her bir sorusundan en fazla üç puan olmak üzere tüm formdan alınabilecek en yüksek toplam puan 66'dır. Bulgular kısmında her bir soru ve genel toplam için ortalama puan alınarak tablolar oluşturulmuştur. Bu tablolara ilişkin örnek, Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney raporlarını değerlendirme formunun puanlandırılması (giriş aşaması örneği)

	Giriş hazırlanmış ise		etkinliği	Giriş etkinliği yok ise
	Evet	Kısmen	Hayır	
1.Deneye başlamadan önce bir etkinlikle öğrencinin dikkati toplandı mı?	3	2	1	0
2.Etkinlik yapılandırmacı yaklaşıma uygun hazırlanmış mı?	3	2	1	0
3.Yapılan etkinlik deneye/deney konusuna uygun mu?	3	2	1	0
4.Etkinliğin dayandığı alan bilgisi doğru mu?	3	2	1	0
5.Etkinlikten deneye geçiş tutarlı mı?	3	2	1	0

Öğretmen adaylarının düzeylerini değerlendirmek için bir veri kaynağı olarak kullanılan raporlar, aynı zamanda değerlendirme formuyla yapılan puanlandırmanın nasıl bir içeriğe dayandığına yönelik örnekler vermek amacıyla da kullanılmıştır. Bu aşamada değerlendirme formunda bulunan üç bölüm için öğrencilerin hazırladıkları raporlardan örnekler sunulmuştur.

Öğretmen adaylarının deney raporları

Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlanan deneylerin giriş ve değerlendirme aşamalarında kullanılan etkinliklerin sıklığı araştırmacılar tarafından hesaplanmış ve yüzdeleriyle birlikte en fazla kullanılan yöntem/tekniklerden en aza doğru sıralaması yapılmıştır. Veriler tablolaştırılarak ve en fazla sıklıkta kullanılan iki etkinlik için örnekler verilerek sunulmuştur.

Öğretmen adaylarının görüşlerini belirleme formu

Öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarımı hakkındaki görüşlerini belirlemek için açık uçlu sorular kullanılmıştır. Açık uçlu sorulara verilen yanıtlar verilerden çıkarılan kodlar vasıtasıyla içerik çözümlemesi kullanılarak değerlendirilmiştir (Punch, 2005). İçerik çözümlemesiyle kod oluşturma sürecinde Creswell (2008) belirttiği beş adım kullanılmıştır. Çalışmada öğretmen adaylarının cevapları farklı zamanlarda araştırmacılar tarafından iki kez kontrol edilerek ayrı ayrı kodlanmış ve görüş birliğine varılamayan kodlar çıkarılmıştır. Kodlar oluşturulduktan sonra her bir soru için en fazla sıklıkta bulunan koddan en aza doğru sıralama yapılmış ve sadece bir kez tekrarlanan kodlar çalışmada çok fazla yer tutmaması için “diğer” kodu altında toplanmıştır. Kodlar, sıklık ve yüzdeleriyle tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölüm, öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlama düzeylerini, merak uyandırma ve değerlendirme amaçlı kullandıkları etkinlikleri ve tasarım hakkındaki görüşlerini içermektedir. Bulgular çalışmanın alt problemlerine göre üç başlık altında toplanmıştır.

Öğretmen Adaylarının Fen Deneylelerini Yapılandırmacı Yaklaşıma Dayalı Tasarlama Düzeyleri

Bu başlık altında “Fen bilgisi öğretmen adaylarının ortaokul fen deneylelerini yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlama düzeyleri nedir?” alt problemi kapsamında raporların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Değerlendirmenin ilk kısmında öğretmen adaylarının raporlardan aldıkları en düşük, en yüksek ve ortalama puanlara yer verilmiştir (Deneyler iki kişilik gruplar halinde tasarlandığı için toplam sıklık, N=25’tir). Sonraki kısımda ise değerlendirme formunda bulunan her soru için alınan en düşük, en yüksek ve ortalama puanlar tablolaştırılmış ve öğretmen adaylarının tasarladıkları deneylelerden biri puanlandırıldığı şekliyle yapılan değerlendirmeye örnek olarak verilmiştir.

Tablo 5: Yapılandırmacı Yaklaşıma Dayalı Deney Raporlarından Alınan Puanlara İlişkin Bulgular

	Öğretmen adaylarının aldığı				Formdan		
	En düşük puan	Sıklık N=25	En yüksek puan	Sıklık N=25	alnabilecek en yüksek puan*	Ortalama puan	Mutlak başarı Yüzdesi
Giriş etkinliği	8	1	15	15	15	13,65	91
Deney tasarlama	13	1	39	2	39	31,44	80,6
Değerlendirme etkinliği	4	1	12	4	12	9,48	79
Genel toplam	34	1	66	2	66	54,56	82,6

*Formdan alınabilecek en düşük puan sıfırdır.

Öğretmen adaylarının değerlendirme formunun her bir aşamasından ve genelinden aldıkları en yüksek puanlar aynı zamanda formdan alınabilecek en yüksek puanlara eşittir. Öğretmen adayları en yüksek puanı daha fazla sıklıkla giriş etkinliğini tasarlamadan almışlardır. Ortalama puanlar ise yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarımı değerlendiren formun her bir aşamasından ve genel toplamdan alınabilecek en yüksek puana yakındır (Tablo 5). Ayrıca öğretmen adaylarının formun her bir aşamasından aldıkları mutlak başarı yüzdesi de (Mutlak başarı yüzdesi=(ortalama/max puan)*100) genel başarılarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretmen adayları genel olarak her bir aşamadan yüzde seksen ve üzerinde başarı göstermişlerdir. Aşağıda değerlendirme formunu oluşturan her bir aşamadaki sorulardan alınan en yüksek, en düşük ve ortalama puanlar, yapılan puanlandırmanın örnekleriyle birlikte sırayla verilmiştir. Bütün gruplarda formdaki üç aşama için de etkinlikler hazırlandığından grupların hiçbiri sıfır puan almamıştır.

Tablo 6. Değerlendirme formu giriş etkinliği sorularından alınan puanlara ilişkin bulgular

Değerlendirme Formu Soruları		En düşük puan	En yüksek puan	Ortalama puan
Giriş etkinliği	1.Deneye başlamadan önce bir etkinlikle öğrencinin dikkati toplandı mı?	2	3	2,76
	2.Etkinlik yapılandırıcı yaklaşıma uygun hazırlanmış mı?	2	3	2,84
	3.Yapılan etkinlik deneye/deney konusuna uygun mu?	1	3	2,64
	4.Etkinliğin dayandığı alan bilgisi doğru mu?	1	3	2,8
	5.Etkinlikten deneye geçiş tutarlı mı?	2	3	2,6
	Genel ortalama	1	3	2,73

Öğretmen adaylarının giriş etkinliği ile ilgili her bir sorudan aldıkları puanların genel ortalaması tam puana yakındır (Genel ort.=2,73 $\approx$ 3, Tablo 6). Öğretmen adayları etkinliği yapılandırıcı yaklaşıma göre hazırlama, etkinlikte alan bilgisini doğru kullanma sorularından diğer sorulara göre daha yüksek puan ortalamasına sahip olmuşlardır. Bununla birlikte en düşük puan ortalaması, deney tasarımına geçişi sağlayan giriş etkinliğini deneyle bütünleştirme sorularında (3. Ve 5.sorular) olmuştur. Aşağıda öğretmen adaylarının hazırladığı giriş etkinliğinden bir örnek puanlandırılmasıyla gösterilmiştir.

“Mehmet ile Ali bir hafta öncesinden pastaneye gitmek için sözleşmişlerdi. Mehmet uzun zamandır pasta yememişti ve Ali ile birlikte pastaneye gitmek istemişti. Ancak o gün nezle olmuştu. Burnunu silmekten burnu kıpkırmızı olmuştu. Buna rağmen pastaneye gitti ve pasta yemek istedi. Sizce pastanede neler oluyor? (3.soru:3puan)

Mehmet'in franbuazlı pastanın tadını eski yedikleri kadar iyi alamamasının (4.soru:3puan) sebebi nedir?.. Öğrencilerin düşünceleri alınır (2.soru:3puan) ve deneye geçiş yapılır (5.soru:1puan).”

Yukarıda verilen örnekte, giriş etkinliğinin öğrencilerin dikkatini çekecek nitelikte olduğu (1.soru), doğrudan bilgi aktarmadığı, öğrencileri düşünmeye sevk ettiği, bu sebeple de yapılandırıcı yaklaşıma uygun hazırlandığı (2.soru), deneyde amaçlanan koku ve tat alma arasındaki ilişkinin incelenmesi konusunu yanlışsız içerdiği (3., 4. soru), deney tasarımına geçerken etkinlikle ilişki kurmadığı (5.soru) görülmektedir.

Öğretmen adaylarının deney tasarımı ile ilgili her bir sorudan aldıkları puanlar ve genel ortalaması hesaplanmıştır. Tablo 7’de öğretmen adaylarının aldıkları puanlara ilişkin olarak hazırlanmıştır.

Tablo 7: Değerlendirme formu deney tasarımı sorularından alınan puanlara ilişkin bulgular

Değerlendirme Formu Soruları		En düşük puan	En yüksek puan	Ortalama puan
Deney tasarımı	6.Deney belirli bir problemi çözmek/amacı gerçekleştirmek için yapılıyor mu?	1	3	2,92
	7.Deneyin tasarımı problemin çözümü için/amacı gerçekleştirmede yeterli mi?	1	3	2,8
	8.Deneydeki malzemeler yapım aşamasında yerli yerinde kullanıldı mı?	1	3	2,84

9.Deneydeki malzemeler deneyin amacına/problemine ve tasarımına uygun mu?	1	3	2,92
10.Deney tasarımına orijinallik eklendi mi?	1	3	1,72
11.Deneyin tasarımında ön bilgilerle bağlantı kuruldu mu?	1	3	2,08
12.İşlem basamakları mantıklı bir bütünlük/sıra içinde mi?	1	3	2,84
13.Deneyle ilgili tablo/grafik/şekil kullanıldı mı?	1	3	2,4
14.Deneydeki ölçümler/bulgular doğru hesaplandı mı?	1	3	2,16
15.Problem/sorun/amaca yönelik sonuçlarda açıklama yapıldı mı?	1	3	2,6
16.Deney sonucunda yapılan bu açıklama doğru mu?	1	3	2,56
17.Tablo/grafik/şekiller doğru yorumlandı mı?	1	3	2,12
18.Deney sonucunda farklı kaynaklarla sonuç desteklendi mi?	1	3	1,48
Genel Ortalama	1	3	2,42

Öğretmen adaylarının deney tasarımı ile ilgili her bir sorudan aldıkları puanların genel ortalaması yüksektir (Genel ort.=2,42, Tablo7). Öğretmen adayları özellikle deney için problemi/amacı belirleme ve deney malzemelerini probleme/amaca ve deney tasarımına uygun seçme basamaklarını tam puana yakın bir seviyede hazırlamışlardır. Bununla birlikte deney tasarımının problem/amaca ulaşmasındaki yeterliliği, malzemelerin yerinde kullanılması ve işlem basamaklarının bütünlük içinde hazırlanması da yüksek ortalamayla doğru yapılmıştır. Deney tasarımında öğretmen adaylarının en zayıf oldukları basamaklar ise deney sonucunun farklı kaynaklarla desteklenmesi, deney tasarımına orijinallik eklenmesinde olmuştur. Aşağıda öğretmen adaylarının hazırladığı deney tasarlama aşamasından bir örnek puanlandırılmasıyla gösterilmiştir.

Konu: Bitkinin büyümesine ışığın etkisi...Giriş etkinliği verilmiş ve öğrencilerden zihinlerinde oluşan fikre göre aşağıdaki basamaklara göre bir deney tasarlama isteniyor...

Problem: Ne bulmayı bekliyorsunuz? (Işık miktarının bitkinin büyümesinde etkisi var mıdır?) (6.soru: 3puan)

Amaç: Neden bu deneyi yapıyorsunuz? (Işık miktarının bitkinin büyümesinde etkisi olduğunu göstermek) (6.soru:3puan)

Hipotez: Ne olacağını tahmin ediyorsunuz? Daha önceki bilgilerinizle tahmin ediniz. (Işık miktarının bitkinin büyümesinde etkisi vardır.) (11.soru: 3puan)

Bağımlı, bağımsız ve sabit değişkenleriniz neler? (Bağımlı değişken: Bitkinin büyümesi, Bağımsız değişken: Işık miktarı, Sabit değişken: Işık miktarı dışındaki tüm etkenler)

Materyaller: Hangi malzemeleri kullanacaksınız? (Aynı cins iki saksı bitkisi, aydınlık ve karanlık ortam, su) (9.soru: 3puan)

Deneyin yapılışı: Deneyi yaparken hangi basamakları izleyeceksiniz? (Bitkilerden biri güneş ışığını rahatça alabilecek bir yere (pencere önü), diğeri ise güneş ışığını alamayacağı karanlık bir yere (yatak-dolap arası)) konur. Aynı derece sıcaklıkta tutulmaya ve aynı miktarda su verilmeye özen gösterilir. Aynı odada oldukları için aldıkları hava miktarı da aynıdır. Bir hafta boyunca gözlenen bitkilerin durumları not edilir. (7, 8 ve 12.soru: 3puan; 10.soru: 1puan)

Test ve ölçüm: Deneyde neler oldu? Neler gözlemlediniz? (Bu bölümde görsel bilgi içeren tablolar doldurulur)

Sonuç: Neler öğrendiniz? (Araştırma tamamlama kağıdı kullanılır.)

Aşağıda araştırmanızı tamamlamanız için üç tane merkez başlık verilmiştir; 1)Yazı merkezi: Bitkinin yaşamında bir gün konulu bir yazı hazırlayınız. 2)Konuşma merkezi: Bitkinin büyümesi hakkında bir arkadaşınızla tartışınız. Şu sorulara cevap veriniz: Aydınlık ve karanlıktaki bitki nasıl görünüyor? Neden farklı göründüklerini düşünüyorsunuz? 3)Okuma merkezi:Deneyiniz hakkında değişik kitaplar okuyun, farklı kaynaklardan tarama yapın. Hazırlayacağınız kısa özeti arkadaşlarınızla paylaşmak için sınıfa getirin.

Bu kontrollü deneyin sonucunda öğrenci, karanlıktaki bitkinin büyümediğini, yapraklarının önce kahverengileştiğini daha sonra ise kuruyup döküldüğünü, ışık alan aydınlık bölgedeki bitkinin ise yapraklarının yeşil ve sağlıklı görüldüğünü, büyüme ve gelişimine devam ettiğini öğrenir (17.soru :2 puan). Güneş ışığı bitkinin büyümesi için gereklidir. Çünkü güneş ışığı alan bitki fotosentez yaparak besin üretir ve büyür, alamayan bitki ise beslenemez ve solar (15-16. soru: 3puan).

Kaynaklar: ftp://ftp-fc.sc.egov.usda.gov/ (18.soru: 2 puan)

Yukarıda verilen örnekte, deney tasarlama aşamasının çoğu basamağı tam olarak yerine getirilmiştir (1-9.sorular ile 11-16.sorular). Öğretmen adayları deney tasarımına orjinallik eklemelikleri (10.soru), tablolardan elde edilen verileri tablolardan bağımsız gibi yazdıkları (17.soru) ve kullanılan kaynakları metin içinde belirtmedikleri (18.soru) için eksik not almışlardır.

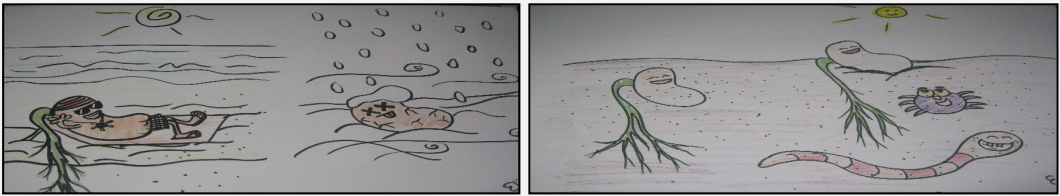
Öğretmen adaylarının değerlendirme etkinliği ile ilgili her bir sorudan aldıkları puanlar ve genel ortalaması hesaplanmıştır. Tablo 8’de öğretmen adaylarının aldıkları puanlara ilişkin olarak hazırlanmıştır.

Tablo 8: Değerlendirme formu değerlendirme etkinliği sorularından alınan puanlara ilişkin bulgular

Değerlendirme Formu Soruları		En düşük puan	En yüksek puan	Ortalama puan
Değerlendirme etkinliği	19.Alternatif değerlendirme yöntemleri kullanıldı mı?	1	3	2,68
	20.Değerlendirme soruları öğrencilerin deneydeki kazanımlarını tespit edecek nitelikte mi?	1	3	2,6
	21.Sorular alan bilgisi olarak doğru mu?	1	3	2,68
	22.Yapılandırmacı yaklaşım temel alınarak öz değerlendirme yapıldı mı? (olumlu-olumsuz)	1	3	1,52
	Genel ortalama	1	3	2,37

Öğretmen adaylarının değerlendirme etkinliği ile ilgili her bir sorudan aldıkları puanların genel ortalaması yüksektir (Genel ort.=2,37, Tablo 8). Öğretmen adayları alternatif değerlendirme etkinliklerini kullanmada, bu etkinlikleri deney kazanımlarını tespit edecek nitelikte hazırlamada ve etkinliklerdeki alan bilgisini doğru işlemede yüksek puan ortalamasına sahip olmuşlardır. Ancak öğretmen adayları yapılandırmacı yaklaşımı temel olarak öz değerlendirme yapmada ortalama puanda kalmışlardır (22.soru). Aşağıda öğretmen adaylarının hazırladığı değerlendirme etkinliğinden bir örnek puanlandırılmasıyla gösterilmiştir.

“Konu: Çimlenmeyi etkileyen faktörler: Sıcaklık ve Işık faktörleri...
Giriş etkinliği ve deney tasarımı yapılmış ve öğrencilerin değerlendirilmesi için etkinlik hazırlanıyor...
Aşağıda sizin için çizdiğim iki resim var. Bu resimlerden, yaptığımız deney sonucunda öğrendiklerinizden yararlanarak (20.soru:3puan) iki ayrı hikaye yazınız. ”

(19 ve 21.soru:3puan) (22.soru:1puan)

Yukarıdaki örnekte klasik değerlendirme yöntemlerinden farklı, kavram karikatürlerinden hikaye yazdırılarak alternatif değerlendirme kullanılmıştır (19.soru). Yapılan değerlendirme etkinliği deney konusu olan tohumun çimlenmesinde ışık ve sıcaklığın etkisi hakkında geri dönüt almak için hazırlanmıştır (20.soru). İlk karikatürde sıcak ortamda tohumun çimlendiği, çok soğuk ortamda ise çimlenmediği, ikinci karikatürde ise hem aydınlık (toprak üstü) hem de karanlık (toprak altı) ortamda tohumun çimlendiği gösterilmiştir. Bu sebeple alan bilgisi olarak doğru kurgulanmış bir değerlendirme etkinliğidir (21.soru). Öğretmen adaylarının genellikle yapılandırmacı yaklaşımı temel olarak olumlu veya olumsuz öz değerlendirme yapmadıkları görülmüştür. Bu nedenle bu konuda genel olarak yetersiz oldukları tespit edilmiştir (22.soru).

Yapılandırıcı Yaklaşım Dayalı Deney Tasarımında Kullanılan Giriş ve Değerlendirme Etkinlikleri

Bu başlık altında “Fen bilgisi öğretmen adayları ortaokul fen deneylerini yapılandırıcı yaklaşıma dayalı tasarlarken giriş ve değerlendirme amaçlı hangi etkinlikleri kullanmaktadır?” alt problemi kapsamında yapılan değerlendirmenin bulguları yer almaktadır. Öğretmen adayları deney tasarımlarını ortaokul fen ve teknoloji programındaki mevcut etkinlikten hareketle yaptıkları için deney tasarımı aşaması bu başlıkta yer almamıştır.

Öğretmen adaylarının deneyleri yapılandırıcı yaklaşıma göre tasarlarken girişte hangi etkinliği tercih ettiklerine yönelik bulgulara ve etkinliklerden en çok kullanılan iki tanesinin örneğine Tablo 9’da yer verilmiştir. Yirmibeş gruptan bazıları birden fazla giriş etkinliği kullandıkları için sıklık değeri toplam yapılan etkinlik sayısına göre hesaplanmıştır (N=37).

Tablo 9: Deney tasarımına giriş için kullanılan etkinlikler ve örnekleri

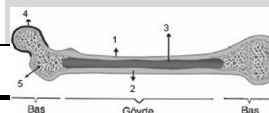
Giriş Etkinliği	Sıklık	Yüzde	En çok kullanılan etkinlik örneği	
			Hikaye	Açık uçlu sorular
Hikaye	7	19	(Konu: Yapraktan yeni bitkiye. Özeti verilmiştir.):	(Konu: Çimlenme üzerine sıcaklık ve ışığın etkisi):
Açık uçlu sorular	6	16	Ayşe çok sevdiği arkadaşı İremle saklambaç oynarken annesinin menekşesini düşürür. Korkarak dökülen yaprakların hepsini saksıya diker. Aradan birkaç hafta geçer ve Ayşe annesinin bir sürü menekşesinin olduğunu görür: Diktiği yapraklar büyümüş ve yeni menekşe bitkileri olmuştur.	Bitkiler nasıl oluşur? Tohumlar bu konuda yardımcı olabilir mi? Örneğin elma tohumundan elma ağacı oluşur mu? Peki hiç buzullarda veya çöllerde elma ağacı gördünüz mü? Bunun nedenini düşündünüz mü? Peki tohumu nereye ekeriz? Ektiğimiz yerin özellikleri nedir sizce?
Problem senaryosu	4	11		
Örnek olay	4	11		
Karikatür	3	8		
Oyun	3	8		
Kavram Haritası	2	5		
Deney föyü	2	5		
Çalışma kağıdı	2	5		
Diğer (Beyin fırtınası, drama, tartışma, benzetme)	4	11		

Öğretmen adayları, yüksek bir oranla hikaye (%19) ve açık uçlu sorular (%16) yardımıyla deney tasarımına başlamadan önce öğrencilerde merak uyandırmayı uygun görmüşlerdir (Tablo 9). Problem senaryosu (%11) ve örnek olaylar (%11) da deney için giriş etkinliği olarak kullanılmıştır. Bu etkinlikleri karikatürler ve oyunlar izlemektedir (%8). Öğretmen adaylarının açık uçlu soruları büyük sıklıkla yapmış olmalarına rağmen hem öğrencileri düşündürmeye sevk edecek açık uçlu sorular hazırladıkları hem de kullanılan diğer etkinliklerin (problem senaryosu, örnek olay, karikatür gibi) öğrencilerin sorgulama becerilerini kullandırmaya yönelik etkinlikler olduğu görülmektedir. Bu anlamda öğretmen adaylarının daha çok öğrencilerde merak uyandıracak, onları düşündürecek yapılandırıcı yaklaşıma uygun giriş etkinlikleri tasarladıkları söylenebilir.

Öğretmen adaylarının yaptıkları tasarımda değerlendirme amacıyla nasıl etkinlikler hazırladıklarına yönelik bulgulara ve etkinliklerden en çok kullanılan iki tanesinin örneğine Tablo 10’da yer verilmiştir. Yirmibeş gruptan bazıları birden fazla değerlendirme etkinliği kullandıkları için sıklık değeri toplam etkinlik sayısına göre hesaplanmıştır (N=39).

Tablo 10. Deney tasarımını değerlendirmek için kullanılan etkinlikler ve örnekleri

Değerlendirme Etkinliği	Sıklık	Yüzde	En çok kullanılan etkinlik örneği	
			Boşluk doldurma	Açık uçlu sorular
Boşluk doldurma (resim, tablo, metin..)	8	21	(Konu: Kemiğe ne oldu?) Aşağıdaki resimde gösterilen yerleri doldurunuz.	(Konu: Maya çiçek mi açacak?) Aşağıdaki soruları cevaplayınız. Bu deneyde bira mayaları neden şekerli ve ılık suda daha çok tomurcuklanmışlardır?
Açık uçlu sorular	7	18		
Öz değerlendirme	3	8		
Deney değerlendirme rubriği	3	8		
Kavram haritası doldurma	2	5		
Bulmaca/Saklı objeyi bulma	2	5		

V diyagramı	2	5	Bira mayasını
Tanılayıcı dallanmış ağaç	2	5	evlerimizde annelerimiz
Test	2	5	hangi amaçlarla
Diğer (Resim çizdirme, yapılandırılmış grid, oyun ...vb.)	8	21	kullanırlar? Neden?

Öğretmen adayları raporlarında daha yüksek oranla resim, tablo, metin..vb. üzerinde boş bırakılan yerleri tamamlama (%21) ve açık uçlu sorular (%18) kullanarak deneyle ilgili geri dönüt almayı uygun görmüşlerdir (Tablo 10). Bununla birlikte öz değerlendirme formları (%8) ve rubrikler (%8) de öğrencileri değerlendirmek için sık kullanılan etkinlikler arasında yer almıştır. Tablo10'da dikkat edilmesi gereken bir nokta ise diğer kodunun sıklık oranının kayda değer bir şekilde yüksek olmasıdır (%21). Öğretmen adayları öğrencilere resim çizdirerek, model hazırlatarak, oyun oynatarak, poster tasarlatarak ve/veya yapılandırılmış grid gibi etkinliklerle de deneyle öğrencilerin hangi bilgi ve becerileri kazandıklarını değerlendirmek istemişlerdir. Bu bulgulara dayanarak öğretmen adaylarının farklı özelliklere sahip, alternatif değerlendirme tekniklerini kullandıkları söylenebilir. Ayrıca öğretmen adayları Vdiyagramı, deney değerlendirme, özdeğerlendirme formları gibi süreç değerlendirmeye yarayan etkinliklerden de yararlanmışlardır.

Fen Deneylerinin Yapılandırıcı Yaklaşım Dayalı Tasarlanmasıyla İlgili Öğretmen Adaylarının Görüşleri

“Fen bilgisi öğretmen adaylarının ortaokul fen deneylerinin yapılandırıcı yaklaşıma dayalı tasarlanmasıyla ilgili görüşleri nelerdir?” alt problemi kapsamında açık uçlu sorulara verilen cevapların değerlendirmesi bu başlık altında yapılmıştır. Bu kısımda öncelikle öğretmen adaylarına yöneltilen sorular yazılmış ve her soru için sorulara verilen cevaplar tablolaştırılarak sıklık ve yüzdeleriyle birlikte sunulmuştur. Bu kısımda sıklık miktarları N=50'ye göre yüzdeleştirilmiştir.

Tablo 11: Birinci açık uçlu soruya verilen cevaplara ilişkin bulgular

Soru1: Yapılandırıcı yaklaşıma dayalı deney tasarımı ne demektir?	Sıklık	Yüzde
Öğretmenin rehberliğinde öğrencilerin kendilerinin öğrenmelerini sağlayan deneydir.	26	52
Aktif öğrenmeyi sağlamaktır/Öğrencinin aktif olduğu yöntemle deney yapmaktır.	12	24
Öğrencilerin önbilgilerinin dikkate alınarak deneyle bilginin öğrencide yapılanmasını sağlamak.	11	22
Deneyi öğrencinin tasarladığı yöntemdir.	9	18
Öğrencinin deneye ilgisinin/dikkatinin çekildiği/merak uyandıran yöntemdir.	8	16
Öğrencinin bir konuyu sorgulayarak ve deney yaparak keşfetmesidir.	5	10
Öğrenciyi düşünmeye ve araştırma yapmaya, yaratmaya sevk eder.	5	10
Öğrencinin problemi fark etmesini sağlamaktır.	4	8
Öğrencinin sorunu kendisinin bulup, deneyi yapıp bilgiyi kendisinin elde etmesidir.	4	8
Alternatif değerlendirme yaklaşımlarının kullanıldığı deneydir.	3	6
Deneyleri öğrenciler için eğlenceli ve öğretici hale getirmektir.	2	4
Öğrencinin deneydeki performansını artırır.	1	2

Öğretmen adayları yapılandırıcı yaklaşıma dayalı deney tasarımı tanımlarken yüksek sıklıkla öğretmen rehberliğinde öğrencinin kendisinin öğrenmeyi gerçekleştirdiği (%52), öğrencinin aktif olduğu (%24) ve önbilgilerle yeni bilginin yapılandırıldığı (%22) deney ifadelerini kullanmışlardır. Ayrıca öğretmen adayları bu yaklaşımın deneyi öğrencilerin tasarlaması ve öğrencilerin merakının uyandırılması ile de tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının cevaplarına bakıldığında büyük çoğunluğu yapılandırıcı yaklaşıma dayalı deney tasarımı, öğrencinin aktif bir süreçte bilgisini kendisinin yapılandığı bir süreç olarak görmüşler veya tasarımın özelliklerinden hareketle merak uyandıran, alternatif

değerlendirmeyi kullanan, eğlenceli ve öğretici bir yöntem olduğunu ifade etmişlerdir. Aşağıdaki alıntı durumu örneklemek amacıyla sunulmuştur.

Öğrencinin laboratuvar deneylerinde, sahip olduğu eski bilgilerle etkileşim kurarak yeni bilgiyi buna göre kendi düşünceleriyle ve uygulamaları ile yapılandırarak öğrenmesidir.

Tablo 12: İkinci Açık Uçlu Soruya Verilen Cevaplara İlişkin Bulgular

Soru 2: Bu yöntemin olumlu ve olumsuz yanları var mıdır? Cevabınızı açıklayınız.		Sıklık	Yüzde
Olumlu	Kalıcı öğrenmeyi sağlar	21	42
	Öğrenci aktiftir/merkezlidir.	18	36
	Anlamli öğrenmeyi sağlar	11	22
	Araştırma/Sorgulama becerileri gelişir	9	18
	Yaratıcılık gelişir	7	14
	Düşünme becerilerini geliştirir	6	12
	Öğrencinin keşfetmesi sağlanır	6	12
	Problem çözme becerileri gelişir	6	12
	Özgüveni artırır	6	12
	Eğlenerek öğrenmeyi sağlar/zevkli olur	6	12
	El becerileri gelişir	4	8
	Üst düzey düşünme becerileri gelişir	3	6
	Deneye/derse ilgi sağlanır	3	6
	Sorumluluk bilinci sağlar	2	4
Kişisel gelişimi sağlar	2	4	
Diğer (Bilimsel süreç becerileri gelişir, hayata hazırlar..vb.)	3	6	
Olumsuz	Çok zaman alır	21	42
	Kavram karmaşası oluşabilir	12	24
	Öğretmenin tecrübeli olması gerekir	8	16
	Sınıfı kontrol etmek zor olabilir	2	4
	Öğretmeni çok uğraştırır	2	4
	Diğer (Öğrenci sayısı fazla olursa yapılamaz, Öğrencinin ilgisinin çekilmesi gerekir)	2	4

Öğretmen adayları yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deneylerle kalıcı öğrenmenin sağlandığını (%42), öğrencilerin aktifleştirildiğini (%36), anlamli öğrenmenin gerçekleştiğini (%22) ve sorgulama becerilerinin geliştiğini (%18) düşünmüşlerdir. Ayrıca öğretmen adayları tasarımın olumlu yanlarını öğrencilerin sorgulama, yaratıcılık, problem çözme ve üst düzey düşünme becerileri gibi çeşitli özellikleri geliştirmesi olarak ifade etmişlerdir. Tasarımın olumsuz yanları ise çok zaman aldığı (%42), kavram karmaşasına neden olabileceği (%24) ve öğretmenin tecrübeli olması gerektiği (%16) olarak ifade edilmiştir. Öğrencilerin cevaplarından örnekler şöyledir:

Öğrencinin araştırma ve düşünme becerilerini geliştirir. Geleneksel yaklaşımda bunun neden böyle olduğu konusunda düşünce oluşmaz, günlük hayatla bağlantı kurulmaz, öğrencinin neyi ne kadar öğrendiğini ölçmek zordur.

Giriş etkinliği ile dikkat çekmek ve öğrenciyi düşündürmek öğrencinin öğrenme isteğini artırır.

Tablo 13: Üçüncü açık uçlu soruya verilen cevaplara ilişkin bulgular

Soru3: Herhangi bir konuda yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlanan bir deneyin ilköğretim öğrencilerine uygulandığında yararlı olacağını düşünüyor musunuz? Siz böyle bir yöntemi öğretmen olduğunuzda uygulamak ister misiniz?		Sıklık	Yüzde
Evet	Kullanırım/kullanmak isterim	40	80
	Bazen/Uygun konuda/Yeterli malzeme var ise	8	16
Hayır	Kullanmam	2	4

Öğretmen adaylarının hemen hemen hepsi (%96) yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarımının ortaokul öğrencilerine uygulandığında yararlı olacağını düşünmektedir (Tablo13). Soruya evet cevabı veren öğretmen adaylarından büyük çoğunluğu öğretmen olduklarında bu yöntemi kullanmak istediklerini (%80), küçük bir kısmı ise belirli koşullar sağlandığında kullanabileceklerini (%16) belirtmişlerdir. İki öğrenci ise deneyleri

yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlamayacaklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarından örnek cümleler şöyledir:

Evet yararlı olacağını düşünüyorum. Çünkü öğrenenlere hem özgürce çalışma olanağı verdiğinden hem de bilgilerini düşünerek ve analiz ederek kendileri oluşturacaklarından etkili bir şekilde öğrenme sağlanacaktır. Öğretmen olduğumda bu yaklaşımı sınıfımda kullanmak isterim. Öğrenciler için yararlı olacağını düşündüğümden uygulamayı düşünüyorum. Çünkü ilköğretim öğrencisi eğlenmek ister. Komedyenlerin dediği gibi güldürürken düşündürme olayını bu yaklaşım sağlamaktadır.

Öğretmen adaylarından alınan cevap örneklerinde bu tasarımın eğlenceli ve düşündürücü olduğu için derslerde kullanmak istedikleri belirtilmiştir. Soruya verilen olumsuz cevap örneği şöyledir:

Günümüz okullarında tüm deneylerin laboratuvarıda uygulamalı yapılması malzeme eksikliğinden dolayı uygun değildir.

Olumsuz görüşte olan öğrenciler okuldaki laboratuvar şartları veya müfredatın yetiştirilmesi kaygılarıyla bu tasarımı uygulayamayacaklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 14: Dördüncü açık uçlu soruya verilen cevaplara ilişkin bulgular

Soru4: Yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlarken en çok hangi aşamada zorlandınız veya hangi aşama size kolay geldi (Giriş etkinliği, deney tasarımı, değerlendirme etkinliği)? Cevabınızı açıklayınız.	Zor		Kolay	
	Sıklık	Yüzde	Sıklık	Yüzde
Giriş Etkinliği	34	68	8	16
Deney tasarımı	5	10	16	32
Değerlendirme etkinliği	11	22	12	24

Öğretmen adayları yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlarken en çok giriş etkinliğinde zorlanmışlardır (%68). Kolaylıkla yaptıkları aşamalar ise deney tasarımı (%32) ve değerlendirme etkinliğidir (%24). Öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlama aşamalarının neden kolay veya zor geldiğiyle ilgili açıklamaları şöyledir:

Giriş etkinliği hazırlarken tam anlamıyla öğrencinin ön bilgilerinin sorgulandığı ve düşündürülecek karikatür, hikaye, vs. bulmakta zorlandım. Deney yapma ve sonuç değerlendirme kısmı kolay oldu.

Giriş etkinliğinde biraz zorlandım, çünkü deneye geçişin uygunluğu ve en önemlisi de bir problemimizin olması gerekmektedir.

Deney tasarımı çok zevkliydi. Farklı düşünmek ve deneye orjinallik katmak güzel oldu.

Sadece değerlendirme kısmında ne kullanacağıma karar vermek zordu. Diğer kısımlar eğlenceliydi.

Genel olarak bakacak olursak zorlandığımız kısım olmadı. Bütün bölümleri zevk alarak ve kolaylıkla yaptık.

Öğretmen adayları kendilerinin oluşturmaları gereken düşünme ve yaratıcılık becerilerinin kullanıldığı kısımlarda daha çok zorlanmışlardır. Cevapların genelinde ise öğretmen adaylarının tasarımın her bir aşamasında eğlendikleri, bu tasarımdan zevk aldıkları belirtilmiştir.

Tablo 15: Beşinci açık uçlu soruya verilen cevaplara ilişkin bulgular

Soru5: Bu yöntemle deneylerin yürütülmesinin, sizin öğrencilere deneylerin uygulanması (klasik deney anlayışı) noktasındaki bakış açınızı değiştirdi mi?	Sıklık	Yüzde
Değişti	46	92
Değişmedi	4	8

Öğretmen adaylarının hemen hemen hepsinin (%92) ortaokulda deneylerin nasıl yapılabileceği ile ilgili bakış açıları değişmiştir (Tablo 15). Dört öğrenci ise deneylerin uygulanması ile ilgili görüşlerinde bir değişiklik olmadığını ifade etmişlerdir. Bakış açısının değiştiğini belirten öğretmen adaylarından örnekler şöyledir:

Evet değiştirdi. Çünkü klasik deney uygulamasında öğrenciyle sorgulama, tartışma, düşündürme, keşfetme gibi birçok etkinlik yapılmamaktadır. Direk deney ezberci sisteme göre yapılmakta. Halbuki bu

sistemle, deney yaparak hem dikkat çekilip merak uyandırılmakta, hem ön bilgiler üzerine yeni bilgiler inşa edilmekte, daha kolay ve alternatif bir deneyle destekleyerek farklı değerlendirme etkinlikleriyle deneyimizin sonuçlandırılması, açıklanması, yorumlanması ve en önemlisi deneyimizin bir probleme, amaca, hipoteze yönelik hazırlanması, sorgulama yöntemiyle/sorular sorarak düşündürerek hazırlanması ve beraber uygulanmasının çok daha etkili olduğunu düşünüyorum.

Adım adım bilgiyi elde etme sürecinin uygulanması, öğrencinin keşfetmesi kesinlikle bilimsel düşünme becerilerini geliştirdiği gibi, anlamlı öğrenmeyi de sağladığından bu yaklaşımı kullanmak eski bakış açımı değiştirdi.”

Evet değiştirdi. Daha önceden öğrencilerin ön bilgisinin sorgulanması gerektiğini düşünmüyordum. Ancak ne kadar önemli olduğunu bu yaklaşımla anladım. Klasik anlayıştaki deneylerin öğrencilerin yorumlama, analiz yapma, sorgulama gibi bilişsel yetenekleri geliştirmede yetersiz kaldığını düşünüyorum.

Fen öğretiminde klasik yapılan deneylerin de yeterli olacağını düşünüyordum. Ancak bu yöntemin geleneksel yöntemle göre başarılı, problemlerini çözebilen, bilimsel süreç becerilerine sahip öğrencileri yetiştirmede daha etkili olduğunu düşünüyorum.

Öğretmen adayları yapılandırmacı yaklaşıma dayalı yaptıkları tasarımla öğrencilerde oluşabilecek kazanımları gördükleri için görüşlerinin değiştiğini belirtmişlerdir. Bakış açıları değişmeyen öğrenci görüşleri şöyledir:

Hayır. Çünkü zaten daha etkili olduğunu biliyordum.

Hayır çünkü çok uzmanlık gerektiriyor.

Öğretmen adayları daha önceden de geleneksel yaklaşıma dayalı laboratuvarların zayıflıklarını bildikleri için görüşlerinin değişmediğini ya da daha fazla uğraş gerektirmesi sebebiyle aynı görüşte olduklarını; yani görüşlerinin değişmediğini belirtmişlerdir.

Tablo 16: Altıncı açık uçlu soruya verilen cevaplara ilişkin bulgular

Soru 6: Hazırlamış olduğunuz deneyi geleneksel yaklaşıma göre yapsaydınız nasıl bir yol izlerdiniz?	Sıklık	Yüzde
Deney föyü hazırlardım	29	58
Direk deney kısmına geçer deneyi yapardım	16	32
Deney hakkında teorik bilgi verir deneyi yapardım	13	26
Değerlendirmeyi açık uçlu sorularla/testle yapardım	5	10

Öğretmen adayları föy hazırlayarak (%58), deneyi kendisi yaparak (%32) veya bilgiyi hazır verip deneyi yaparak (%26) deneyleri geleneksel yaklaşıma göre uygulayabileceklerini ifade etmişlerdir (Tablo 16). Öğretmen adaylarının geleneksel yaklaşıma dayalı deney yorumları şöyledir:

Öğrencilere föy dağıttım. Buradaki aşamalara göre deneyi yapın, sonuçlarınızı kaydedin ve yorumlayın dedim.

Öğrencilerden deney tasarımlarını beklemek yerine hazır föyü onlara verirdim. Öğrenciler de yaratıcılıklarını kullanmadan kağıtta yazılı olanları aynen yaparlardı. Bilgileri ders sırasında ben söyleyeceğimden sonuç çıkarmada da yorum getirmeleri gerekmezdi.

Öğretmen adayları geleneksel yaklaşıma dayalı deney uygulamalarıyla ilgili görüşlerini olumsuz bir tavırla ifade etmişlerdir. Soruya verilen cevap örneklerinde hazır işlem basamaklarıyla öğrencilerin deneyleri yapması ya da deneyleri öğretmenin yapması geleneksel yaklaşımla deneylerin yürütülmesi olarak belirtilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Öğretmen adaylarının fen deneylerini yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlama düzeyleri ve tasarımla ilgili görüşlerinin araştırıldığı bu çalışmada alt problemlere yönelik ulaşılan sonuçlar sırasıyla şöyledir:

Birinci alt problem kapsamında öğretmen adaylarının fen deneylerini yapılandırmacı yaklaşıma dayalı tasarlama düzeyleri araştırılmış ve hazırladıkları deney raporlarını değerlendirme formunun genel ortalaması 54,56 olarak tespit edilmiştir. Bu puandan hareketle,

formdan alınabilecek tam puan dikkate alındığında (66 puan), öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlama düzeylerinin oldukça yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Öğretmen adayları giriş etkinliğinde öğrencileri düşünmeye sevk ederek, deney tasarımında deneye uygun problem ve malzeme belirleyerek ve değerlendirme için alternatif yöntemlerle öğrencileri değerlendirerek formun her bir bölümünden en yüksek puana yakın ortalama puan almışlardır. Öğretmen adaylarıyla ilgili çalışmada ortaya çıkan bu sonuç mesleki gelişimleri için olumlu olarak nitelendirilebilir. Arı ve Bayram (2011) da çalışmalarında yapılandırmacı yaklaşıma göre tasarlanabilecek laboratuvar deneylerinin özellikle yeni fen bilgisi müfredatını uygulaması gereken öğretmen adayları için büyük yararlar getirebileceğini belirtmişlerdir. Nitelikli, yeterli bir öğretmen şüphesiz programın hedeflerine ulaşmasında, öğrencilerde beklenen değişimlerin meydana gelmesinde etkili olacaktır (Büyükkaragöz ve Sünbül, 1996).

İkinci alt problem kapsamında öğretmen adaylarının deneye giriş ve deneyi değerlendirme aşamalarında kullandıkları etkinlikler incelenmiştir. Deneye giriş etkinliğinde öğretmen adayları güncel olaylardan esinlendikleri hikaye, açık uçlu sorular, problem senaryoları ve örnek olayları öğrencileri aktifleştirmek için kullanılmışlardır. Bu sonuç İlhan vd.'nin (2009) yaptığı çalışmayla benzerlik gösterir nitelikte olup araştırmacılar kimya öğretmen adaylarının deneylerin güncel olaylarla ilişkili olması gerektiğini düşündüklerini tespit etmişlerdir. Bu çalışmada öğretmen adayları öğrencileri aktifleştirmek ve deneye dikkatlerini çekmek için yapılandırmacı yaklaşıma uygun ön bilgileri yoklayan, öğrencilerin ilgisini çekecek ve doğrudan bilgi içermeyen deneye giriş etkinlikleri hazırlamışlardır. Deneye girişte günlük hayattan örnekleri içinde barındıran örnek olaylar, hikayeler ve problem senaryoları kullanmışlardır. Rita (1998)da laboratuvar uygulamalarını yapılandırmacı yaklaşıma dayalı düzenlerken öğrencilerin önceki bilgilerini belirleyerek yanlış kavramaları ortadan kaldırmak ve öğrencileri daha fazla araştırmaya ve tartışmaya yönlendirmek amacıyla açık uçlu sorular kullanma ve derse başlamadan önce öğrencilere bir olay sunup bunun hakkında ne düşündüklerini sorma gibi etkinliklerle derse başlanabileceğini ifade etmiştir (Akt.Arı, 2008).

Öğretmen adayları deney sürecini ve sonucunu değerlendirmek için boşluk doldurma, açık uçlu sorular, özdeğerlendirme formları, V diyagramı, rubrik ve kavram haritası gibi alternatif değerlendirme etkinliklerini tercih etmişlerdir. MEB (2006) öğretim programında da öğrencilere bilgi, beceri ve tutumlarını sergileyebilecekleri çoklu değerlendirme fırsatları sunulması tavsiye edilmektedir. Özdemir (2010) yaptığı çalışmada ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin alternatif değerlendirme aracı olarak en fazla tanılayıcı dallanmış ağaç, yapılandırılmış grid ve rubrik konusunda hizmet içi eğitime ihtiyaç duyduklarını belirtmiş, Yurdabakan (2011) da eğitimin amaçlarına ulaşabilmesi için alternatif değerlendirme yöntemleri konusundaki bilgi, beceri ve tutum düzeylerinin geliştirilmesine gereksinim olduğunu ifade etmiştir. Şaşmaz vd. (2011) çalışmalarında alternatif değerlendirmeyle ilgili karşılaşılabilecek problemlerden biri olarak bilgi eksikliğinden söz etmişlerdir. Bu çalışmada öğretmen adaylarının alternatif değerlendirme araçlarını tanıdıklarını göstermeleri ve uygulayabilmeleri memnuniyet vericidir.

Çalışmanın üçüncü alt problemi kapsamında öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlama hakkındaki görüşlerinin nasıl olduğuna yanıt aranmıştır. Öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarımını tanımlarken yapılandırmacılığın özünü oluşturan; önbilgilerin dikkate alınması (Arslan, 2007; Evrekli vd., 2009; Malatyali ve Yılmaz, 2010) ve bilgilerin aktif bir süreçle yapılandırılması (Arslan, 2007; Evrekli vd., 2009; Demir ve Şahin, 2009) ifadelerine yer vererek bunları deneyle bütünleştirdikleri görülmüştür. Öğretmen adayları tasarımın olumlu yönleri olarak bilginin anlamlı öğrenmesi ve kalıcı olmasını, araştırma/sorgulama, yaratıcılık, düşünme ve problem

çözme becerilerini geliştirebileceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deneylerin zaman sınırlılığı bakımından uygulanmasının zor olması olumsuzluk olarak nitelendirilmiştir. Bu sonuç Willcockson vd.'nin (2011) yapılandırmacı yaklaşıma dayalı çeşitli yaklaşımların uygulandığı laboratuvar uygulamalarında öğrencilere probleme yoğunlaşmaları için yeterli zamanın verilmediği sonucuyla benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte Rita (1998) yapılandırmacı laboratuvar derslerinin, geleneksel olanlara göre başlangıçta daha yavaş ilerlediğini ve öğrencilerin deney sonuçlarını görmek için sabırsızlandığını; bu nedenle deneyleri istekle yaptıklarını ifade etmiştir (Akt. Arı, 2008).

Öğretmen adayları yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarlarırken giriş kısmında zorlanmış olmalarına rağmen bu yaklaşımla deney tasarlamayı eğlenceli bulmuş ve öğretmen olduklarında öğrencilerine uygulayacaklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları yapılandırmacı yaklaşıma dayalı deney tasarımı hakkında genel olarak olumlu görüş bildirmişler, bu yaklaşımla deney uygulamalarını eğlenceli ve öğretici bulmuşlardır. Benzer biçimde Cerini, Murray, Reiss (2004) yaptıkları bir çalışmada 1450 öğrenci için en etkili, yararlı ve eğlenceli (hoşa giden) öğretim yöntemi olarak deneylerden bahsetmişlerdir. Bu iki sonuç birleştiğinde hem öğreten hem öğrenenin memnun olduğu (eğlendiği-öğrendiği) bir laboratuvar ortamında fen eğitiminin amaçlarına daha kolaylıkla ulaşılacağı düşünülmektedir. Ayrıca öğretmen adayları bu uygulamayla geleneksel laboratuvara karşı algılarının değiştiğini söylemişlerdir. Aynı deneyi geleneksel yaklaşımla tasarlayacak olsalar hem kendilerinin hem de öğrencilerin deney füyüne bağımlı kalacaklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adayları bunu belirtirken geleneksel yaklaşımı artık kullanmak istemediklerine yönelik ifadeler yer vermişlerdir. Nitekim dünyada hâlâ öğretmen merkezli bir yaklaşım hakimken (Kapanadze vd., 2011) öğretmen adaylarının bakış açılarının değiştiğini ifade etmeleri olumlu ve önemlidir. Özellikle fen eğitimi için merkezi bir role sahip olan laboratuvar uygulamalarının (Demirbaş ve Pektaş, 2010; Bates, 1978; İlhan vd., 2009; Yıldız vd., 2006; Hofstein vd., 2008; Hofstein ve Lunetta, 2004; Dahar ve Faize, 2011), günümüz modern yaklaşımlardan biri olan yapılandırmacılık çerçevesinde tasarlanması ve buna yönelik geleceğin fen öğretmenlerinin olumlu görüş içinde olmaları öğretimin kalitesinin artmasında umut vadetmektedir.

Laboratuvar uygulamaları, öğrencilerin ilgi ve meraklarına hitap eden, düşünme becerilerini geliştiren, yaratıcı, yeni fikirlere açık, katılımcı oldukları ve kazanımlarından geri dönüt almak adına değerlendirildikleri yapısal bir süreç olmalıdır. Bu süreci uygulayacak olan öğretmenlerin alan bilgisi, alan eğitimi ve bilimsel yöntemle donanımlı olması önemlidir. Bu bağlamda öncelikle hizmet öncesinde laboratuvar uygulamalarının yapılandırılması ile ilgili uygulamalı derslerin içerikleri uygulama örnekleri verilerek zenginleştirilmelidir. Görevdeki öğretmenler için ise hizmet içi eğitimde uygulamaya dönük seminer verilerek okullardaki laboratuvarların fizikî imkânları geliştirilmelidir.

Zaman, yapılandırmacı yaklaşıma yönelik deneylerin uygulanmasındaki önemli bir değişkendir. Laboratuvar için daha uzun ve esnek zaman dilimi ayrılmalıdır. Bu tasarımla laboratuvar uygulamalarının yürütülmesi için daha önce en az birkaç kez uygulama yapmış olmak sürece hakim olmayı da sağlayacağından harcanan zamanı kısaltacaktır. Ayrıca öğretmenlerin deneyle ilgili giriş ve değerlendirme etkinliklerini deneyden önce hazırlaması ve olası deney tasarımlarına hazırlanması yine uygulama sürecinde zamanı etkin kullanmalarını sağlayacaktır. Öğretmenlere bu tasarıma yönelik ders materyalleri hazırlanması da zaman açısından yararlı olacaktır.

Laboratuvar uygulamalarını değerlendirmede alternatif değerlendirme araçlarının kullanımına dönük öğretmen adaylarına hizmet öncesi, öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmelidir.

Ayrıca benzer çalışmaların farklı gruplar üzerinde tekrarlanmasının yararlı olabilecektir.

Kaynakça

- Abdulwahed, M., Nagy, Z.K. (2008). Towards Constructivist Laboratory Education: Case Study for Process Control Laboratory. *Paper presented at 38th ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference*, Saratoga Springs, NewYork, 22-25 October.
- Açışlı, S. (2010). *Fizik laboratuvar uygulamalarında 5E öğrenme modeline uygun olarak geliştirilen materyallerin öğrenci kazanımlarına etkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Akpınar, E., Yıldız, E. (2006). Açık uçlu deney tekniğinin öğrencilerin laboratuvara yönelik tutumlarına etkisinin araştırılması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 69-76.
- Arı, E. (2008). *Yapılandırmacı yaklaşım ve öğrenme stillerinin genel kimya laboratuvar uygulamalarında öğrencilerin başarıları bilimsel işlem becerileri ve tutumları üzerine etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arı, E., Bayram, H. (2011). Yapılandırmacı yaklaşım ve öğrenme stillerinin laboratuvar uygulamalarında başarı ve bilimsel süreç becerileri üzerine etkisi. *İlköğretim Online*, 10(1), 311-324. <http://ilkogretim-online.org.tr>.Erişim:12.11.2012.
- Arslan, M. (2007). Eğitimde yapılandırmacı yaklaşım. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 40(1), 41-61.
- Aydoğdu, B. (2009). *Fen ve teknoloji dersinde kullanılan farklı deney tekniklerinin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine, bilimin doğasına yönelik görüşlerine, laboratuvara yönelik tutumlarına ve öğrenme yaklaşımlarına etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Aydoğdu, B., Ergin, Ö. (2008). Fen ve teknoloji dersinde kullanılan farklı deney tekniklerinin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine etkileri. *Ege Eğitim Dergisi*, 9(2), 15-36.
- Balim, A.G., Kesercioğlu, T., Evrekli, E., İnel, D. (2009). Fen öğretmen adaylarına yönelik yapılandırmacı yaklaşım görüş ölçeği: Bir geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 79-92.
- Bates, G.C. (1978). The role of the laboratory in secondary school science programs. In M. B. Rowe (Ed.), *What research says to the science teacher, Volume I (55-82)*. Washington, DC: *National Association of Teachers*. (Eric no:ED148628).
- Berionni, A., ve Baldón, M.O. (2006). Models of social constructivism, laboratory teaching and concept maps to build scientific knowledge and organize concept network teaching experiences in first level education in Italian schools. In A. J. Cañas, J. D. Novak (Ed.), *Concept Maps: Theory, Methodology, Technology Proc. of the Second Int. Conference on Concept Mapping (449-456)*, San José, Costa Rica: Costa Rica University.
- Bilen, K. (2009). *Tahmin et-gözle-açıkla yöntemine dayalı laboratuvar uygulamalarının öğretmen adaylarının kavramsal başarılarına, bilimsel süreç becerilerine, tutumlarına ve bilimin doğası hakkındaki görüşlerine etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bilen, K., Aydoğdu, M. (2010). Bitkilerde fotosentez ve solunum kavramlarının öğretiminde TGA (tahmin et-gözle-açıkla) stratejisinin kullanımı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 179-194.
- Bolat, M., Türk, C., Sözen, M., Turna, Ö. (2012). Basit araç ve gereçlerle yapılandırmacı yaklaşıma uygun bir laboratuvar etkinliği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 288-294.
- Büyükkaragöz, S., Sünbül, A.M. (1996). *Öğretmen adayı öğrencilerinin öğretmenlik yeterlik düzeyleri, başarı düzeyleri, ve mesleki tutumları ile bunlar arasındaki ilişkiler*. Erişim:19.3.2013, <http://tef.selcuk.edu.tr/salan/sunbul/g/g2.pdf>.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

- Campbell, T., ve Bohn, C. (2008). Science Laboratory Experiences of High School Students Across One State in the U.S.: Descriptive Research from the Classroom. *Science Educator*, 17(1), 36-48.
- Cerini, B., Murray, I., ve Reiss, M. (2004). *Student review of the science curriculum: Major findings. This report presents the main findings of a student-led review of the Science curriculum in England, a Project conducted as part of Science Year*. Erişim: 25.2.2013, <http://archive.planet-science.com/sciteach/review/Findings.pdf>.
- Creswell, J.W. (2008). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (3rd edition). New Jersey: Pearson International Education.
- Dahar, M.A., ve Faize, F.A. (2011). Effect of the availability and the use of science laboratories on academic achievement of students in Punjab (Pakistan). *European Journal of Scientific Research*, 51(2), 193-202.
- Demir, S. ve Şahin, S. (2009). İlköğretim okullarında 1-5. sınıflarda yapılandırmacılık yaklaşımına göre oluşturulan eğitim programlarının uygulanmasında öğretmenlerin karşılaştığı sorunlar. *Journal of Qafqaz University*, 26, 158-171.
- Demirbaş, M., ve Pektaş, H.M. (2010). Measurement of the skills of Turkish University students in using microscopes and the analysis of the problems faced in this process. *World Applied Sciences Journal*, 11 (9), 1177-1182.
- Duru, M.K., Demir, S., Önen, F. ve Benzer, E. (2011). Sorgulamaya dayalı laboratuvar uygulamalarının öğretmen adaylarının laboratuvar algısına tutumuna ve bilimsel süreç becerilerine etkisi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 33, 25-44.
- Eisenkraft, A., ve Anthes, M. (2008). Assessment of laboratory investigations. In J.Coffey, R. Douglas and C. Stearns (Ed.), *Assessing Science Learning: Perspectives From Research and Practice*, (145-166). Arlington, VA: NSTA press.
- Evrekli, E., İnel, D., Balım, A.G. ve Kesercioğlu, T. (2009). Fen öğretmen adaylarının yapılandırmacı yaklaşıma yönelik tutumlarının incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 673-687.
- Franklin, W.A. (2012) Inquiry Based Approaches to Science Education: *Theory and Practice*. Erişim: 30.10.2012, <http://brynmawr.edu/biology/franklin/InquiryBasedScience.html>.
- Günay, A. (2006). *Effects of guided and semi-guided investigations on sixth grade students' conceptualization levels*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güngör Seyhan, H. (2008). *Kimya eğitiminde sorgulamaya dayalı öğrenci deneylerinin geliştirilmesi ve sonuçlarının tartışılması*. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gürol, M. (2003). Aktif öğrenmeyi temel alan oluşturmacı öğrenme tasarımının uygulanması ve başarıya etkisi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 169-179.
- Hamza, K. (2010). *Contingency in high-school students' reasoning about electrochemical cells: Opportunities for learning and teaching in school science*. Unpublished dissertation, Stockholm University, Sweden.
- Hofstein, A. (2004). The laboratory in chemistry education: Thirty years of experience with developments, implementation, and research. *Chemistry Education Research and Practice*, 5(3), 247-264.
- Hofstein, A., ve Lunetta, V.N. (2004). The laboratory in science education: Foundations for the twenty-first century. *Science Education*, 88(1), 28-54.
- Hofstein, A., ve Mamlok-Naaman, R. (2007). The laboratory in science education: the state of the art. *Chemistry Education Research and Practice*, 8(2), 105-107.
- Hofstein, A., Kipnis, M., ve Kind, P. (2008). Learning in and from science laboratories: enhancing students' meta-cognition and argumentation skills. In C. L. Petroselli (Ed.), *Science Education Issues and Developments* (59-94). New York: Nova Science Publishers.

- İlhan, N., Sadi, S., Yıldırım, A. ve Bulut, H. (2009). Kimya öğretmen adaylarının laboratuvar uygulamaları hakkındaki düşünceleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 153-160.
- Kanlı, U. (2007). *7E modeli merkezli laboratuvar yaklaşımı ile doğrulama laboratuvar yaklaşımlarının öğrencilerin bilimsel süreç becerilerinin gelişimine ve kavramsal başarılarına etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kapanadze, M., Eilks, I., Janashia, S., Makashvili, M., Stuckey, M., Markic, S. (2011). Promoting student-active and inquiry-based science learning by the project SALIS. Paper presented at 9th *European Science Education Research Association (ESERA) Conference*, Lyon, France, 5-9 September.
- Ketpichainarong, W., Panijpan, B., Ruenwongsa, P. (2010). Enhanced learning of biotechnology students by an inquiry-based cellulase laboratory. *International Journal of Environmental ve Science Education*, 5(2), 169-187.
- Koray, Ö., Köksal, M.S., Özdemir, M., Presley, A.İ. (2007). Yaratıcı ve eleştirel düşünme temelli fen laboratuvarı uygulamalarının akademik başarı ve bilimsel süreç becerileri üzerine etkisi. *İlköğretim Online*, 6(3), 377-389. <http://ilkogretim-online.org.tr> internet adresinden 12.11.2012 tarihinde edinilmiştir.
- Koray, Ö., Yaman, S., Altunçekiç, A. (2004). Yaratıcı ve eleştirel düşünmeye dayalı laboratuvar yönteminin öğretmen adaylarının akademik başarı, problem çözme ve laboratuvar tutum düzeylerine etkisi. 8. *Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda* sunulan bildiri. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya, 6-9 Temmuz.
- Lord, T., ve Orkwiszewski, T. (2006). Moving from didactic to inquiry-based instruction in a science laboratory. *The American Biology Teacher*, 68(6), 342-345.
- Malatyalı, E., Yılmaz, K. (2010). Yapılandırmacı öğrenme sürecinde kavramlar ve önemi: Kavramların pedagojik açıdan incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), 320-332.
- Mentiş Taş, A. (2005). Öğretmen eğitiminde aktif öğrenme. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 177-184.
- Miles, M.B., Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd edition). California: Sage Publishing.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB] (2006). *İlköğretim fen ve teknoloji dersi (6,7,8. sınıflar için) öğretim programı*. Ankara: MEB yayıncılık.
- Nakiboğlu, C., Benlikaya, R., Karakoç, Ö. (2001). Ortaöğretim kimya derslerinde V-Diyagramı uygulamaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 97-104.
- Orhan A.T., Bozkurt, O. (2009). Yapılandırmacı yaklaşıma göre fotosentez konusunun öğretiminin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(3), 905-918.
- Özdemir, H. (2011). “*Tahmin et-Gözle-Açıkla*” stratejisine dayalı laboratuvar uygulamalarının fen bilgisi öğretmen adaylarının asitler ve bazlar konusunu anlamalarına etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Özdemir, S.M. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarına ilişkin yeterlikleri ve hizmet içi eğitim ihtiyaçları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(4), 787-816.
- Özen, Y., Gül, A. (2007). Sosyal ve eğitim bilimleri araştırmalarında evren-örneklem sorunu. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 394-422.
- Punch, K.F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar* (D. Bayrak, H.B. Arslan, ve Z. Akyüz, Çev., Z. Etöz, Düzelti). Ankara: Siyasal. (Eserin aslının basım tarihi 2005).
- Reid, N., Shah, I. (2007). The role of laboratory work in university chemistry. *Chemistry Education Research and Practice*, 8(2), 172-185.
- Russell, C.B., Weaver, G.C. (2011). A comparative study of traditional, inquiry-based, and research-based laboratory curricula: impacts on understanding of the nature of science. *Chemistry Education Research and Practice*, 12(1), 57-67.

- Şaşmaz Ören, F., Ormancı, Ü., Evrekli, E. (2011). Fen ve teknoloji öğretmen adaylarının alternatif ölçme-değerlendirme yaklaşımlarına yönelik öz-yeterlilik düzeyleri ve görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi (KUYEB)*, 11(3), 1675-1698.
- Toprak, F. (2011). *Fen bilgisi öğretmenliği genel kimya laboratuvarında 3E ve 5E öğretim modellerinin uygulanmasının öğrencilerin akademik başarısı, bilimsel süreç becerileri ve derse karşı tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Tümay, H. (2001). *Üniversite genel kimya laboratuvarlarında öğrencilerin kavramsal değişimi, başarısı, tutumu ve algulamaları üzerine yapılandırıcı öğretim yönteminin etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Watson, F.G. (1978). Learning Science from planned experiences. In M. B. Rowe (Ed.), *What research says to the science teacher*, Volume I (83-102). Washington, DC: National Association of Teachers. (Eric no:ED148628).
- Willcockson, I.U., Zeng, R., Iyengar, M.S. (2011). *Incorporating mobile technology for college science laboratory instruction: Our experience using an interactive multi-media system*. In A. Méndez-Vilas (Ed.), *Education in a technological world: communicating current and emerging research and technological efforts*, (260-265). Spain: Formatex Research Center.
- Yeşilyurt, M., Bayraktar, Ş. Erdemir, N. (2004). Laboratuvarında Bütünleştiricilik: R-S Modeli. *Türk Fen Eğitimi Dergisi (TÜFED)*, 1(1), 59-70.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, E. (2004). *Farklı deney teknikleriyle fen öğretimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yıldız, E., Akpınar, E., Aydoğdu, B., Ergin, Ö. (2006). Fen bilgisi öğretmenlerinin fen deneylerinin amaçlarına yönelik tutumları. *Türk Fen Eğitimi Dergisi (TÜFED)*, 3(2), 2-18.
- Yurdabakan, İ. (2011). Yapılandırmacı kuramın değerlendirmeye bakışı: eğitimde alternatif değerlendirme yöntemleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(1), 51-77.
- Yükseköğretim Kurumu (YÖK) (2007). *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Fakülteleri (1982-2007) (Öğretmenin Üniversitede yetiştirilmesinin değerlendirilmesi)*. Ankara: YÖK Yayını.

Okul Yöneticilerinde Algılanan Yaşam Kalitesi Perceived Quality of Life Among School Managers

Abdurrahman EKİNCİ*

Halis SAKIZ**

Recep BİNDAK***

Özet

Bu makale Türkiye’de Güneydoğu Anadolu Bölgesinde görev yapmakta olan 127 okul yöneticisinin yaşam kalitesini çeşitli değişkenler açısından inceleyen bir araştırma bulgularından yola çıkılarak yazılmıştır. Araştırmada okul yöneticilerinin yaşam kalitesine dair kendi görüşleri, Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Ölçeği (WHOQOL-BREF) Türkçe formu kullanılarak alınmıştır. Araştırmada nicel desen kullanılmış ve analizler betimsel istatistik ve fark testleri (t-testi) ve korelasyon testi (Pearson) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları, (i) okul yöneticilerinin yaşam kalitelerinin hem toplamda hem de çevresel, psikolojik, fiziksel ve sosyal ilişkiler alanlarında ortalamanın üstünde olduğunu, (ii) yaşam kalitesi puanlarının medeni durum, deneyim, çalışılan okulların öğrenci ile öğretmen sayıları gibi değişkenlere bağlı olarak anlamlı farklılıklar içerdiğini ve (iii) yaşam kalitesi alanlarının tümünün birbiriyle anlamlı ilişkilere sahip olduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda, okul yöneticilerinin okullarında nitelikli eğitim sunulması sürecini yönetmeleri için kendi yaşam kalitelerinin düzeyini anlama ve ihtiyaç duyulan alanlarda iyileştirilmesinin bir gereklilik olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul yöneticileri, yaşam kalitesi, tarama çalışması, demografik değişkenler

Abstract

This article reports findings of a study which investigated the quality of life of 127 school managers working in the South East region of Turkey. Self-reports of school managers were collected via World Health Organization Quality of Life Measure (WHOQOL-BREF) Turkish Form. Quantitative design was utilized and analysis was conducted through descriptive statistics, difference (t-test) and correlation (Pearson) tests. Findings showed that (i) managers had over-average quality of life scores in the total scale as well as in environmental, psychological, physical and social relational dimensions; (ii) quality of life scores differed significantly in terms of variables such as marital status, experience and number of students and teachers in schools; and (iii) significant relationships were found among dimensions of the quality of life measure. We suggest that school managers’ quality of life should be improved if the aim is to help them provide education of good quality in their schools.

Keywords: School managers, quality of life, descriptive study, demographic variables

Giriş

Okullar, bir ülkede bireylerin gelişim ve öğrenmesine yönelik amaçların somut etkinlikler yoluyla gerçekleştirilmeye çalışıldığı kurumlardır. Okulların bireylere etkili bir eğitim sunarak gelişim ve öğrenmelerini sağlamaya çalışması toplumun geleceğini doğrudan etkiler. Okulların kurumsal iklimi ve her birine özgü kültürü, okul içinde gerçekleşen uygulamaları doğrudan etkiler. Ancak okulların iklimini, kültürünü ve diğer paydaşların davranışlarını etkileyen en önemli unsurlardan biri okul yöneticilerinin tutumları, yeterlilikleri, inançları ve uygulamalarıdır (Praisner, 2003). Lambert vd. (1995, s.32) okul yöneticilerinin etkili okul liderliği yapabildiği durumlarda okullarda ortak bir amaca yönelik çalışılabilmesi için tüm paydaşların cesaretlendiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, okul yöneticileri çalışanlar arasında etkili işbirliğini yönlendirebilir ve ortak değerler yönünde çalışmalarını kolaylaştırabilir (Memduhoğlu, 2007, s.87; Özdemir ve Yirci, 2015).

Okul yöneticilerinden etkili okul yöneticiliği ve liderliği beklerken çoğu zaman görmezden gelinen bir durum, okul yöneticilerinin bu beklentileri yerine getirebilmelerine olanak sağlayacak yaşam kalitelerinin düzeyidir. Yaşam kalitesi genel olarak bireylerin psikolojik, fiziksel, çevresel ve sosyal alanlarda iyi olma durumlarını betimleyen genel bir kavramdır. Özel hayatlarında etkili olan ve mesleki deneyimlerine yansıyan birtakım etmenler,

*Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, aekinci74@yahoo.com

**Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, halissakiz@artuklu.edu.tr

***Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, recepbindak@yahoo.com.

okullarda sayısı ve ihtiyaçları sürekli artma eğiliminde olan öğrenci nüfusu, okul sisteminin çok paydaşlı ve bürokratik yapısı, yöneticilik mesleğinin doğasında var olan zorluklar ve okulları yönetmenin gerektirdiği üst düzey yeterlilik çoğu zaman okul yöneticilerinin yaşam kalitelerinin düşmesine ve kendilerinden beklenen yönetsel etkinlikleri yerine getirememelerine sebep olabilmektedir (Louis, 1998). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, okul yöneticilerinin psikolojik, fiziksel, sosyal ve çevresel alanlar gibi farklı boyutlarda yaşam kalitelerinin araştırılmasının önemi bir ihtiyaç olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, mevcut literatürde okul yöneticilerinin yaşam kalitelerini inceleyen bir çalışma bulunmaması da bu araştırmanın hem kuramsal hem de metodolojik anlamda önemli bir açığı kapatabilecek nitelikte olduğunu göstermektedir.

Okul Yönetimi

Okulların, eğitim sisteminde belirlenen amaçlara ulaşım ulaşmadığı veya eğitim ve öğretimde ne kadar etkili olduğu, bu okulların nasıl yönetildiği ile doğrudan ilişkilidir (Memduhoğlu, 2007, s.87). Okulların nasıl yönetildiği genel olarak okulun etkili bir öğrenme merkezi haline getirilme düzeyi ile öğrencilerin bilgi, beceri ve arzu edilen davranışlarının niteliği çerçevesinde değerlendirilir. Örneğin Purkey ve Smith (1983) başarılı bir şekilde yönetilen bir okulda okul yöneticilerinin sosyal ilişkiler, motivasyon ve yetkinlik bakımından kendilerini yeterli hissettiklerini ve bunu okul ortamına yansıttıklarını belirtmektedir. Ayrıca Pukey ve Smith, okullarda yöneticilerin, sorunlarından arınmış bir şekilde öğretmenler ve aileler ile paylaşılan değerlere dayalı bir anlayış geliştirebileceklerini belirtmiştir. Ancak böyle bir anlayışın geliştirilebilmesi yüksek düzeyde etkileşim, mesleki doyum, bedensel ve ruhsal iyilik hali, yöneticilerin donanım ve moral desteği, akademik başarıya ilişkin yüksek beklenti, sınıf mevcutlarının öğretmen - öğrenci etkileşimine uygun olması, canlı bir sosyal ilişki ve öğrencilerin hoşnut olduğu ve kendilerini ait hissettikleri bir ortam gibi etmenlere bağlıdır.

Okullarda söz konusu gelişmelerin yaşanmasında okul yöneticilerinin belirleyici bir role sahip olduğu açıktır. Daha önce gerçekleştirilen ve okulların etkililiği ile okul yönetimleri arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya çıkaran eğitim yönetimi araştırmaları da bu gerçeği ortaya koymaktadır (Ekinci, 2010). Gümüşeli (2001) ve Kartal'a (2016) göre okul yöneticileri etkili okullar oluşturma sürecini başarılı bir şekilde yönetebilmek için eğitim sistemini, kendi okullarını ve bu okulları çevreleyen sistemik etmenleri tanımalı, kendilerinin sürekli değişmekte olan rollerini de bu bağlamlar çerçevesinde değerlendirmelidir. Dolayısıyla okulların etkililik düzeyini ve öğretimin niteliğini belirleyen en önemli etmenlerden bir tanesi bu yöneticilerin yetkinlik düzeyleridir.

Türkiye'de uygulamaya bakıldığında okul yöneticilerinin çoğunlukla yönetmelikler ile belirlenmiş görev ve sorumlulukları çerçevesinde hareket ettiği, bu görev ve sorumlulukların (2508 Sayılı T.D.) çoğunlukla Milli Eğitim Bakanlığı, kısmen ise ilçe ve il milli eğitim müdürlükleri tarafından belirlendiği görülmektedir. Bu durum, okul yöneticilerinin istenilen düzeyde yetkiye sahip olamamalarına ve liderlik davranışlarının da sınırlı düzeyde kalmasına yol açmaktadır. Merkezden belirlenen işleyiş düzeni, yetkilerin yoğun olarak merkezde toplanmasından dolayı okul yöneticilerine sınırlı yetki ve ağır sorumlulukla ifade edilebilecek bir iş yükü getirmiştir. Birtakım araştırmalar bu durumu desteklemektedir. Örneğin Keser ve Gedikoğlu (2008, s.18) liselerde yöneticilik yapmakta olan okul müdürlerinin yetki ve sorumluluklarını kullanma düzeylerinin incelenmesi için yaptıkları araştırmada okul müdürlerinin yetki ve sorumluluklarındaki dengesizliğin en önemli sebebinin eğitim sisteminin merkeziyetçi yapısı olduğunu belirlemişlerdir. Bunun yanında Silman ve Şimsek (2009) de Türkiye'de okul yöneticilerinin uygulamalarının etkisiz olduğunu ve bunun sebeplerinden birinin ağırlıklı merkeziyetçi yapı, sınırlı eğitim ve gelişim imkânları ve okul çalışanları arasında etkisiz iletişim ve işbirliği olduğunu belirtmişlerdir. Ancak söz konusu yapıya rağmen bu durum, okul yöneticilerinin okullarındaki eğitsel niteliği yükseltmek için alabilecekleri ek

sorumlulukları engellememekle beraber, Gökçe'ye (2009) göre okul yöneticileri, yeterli düzeyde yetkinlik ve motivasyon sağlandığında okullarının iklimini ve uygulamalarını olumlu yönde değiştirecek güce sahiplerdir. Merkezi yapı ve politikaların yanında bir okuldaki hâkim yönetim anlayışında okul çalışanlarının tutumları, okulun fiziksel ortamı ve içinde bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik yapısı gibi bir dizi değişkenin etkili olduğu söylenebilir (Aydın, 2009). Yukarıda sözü edilen ve mevcut sisteme dayalı yapısal sorunların okul yöneticileri üzerinde olumsuz etkiler oluşturması ve motivasyonları üzerinde olumsuz etkiler oluşturması muhtemeldir. Bu durumun da okul yöneticilerinin yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilecek temel sebepler oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Okul yöneticilerinin uygulamalarını ve bu uygulamalarının başarı düzeyini etkileyen yapısal sebeplerin yanında bir takım kişisel sebepler olabileceği de, son yıllarda okul çalışanlarının ruhsal ve bedensel iyilik durumunu (well-being) inceleyen araştırmalar tarafından ortaya konmaktadır (Bektaş, 2013; Aydoğan, 2013; Konu, Alanen, Lintonen ve Rimpelä, 2002; Scott ve Dinham, 2003). Ancak bu çalışmaların ağırlıklı bir kısmı öğretmenlerin iyilik durumunu araştırmaya yönelmiş, okul yöneticilerine yönelik bu tür araştırmalar yetersiz kalmıştır. Hâlbuki okul yöneticilerinin görev ve sorumlulukları düşünüldüğünde, kendilerinin de stres, yorgunluk, zayıflayan toplumsal ilişkiler, mesleğe yönelik azalan ilgi ve tükenmişlik gibi bir takım durumlar yaşayabilecekleri ve bunların kendileri üzerinde olumsuz etkiler bırakabileceği düşünülmelidir. Öğretmenlerle beraber okul yöneticilerinin de kendilerini okullarda mutlu, sağlıklı ve güvende hissetmelerini, akademik başarıyla, bütünleştirici bir okul iklimiyle ve olumlu okul yaşantılarıyla ilişkilendirmek mümkündür (Mok ve Flynn, 2002).

Algılanan Yaşam Kalitesi

Algılanan yaşam kalitesi üzerinde uzlaşmış bir tanım olmamakla birlikte çeşitli tanımlamaları mevcuttur. Dew ve Huebner (1994) yaşam kalitesini bireyin yaşam koşullarıyla ilgili olarak kendini değerlendirdiği iyilik düzeyi olarak tanımlamıştır. Higginson ve Carr (2001) ise yaşam kalitesini psikososyal etmenlerin bireyin refah, sağlık, toplumsal ve çevresel özelliklerine olan etkisini anlamaya çalışmak için kullanılabilen çok boyutlu ve değişken bir kavram olarak tanımlamıştır. Ayrıca yaşam doyumu, iyilik hali, sağlık, engellilik ve işlev gibi bir takım olguların yaşam kalitesi ile ilgili olabileceğini belirtmiştir. Dünya Sağlık Örgütü de yaşam kalitesini birey hayatının en somut özelliklerinden olan ve içinde bulunduğu psikolojik, çevresel, sosyal ve fiziksel koşulları yansıtan bir boyut olarak tanımlamıştır (WHOQOL Group, 1998). Tüm bu tanımlamalar bir arada düşünüldüğünde yaşam kalitesinin genel ve sürekli bir iyi olma hali olarak ele alınabileceği, mutluluk, tatmin ve hoşlanma gibi olumlu veya bunların tersini ifade eden olumsuz deneyimleri içerebileceği anlaşılmaktadır (Linnakyla ve Brunnell, 1996). Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Grubu'na göre yaşam kalitesi alanları çevresel, psikolojik, sosyal ilişkiler ve bedensel olarak sınıflandırılabilir. Çevresel alan fiziksel güvenlik, finansal kaynaklar, sağlık ve sosyal bakıma ulaşılabilirlik, ev çevresi, yeni bilgilere ve becerilere ulaşma fırsatı alt boyutlarını; psikolojik alan pozitif ve negatif düşünceler, düşünme, öğrenme, hafıza, beden imajı ve kendine güven alt boyutlarını; sosyal ilişkiler alanı kişisel ilişkiler, sosyal destek ve cinsel aktivite alt alanlarını; bedensel alan da ağrı ve rahatsızlık, enerji, halsizlik, yorgunluk, uyku ve dinlenme, hareket edebilme, günlük yaşam aktiviteleri, ilaçlara ve tedaviye bağımlı olma durumu ve çalışma kapasitesi gibi alt boyutları içermektedir. Bu araştırmada kullanılan ölçek katılımcıların bu boyutlara dair algılarını incelemektedir.

Yaşam kalitesi son yıllarda birçok eğitim araştırmasında işlenen temel değişkenlerden biri olmuştur. Araştırmacılar, çalışmalarında yaşam kalitesinin çeşitli boyutlarını ele almıştır. Bu boyutlar arasında bireyin değerler sistemi ve kültürel yapısı, psikolojik ve bedensel sağlığı, içinde bulunduğu koşullar ve beklentileri açısından yaşamı algılaması gibi çeşitli öğeler bulunmaktadır (Belek, 1998). Shawaryn, Schiaffino ve Johnston (2002) yaşam kalitesini işlevsel olarak tanımlayan dört özellik üzerinde durmuşlardır. İlk olarak, yaşam kalitesi öznelidir

ve yaşam kalitesine yönelik algılar kişiler arası farklılık gösterebilir. İkinci olarak, yaşam kalitesi çok boyutludur çünkü kişinin deneyimlerinin işlevsel boyutlarının her birini içerir. Üçüncü olarak, yaşam kalitesi insan hayatındaki psikolojik, fizyolojik ve sosyal değişkenlerin bir çıktısını ifade eder. Son olarak, yaşam kalitesi zamana bağlı olarak değişkenlik gösterebilir; yaşam kalitesinde iyileşmeler ve bozulmalar gerçekleşebilir.

Okul sistemindeki paydaşların yaşam kalitesinin yüksek olması, öğrencilerin eğitsel, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimlerini hızlandırırken yönetici, öğretmen ve veli arasındaki işbirliğini güçlendirir ve okul ortamında kendilerini mutlu ve güvende hissetmelerini sağlar (Mok ve Flynn, 2002). Buna ek olarak okullarda yaşam kalitesinin yüksek olması, öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin sosyal yaşamlarının ve iyilik hallerinin bir yansıması olmakla beraber, bu paydaşların okullardaki etkililiğine de olumlu yönden katkılar yapar. Örneğin bu okullarda öğrencilerin hem okul süresince hem de sonrasında olumlu yaşam deneyimlerine sahip olduğu, öğretmenlerin iş kaynaklı stres ve tükenmişlik gibi sorunlarla daha az karşılaştığı ve okul yöneticilerinin de akademik başarıyı ve olumu iklimi geliştirici şekilde liderlik edebileceği belirtilmiştir (Slee, 1992).

Bu araştırma, öğrenciler ve öğretmenlere kıyasla, yaşam kalitesi çalışmalarında nadiren araştırmaların bir ögesi olmuş okul yöneticilerinin yaşam kalitesinin düzeyini belirlemeyi ve bir takım değişkenler açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla aşağıda verilen iki araştırma sorusuna cevap aranmaktadır:

- 1) Okul yöneticilerinin mevcut yaşam kalitelerinin düzeyi nedir?
- 2) Okul yöneticilerinin yaşam kalitelerinin düzeyi bir takım değişkenlere göre (medeni durum, okul seviyesi, pozisyon, tecrübe, öğrenci ve öğretmen sayısı) anlamlı farklılıklar göstermekte midir?

Yöntem

İlkokul ve lisede yöneticilik yapmakta olan okul müdürlerinin ve müdür yardımcılarının yaşam kalitesinin bir takım değişkenlere göre incelendiği bu araştırma betimsel nitelikte bir tarama çalışmasıdır. Tarama araştırmaları genellikle evren içinden seçilen bir örnek veya örneklem kullanılarak bu evren içindeki üyeler ile ilgili genel bir kanaate varmak amacıyla kullanılır (Karasar, 2003, s.79). Tarama yönteminin kullanıldığı araştırmalarda herhangi bir uygulama ve müdahale olmamakla beraber hakkında bilgi toplanmak istenen kişiler ve olaylar doğal seyri içinde değerlendirilir. Bu araştırmada da okul yöneticilerinin yaşam kalitesi düzeyleri, herhangi bir müdahalede bulunulmadan incelenmiş ve bir takım değişkenlere göre karşılaştırılmıştır.

Katılımcılar

Bu araştırmanın katılımcıları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir şehrinde görev yapmakta ve yaş ortalaması 42,13 olan 127 okul yöneticisidir (müdür ve müdür yardımcıları). Araştırmanın gerçekleştirildiği şehir ve katılımcılar 'uygunluk örnekleme' yoluyla seçilmiştir. Uygunluk örnekleme yöntemi tesadüfi yolla değil de karşımıza çıkan ya da ulaşabileceğimiz grupların örnekleme dâhil edilmesidir (Fraenkel, & Wallen, 2006; Robson, 2011). Araştırmanın bu şehirde gerçekleşmesinin sebebi ise, hedef evren olan okul yöneticilerinin ve araştırmacıların bulunduğu yer olmasıdır. Katılımcılar, kolay ulaşılabilir olmalarına dayalı olarak, araştırmacıların da bulunduğu bir toplantı dizisine katılan okul yöneticilerinden zamanı ve katılım koşulları uygun olan ve katılmak için onam verenler arasından seçilmiştir. Tablo 1'de araştırmacıların cinsiyeti, medeni durumu, pozisyon ve görev yaptıkları okul kademeleri ile ilgili bilgi verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcı özellikleri

Değişken	Kategori	f	%
Cinsiyet	Kadın	5	3,9
	Erkek	122	96,1
Medeni durum	Evli – eşi çalışıyor	20	15,7
	Evli – eşi çalışmıyor	77	60,6
Okul kademesi	Bekâr	30	23,6
	İlkokul	20	15,7
Pozisyon	Lise	107	84,3
	Okul müdürü	56	44,0
	Okul müdür yardımcısı	71	55,9

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplamak için bir adet demografik bilgi formu ve Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Grubu tarafından geliştirilen (WHOQOL Group, 1998) World Health Organization Quality of Life-BREF (WHOQOL-BREF) yaşam kalitesi ölçeğinin Eser, Fidaner, Fidaner, Eser, Elbi, ve Göker (1999) tarafından Türkçe'ye uyarlanan formu kullanılmıştır. Demografik bilgi formunda, yaş, cinsiyet, medeni durum, yöneticilik pozisyonu, deneyim ve görev yapılan okulun kademesi, öğrenci ve öğretmen sayıları gibi birtakım bilgilerin verilmesi istenmiştir. WHOQOL-BREF Türkçe formu ile de okul yöneticilerinin yaşam kalitesi algıları ile ilgili veriler toplanması amaçlanmıştır.

WHOQOL-BREF, 26 maddeli ve dört boyutlu bir ölçektir. Bunlar 'fiziksel', 'psikolojik', 'sosyal ilişkiler' ve 'çevre' boyutlarıdır. WHOQOL-BREF ölçeğinin orijinal formunun oldukça yüksek psikometrik özellikleri vardır. Tüm ölçek için Cronbach α değeri kabul edilebilir düzeyde ($\alpha > .70$) olup bu değerler fiziksel, psikolojik, çevre ve sosyal ilişkiler boyutları için sırasıyla .82, .81, .80 ve .68'dir. Bu ölçeğin Türkçe formu Dünya Sağlık Örgütü'nün rehberliği ile adapte edilmiş ve boyut sayısı korunarak 2 madde eklenmiştir. Ölçeğin Türkçe formunun tüm ölçeği için geçerlilik (0.62) and güvenilirlik (0.83) katsayılarının tatmin edici düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ölçek, katılımcıların kendi yaşam kalitelerine yönelik algılarını belirttiği ve olumsuz göstergelerden olumlu göstergelere doğru artış gösteren (örn. 1=Hiç, 5=Tamamen) oluşmaktadır. Sorular, katılımcılara son iki hafta içinde değerlendirebilecekleri deneyimlerini sormaktadır (örn. 'Fiziksel çevreniz ne ölçüde sağlıklıdır?'). Bu ölçeğin toplam skoru yoktur. Her bir bölüm ve alan maksimum 20 puan veya 100 puan üzerinden skor alır. Ters maddeler çevrildikten sonra, ortalama puanların yüksek olması, yaşam kalitesinin de yüksek olarak algılandığı anlamına gelir. Bu araştırmada tüm ölçek için Cronbach α değeri $\alpha = .76$ olarak tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizi için SPSS paket programı kullanılmıştır. Demografik bilgiler (cinsiyet, yaş, okul kademesi vs.) ve Yaşam Kalitesi Ölçeğine verilen cevaplar kodlanarak SPSS ortamına girilmiş ve analizler yapılmıştır. Tüm örnekleme ait demografik bilgilerin betimlenmesi ve yaşam kalitesi puanlarının belirlenmesi için betimsel istatistik analizi kullanılmıştır. Bunun yanında birtakım değişkenlere göre yaşam kalitesi puanları arasındaki farkın anlamlılık düzeyini belirlemek için *t*-testi kullanılmıştır. Son olarak yaşam kalitesinin toplamı ve dört boyutu arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson Korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Bu analizlerin kullanılmasında toplanan verilerin normal dağılmış olması belirleyici bir ölçüt olmuştur. Yapılan Kolmogorov – Simirnov ve Shapiro – Wilk testlerinde verilerin normal dağılım gösterdiği ($p > .05$) görülmüştür.

Bulgular

Bu araştırmada yöneticilerin algılanan yaşam kalitesi puanları betimlenmiş, çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılmış ve aralarındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu bölümde yapılan analiz sonuçları sunulmaktadır.

Okul Yöneticilerinin Yaşam Kalitelerinin Betimsel Analiz Sonuçları

İlk olarak tüm okul yöneticilerinin algılanan yaşam kalitesi puanları hesaplanmış ve bu sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir. Bu sonuçlara göre okul yöneticilerinin, yaşam kalitesinin tüm boyutlarında ve toplam yaşam kalitesi algılarında ortalamanın (Orta derecede, Ne iyi ne kötü, Ne hoşnut ne değil, ‘Ara sıra) üstünde puanlara sahip olduğu görülmektedir. Yöneticilerin kendilerini en iyi hissettiği boyutlar sosyal ilişkiler alanı ($X_{ort}=3,93$) ve bedensel alan ($X_{ort}=3,93$); en az iyi hissettiği boyut ise çevresel alan olmuştur ($X_{ort}=3,12$).

Tablo 2. Okul yöneticilerinin yaşam kalitelerinin betimsel analiz sonuçları

	N	Ortalama (X)	Standart sapma (ss)
Çevresel alan	127	3.12	.70
Psikolojik alan	127	3.88	.58
Sosyal ilişkiler alanı	127	3.93	.65
Bedensel alan	127	3.93	.61
Toplam yaşam kalitesi	127	3.72	.63

Okul Yöneticilerinin Medeni Durumuna Göre Yaşam Kalitelerinin Kıyaslanması

Araştırmada okul yöneticilerinin yaşam kalitesi algıları medeni durumlarına göre kıyaslanmış; bekâr ve evli yöneticilerin yaşam kalitesi puanları arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur (Tablo 3). Toplam yaşam kalitesine bakıldığında evli yöneticilerin yaşam kalitesi puanları bekâr yöneticilerin puanlarından daha yüksektir ($t_{125}=2,963$, $p<.05$). Buna ek olarak evli yöneticiler çevresel alan ($t_{125}=2,816$, $p<.05$), psikolojik alan ($t_{125}=2,057$, $p<.05$) ve sosyal ilişkiler alanında ($t_{125}=4,202$, $p<.05$) bekâr yöneticilerden anlamlı düzeyde daha yüksek yaşam kalitesi düzeyi belirtmişlerdir.

Tablo 3. Okul yöneticilerinin medeni durumuna göre yaşam kalitelerinin kıyaslanması

		N	Ortalama	ss	t	P
Çevresel alan	Bekâr	43	2.72	.65	2.816	0.006*
	Evli	84	3.19	.69		
Psikolojik alan	Bekâr	43	3.63	.57	2.057	0.042*
	Evli	84	3.92	.58		
Sosyal ilişkiler alanı	Bekâr	43	3.42	.76	4.202	0.000*
	Evli	84	4.04	.58		
Bedensel alan	Bekâr	43	3.70	.62	1.856	0.066
	Evli	84	3.97	.60		

Toplam yaşam kalitesi	Bekâr	43	3.37	.61	2.963	0.010*
	Evli	84	3.78	.57		

* p<.05

Okul Yöneticilerinin Çalıştıkları Okul Kademesine Göre Yaşam Kalitelerinin Kıyaslanması

Araştırmada okul yöneticilerinin yaşam kalitesi algıları çalıştıkları okul kademesine göre kıyaslanmış; ancak istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunamamıştır (Tablo 4). Farklar anlamlı olmamasına rağmen, lisede çalışan okul yöneticilerinin toplam yaşam kalitesinde ve tüm boyutlarda ilkokulda çalışan yöneticilerden daha yüksek yaşam kalitesi ortalamalarına sahiptir.

Tablo 4. Okul yöneticilerinin çalıştıkları okul kademesine göre yaşam kalitelerinin kıyaslanması

		N	Ortalama	ss	t	p
Çevresel alan	Lise	51	3.21	.58	0.663	>0.05
	İlkokul	76	3.10	.73		
Psikolojik alan	Lise	51	3.89	.37	0.125	>0.05
	İlkokul	76	3.87	.61		
Sosyal ilişkiler alanı	Lise	51	3.97	.45	0.162	>0.05
	İlkokul	76	3.94	.68		
Bedensel alan	Lise	51	3.99	.50	0.551	>0.05
	İlkokul	76	3.91	.63		
Toplam yaşam kalitesi	Lise	51	3.77	.41	0.620	>0.05
	İlkokul	76	3.70	.55		

Okul Yöneticilerinin Pozisyonuna Göre Yaşam Kalitelerinin Kıyaslanması

Araştırmada okul yöneticilerinin yaşam kalitesi algıları yöneticilikteki pozisyonlarına göre kıyaslanmış; ancak istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunamamıştır (Tablo 5). Anlamlı olmayan bu farklara bakıldığında okul müdürlerinin psikolojik alanda ve sosyal ilişkiler alanında müdür yardımcılarının; müdür yardımcılarının ise çevresel alan, sosyal ilişkiler alanı ve toplam yaşam kalitesinde müdürlerden daha yüksek puanlara sahip olduğu görülebilir.

Tablo 5. Okul yöneticilerinin pozisyonuna göre yaşam kalitelerinin kıyaslanması

		N	Ortalama	ss	t	p
Çevresel alan	Müdür	56	3.04	.73	1.077	>0.05
	Müdür yardımcısı	71	3.17	.69		
Psikolojik alan	Müdür	56	3.91	.56	0.583	>0.05
	Müdür yardımcısı	71	3.84	.60		
Sosyal ilişkiler alanı	Müdür	56	3.85	.72	1.445	>0.05

	Müdür yardımcısı	71	4.01	.58		
Bedensel alan	Müdür	56	3.95	.56	0.499	>0.05
	Müdür yardımcısı	71	3.89	.65		
Toplam yaşam kalitesi	Müdür	56	3.69	.55	0.803	>0.05
	Müdür yardımcısı	71	3.73	.63		

Okul Yöneticilerinin Deneyim Yılına Göre Yaşam Kalitelerinin Kıyaslanması

Okul yöneticilerinin deneyimi, meslekte geçirdikleri süre esas alınarak tanımlandığında, 10 yıldan az ve 10 yıldan fazla yöneticilik görevinde bulunan yöneticilerin yaşam kalitesi ortalamaları arasında anlamlı farklar bulunmuş ve bu farklar tüm alanlarda 10 yıldan fazla deneyime sahip olanlar lehine gerçekleşmiştir (Tablo 6). Daha deneyimli yöneticilerin kendilerinden daha az deneyimli yöneticilerden toplam yaşam kalitesi ($t_{125}=1,905$, $p<.05$), çevresel ($t_{125}=2,669$, $p<.05$) ve sosyal ilişkiler ($t_{125}=2,192$, $p<.05$) alanlarında anlamlı düzeyde, psikolojik ve bedensel alanlarda da anlamlı olmayan düzeyde daha yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Okul yöneticilerinin deneyim yılına göre yaşam kalitelerinin kıyaslanması

		N	Ortalama	ss	T	p
Çevresel alan	10 yıldan az	78	3.03	.68	2.669	0.009*
	10 yıldan fazla	49	3.43	.69		
Psikolojik alan	10 yıldan az	78	3.87	.56	0.184	0.854
	10 yıldan fazla	49	3.89	.64		
Sosyal ilişkiler alanı	10 yıldan az	78	3.88	.66	2.192	0.030*
	10 yıldan fazla	49	4.18	.56		
Bedensel alan	10 yıldan az	78	3.87	.62	1.708	0.071
	10 yıldan fazla	49	4.10	.55		
Toplam yaşam kalitesi	10 yıldan az	78	3.66	.56	1.905	0.033*
	10 yıldan fazla	49	3.90	.63		

* $p<.05$

Okul Yöneticilerinin Okullarındaki Öğrenci Sayısına Göre Yaşam Kalitelerinin Kıyaslanması

Araştırmada yöneticilerin yaşam kalitesi ortalamalarının karşılaştırıldığı başka bir değişken okullarındaki öğrenci sayısı olmuştur (Tablo 7). Okullarında 500'den daha fazla sayıda öğrenci bulunan yöneticiler, çevresel alan dışındaki tüm alanlarda okullarında 500'den daha az öğrenci bulunan yöneticilerden daha yüksek yaşam kalitesi ortalamalarına sahip olmalarına rağmen bu farklardan hiç biri istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ancak okullarında daha az öğrenci bulunan yöneticilerin daha yüksek yaşam kalitesine sahip olduğu tek alan olan çevresel alandaki fark anlamlı bulunmuştur ($t_{125}=2,090$, $p<.05$).

Tablo 7. Okul yöneticilerinin öğrenci sayısına göre yaşam kalitelerinin kıyaslanması

		N	Ortalama	ss	T	p
Çevresel alan	0-500 öğrenci	88	3.20	.68	2.090	0.011*
	500 üstü öğrenci	35	2.91	.73		
Psikolojik alan	0-500 öğrenci	88	3.84	.58	0.181	0.792
	500 üstü öğrenci	35	3.98	.58		
Sosyal ilişkiler alanı	0-500 öğrenci	88	3.94	.67	0.286	0.534
	500 üstü öğrenci	35	3.98	.62		
Bedensel alan	0-500 öğrenci	88	3.85	.60	1.710	0.063
	500 üstü öğrenci	35	4.06	.58		
Toplam yaşam kalitesi	0-500 öğrenci	88	3.71	.68	0.412	0.094
	500 üstü öğrenci	35	3.73	.57		

* p<.05

Okul Yöneticilerinin Okullarındaki Öğretmen Sayısına Göre Yaşam Kalitelerinin Kıyaslanması

Araştırmada okul yöneticilerinin yaşam kalitesi algıları okullarındaki öğretmen sayısına göre kıyaslanmış; 30'dan fazla ve 30'dan az öğretmeni olan yöneticilerin yaşam kalitesi puanları arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur (Tablo 8). Toplam yaşam kalitesine bakıldığında 30'dan fazla öğretmeni olan yöneticilerin toplam yaşam kalitesi puanları ($t_{125}=3,108, p<.05$) ve sosyal ilişkiler alan puanları ($t_{125}=2,668, p<.05$) öğretmen sayısı 30'dan az yöneticilerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. Çevresel, psikolojik ve bedensel alanlarda da öğretmen sayısı fazla olan yöneticilerin yaşam kalitesi algılarına yönelik puanlar daha yüksektir; ancak bu farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir

Tablo 8. Okul yöneticilerinin öğretmen sayısına göre yaşam kalitelerinin kıyaslanması

		N	Ortalama	ss	t	p
Çevresel alan	30'dan az	89	3.07	.68	1.053	0.086
	30'dan fazla	38	3.21	.74		
Psikolojik alan	30'dan az	89	3.83	.58	1.115	0.073
	30'dan fazla	38	3.96	.57		
Sosyal ilişkiler alanı	30'dan az	89	3.84	.69	2.668	0.041*
	30'dan fazla	38	4.17	.46		
Bedensel alan	30'dan az	89	3.90	.62	0.558	0.381
	30'dan fazla	38	3.96	.57		
Toplam yaşam kalitesi	30'dan az	89	3.66	.70	3.108	0.033*
	30'dan fazla	38	3.83	.56		

* p<.05

Yaşam Kalitesi Ölçeğinin Boyutları Arasındaki İlişkiler

Bu araştırmada tüm katılımcılardan oluşan örneklem dikkate alındığında yaşam kalitesi ölçeğinin toplamı ve boyutları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve bu ilişkilerin derecesi ile istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı Tablo 9'da gösterilmiştir. Tüm değişkenler arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunmakla birlikte, korelasyon katsayısı en güçlüden en az güçlüye doğru sıralandığında bu sıralamanın psikolojik alan ve çevresel alan ($r = ,65, p < .01$), bedensel alan ve sosyal ilişkiler alanı ($r = ,54, p < .01$), çevresel alan ve sosyal ilişkiler alanı ($r = ,47, p < .01$), psikolojik alan ve sosyal ilişkiler alanı ($r = ,43, p < .01$), bedensel alan ve psikolojik alan ($r = ,42, p < .01$), toplam yaşam kalitesi ve psikolojik alan ($r = ,32, p < .01$), bedensel alan ve çevresel alan ($r = ,31, p < .01$), toplam yaşam kalitesi ve çevresel alan ($r = ,30, p < .01$), toplam yaşam kalitesi ve sosyal ilişkiler alanı ($r = ,22, p < .05$) ve toplam yaşam kalitesi ve psikolojik alan ($r = ,20, p < .05$) şeklinde olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Yaşam kalitesi ölçeğinin boyutları arasındaki ilişkiler

	Toplam yaşam kalitesi	Çevresel alan	Psikolojik alan	Sosyal ilişkiler alanı	Bedensel alan
Toplam yaşam kalitesi	-	.30**	.32**	.22*	.20*
Çevresel alan		-	.65**	.47**	.31**
Psikolojik alan			-	.43**	.42**
Sosyal ilişkiler alanı				-	.54**
Bedensel alan					-

** $p < .01$

* $p < .05$

Tartışma

Çalışmada okul yöneticilerinin yaşam kalitesi algıları belirlenmiş ve toplam yaşam kalitesi ortalaması 3.72 olarak tespit edilmiştir. Özeld bedensel alan ve sosyal ilişkiler alanlarında yaşam kalitesi algısı ortalaması 3.93, psikolojik alanda 3.88 ve çevresel alanda 3.12 olarak tespit edilmiştir. Bu durum, yöneticilerin genel olarak psikolojik, bedensel, sosyal ve çevresel alanlarda katılımcıların genelinde herhangi bir sorun belirtisi olmadığı anlamına gelmektedir. Çalışmada okul yöneticilerinin statüleri ve eğitim düzeyleri göz önüne alındığında, Diener vd. (1993) gibi bazı araştırmacılar, yaşam kalitesinin toplumun önemli bir kısmına göre eğitim düzeyi ve statüsü yüksek olan okul yöneticilerinin yaşam kalitesinin bu durumdan olumlu etkilenebileceğini iddia etmiştir. Ancak Argyle (1999) bu çıkarımlar yapılırken, sadece statü ve eğitim düzeyi gibi değişkenlerin yaşam kalitesini açıklamaya yetmeyeceğini, başka tür değişkenler ve olayların da yaşam kalitesi üzerindeki etkisinin bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Okul yöneticilerinin genelinde yaşam kalitesinin ortalamalarının 3,12 ile 3,93 arasında olması yaşanan ciddi bir sorun belirtisini ortaya çıkarmasa da, katılımcıların genelde yaşam kalitelerinden çokça, çoğunlukla veya tamamen memnun olduğu da ifade edilemez. Örneğin bedensel, sosyal ve psikolojik alanlarda yaşam kalitesine bakıldığında okul yöneticilerinin sağlık durumlarından, çevreleriyle olan ilişkilerinden ve mevcut ruh hallerinden iyiye yakın düzeyde hoşnut olduğu söylenebilir. Bedensel ve psikolojik yaşam kalitesinin mevcut düzeyi, araştırma örnekleminin görece / kısmen genç olarak tanımlanabilecek bir yaş ortalamasına (42,13) ve yaşanan stresli deneyimlerin üstesinden gelebilecek bir dayanıklılığa sahip olmasıyla (Kaçmaz, 2005), sosyal ilişkilerin mevcut düzeyi katılımcılarının çoğunun evli olması veya sürekli iletişim halinde buldukları bir meslek koluna ait olmalarıyla açıklanabilir. Çevresel alandaki bulgular, içinde yaşanan ve çalışılan çevrenin fiziki ve psikososyal koşullarından orta

düzye bir memnuniyeti göstermekte, bu durumun da okul yöneticilerinin görev yaptığı şehir ile bölgenin sosyoekonomik ve çevresel anlamda gelişime ihtiyacı olan bir bölge olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında, bu çalışmanın bağlamında incelenmeyen yöneticilerin özel yaşamlarındaki deneyimleri de kendi çevresel deneyimlerini etkileme olanağına sahiptir.

Yaşam kalitesinin birtakım değişkenler açısından karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında, evli yöneticilerin bekâr yöneticilerden tüm alanlarda daha yüksek yaşam kalitesine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, evliliğin yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkisinin saptandığı önceki araştırmalar ile de uyumludur (Lerner, Levine, Malspeis ve D'Agostino, 1994). Yaşam kalitesinin boyutları bir bütün olarak değerlendirildiğinde evli yöneticilerin puanlarının anlamlı düzeyde bekârlardan daha yüksek olması, kendilerinin sürekli etkileşim içinde oldukları eş veya aile ortamının kendilerinin sosyal, psikolojik ve bedensel olarak iyi olma durumlarına katkıda bulunabileceği ile ilişkilendirilebilir (Yıldırım ve Hacıhasanoğlu, 2011). Myers'da (1999) yakın ilişki kurma ihtiyacının karşılandığı evlilik gibi durumlarda insanların bedensel ve duygusal yaşam kalitelerinin daha yüksek düzeyde olduğunu belirtmiştir.

Bu araştırmada yöneticilerin görev yaptıkları okulların kademesi açısından yaşam kalitesi puanlarına bakıldığında arada anlamlı farklılıklar olmadığı; ancak tüm alanlarda lisede görev yapan yöneticilerin puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Her iki okul kademesinde yöneticilerin üstlendiği rollerin ağırlığı ve sorumlu oldukları öğrenci özellikleri düşünüldüğünde (Ekinci, 2010; Onural, 2002), iş yoğunluğu ve bunun yansımaları açısından her iki kademe arasında büyük bir fark olmadığı değerlendirilebilir. Sonuç olarak, her iki kademedeki yöneticilerin tüm alanlarda ortalamanın üstünde olan algıları, bireysel algılar hariç tutulduğunda, katılımcıların genelini yaşadığı ve yaşam kalitelerini kötü olarak tanımlayabilecekleri olayların yaşanmadığı veya yaşansa da bunların yaşam kalitelerini önemli düzeyde etkilemediği söylenebilir.

Okul yöneticilerinin pozisyonlarına bakıldığında, müdür ve müdür yardımcılarında yaşam kalitesi puanlarına göre anlamlı farklar bulunmamıştır. Bu durum, müdür ve müdür yardımcılarının yaşam kalitesi algılamalarında benzerlik olduğunu göstermektedir. Bu benzerlikler özel hayattaki deneyimlerle açıklanabileceği gibi, profesyonel alanda her ikisinin de üstlendiği görev ve sorumlulukların benzerlikleriyle ve niteliğiyle de açıklanabilir. Bu durumda statüler arasında anlamlı farklar bulunmaması, Argyle'in (1999) farklı yaşam kalitelerinin statünün yanında farklı etkilerinin olabileceği iddiasının geçerli olabileceğini hatırlatmaktadır.

Okul yöneticilerinin yaşam kalitesi algıları, meslekte yönetici olarak geçirdikleri deneyim açısından karşılaştırılmış ve daha deneyimli yöneticilerin, toplam yaşam kalitesi, çevresel ve sosyal alanda anlamlı düzeyde daha yüksek ortalamalara sahip olduğu bulunmuştur. Farklı meslek grupları ile yapılan çoğu araştırma (örn. Reisig ve Roger, 2000), deneyimin bireylerin yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkileri olabileceğini göstermiştir. Özel olarak okul yöneticilerinin deneyim süreleri ile yaşam kaliteleri üzerinde yapılmış çalışma bulunamamışken, çoğu araştırma deneyimli okul yöneticilerinin iş yükü kaygı düzeylerinin genç olan okul yöneticilerinininkinden daha az olduğunu (Karabulut, 2015), okul yöneticilerinin deneyimlerinin olumlu tutum beslemelerini sağladığını (Kondakçı vd., 2010) ve bilgi, iletişim ve yönetim gibi çoğu alanda yetkinlik kazanmasına (Kadalkal, 2006) yardımcı olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada da deneyimin okul yöneticilerinin mesleki yeterlilik ve yönetim becerilerine katkı sunduğu ve bu durumun da yaşam kalitelerine olan algılarını olumlu etkilediği iddia edilebilir.

Bir okulda bulunan öğrenci ve öğretmen sayılarına göre okul yöneticilerinin yaşam kaliteleri arasında anlamlı farklar bulunmuştur. İlk olarak öğrenci sayısı 500'den az olan

yöneticilerin, fazla olan yöneticilerden çevresel alanda daha iyi hissettiği anlaşılmaktadır. Mevcut bulgular, daha önce yapılan benzer temalı araştırmaları doğrulamayan farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin Karabulut (2015), öğrenci sayısı fazla olan okul yöneticilerinin yönetim süreci kaygı düzeylerinin az olan okul yöneticilerinininkinden anlamlı düzeyde düşük olduğunu göstermiştir. Bu çalışmadaki sonuç, öğrenci sayısının yanında kişisel deneyimler, okul kültürlerinin farklılığı ve çevre koşullarının yaşam kalitesi üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Bu araştırmada çevresel alanda yaşanan farklılığın, öğrenci sayısının fazlalığının okul müdürlerinde oluşturduğu olumsuz algı ile açıklanabilir. Örneğin okul müdürleri doğal çevrenin yanında toplumsal çevrenin (ev ortamı, dinlenme, sağlık hizmetleri vb.) kalitesini de düşünmüş ve yaşam kalitelerini bütüncül anlamda değerlendirmiş olabilir.

Öğretmen sayısı açısından değerlendirildiğinde, okul yöneticilerinden okullarında çalışan öğretmen sayısı 30'dan fazla olanlar az olanlardan, tüm alanlarda daha yüksek ortalamalara sahiptir. Bu alanlar arasında toplam yaşam kalitesi ve sosyal ilişkiler arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum, öğretmen sayısının yeterli ve özellikle yöneticiler ile öğretmenler arasında iletişimin yapıcı, işbirlikçi ve etkili olduğu okullarda yöneticiler için bir destek mekanizmasına dönüşebilmekte, yaşam kalitelerini de etkileyebilmektedir (Emlek, 2005). Nitekim Keskin de (2012) öğretmen ve destek personelinin yetersiz olduğu durumlarda okul yöneticilerinin stres ve kaygı düzeylerinin yükselme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir.

Son olarak yaşam kalitesinin tüm alanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Bu durum, yaşam kalitesinin bütüncül bir kavram olmasının yanında boyutlarının birbirini etkilediği görüşünü de doğrulamaktadır (Ravens-Sieberer ve Bullinger, 2000). Bu noktada yüksek düzeyde olan psikolojik alan, bedensel alan, sosyal ilişkiler alanı ve çevresel alan arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Ekolojik kuramı doğrulayan bu bulgu, bireyin psikolojik statüsü ve çevre (fiziksel, kültürel vs.) özellikleri arasındaki dinamik ilişkiyi ve bu ilişkide her iki elementin birbirini önemli oranda etkilediğini göstermektedir (Bronfenbrenner, 2005). Başka bir deyişle bireyin fiziksel işlevleri, ruhsal durumu, aile içindeki ve dışındaki toplumsal ilişkileri ve çevreden etkilenmişlik düzeyleri bireyin işlevselliğini ve yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir (Testa ve Simonson, 1996).

Sonuç

Okul yöneticilerinin yaşam kalitesi, sundukları hizmetin niteliğini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Yaşam kalitesi yüksek olan okul çalışanlarının okuldaki performanslarının iyileşeceği ve bu durumun öğrencilerin okul performanslarını da geliştireceği ifade edilmiştir (Briner ve Dewberry, 2007). Gelişim ve öğrenmenin üst düzeyde olduğu bir okul ikliminin geliştirilmesi, yöneticinin de etkiliğini, performansını ve davranışlarını geliştirir. Öte yandan böyle bir okul iklimi de ancak yöneticinin temel ihtiyaçlarını karşılayabildiği, iyi, mutlu ve yeterli hissettiği ortamlarda gelişebilir. Dolayısıyla okul yöneticilerinin iyilik halinin gelişimini kolaylaştırmanın okuldaki koşulların iyileştirilmesi ile ilişkisinin farkına varılıp okul koşullarının iyileştirilmesi bir gerekliliktir. Bu nedenle yaşam kalitesinin hem bireysel hem de kurumsal ve toplumsal alanlardaki eğitim politikalarında yer alması oldukça önemlidir. Çalışmada yaşam kalitesinin önemli yordayıcıları olarak medeni durum, çalışılan okul kademesi, çalışma yılı, öğrenci ve öğretmen sayısı gibi etmenler tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, okul yöneticilerinin iletişim becerilerinin geliştirilmesi, stres kaynakları ve özel hayatta yaşayabilecekleri bir takım sorunlar ile başa çıkması, dolayısıyla da okulda etkili bir liderlik yapabilmesi için kurumsal düzeyde yeterli önlemlerin alınarak okul yöneticileri için programlar düzenlenmesi ve destekleyici grupların oluşturulması önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'de okul yöneticilerinin yaşam kalitesini inceleyen nadir araştırmalardan biri olmasına rağmen çalışmanın bir takım sınırlılıkları mevcuttur. Bu sınırlılıklarından biri, anket yöntemiyle tespit edilen genel eğilimlerin yanında bireysel ve

derinlemesine düşüncelerin toplanamaması ve okul yöneticilerinin mevcut yaşam kalitelerini etkileyen faktörlerin ve bu faktörler arasındaki ilişkinin yeterince anlaşılabilmesidir. Bu nedenle, tükenmişlik, özel hayat deneyimleri, okul içi deneyimler ve iş doyumunu gibi yaşam kalitesini etkileyebilecek ilişkili faktörlerin derinlemesine incelendiği çalışmalar yapılması bir ihtiyaçtır. Öte yandan, verilerin bir şehirde çalışan yöneticilerden toplanması sebebiyle daha çok sayıda okul yöneticisinin daha çeşitli bölgesel özellikleri temsil ettiği çalışmaların yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Argyle, M. (1999). Causes and correlates of happiness. D. Kahneman, E. Diener ve N. Schwarz (Ed.), *Well-being: Foundations of hedonic psychology: Foundations of hedonic psychology* içinde (s.353-373). New York: Russell Sage Foundation.
- Aydın, A. (2009). *Sınıf yönetimi*. (10. Basım). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Aydoğdu, İ. (2013). Evaluation of school administrator's life quality in terms of some certain variables. *Eğitim ve Bilim*, 167, 327-335.
- Bektaş, F. (2013). *Okul yöneticilerinin davranışları, iş yaşamı kalitesi ve öğretmen performansının öğrenci açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Belek, İ. (1998). *Sınıf, Sağlık, Eşitsizlik*. İstanbul: Sorun yayınları.
- Briner, R., ve Dewberry, C. (2007). *Staff wellbeing is key to school success: A research study into the links between staff wellbeing and school performance*. London: Worklife Support Ltd.
- Bronfenbrenner, U. (2005). *Making human beings human: Bioecological theory of human development*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Dew, T. L., ve Huebner E. S. (1994). Adolescent's perceived quality of life: An exploratory investigation. *Journal of School Psychology*, 32, 185-199.
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., ve Diener, M. (1993). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute?. *Social Indicators Research*, 28(3), 195-223.
- Ekinci, A. (2010). İlköğretim okullarında çalışan müdür ve öğretmenlerin mesleki sorunlarına ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 9 (2). 734-748.
- Emlek, K. (2005). *İlköğretim okullarında görev yapan yönetici ve öğretmenlerin iş doyum ve mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi.
- Eser, E., Fidaner, H., Fidaner, C., Eser, S.Y., Elbi, H., ve Göker, E. (1999). Yaşam kalitesinin ölçülmesi, WHOQOL-100 ve WHOQOL-Brief. *Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi*, 7, (Ek Sayı:2), 5-13.
- Fraenkel, J., Wallen, N.; (2009). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw Hill.
- Gökçe, F. (2009). Behaviour of Turkish elementary school principals in the change process: An analysis of the perceptions of both teachers and school principals. *Educational Management Administration & Leadership*, 37, 198-215.
- Gümüşeli, A. İ. (2001). Çağdaş okul müdürünün liderlik alanları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 7(4), 531-548.
- Higginson, I. J., ve Carr, A. J. (2001). Using quality of life measures in the clinical setting. *Bmj*, 322(7297), 1297-1300.
- Kaçmaz, N. (2005). Tükenmişlik sendromu. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 68, 29-32.
- Kadakal, A. 2006. *Mesleki ortaöğretim kurumlarında yürütülen örgütsel takım çalışmalarında verimliliği etkileyen faktörler*(İstanbul ili, Kartal ve Şişli ilçeleri örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karabulut, A. (2015). *Okul yöneticilerinin yönetici kaygı düzeyleri ile çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

- Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kartal, S. E. (2016). Determining school administrators' perceptions on institutional culture: A qualitative study. *Educational Process: International Journal*, 5(2), 152-166.
- Keser, Z., ve Gedikoğlu, T. (2008). Determining the extent to which high school principals exercise their authority and responsibility. *International Journal of Human Sciences*, 5(2), 1-23.
- Keskin, U. (2012). *Okul yöneticilerinin örgütsel stres faktörlerinin incelenmesi (Uşak ili örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi.
- Kondakçı, Y., Zayim, M., ve Çalışkan, Ö. (2010). Okul yöneticilerinin değişime hazır olma tutumlarının okulun öğretim düzeyi yöneticilerin deneyimi ve okul büyüklüğü bağlamında incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 155-175.
- Konu, A., Alanen, E., Lintonen, T., ve Rimpelä, M. (2002). Factor structure of the school well-being model. *Health Education Research*, 17(6), 732-742.
- Lambert, L., Walker, D., Zimmerman, D. P., Cooper, J. E., Lambert, M. D., Gardner, M. E., ve Slack, P. J. F. (1995). *The constructivist leader*. York: Teachers College Press.
- Lerner, D. J., Levine, S., Malspeis, S., ve D'Agostino, R. B. (1994). Job strain and health-related quality of life in a national sample. *American Journal of Public Health*, 84(10), 1580-1585.
- Linnakyla, P., ve Brunell, V. (1996). Quality of school life in the Finnish and Swedish speaking schools in Finland. M. Binkley, K. Rust, T Williams (Ed.), *Reading literacy in an international perspective* içinde (s.203-217). U.S. Department of Education Office of Educational Research and Improvement NCES.
- Louis, K. S. (1998). Effects of teacher quality of work life in secondary schools on commitment and sense of efficacy. *School Effectiveness and School Improvement*, 9, 1-27.
- Memduhoğlu, H. B. (2007). Türk eğitim sisteminde okulların yönetimi ve okul yöneticilerinin yetiştirilmesi sorunsalı. *Milli Eğitim Dergisi*, 176, 86-96.
- Mok, M. M. C., ve Flynn, M. (2002). Determinants of students' quality of school life: A path model. *Learning environments research*, 5(3), 275-300.
- Myers, D. C. (1999). Close Relationships and Quality of Life. D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (Ed.), *Well-Being: Foundations of hedonic psychology: Foundations of hedonic psychology* içinde (s.374-392). New York: Russell Sage Foundation.
- Onural, H. (2002). *MEB merkez teşkilatı eğitim yöneticilerinin görevlerini icra ederken karşılaştıkları sorunlar* (Yayımlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Ozdemir, T. Y., ve Yirci, R. (2015). A Situational Analysis of Educational Supervision in the Turkish Educational System. *Educational Process: International Journal*, 4, 56-70.
- Praisner, C. L. (2003). Attitudes of elementary school principals towards the inclusion of students with disabilities. *Council for Exceptional Children*, 69, 135-145.
- Purkey, S. C., ve Smith, M. S. (1983). Effective schools: A review. *The Elementary School Journal*, 83(4), 427-452.
- Ravens-Sieberer, U., ve Bullinger, M. (2000). Subjektive gesundheit und gesundheitsverhalten von kindern und jugendlichen--eine befragung hamburger sch³ler im rahmen der schulärztliche Untersuchung. *Gesundheitswesen*, 62(3), 148-55.
- Reisig, M. D., ve Roger B. P. (2000). Experience, quality of life, and neighborhood context: A hierarchical analysis of satisfaction with police. *Justice quarterly*, 17, 607-630.
- Robson, C. (2011). *Real world research: A resource for users of social research methods in applied settings*. Chichester: Wiley.
- Scott, C., ve Dinham, S. (2003). The development of scales to measure teacher and school executive occupational satisfaction. *Journal of Educational Administration*, 41(1), 74-86.
- Shawaryn, M. A., Schiaffino K. M., ve Johnston, M. V. (2002). Determinants of perceived quality of life in multiple sclerosis: the role of illness intrusiveness. *Multiple Sclerosis*, 8, 310-318.
- Silman, F., ve Simsek, H. (2009). A comparative case study on school management practices in two schools in the United States and Turkey. *Compare*, 39, 483-496.

-
- Skevington, S. M., Lotfy, M., ve O'Connell, K. A. (2004). The World Health Organization's WHOQOL-BREF quality of life assessment: Psychometric properties and results of the international field trial: A report from the WHOQOL Group. *Quality of Life Research*, 13, 299–310.
- Slee, R. (1992). *Discipline in Australian public education: Changing policy and practice*. Australian Council for Educational Research.
- Testa, M. A., ve Simonson, D. C. (1996). Assessment of quality-of-life outcomes. *New England Journal of Medicine*, 334(13), 835-840.
- WHOQOL Group (1998). Development of The World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment. *Psychological Medicine*, 28, 551-558.
- Yıldırım, A., ve Hacıhasanoğlu, R. (2011). Sağlık Çalışanlarında Yaşam Kalitesi ve Etkileyen Değişkenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(2), 61-68.
-

Merhametin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi

Investigating the Predictive Effect of Compassion on Subjective Well-Being

İsa Yücel İŞGÖR*

Özet

Bu araştırma üniversite öğrencilerinin merhamet düzeylerinin öznel iyi oluş üzerindeki yordayıcı etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca öğrencilerin algılanan gelir düzeyi ile yerleşim yerinin merhamet ve öznel iyi oluş puanları üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Araştırma grubunu 18-32 yaşları arasındaki 198'i kız (% 49.3), 204'ü erkek (% 50.7), toplam 402 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada Merhamet Ölçeği, Öznel İyi Oluş Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; merhamet ile öznel iyi oluş puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ve merhametin öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca algılanan gelir düzeyi yüksek olan öğrencilerin öznel iyi oluşlarının algılanan gelir düzeyi alt ve orta olan öğrencilerden daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Son olarak öğrencilerin yaşamlarını geçirdikleri yerleşim yeri açısından merhamet ve öznel iyi oluş puanlarının anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Merhamet, öznel iyi oluş, gelir düzeyi

Abstract

This research aimed to investigate the predictive effect of university students' compassion levels on subjective well-being. In the study, the effect of perceived income level and residential area of the students on compassion and subjective well-being scores was also discussed. Totally 402 students including 198 female and 204 male between 18 and 32 years old participated into the research group. In the research, Compassion Scale, Subjective Well-Being Scale, and Personal Information Form were used. According to the research results, it was determined that there was a positive significant relationship between compassion and subjective well-being, and compassion was a significant predictor of subjective well-being. Furthermore, subjective well-being of the students with high perceived income level was proved to be higher rather than the subjective well-being of the students with perceived medium and lower income level. Consequently, it was also determined that compassion and subjective-well-being scores of the students did not differ significantly in terms of the residential area they spend their life.

Key Words: Compassion, subjective well-being, level of income

Giriş

Merhamet kavramı birçok din ve öğreti içerisinde kendisine geniş yer bulan bir kavramdır. Psikoloji alanında ise bu kavramın derinlemesine ele alınması son birkaç yıl içerisinde mümkün olmuştur. Önceleri empati, özgecilik, yakınlık ve prososyal davranış kavramları ekseninde ele alınan merhamet kavramı yapısının karmaşık olması empati ile benzerliği ve ölçümünün zor olması gibi nedenlerle psikolojinin konusu olmaktan uzak kalmıştır (Braun, 1992).

Gilbert (2005) merhameti, başkasının acısını giderme isteğini, acının kaynağını anlamaya ilgili bilişsel süreci ve merhametli eylemlerde bulunmakla ilgili davranışsal bir süreç olarak tanımlamaktadır. Yani merhamet; güdü, duygu, düşünce ve davranışın bileşiminden meydana gelir. Merhamet Sprecher ve Fehr (2005)'in çalışmalarında ise merhametli (duyarlı) sevgi olarak kavramsallaştırılmıştır. Merhametli (duyarlı) sevgi, diğer insanları sıkıntılı ve ihtiyaç duydukları zamanlarında onları desteklemeye yönelik, davranışsal, bilişsel ve duygusal bir tutum olarak ifade edilmiştir. M. Deniz ve diğ. (2008)'ne göre öz-anlayış kavramının içeriğini anlayış (compassion) kavramı oluşturmaktadır çünkü anlayış, diğerlerinin ızdıraplarına duyarlı olmayı, diğerlerinin acılarının farkında olmayı, bu ızdırap ve acılardan bağlantısız olmamayı ve sakınmamayı, diğerlerine şefkatli olmayı, diğerlerinin ortaya çıkan ızdıraplarını hafifletme arzusunu ve başarısız olan veya yanlış yapan kimseleri yargılamadan anlamayı kapsamaktadır.

Pommier (2011 s. 2) Neff (2003, s. 89)'in üç bileşenli öz-anlayış modelinden hareketle merhametin; sevecenlik, paylaşımların bilincinde olma ve bilinçli farkındalık olmak üzere üç temel özellikten oluştuğunu ifade etmiştir. Gilbert (2005)'in biyopsikososyal bakış açısından

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, iyisgor@erzincan.edu.tr

içtenlik olarak kavramsallaştırılan sevecenlik, bireyin kendine ve başkalarına karşı anlayışlı ve ilgili olması anlamına gelmektedir. Paylaşımların bilincinde olma, insanların mükemmel olmadığını ve hata yapabileceğinin bilincinde olmayı ifade etmektedir. Birey acı çekmenin tüm insanlığın ortak bir deneyimi olduğunun bilincine kendine ve başkalarına merhamet göstererek varır. Böylece birey acı çeken kişileri kendisinden bağımsız değil ortak bir yaşantının parçası olarak algılar (Neff, 2003, s.86-87). Merhametin son bileşeni olan bilinçli farkındalık ise bireyin olumsuz duygularına karşı dengeli bir yaklaşım sergilemesi olarak tanımlanır. Bu sayede birey acı çektiğinde veya acı çeken birisine şahit olduğunda acının kendini alıp götürmesine izin vermez (Neff, 2003, s.89). Bir başka açıdan merhamet başkalarının iyi olması için duyulan bir endişe olarak tanımlanır. Merhamet, bir bakıma başkalarını savunmasız, sıkıntılı veya ihtiyaç sahibi olarak algılanmasından dolayı ortaya çıkar ve diğerlerine destek vermeyi motive eder (Batson ve Shaw, 1991 s.111; Goetz vd., 2010 s.351). Merhamet, başkalarıyla yakın bağlar kurmayı kolaylaştıran bir duygu olarak görülebilir (Shiota vd., 2006 s.63). Başkaları için merhametin sürdürülmesi, artan psikolojik iyi oluşun bir yansımasıdır (Sheldon ve Cooper, 2008 s.416).

Öznel iyi oluş, bireylerin yaşamlarının genel olarak iyi olduğuna yönelik inançları ve kendilerini iyi hissetmeleriyle ilgili bir kavramdır. Güçlü bir öznel iyi oluşa sahip olduğunu ifade eden bir bireyin mutlu olduğu ayrıca yaşamında doyum ve neşeyi, üzüntü ve öfke gibi hoş olmayan duygulardan daha fazla deneyimlediği söylenebilir. Buna karşın bir birey neşesinin az olduğunu, yaşamından hoşnut olmadığını belirtiyor ve sık sık öfke ve kaygı gibi olumsuz duyguları yaşıyorsa, düşük bir öznel iyi oluşa sahip olduğu anlaşılmaktadır (Diener vd., 1997 s.24-25). Özetle öznel iyi oluş, bireylerin yaşamlarıyla ilgili iyi ve kötü dengesine ilişkin kişisel değerlendirmelerini içermektedir.

Diener (1984, s.544)'a göre öznel iyi oluş üç farklı bileşenden meydana gelmektedir; pozitif duygulanım, negatif duygulanım ve yaşam doyumunu. Öznel iyi oluşun duygusal kısmını pozitif ve negatif duygulanım oluştururken, bilişsel kısmını ise yaşam doyumunu oluşturmaktadır (Park, 2004, s.26). Pozitif duygulanım sevinç, coşku, neşe, sevgi ve gurur gibi bireylerin yaşam kalitelerini güçlendirebilen duygulardan oluşur. Negatif duygulanım ise suçluluk, utanç, öfke, kıskançlık ve üzüntü gibi duygularla ifade edilir (Diener vd., 1999 s.277). Öznel iyi oluşun bilişsel bileşenini oluşturan yaşam doyumunu, bireyin kendisi tarafından belirlenen ölçütler çerçevesinde hayatının kalitesini değerlendirdiği yargısal bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Diener vd., 2002, s.186). Birey yaşam doyumunu ile, yaşamının kalitesine ve aile, arkadaş ve çevre gibi doyum alanlarına yönelik bilişsel değerlendirmede bulunmayı ifade eder (Diener, Suh, vd., 1999, s.279).

Bireyler için yaşamın tek anlamı mutluluk olmasa da insan olmanın gereği bireyler mutlu olmanın peşinde koşacaklardır (Eid ve Larsen, 2008). Nitekim daha yüksek öznel iyi oluşa sahip olan bireylerin birçok alanda daha başarılı olmaları (Lyubomirsky vd., 2005), mutlu olmalarının bir sonucu olsa gerek. Bu kişiler daha aktif bir yaşam sürdürebilirler ve hem kendilerini hem de başkalarını daha çok severek güçlü sosyal ilişkiler kurabilirler. Ayrıca, mutlu insanların güçlü bir bedene ve de bağımsızlık sistemine sahip oldukları ifade edilmektedir (Eid ve Larsen, 2008).

Yapılan literatür taramasında araştırma konusuna benzer çalışmaların yer aldığı görülmüştür. Bu çalışmaların büyük bir bölümünde öz-anlayış ile iyi olma arasındaki bağıntı incelenirken merhamet kavramı ile iyi olma durumları arasındaki ilişkiye yönelik çalışmaların daha sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda merhametli davranışın çeşitli şekillerinin merhamet sahiplerine pozitif ruh hali (Hutcherson vd., 2008; Lutz vd., 2004), azalmış depresif semptomlar (Gilbert ve Procter, 2006; Shapiro vd., 2007) artan benlik saygısı (Krause ve Shaw, 2000), artan sosyal destek (Crocker ve Canevello, 2008; Lemay ve Clark, 2008) gibi psikolojik faydalar sağladığı görülmektedir. Birçok Budist düşünür, merhamet ve

mutluluk arasında kuvvetli bir bağ olduğu yönünde değerlendirmeler yapmaktadır (Dalai ve Hopkins, 2002; Hopkins, 2001; Hopkins vd., 1984; Ladner, 2004; Lama). Sheldon ve Cooper (2008, s.415)'a göre başkaları için merhametin sürdürülmesi gelişmiş bir psikolojik iyi oluş düzeyi ile ilgilidir. Allen vd. (2012, s.428) kendine merhametin ileri yaşlarda da iyi oluş ile ilişkili olduğunu ve kendine merhameti teşvik eden müdahalelerin yaşlı yetişkinler arasında yaşam kalitesini artıracaklarını önermektedir. Leary vd. (2007, s.887) psikolojik iyi oluşun merhameti daha güçlü bir şekilde yordadığını belirtmektedir. Başkasının acısını giderme isteği olarak da adlandırılan merhamet kavramı ve iyi oluş arasındaki ilişkiye ait çalışmaların yanı sıra kişinin kendi hatalarına ve yanlışlarına olan anlayış düzeyi olarak adlandırılan ve de merhamet kavramının bir uzantısı olan öz-anlayış kavramı ile iyi oluş arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışmaya rastlanmıştır. Deniz vd., (2012, s.428) üniversite öğrencilerinin öz-anlayış düzeyleri ile yaşam doyumları arasında pozitif yönde orta düzey bir ilişkinin olduğu bulgulanmıştır.

Keng ve Liew (2016) öz anlayış ile öznel iyi oluş arasında ılımlı bir ilişki olduğunu bulgulanmıştır. Öz anlayış ile iyi oluş, mutluluk ya da yaşam doyumunu arasındaki pozitif ilişkiye dair birçok araştırma bulgusuna rastlanmaktadır (Baer vd., 2012, s.230; Neff, 2003, s.85; Neff, 2004, s.223; Neff vd., 2007, s.139; Neff ve McGehee, 2010, s.225; Sarıcaoğlu ve Arslan, 2013; Wang, 2005, s.75; Wei vd., 2011, s.191). Literatür incelemesinde olumsuz psikolojik özellikler (stres, kaygı, depresyon, öz eleştiri) ile öz anlayış arasında negatif ilişki olduğu bulgulanmıştır (Cosley vd., 2010, s.816; Neff, 2003, s.86; Neff, 2003, s.223; Sümer, 2008, s.2; Tholouli vd., 2016, s.89). Öznel iyi oluş kavramı farklı değişkenler ekseninde ele alan araştırmalar bulunmaktadır. Öznel iyi oluş kavramının sıklıkla ele alındığı değişkenlerden biri bireylerin gelir düzeyleridir. Bu doğrultuda ki çalışma bulguları genel olarak bireylerin gelir düzeylerinin öznel iyi oluş ile pozitif bir korelasyon gösterdiği yönündedir (Chow, 2005, s.139; Deaton, 2008, s.53; Diener ve Diener, 1996, s.181; Diener vd., 2003, s.403; Dost, 2007, s.132, 2010, s.75; Easterlin, 1974, s.89; Kelley ve Stack, 2000, s.531; Minkin ve Reyes-García, 2016; Moller, 1996, s.16; Paolini vd., 2006, s.331; Stevenson ve Wolfers, 2008, 2013, s.598; Sümer, 2008, s.2)

Araştırma kapsamında yapılan literatür taramasında yapılan çalışmaların büyük ölçüde merhamet kavramının uzantısı olarak değerlendirilecek olan öz-anlayış (self-compassion) eksenli olduğu görülmektedir. Bireyin kendisiyle birlikte başkasının acısına olan ilgiyi içeren merhamet odaklı çalışmaların sınırlı sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğu doldurmaya katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bu yanı sıra özgün bir değer taşıdığı ve önemli olduğu söylenebilir. Sonuç olarak bu çalışma üniversite öğrencilerinin merhamet düzeylerinin öznel iyi oluşları üzerindeki yordayıcı etkisinin olup olmadığı amaçlanmaktadır. Araştırma ayrıca üniversite öğrencilerinin bazı değişkenler açısından (algılanan gelir düzeyi ve yerleşim yeri) merhamet ve öznel iyi oluş düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığını incelemeyi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma Grubu

Araştırma örneklemini 2015-2016 öğretim yılı bahar döneminde Erzincan Üniversitesinin çeşitli fakültelerinde okuyan ve tabakalı örnekleme yöntemi ile seçilen 406 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaşları 18-32 arasında değişmekte ($\bar{X}=21,34.42$ $Ss= 2.04$) ve bu öğrencilerin 198'i kız (% 49,3) 204'ü erkektir (% 50,7). Fakülte dağılımına göre öğrencilerin 32'si (% 8) eczacılık; 34'ü (% 8.5) mühendislik; 56'sı (% 13.9) iktisadi ve idari bilimler; 88'i (% 21.9) eğitim; 79'u (% 19.7) ilahiyat; 52'si (% 12.9) fen-edebiyat ve 61'i (% 15.2) ise hukuk fakültesinde öğrenim görmektedir.

Araştırma Modeli

Araştırma, üniversite öğrencilerinin merhamet düzeyinin öğrencilerin öznel iyi oluşu yordama düzeyini belirlemeye yönelik ilişkisel modelde bir çalışmadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verilerini toplamak amacıyla üç ölçme aracı kullanılmıştır. Bu ölçme araçları, araştırmacılar tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu, Öznel İyi Oluş Ölçeği (Dost, 2005) ve Akdeniz ve Deniz (2016) tarafından geliştirilmiş Merhamet Ölçeği.

Kişisel bilgi formu

Sosyo-demografik verileri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Araştırmaya katılan kişilerin yaş cinsiyet, fakülte, sınıf, ailenin yaşadığı yer, algılanan gelir düzeyi, kardeş sayısı, sağlık durumu ile anne ve babanın eğitim durumu gibi değişkenleri belirlemeye yönelik soruları içeren bir formdur.

Öznel iyi oluş ölçeği (öiö)

Öznel iyi oluş ölçeği Tuzgöl Dost (2005) tarafından oluşturulmuştur. Ölçek, yaşam alanlarına ilişkin kişisel yargılar ile olumlu ve olumsuz duygu ifadeleri içeren 46 maddeden oluşmaktadır. Cevaplama sistemi her ifade için "(5) Tamamen Uygun", "(4) Çoğunlukla Uygun", "(3) Kısmen Uygun", "(2) Biraz Uygun" ve "(1) Hiç Uygun Değil" olarak beşli Likert ölçeği şeklindedir. Her bir maddenin puanları "5 ile 1" arasında değişmektedir. Ölçek maddelerinin 26'si olumlu 20'si olumsuz ifade şeklindedir. Olumsuz ifadelerin puanlaması tersine çevrilerek yapılmaktadır. Öleçekten alınabilecek en düşük puan 46, en yüksek puan 230'dur. Yüksek puan öznel iyi oluş düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Öleçekte, yaşam alanlarına ilişkin kişisel yargılar ile olumlu ve olumsuz duygu ifadeleri yer almaktadır. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları 209 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Öleğin yapı geçerliği temel bileşenler analizi ile saptanmıştır. Ayrıca öleğin madde toplam puan korelasyonları incelenmiştir. ÖiÖ' den alınan puanların alt ve üst % 27'lik puan grupları ortalamaları t testi ile karşılaştırılmış; gruplar arasında anlamlı fark olduğu gözlenmiştir. Yapılan benzer öleçler geçerliği çalışmasında ise ÖiÖ ile Beck Depresyon Envanteri (BDI) arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.70$). Öleğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .93; test-tekrar test güvenilirlik katsayısı $r = .86$ olarak saptanmıştır. Bu çalışma kapsamında yapılan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı öleğin toplamı için .91 olarak belirlenmiştir.

Merhamet ölçeği (mö)

Pommier (2011) tarafından geliştirilen Merhamet Öleğinin Türkçeye uyarlama çalışması Akdeniz ve Deniz (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Öleç geliştirme çalışması iki grup üzerinde gerçekleştirilmiştir. Uyarlaması yapılan Merhamet Öleğinin çalışma gruplarında; İlk grup 439 (153 kız, 286 erkek, $x = 20.6$ yaş, $Ss = 1,82$), ikinci grup ise 510 (238 kız, 272 erkek, $x = 21,4$ yaş; $Ss = 3,29$) üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Merhamet Öleği; Sevecenlik, Umursamazlık, Paylaşımların Bilincinde Olma, Bağlantısızlık, Bilinçli Farkındalık ve İlişki Kesme olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. Cevaplama sistemi her ifade için "(5) Her Zaman", "(4) Sık Sık", "(3) Ara Sıra", "(2) Nadiren" ve "(1) Hiçbir Zaman" olarak beşli Likert ölçeği şeklindedir. Her bir maddenin puanları "5 ile 1" arasında değişmektedir. Öleç 24 maddeden oluşmaktadır. Alt boyutlara ait maddelerin faktör yükleri; sevecenlik alt boyutu için .61-.74, umursamazlık için .56-.69, paylaşımların bilincinde olma için .54-.83, bağlantısızlık için .51-.73, bilinçli farkındalık için .55-.72 ve ilişki kesme için .58-.68 arasında değişmektedir. Öleğin uyum indeksleri (CFI = .97; NNFI = .96; SRMR = .05 ve RMSEA = .06) olarak bulunmuştur. İç tutarlık güvenilirlik katsayıları alt boyutlar için .57 ile .77 arasında değişmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı öleğin toplamı için 0.83 olarak tespit edilmiştir. Bu çalışma için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı öleğin toplamı için .89 olarak belirlenmiştir.

İşlem

Araştırmaya 2015 – 2016 öğretim yılı bahar döneminde Erzincan üniversitesinin çeşitli fakültelerinde okuyan gönüllü öğrenciler katılmıştır. Uygulama öncesi ilgili etik kuruldan gerekli izinler alınmıştır. Katılımcılar araştırma hakkında bilgilendirildikten sonra Kişisel Bilgi Formu, Öznel İyi Oluş Ölçeği ve Merhamet Ölçeğini 50 dakikalık tek seansta doldurmuşlardır. Uygulama neticesinde 418 öğrenci ilgili ölçek ve formları cevaplamıştır. Cevaplanan ölçek ve formların tek tek kontrol edilmesi neticesinde 8 öğrencinin ölçeklerin bir kısmını cevapladığı diğer kısımlarını ise boş bıraktığı tespit edilmiştir. Ayrıca 4 öğrencinin de ölçeğin bütün maddelerine aynı seçeneği işaretlediği tespit edilmiştir. Araştırmanın güvenilirlik ve geçerliğini etkileyebileceği düşüncesiyle bu 12 öğrencinin formları uygulamaya dahil edilmemiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesi araştırmacı tarafından yapılmıştır. Elde edilen veriler bilgi-işlem kodlama çizelgeleri oluşturularak bu çizelgelere geçirilmiştir. Bu veriler SPSS 22 istatistik paket programına aktarılmış ve denencelere uygun istatistiksel teknikler aracılığı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde, yüzde, frekans, korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizi gibi istatistiksel teknikler kullanılmıştır. Sonuçlar $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistik ve merhamet düzeyi alt ölçekler ve toplam puan ile öznel iyi oluş puanları arasındaki korelasyon sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışma Değişkenlerine Ait Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri (N=402)

	$\bar{X}$	Ss	1	2	3	4	5	6	7	8
1 Merhamet Toplam	99,24	11,7	-	,72**	-,73**	,65**	-,69**	,64**	-,70**	,35**
2 Sevecenlik	16,84	2,988		-	-,31**	,46**	-,32**	,53**	-,33**	,24**
3 Umursamazlık	7,122	2,804			-	-,31**	,57**	-,25**	,60**	-,23**
4 Paylaşımların bilincinde Olma	15,96	2,772				-	-,24**	,44**	-,22**	,23**
5 Bağlantısızlık	7,557	2,667					-	-,21**	,57**	-,20**
6 Bilinçli Farkındalık	15,99	2,854						-	-,20**	,33**
7 İlişki Kesme	6,871	2,797							-	-,20**
8 Öznel İyi Oluş Toplam	169,6	24,53								-

** $p < .01$ düzeyinde anlamlı

Tablo.1 incelendiğinde öznel iyi oluş puanı ile merhamet toplam puanı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = .35$, $p < .01$). Öznel iyi oluş puanı ile merhamet ölçeği alt boyutları arasındaki en yüksek ilişki öznel iyi oluş ile bilinçli farkındalık arasında olduğu bulgulanmıştır ($r = .33$, $p < .01$). Öznel iyi oluş puanı ile merhamet ölçeği alt boyutları arasındaki en düşük ilişki ise öznel iyi oluş ile bağlantısızlık ve ilişki kesme arasında olduğu gözlemlenmiştir ($r = -.20$, $p < .01$).

Araştırmada bir başka hipotez olarak öğrencilerin merhamet düzeylerinin öznel iyi oluş puanları üzerindeki yordama gücü test edilmeye çalışılmıştır. Bu amaca yönelik basit doğrusal regresyon analizi yapılmış, sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Öznel İyi Oluşun Yordanmasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları (N=402)

Değişken	B	Standart Hata	B	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	96,760	9,812	-	9,861	.001	-	-
Merhamet Toplam Puan	,734	,098	,350	7,478	.001	.350	.350
R=.350	R ² =.123						
F ₍₁₋₄₀₀₎ =55.917	p=.000						

Öğrencilerin merhamet düzeylerinin öznel iyi oluş puanlarını ne şekilde yordadığını ortaya koymak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda, merhamet düzeyi ile öznel iyi oluş puanları arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiş (R= .350, R²=.123) ve merhamet düzeyinin öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür (F₍₁₋₄₀₀₎=55.917, p< .05). Merhamet düzeyi öznel iyi oluş puanındaki değişimin % 12'sini açıklamaktadır. Regresyon denkleminde esas yordayıcı değişken katsayısının (B= .734) anlamlılık testi de, merhamet düzeyinin anlamlı bir yordayıcı olduğunu göstermektedir (p < .001). Regresyon analizi sonucuna göre, öznel iyi oluşu yordayan regresyon denklemi şu şekildedir.

$$\text{Öznel İyi Oluş Puanı} = (0.734 \times \text{Merhamet Toplam Puanı}) + (96.760)$$

Araştırmada öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyi açısından merhamet düzeyleri ile öznel iyi oluş puanları arasında bir farklılaşma olup olmadığını test etmeye yönelik olarak tek yönlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) yapılmış, sonuçlar tablo 3.'te verilmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Merhamet Düzeyi ve Öznel İyi Oluş Puanları Arasındaki Farka İlişkin MANOVA Sonuçları (N=402)

Değişkenler	Algılanan Gelir Düzeyi	n	$\bar{X}$	Ss	sd	F	p	Anlamlılık (Tukey)
Merhamet Toplam Puan	0-1500 TL	159	98,94	11,57	3-399	.603	.548	-
	1501-4500 TL	205	99,1	12,07				
	4501 ve üstü	38	101,21	10,15				
Öznel İyi Oluş Toplam Puan	0-1500 TL	159	164,74	21,43	3-399	23,004	.001	1,2 - 3
	1501-4500 TL	205	169,04	23,56				
	4501 ve üstü	38	193,18	28,69				

Üç farklı algılanan gelir düzeyinden gelen öğrencilerin, merhamet ve öznel iyi oluş puanları üzerinde algılanan gelir düzeyinin birleşik olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığını belirlemek için tek yönlü çok değişkenli varyans analizi (Tek yönlü MANOVA) yapılmıştır. Test öncesi, tek değişkenli normallik koşulu normallik testleri ve uç değerlerle, çok değişkenli normallik koşulu da Mahalanobis uzaklığı değerlerinin hesaplanmasıyla kontrol edilmiştir. Verilerin her iki şekilde de normal dağıldığı görülmüştür. Box testi, kovaryans matrisleri arasında anlamlı bir fark olmadığını (p=.165, p> .05) göstermiştir. Levene testi ise merhamet (p=.053, p> .05) ve öznel iyi oluş (p=.155, p>.05) puanları için hata varyanslarının eşit kabul edilebileceğini göstermiştir.

MANOVA sonucuna göre algılanan gelir düzeyi farklı olan öğrencilerin, merhamet ve öznel iyi oluş şeklindeki birleşik bağımlı değişkenler açısından anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir [(F₍₁₋₄₀₀₎)=11.623, p< .05, Wilks' λ =.893, kısmi η^2 =.055]. Değişkenler tek tek ele alındığında ise öğrencilerin algılanan gelir düzeyi açısından merhamet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı [(F₍₂₋₃₉₉₎)=.603, p>.05], öznel iyi oluş puanları arasında ise anlamlı bir farklılaşmanın olduğu bulgulanmıştır [(F₍₂₋₃₉₉₎)=23.004, p<.05]. Algılanan gelir düzeyi bakımından öznel iyi oluş puanları arasında anlamlı farklılaşmanın hangi gruplar

arasında olduğunu test etmek için Post-Hoc analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda algılanan gelir düzeyi bakımından öğrencilerin öznel iyi oluş puan ortalamalarının alt gelir düzeyi için ($\bar{X}_1=164,74$), orta gelir düzeyi için ($\bar{X}_2=169,04$) ve üst gelir düzeyi için ($\bar{X}_3=193,18$), olduğu tespit edilmiştir. Yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucunda anlamlı farkın alt ve orta düzey ile üst düzey arasında üst düzey lehine anlamlı bir farklılık olduğu bulgulanmıştır. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğü ($\eta^2=.0103$) bu farkın orta düzeyde bir etki büyüklüğü olduğunu göstermektedir (Green ve Neil, 2005).

Araştırmada öğrencilerin ailelerinin ikamet ettiği yer açısından merhamet düzeyleri ile öznel iyi oluş puanları arasında bir farklılaşma olup olmadığını test etmeye yönelik MANOVA analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4.'te sunulmuştur.

Tablo 4: Öğrencilerin Ailelerinin İkamet Ettiği Yere Göre Merhamet Düzeyi ve Öznel İyi Oluş Puanları Arasındaki Farka İlişkin MANOVA Sonuçları (N=402)

Değişkenler	Ailenin İkamet Ettiği Yer	n	$\bar{X}$	Ss	Sd	F	p
Merhamet	Büyük Şehir	145	99,053	,902	2-399	.197	.821
	Şehir	169	99,034	,973			
	İlçe	88	99,932	1,250			
Öznel İyi Oluş	Büyük Şehir	145	168,763	1,890	2-399	.212	.809
	Şehir	169	169,945	2,041			
	İlçe	88	170,773	2,620			

Üç farklı ikamet yerinden gelen öğrencilerin, merhamet ve öznel iyi oluş puanları üzerinde ailelerinin ikamet ettiği yerin birleşik bağımlı değişken olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığını belirlemek için tek yönlü çok değişkenli varyans analizi yapılmıştır. Test öncesi, tek değişkenli normallik koşulu normallik testleri ve uç değerlerle, çok değişkenli normallik koşulu da Mahalanobis uzaklığı değerlerinin hesaplanmasıyla kontrol edilmiştir. Verilerin her iki şekilde de normal dağıldığı görülmüştür. Box testi, kovaryans matrisleri arasında anlamlı bir fark olmadığını ($p=.399$, $p>.05$) göstermiştir. Levene testi ise merhamet ($p=.673$, $p>.05$) ve öznel iyi oluş ($p=.063$, $p>.05$) puanları için hata varyanslarının eşit kabul edilebileceğini göstermiştir.

MANOVA sonucuna göre aileleri farklı ikamet yerlerine sahip olan öğrencilerin, merhamet ve öznel iyi oluş şeklindeki birleşik bağımlı değişkenler açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı bulgulanmıştır [($F_{(1-400)}=.172$, $p<.05$, Wilks' $\lambda=.998$, kısmi $\eta^2=.001$].

Tartışma

Bu çalışma üniversite öğrencilerinin merhamet düzeylerinin öznel iyi oluşları üzerindeki yordayıcı etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma ayrıca üniversite öğrencilerinin bazı değişkenler açısından (algılanan gelir düzeyi ve yerleşim yeri) merhamet ve öznel iyi oluş düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bulgusu, üniversite öğrencilerinin merhamet düzeyleri ile öznel iyi oluş puanları arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu yönündedir. Ayrıca çalışmada üniversite öğrencilerinin merhamet düzeylerinin öznel iyi oluşu anlamlı derecede yordadığı bulgulanmıştır. Bu bulgunun olası nedenleri tanımı gereği merhametin başkasının acısına karşı ilgili olma ve ayrıca kendi hata ve yanlışlarına daha toleranslı olma gibi özellikleri barındırması olabilir. Çünkü bu tutumlar bir yanıyla Maslow (1970)'un kendini gerçekleştiren birey, Allport (1961)'un olgun insan, veya empatik ve özgeci özelliklerle örtüşen tutumlardır. Bu yöndeki tutumların birey için aynı zamanda bir mutluluk, yaşam doyumu veya iyi oluş kaynağı

olabileceği söylenebilir. Nitekim araştırma bulgusu ile örtüşen birçok bulgudan söz edilebilir. Yapılan birçok çalışma merhametli davranışın çeşitli şekillerinin merhamet sahiplerine pozitif ruh hali (Hutcherson, Seppala, ve Gross, 2008, s.720; Lutz, Greischar, Rawlings, Ricard, ve Davidson, 2004), azalmış depresif semptomlar (Gilbert ve Procter, 2006, s.353; Shapiro, Brown, ve Biegel, 2007, s.105) artan benlik saygısı (Krause ve Shaw, 2000, s.323), artan sosyal destek (Crocker ve Canevello, 2008, s.555; Lemay ve Clark, 2008, s.647) gibi psikolojik faydalar sağladığını göstermektedir. Leary, Tate, Adams, Batts Allen, ve Hancock (2007, s.887) ise psikolojik iyi oluşun merhameti güçlü bir şekilde yordadığını belirtmektedir. Bir başka çalışmada Neff (2003, s.85) öz anlayışın yaşam doyumu, sosyal bağlılık ve iyi oluş ile pozitif yönde bir ilişki gösterdiğini, öz-yargılama, nevrotik mükemmeliyetçilik, kaygı ve depresyon gibi özellikler ile negatif korelasyon gösterdiğini bulgulamıştır. Öz anlayış ve psikolojik sağlık üzerine yapılan çalışmada öz anlayışın öznel iyi oluş ile orta düzeyde pozitif bir ilişki gösterdiği tespit edilmiştir (Keng ve Liew, 2016; Wei, Liao, Ku, ve Shaffer, 2011, s.191). Sarıcaoğlu ve Arslan (2013, s.2087) ve Baer, Lykins, ve Peters (2012, s.230) öz anlayış ve psikolojik iyi oluş arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu bulgulamıştır. Allen, Goldwasser, ve Leary (2012, s.428) kendine merhametin ileri yaşlarda da iyi oluş ile ilişkili olduğunu ve kendine merhameti teşvik eden müdahalelerin yaşlı yetişkinler arasında yaşam kalitesini artıracaklarını ifade etmişlerdir. Tüm bu bulgular araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir ve bu yöndeki hipotezi desteklemektedir.

Çalışmadan elde edilen bir başka bulgu ise algılanan gelir düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluş puanlarının algılanan gelir düzeyi alt ve orta olan öğrencilerin öznel iyi oluş puanlarından anlamlı derecede yüksek olduğu yönündedir. Temel ihtiyaçların karşılanması, sağlık, eğitim ve sosyal aktivite gibi bireyin iyi oluşuna katkı sunan imkânlarla ulaşabilme adına gelir düzeyi şüphesiz önem taşımaktadır. Dolayısıyla bireyin sahip olduğu gelir düzeyi bir bakıma iyi oluş kaynağı olarak görülebilir. Burada dikkat bu çeken önemli bir noktadan söz etmek gerekirse; temel ihtiyaçları karşılayabilecek eşikte bir gelir düzeyinin bireyin iyi oluşuna anlamlı bir katkı sunarken bu eşiğin çok üzerinde bir gelir düzeyinin iyi oluş üzerindeki anlamlı katkısının azaldığı söylenebilir. Nitekim Minkin ve Reyes-García (2016) temel ihtiyaçları karşılama eşiğine kadar olan gelir düzeyinin öznel iyi oluş düzeyi ile pozitif korelasyon gösterdiğini bulgulamıştır. Bir başka çalışmada Easterlin (1974, s.89) ekonomik gelişme ile öznel iyi oluş arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Dost (2010, s.75) algılanan ekonomik durumunu yüksek olarak algılayan üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluş ve yaşam doyumu düzeylerinin de daha yüksek olduğunu bulgulamıştır. Benzer sonuçları Chow (2005, s.139), Kelley ve Stack (2000, s.531), (Moller, 1996, s.16), Paolini, Yanez, ve Kelly (2006, s.331) ve (Dost, 2005, s.103, 2007, s.132) da saptamışlardır. Diener ve Diener (1996, s.181) öznel iyi oluşla en güçlü ilişkiyi gösteren demografik özelliğin gelir düzeyi olduğu bildirilmektedir. Benzer bir çalışmada Staudinger vd. (1999, s.305) gelir düzeyi ve sosyal statünün iyi oluşun en güçlü demografik yordayıcıları olduğunu tespit etmişlerdir. Deaton (2008, s.53) ve (Stevenson ve Wolfers, 2008, 2013, s.598) makro düzeyde bile olsa gelir ve öznel iyi oluş arasında pozitif ilişkinin olduğunu bulgulamışlar. Gelir düzeyinin olumlu psikolojik özelliklerle olan pozitif korelasyonunun yanı sıra olumsuz psikolojik özelliklerle olan bağıntısında ise negatif korelasyonun olduğu yönünde araştırma bulgularına rastlanmaktadır. Nitekim Sümer (2008, s.2) üniversite öğrencilerinin ailesinin sosyo-ekonomik düzeyi arttıkça depresyon ve anksiyete düzeyinin azaldığını saptamıştır. Bu araştırma bulguları gelir düzeyinin bireylerin öznel iyi oluş düzeyleri ile güçlü ilişki gösteren önemli bir demografik değişken olduğunu destekler niteliktedir. Bireyin gelir düzeyi ile merhamet puanları arasında bir farklılaşmanın olmaması merhamet, özgecilik ve empati gibi tutumlarda maddiyatın çok belirleyici olmamasına bağlanabilir.

Araştırmadan elde edilen son bulgu üniversite öğrencilerinin merhamet ve öznel iyi oluş puanlarının öğrencilerin yaşamlarını geçirdikleri yerleşim yerine göre farklılaşmamasıdır. Araştırma bulgusuna benzer çalışmalara rastlanmaması bu bulgunun yorumlanmasını güçleştirmektedir. Bu sonucun olası nedeni kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, sosyal medya kullanımının artması ve kentleşmenin de etkisiyle kırsalda yaşayan bireyler ile büyük şehirde yaşayan bireylerin yaşam tarzı açısından benzer özellikler göstermesi olabilir. Ayrıca bazı imkânlara (temel ihtiyaçlar, eğitim, sağlık gibi) ulaşabilme açısından yerleşim yerinin artık belirleyici bir faktör olmadığı söylenebilir. İnternet aracılığıyla yerleşim yerine bakılmaksızın bireyler birçok imkâna kolayca ulaşılabilen ve ihtiyaçlarını rahatlıkla giderebilmektedir.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; merhametin öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca gelir düzeyinin bireylerin öznel iyi oluşlarına anlamlı bir katkı sağladığı ve yerleşim yerinin öğrencilerin merhamet ve öznel iyi oluşları üzerinde bir etkiye sahip olmadığı bulgulanmıştır. Merhamet ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkiye ait bulgu önemli bir bulgu olarak nitelenebilir. Bu bulgudan hareketle merhamet gibi bir değeri bireylere kazandırmaya yönelik çalışmalar planlanabilir ve bu sayede bireylerin iyi oluşları artırılabilir. Bu bağlamda bireylerin merhamet düzeyini artırmaya yönelik deneysel çalışmalar yapılabilir, olumlu kişilik özelliklerinin kazandırılması amacıyla ailelere yönelik bilgilendirme toplantıları ve benzeri çalışmalarla psikolojik olarak daha iyi olan bireylerin yetiştirilmesine katkı sağlanabilir. Ayrıca merhametin iyi oluş üzerindeki etkisi farklı çalışma örnekleri ve farklı değişkenlerle birlikte ele alınabilir. Araştırmada ki bir başka bulgu olan algılanan gelir düzeyinin öznel iyi oluş üzerindeki olumlu etkisinden hareketle özellikle temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken aile ve bireylere yönelik yetkili kuruluşlarca yardım organizasyonları düzenlenebilir. Hatta bu kapsamda üniversiteler öğrencilerin ekonomik problemlerini gidermek amacıyla burs hizmetlerine daha fazla kaynak ayırabilir.

Kaynakça

- Akdeniz, S., ve Deniz, M. E. (2016). Merhamet Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 4(1), 50-61.
- Allen, A. B., Goldwasser, E. R., ve Leary, M. R. (2012). Self-Compassion and Well-being among Older Adults. *Self Identity*, 11(4), 428-453. doi: 10.1080/15298868.2011.595082
- Allport, G. W. (1961). Pattern and growth in personality.
- Baer, R. A., Lykins, E. L. B., ve Peters, J. R. (2012). Mindfulness and self-compassion as predictors of psychological wellbeing in long-term meditators and matched nonmeditators. *The Journal of Positive Psychology*, 7(3), 230-238. doi: 10.1080/17439760.2012.674548
- Batson, C. D., ve Shaw, L. L. (1991). Evidence for altruism: Toward a pluralism of prosocial motives. *Psychological inquiry*, 2(2), 107-122.
- Braun, J. M. (1992). *Compassion and the psychotherapist*. (Unpublished PhD. thesis), California Institute of Integral Studies, California, CA.
- Chow, H. P. (2005). Life satisfaction among university students in a Canadian prairie city: A multivariate analysis. *Social Indicators Research*, 70(2), 139-150.
- Cosley, B. J., McCoy, S. K., Saslow, L. R., ve Epel, E. S. (2010). Is compassion for others stress buffering? Consequences of compassion and social support for physiological reactivity to stress. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(5), 816-823. doi: 10.1016/j.jesp.2010.04.008
- Crocker, J., ve Canevello, A. (2008). Creating and undermining social support in communal relationships: the role of compassionate and self-image goals. *J Pers Soc Psychol*, 95(3), 555-575. doi: 10.1037/0022-3514.95.3.555
- Dalai, L., ve Hopkins, J. (2002). How to Practice: The Way to a Meaningful Life. & Trans. Jeffrey Hopkins. New York: Pocket Books.

- Deaton, A. (2008). Income, health, and well-being around the world: Evidence from the Gallup World Poll. *The journal of economic perspectives*, 22(2), 53-72.
- Deniz, M., Kesici, Ş., ve Sümer, A. S. (2008). The validity and reliability of the Turkish version of the Self-Compassion Scale. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 36(9), 1151-1160.
- Deniz, M. E., Arslan, C., Özyeşil, Z., ve İzmirli, M. (2012). Öz-anlayış, yaşam doyumu, negatif ve pozitif duygu: türk ve diğer ülke üniversite öğrencileri arasında bir karşılaştırma.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological bulletin*, 95(3), 542-575.
- Diener, E., ve Diener, C. (1996). Most people are happy. *Psychological science*, 7(3), 181-185.
- Diener, E., Lucas, R., Oishi, S., Snyder, C., ve Lopez, S. (2002). Handbook of positive psychology. *Snyder & ESJ Lopez*.
- Diener, E., Oishi, S., ve Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual review of psychology*, 54(1), 403-425.
- Diener, E., Suh, E., ve Oishi, S. (1997). Recent findings on subjective well-being. *Indian journal of clinical psychology*, 24, 25-41.
- Diener, E. D., Suh, E. M., Lucas, R. E., ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological bulletin*, 125(2), 276-302.
- Dost, M. T. (2005). Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(23), 103-111.
- . (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 132-143.
- . (2010). Güney Afrika ve Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin bazı değişkenlere göre öznel iyi oluş ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35/158, 75-89.
- Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. *Nations and households in economic growth*, 89, 89-125.
- Eid, M., ve Larsen, R. J. (2008). *The science of subjective well-being*: Guilford Press.
- Gilbert, P. (2005). *Compassion: Conceptualisations, research and use in psychotherapy*: Routledge.
- Gilbert, P., ve Procter, S. (2006). Compassionate mind training for people with high shame and self-criticism: overview and pilot study of a group therapy approach. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 13(6), 353-379. doi: 10.1002/cpp.507
- Goetz, J. L., Keltner, D., ve Simon-Thomas, E. (2010). Compassion: an evolutionary analysis and empirical review. *Psychological bulletin*, 136(3), 351.
- Green, S. B., ve Neil, J. (2005). Salkind. Using SPSS for Windows and Macintosh: Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hopkins, J. (2001). *Cultivating compassion: A Buddhist perspective*: Harmony.
- Hopkins, J., Napper, E., ve Lama, H. D. (1984). *Kindness, Clarity, and Insight: The Fourteenth Dalai Lama, His Holiness Tenzin Gyatso*: Snow Lion Publications.
- Hutcherson, C. A., Seppala, E. M., ve Gross, J. J. (2008). Loving-kindness meditation increases social connectedness. *Emotion*, 8(5), 720-724. doi: 10.1037/a0013237
- Kelley, T. M., ve Stack, S. A. (2000). Thought recognition, locus of control, and adolescent well-being. *Adolescence*, 35(139), 531.
- Keng, S.-L., ve Liew, K. W. L. (2016). Trait Mindfulness and Self-Compassion as Moderators of the Association Between Gender Nonconformity and Psychological Health. *Mindfulness*. doi: 10.1007/s12671-016-0639-0
- Krause, N., ve Shaw, B. A. (2000). Giving social support to others, socioeconomic status, and changes in self-esteem in late life. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 55(6), S323-S333. doi: <http://psychogerontology.oxfordjournals.org/content/55/6/S323.full.pdf>

- Ladner, L. (2004). *The lost art of compassion: Discovering the practice of happiness in the meeting of Buddhism and psychology*: HarperOne.
- Lama, D. 8: Cutler, HC (1998). *The art of happiness: A handbook for living*: New York: Riverhead Books.
- Leary, M. R., Tate, E. B., Adams, C. E., Batts Allen, A., ve Hancock, J. (2007). Self-compassion and reactions to unpleasant self-relevant events: the implications of treating oneself kindly. *Journal of personality and social psychology*, 92(5), 887.
- Lemay, E. P., Jr., ve Clark, M. S. (2008). How the head liberates the heart: projection of communal responsiveness guides relationship promotion. *J Pers Soc Psychol*, 94(4), 647-671. doi: 10.1037/0022-3514.94.4.647
- Lutz, A., Greischar, L. L., Rawlings, N. B., Ricard, M., ve Davidson, R. J. (2004). Long-term meditators self-induce high-amplitude gamma synchrony during mental practice. *Proceedings of the National academy of Sciences of the United States of America*, 101(46), 16369-16373. doi: <http://www.pnas.org/content/101/46/16369.full.pdf>
- Lyubomirsky, S., King, L., ve Diener, E. (2005). *The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success?* : American Psychological Association.
- Maslow, A. H., Frager, R., Fadiman, J., McReynolds, C., ve Cox, R. (1970). *Motivation and personality* (Vol. 2): Harper & Row New York.
- Minkin, D., ve Reyes-García, V. (2016). Income and Wellbeing in a Society on the Verge to Market Integration: The Case of the Tsimane' in the Bolivian Amazon. *Journal of Happiness Studies*. doi: 10.1007/s10902-016-9756-7
- Moller, V. (1996). Life satisfaction and expectations for the future in a sample of university students: A research note. *South African Journal of Sociology*, 27(1), 16-26.
- Neff, K. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and identity*, 2(2), 85-101.
- Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and identity*, 2(3), 223-250.
- Neff, K. D. (2004). Self-compassion and psychological well-being. *Constructivism in the human sciences*, 9(2), 27-37.
- Neff, K. D., Kirkpatrick, K. L., ve Rude, S. S. (2007). Self-compassion and adaptive psychological functioning. *Journal of research in personality*, 41(1), 139-154.
- Neff, K. D., ve McGehee, P. (2010). Self-compassion and psychological resilience among adolescents and young adults. *Self and identity*, 9(3), 225-240.
- Paolini, L., Yanez, A. P., ve Kelly, W. E. (2006). An examination of worry and life satisfaction among college students. *Individual Differences Research*, 4(5), 331-339.
- Park, N. (2004). The role of subjective well-being in positive youth development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 591(1), 25-39.
- Pommier, E. A. (2011). The compassion scale. *Dissertation Abstracts International Section A. Humanities and Social Sciences*, 72, 1174.
- Sarıcaoğlu, H., ve Arslan, C. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik İyi Olma Düzeylerinin Kişilik Özellikleri ve Öz-Anlayış Açısından İncelenmesi.
- Shapiro, S. L., Brown, K. W., ve Biegel, G. M. (2007). Teaching self-care to caregivers: Effects of mindfulness-based stress reduction on the mental health of therapists in training. *Training and Education in Professional Psychology*, 1(2), 105-115. doi: 10.1037/1931-3918.1.2.105
- Sheldon, K. M., ve Cooper, M. L. (2008). Goal Striving Within Agentic and Communal Roles: Separate but Functionally Similar Pathways to Enhanced Well-Being. *J Pers*, 76(3), 415-448.
- Shiota, M. N., Keltner, D., ve John, O. P. (2006). Positive emotion dispositions differentially associated with Big Five personality and attachment style. *The Journal of Positive Psychology*, 1(2), 61-71.

-
- Sprecher, S., ve Fehr, B. (2005). Compassionate love for close others and humanity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(5), 629-651.
- Staudinger, U. M., Fleeson, W., ve Baltes, P. B. (1999). Predictors of subjective physical health and global well-being: Similarities and differences between the United States and Germany. *Journal of personality and social psychology*, 76(2), 305.
- Stevenson, B., ve Wolfers, J. (2008). Economic growth and subjective well-being: Reassessing the Easterlin paradox: National Bureau of Economic Research.
- . (2013). Subjective well-being and income: Is there any evidence of satiation? *The American Economic Review*, 103(3), 598-604.
- Sümer, A. S. (2008). *Farklı Öz-Anlayış (Self-Compassion) Düzeylerine Sahip Üniversite Öğrencilerinde Depresyon Anksiyete ve Stresin Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tholouli, E., Maridaki-Kassotaki, A., Varvogli, L., ve Chrousos, G. P. (2016). Compassion as a mediator between stressful events and perceived stress in Greek students. *Psychiatriki*, 27(2), 89-97. doi: 10.22365/jpsych.2016.272.89
- Wang, S. (2005). A conceptual framework for integrating research related to the physiology of compassion and the wisdom of Buddhist teachings. *Compassion: Conceptualisations, research and use in psychotherapy*, 75-120.
- Wei, M., Liao, K. Y., Ku, T. Y., ve Shaffer, P. A. (2011). Attachment, self-compassion, empathy, and subjective well-being among college students and community adults. *J Pers*, 79(1), 191-221. doi: 10.1111/j.1467-6494.2010.00677.x
-

ENGLISH LITERATURE

War, Propaganda and the Intellectual: A Gramscian Approach to Bernard Shaw's "Common Sense About the War" (1914)*

Savaş, Propaganda ve Aydın: Bernard Shaw'un "Savaş Hakkında Ortak Akıl"ına Gramscici Bir Yaklaşım

Atalay GÜNDÜZ**

Abstract

This essay aims to read Shaw's "Common Sense About the War" (1914) within the context of the British and German intellectual's public declarations on the war. Both British and German governments demanded their intellectuals to defend their war to the public and to the world. Declarations made by significant figures of both nations affirm the narrative told by the political body. This is a Gramscian reading which takes Gramsci's observation on the role of intellectuals: "intellectuals play a major role in the struggle for hegemony". Shaw's "Common Sense About the War" was just that act "in the struggle for hegemony." Challenging the "common sense" views of his times, Shaw attempted to urge the public to be more critical and questioning about their patriotic and ethnocentric positions on most vital issues such as war. In Gramscian terms, he invites the public to use "good sense" rather than the taken for granted "common sense". Shaw uses the phrase "common sense" in his title to invite the public to "common sense" leaving aside their romantic, idealised views on the war and its causes. Despite their ideological differences, British public figures such as Kipling, Bennett, Wells, Christabel Pankhurst and Doyle among others seemed all to be united at that time of war under the banner of patriotism. Shaw's text in this sense contests the hegemonic discourse of the time.

Keywords: "Common Sense About the War", Bernard Shaw, First World War, Propaganda, Gramsci

Özet

Bu makale Shaw'un "Savaş Hakkında Ortak Akıl" (1914) başlıklı kitapçığını İngiliz ve Alman entelektüellerinin savaş ile ilgili yayınladıkları bildirilerin ışığında okumayı amaçlamaktadır. Hen İngiliz hem de Alman hükümetleri daha savaşın başlangıcında aydınlardan başlattıkları savaşı savunacak bildiriler yayınlamaları talebinde bulundu. Her iki ülkenin de önde gelen yazarları, sanatçıları ve bilimcileri tarafından yayımlanan bu bildirilerin hemen hepsi siyasi yapının anlatsını doğrular ve destekler ve onunla uyumlu nitelikteydi. Bu makale Gramsci'nin entelektüeller üzerine gözlemlerini başlangıç noktası olarak kabul eden Gramscici bir okumadır. Gramsci entelektüellerin rolü üzerine şöyle bir saptamada bulunuyor: "entelektüeller egemenlik mücadelesinde büyük bir rol oynarlar." Bernard Shaw'un "Savaş Hakkında Ortak Akıl"ı da işte bu "hegemonya mücadelesinde" böylesine önemli bir rol oynamayı hedefleyen bir metindir. Döneminin "ortak akıl" sayılan fikirlerini sorgulamaya açan Shaw, savaş gibi en hayati bir konuda yurtsever ve etnik merkezli pozisyonları konusunda, halkı çok daha sorgulayıcı ve eleştirel olmaya davet etmektedir. Gramscici bir anlatımla Shaw halkı pek sorgulanmadan kabul edilen "ortak akıl" ("common sense") yerine "akıselim" ("good sense") kullanmaya davet eder. Shaw "Savaş Hakkında Ortak Akıl" başlıklı eserinde işte bu çok sorgulanmayan ortak akıla müdahale ederek onun sorgulanmasına kapı aralamaya çalışır. İnsanlara savaş ve savaşın başlangıcı hakkındaki romantik, yüceleştirilmiş görüşlerini bir kenara bırakmaları çağrısında bulunur. İdeolojik farklılıklarına rağmen İngiltere'de Kipling, Bennett, Wells, Pankhurst ve Doyle gibi bir çok ünlü siyasetçi, yazar ve aydın yurtseverlik şemsiyesinin altında buluşmuştur. Shaw'un çıkışı bu ortak akla meydan okuyan ve onu tartışmaya açan önemli bir metindir.

Anahtar Kelimeler: "Savaş Hakkında Ortak Akıl", Bernard Shaw, Birinci Dünya Savaşı, Gramsci, Propaganda

Introduction

The established government has no more right to call itself the State than the smoke of London has to call itself the weather. (Shaw, Fabian Tract 2, 1884)

The eminent Shaw scholar Laurence (1985) states that *Common Sense About the War* (1914) is the most courageous text that Shaw composed in a writing career of more than seventy years. (p. 239) Shaw was almost the Don Quixote fighting against the windmills in his daring and impossible task of challenging the consolidated structure of feeling of his time. With the declaration of the war, the British propaganda machine started to control the press and most of

* An earlier version of this article was presented at 4th BAKEA International Western Cultural and Literary Studies Symposium October 7-9, 2015.

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, atalaygunduz@hotmail.com.

the intellectuals and authors subscribed to the nationalist and patriotic rhetoric without any sign of criticism towards the national conduct. Ponsonby (1928, p. 15) explains the situation with the following words: "Facts must be distorted, relevant circumstances concealed, and a picture presented which by its crude colouring will persuade the ignorant people that their Government is blameless, their cause is righteous, and that the indisputable wickedness of the enemy has been proved beyond question". Any subversive utterance or criticism was due to be interpreted as open treason, collaboration with the major enemy: Germany. As Ponsonby (1928, p. 15) states, people were in such a state of mind that "A moment's reflection would tell any reasonable person that such obvious bias cannot possibly represent the truth. But the moment's reflection is not allowed; lies are circulated with great rapidity. The unthinking mass accept them and by their excitement sway the rest". It was at such a stage that Bernard Shaw aged 58, with a past record of the conquest of the London stage with plays like *John Bull's Other Island* (1904), *Major Barbara* (1905), *Misalliance* (1910) and *Pygmalion* (1912) and most importantly with an incomparable reputation as a public figure whose name was a household word, published "Common Sense About the War" as supplement to the *New Statesman* on the 14th of November 1914.¹

What does Shaw argue in the pamphlet? The most significant point for Shaw is the responsibility of the starting of the war. Shaw believes that Germany cannot be the sole responsible party in the war. According to Shaw (1914), there were basically three reasons why Britain was as guilty as Germany in the responsibility of the war. Firstly, the British Junkers were as war lovers as the German ones, if not more, and that unless the British public understands their own part at the start of the war it would be impossible to make a lasting peace. (Shaw, 1914, p. 12-13) Shaw also observes that since 1871, the absolute French defeat to Germany, England was extremely afraid of the German power. Starting with the anonymous publication of the Battle of Dorking (1871), the "invasion literature" had swept the British imagination. For more than forty years the English public was obsessed with a German invasion threat. (Clarke, 1995, p. 1-2) The third point Shaw (1914, p. 14-15) raises is the imperialist ambitions of both nations. Shaw describes the British attitude and likewise the German on the issue crystallized in Kipling's idea of the "White Man's Burden", very problematic as it disastrously romanticizes empire and unable to see the human cost and injustice behind it.

Some of the other points Shaw (1914) criticize are the general British "militarist myopia", the illusion that war can solve the problems between nations (p. 16); British public's "intellectual laziness" which leaves them devoid of self-criticism and always makes them feel that they are absolutely right in all circumstances and that their opponents are always wrong and unjust. (p. 18) According to Shaw this attitude never helps peace and always lead to wars. In "Diplomatic History of the War" Shaw argues that the way things evolved since 1870s the war was inevitable for Europe as all the powers bound themselves with secret agreements and they all had their hidden agendas. (p. 19-20) Shaw also disapproves of the way the British government had given a blank cheque to France which might have given France incentive to start a war with Germany encouraged by the British support. (p. 29) The treatment of the Belgian refugees, how the families of the soldiers were neglected, the support of British

¹ *New Statesman* was founded by Fabian intellectuals Sidney Webb, Beatrice Webb, with support from George Bernard Shaw and HG Wells. 103 years after its foundation it is still "required reading across the political spectrum while being celebrated for the quality, independence and authority of its journalism and ideas" in the words of the journals website. <http://www.newstatesman.com/about-new-statesman> For further information on Shaw's relation to *The New Statesman*, see Holroyd, 1989, p. 318-322 and p. 351-352 particularly at the time of the publication of the pamphlet. Also see Hyams for a detailed history of the first fifty years of the journal.

² As Collins (2008), Ponsonby (1928), Welch (2012) and many others reveal with rigorous documentation, who started the war was the most significant issue at the beginning and at the end of the war when sides met to settle the accounts. Collins devotes the first three chapters of his *World War I: Primary Documents on Events from 1914 to 1919* to the issue, discussing it from both sides' perspectives and arguments.

government to the “tyrannical Russian tsar”, the responsibility of the working class, the recruitment system, the liberal hesitation that encouraged the German invasion of Belgium were all among Shaw’s points of discussion and criticism.

The Gramscian Common Sense

Even the phrasing, particularly the use of one of the most significant Gramscian terms “common sense” in the title invites a Gramscian reading of Shaw’s “Common Sense About the War” (1914). The term “common sense” having such a central position in my reading deserves a closer look. Before proceeding with how Gramsci conceptualizes the term, I would like to dwell on the uses of “common sense” in the Oxford English Dictionary:

1. An ‘internal’ sense which was regarded as the common bond or centre of the five senses, in which the various impressions received were reduced to the unity of a common consciousness. (Within this definition we get sense of direct, objective, unobstructed environment where the agent receives the messages without any exterior intervention.)
2. a. The endowment of natural intelligence possessed by rational beings; ordinary, normal or average understanding; the plain wisdom which is everyone’s inheritance. (This is ‘common sense’ at its minimum, without which one is foolish or insane.) †Formerly also in pl., in phr. besides his common senses: out of his senses or wits, ‘beside himself’ .³
- b. More emphatically: Good sound practical sense; combined tact and readiness in dealing with the everyday affairs of life; general sagacity.
- c. Ordinary or untutored perception. Obs.
- d. As a quality of things said or done (= ‘something accordant to or approved by common sense’).
3. The general sense, feeling, or judgement of mankind, or of a community.
4. Philos. The faculty of primary truths; ‘the complement of those cognitions or convictions which we receive from nature; which all men therefore possess in common; and by which they test the truth of knowledge, and the morality of actions’ (Hamilton Reid’s Wks. II. 756).

In Gramscian terms however “common sense” is basically “the uncritical and largely unconscious way in which a person perceives the World” (Simon, 1991, p. 64). “Common sense” is the taken for granted quality of certain views. This definition is most directly connected to the third definition in the dictionary: “3. The general sense, feeling, or judgement of mankind, or of a community.” When a view becomes “common sense”, it does not exist as a view any more; but it becomes the way the thing is.

Gramsci’s project aspires to detect the resisting areas in people’s “perception of the world” and transform these areas into consciousness and thus gain the consent of the masses for the revolution. Consequently, when one analyses the elements of common sense and traces back from the culture’s taken for granted values to the original sources of his or her beliefs, superstitions, intuitions, or his prejudices, one gains the consciousness or self-awareness:

The personality is strangely composite: it contains Stone Age elements and principles of a more advanced science, prejudices from all past phases of history at the local level and intuitions of a future philosophy which will be that of a human race united the world over. To criticize one’s own conception of the world means therefore to make it a coherent unity and to raise it to the level reached by the most advanced thought in the world. (Gramsci, 1991, p. 326)

According to Gramsci, “prejudices of all past historical phases” is a much bigger obstacle before the revolution than the state’s repressive structures (the law courts, the police, the army and prisons) because the masses are usually afraid of a change. Therefore, the first goal that must be achieved is to gain the “moral and intellectual leadership” of the society or to gain the hegemony. In the Gramscian framework, intellectuals play a major role in this struggle for hegemony. Furthermore, “as agents within cultural and social institutions they mediate

---

³ Within the context of this definition, Shaw’s common sense invites the English speaking world to think out of the influence of the newspapers and the propaganda machine, which blinds the public and provide them with distorted answers.

between the interests of power (the owners and controllers of the means of production) and those social groups who serve the interests of the class in power” (Gramsci, 1991, p. 164).

Within this theoretical framework, Shaw’s “Common Sense About the War” is an attempt to gain “the moral and intellectual leadership” of the society. As Sassoon (2012) notes Gramsci’s use of the “common sense” is quite different from the English usage (p. 273) which has a quite established status crystallized in Thomas Paine’s use of it in the title of his revolutionary work *Common Sense* (1776). Shaw uses the phrase in the way Paine uses it to state a quite obvious case which has been blurred and distracted by politicians and newspapers. Still, I think both Paine and Shaw contest the “common sense” of their era in the way Gramsci uses the term, so they contest the “common sense” views of their times and offer an alternative “common sense” supporting their cases with quite convincing and hard to dispute arguments.

Shaw was not the only one to attempt such an intellectual leadership. In fact, the belligerents were keenly aware of the fact that to win the war and neutral countries to their sides of the story, they wanted to make sure that their intellectuals, artists, scientists, writers and all other public figures declare their solidarity with their countries. Nationalism and patriotism were on the rise in all European countries.

The War Craze in Europe

To investigate what is held as “common sense about the war” and aspects of contestation that challenge these seemingly natural and invisible opinions, let us talk about how the declaration of the war was received in different capitals of the belligerent powers by the general public. Howard (2002) gives a striking description of the mood of the age from various perspectives. He describes how the “outbreak of war was greeted with enthusiasm” in the cities of most of the countries in war. Yet, there were also those who did not participate in that general mood. Howard states that especially in agrarian France the war was greeted with “stoical resignation” since “workers who were called up and had to leave their land to be cultivated by women and children”. On the other hand, in most places people were supportive of their governments without much criticism. Thanks to national educational programmes in the preceding one century or so states had been able to indoctrinate their citizens at an extent without parallel in the history “forming loyal and obedient citizens.” Darwinism was utilized by the nationalist ideologies to claim their national superiorities thus legitimizing the invasion and subjection of different countries and nations. (p. 27-28) Yet the war resulted in loss only but few could anticipate at the beginning.

The First World War or the Great War and its subsequent the second world war changed the way people saw the world. That great confidence in progress through science and reason shattered drastically. Although most people were very romantic about the war at the beginning, they soon realized that the new developments of technology had made the war destructive and mortal in a scale unprecedented in the human history. Darlington who had started his career as drama critic in 1910s observes that:

Although the nation have been warned often enough that Germany would not hesitate to start a war, nobody had really believed it, and soon after the incredible truth had been assimilated there came another equally unlocked for, that this was not a professional soldier’s war of the old romantic pattern, but citizens’ war of a new kind ever even been visualized before, and a utilitarian kind at that. This was something for which the new breed of realist dramatists had been no more prepared than their audiences—except for Bernard Shaw, and he was now talking a brand of detached common sense which sounded dangerously like treason to an overexcited and wholly bewildered public. (qtd. in Luckhurst, 2006, p. 302)

It was hard times for people like Shaw who had not lost their “sanity” with the “war craze”. Howard states that even the intellectuals, who might have been expected to be more critical of such nationalist fervour and the apocalypse ahead, welcomed the war: “Artists,

musicians, academics, and writers vied with each other in offering their services to their governments... In the democracies of Western Europe mass opinion, reinforced by government propaganda, swept along the less enthusiastic..." (Howard, 2002, p. 28) It was at such stormy times that Shaw tried to invite the public to take a more detached and cool headed position and question what they know and how they know it.

Rival ideologies: Socialism vs. nationalism

Capitalism was not the only rival ideology for socialism in the beginning of the twentieth century. Discussing a relatively less well-known Marx text "The List Critique" (1841), Szporluk (1991, p. 5) draws attention to one of the most significant binary oppositions of the nineteenth century politics between socialism and nationalism: "The most urgent and significant item on Marx's political agenda was the call for a revolution of the proletariat against the bourgeoisie." On the other hand, Marx was not the only one with a good idea about how to build a better future for the people. There were rivalling ideologies: "What was he to do when List came along with his absurd assertion that the most important task for the Germans was to unite against England so that their nation might equal and surpass her rival economically, culturally, and politically?"

Just below the larger than life bust of Marx' in the Highgate Cemetery is the most famous Marxist epigram inscribed on his tombstone: "Workers of the world unite"⁴, obviously a call rivalling all the nationalist calls that invite people to unite under the banner of nationhood. In the very beginning of his *Imagined Communities: Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*, Anderson (1983, p. 1-2) suggests that the wars among Marxist regimes such as Cambodia, Vietnam and China in the late 1970s and early 1980s and the Soviet aggressions against Germany, Hungary, Czechoslovakia and Afghanistan reveal that Marxist internationalism was not much heeded by Marxist regimes which seemed to act in their own national interests. Anderson (1983, p. 3) further observes that "the 'end of the era of nationalism'" much prophesied by Marxists is not "remotely in sight"; on the contrary "nation-ness is the most universally legitimate value in the political life of our time". Yet, when Shaw (1914, p. 2) suggests a "heroic remedy" to stop the war "for this tragic misunderstanding is that both armies should shoot their officers and go home to gather in their harvests in the villages and make a revolution in the towns", he is offering a Marxist perspective to the war. Anderson (1983) explains why he calls nations "imagined communities" in a much cited passage thus:

...it is imagined as a community, because, regardless of the actual inequality and exploitation that may prevail in each, the nation is always conceived as a deep, horizontal comradeship. Ultimately it is this fraternity that makes it possible, over the past two centuries, for so many millions of people, not so much to kill, as willingly to die for such limited imaginings (p. 7).

When Shaw makes a connection between the "Junkers" or "militarists" of both Germany and Britain, he makes a similar point. According to Shaw, when you talk about a united nation as if there are no inequalities, as if all the interests of the community are common and the worries and problems shared by all "conceived as a deep, horizontal comradeship" you are not talking common sense. I think it is due to that point that Shaw raises the issue of "junkierism". Making such a distinction and stating that these "junkers" or "militarists" exist both in Germany and England, Shaw claims that the starting of the war cannot be solely blamed on Germany, and that certain elements in both countries are as responsible as the other if not more. In a letter to the *Daily Citizen*, a paper sponsored by the Trades Union Congress on 26 November 1914,

---

⁴ Down at the bottom of the tombstone inscribed: "The philosophers have only interpreted the World in various ways, the point is to change it."

twelve days after “Common Sense” was published, Shaw chides the editor for siding with the capitalist press against Shaw explaining his intentions in the Common Sense.⁵

War and Propaganda

In their introductory chapter entitled “Justifying War: Propaganda, Politics and the Modern Age” to the multi-authored book of the same title, Welch and Fox (2012, p. 1) observe that in modern times, as soon as war starts the fighting parties, “in order rapidly to mobilize opinion, invariably begin publishing accounts of how the war has been caused. They do so because the issue of responsibility is one of the key elements in the propaganda battle for ‘hearts and minds’”.

In that, connecting the British “militarist” classes with the responsibility of the starting of the war, Shaw questions the propaganda machine that the British government employed as soon as the conflict breaks out. According to Welch (2012, p. 71), First World War has a “unique position” as the war which began “with the promise of honour and nationalistic glory” but “ended after four bloody years of trench, air and naval warfare with much doubt as to whether the sacrifices had been justified and worthwhile”. Far from glorifying soldiers and battles like some of his contemporaries⁶, Bernard Shaw refused to take a romantic⁷ view of war or soldiers even from the very beginning of his career. In his fourth play *Arms and the Man* (1894), Shaw mocks the heroic type dramatized in the character of Sergioff and the business minded “chocolate cream soldier” Bluntschli. Nor are the soldier characters in the following plays have a different turn: his Napoleon in *The Man of Destiny* (1897), General Burgoyne in *Devil’s Disciple* (1897) are in any significant manner different from Bluntschli or Sergioff; nor the Inca’s views on soldiers very flattering: “Napoleon lacked versatility. After all, any fool can be a soldier: we know that only too well in Perusalem, where every fool is a soldier. But the Inca has a thousand other resources. He is an architect” (Shaw, 1931, p. 837).

So when the war broke in the summer of 1914 Shaw was rather sceptical about showing his absolute loyalty to his own country and the representation of the war as was expected by the society. Shaw was not a perfect patriot and O’Flaherty of the *O’Flaherty VC* (1915) perhaps best summarises Shaw’s attitude towards the issue when he comments on his mother’s ardent Irish patriotism:

O’FLAHERTY [sympathetically] Yes, sir: she’s pigheaded and obstinate: theres no doubt about it. She’s like the English: they think theres no one like themselves. It’s the same with the Germans, though theyre educated and ought to know better. Youll never have a quiet world til you knock the patriotism out of the human race. (p. 823)

As is also evident in his earlier play *John Bull’s Other Island* (1904), Shaw does not draw his Irish nationalist characters for the best and does not give them the best speeches in the play, he rather saves his best for internationalists cosmopolitan characters like Father Keegan. (Gündüz, 2013) Shaw sees patriotism more as a divisive social element rather than a unifying

⁵ “I have stood for a brave and straight democratic fighting case; for open democratic diplomacy, for full civil rights, and a fair livelihood for the soldier and his dependents, for clean hands and clean mouths, and the discarding of the dirty lies and rancours that are invented and fomented to take the attention of our people off speculators in shoddy khaki and refreshment contractors who bribe sergeants to wink at the supply of uneatable food even to our troops training at home...and for an energetic pushing of the interests of Labour and democracy now that a formidable emergency has at last given serious men the opportunity of making themselves heard again.” (Shaw, 1985, p. 161-62)

⁶ For a detailed discussion how British men of letters took war see Adrian Barlow’s *The Great War in British Literature* (2000).

⁷ For a brief description of how war was romanticized both in Germany and Britain see Holroyd, 1989, p. 343. Literary man with high reputations from both sides such as Rupert Brooke and Thomas Mann made their best to promote and glorify war.

one which can be rather easily and conveniently exploited by the “junkers” of all nations to serve their own ends. According to Shaw (1914), nationalism is a delusive tool in the hands of the Junkers of both nations to blind peoples to their own close circumstances:

Divided Against Ourselves: ..governing classes who in the peacetime cooperate in “the organized legal robbery of the poor” and to that “end would join hands with the German Junkers as against the working class in Germany and England...nothing would persuade the working classes that those who sweat them in commercial enterprise are any more considerate in public affairs, especially when there is any question of war, by which much money can be made for rich people who deal in the things most wanted and most highly paid for in war time: to wit armaments and money (p. 55).

So national unity is just a myth and not everyone makes the same great sacrifice and that some even profit from the war. Not national affiliations but class affiliations ought to count for the working classes. Addressing the members of the British, German and French patriots, Shaw (1914, p. 46) invites them to unite under the banner of socialism: “your Union Jacks and tricolours and Imperial Eagles are only toys to keep you amused and there are only two real flags... the red flag of socialism and the black flag of Capitalism, the flag of God and the flag of Mammon”. In his *Socialism and Superior Brains* (1993), Griffith makes an acute observation on how Shaw saw the Irish question in general and Irish nationalism in particular:

Nationalism was the ideology of irrational nonsense: of separatism, of racial purity and superiority, of hearts enchanted to a stone by hatred of the English. In later years, subsequent to the Easter Rising, Shaw had not a good word to say for Sinn Fein, founded as it was on the romantic delusion ‘that the world consists of Ireland and a few subordinate continents’. Sinn Fein was singled out for special attention when in 1916 he said he had ‘attacked the romantic separatism of Ireland with every device of invective and irony and dialectic (p. 197).

I think the passage testifies that Shaw was quite consistent on his views on nationalism and it was not his particular dislike for English politics that he spared his anti-nationalist sentiments. The real danger is not other nations like Germany for Shaw “the danger is created by inventing weapons capable of destroying civilization faster than we produce men can be trusted to use them” (qtd. in Griffith, 1993, p. 227).

Shaw’s Ordeal With the Anti-German Sentiment

Feeling himself a foreigner⁸, as an Irish man, despite his 42 years in London, the German speaking world was probably another home for the cosmopolitan intellectual artist playwright, Shaw. Shaw had very close cultural, business and personal relations with the German speaking world at the time the war broke. On August 4, 1914 as soon as Shaw heard that Great Britain declared war on Germany, Shaw sent a telegram to his German translator Siegfried Trebitsch saying:

YOU CAN DO NOTHING BUT REPORT YOURSELF BY TELEGRAPH AS RETURNING AT FIRST OPPORTUNITY WHAT A HIDEOUS SITUATION CIVILIZATION TEARING ITSELF TO PIECES INSTEAD OF STANDING SOLID AGAINST THE COMMON ENEMY IN THE EAST⁹ YOU AND I AT WAR CAN ABSURDITY GO FURTHER MY FRIENDLIEST WISHES GO WITH YOU UNDER ALL CIRCUMSTANCES [sic.]. (Shaw, 1985, p. 243).

For Shaw Germany and Austria had a special place as he was first recognized in the German speaking world in the first decade of the twentieth century through Trebitsch’s translations. It was this recognition abroad which drew the attention of the London stage to his work. (Weiss, 1986, p. 12) In his “What I Owe to German Culture” (“Was ich deutsche Kultur

⁸ “I shall retain my Irish capacity for criticising England with something of the detachment of a foreigner” (“Common Sense”, p. 11).

⁹ Here “East” refers to Russia, as Shaw points Russia as a threat to European civilization in many different instances. (Weintraub, p. 27-28)

verdanke”) published in German translation of his *Dramatische Werke* (1911)¹⁰, Shaw wrote “I have been so steeped in German music and consequently in German poetry, all my life (having indeed learned more of my art as a writer for the stage from Mozart than from Shakespeare, Moliere or any other literary dramatist) that I cannot help believing to know German” (qtd. in Drocking, 2009, p. 285). To top all these Shaw’s ever most popular play *Pygmalion* made its world premiere in Trebitsch’s translation in Burgtheater, Vienna on 16 October 1913.

“In war truth is the first casualty” a quotation attributed to Aeschylus and often quoted by politicians and scholars, explains Shaw’s motivation in composing his “Common Sense About the War”. Yet Shaw (1914, p. 11) contends that he waited more than four months before he expressed his opinions on the war as he thought that at the break of war it would not be realistic to expect people to be cool minded to listen reasoning and discussion of points from a detached perspective: “They felt in that solemn hour that England was lost if only one single traitor in their midst let slip the truth about anything in the universe. It was a perilous time for me. I do not hold my tongue easily”.¹¹ Shaw being Shaw always ready to express the most radical thoughts and unconventional ways of thinking in writing of course had a hard time to keep quiet for so long. One thing that Shaw found particularly disturbing about the war was that people who would be quite sensible during the peace would lose their sense of fairness as soon as the war starts. Shaw witnessed the war craze spread in light speed as soon as the war starts: “A very typical middle-aged Englishman ‘after a fairly attempt to say unconcernedly ‘I suppose we shall have to fight them’ suddenly became spitefully hysterical and changed ‘them’ into ‘those swine’ twice in every sentence’.” (Holroyd, 1989, p. 345) Those “hysteric” sentiments naturally led to an enmity against German nationals who lived in England. In his *Journey to Heartbreak* (1973, p.31), Weintraub describes the anti-German sentiment in England even on the first days of the war with stories of how German nationals were fired from their jobs as teachers or nurses, hunted down, assaulted and deported; even German musicians such as Beethoven, Wagner and Strauss were removed from concert programs with chauvinistic feelings.

British Authors Defend England’s War

It was in such an atmosphere at the beginning of the war, “reinforced by government propaganda” artists and intellectuals of all colours were “offering their services to their governments”. Two months before Shaw published his particular “Common Sense About the War”, on September 17, 1914 fifty-three leading British writers¹² from very different political affiliations, even those with strong sympathies for German culture “agreed that Great Britain could not without dishonor have refused to take part” in the war. The way they see the role of England in this war was represented as: “British representatives were throughout labouring whole-heartedly to preserve the peace of Europe, and their conciliatory efforts were cordially received by both France and Russia” (“British Authors”, 1914, p. 82-83). One of the major and first points that Shaw would object to and challenge in his pamphlet. According to this view, England was forced to fight as “she had pledged herself to maintain the neutrality of Belgium”. Within this frame of mind, Germany was seen as the sole responsible party, the sole offender who started the war. Germany was accused of “without even the pretence of a grievance against

¹⁰ Brockington calls it a “strategic response to circumstances” (p. 285).

¹¹ The piece is not Shaw’s first work on war, he had already written *Arms and the Man* (1894), *The Man of Destiny* (1895), *The Devil’s Disciple* (1896-7), *Caesar and Cleopatra* (1898) and some other plays which refers to the ongoing wars indirectly if not set in one of them. Yet in none of these plays Shaw assumes the tone he assumes in “Common Sense About the War.”

¹² The signatories included literary celebrities such as Arnold Bennett, GK Chesterton, Sir Arthur Conan Doyle, John Galsworthy, Sir Henry Rider Haggard, Thomas Hardy, Henry Arthur Jones, Rudyard Kipling, John Masefield, Gilbert Murray and HG Wells among others.

Belgium she made war on the weak and unoffending country she had undertaken to protect...carried out her invasion with calculated and ingenious ferocity..." (p. 82).

Furthermore, that Germany was also guilty of war crimes was very widely publicized in England. The British intelligentsia found it difficult to comprehend how their German colleagues of distinguished learning and culture could justify all these atrocities with the excuse that they have built such a sophisticated and refined culture: "...German culture and civilization are so superior to those of other nations that all steps to taken to assert them are more than justified..." ("British Authors", 1914, p. 83).

The national self-image of the British intelligentsia is quite positive, on the other hand. According to them, the British act with chivalrous design unlike the brutish Germans: "That destiny, and duty, alike for us and for all the English speaking race, call upon us to uphold the rule of common justice between civilized peoples, to defend the rights of small nations, and to maintain the free and law-abiding ideals of Western Europe against the rule of "Blood and Iron" and the domination of the whole Continent by a military caste" ("British Authors", 1914, p.83).

German Science Defending German Politics

On the other camp the Germans had quite another story to tell: in "To the Civilized World" they start with talking about "Germany's hard struggle for existence". They refused to admit that "Germany is guilty of" starting the war. On the contrary, Germany "did her utmost to prevent it". Especially, according to these distinguished scholars and scientists "Wilhelm II shown himself to be the upholder of peace and often enough this fact has been acknowledged by our opponents." According to the German professors there were basically six unfounded accusations directed to Germany which were not "true":

1. Germany caused the war.
2. Germany trespassed neutral Belgium.
3. The life and property of Belgians were injured by German troops.
4. German troops treated Louvain brutally.
5. German warfare pays no respect to international law.
6. German militarism is a threat to civilization.

First of all, they reject the assertion that Germany started the war. They claim that, "it has been proved that France and England had resolved to on such a trespass, and it has likewise been proved that Belgium had agreed their doing so." How that was proved is not dwelt upon in the article though. Note the use of the passive voice which gives the register a scientific tone and ambiguity as to the agent of the sentence. They also deny that "the life and property of even a single Belgian citizen was injured by German soldiers without the bitterest self-defense having made it necessary; for again and again. The professors promise that Germany "shall carry this war to the end as a civilized nation, to whom the legacy of a Goethe, a Beethoven and a Kant is just as sacred its own hearths and homes." Thus the authority of poets, composers and philosophers are used as a guarantee of the Germany's humanity and righteousness. In a way these most distinguished names are evoked to legitimate the German claims for civilization. It is also interesting that none of these names were alive, which might give them a chance to repudiate such an association or evocation.

In 1914 September "Appeal of the German Universities" was published by distinguished schools from Tuebingen, Berlin, Bonn, Breslau, Erlangen, Frankfurt, Freiburg, Giessen, Goetingen, Greifswald, Halle, Heidelberg, Jena, Kiel, Königsberg, Leipzig, Marburg, Muenchen, Münster, Rostock, Strasburg to Wuerzburg. In the text, Germany was defended against accusations of barbarity stating that the mere recognition of Germany's excellence in culture, science and arts should testify to their "just cause" and sense of decency even in the

war time. German universities urge the people who “have had an opportunity of watching and appreciating the German people in peaceful labor, their industry and uprightness, their sense of order and discipline, their reverence for intellectual work of every kind and their profound love for sciences and arts” (p. 187-188) to be more sensible on the causes of war. They expect their side of the story to be heard and appreciated. The appeal suggests that the German universities are in absolute harmony with the political leaders of Germany and that they believe that Germany was wrongly accused for “barbarous atrocities and senseless vandalism” (p. 187) which cannot be committed by the armies of such an “advanced” and “civilized” country. The German are exempt from any inhumanity or cruel trespasses, if we follow the same logic. The German self-image furthermore asserts that “nothing is stamped upon their minds more deeply than reverence and admiration for artistic, scientific and technical creations of the human mind” (p. 188) as a result it is absurd to claim that “German Army is a horde of barbarians and a band of incendiaries who take pleasure in levelling defenceless cities to the ground and in destroying venerable monuments of history and art.” According to the German universities their nation was “compelled to fight not only for its power but for its existence and its entire civilization”. The close proximity in these two appeals reveal the common-sense quality of these ideas, justifications and legitimizing discourses in the time of war especially at the beginning of it.

British scholars replied to these German appeals stating that they find it hard to believe how the German scholars could turn a blind eye to the fact that the German army “deliberately destroyed or bombarded such monuments of human culture as the Library at Louvain and the Cathedrals at Rheims and Mianes” (p. 189).

Shaw Against the Grain

Shaw’s stance on the war in “Common Sense About the War” made neither parties happy. For instance, on bombarding “monuments of human culture” like the Cathedral in Rheims, Shaw has a rather realistic and pragmatic attitude: “I am one of the two or three people in Europe who really care about Rheims; but if I were a military officer defending Rheims I should have to put an observation post on the cathedral roof; and if I were his opponent I should have to fire on it, in both cases on pain of being court-martialled and perhaps shot” (qtd. in Weintraub, 1973, p. 59). According to Shaw, the chauvinistic press with their ardent efforts in anti-German propaganda miss the real point: “If this war goes long enough there will not be a cathedral left in Europe; and serve Europe right too! The way to save the cathedrals is to stop fighting, and not use them as stones to throw at the Germans. I won’t sign” (p. 59). With this comment Shaw questions the taken-for-granted common sense view of the British intellectuals on the “cruelty and barbarity” of the German soldiers. This counter-hegemonic discourse which resists the zeitgeist of the period was extended and systematized in “Common Sense About the War”. Shaw directs his attacks on the Militarists of both nations and calls the English to recognize that they cannot be totally innocent and the Germans completely guilty at such a moment. According to Shaw (1914, p. 2), the real enemies of both German and British publics are the ones who caused the war. He does not save the Germans from his criticism at all. He just invites the British public to be more critical, to be aware of the media manipulation on the subject. According to Shaw, the British Foreign Office distorts facts, sometimes exaggerating and sometimes avoiding them. For Shaw, the only way to avoid wars is for people to become aware of their illusions created by the manipulation of the governments and media (Shaw, 1914, p. 15).

In “The Common Sense About the War”, Shaw believes that both the German and English were prejudiced against each other and although they both seemed to unite against each other what they did was to hate each other’s worst and most brutal aspects: German Junkerism and its British counter-part British Militarism. Funnily enough, they both rejected having such a class as they picture themselves in romantic and chivalrous colours. According to the British

public, they were fighting for the protection of the neutrality of Belgium, a most noble and altruistic act. And the Germans believed that England, France and Russia had decided to exterminate the German race, thus they were giving a fight of survival and it would be most imprudent waiting to be attacked rather than having the upper hand attacking first and gaining an advantage. The solution according to Shaw is that: “both armies should shoot their officers and go home to gather their harvests in the villages in the towns and make a revolution in the towns” (Shaw, 1914, p. 12). Shaw attempts to take the conceit out of the British patriots who believed in the innocence of Britain: “...no more nonsense about the Prussian wolf and the British Lamb, the Prussian Machiavelli and the English Evangelist...” (Shaw, 1914, p.15). For Shaw, both nations are “incorrigibly pugnacious and inveterately snobbish peoples, who have snarled at one another for forty years with bristling hair and grinning fangs, and are now rolling over with their teeth in one another’s throats” and for the peace of the world in the future they “are to be tamed into trusty watch-dogs” (Shaw, 1914, p. 15).

Shaw also criticizes the fact that the British Foreign Office gave her allies France and Russia a “blank cheque”. He asks: “Just consider what the blank cheque means. France’s draft on it may stop at the cost of recovering Alsace and Lorraine. We shall have to be content with a few scraps of German colony and the heavy weight championship. But Russia? When will she say Hold, enough? Suppose she only not wants Poland but Baltic Prussia? Suppose she wants Constantinople as her port of access to unfrozen seas, in addition to the dismemberment of Austria? Suppose she has the brilliant idea of annexing all Prussia....?” These are heavy questions to be answered.

Conclusion

Starting with his first play *Widowers’ Houses* (1892), one of the major themes of all Shaw plays is to face realities. In that, most Shaw plays, very similar to Ibsen plays for that, are based on the disillusionment of the protagonists. For instance, in *Mrs Warren’s Profession*, we admire Vivie Warren to be brave enough to pursue the truth about her mother’s, Mrs Warren’s profession; although she knew that the truth would be rather bitter and would cost her the support of her mother. Similarly, Barbara the protagonist of *Major Barbara* goes through a disillusionment with the Salvation Army and draws herself another path afterwards; Nora of Ibsen’s *A Doll House* realizes that her husband was not the man she took him to be. Still, despite the heart breaking truth; Vivie, Barbara and Nora are stronger as they get to learn the truth. Shaw tries to do a similar thing with the “Common Sense”, drawing attention to a very important point stating that the English people should not let the government presume the role of a lamb and expect to be treated like a victim at the peace talks and diplomacy. What is wrong with such an attitude is that, it would not leave any room for negotiation or understanding of other parties. In a paradigm where England is a mere victim, the logic necessarily leads us to the conclusion that her opponents must be complete barbarians and that they should be punished accordingly. Shaw invites British diplomatists and public to make a long-lasting peace which would not be breached at the first conflict. In a way, at the beginning of the first world war he was warning the public for the subsequent wars if peace was not made properly and fairly.¹³

I have pointed out only a few examples from a very lengthy text of 80 pages given as supplement to the *New Statesman* on the 14th of November 1914 and *The New York Times* the next day on the 15th of November 1914. Shaw’s “Common Sense” created a rather feverish debate. Shaw attracted fierce criticism from his fellow writers as well as politicians and suffragette allies like the Pankhursts. Weintraub gives a few striking examples of these harsh responses to his piece: “playwright Henry Arthur Jones told Shaw that England was his mother and that Shaw had kicked her deathbed....The Prime Minister said privately that Shaw should

¹³ One instance of such a case of disinformation was the sinking of Lusitania. Ponsonby 121-125.

be shot, J.C. Squire more publicly recommended that he be tarred and feathered, and a cartoon appeared showing Shaw as a mixed breed of Irish terrier and a German dachshund...” (Weintraub, 1973, p. 60-61) On November 25, 1914 issue of Punch Shaw was attacked by an anonymous satire:

You chide the Prussian Junkers, yet proclaim
 Our statesmen beat them at their own vile game.
 Thus, bent on getting back at any cost
 Into the limelight you have lately lost,
 And, high above war's trumpets loudly blown
 On land and sea, eager to sound your own,
 We find you faithful to your ancient plan
 Of disagreeing with the average man,
 And all because you think yourself undone
 Unless in a minority of one.
 Vain to the core, thus in the nation's need
 You carp and cavil while your brothers bleed,
 And while on England vitriol you bestow
 You offer balsam to her deadliest foe.

In this bitter satire, I think, the really significant point made about Shaw is his insistence of feeling “undone/ Unless in a minority of one”. The writer does not recognize how much courage it takes to express these views at the time of war, rather he thinks that Shaw’s anti-nationalistic views cannot be sincere or serious and they can only be explained by Shaw’s “conceit”, yet Shaw is himself aware of the fact that he would be ostracized and punished for his criticism at such a time.

Bernard Shaw did not participate in the *Zeitgeist*. Instead, he directed his attacks on the Militarists of both nations asking them to question how they come to know what they know. According to Darlington, he was talking a “brand of detached common sense which sounded dangerously like treason to an overexcited and wholly bewildered public.” (qtd. In Luckhurst, 2006, p. 302) Contesting the hegemonic ideology of his times, Shaw instigated a highly vigorous discussion in which he often found himself alienated and demonized even by his own intellectual and political peers.

For Shaw (1914), the war had started and there was nothing more to do about it as it had already begun to claim its own toll. It had to be fought and won. Yet the war could not last forever and it had to stop at some point due to lack of resources; human resources, munitions and provisions: “even soldiers know that you cannot make ammunitions as fast as you you can burn it” (Shaw, 1914, p. 37). Shaw’s most fundamental objection to the public opinion of the time was the general acceptance on the innocence of the British politics and the absolute guilt of the German Junkers: “Now I foresee a certain danger of our being taken by surprise at that congress, and making ourselves unnecessarily difficult and unreasonable by presenting ourselves to it in the character of Injured Innocence” (Shaw, 1914, p. 12). Shaw believes that no lasting peace can be established with such an attitude.

Shaw (1914, p. 57-60) concludes his pamphlet proposing seven points, seven principles that should be taken into consideration by the British public and policymakers: First of all, England and France must win the war without relying on Russia, this could be the only victory for the western Europe. Also, England should not expect to “smash or disable Germany”. This cannot be done without killing all the German women. “Without peace between France, Germany and England” there could be n peace in the world. Furthermore, war as a solution must be forgotten and “shut up” as a possibility, the militarist culture should be abandoned. Moreover, for Shaw “neither England nor Germany must claim any moral superiority.” Another point is that Militarism is not peculiar to Germany, it has its counterpart in England as well.

Shaw also claimed that it should be admitted that German atrocities are just a myth used by the propaganda bureau to direct the public opinion and no other army behaved better at the time of war. Shaw asked for social improvements and concluded his remarks with a note saying “We must free our soldiers and give them homes worth fighting for.”

And Shaw had foreseen, and many historians of the second world war agree, that Germany was held responsible for the war and they were asked to pay such a huge price that “Germany’s resentment of the treaty of Versailles would help Adolf Hitler’s rise to power” (Eubank, 2004, p. 7). The German dissatisfaction and feeling of injustice would lead to the second World War which was much more destructive and fatal than the first one.

Bibliography

- About the *New Statesman*. (2016, Dec. 30). General format. Retrieved from <http://www.newstatesman.com/about-new-statesman>.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London and New York: Verso.
- Appeal of the German Universities. (1914). *The New York Times Current History of the European War: What Men of Letters Say. 1(1)*. The New York Times Company: New York, 187-188.
- Barlow, A. (2000). *The Great War in British Literature*. Cambridge: Cambridge UP.
- British Authors Defend England’s War. (1914). *The New York Times Current History of the European War: What Men of Letters Say: 1(1)*. New York: The New York Times Company, 82-86.
- Boutroux, E. (1914). Germany’s civilized barbarism. *The New York Times Current History of the European War: What Men of Letters Say: 1(1)*. New York: The New York Times Company, 160-169.
- Clarke, I. F. (Ed.). (1995). *The Tale of the Next Great War, 1871-1914: Fictions of Future Warfare and of Battles Still-To-Come*. Syracuse, NY: Syracuse University Press. Retrieved from Questia.
- Collins, R. F. (2008). *World War I: Primary Documents on Events from 1914 to 1919*. Westport, CT: Greenwood Press. Retrieved from Questia.
- “Common sense”. Oxford English dictionary.
- Drocking, G. (2009). *Internationalism and the Arts in Britain and Europe at the Fin de Siecle*. Peter Lang. Retrieved from Google Books.
- Eubank, K. (Ed.). (2004). *The Origins of World War II* (3rd ed.). Wheeling, IL: Harlan Davidson. Retrieved from Questia.
- Gramsci, A. (1999). *A Gramsci Reader: Selected Writings, 1916-1935*. Ed. Forgacs, D. London: Lawrence & Wishart. Retrieved from Questia.
- Griffith, G. (1995). *Socialism and Superior Brains: The Political Thought of Bernard Shaw*. New York: Routledge. Retrieved from Questia.
- Gündüz, A. (2013). GB Shaw’s citizens of the world in John Bull’s Other Island. *Celal Bayar University Social Sciences Journal*, Vol:11, 3-27.
- Holroyd, M. (1989). *Bernard Shaw Volume II 1898-1918: Pursuit of Power*. London: Chatto and Windus.
- Howard, M. (2002.) *The First World War: A Very Short Introduction*. Oxford and New York: Oxford UP.
- Hyams, E., & Freeman, J. (1963). *The New Statesman: The History of the First Fifty Years, 1913-1963*. London: Longmans. Retrieved from Questia.
- Luckhurst, M. (2006). A wounded stage: Drama and World War I. *A Companion to Modern British and Irish Drama: 1880 – 2005*. Malden and Oxford: Blacwell Publishing, 301-315. Retrieved from Google Books.

-
- Ponsonby, A. (1928). *Falsehood in War-Time, Containing an Assortment of Lies Circulated throughout the Nations during the Great War: Containing an Assortment of Lies Circulated throughout the Nations during the Great War*. New York: E. P. Dutton & Company. Retrieved from Questia.
- Sanders, M. L. (1975). Wellington House and British Propaganda during the First World War. *The Historical Journal*: 18(1), 119–146.
Retrieved from: www.jstor.org/stable/2638471.
- Sassoon, A. S. Ed. (2012). *Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar*. Trans. Mustafa Kemal Coşkun, Burcu Şentürk et al. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Shaw, B. (1985). Call you this discipline? *Agitations: Letters to the Press 1875-1950*. Ed. By Dan H. Laurence and James Rambeau. New York: Frederick Ungar Publishing, pp. 160-63.
- Shaw, G. B. (1914). Common sense about the war. *The New York Times Current History of the European War: What Men of Letters Say . Vol. 1. No. 1*. The New York Times Company, New York, 11-60.
- Shaw, G. B. (1931a). O'Flaherty VC. *The Complete Plays of Bernard Shaw*. London: Constable. Retrieved from Questia.
- Shaw, G. B. (1931b). The Inca of Perusalem. *The Complete Plays of Bernard Shaw*. London: Constable. Retrieved from Questia.
- Shaw, G. B. (1985). To Siegfried Trebitsch. *Bernard Shaw Collected Letters 1911-1925*. Ed. Dan H. Laurence. New York: Viking, 243.
- Shaw, G. B. Trebitsch, Siegfried. (1986). *Bernard Shaw's Letters to Siegfried Trebitsch*. Ed. Samuel Abba Weiss. Stanford University Press, Retrieved from Google Books.
- Simon, R. (1991). *Gramsci's Political Thought: An Introduction*. London: Lawrence & Wishart. Retrieved from Questia.
- Szporluk, R. (1991). *Communism and Nationalism: Karl Marx Versus Friedrich List*. New York: Oxford University Press. Retrieved from Questia.
- To the civilized world: By professors of Germany. (1914). *The New York Times Current History of the European War: What Men of Letters Say: 1(1)*. The New York Times Company, New York, 185-87.
- Weintraub, S. (1973). *Bernard Shaw 1914-1918: Journey to Heartbreak*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Weintraub, S. and Weiss, Samuel Abba. Ed. (1986). Introduction. *Bernard Shaw's Letters to Siegfried Trebitsch*. Stanford University Press, 3-17. Retrieved from Google Books.
- Welch, D and Fox, J. (2012). Justifying war: Propaganda, politics and the modern age. *Justifying War: Propaganda, Politics and the Modern Age*. Ed. David Welch and Jo Fox. Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 1-20.
- Welch, D. (2012). War aims and the 'Big Ideas' of 1914. David Welch and Jo Fox (Eds). Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 71-94.
-

HISTORY

Papa Eftim ve Milli Mücadeledeki Önemi

Pope Eftim and His Significance in the National Struggle

Mehmet BİÇİCİ*

Özet

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasıyla başlayan Anadolu'nun istilasına karşı sesini yükselten sadece İslam inancına sahip Türkler değildi. Türk olup da Selçuklulardan bu yana gayrimüslim olarak yaşayan yani Hıristiyan Türkler de Anadolu'nun istilasına karşı gelmişler ve Milli Mücadeleye tam destek vermişlerdir. Fener Rum Patrikhanesinin Milli Mücadele aleyhine yürüttüğü yıkıcı faaliyetler karşısında Hıristiyan Türklerin Patrikhaneye karşı örgütlenmesinde ve mücadele etmesinde en büyük rolü şüphesiz Papa Eftim oynamıştır. Papa Eftim ve Türk Ortodokslarının, Milli Mücadelede gösterdikleri çabalar ve bu çabaların önemi azımsanamayacak kadar büyük olmasına rağmen son birkaç yıldan beri araştırmacıların ilgi alanına girmiştir. Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki öneminin son yıllara kadar araştırmacıların ilgi alanına girmemesinin arkasında yatan nedenleri arasında kendilerinin de Rum nüfusundan sayılıp mübadeleye dâhil edilmeleri ve Anadolu'daki nüfuslarının yok denecek seviyeye düşmesi olarak görebiliriz. Bu çalışmayı yapmamızdaki amaç Papa Eftim önderliğindeki Hıristiyan Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki çalışmalarını incelemek ve önemini ortaya koymaktır. Türk Ortodokslarının Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndaki önemini kavrayabilmemiz için, Papa Eftim'in Milli Mücadele yıllarındaki duygu ve düşüncelerini de yansıtan kısa bir biyografi ile başlamamızda yarar vardır.

Anahtar Kelimeler: Papa Eftim, Türk Ortodoks, Fener Rum Ortodoks Patrikliği, Milli Mücadele.

Abstract

Turks, who believe in Islam, were not the only ones who raise their voice against the invasion of Anatolia that started after the Armistice of Mudros. Turks who had lived as non-moslem since Seljuk times, namely Christian Turks, also opposed to the invasion of Anatolia and gave full support to the national struggle. Undoubtedly, Pope Eftim played a great role in the organization of Christian Turks against patriarchate and struggles over against subversive activities that Fener Greek Patriarchate carried out opposing to the National Struggle. Although the efforts of Pope Eftim and Orthodox Turks in the National Struggle and those efforts were considerably important, this issue has been of interest to researchers for the last few years. We could say that the reason why researchers had not been interested in the importance of Orthodox Turks in the National struggle until recently might be their being counted in Greek population and included in population exchange and the decrease of their population in Anatolia, almost scarcely any. The purpose of this study is to investigate the efforts of Christian Orthodox Turks and reveal their significance in the National Struggle. To comprehend the importance of Orthodox Turks in Turkish National Independence War, it would be beneficial to start with Pope Eftim's short biography reflecting his feelings and ideas during National Struggle.

Keywords: Pope Eftim, Orthodox Turks, Fener Greek Patriarchate National Struggle

Giriş

Papa Eftim (Zeki Erenerol), 1884 yılında Ankara vilayetinin, Yozgat sancağına bağlı Akdağmadeni kasabasında, İstanbulluoğlu mahallesinde dünyaya gelmiştir.¹ Asıl adı Pavli Karahisarlıoğlu'dur. İlk tahsilini kilisede yapan Eftim, daha sonra Rüştüye'ye girmiştir. 1912 yılında Diyakos, 1915 yılında da papaz olmuş, 1918'de Keskin metropoliti olmuştur Kendisine büyükbabasının ismi verilmiştir.² Babası tüccar olan Eftim, küçüklüğünde bir süre kilise okuluna giderek okumayı yazmayı orada öğrenmiştir. 1908'de Ankara'da babasının mesleği olan manifaturacılığa başlamıştır.³ 1911'de evlenmiş ve 1915'te papaz olarak memleketine

* Yrd.Doç.Dr. Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, bicici@gantep.edu.tr.

¹ Ümit Doğan, *Türk Papa*, Kripto yayınları, Ankara, 2016, s. 15.

² Hikmet Yavuz Ercan, "Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8, 1967, ss. 416-417.

³ Foti Benlisoy-StefoBenlisoy, *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol "Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim"*, İstos Yayınları, İstanbul, 2016, s. 27.

dönmüştür.⁴1918 yılında Keskin Metropolit vekili olmuştur.⁵ Kendisinin Kurtuluş Savaşına katılımı aşağı yukarı bu dönemde olmuştur.

Papa Eftim, Fener Rum Patrikhanesinin Türkiye aleyhine takındığı tutuma karşı olarak Milli Mücadeleye bizzat destek vermiş ve Fener Rum Patrikhanesinin çalışmalarına karşılık Türkiye'ye olan sevgisini şöyle belirtmiştir:

*Ben Türk dostu Eftim değil, Türkoğlu Türk Eftim'im. Ben, her zaman, her yerde Türk olduğumu beyan ettim. Bir yabancı, Türk dostu olabilir. Fakat benim gibi, halis bir Türk vatandaşının, yabancı bir Türk dostu gibi gösterilmesi, O'nun milliyetinden şüphe edilmesine delalet eder ki, bundan incinmemek, üzülmek imkânsızdır. Bana Türk demeyip, Türk dostu diyenleri hiçbir surette affedemem.*⁶

Fener Rum Patrikhanesi'nin Faaliyetleri

Din kavramı, toplumlar üzerinde etki yaratan, toplumların yönlendirilmesinde kullanılan manevi değerlerin başında gelir. Bu nedenle tarih boyunca devletler veya çeşitli güç odakları başarıya ulaşma adına din olgusuna sık sık başvurmuşlardır. Aynı şekilde bu olgu Kurtuluş Savaşı'nı da gerek Milli Mücadele yanlıları gerekse de düşman ile işbirliği içindeki odaklar tarafından çok kere kullanılmıştır.⁷ İşte böyle bir durumda içinde Megalo İdea düşüncesini eskiden beri içinde taşıyan Fener Rum patrikhanesi, Osmanlı Devleti'nin düştüğü aciz durumdan faydalanarak Yunanistan'a katılma ve Anadolu'nun yeniden Rumlaşması için harekete geçmiştir. Bunun için de ilk fırsat Mondros Ateşkes Antlaşması olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) sonra İttihad ve Terakki hükümetinin adamı sayılan Patrik V. Germanos ruhani meclis tarafından azledilmiştir. Yerine vekâleten Bursa Metropoliti Dorotheos Mammelis tayin edilmiştir. Dorotheos Mammelis'in tayin edildikten sonra Türkiye aleyhine ciddi faaliyetlerde bulunmuş ve ilk işi () Patrikhane ile Osmanlı Hükümeti arasındaki ilişkilerin kesildiğini açıklamak olmuştur.⁸ Mart 1919 da yayımladığı bildiride artık Ortodoksların Osmanlı vatandaşı olmadıklarını ileri süren patrik vekili, İtilaf devletlerine hitaben de bütün Türkiye'nin işgal edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁹ Megali İdea ülküsüne ulaşmak için Fener Rum Patrikhanesi öncülüğünde bazı kuruluşlar teşkil edilmiştir. Mavri Mira patrikhanenin doğrudan kurduğu cemiyetlerden bir tanesidir. ¹⁰ Mütareke Döneminde merkezini İstanbul'a taşıyan Etnik-i Eteryia Cemiyeti, Kordus Komitesi, Patrikhane'nin kontrolü altındadır. Fener Rum Patrikhanesi, Bolşevik İhtilali nedeniyle İstanbul'a kaçan Ruslardan silah satın almış ve bunları Rum çetelerine dağıtmıştır. Bununla da yetinmeyen Fener Rum Patrikhanesi, Rum okullarında Türkçe okutulmasını yasaklamış ve İtilaf devletleri donanmasının İstanbul'a gelişini kutlamak amacıyla derslere üç gün ara verilmesini emretmiştir. Ayrıca İtilaf devletleri yüksek komiserlerini ziyaret ederek Osmanlı ordusunda görevli bulunan Rum askerlerinin derhal salıverilmesini sağlamalarını istedi.¹¹

Fener Rum Patrikhanesi'nin bir hedefi de Trabzon'da bir Rum devleti kurmak olmuştur. Bu amaçla Pontus meselesi ile uğraşmak üzere Batum eşraf ve tüccarlarından Bünyadoğlu'nun yardımı ile bir cemiyet de teşkil etmesini sağlamıştır. Cemiyetin ilk üyeleri; Trabzon, Amasya,

⁴ Esat Arslan, "Kurtuluş Savaşında Yunan-Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım Türk Ortodoks Kilisesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 15, 1995, s. 421.

⁵ İbrahim Erdal, "Türk Basınına Göre; Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki Tutumu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs-Kasım 2005, s. 334.

⁶ Mehmet Aydın, "Türk Ortodoks Hıristiyanları ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin Kuruluşu", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 8, 2009, s. 13.

⁷ Ümit Doğan, *Milli Mücadele'nin Mimarlarından Papa Eftim*, Türkçe Tarih Dergisi, Sayı: 1, Ağustos 2015, s.35.

⁸ Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol...*, s. 37.

⁹ M. Süreya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi", *DİA*, İstanbul 1995, s. 346.

¹⁰ Uğur Üçüncü, *Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios'un Büyük Taarruzdaki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: 17, Sayı 1, s. 23.

¹¹ Şahin, *Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi*, s. 346.

Samsun ve Kayseri metropolitleriydi. Sonradan üyeler çoğaldığı gibi, Yunanistan, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne heyetler gönderilerek oralarda da şube açılması sağlanmıştır. Bu cemiyet, yayın faaliyetlerini Yunan Konsolosu Kozis'in yaptığı "Serbest Pontus" adında bir de gazete yayınlamaya başlamıştır. Aynı cemiyet Kafkasya'da yaşayan Rumlardan yaklaşık on bir bin kadarının Karadeniz kıyılarına göçünü de sağlamıştır.

Ankara Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Temmuz 1919 tarihli telgrafta, İstanbul Fener Rum Patrikhanesi tarafından Yozgat'ın Akdağmadeni Kazası Rumları adına Keskin Metropolit Papa Eftim ve Ankara'da Vasil'e gönderilen talimatlara yer verilmektedir. Bu talimatlarda "Çeteciliğe fevkalade önem verilmesi, asayişin ihlaline çalışılması ve daima İslamlar ve hükümet aleyhinde şikâyetle bulunmaları tavsiye edildiği ve hangi mahallin şikâyeti çok ve asayişi kötü olursa oraların hemen Yunan askeri tarafından işgal edileceği ve Trabzon'un Yunan askeri ve İtilaf Kuvvetleriyle işgal olunup, daha sonra Yunanistan'a ve Ankara'nın ve Maden civarının da Trabzon'a ilhak olunacağı" bildirilmektedir.¹²

Ortodoks Türklerin Tutumu Ve Papa Eftim'in Faaliyetleri

Batı Anadolu kıyıları, Karadeniz kıyıları ve Marmara bölgesinde yoğun olarak bulunan Hıristiyan Rumlara nazaran Anadolu'nun içlerinde yoğun diğer yerlerde ise az bir orana sahip olan Ortodoks Türkler bulunmaktadır.¹³ Milli Mücadele döneminde, Türk milletine ihanet planları yapan Rum Ortodokslarının ve Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin oyunlarına gelmeyen, Anadolu'nun yerli halkının arasında yüzyıllarca yaşayan Hıristiyan Türkler de kendilerini göstermeye başlamışlardır. Bunlara, Karamanlı Hıristiyan Türkler de denilmiştir. Ortodoks Türklerin Fener Rum Patrikhanesinin oyunlarına gelmemesinin ardında yatan başka bir sebep ise patrikhanenin XIX. yüzyılın başından beri uyguladığı Rumlaştırma politikası olmuştur.¹⁴ Anadolu'da Milli Mücadeleyi destekleyen ve hiçbir konumda Fener-Rum Ortodoks Patrikhanesiyle işbirliği yapmayan bu grubun başında Papa Eftim bulunuyordu. Bu Türk Ortodoksları adeta, Papa Eftim'in şahsında bütünleşmişlerdir.¹⁵

Papa Eftim, 1918 'de Keskin metropolit vekili sıfatıyla göreve geldikten sonra Fener Patrikhanesine karşı mücadeleye başlayarak Anadolu'ya yapılan haksız saldırıların Müslümanlar kadar Hıristiyanları da üzdüğünü açıklayan bir beyanname yayımlamıştır.¹⁶ Bu beyanname;

...mezhebimizi şerre alet ederek, Türk olduğumuz halde Helenizm propagandasıyla aldatılarak güya aslen Yunanlı imiş ve asluna geri dönermiş gibi azınlık hukuku iddiasıyla mezhebi millete karıştırarak bir taraftan bizi Yunan işlerine alıştırmak hilelerini kullanma ve diğer taraftan da umumî vekilimizmişçesine hakkımızı istiyoruz der gibi vaziyetler alarak Avrupa'ya karşı hükümetimizden şikâyetçi sıfat ve vaziyetiyle göstermeye kalkıştılar...

diyerek Fener'in tam aksi yönde bir istikamet aldı.¹⁷ Ayrıca beyanname Rum olmadıklarını ve Türk olduklarını da şu sözlerle ifade etmiştir:

İstanbul Patrikhanes'inin bize Türklüğümüzü unutturmak ve dilimizi değiştirmek için aldığı bunca tedbirler hiç kar etti mi? İşte Türk tabiiyetimiz ve dilimiz olduğu gibi bakidir. Halis Türk ve Türk evlatları olduğumuzu adet, töre, kültür, ve her halimizle bunu ispat etmekteyiz.¹⁸

¹³ Erdal, a.g.m., s. 334.

¹⁴ Bülent Atalay, "Türk Ortodoksların/Karamanlıların Türk Milli Mücadelesine Destekleri ve Maruz Kaldıkları Mübadelenin Türk Kamuoyuna Yansımaları", *History Studies International Journal of History*, Cilt: 6, Sayı: 2, Şubat 2014, s. 21.

¹⁵ Aydın, a.g.m., ss. 12-13.

¹⁶ Şahin, a.g.m., s. 346.

¹⁷ Ercan, a.g.m., s. 419.

¹⁸ Doğan, *Türk Papa*, s. 17.

Papa Eftim, Patrikhanenin din ile milliyeti birbirine karıştırdığını söylemiş ve Anadolu'daki Hıristiyanların baskı altında oldukları iddialarını reddetmiştir¹⁹

Papa Eftim, Millî Mücadele başladığı esnada Saman Pazarı'na yerleşmişti. Ankara Hükümeti ile iyi münasebetler içerisinde olan Papa Eftim, Fener Patrikhanesi'nin Millî Mücadele'ye olan tavrı ve Türk düşmanlığı ve bilhassa Patrik Kaymakamı Doretheos'un Türklere ve Millî Mücadele'ye karşı olan pervasız hareketleri üzerine Patrikhane ile bağlarını tamamen koparmıştır. Bundan sonra Anadolu Hıristiyanları için yeni arayışlara girmiştir. Kendisine tâbi olan ve diğer Türk Ortodokslarına ait bir Patrikhanenin tesisi fikri Papa Eftim'de oluşmaya başlamıştır. Fener Patrikhanesi'nin Millî Mücadele'ye karşı yaptığı propaganda ve diğer faaliyetlerinden, hiç olmazsa Anadolu Ortodokslarını uzak tutabilmek ve Türk Ortodokslarının yaptıkları mücadelenin daha sağlam bir zemine oturtulması için Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulması fikri ortaya çıkmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türk Ortodokslarının zaman zaman dile getirdikleri taleplerini de göz önünde bulundurmuş ve yapılan müracaatı hemen değerlendirerek 1921 yılının Ocak ayında bir kanun teklifi hazırlamış ve meclise sevk edilmiştir. Kanun teklifi ile ilgili Adliye Vekili Refik Şevket Bey'in yaptığı açıklamaya göre; kanun teklifinin kabul edilmemesi için ne siyaseten ne de dinen herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Türk Ortodoks cemaati, kanunun bir an önce kesinleşmesi için Dâhiliye Nezaretine birçok defa telgraf çekerek sürecin hızlanmasına katkıda bulunmuşlar ve 1921 yılının Ocak ayında verilen kanun teklifi 3 Mayıs 1921 tarihinde kabul edilmiştir.

Papa Eftim, Keskin Türk Ortodoks Metropoliti Vekili imzasıyla 30 Kasım 1921'de yayınladığı beyannamede; vatanlarına yönelik haksız saldırılara karşı mücadeleden başka çareleri kalmadığını, karmaşa ve kargaşa kışkırtıcılarının başında Fener Patrikhanesi geldiğine dair Anadolu'daki bütün Ortodoksların hemfikir olduklarını belirtmiştir. Ayrıca kendilerine ait hükümetin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğunu ve hükümetlerini hiçbir zaman, hiçbir mercie şikâyet etmelerinin de mümkün olmadığına dikkat çeken Papa Eftim, Cemiyet-i Akvam ve Avrupa Devletleri'ni de sağduyuya davet ederek bilhassa kendileriyle alakalı olarak ekalliyetler hukukunun Türkiye'de benimsenmesinin mümkün olmadığına dikkat çekmiştir. Papa Eftim, yayınladığı *Türk Ortodoks Kilisesi* başlıklı bildirisinde, bütün Ortodokslardan Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele'ye destek vermelerini ve şerre alet olmamalarını istedi. 20

Türk Ortodoks Patrikhanesinin Kuruluşu

Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kuruluş süreci incelendiğinde bu husus Osmanlı döneminde de gündeme gelmiştir. 1903 yılında "Bir Türk" imzasıyla verdiği dilekçede Fener Rum Patrikhanesi'nin Balkanlar'da ki faaliyetlerinden bahsederek bir Türk Patrikhanesi'nin kurulması talebinde bulunmuştur. Daha sonra bu taleplerin artması üzerine Karaman'da bir Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulması Osmanlı Hükümeti'nin gündemine gelmiştir. 21 Papa Eftim, Anadolu'da kaldığı takdirde İstanbul'da tesirli olamayacağını anlayınca, Anadolu'da bağımsız bir Ortodoks Kilisesi kurmaya karar vermiştir. Sonunda Kayseri'de bir genel kongre toplamayı başarmıştır. Bu iş için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Adalet Bakanlığından izin aldı. Yalnız bu Kongre için üç Ruhanî Başkan bulunması lazımdı. Fakat Patrikhaneye uyup kendilerini siyasete kaptıran ve Türklüğe karşı aleyhte faaliyetlere girişen birçok Ruhanî Başkanlar ya kaçmış ya da kaçmak hazırlığı içerisinde idiler. Anadolu'da sadece Konya Metropolidi Prokobiyoş, Maçka Metropolidi Krillos, Antalya Episkoposu Meletios ve Gümüşhane Episkoposu Vervasyos kalmıştı. Papa Eftim, büyük güçlüklerle bunları ikna etmiş ve Kayseri'de toplamayı başarmıştır.²²

¹⁹ Foti Benlisoy-StefoBenlisoy, *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol...*, s. 92.

²⁰Atalay, a.g.m., s. 23-25

²¹Ümit Doğan, *Türk Papa*, Kripto yayınları, Ankara, 2016, s.47.

²² Arslan, a.g.m., s. 422-423.

Fener-Rum Patrikhanesi, bu kuruluşun kendileri tarafından onaylanmadığını ve bağımsız bir kilise olamayacağını ileri sürmüştür. Hâlbuki Fener Rum Patrikhanesi, kuruluşu döneminde Katolik Kilisesi tarafından reddedilip aforoz edilmiştir. Ayrıca, Böyle bir kuruluş önüne geçebilmek için, dış ülkelere telgraflar çekerek, Anadolu'da Rumluğun kurtarılması yolunda büyük çaba sarf etmiştir. Özellikle Londra'dan ve Amerika'dan bu yönde destek beklenmiştir. Fakat Fener-Rum Patrikhanesinin bütün çabalarına rağmen, çalışmalar devam etmiş ve Kayseri'de Zincir Dere manastırında on iki metropolitin bir araya geldiği bir kurultay gerçekleşmiştir. Bu kurultayda Türk Ortodokslarının, Fener-Rum patrikliğinden ayrılmaları ve bağımsız bir Türk Ortodoks patriği seçme girişimleri yapılmıştır. Hatta "Anadolu' da Ortodoksluk Sadası" ismi ile 22 Temmuz 1922 ile 8 Nisan 1923 tarihleri arasında iki sahifelik, toplam 16 sayı olmak üzere Osmanlıca bir gazete yayımlanmıştır. Bu kongrede, "Umum Anadolu Türk Ortodoksları Kilise Kongresinin" Türkiye Büyük Millet Meclisine tabi olduğu açıkça belirtilmiş ve bu husus, gazetede de açıklanmıştır.²³

Kongreye aşağıdaki kararlar sunulmuştur:

1. Kanun ve nizamlara aykırı olarak Patrik seçilen Meletios Metaksakis Patriklikten çıkarılacak ve Fener Patrikhanesi feshedilecek.
2. Kayseri'de bağımsız bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulacak.
3. Kilise ve cemaatler tarafından noterliklerce düzenlenmiş vekâletnamelerle Papa Eftim'e *Anadolu Ortodoks Kilisesinin Umumi Vekilliği ve Murahhaslığı* payesi verilecek.²⁴

Bir süre sonra Papa Eftim'in yıkmak istediği Patrikhaneye, Fenerlilerle anlaşarak Kayseri'de yeniden kurduğu söylentileri yayılmıştır. Papa Eftim bu dedikoduların önünü almak için Kayseri'den ayrılıp Ankara'da oturmak gereğini duymuştur. Fakat Papa Eftim'in, Kayseri'den ayrılmasıyla bu yeni kurulmuş Patrikhanenin tekrar Fenerin nüfuzu altına girmesi tehlikesi baş göstermiştir.²⁵

Papa Eftim önderliğinde Türk Ortodokslar, işgalcilerin ve işbirlikçi Patrikhanenin muhalefetine rağmen Millî Mücadelenin yanında yer aldıklarına dair gayretlerinden geri durmamışlardır. Papa Eftim, hem cemaatinin hem de bütün Türk milletinin şevk ve heyecanla Millî Mücadele'ye desteklerini artırmak gayesiyle 31 Mart 1922 tarihinde Meclis binasının önünde bir konuşma yapmıştır. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı açık hava toplantısında yaptığı konuşmada Papa Eftim; tarihten ve İncil'den örnekler vererek Türk Millî Mücadelesinin muvaffakiyetine ve lideri Mustafa Kemal Paşa'ya tam olarak itimat edilmesinin lüzumunu vurgulamıştır. Türk milletinin azmi karşısında hiçbir kuvvetin dayanamayacağını altını çizen Papa Eftim, Fener Patrikhanesi'nin ihanetlerine de dikkat çekerek her şeye rağmen Türk milletinin ve ordusunun muzaffer olacağı müjdesini vermiştir.²⁶

Mübadele

Lozan görüşmeleri son şeklini bulmuştu ve yapılan anlaşmaya göre de Anadolu'daki Ortodokslar, Yunanistan'daki Türkler mübadeleye tabi tutulmuştur. Ancak bu karardan İstanbul'daki Ortodokslar ile Batı Trakya'daki Türkler muaf tutulmuştur. Ancak, anlaşma Papa Eftim ve arkadaşlarının Anadolu'da olmasına rağmen onlara uygulanmadı.²⁷

Papa Eftim Ankara'ya çağırdığı yabancı gazetecilere Fener Patrikhanesi'nin yaptığı asılsız propagandaların iç yüzünü anlatmış, Anadolu'da yaşanan hadiselerden Hıristiyanların da

²³ Aydın, a.g.m., s. 15.

²⁴ Arslan, a.g.m., s. 423.

²⁵ Arslan, a.g.m.,ss. 423-424.

²⁶ Atalay, a.g.m., s. 26.

²⁷ Arslan, a.g.m.,ss. 423-424.

zarar gördüğünü buna sebep olanın da Fener Patrikhanesi olduğunu ifade etmiştir. Milli Mücadeleye katkılarına rağmen²⁸hâkimiyeti altında yaşadıkları Osmanlı idaresi altında dini esas alan Millet sistemi dâhilinde Ortodoks milletine dâhil edilmelerinin yarattığı ortamı Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen ve yine dinin esas alındığı bir mübadele süreci izlemiştir.²⁹Lozan görüşmelerinde Ortodoks Türkler, diğer Rum tebaa ile birlikte mübadeleye tâbi tutulmuşlardır.³⁰Ancak bu karardan İstanbul'daki Ortodokslar ile Batı Trakya'daki Türkler muaf tutulmuşlardır. ³¹ Anadolu'daki Karamanlılar 1923'teki nüfus mübadelesi sırasında dinlerinden dolayı Rum milletine dâhil edilmiş ve Yunanistan'a gönderilmişlerdir.³² Böylece, yüz binlerce Ortodoks Rum, Türkiye'den, Yunanistan'a gönderilmiş, oradan da yüz binlerce Müslüman Türk, Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu' da Rum Ortodoks nüfustan farklı olduklarını her fırsatta belirten Hıristiyan Ortodoks Türkler de mi zorunlu mübadeleye tabi tutulmuşlardı? ³³ Bu Hıristiyan Türk unsurlar, demir yolu ve deniz yolu ile Yunanistan'a nakledilmişlerdir.³⁴Papa Eftim'in cemaati de ortadan böylece silinmiştir.³⁵

Mübadeleden Sonra

Anadolu'daki Ortodokslarla, Yunanistan'daki Türk'lerin mübadelesinden sonra Papa Eftim İstanbul'a gitti. Çünkü Anadolu'da Ortodoks kalmayınca Keskin'de oturmayı manasız bulmuştur.³⁶Papa Eftim açısından mücadele sona ermemiştir. Çünkü her ne kadar patrikhane cemaatini kaybettiye de, bu defa az sayıdaki aile mensuplarıyla³⁷hem Fener Patrikhanesine karşı yakından mücadele edebilmekte, hem de Anadolu'dan gidip İstanbul'a yerleşmiş olan Ortodoks'ları, Patrikhanenin zararlı çalışmalarına karşı koruyabilmektedir. ³⁸ Amerikalı gazeteci ClairPrice Papa Eftim'in patrikhane ile olan mücadelesinden bahsederken kendisinin patrikhanenin skolastik zihniyetine karşı savaş açtığını ve Mustafa Kemal'in Müslüman gericiliğiyle; Papa Eftim'in de Hıristiyan gericiliğiyle mücadele ettiğini ifade etmiştir.³⁹ Papa Eftim, Türk Ortodoks kimliğiyle ayakta durmak için mücadele etmiş ve bunda da tüm olumsuzluklara rağmen büyük bir başarı elde ederek kendinden sonra da Türk Ortodoks Patrikhanesinin varlığını devam ettirmesi için uygun ortamı hazırlamıştır.⁴⁰

Papa Eftim, 14 Mart 1968 tarihinde öldüğü güne kadar bunlarla mücadeleye devam etmiştir. Öldükten sonra, büyük oğlu Dr. Turgut Erenerol, "II. Papa Eftim" adıyla yerine geçmiştir.⁴¹O da babasının izinden ayrılmamış, 8 Mayıs 1991 tarihinde vefat edinceye kadar, patriklik görevini devam ettirmiş ve Türk Devleti ile ilişkisini hiç kesmemiştir. Onun yerine kardeşi Selçuk Erenerol 27 Ocak 1992'de patriklik görevini üstlenmiş ve III. Türk Ortodoks patriği olmuştur. Selçuk Erenerol, 19 Aralık 2002 tarihinde vefat edince, yerine bir müddet patrik seçilememiş, daha sonra oğlu Paşa Erenerol, IV. Papa Eftim sıfatıyla, Türk Ortodoks

²⁸İbrahim Erdal, "Türk Basımına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs-Kasım 2004, s. 38.

²⁹Yonca Anzerlioğlu, "Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 51, 2009, s. 184.

³⁰İbrahim Erdal, "Türk Basımına Göre; Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki Tutumu", s. 340.

³¹Arslan, a.g.m., s. 424.

³²Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara 2003, s. 376.

³³Hayrullah Kâhya, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara, 20013, s. 376.

³⁴Aydın, a.g.m., s. 19.

³⁵Baskın Oran, "Lozan'ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 3, 1994, s. 293.

³⁶Ercan, a.g.m., s. 423.

³⁷Anzerlioğlu, a.g.m., s. 184.

³⁸Ercan, a.g.m., s. 423.

³⁹Foti Benlisoy-StefoBenlisoy, *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol....,ss. 157-158.*

⁴⁰Anzerlioğlu, a.g.m., s. 184.

⁴¹Ercan, a.g.m., s. 429.

patriği olmuştur. Halen bu görevi yürütmektedir. Ablası Sevgi Erenerol, patrikhanenin basın danışmanlığını yapmaktadır.⁴²

Sonuç

Karaman bölgesinde yaşayan Hıristiyan Ortodoks Türklerin Osmanlı Devleti içindeki toplumlardan ayrı bir özellikleri bulunmaktadır. Hıristiyan olmaları ile Müslümanlardan, Ortodokslukları ile Katolik ve Protestanlardan, Anadolu olmaları ve Yunanca bilmemeleri ile de Yunanistanlılardan ayrılmaktadır.⁴³ Yüzyıllarca Müslüman Türkler ile beraber barış içinde yaşayan Hıristiyan Türkler, Kurtuluş Savaşı döneminde de Fener Rum Patrikhanesinin aleyhte takındığı tutumdan farklı olarak Milli Mücadeleye destek vermişler, hatta patrikhane tarafından reddedilmişlerdir. Bunun karşılığında kendi patrikhanelerini kurmuşlardır.

Yukarıda belirtildiği gibi Ortodoks Türklerin örgütlenmesinde en büyük rolü Papa Eftim üstlenmiştir. 1884 yılında Ankara’da doğan Papa Eftim, kendisini daima Türk olarak nitelendirmiş ve kendisine söylenen Türk dostu sözünü kabul etmemiştir. Atatürk’ün kendisine “Baba Eftim” dediği Papa Eftim, yayımladığı beyanname ve meclis binasının bahçe duvarı üzerinde yaptığı konuşma ile hem kendisinin hem de Ortodoks Türklerin duygularını dile getirmiş ve Mücadeleye olan inancı göstermiştir. Sonuç olarak Papa Eftim önderliğinde Hıristiyan Ortodoks Türkler, Milli Mücadele’deki Türk-Yunan savaşında dini kimliklerini bir yana bırakarak milliyetçi duygularla hareket etmişler ve bu savaşta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin yanında yer almışlardır. Bu durum Batı kamuoyunda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin mücadeledeki haklılığını göstermesi anlamında önem de arz etmiştir.

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra Yunanistan ile yapılan mübadele şartlarında dinin esas alınması nedeniyle Hıristiyan Ortodoks Türkler de mübadeleye tabi tutulmuş ve bunun neticesinde Anadolu’da bulunan Hıristiyan Türk Nüfusu oldukça azalmıştır. Mübadele neticesinde Anadolu’da Ortodoks Türk kalmayınca Papa Eftim İstanbul’a gitmiş ve ölene kadar Fener Rum Patrikhanesi ile mücadele etmişti

Kaynakça

- Anzerlioğlu, Y. (2003). *Karamanlı Ortodoks Türkler*. Ankara: Phoenix Yayınları. Ankara, 2016.
- Anzerlioğlu, Y. (2009). Tarihi Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 171-188.
- Arslan, E. (1995). Kurtuluş Savaşında Yunan-Fener Patrikhanesi Birlikteliğine Karşı Örgütlü Bir Yaklaşım Türk Ortodoks Kilisesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 407-442.
- Atalay, B. (2014). Türk Ortodoksların/Karamanlıların Türk Millî Mücadelesine Destekleri ve Maruz Kaldıkları Mübadelenin Türk Kamuoyuna Yansımaları. *History Studies International Journal of History*, 19-44.
- Aydın, M. (2009). Türk Ortodoks Hıristiyanları ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin Kuruluşu. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7-22.
- Benlisoy, F. - Benlisoy S., *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol “Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim”*, İstos Yayınları, İstanbul, 2016.
- Doğan Ü. *Türk Papa*, Kripto yayınları, Ankara, 2016, s. 15.
- Doğan, Ü., *Milli Mücadele'nin Mimarlarından Papa Eftim*, Türkçe Tarih Dergisi, Sayı: 1, Ağustos 2015
- Ercan, H. Y. (1967). Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 411-438.

⁴² Aydın, a.g.m., s. 20.

⁴³ İbrahim, Erdal “Türk Basımına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs-Kasım 2004, s. 38.

-
- Erdal, İ. (2004). Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-49.
- Erdal, İ. (2005). Türk Basınına Göre; Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki Tutumu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 333-343.
- Kâhya, Hayrullah *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix Yayınları, Ankara, 20013.
- Okur, M. (2002). Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesinin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 101-116.
- Oran, B. (1994). Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümünü Yeniden Okurken. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 283-301.
- Şahin, M. S. (1995). Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi. *DİA*, 342-348.
- Üçüncü, U. *Fener Rum Ortodoks Patriği IV. Meletios'un Büyük Taarruzdaki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C. 17, S. 1,ss.
-

Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni’de Trahom (1925-1975) Trachoma in Adıyaman and Besni in the Republican Era (1925-1975)

Hamdi DOĞAN*

Özet

Trahom Hastalığı, göz kapaklarının altında oluşan kabarıklarla ortaya çıkan kirpiklerin içeriye doğru bükülerek korneada damarlaşma ve yaralar oluşmasına neden olan bulaşıcı bir hastalıktır. Zamanında teşhis ve tedavi edilmediği takdirde görme kaybı ile sonuçlanabilmekteydi. Türkiye’de kataraktan sonra ikinci sıklıkta görülen bir görme kaybı nedeni olmuştur. Susuz yaşam ve çevre şartları hastalığın yayılmasını kolaylaştırdığı için kırsal alanlarda daha çok görülmüştür. Gerek Osmanlı Devletinin son yüzyılında gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin doğu ve güney-doğusundaki birçok şehir, kaza ve köyler trahomun doğurduğu sonuçlardan olumsuz biçimde etkilenmiş, özellikle Adıyaman, Besni, Gaziantep, Malatya, Kilis ve Urfa gibi yerleşim birimlerinde bu hastalık yaygın bir şekilde görülmüştür. O kadarki Adıyaman için “körler memleketi” denmesi yanında, Kilis’te de “körler çarşısı” denen bir yer bulunmaktadır. Ülke genelinde Trahoma karşı 1925 yılından itibaren sistemli, programlı ve özveriye dayanan bir mücadele başlatılmıştır. Başlangıçta Adıyaman ve Malatya’da açılan trahom hastaneleri, daha sonra trahomun etkilediği diğer vilayetlerde de açılmıştır. Ayrıca bu hastanelerin dışında dispanserler, seyyar teşkilatlar ile köy tedavi evleri de oluşturulmuştur. Hastalığın yaygın olduğu yerlerde her yıl taramalar yapılmış, tespit edilen trahomlu hastalar tedavi altına alınmıştır. Okullarda da benzer çalışmalar yürütülmüştür. Yine bu yörelerde trahomlu çocuklar için ayrı okullar dahi açılmıştır. Bu çalışmada trahomun en fazla etkilediği yerlerden olan Adıyaman ve Besni’de hastalığın Cumhuriyet dönemi içerisinde ki tarihsel süreci, trahomlu hasta sayısı ve trahoma karşı yapılan mücadeleler açısından incelenmiştir. Kaynak olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi yanında, döneme ait yerel ve ulusal basın taranmış, buradaki bilgiler değerlendirilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili rapor, hatıra ve diğer bilimsel araştırmalardan da faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trahom, Adıyaman, Besni, Salgın, Körlük, Göz Hastalığı

Abstract

Traumatic Disease is a contagious disease that causes blindness. It has been the cause of blindness seen in Turkey after cataracts. Anhydrous living conditions and environmental conditions are more common in rural areas as it facilitates the spread of the disease. Many cities in the eastern and southeastern parts of the country have been adversely affected both in the last century of the Ottoman Empire and in the first years of the Republic and in the settlements such as Adıyaman, Besni, Gaziantep, Malatya, Kilis and Urfa. As far as Adıyaman, "hometown of the blind" used expressions such as "bazaar of blinds" in Kilis. Since 1925 against Trahoma throughout the country, a systematic, programmed and self-sacrificing struggle has been initiated. Initially, traumatic hospitals opened in Adıyaman and Malatya were opened in other provinces where trahoma affected them. In addition to the opened hospitals, dispensaries, mobile organizations and village treatment houses were also established. Patients with traumatized patients who have been scanned every year where the disease is common have been treated. Even separate schools have been opened for children with traumatic work carried out in similar schools. In Adıyaman and Besni, where the disease is most affected, the number of patients with traumas, the challenges against traumas, and how people are affected by it have been tried to be determined in this study. The local and national press reports of the turnover were sourced and the information on these was assessed. In addition, reports on the subject, memorabilia and other scientific research have benefited.

Keywords: Trachoma, Adıyaman, Besni, Epidemic, Blindness, Eye Disease

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında devlet, birçok sorunun yanında sağlık sorunları ve bulaşıcı hastalıklarla da mücadele etmiştir. Bu yıllarda bulaşıcı hastalıklardan en sık rastlanılan verem, sıtma, frengi, trahom, çiçek ve kuduz hastalıkları idi. 1925 yılında hazırlanan sağlık çalışma programı ile şu temel hedefler belirlenmişti.

Sağlık teşkilatını genişletmek, hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirmek, Numune hastaneleri ile Doğum ve Çocuk Bakımevleri açmak, Sıtma, Verem, Trahom, Frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek,

* Doç.Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, hamdidogan51@hotmail.com.

1 Hilal Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt. 20, Sayı. 2, Nisan- Haziran 2016, s. 77.

sağlık ile ilgili kanunları yapmak, sağlık ve sosyal yardım teşkilatını köylere kadar götürmek, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak şeklinde özetlenebilir.

Bir göz hastalığı olan trahomla mücadele Cumhuriyetin ilanından sonra başlamıştır. Trahom, insanların tanıdığı en eski hastalıklardan birisidir. “*Chlamydia trachomatis*” adı verilen bir mikroorganizmanın sorumlu olduğu, tedavi edilmediği takdirde görme kaybı ve körlükle sonuçlanan bir göz hastalığıdır³. Arkeolojik ve tarihi araştırmalar hastalığın Eski Mısırlılar, Sümerler Hititliler, Romalılar ile Yunanlılar arasında yaygın olduğunu ortaya koymuştur⁴. Yunanlılar bundan iki bin sene evvel, kitaplarında bu hastalıktan bahsetmiştir. Esasen TRAHOM kelimesinin kaynağı da Yunanca pürüzlü, pürtüklü manasına gelen (Trakos) kelimesinden alınmıştır⁵.

Büyük insan yığınlarını harekete geçiren savaşlar ve göçler, bu hastalığın tarihi süreç içerisinde alevlenip yayılmasına sebep olmuştur.⁶ Trahomun dünyaya Mısır’dan yayıldığı söylenir. Mazhar Osman 1933 yılında yayınlanan *Sıhhat Almanakı* adlı eserinde dünyada 150 milyon trahomlu hasta olduğunu, bunlardan 5-6 milyonun ise bu hastalıktan dolayı görme kaybına uğradığını bildirmektedir⁷.

Trahom, Türkiye’ye nereden, nasıl ve ne zaman girmiştir? Anadolu’da nasıl büyük bir sorun haline geldi? Sorularına verilecek cevaplar ise şöyledir: Türkiye’nin, komşu olduğu Rusya, İran, Irak, Yunanistan ve Suriye gibi ülkelerle olan münasebetleri sonucunda trahomdan etkilendiği, konunun uzmanı birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Bir diğer görüşte bu hastalığın Türkiye’ye Sultan Selim’in Mısır Seferi ile yine Mısırlı askerlerden oluşan Kavalalı Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordunun Anadolu seferi esnasında girdiği kabul edilir⁸. Bunun dışında;

güney sahillerinde Mısırlılarla yapılan kereste ticareti, İskenderun, Antakya, Halep, Mersin, Adana gibi vilayetlere uğrayan yolcular ve bu bölgedeki ticari ilişkiler, Maraş, Kayseri, Kilis, Gaziantep, Besni, Malatya, Urfa, Diyarbakır istikametlerine hareket eden kafilelerdeki trahomlular, hastalığın bu bölgelerde yoğun bir şekilde görülmesine neden olmuştur⁹.

Türk doktorları 1920’lerdeki tahminlerinde hastalığın Mısır’la bağlantısının gayet açık olduğunu bu nedenle trahoma, “*Mısır hastalığı*” adını verdikleri görülmektedir¹⁰. Anadolu’nun belli yöreleri ile özellikle doğu ve güney-doğu bölgelerinde bu hastalık yukarıda ifade edilen gelişmelerden dolayı yaygın olarak görülmüştür. Trahom bu bölgelerde asırlardan beri görme kaybına neden olacak şekilde tahribat yapmıştır¹¹. Birinci Dünya Harbi’ne kadar güneydoğu illerinde endemik halde bulunan trahom, bu harbin meydana getirdiği nüfus hareketleri nedeniyle daha da artmış ve İç Anadolu’ya kadar yayılmıştır.

² İsmail Ağırbaş- Yasemin Akbulut- Ömer Rıfkı Önder, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası” Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 48, Güz 2011, s. 741.

³ Saadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, *CTAD*, Yıl. 12, Sayı. 23 (Bahar 2016), s. 164.

⁴ Phillips Thygeson, *Trahom Atlası*, (Çev. Mahmut Işık), Çam Matbaası, Ankara 1973, s. 3.

⁵ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadele Kılavuzu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 36.

⁶ Nuri Ayberk, *Türkiye’de Trahom Mücadelesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1936, s. 2; Kâşif Ömer, *Trahomoloji ve Bazı Mühim Munzamma Hastalıkları*, Doğruöz Matbaası, Mersin 1934, s. 58.

⁷ Mazhar Osman, *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933, s.758.

⁸ Sevilay Özer, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi* Sayı. 54, Bahar 2014, s. 122.

⁹ Saadet Altay, agm, s. 165.

¹⁰ Yücel Yanıkdağ, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik, 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 178

¹¹ Ertuğrul Tarhan, “Trahomun Memleketimizdeki Durumuna Bir Bakış”, *Sağlık Dergisi*, Cilt. XXXIX, Sayı. 1-2, (Ocak-Şubat 1967), s. 67-68.

Cumhuriyet'ten önce, önemli ölçüde göz hastalıklarına ve görme kaybına neden olan trahoma karşı yeterli tedbir alınamamıştır. Bundan dolayı o tarihlerde ülke genelinde trahomlu hasta sayısının 3 milyon civarında olduğu tahmin edilmekteydi¹². Osmanlı Devleti savaştan önce trahomla mücadele etmeye karar vermiş olmasına rağmen savaşın başlaması, bu girişimin yarıda kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle trahom mücadelesi, ancak Cumhuriyetle beraber başlamıştır. Oysaki hastalık Anadolu'ya yüzyıllardan beri yerleşmiş, güney ve doğu vilayetlerindeki halkı kasıp kavuran sosyal bir felaket halini almıştır.¹³ Bir Osmanlı dönemi Türk doktoru olan Muhtar Bey, trahomun Türkler için neredeyse “*mesa'ib-i selase*”, yani imparatorluğun karşı karşıya kaldığı üç musibet olan frengi, sıtma ve verem kadar yıkıcı olduğunu belirtmekteydi.¹⁴ Bir diğer ifadeyle trahom Osmanlı Devletinin başgelemediği ve Türkiye'ye miras kalan sıhhi ve sosyal bir afet olmuştur¹⁵. Tüm bulaşıcı ve salgın hastalıklara yönelik olarak, o yıllarda yoğun mücadele programları geliştirilmeye çalışılmıştır¹⁶.

Türkiye'de 1925-1975 Yılları Arasında Trahomla Yapılan Mücadele

Cumhuriyet'ten önce Türkiye'de trahom hakkında ciddi bir etüt ve buna dayanan sağlam bir istatistiki bilgi mevcut değildi. Trahomun yayılması ve dağılımı hakkındaki ilk esaslı inceleme, Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın isteği üzerine 1924 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Refik Saydam, öncelikle çeşitli vilayet hastanelerinin göz servislerinden konu ile ilgili bilgi almıştır. Daha sonra Ankara Numune Hastanesi Göz Doktoru Vefik Hüsnü Bulat'ı üç aylığına Güney ve Orta Anadolu'ya tetkik yapması için göndermiştir¹⁷. Bu gelişmeler üzerine Dr. Bulat,

*Trahomlu muntakaları bizzat gezmiş, gidemediği yerlerle ilgili olarak o muntakaların yerel sıhhiye teşkilatından aldığı raporlarla, Türkiye trahom endeksini oluşturmaya çalışmıştır. Yapılan bu taramalar sonucunda trahomun Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yoğunluk arz ettiği görülmüştür*¹⁸.

Avrupa'daki mücadele örneklerine benzer biçimde Sağlık Bakanlığı 1925 yılından itibaren trahomla mücadelesini ciddi biçimde başlatmış, hastalığın yaygın olduğu Güneydoğu ve Doğu Anadolu şehirlerinde hastane ve tedavi evleri açmış, birçok hekimi bu hastalıkla mücadelede görevlendirmiştir.¹⁹ Ankara'da 1927 yılında toplanan İkinci Milli Tıp Kongresi'ne, Dr. Vefik Hüsnü tarafından “*Türkiye'nin Trahom Coğrafyası*” adı ile bir rapor sunulmuştur. Bu raporda Vefik Hüsnü, Türkiye'yi dört ana trahom bölgesine ayırmış, her bölge için trahomdan etkilenenlerin tahmini yüzdesi ile olası artış oranlarını ortaya koymuştur²⁰.

Türkiye'de trahomla mücadele çalışmaları ilk defa hastalığın yaygın olduğu Adıyaman ve Malatya'da 1925 yılında trahom hastaneleri açılmasıyla başlamıştır²¹. Trahomun yoğun olduğu bu bölgelerde mücadeleye devam edilerek genel bütçeden bölgede yeni hastane ve

¹²Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s. 130.

¹³Nuri Fehmi Ayberk, “Türkiye Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım”, *İstanbul Göz Kliniği Bülteni*, No.10, (Ekim 1961), s. 127.

¹⁴Yücel Yanıkdağ, age, s. 177.

¹⁵Murat Gökhan Dalyan- Ali Ünişen, “Engelli Eğitime Alternatif Bir Bakış: Hafızlık Eğitimiyle Görme Engellilere Toplumsal Saygınlık Kazandırılması (Osmanlıdan Cumhuriyete Adıyaman'da Kör Hafızlar)”, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 3(5), December 2016, s.7.

¹⁶H. Kadircan Keskinbora, Atatürk Döneminde Trahomla Mücadele Tarihçesine Bakış”, *Atatürk Dönemi Sağlık Kongresi, (1920-1938) Bildiriler*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 418-419.

¹⁷Sevilay Özer, agm, s. 126-127.

¹⁸Saadet Altay, agm, s. 168.

¹⁹Ayhan Vergili, “Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi” *Sağlık Politikaları, (Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 398.

²⁰Yücel Yanıkdağ, age, s. 180.

²¹Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 134.

dispanserlerin açılması için tahsisat ayrılmıştır²². Bu çerçevede 1930 yılında Adana, Gaziantep, Kilis ve Besni Trahom Savaş Hastaneleri ile yatak sayısı 100'e, dispanser sayısı da 6'ya çıkarılmıştır. Yine 1930 yılında çıkarılan "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" nun 99-102 nci maddelerinde ile trahom mücadelesine daha büyük önem verilerek hastalığın bildirim zorunlu kılınmıştır²³. 1925 ile 1932 yılları arasında 3 milyon civarında hastaya trahom için ilaç verilmiştir. Bunun 1,9 milyonu aşkın kesimi ayakta tedavi görürken, en az 38 bin kişinin hayatlarını ve sağlıklarını korumak üzere göz ameliyatı olması gerektiği tespit edilmiştir²⁴.

Sağlık Bakanlığının 1933 yılı bütçesi Mecliste görüşülürken, Samsun milletvekili Etem Bey trahom mücadelesinden elde edilen sonuçların neler olduğunu Sağlık bakanından izah etmesini istemiştir. Sağlık Bakanı Dr. Refik Bey, Mecliste cevaben yaptığı konuşmada; trahom mücadelesi tahsisatının geçen sene 122.000 lira olduğunu 50.000 lira da ek tahsisat ilâve edildiğini belirtmiştir. Bu suretle trahom mücadelesine şimdiye kadar; Adana'da 20 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Gaziantep'te 15 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Besni'de 10 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Kilis'te 10 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Adıyaman'da 20 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Malatya'da 10 yataklı bir hastane ve 1 dispanser ile hizmet verildiğini ifade etmiştir. Geçen senenin nihayetinden itibaren: Urfa da 15 yataklı bir hastane ve 1 dispanser. Siverek'te 10 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, 1 Maraş'ta 10 yataklı bir hastane ve bir dispanser daha ilâve edildiğini söylemiştir. Buna ilâveten Gaziantep'te; Kilis'te, Besni'de, Adıyaman'da, Malatya, Urfa ve Siverek'te seyyar teşkilât vücuda getirildiğini ve şimdiye kadar elde edilen neticelerin gerek halkı ve gerekse trahom teşkilâtını idare edenleri memnun edecek vaziyette olduğunu ifade etmiştir²⁵.

Sağlık Bakanlığı tarafından 1934 senesinde trahomla mücadele mıntikasına dâhil bütün nüfus, mücadele teşkilatı tarafından genel bir muayeneden geçirildi. Beş vilayet ve dört kaza merkezindeki halk ve bu merkezlere bağlı 400 köy halkı, tıpkı nüfus sayımı yapılır gibi evler tek tek gezilerek muayene edildi. Halkın % 25'i muhtelif sebeplerle bu muayene dışında kalmış olmasına rağmen, bu taramada 204.472 insan muayene edilmiş, bunların 133.547'sinin trahomlu olduğu belirlenmiştir. Mücadele mıntikasındaki trahomlu hasta oranının nüfusa oranı ise ortalama olarak % 65, 3 olarak tespit edilmiştir²⁶. Sağlık Bakanlığı, 1934'ten itibaren ise beş vilayetteki trahomla mücadele mıntikasını dokuz vilayete çıkarmış, şehir ve kazalardaki dispanserlerin yatak sayısını artırmış, at ve merkeple yapılan köy seyyar mücadelesi kısmen motorize bir hale getirilerek, okullardaki mücadele daha esaslı ve muntazam bir sisteme bağlanmıştır. Ayrıca trahom tabibi ve sağlık memuru yetiştirmek için kurslar düzenlenmiş, konferans, broşür ve gazete makaleleri ile hastalığa karşı mücadele edilmiştir.²⁷

Trahomla yapılan mücadele 1940'dan sonra da dönemin hükümetlerinin üzerinde durduğu önemli bir sağlık sorunu olarak varlığını devam ettirmiştir. TBMM'de özellikle Sağlık Bakanlığının bütçesi görüşülürken trahomla yapılan mücadele kapsamında elde edilen neticeler, harcan paralar hastalığın önünü almak için alınan tedbirlerin neler olduğu gibi konular dönemin Sağlık Bakanları tarafından Meclise bilgi verilmiştir. Meclisteki bu görüşmelerde söz alan bazı milletvekilleride konuyla alakalı olarak mücadeledeki eksiklikleri ve yapılması gerekenleri ifade etmişlerdir. Trahomla ilgili mecliste yapılan konuşmaların bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş Sağlık Bakanlığının 1941 yılı bütçe görüşmelerinde trahom meselesi hakkında şunları söylemiştir. Trahom için daha çok mesafe alınması gerektiği

²² *BCA,030.10.177.220.9.*

²³ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 131.

²⁴ Yücel Yanıkdağ, age, s. 184.

²⁵ *TBMM, ZC, D.4.C.15.B.52,17 Mayıs 1933*, s.127-128.

²⁶ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadelesi*, s. 4- 5.

²⁷ Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Problemi ve Savaşı", *Göz Kliniği*, No.2, (Mart-Nisan 1945), s. 23.

bunun için hekim ve sağlık memuru yetiştirilmek zorunda olduğu, trahom teşkilatında mutlaka genişletilmesinin icab ettiğini belirtmiştir. Bugün için hepsini gerçekleştirmeye imkân olmadığını ancak hastalığın yaygın olduğu yerlerde sağlık teşkilatlarının açıldığını ihtiyaç olan yerleride sıraya koyduklarını ifade etmiştir²⁸. Ayrıca bu sene içerisinde alınan kadro ile Antakya ve Birecik'te birer hastane, Elbistan, Kozan, Islahiye, Mersin, İskenderun, Midyat, Adana, Diyarbakır, Kilis, Malatya'da birer dispanser Urfa, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Nizip ve Seyhan'daki 13 köyde tedavi merkezi açmak suretiyle trahomla mücadeleye devam edileceğini söylemiştir²⁹. Hulusi Alataş Bakanlığın 1943 yılı bütçe görüşmelerinde de trahom meselesi hakkında benzer konuları gündeme getirmiştir. Her yıl hususi kurstan geçirilerek yetiştirilen trahom mücadele tabibi ve sıhhat memurları sayısının arttırılmakta olduğunu ifade etmiştir. 1943 yılına yatak adedi 210'u bulan 15 hastane, 37 dispanser ve 50 köy tedavi eviyle girileceğini belirtmiştir. Bunların dışında bir taraftan hastaların tedavisiyle uğraşılırken diğer taraftan da trahom hastalığından korunma çarelerinin halka öğretilmeğe çalışıldığını, okullarda öğrencilere, halkevlerinde, köy odalarında ve umumi toplantı yerlerinde konferanslar verildiğini halkın anlayacağı dilden yazılmış broşürler dağıtılarak, ilgili yerlere afişler asıldığını söylemiştir³⁰.

Sağlık Bakanı Dr. Sadi Konuk ise Bakanlığın 1946 yılı bütçe görüşmelerinde trahomla alakalı olarak şunları söylemiştir. Trahom mücadelesinin evvela küçük birkaç vilâyet ve kazaya münhasır olarak başladığını daha sonra aşama aşama büyütülüp bugünkü şeklini aldığını belirtmiştir. Fakat bu şekliyle dahi ihtiyacın üçte birini karşılayacak durumda olmadığını hatta mevcut trahom teşkilatlarında bile yeterli sağlık personelinin bulunamadığını söylemiştir³¹.

1948 yılı Kasım ayı içerisinde dönemin Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından Başbakanlığa trahom hastalığı ile ilgili olarak gönderilen raporda ise trahom hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Trahomla mücadeleye yaygın olduğu güneydoğu bölgesinde 1925 yılından itibaren başladığı 1948 yılı itibarıyla trahomun görüldüğü bölgelerde yaşayan nüfusun yaklaşık 3 milyon olduğu, bunların ise %60'nın trahomlu olduğu ifade edilmiştir. Adana ve Diyarbakır olmak üzere iki baştabiplik bölgesi oluşturulduğu, trahom hastanelerinin sayısının 16, yatak kapasitesinin ise 225, Trahom Köy Tedavi Evlerinin sayısının da 35 adet olduğu belirtilmiştir. Trahomla mücadeledeki kadro durumu ise şu şekilde belirtilmiştir. 48 Tabip, 19 Hemşire, sağlık memuru sayısında 127 kişiden oluştuğu, bu sayıdan sadece 24 tabip, 13 hemşire ve 60 sağlık memurunun sahada aktif olarak görev yaptığı. 25 tabip, 6 Hemşire ve 67 sağlık memuru kadrosunun ise münhal olduğu ifade edilmiştir. Mücadele teşkilatındaki kadro yetersizliğinin hasta ilaçlayıcı personelin mümkün mertebe fazla sayıda yetiştirilerek istihdam edilmesiyle kapatılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Mücadelenin ilk yıllarında bölgede trahom oranı % 70 iken, 21 yıllık mücadele sonucunda bu oranın hatırı sayılır ölçüde aşağıya çekildiği beyan edilmiştir³².

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemal Bayazıt 1950 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada trahomla mücadele konusunda yapılan çalışmalar hakkında Meclise kısa bir bilgilendirme yapmıştır. Trahomlu bölgelerde 2.301769 nüfusun kontrol altında olduğunu Bunlardan muayene edilenlerin yüz bini aştığını on ay içinde dispanserlere kayıtlı trahomlulara 7.996141 defa ilaç tatbik olduğunu ve 9362 trahomluya trahom hastanelerinde ameliyat yapıldığını söylemiştir. Ayrıca bu yıl içerisinde Kilis'te modern bir trahom hastanesi inşasına

²⁸ TBMM ZC, D. 6, C. 18, B. 57, 27 Mayıs 1941, s. 203.

²⁹ TBMM ZC, D. 6, C. 25, B. 63, 26 Mayıs 1942, s. 301.

³⁰ TBMM ZC, D. 7, C. 2, B. 27, 25 Mayıs 1943, s. 211.

³¹ TBMM ZC, D. 7, C. 20, B. 19, 26 Aralık 1945, s. 458.

³² BCA, 030.10.177.220.9.

başlandığını, Sülfamitlerle yapılan yeni tedavi sayesinde yakın bir gelecekte bu hastalıkla mücadelenin daha memnuniyet verici bir şekilde gelişeceğine inandığını vurgulamıştır³³.

Mardin Milletvekili Aziz Uras'da 1951'de Sağlık Bakanına trahom ve zührevi hastalıklarla mücadelede yeni antibiyotiklerin kullanılması sistemine geçilip geçilmediğine dair bir soru sormuştur. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem. Hayri Üstündağ bu soruya cevaben şunları söylemiştir: Sağlık Bakanlığı olarak tıp alanındaki bütün yenilikleri yakından takip ettiklerini ve bunlardan faydalı olanlarını derhal tatbik ettiklerini söylemiştir. Trahom mücadelesinde antibiyotiklerden penisilin'in her şeklinin üç seneden beri kullanıldığını, ancak yapılan tetkiklerde penisilin'in trahom virüsü üzerine etkili olmadığını, fakat diğer mikropların yaptığı cerahatli göz hastalıklarına gayet iyi tesir ettiğinden daha geniş ölçüde kullanılmaya başlandığını söylemiştir. Bilhassa yazın görülen *oftalmi* vakalarında penisilin'in damla ve pomatlarından çok istifade edildiğini ve bu suretle çocukluk yaşlarındaki körlüklerin önüne geçildiğini belirtmiştir³⁴.

Dünya Sağlık Teşkilatı ile Sağlık Bakanlığı arasında 1958 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Dünya Sağlık Teşkilatı trahomla mücadele için motorlu araç, ilaç, malzeme yardımı yapacaktı³⁵. Isparta Cumhuriyet Senatosu üyesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Suat Seren 1962 yılı Bakanlık bütçesi görüşülürken Dünya Sağlık Teşkilatı ile yapılan işbirliği ve anlaşması gereğince bu sahadaki çalışmanın bir plân ve programa bağlanacağını, bu plân ve programı bütün güney vilâyetleri ile ve Doğu'da trahom vakalarının görüldüğü illeri de kapsayacağını vurgulamıştır. Ayrıca Cumhuriyetin ilânından sonra ülkede pek çok hastalıkların bulunduğunu, bu hastalıkların milleti kasıp kavurduğunu, bu sebeple sıtma, frengi, verem ve trahom mücadelesi, gibi çeşitli mücadele teşkilâtlarının kurulduğunu söylemiştir. Bu teşkilatların kuruluş amacının ülkede yaygın bir hale gelen hastalıklardan vatandaşı kurtarmak olduğunu, bunlardan trahomun ülkenin güney ve doğu illerinin bir kısmında yaygın halde bulunan bir afet olması bakımından dikkatle üzerinde durulması lâzım gelen bir hastalık olduğunu belirtmiştir. Öteden beri trahomla yapılan mücadelenin, ülkedeki körlükleri önlemek bakımından başarılı olduğunu ifade etmiştir. Antibiyotiklerin kullanılmasıyla bu mücadelede büyük bir başarı kazanıldığını ve bu sayede trahomu 3 ay içinde zararsız hale getirmek ve vatandaşı körlükten tamamıyla koruma imkânının artık mevcut olduğunu ifade etmiştir³⁶.

Sağlık Bakanlığının trahoma karşı yürüttüğü mücadele Mecliste bazen eleştirilmiştir. Mesela Bingöl milletvekili Halit Rıza Ünal 1963 yılı Bakanlık bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmasında bu konuyla alakalı şu ifadeleri kullanmıştır. Halk sağlığı hizmetlerinden olan sıtma ile savaşta başarılı olunduğunu, Frenginin kontrol altına alındığını fakat trahomla mücadelede tedavisinin mevcut olmasına rağmen istenilen neticenin alınmadığını ifade etmiştir. Bazı bölgelerde yaygın halde bulunan bu nevi hastalıklara karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir³⁷.

Diyarbakır milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu ise 1963 yılı bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklar ile ilgili konuşmasında şunları söylemiştir. Trahomun bazı bölgelerde fevkalâde üzücü ve yüksek oranlar halinde toplumun bünyesini kemirdiğini Tıp literatüründe birer gerilik örneği olarak kabul edilen bu hastalığın gelişmiş milletler arasında son derece üzücü birer vesika olarak ortada durduğunu söylemiştir. Bu nedenle trahoma verilen tahsisatın 9,5 milyon lira arttığını bu yıl yapılacak

³³TBMM ZC, D. 8, C. 24, B. 54, 23 Şubat 1950, s. 1083.

³⁴TBMM ZC, D. 9, C. 10, B. 10, 26 Kasım 1951, s. 267-268.

³⁵ Ali Gürsel, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları", *Asia Minor Studies- International Journal of Social Sciences*, Cilt. II, Sayı. III, (Ocak 2014), s. 7.

³⁶MMTD, D.1, C. 3, B.55, 24 Şubat 1962, s. 369-371.

³⁷MMTD, D.1, C.13, B.53, 18 Şubat 1963, s. 384.

çalışmalar içinde önemle ve hassasiyetle üzerinde durulacak konuların başında verem, trahom ve lepra gibi hastalıklarla mücadele etmek olduğunu ifade etmiştir.³⁸

Cumhuriyet Senatosu'nda söz alan Mardin milletvekili Abdülkerim Saraçoğlu 1963 yılı Bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom ile ilgili şunları söylemiştir.

*Bugün Doğu ve Güney - Doğunun 19 ilinde bir buçuk milyon trahomunun bulunduğu Sağlık Bakanlığının istatistiklerinden öğrenmiş isek de, bu bölgede trahom il ve bölge başkanlığı yapmış (bir göz hastalıkları mütehassısı arkadaşınız olarak söyleyebilirim ki bir afet halinde hüküm süren, yaptığı komplikasyonlarla yüzlerce vatandaşı gözünden mahrum eden bu hastalığa müptela olanların sayısı iki milyondan da fazladır.*³⁹

Aynı birleşimde Tunceli milletvekili Mehmet Ali Demir, ise *iki milyon trahomlu ile dünyada birinci geliyoruz*. Beyanında bulunmuştur.⁴⁰

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı ve Konya milletvekili Faruk Sükan 1965 yılı bakanlık bütçesi görüşülürken trahom ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır. İki milyon trahomunun 1, 5 milyonu bu yıl içerisinde önce taramadan geçirilmiş sonra da Dünya Sağlık Teşkilâtı ile işbirliği içerisinde tedavileri yapılmıştır.⁴¹

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Edip Somunluoğlu 1967 yılı bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom ile ilgili şu ifadelerde bulunmuştur.

*Trahom önceki senelere nisbetle çok hafiflemiş, fakat yine 750 bin trahomlu mevcuttur. Ancak antibiyotik ilaçlar sayesinde, önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu sene Hatay ilinde tarama yaptık ve tarama hemen sona erdi. Martta Adıyaman'a geçeceğiz. Burada da yapılan taramada ancak % 7 nisbetinde trahomlu görülmüş ve körlük tespit edilmemiştir.*⁴²

Kayseri milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Vedat Ali Özkan 1968 yılı bakanlık bütçesi görüşmelerinde trahom hastalığı ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır. Türkiye'de trahomla mücadelenin başlangıcında 3 000 000 trahomlu tahmin edilmekte idi. Trahom 1956 yılında bir buçuk milyona 1966 yılında bir milyona ve 1967 yılında yapılan taramalar sonucunda 650 000 seviyesine indiğini ayrıca "nerede yol, okul yapılıyor ise nereye su getiriliyorsa bilhassa oralarda trahomun azaldığını" vurgulamıştır.⁴³

İzmir milletvekili Muzaffer Döşemeci'de 1969 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde söz alarak bazı istatistik rakamlardan bahsetmiştir. Buna göre yapılan tedavilerle trahom 1950 de % 33 iken 1966 da % 9,1, 1965 te % 9,2 ve 1968 de % 6,6 ya düştüğünü, trahomdan dolayı oluşan görme kayıplarının yüzdesinin de 1950 de % 2,1 iken % 0,1 gibi çok düşük bir orana gerilediğini belirtmiştir.⁴⁴

Kayseri milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Vedat Ali Özkan 1971 yılı bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom hastalığı ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır. Bugün dünyada 500 milyon insanın trahomdan etkilendiğini 10 milyon insanın da bu hastalıktan mütevellit görme engelli olduğunu söylemiştir. Konuşmasının devamında;

Anadolu bir zamanlar trahomun merkezi idi. Doğu ve Güney - Doğu vilâyetlerimizin % 75 - 80 ine varan nisbettteki nüfusu bu hastalığa müptelâ idi. 1925 yılında, o zamanki nüfus içerisinde 3 milyon trahomlu bulunmaktaydı. O zamandan beri devam eden mücadele, ve son dört yıldan beri vilâyet vilâyet yaptığımız taramalarla o üç milyonluk büyük rakam bugün 350 bin civarına inmiştir. Trahomun tedavisi vardır.

³⁸ MMTD, D.1, C.13, B.53, 18 Şubat 1963, s. 386-389.

³⁹ Cumhuriyet Senatosu ZC, D.1, C.9, B.39, 4 Şubat 1963, s. 273.

⁴⁰ Cumhuriyet Senatosu ZC, D.1, C.9, B. 39, 4 Şubat 1963, s. 277.

⁴¹ MMTD, D.1, C.40, B.114, 24 Mayıs 1965, s. 482.

⁴² MMTD, D.2, C.14, B.60, 21 Şubat 1967, s. 64.

⁴³ MMTD, D.2, C.26, B.48, 22 Şubat 1968, s. 122-123.

⁴⁴ MMTD, D.2, C.34, B.56, 19 Şubat 1969, s. 136-137.

*Bilhassa hijyen şartlan, çevre sağlığı şartları bir bölgeye girdikçe, orada tedaviye büyük yardımcı olmaktadır. Bugün bu % 75 - 80 nisbeti % 1 ile % 14 - 14,5 arasına düşmüş bulunmaktadır*⁴⁵.

Konya milletvekili Baha Müderrisoğlu'da 1973 yılı bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom ile ilgili şu beyanda bulunmuştur. Büyük masraflar ve emekler sarf etmek suretiyle genel trahom taramaları yapıldığını, bu suretle bugün trahomun ülke genelinde 300 bine indirilebildiğini 1966 ve 1970 yılları arasında Hatay, Adıyaman, Urfa, Elâzığ, Diyarbakır ve Mardin illerinde taramalar sonunda trahomun % 90'dan % 5 nispetine düşürülmüş olduğunu, Ancak 12 Mart 1971'den sonra bu sahadaki çalışmalarda bir gerilemenin olduğunu söylemiştir⁴⁶

Van milletvekili Mehmet Emin Erdiç' de 1973 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesi münasebetiyle yaptığı konuşmada; halen Türkiye'de 300 bin civarında trahomlu olduğunun tahmin edildiğini hastalığın daha ziyade yurdun Doğu ve Güneydoğu illerinde görülmekte olduğunu söylemiştir. Trahomun bölge nüfusuna nispetinin % 3, Türkiye'nin nüfusuna göre ise binde 8'e denk geldiğini sonuç olarak Cumhuriyet devrinde trahoma karşı yapılan mücadelede başarılı olunduğunu, bugün artık trahomdan dolayı görme kaybının yaşanmadığını ifade etmiştir⁴⁷.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Selahattin Cizrelioğlu 1974 yılı Bakanlık bütçesi münasebetiyle yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir. Trahom savaşına 1925 yılında başlanıldığını ve bugüne kadar, aralıksız olarak devam edildiğini başlangıçta 3 milyona yakın trahomlu varken, bu miktarın büyük oranda azaldığını örneklerle şöyle belirtmiştir. Trahom oranı Elâzığ'da % 55'ten 11'e; Urfa' da % 70'den 5,12'ye; Mardin'de % 78'den 3,6'ya; Adıyaman'da % 80'den 3'e; Siirt'te % 75'ten 2,4'e; Diyarbakır'da % 60'tan 1,4'e; Hatay'da % 45'ten 1,7'e; Gaziantep'te % 71'den 1'e düşmüş olduğunu böylece, 1925'te nüfusun % 40'ı trahomlu sayılırken, bugün bu rakamın artık % 0,6 civarında olduğunu vurgulamıştır⁴⁸.

Bu konuşmalarda da görüldüğü gibi trahom hastalığının ülkedeki durumunu başlangıcından 1975' e kadar olan süre içerisinde verilen mücadeleleri, geçirdiği değişiklikleri farklı bir açıdan meclis tutanaklarından da takip etmek mümkündür.

Sonuç olarak yukarıda belirtilen konuşmalarda da görüleceği üzere planlı çalışma düzeni ve antibiyotikli ilaçların kullanılmasıyla ilk mücadele yıllarında trahomun yaygın olduğu illerde bulunan ortalama %70 trahomlu sayısı, 1970'li yıllarda %2 ye kadar düşmüştür⁴⁹.

Cumhuriyet döneminde yayınlanan istatistik yıllıklarında ise trahom hastalığı ile ilgili olarak yapılan mücadeleye ait rakamsal bilgilere yer verilmiştir. Bu yıllıklarda yer alan 1925 ve 1975 yılları arasındaki hastane, dispanser, köy tedavi evi, yatak, muayene edilen ve ilaçlanan insan sayısı ile hastalık neticesinde hastaneye yatırılıp ameliyat edilenlerin sayılarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibidirso.

Tablo 1: 1925-1935 Yılları Arasındaki Trahom İstatistikleri

Yıl	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Dispanser Sayısı	Trahom Tedavi Evi Sayısı	Muayene Edilen Hasta Sayısı	Tespit Edilen Trahomlu Hasta Sayısı	Tespit Edilen Trahomlu Hasta
1925	2	30	2	-----	2.950	2.067	69.9

⁴⁵ MMTD, D.3, C.11-1, B.56, 22 Şubat 1971, s. 264.

⁴⁶ MMTD, D.3, C.34, B.65, 22 Şubat 1973, s. 743.

⁴⁷ MMTD, D.3, C.34, B.65, 22 Şubat 1973, s. 750.

⁴⁸ MMTD, D.4, C.4, B.84, 24 Mayıs 1974, s. 834.

⁴⁹ İnci Hot, "Ülkemizde Trahomla Mücadele", *Türkiye Klinikleri*, Cilt. XI, Sayı. I, (Şubat 2003), s. 28.

⁵⁰ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 134; Bu yıllar arasındaki trahom hastaneleri, dispanser ve seyyar teşkilatlarının yaptığı mücadele mesaisi hakkında geniş bilgi için bkz. Saadet Altay, agm, s.191-193.

1930	6	100	6	-----	78.620	54.326	69.1
1935	10	130	10	7	78.710	43.925	55.8

Yukarıdaki tabloda görüleceği gibi trahomla mücadelenin başlangıç yılı olan 1925 'de 2 olan hastane sayısı 1935'e kadar olan on yıllık sürede ciddi bir artış göstererek 10'a çıkmış; yatak sayısında dört katı artmıştır. Muayene edilen insan sayısı bu süre içerisinde her yıl artış göstermiş buna bağlı olarak tespit edilen trahomlu hasta sayısında 1935 yılı itibarıyla 43.925'e yükselmiştir

Tablo 2: Türkiye'de 1938 ve 1975 Yılları Arasındaki Trahom İstatistikleri

Yıllar	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	İlaçlama	Yatırılanlar	Ameliyat
1938	13	21	35	160	150.881	2.934.419	2.786	6.817
1939	13	25	36	180	171.573	4.742.661	2.782	10.057
1940	13	25	36	180	120.696	5.311.220	3.028	13.179
1941	13	26	35	180	78.170	5.314.682	2.840	11.192
1942	13	27	35	180	64.158	5.505.417	2.672	10.146
1943	13	27	35	180	70.072	5.104.144	2.316	7.868
1944	13	27	35	180	69.499	5.010.682	2.443	8.257
1945	15	28	35	210	83.709	5.230.931	2.355	8.554
1946	16	32	35	210	79.301	5.991.491	2.502	7.929
1947	16	34	69	225	96.304	6.527.555	1.231	7.991
1948	16	40	87	225	125.094	8.387.722	3.205	10.316 ⁵¹
1949	16	40	99	225	124.038	9.696.958	3.222	12.145
1950	16	40	115	225	114.937	10.151.866	3.560	10.855
1951	16	40	120	230	95.295	8.514.500	3.718	8.516
1952	16	40	206	265	106.508	7.907.476	3.665	7.947 ⁵²
1953	19	47	243	305	208.440	7.920.796	4.068	7.660
1954	20	50	220	330	228.317	7.009.933	4.050	6.535
1955	6	50	227	120	241.558	7.756.424	3.816	7.138
1956	6	50	305	150	268.644	7.514.314	2.819	4.184
1957	6	50	305	150	320.445	6.621.274	2.869	3.856
1958	6	50	305	150	447.173	6.077.905	2.615	3.891
1959	6	50	305	150	448.355	6.342.397	2.395	2.883 ⁵³
1960	6	52	305	150	454.100	5.977.594	2.629	3.093
1961	6	52	305	150	650.715	5.565.916	2.767	3.261
1962	5	52	305	140	860.950	9.481.896	3.109	3.564 ⁵⁴
1963	6	52	305	155	1.327.765	10.568.072	3.459	3.767
1964	6	52	304	155	1.431.140	10.972.344	2.903	3.258
1965	5	41	236	135	2.303.166	12.020.812	2.604	3.295
1966	5	41	236	135	2.110.830	13.719.855	3.501	4.812

⁵¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1949*, Cilt. XVII, Yayın No: 303, Ankara 1949, s. 86.

⁵² *İstatistik Yıllığı 1953*, s. 190.

⁵³, *İstatistik Yıllığı 1959*, s. 136.

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Yıllığı 1960-1962*, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 132; Sağlık Bakanlığı tarafından 19 Ocak 1960 yılında Meclis Bütçe Encümeni Başkanlığına gönderilen raporda trahomla mücadele konusunda 1939'dan itibaren on yıl aralıklara 1959'a kadar sağlanan gelişmelere şu şekilde yer verilmiştir. "Sosyal bir afet olan ve daha çok yurdumuzun Güney - Doğu bölgesinde trahomla mücadelede de son yıllarda çok iyi neticeler elde edilmiştir. Bu hastalıkla yapılan rasyonel mücadele sayesinde son 10 yıl zarfında yurtta mevcut trahomlu nispeti % 46,7 den % 7,4 e düşürülmüştür. Denilmektedir (TBMM, ZC, D.XI, İ. 41, 19. 2. 1960, s. 319).

1967	5	41	168	150	1.770.235	13.381.293	3.244	4.385 ⁵⁵
1968	5	42	168	150	1.617.486	14.577.020	2.308	2.918
1969	5	43	158	150	1.706.153	14.315.315	2.992	3.436
1970	5	44	158	150	2.055.785	10.521.429	2.527	3.739
1971	5	42	78	150	1.924.985	9.962.769	2.661	3.375
1972	4	41	78	120	1.508.578	8.899.036	518	669
1973	4	41	82	120	1.649.790	7.846.857	1.446	2.081
1974	4	41	77	120	1.921.415	7.354.223	1.282	1.804 ⁵⁶
1975	3	41	70	95	1.662.031	6.793.788	1.609	1.506 ⁵⁷

Tablo geneli itibariyle değerlendirildiğinde aşağıda ifade edilen sonuçlara ulaşmak mümkündür.

- 1954 yılında hastane sayısı 20'ye çıkarken, 1975 yılına gelindiğinde yapılan mücadele neticesinde hastane sayısı 3'e düşmüştür.
- Dispanser sayısı 1938 yılında 25 iken yıllar içerisinde yeni açılanlarla 1964 yılında 52'ye kadar artış gösterdiği görülmektedir. Bu tarihten itibaren 1975'e kadar kısmi bir düşüş olmuştur.
- Köy tedavi evleri 1950 yılından 1965'e kadar neredeyse iki katı oranında bir artış göstermiştir. Bu durum hastalıkla yapılan mücadelenin geniş sahalara ulaştığının göstergesidir. 1975 yılına gelindiğinde ise bu evlerin sayısında üçte iki oranında düşüş olmuştur. Bu da hastalıkla yapılan mücadelenin sonuç verdiğini ortaya koymaktadır.
- 1945 ile 1954 yılları arasında yatak sayılarında artış gözlenirken bu tarihten itibaren yatak sayılarında da düşüş gerçekleşmiştir.
- 1938 yılından 1960'a kadar muayene sayısı 150.000 ile başlayıp 500.000 rakamına yaklaşmıştır. Ancak bu tarihten itibaren ülke genelinde trahomla yapılan mücadelede muayene sayısı nüfusun artışıyla da beraber milyonlarla ifade edilecek rakamlara ulaşmıştır.
- Ülke genelinde 1955 yılından itibaren ilaç ile tedavi edilen insan sayısı ciddi bir artış göstermiştir. 1965'den 1971 yılına gelinceye kadar her yıl neredeyse on milyonun üzerinde insan trahomla mücadele kapsamında ilaç tedavisi görmüştür. 1975 yılına gelindiğinde ise bu rakam yarıya düşmüştür.
- Hastaneye tedavi için yatırılan insan sayısında 1938'den 1975'e kadar kısmi yükselme ve düşüşler olmuştur.
- Ülke genelinde ilaç ile tedavi edilen insan sayısı arttıkça ameliyat edilenlerin sayısında ciddi düşüşler gerçekleşmiştir.
- Trahom savaş çalışmaları neticesinde 1960 yılında 367, 1961 yılında 468, 1962 yılında 603, 1963 yılında 431, 1964 yılında 277, 1965 yılında 328, 1966 yılında 124, 1967 yılında 272 kişinin görme engelli olduğu tespit edilmiştir.⁵⁸ 1968 yılında trahom sebebiyle görme engelli durumuna düşen kişi sayısı 165, 1969 yılında 140, 1970 yılında 156, 1971 yılında 89, 1972 yılında 73, 1973 yılında 69, 1974 yılında 149 olarak tespit edilmiştir.⁵⁹ 1975 yılında gelindiğinde ise trahom hastalığı sonucunda görme engelli olan insan sayısı 54 olarak tespit edilmiştir.⁶⁰ 1960 ile 1975 yılları arasında trahom savaş

⁵⁵ Türkiye İstatistik Yıllığı 1968, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 580, Ankara 1969, s. 98.

⁵⁶ Türkiye İstatistik Yıllığı 1975, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 750, Ankara 1976, s. 89.

⁵⁷ Türkiye İstatistik Yıllığı 1977, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 825, Ankara 1977, s. 95.

⁵⁸ İstatistik Yıllığı 1968, s. 98.

⁵⁹ İstatistik Yıllığı 1975, s. 89.

⁶⁰ İstatistik Yıllığı 1977, s. 95.

çalışmaları kapsamında tespit edilen toplam görme engelli sayısı 3.768 olarak gerçekleşmiştir.

Sağlık Bakanlığı trahom ile mücadele edebilmek için hastaneler, dispanserler, köy tedavi evleri açmış ve kurumlarda personel istihdam etmiştir. Bütün bu giderleri karşılayabilmek için 1925'ten itibaren düzenli olarak bütçe ayırmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1959 yılına kadar ülke genelinde trahomla mücadele kapsamında harcanan paralar istatistik yıllıklarından elde edilen bilgiler doğrultusunda aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Trahomla Mücadele Sarfiyatı (Bin Lira Hesabı İle)

Yıl	Harcama	Yıl	Harcama	Yıl	Harcama
1925	23	1937	210	1949	458
1926	45	1938	243 ⁶¹	1950	490
1927	30	1939	261	1951	448
1928	50	1940	62	1952	752 ⁶²
1929	63	1941	79	1953	860
1930	60	1942	134	1954	860
1931	78	1943	147	1955	787
1932	123	1944	202	1956	815
1933	142	1945	118	1957	815
1934	162	1946	410 ⁶³	1958	794
1935	161	1947	330	1959	845 ⁶⁴
1936	183	1948	434 ⁶⁵		

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere 1925 ve 1959 yılları arasındaki 34 yılda Türkiye'de trahom ile mücadele için harcanan toplam para 11.673.000 liradır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sarfedilen para miktarı yıllar içerisinde artış göstermiştir. Bu durum ülke içerisinde hastalığın çoğalmasında mücadele sahasının genişletilmesi ile bağlantılıdır. Tabloya göre en fazla 1953 ve 1959 yılları içerisinde harcama yapıldığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise savaş şartlarından dolayı kaynaklanan ekonomik zorluklar nedeniyle, trahomla mücadele için bütçeden ayrılan paranın oranında düşüşler olmuştur⁶⁶.

Trahom için ayrılan bütçe miktarı bazen Meclisin gündemine gelmiştir. Gaziantep milletvekili Dr. Muzaffer Canpolat 1946 yılı Sağlık Bakanlığı bütçe görüşmelerinde trahomla mücadele için ayrılan paranın yetersizliğinden bahsederek şunları söylemiştir.

Çok teessürle belirtmek isterim ki, 12 vilâyetimizde, 3 milyona yakın vatandaşımızın yaşadığı bir bölgede trahom endeksi % 60'dır. Milyonlarca insanın müptela olduğu bu hastalık anne kucağında başlar, bununla mücadele hakikaten güç ve çetindir. Bunun yuvası arz ettiğim gibi anne kucağıdır. Bunun için yapılacak tedbirler ve alınacak kararlar çok geniş mikyasta olması lâzımdır, çok büyük bir para ister. Bir buçuk milyondan fazla trahomlu için ayrılmış olan para 410 000 liradır. Bu para hiç bir şekilde bunu karşılayamaz. Hatta bir tek kasabanın bile trahom mücadelesine kâfi değildir. Bu sene yazın bir kaza merkezinde bir günde müracaat eden trahomluların sayısı 2349 olduğunu gördüm. En aşağı günde bin kişi tedavi olmak için müracaat etmektedir. Bunu karşılayacak hekim ve orada çalışanların adedi asla bu ihtiyaca kâfi gelemez. Onun için Sağlık ve Sosyal Bakanlığının birinci vazifesi, koruyucu tedavidir. Koruyucu tedavi de sıtma ve trahom gibi memleketimizde en çok tahribat yapan hastalıklar için tatbik edilmelidir. Trahom ile mücadele 400.000 lira ile başarılacak bir dava değildir⁶⁷.

⁶¹ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt. X, Neşriyat No: 142, Hüsniyat Basımevi, Ankara 1939, s.142.

⁶² Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1953*, Cilt. XXI, Yayın No: 360, Ankara 1953, s.190.

⁶³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1947*, Cilt. XVI, Yayın No: 285, Ankara 1948, s.171.

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1959*, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 136.

⁶⁵ *İstatistik Yıllığı 1949*, s. 86.

⁶⁶ Sevilay Özer, agm, s.135-136. İstatistik yıllıklarında trahomla mücadele için sarf edilen para miktarlarını gösteren rakamlar ile Sağlık Bakanlığının trahom için ayırdığı bütçeler arasında azda olsa farklılıklar bulunmaktadır.

⁶⁷ TBMM ZC, D. 7, C. 20, B. 19, 26 Aralık 1945, s. 444.

Trahom için bütçeden ayrılan tahsisatlar bazende Mecliste yapılan görüşmelerde eleştiri konusu olmuştur. Sağlık Bakanlığının 1948 yılı bütçesi görüşülürken söz alan Muğla milletvekili Mitat Sertoğlu 1938 yılında genel bütçe toplamı 250 milyon iken trahoma ayrılan payın %3.1 olduğunu 1948'e gelindiğinde bu oranın % 0.85'e gerilediğini söyleyerek bu paranın trahomla mücadelede yetersiz olduğunu belirtmiştir⁶⁸.

Adıyaman'ın Trahomla Mücadelesi

Adıyaman, Cumhuriyetin ilk yıllarında Malatya'ya bağlı bir kaza iken⁶⁹ 1954 yılında il statüsüne kavuşmuştur⁷⁰. Adıyaman gerek Osmanlı Devletinin son yüzyılında ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında trahomun yaygın olarak görüldüğü bir yerleşim birimidir. Bu yerlerdeki birçok köy ve kasabada görme kayıplarının yaşandığı belgelere yansımıştır.⁷¹

Adıyaman'da trahom mücadelesine ilk olarak 1925 yılında trahomun meydana getirdiği sakatlıklar nedeniyle bir trahom hastanesi ve dispanser açılmasıyla başlanmıştır⁷². Ancak hastanenin resmi açılışının daha sonra düzenlenen bir törenle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Döneme ait Malatya gazetesinde trahom hastahanesinin *resmi açılışının* 8 Kasım 1926 Pazartesi günü saat 11'de yapıldığı yazılmaktadır. Açılıştan hemen önce bayraklar ve söğüt yapraklarıyla süslenen hastaneye başta Kaymakam Hilmi Efendi olmak üzere diğer devlet erkânı ile beraber gelmişlerdir.

Açılış hastane tabibi Sururi Beyin yaptığı şu konuşmayla başlamıştır.

Hısnumansur'un, Türk ilinin yoksul bir köşesinde pek büyük gaye ve temennilerle kurulan ve yükselecek olan şu sıhhat yurdu, şu sıhhat abidesinin harim-i şevkatinde bugün, aynı gaye ve aynı hislerle toplanan siz muhterem Hısnumansur halkını selamlamakla bilseniz ne kadar bahtiyar ve mes'udum. Bu an mesud Türk milletinin Türk mefkuresinin bugünkü medeni ihtiyaçlarının teminine imkan bulamadığı Adıyaman gibi merkez-i medeniyetten en uzak mahallerde bile asri ihtiyaçlarının teminine imkan bulamadığını hissederek ve yirminci asrın bütün umdelerine riayetkar olarak yokluklar içinde varlıklar ihdasını düşündüğü hayat ve sıhhasına temas eden herşey de fedakarlıktan kat'iyyen çekinmediği ve idame-i mevcudiyetinin ferdin hız-ı sıhha kavaidine fert-i riayetle gürbüz ve dinç bir nesle malikiyetle mümkün-husül olduğunu, medeniyet alemine teyiden ilan ettiği kudsî bir gündür.

Sizleri ve bütün Türkiye halkını düşünen, ahalimizin ve bilhassa masum yavrularımızın sağlam ve zinde olarak yetişmelerini ahz-ı emel edinen mübeccel hükümet-i Cumhuriyetimizin ve cihan değerinde büyük rehberimiz Gazi Paşa Hazretlerinin şevkat ve himayetleri, muhterem valimiz Nevzad ve sıhhiyye müdirimiz Hayri Bey Efendilerin delalet ve azametleriyle bu memlekette tahribkâr bir tarzda ilerleyen sıtma, frengi, terahum, verem... ila ahir gibi sarı ve metin olan biçare halkın içini kemirerek, helak ederek öldüren emraz-ı sariye ve müstevliyenin önüne geçmek ve ufak bir ızdıraba karşı dahi teskin ve teşfiye için yegane müraacat ve hatta melce'i ve penah olabilmek gaye ve maksadıyla te'sis ve resm-i küşadına muvaffak olduğumuz şu müessesesi-i sıhhiyede büyük bir gayretle işe başlayarak az bir zaman zarfında milletimizin derece-i temeddün ve inkişafıyla mütenasiben açılan tarik-i mesaide bila-tereddüd yürümeye ve bu suretle binlerce muzdarip beşeriyetin hususuyla emsal-i atiyenin hastalıktan sararmış ve solmuş çehrelerine kan getirecek ve bir hayli mesaibinde ızdırıp ve acılarını tahfif ve izaleye imkan nispetinde çalışarak ağlayan gözlerini dindirecek ve bin-netice Hısnumansur halkına bu gibi mesaibden tahlis ederek vatana pek müfid birer uzuv olmalarına gayret edeceğiz. Yalnız Hısnumansur sakinlerinin değil her Türkün bir vatan parçası olmak itibarıyla benim de memleketimdir. Binaenaleyh şu vatan parçasında asri bir şekilde tesis ve teşkiline muvaffakiyet hâsıl olan sıhhat yurdu bugünden itibaren sine-i şefkatini umum halka küşad bulunduracak ve hastagânın tedavilerine son derece ihtimamla teveccüh ve memnuniyet-i umumiyyeyi kazanmaya çalışacaktır.

⁶⁸ TBMM ZC, D. 8, C. 8, B. 27, 30 Aralık 1947, s. 711.

⁶⁹ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt 11, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 4.

⁷⁰ Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt. 1, s.4.

⁷¹ 19. yüzyıl içinde Adıyaman ve çevresinde yaşanan trahom vakaları için yapılan yazışmalar ve alınan tedbirlerle ilgili olarak bkz. Dalyan- Ünişen, agm, s. 7-8.

⁷² Keskinbora, age, s. 419.

Muhterem halk!... Hükümet-i cumhuriyetimizin uhde-i acizaname tevdi eylediği şu sıhhat mücadelesinde, menfaatlerimiz namına yapılacak her tedbiri severek karşılamanızı ve aynı zamanda yardım ve muavenetinizi rica ederim. Memleketimizin birçok yerlerinde olduğu gibi Hısnımansur'da dahi nesli kemiren bir hayli sarî hastalıklar olduğunu arz etmiştim. Bunlardan en mühimi, terahum denilen ve binlerce halkı kör etmekle bi-aman bir düşmanlık izhar eden memleketimizde müstevli bir halde yerleşip ilerleyen ve neticede birçok kimseleri kör ve sefil bırakan mezkûr hastalıkla beraber sıtma, firengi, verem gibi mikrobik olan hastalıklar da tahribatı az değildir. Gerek terahum müessesesinde ve gerek müessesemizde mezkûr hastalıklarla vasi' mücadelata girişilecek....

...İşte sizin sıhhat ve hayatınızla alakadar olan hükümet ve belediyemizin merkez kazada küşad ettiği şu hastahane, bugünden itibaren hastalarınızı kabule amade olduğu gibi müracaat edecek hastalar da son derece ihtimam ve gayretle tedavi edilecektir. Halkın; muayene ve tedaviye koşmaları kendi menfaatleri ve kanunun emri icabındandır...

Doktor Sururi Beyi takiben Trahom Mücadele Hastanesi Baştabibi Mustafa Nail Bey de aşağıdaki konuşmayı yapmıştır.

Daha dün yıkık ve metruk bir halde bulunan şu köhne ve ıssız harabeyi bugün piş-i inzarımızda intizam ihtişam ve kutsiyetle canlandıran yükselten ve beşeriyetin acularını, ızdırabatını tahfif için bir melce insaniyet ve şevkat haline sokan Sururi Bey Adıyaman gibi medeni ihtiyaçlardan hiç birinin teminine imkan bulunamayan yoksul bir muhite müstevli olan terahum, sıtma, firengi verem buna mümasil sarî ve tahribkâr hastalıkların bir an evvel ifası lüzumunu his ederek ve icab eden teşebbüsatta bulunarak büyük bir azimle imanla mücadelesine başlamış ve az zaman zarfında her türlü tasavvurun fevkinde asri bir hastahane teşkil ve tesisine muvaffak olmak suretiyle yokluk içinde şahsi teşebbüsünü, ilmi ve idari kabiliyeti ile mütenasib, büyük bir varlık göstermiş ve mütamadi faaliyetiyle meslektaşlarını ve halkın müntedarlığına kesb-i istihkak eylemiştir. Mir-i mummaileyhin aylarca devam eden say ve gayretleri neticesinde vücuda getirilen şu sıhhat abidesinin bekasını temin etmek ancak, muhterem Hısnımansur halkının ve belediyesinin müessir yardımları ve mücadalemizde muavenetleri görülen kıymetli valimiz Nevzad, sıhhiye müdürü Hayri ve kaimakam Hilmi Bey Efendilerin müzaherat-ı mütamadiyeleriyle mümkün olabilecektir. Belde hastahanesinin resm-i küşadına muvaffakiyet dolayısıyla doktor arkadaşımızı ve gerekse Hısnımansur halkını teblig'e müsaraat eylerken müriyyet ve şefkatine iltica eylediğimiz adil hükümet-i cumhuriyetimizin ilelebet payidar olması ve Büyük Rehberimiz Gazi Paşa Hazretlerinin devam-ı afiyetleri temenniyatıyla sözüme nihayet veririm.⁷³

Sağlık Bakanlığının 1925 yılı bütçesi müzakereleri sırasında söz alan Dr. Mazhar Bey Adıyaman'da görülen trahom hastalığı hakkında şu dikkat çekici tespitde bulunmuştur.

Hısn-ı Mansur kazasında aldığımız istatistiklere göre yüzde yetmiş trahomlu vardır. Körler çarşısı, körler mahallesi vardır. Efendiler! Bu ne elim ve feci bir şeydir. Tedavisi mümkün, sirayetten men'i mümkün olan bu hastalıkların karşısında, yüz binlerce alil ve aharın hayatı üzerine ve tufeyli olarak beşeriyetin sırtına yüklenmiş birçok insanlar vardır

Sözleriyle hastalığın yaptığı tahribatı ifade etmiştir. Hısn-ı Mansur Kasabası'nda mutlaka bir trahom dispanserinin bulunmasını, bu dispanserde hem daimi, hem de seyyar bir hekimin görevlendirilmesini zorunlu görüyordu⁷⁴.

İlk mücadele mıntıkası olan Adıyaman'da bütün kaza halkı teker teker muayene edilerek işe başlanmıştır.1925 senesinde muayene edilen kadın ve erkek 5.685 kişiden 5.446'sına trahom teşhisi konuldu⁷⁵.

İkinci Milli Türk Tıp Kongresi'ne 1927 yılında Dr. Vefik Hüsnü tarafından sunulan *Türkiye Trahom Coğrafyası* isimli raporda Adıyaman Kazasının 1926 ve 1927 yıllarına ait trahom durumu ortaya konulmuştur. Bu raporda yer alan bilgiler Adıyaman'da Trahom Hastanesi Göz Tabipleri olarak görev yapan Kâşif ve Eşref Bey'in Adıyaman ile ilgili olarak

⁷³ "Hısnımansur Belediye Hastahanesinin Resm-i Küşadı", *Malatya*, 2 Kanun-ı Evvel 1926, s.190; Hamdi Doğan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında (1925-1928) Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kahta ve Besni Kazalarının Sosyal ve İktisadi Durumu", *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 104-105.

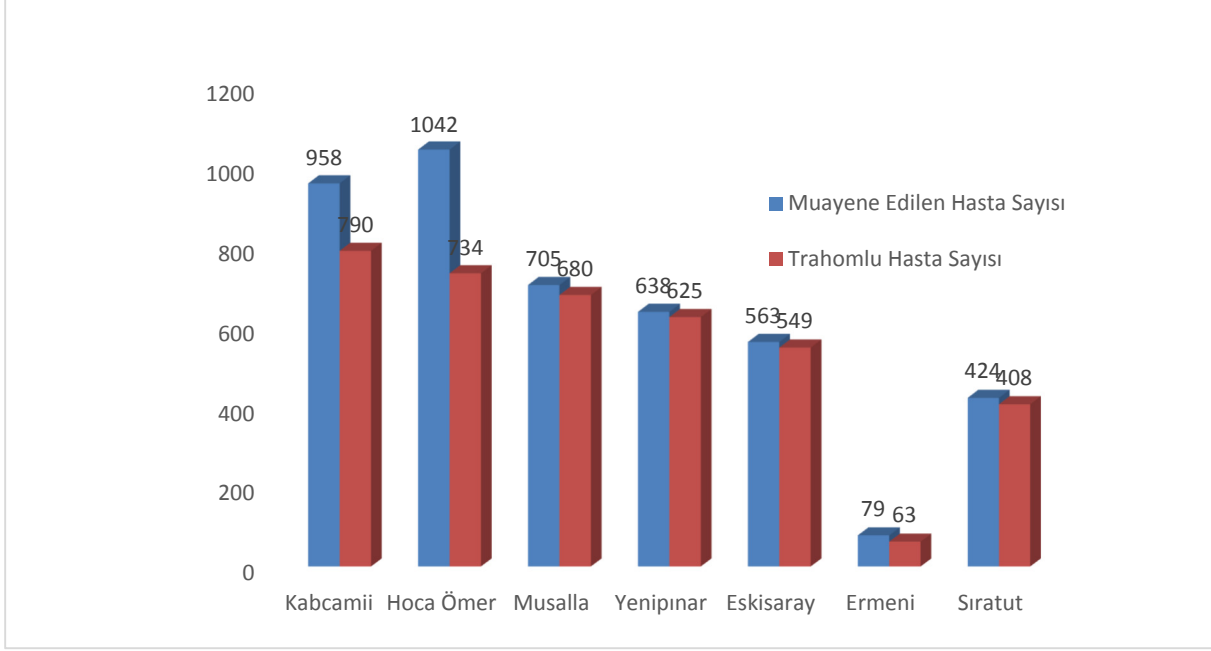
⁷⁴ Saadet Altay, agm, s. 174.

⁷⁵ Kâşif Ömer, age, s.199.Saadet Altay, agm, s. 170;

hazırladıkları raporlar ile sıhhiye memurlarının köylerde yaptıkları taramalar sonucunda tespit ettikleri verileri içermektedir⁷⁶.

Adıyaman Trahom Hastanesi Göz Tabibi Kâşif Bey'in 1926 senesine ait trahom raporuna göre Adıyaman merkezinde yapılan 634 muayeneden 584 tanesi trahomlu çıkmıştır. Bu oran %92,2 gibi yüksek bir rakama denk gelmektedir. Kâşif Bey tarafından kaza merkezindeki altı mahallede yapılan taramalar sonucunda ise muayene edilen 4.241 kişiden 4017'si trahomlu olarak tespit edilmiştir⁷⁷.

Grafik 1. Mahallelerde Yapılan Muayene Sonucunda Tespit Edilen Endeks

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere trahomlu hasta oranının en fazla Hocaömer, Musalla ve Yenipınar mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

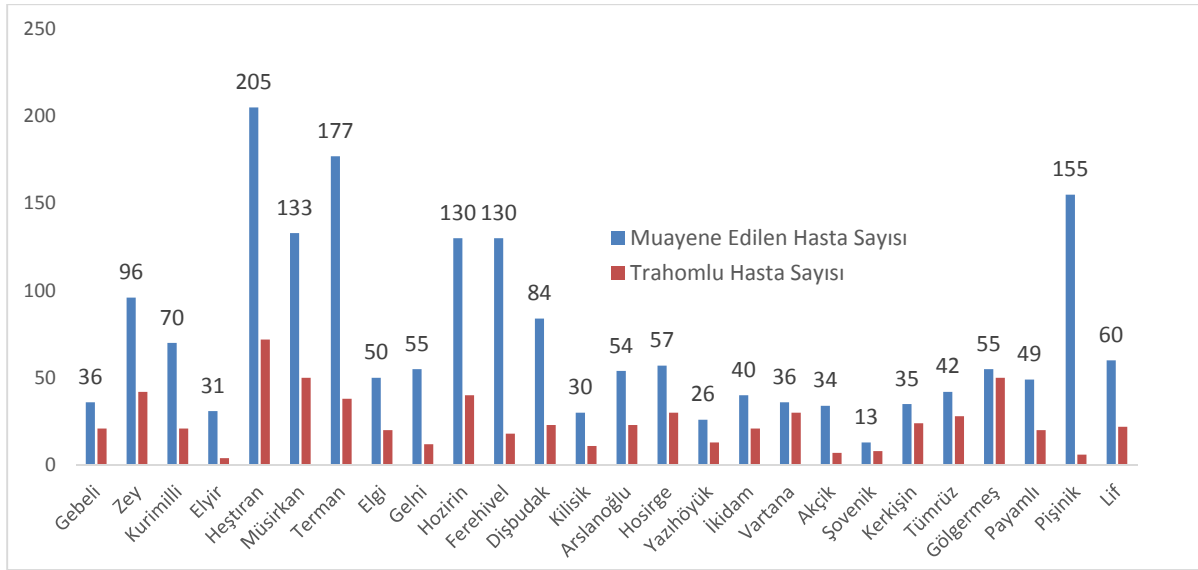
Yine Adıyaman'a bağlı 26 köyde trahom mücadelesi için sıhhiye memurları tarafından 1926 yılında 1883 kişi trahom taramasına tabii tutulmuş, bunlardan 654 kişi trahomlu çıkmıştır. Bu sayı % 34'e denk gelmektedir⁷⁸.

Grafik 2. Sıhhiye Memurları Tarafından Muayene Edilen Köylerde Tespit Edilen Trahom Endeksi

⁷⁶ Vefik Hüsnü, *İkinci Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, Kader Matbaası, Ankara 1927, s. 40-51.

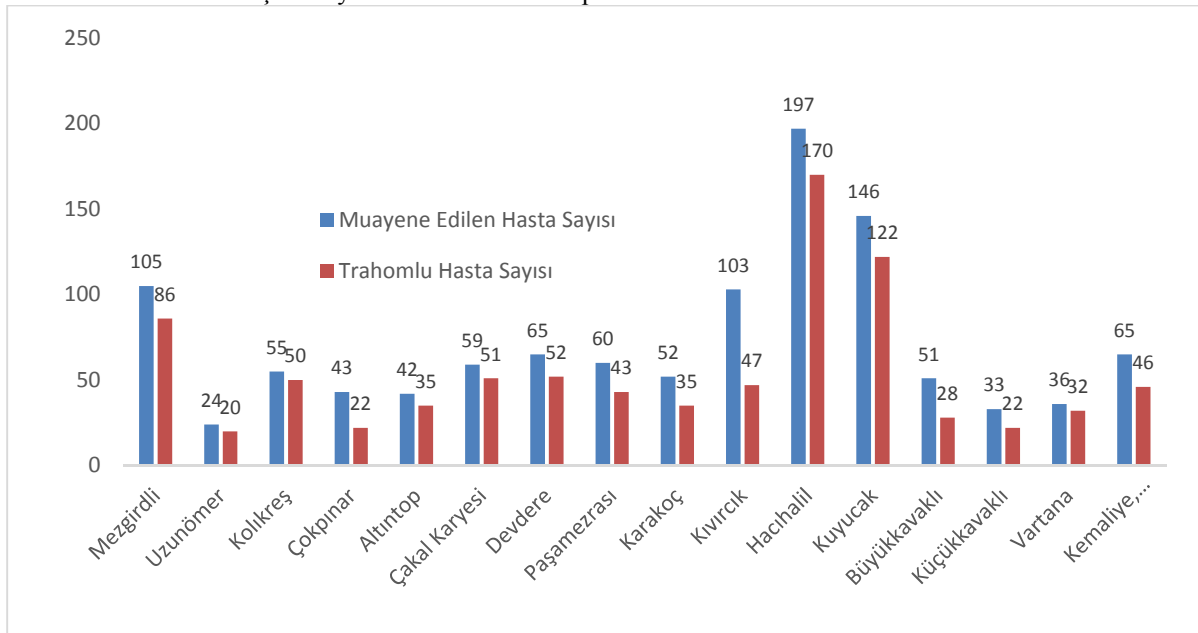
⁷⁷ Vefik Hüsnü age, s. 48- 49.

⁷⁸ Vefik Hüsnü age, s. 50-51.

Adıyaman Trahom Hastanesi Göz Tabibi Eşref Bey'in raporuna göre ise 1927 yılı içerisinde 18 köyde 1136 kişi trahom taramasına tabii tutulmuş, bunlardan 861 kişinin trahomlu olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle muayene edilen kişilerden %75'i trahomlu çıkmıştır⁷⁹.

Grafik 3. Göz Tabibi Eşref Beyin 1927 Yılına Ait Raporu

Yine Cumhuriyet dönemindeki ilk yıllarda Adıyaman'a ait trahomla ilgili 1927 ve 1929 yılları arasındaki üç yıllık süre içerisindeki bilgiler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloda yer alan verilerde şehir merkezinde yapılan taramalar sonucunda tespit edilen hasta sayıları, seyyar teşkilatın yaptığı çalışmalar, ayakta tedavi ve ameliyat edilen hastaların sayılarına ilişkin bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmiştir⁸⁰.

Tablo 4: 1927-1929 Yıllarına Ait Adıyaman Trahom İstatistiği

⁷⁹ Vefik Hüsnü, age, s. 49.

⁸⁰ *İstatistik Yıllığı 1930*, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1930, s. 127; Cumhuriyet dönemi istatistik yıllıklarında bulunan bilgiler dışında çalışılan döneme ait diğer kaynaklarda da benzer rakamlara yer verilmiştir. Bunun için bkz. "Trahom Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1930; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930*, İstanbul Devlet Matbaası 1930, s. 157.

	1927	1928	1929
Merkezde Tespit Edilen Trahomlu Sayısı	2.668	4.123	800
Seyyar Teşkilat Tarafından Tespit Edilen Trahomlu Sayısı	1.564	1.564	6.162
Ayakta Tedavi Ve Pansuman	93.202	61.942	28.113
Ameliyat Edilenler	81	175	83
Hastaneye Giren	471	207	231
Hastaneden Çıkan	463	217	240
Hastanede Ameliyat Edilenler	607	209	192
Toplam Ameliyat	688	384	275

Yukarıdaki tabloya göre trahom ile mücadele kapsamında 1927 ile 1929 yılları arasında Adıyaman merkezinde tespit edilen trahom hastalığına yakalanmış toplam insan sayısı 7.591'dir. Aynı tarih aralığında Adıyaman merkezinde seyyar teşkilat aracılığıyla 48 köyde tespit edilen toplam trahomlu sayısı 9.290 olmuştur. 3 yıllık bu süre zarfında ayakta tedavi ve pansumanı gerçekleştirilenlerin toplam sayısı ise 183.257'yi bulmuştur. Ameliyatı gerçekleştirilen hastaların sayısı da toplamda 1.347 rakamına ulaşmıştır. Ayrıca tablo incelendiğinde 1927 yılından 1929 yılına kadar yürütülen mücadele neticesinde ameliyat, ayakta tedavi ile pansuman sayılarında ciddi bir düşüş gösterdiği gözlenmektedir.

1930 yılına gelindiğinde Sağlık Bakanlığı, içerisinde Adıyaman ve Besni'nin de bulunduğu trahom mücadelesi için seyyar teşkilat kurulması çalışmalarını başlatacağını duyurmuştur.⁸¹

1930 yılından 1946' ya kadar olan süreçte ise Adıyaman'da trahoma karşı verilen mücadele kapsamında açılan hastane, dispanser, köy tedavi evi, yatak sayıları ile yıllara göre muayene edilenler, ayakta tedavisi yapılanlar ile hastaneye yatırılıp ameliyat edilenlerin rakamsal oranları şöyle idi:

Tablo 5: 1930-1946 Yıllarına Ait Adıyaman Trahom İstatistiği

	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1930	1	1	-----	20	11.801	170.283	253	517
1931	1	1	-----	20	5.903	152.293	260	547
1932	1	1	-----	20	6.130	192.809	260	647
1933	1	1	-----	20	5.032	201.839	254	499
1934	1	1	-----	20	1.873	248.013	387	631
1935	1	1	-----	20	2.464	160.821	418	683
1936	1	1	-----	15	2.027	146.831	355	544
1937	1	1	-----	10	5.283	185.060	270	528
1938	1	1	6	10	6.722	153.614	216	1.005
1939	1	1	6	10	8.152	228.682	178	1.438 ⁸²
1940	1	1	6	10	4.936	232.100	202	1.057 ⁸³
1941	1	1	5	10	3.980	217.215	180	1.000
1942	1	1	5	10	2.209	189.773	200	1.188
1943	1	1	5	10	2.884	279.061	200	524
1944	1	1	5	10	3.070	374.232	142	672
1945	1	1	5	10	3.922	425.099	99	597
1946	1	1	5	10	1.577	372.348	29	2 ⁸⁴

Tabloya göre 1925 ile 1946 yılları arası Adıyaman merkezde açılan trahom hastane sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Dispanser sayısı da aynı kalmıştır. 1930 ile 1946 yılları arasında trahom hastalığı sebebiyle muayene edilen toplam hasta sayısı 77.965 olarak

⁸¹ "Trahom Mücadelesi İçin Seyyar Teşkilat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Haziran 1930.

⁸² Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Cilt. II, Neşriyat No: 159, Hüsniyat Basımevi, Ankara 1940, s.171.

⁸³ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Cilt. XII, Neşriyat No: 194, Ankara Basımevi, Ankara 1941, s.129.

⁸⁴ *İstatistik Yıllığı 1947*, s.175.

gerçekleşmiştir. Ayakta tedavi edilenlerin toplam sayısı bu süre içerisinde 3.930.073 kişiye ulaşmıştır. 1938 yılında 153.614 olan ayakta tedavi sayısı 1945 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 3 kat artmıştır. Yatırılarak tedavisi gerçekleştirilen toplam hasta sayısı ise 3.903 olmuştur. 1938 yılında yatırılarak tedavi edilen kişi sayısı 216 iken 1945 yılına gelindiğinde bu sayı yaklaşık olarak 3 katı azalmıştır. 1930 ile 1946 tarihleri arasında trahom sebebiyle ameliyat edilen hasta sayısı toplam 12.079 rakamına ulaşmıştır. 1938 ile 1942 yılları arasında ameliyat edilen trahomlu hasta sayısının iki katına çıktığı görülmektedir. 1943 yılından itibaren ise ameliyat edilen ve yatırılarak tedavi edilen toplam hasta sayıları önceki yıllara göre düşüş göstermiştir. Tabloda 1946 yılında ameliyat edilen hasta sayısı “iki” kişi olarak verilmektedir. Ancak bu rakamın bir yazım hatası olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Yukarıdaki tabloda belirtilen rakamlar dışında birkaç farklı kaynaktan da döneme ait istatistiksel bilgiler ise şöyle idi. Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre 1930 yılı içerisinde Adıyaman Trahom Hastanesi ve seyyar teşkilatına 6.703 müracaat olmuştur. Ayrıca 152.823 hasta ayakta, 227 hasta da yatırılarak tedavi edilmiştir. Bu hastalardan 488'i de büyük göz ameliyatına tabi tutulmuştur⁸⁵.

Akşam Gazetesi'nin 22 Haziran 1930 tarihli nüshasında Adıyaman kazasındaki trahom sayısı ile ilgili olarak oldukça çarpıcı bilgilere yer verilmiştir. Bu haberde, bir İngiliz gazetesinde, nüfusu 7000 kişi olan kazada 6.791 kişinin kör olduğu belirtilmiştir. Trahom'un sebebiyet verdiği bu göz hastalığının nesilden nesile sirayet ettiği, erkek, kadın ve çocukların bundan etkilendikleri yazılmıştır. Hastalığın sadece merkez kazada değil, Adıyaman'a bağlı 48 köyde de etkili olduğu belirtilmiştir⁸⁶. Bu habere karşılık olarak ise iki gün sonra Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, İngiliz gazetesinde çıkan bu haberi tekdüz eden başka bir haber yayınlanmıştır. Bu haberin içeriğinde Adıyaman'da trahomdan muzdarip olan halkın, nüfusun yarısını teşkil ettiği, ancak bunların kör olmadığı belirtilmiştir⁸⁷. 1927 yılı nüfus sayımına göre ise Adıyaman nüfusunun 45.249 kişi olduğu, bunlardan sadece 242 erkek ile 251 kadının, toplamda ise 493 kişinin görme engelli olduğu tespit edilmiştir⁸⁸. Bu resmi rakamlara göre gazetedeki haberde belirtilen sayının oldukça abartılı olduğu görülmektedir.

Trahom konusunda uzman olan ve Adıyaman'da da görev yapan Dr. Kaşif Ömer'e göre ise Adıyaman'da 1932'de trahom nedeniyle muayene edilen kadın ve erkek nüfusun sayısı 6026 kişi idi. Bunlar içerisinde trahomlu hasta sayısı 4317 olarak belirlenmiştir. 1925'te bulunan endeks %99 iken, 1932'de yapılan tespitte ise bulunan endeksin %73'e gerilediği görülmüştür. Aradaki fark %27 gibi mühim bir farktır⁸⁹.

Ancak 1934 senesinde Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan trahom taramasında ise Adıyaman trahom endeksi % 80 olarak belirlenmiştir⁹⁰. Okul çağındaki çocukları korumak ve bunlar arasında trahomun yayılmasını engellemek amacıyla, 1933'den itibaren Adıyaman'da da 1 trahom okulu açılmıştır.⁹¹

1935 yılı nüfus sayımında Adıyaman'da 70 erkek ve 113 kadın toplamda ise 183 kişi görme engelli olarak sayılmıştır⁹². Bu sayıya göre kadınlardan daha fazla kişinin görme engelli

⁸⁵ BCA, 490.01.1464.3.2.

⁸⁶ “Körler Memleketi”, *Akşam*, 22 Haziran 1930.

⁸⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1930.

⁸⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül 1, Hüsütabiyyat Matbaası, Ankara 1929, s. 219.

⁸⁹ Kaşif Ömer, age, s. 200-201.

⁹⁰ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadelesi*, s. 5.

⁹¹ İnci Hot, agm, s. 26.

⁹² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü *Genel Nüfus Sayımı 20 İlk Teşrin 1935*, Cilt. 39, Hüsütabiyyat Basımevi, İstanbul 1937, s. 66.

olduğu görülmektedir. Ancak bu sayı Adıyaman kazasının o dönemdeki toplam nüfusu içerisinde düşük bir orana denk gelmektedir.

Adıyaman kazasında trahoma karşı verilen çetin mücadelede özellikle öğretmenlerin 1935 yılı itibarıyla önemli sorumluluklar üstlendikleri, halkı ve çocukları trahomla ilgili olarak bilgilendirdikleri görülmektedir⁹³. Trahomla mücadele kapsamında 1942’de Adıyaman’a bağlı bazı köylerde yeni köy tedavi merkezlerinin açılması Sağlık Bakanlığı tarafından gündeme alınmıştır⁹⁴.

1955 yılı yazında trahomla mücadele titizlikle devam etmiş, özellikle Temmuz sıcaklarının artmasıyla Adıyaman Sağlık Müdürlüğü, Yenipınar Mahallesi’nde de bir Trahomla Mücadele Dispanseri açmıştır⁹⁵. 1955 yılında yapılan nüfus sayımında Adıyaman’da bir gözü engelli kişi 1198 iken iki gözü engelli sayısı 733 kişi idi⁹⁶. Bu sayılar içerisinde bir gözü engelli erkek 715, iki gözü engelli erkek sayısı ise 274 iken kadın nüfus içerisinde bir gözü engelli 483, iki gözü engelli olanların sayısında 459 olarak tespit edilmiştir⁹⁷.

1961 yılına gelindiğinde Adıyaman ve çevresinde hala bu hastalığa karşı yürütülen mücadele devam etmekteydi. Dünya Sağlık Teşkilatı ile imzalanan anlaşma neticesinde 1961 yılı Ekim ayından itibaren bilhassa Adıyaman’ın köyleri de dâhil olmak üzere trahom taramaları devam etmiştir. Bunun neticesinde 1961 ve 1962 yıllarında 20.669 kişi, 1962 ve 1963 yıllarında 51.959 kişi ve 1963 ve 1964 yıllarında ise 53.446 kişide trahom hastalığı tespit edilmiş ve toplam 126.074 kişi tedavi altına alınmıştır. Böylece trahom hastalığına yakalananların oranı %30-40’lara kadar düşmüştür⁹⁸.

Genel olarak 1926 ile 1961 yılları arasında Adıyaman merkez ve kazalarında dispanser ve köy tedavi evlerinde yapılan trahom tedavilerinde halkın %70 nispetinde trahom hastalığına yakalandığı tespit edilmiştir⁹⁹.

Adıyaman ve çevresinde 1962 yılı itibarıyla trahomdan ileri gelen görme kayıplarının çok azalmasına rağmen, yine de trahomlu hasta sayısı bakımından en ön sırayı işgal etmekteydi. Bu yılda şehir içinde yapılan parsiel (kısmi) taramada şehir halkının yarısından fazlasının trahomlu olduğu anlaşılmıştır. 100’e yakın köyde yapılan taramada ise bu oranın %70-80 arasında değiştiği görülmüştür. 900 ortaokul ve lise öğrencisinin muayenesinde de 50 öğrencinin trahomlu olduğu ve okullarda bu oranın %20’ye yükseldiği tespit edilmiştir¹⁰⁰.

Adıyamanda bu yıllarda yapılan mücadelelere rağmen trahomun tamamen önüne geçilememesinin sebeplerini Dalyan- Ünişen yaptıkları bilimsel çalışmada şöyle açıklamışlardır: *Şehrin hijyen ortamının sağlık hususunda yetersiz olması, şehir içme suyunun şebekeden dağıtılmaması ve Suriye’den gelen toz bulutlarının havayı etkilemesi* gibi nedenlerin etkin rol oynadığını belirtmişlerdir¹⁰¹.

1963 yılı Mayıs ayında yeni açılan 100 yataklı Adıyaman Devlet Hastanesi bünyesinde 20 yataklı göz servisi trahom hastanesi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Adıyaman’daki hastane yetersizliğine çözüm üretmek için bir tane de trahom hastanesi kurulmasına karar

⁹³ “Malatya’da Trahom Mücadelesi”, *Akşam*, 10 Mayıs 1935.

⁹⁴ “Sıtma ve Trahomla, Mücadele”, *Akşam*, 27 Mayıs 1942.

⁹⁵ *Demokrat Adıyaman*, 13 Temmuz 1955.

⁹⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Cilt.67, İstanbul 1961, s. 371.

⁹⁷ *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, s. 373.

⁹⁸ *Yeşil Adıyaman*, 28 Temmuz 1964.

⁹⁹ Hüseyin Kozludere, *Adıyaman Basınına Göre Adıyaman’ın Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1954-1968)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2011, s. 121.

¹⁰⁰ Mahmut Işık, “Türkiyede Trahom ve Trahom Mücadelesi”, *Sağlık Dergisi*, Cilt. XL, Sayı. 1-2, (Ocak- Şubat 1966), s. 68.

¹⁰¹ Dalyan- Ünişen, agm, s. 8.

verilmiştir¹⁰². Bu hastanenin yapımı 1964 yılı programına alınmış ve 1 milyon liraya ihale edilmiştir. Trahom Hastanesi'nin temeli ise bu program dâhilinde 23 Temmuz 1964 tarihinde törenle atılmıştır¹⁰³.

1967 yılına gelindiğinde Adıyaman merkeze bağlı 72, Besni'ye bağlı 35 köyde trahom hastalığı yerleşmiş durumdaydı¹⁰⁴. Yine 1967 yılı Adıyaman il yıllığında yer alan verilere göre ise ilin önde gelen sağlık sorunlarından trahomla savaş için köylerde yapılan taramada 99.993 kişinin muayene edildiği ve 17097 kişide aktif tahom tespit edildiği belirtilmiştir. Şehir ve kasabalarda ise muayeneden geçirilen insan sayısı da 25.233'ü bulmuştur¹⁰⁵. 1968'den 1970'lerin ortasına kadar Adıyaman'da tarama kapsamındaki her100 kişiden 15'inde trahom saptanmıştır¹⁰⁶.

1968 yılına gelindiğinde ise 34.440, 1969 yılında 33.178, 1970 yılında 13.860, 1971 yılında 16.230, 1972 yılında 29.100 kişi muayene edilmiştir. 1968 ile 1972 yılları arasında toplam muayene edilen hasta sayısı 126.808 olarak gerçekleşmiştir. 1968 yılından 1972 yılına kadar muayene edilen hastalar arasında 1968'de 2535 kişi, 1969'da 2102 kişi, 1970'de 4185 kişi, 1971'de 9001 kişi 1972 yılında ise 3493 trahomlu tespit edilmiştir. Hastalıkların önünü almak için gerçekleştirilen ilaçlama faaliyetleri ise şöyle idi. 1972'de 76.823 kişi ilaçlanmıştır. Köyler ve okullarda da mücadele devam etmiştir. 1972'de 307 köy ve okul tedavi altına alınmıştır.¹⁰⁷

Adıyaman'daki trahom meselesi bazen Meclisin gündemine de gelmiştir. Kayseri milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Vedat Ali Özkan 1968 yılı bakanlık bütçesi görüşmelerinde Adıyaman'daki trahom hastalığı ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır. *Adıyaman 22 vilâyetin en kesif bölgesidir, heyeti umumiyesiyle yüzde 70, yüzde 80 oranında trahomlu ve bu rakam da yüzde 13 e düşmüştür*¹⁰⁸.

Bazende eleştiri konusu olmuştur. Bu çerçevede Adıyaman milletvekili Yusuf Ziya Yılmaz 1970 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesi münasebetiyle trahom ile ilgili şu konuşmayı yapmıştı.

*Adıyaman'da Sağlık Bakanlığının hizmeti halkın ayağına gitmemiş ve halkın ayağından uzaklaşmıştır. Adıyaman'da % 40 in üstünde vatandaş trahomludur. Devletin trahom hastanesi vardır, ama üç senedir bir tek göz mütehassısı yoktur. Bu eksikliği hissetmiş olan vilâyet idaresi bu hastaneyi kız enstitüsüne tahsis etmiş ve şimdi orada tedrisat yapmaktadır. Muvaffakiyet bu mudur? Adıyaman'ın trahom bölgesi olduğunu Türkiye'de, doktor olmaya lüzum yok, bilmeyen yoktur*¹⁰⁹.

Yusuf Ziya Yılmaz, Adıyaman ilinin sorunlarına dair Mecliste 1971 yılı içerisinde yapmış olduğu gündem dışı bir başka konuşmada da benzer ifadeler kullanmıştır.

*Adıyaman'ın yüzde altmış trahomludur. Bu kayıtlar vardır ve tıpla ilgisi olanlar bunu bilmektedir. Adıyaman trahom mevzusunda başta gelmektedir. Bir tek göz mütehassısı yoktur ve bundan altı ay evveline kadar da devlet trahom hastanesi olarak yapılan hastanede kız enstitüsü tedrisat yapmakta idi*¹¹⁰

¹⁰² Kozludere, agt, s. 119-120.

¹⁰³ *Demokrat Adıyaman*, 25 Ekim 1963.

¹⁰⁴ *Köy Envanter Etüdlere Göre Adıyaman*, Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Konya 1967, s. 93.

¹⁰⁵ *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, Kemal Matbaası, Adana, s. 58.

¹⁰⁶ *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt. 1, Anadolu Yayıncılık İstanbul 1981, s. 228.

¹⁰⁷ *Cumhuriyetin 50.Yılında Adıyaman 1973 İl Yıllığı*, İstanbul 1973, s.100.

¹⁰⁸ *MMTD, D.2, C.26, B.48*, 22 Şubat 1968, s. 122-123.

¹⁰⁹ *MMTD, D.3, C.5, B.89*, 26 Mayıs 1970, s. 731.

¹¹⁰ *TBMM, ZC, 3. Dönem, Cilt. 26, 125. Birleşim*, 12 Temmuz 1972, s. 537.

Besni'nin Trahomla Mücadelesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Besni, Antep vilayetinde bir kaza durumunda iken¹¹¹ 1954 yılında Adıyaman'ın il olmasıyla buraya bağlı bir kaza olmuştur¹¹².

Besni Cumhuriyetin ilk yıllarında trahomun yaygın olarak görüldüğü yerleşim birimleri arasında yer almıştır. İkinci Milli Türk Tıp Kongresi'ne 1927 yılında Dr. Vefik Hüsnü tarafından sunulan *Türkiye Trahom Coğrafyası* isimli raporda Besni Kazasında bu tarihlerde trahom mücadele tabibi olarak görev yapan Mehmet Ali Bey'in düzenlediği rapora yer verilmiştir. Buna göre Besni kazasının Cumhuriyetin ilk yıllarındaki trahom durumu şu şekilde belirtilmiştir. Okullarda 191 öğrenci muayene edilmiş ve bunlardan 95 öğrencinin trahomlu olduğu belirlenmiştir. Klinik muayenelerinde ise muayene edilen hastaların % 57'si trahomlu çıkmıştır. Besni'ye bağlı Tut, Perveri, Şambayat ve Belveren nahiyeleri ile Fırat Nehri'ne yakın olan Kızılin, Keysun, Suvarlı ve Besni merkezinde trahomun nispeten daha az olduğu ifade edilmiştir¹¹³.

1930 ile 1946 yılları arasında Besni'de trahoma karşı verilen mücadele kapsamında açılan hastane, dispenser, köy tedavi evi, yatak sayıları ile yıllara göre muayene edilenler, ayakta tedavisi yapılanlar ile hastaneye yatırılıp ameliyat edilenlerin rakamsal oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: 1930-1946 Yıllarına Ait Besni Trahom İstatistiği

Yıl	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1930	1	1	-----	10	3.370	139.527	-----	75
1931	1	1	-----	10	2.624	177.324	184	229
1932	1	1	-----	10	2.055	182.886	295	564
1933	1	1	-----	10	2.659	214.072	354	558
1934	1	1	-----	10	3.498	92.648	253	478
1935	1	1	-----	10	3.244	112.470	215	478
1936	1	1	-----	10	3.656	75.036	168	361
1937	1	1	-----	10	3.871	103.360	159	245
1938	1	1	6	10	3.839	56.361	186	199
1939	1	1	6	10	3.942	149.561	178	364 ¹¹⁴
1940	1	1	6	10	2.524	152.302	232	513 ¹¹⁵
1941	1	1	6	10	2.649	160.240	232	363
1942	1	1	6	10	1.766	169.692	202	405
1943	1	1	6	10	1.679	150.742	115	732
1944	1	1	6	10	1.849	134.442	120	324
1945	1	1	6	10	1.760	217.009	104	574
1946	1	1	6	10	937	234.332	56	519 ¹¹⁶

Tabloda da görüleceği üzere 1925 ile 1946 yılları arasında Besni merkezde açılan trahom hastane sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Dispanser sayısı da aynı kalmıştır. 1930 ile 1946 yılları arasında trahom hastalığı sebebiyle muayene edilen toplam hasta sayısı 45.922 olarak gerçekleşmiştir. Ayakta tedavi edilenlerin toplam sayısı 2.522.004 kişiye ulaşmıştır. 1938 yılında 56.361 olan ayakta tedavi sayısı 1945 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 4 kat artmıştır. Yatırılarak tedavisi gerçekleştirilen toplam hasta sayısı ise 3.053 olmuştur. 1938'de yatırılarak tedavi edilenlerin sayısı 186 iken bu sayı 1946 yılına gelindiğine

¹¹¹ Hasan Çağrı Şaşmaz-Musa Şaşmaz, "Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Döneminde Adıyaman'ın İdari Taksimatı", *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Editör. Hamdi Doğan, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 22.

¹¹² Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt. 1, s. 119.

¹¹³ Vefik Hüsnü, age, s. 40.

¹¹⁴ *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, s. 171.

¹¹⁵ *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, s. 129.

¹¹⁶ *İstatistik Yıllığı 1947*, s.175.

yaklaşık olarak 3 katı azalmıştır. 1930 ile 1946 tarihleri arasında trahom sebebiyle ameliyat edilen hasta sayısı toplam 6.981 rakamına ulaşmıştır. 1938 ile 1942 yılları arasında ameliyat edilen trahomlu hasta sayısının iki katına çıktığı görülmektedir. 1943 yılından itibaren ise ameliyat edilen ve yatırılarak tedavi edilen toplam hasta sayıları önceki yıllara göre düşüş göstermiştir.

Yukarıda ifade edilen Cumhuriyet dönemi istatistik yıllıklarında bulunan bilgiler dışında çalışılan döneme ait diğer kaynaklarda yer alan benzer bilgilerde şöyle idi:

Kaşif Ömer'e göre Besni'de 1931 ve 1933 yılları arasında trahomla ilgili olarak yapılan mücadele sonucunda elde edilen veriler ise şu şekilde idi: 1931'de 2642; 1932'de: 1465; 1933'te; 2027 hasta muayene edilmiştir. Yine bu yıllar içerisinde, 1931'de 2624; 1932'de: 1395; 1933'te 2002 Trahomlu olarak tedaviye alınmıştır. 1931'de: 229; 1932'de 630; 1933'te 908 ameliyat yapılmıştır. 1931'de 177.324; 1932'de: 148.631; 1933'te: 122.660 hastaya ilaçlama yapılmıştır¹¹⁷.

Okul çağındaki çocukları korumak ve bunlar arasında trahomun yayılmasını engellemek amacıyla, 1933'den itibaren Besni'de bir trahom okulu açılmıştır.¹¹⁸

1934 senesinde Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan trahom taramasında ise Besni'de trahom endeksi % 80 olarak belirlenmiştir¹¹⁹. Sadece 1935 senesinin Mart, Haziran ayları içindeki trahomlu hasta sayısının Besni'de 1399 olduğu görülmüştür¹²⁰.

Adıyaman ve Besni Trahom Mücadele Teşkilatı

Adıyaman'da 1925 yılında açılan trahom hastanesinin ilk baştabipliğine Dr. Kâşif Ömer Bey atandı¹²¹. Bu dönemde Adıyaman hastane ve dispanseri yirmi yataklı ve baştabiplikti. Trahom mücadele kadrosu ise bir baştabip, bir asistan tabip, bir seyyar tabip, bir eczacı, bir hemşire, dört seyyar ve üç sabit sıhhat memuru, bir kâtip ve ayniyat mutemedi ve lüzumu kadar müstahdemden teşekkül ettirilmiştir. Besni Hastane ve Dispanseri ise 10 yataklı tabiplikti. Hastanede Bir tabip, bir seyyar tabip, dört seyyar ve iki sabit sıhhat memuru, bir hemşire görev yapmaktaydı. Trahomla mücadele kapsamında 1925 senesinde Adıyaman'ın iki nahiyesinde (Samsat ve Çalğan) 10'ar yataklı birer dispanser ile aynı yıl Adıyaman ve Besni, mücadele teşkilatına birer seyyar teşkilat daha ilave edildi¹²².

1929 ve 1930 yıllarında ise Adıyaman Trahom Mücadele Hastanesi'nde görev yapan sağlık personeli şu isimlerden oluşmaktaydı. Baştabip ve Laboratuvar Şefi Dr. Saim İshak Bey, mücadele tabibi Musa Kazım ve Asaf Bey idi. Besni'de ise Trahom Mücadele Dispanseri Tabibi olarak Dr. Bekir Sıtkı Bey çalışmaktaydı¹²³.

1933 ve 1934 yıllarına gelindiğinde Besni ve Adıyaman trahom mücadele teşkilatında görevli hekimlerin isimleri ile çalıştıkları kurumlar şöyleydi:

Adıyaman Trahom Hastanesi Baştabibi Dr. Eşref Bey, Seyyar Tabip Dr. Kemalettin Bey idi. Besni Trahom Hastane ve Dispanserinde Tabip Dr. Ramiz Süleyman Bey çalışıyordu. 1934 Senesinde Besni Trahom Mücadele Teşkilatının kadrosu şöyle idi. Hastane 10 yatak kapasitesine sahipti. Seyyar teşkilatın yanısıra 1 tabip, 1 seyyar tabip, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 hemşire, yeteri kadar müstahdemden oluşmakta idi. Adıyaman Hastane ve Dispanseri ise 1934 yılı itibarıyla Baştabiplik olup 20 yataklı idi. 1

¹¹⁷ Kaşif Ömer, age, s. 200-201.

¹¹⁸ İnci Hot, agm, s. 26.

¹¹⁹ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadelesi*, s. 5.

¹²⁰ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadelesi*, s. 11.

¹²¹ Saadet Altay, agm, s. 175.

¹²² Kâşif Ömer, age, s. 193-195.

¹²³ *Devlet Yıllığı*, s. 155.

*Baştabip, 1 asistan tabip, 1 seyyar tabip, 1 eczacı, 1 hemşire, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 kâtip ve ayniyat mutemedi, lüzumu kadar da müstahdem teşkilat bünyesinde çalışıyordu*¹²⁴.

Adıyaman trahom mücadelesi gezgin doktoru Mehmet Ali Bey 1935 yılı başında Gaziantep trahom mücadelesi gezgin doktorluğuna tayin edilmiştir¹²⁵. Trahom hastanesi başhemşireliğine 1936 yılı başında atanan Hatice Hicran Tançağı, Balıkesir'den Malatyaya gelmiş ve iki gün kaldıktan sonra Adıyaman'a gitmiştir¹²⁶. Adıyaman trahom hastanesi doktorlarından Ramiz Bey ise 1938 yılı başında Urfa trahom hastanesine tayin edilmiştir¹²⁷.

1938 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesine Adıyaman Trahom hastane ve dispanseri için konulan kadro ve bunların masrafları aşağıdaki gibidir.¹²⁸

Tablo 7: 1938 Yılına Ait Adıyaman Trahom Hastane ve Dispanseri Kadro ve Bunlara Ait Masraf Tutarları

Memuriyet Unvanı	Adet	Lira	Hizmet Süresi (Ay)	Tutarı
Tabip Mütahhasıs	1	250	12	3.000
Kâtip ve Ayniyat Mutemedi	1	50	12	600
Sıhhat Memuru	2	50	12	1.200
Hemşire	1	60	12	720
Hasta Bakıcı	2	30	12	720
Hademe	2	20	12	480
Aşçı	1	30	12	360
Toplam	10	490	-----	7.080

Yukarıdaki tabloya göre Adıyaman merkezdeki hastane ve dispanser için ayrılan kadro sayısı doktor, hemşire, hademe vb. olmak üzere toplam 10 kişi olduğu görülmektedir. Bu personelin aylık gideri için 490, yıllık ise 7.080 lira gibi bir ödenek ayrıldığı görülmektedir. Sadece personel arasında maaş farklılıkları mevcuttur. Besni Trahom hastane ve dispanseri içinde aynı sayıda kadro ve ücret tahsis edilmiştir.

1963 yılına gelindiğinde İl Trahom Başkanlığı hizmetinde 1 tabip, 1 hemşire, ilçelerle birlikte hastaneye bağlı olarak faaliyet gösteren 5 dispanser, 12 sağlık memuru, 47 Trahom Köy Göz İlaçlayıcısı ile trahom tarama ve tedavisine devam edilmiştir¹²⁹.

Trahom dispanserlerindeki görevlilerin ihmalkârlıkları kimi zaman vatandaşları zor durumda da bırakmıştır. 1964 tarihinde buna örnek teşkil edecek bir durum meydana gelmiştir. Bir kısım Adıyaman vatandaşlarının Demokrat Adıyaman Gazetesi'ne kadar gelerek Trahom Dispanserlerinin öğleden sonra mesai yapmadığını, hastalığın kendini fazlaca gösterdiği özellikle yaz mevsiminde hastaların güçlüklerle karşılaştığını söylemişlerdir. Merkezden ve civar köylerden hususi suretle gözlerini ilaçlatmak için gelen kimselerin geri dönmek mecburiyetinde kaldıklarını ve halkın bu durumdan rahatsız olduklarını ilave etmişlerdir. Bu yoldaki aksaklıkların giderilmesi için ilgililerin bir an önce çözüm bulmaları gerektiği ifade edilmiştir¹³⁰.

1965 yılı itibarıyla Adıyaman'da Trahomla Savaş İl Başkanlığı bünyesinde 1 adet 15 yataklı Trahom Hastanesi yapılmıştır. 2 Dispanser, 37 trahom tedavi evi, 1 tabip, 7 sağlık memuru, 1 hemşire, 3 şoför görev yapmaktaydı. Ayrıca 5 Oto ve 8 bisikletten oluşan bir ekipman oluşturulmuştur¹³¹.

¹²⁴ Saadet Altay, agm, s. 181-182.

¹²⁵ *Fırat*, 11 Şubat 1935.

¹²⁶ *Fırat*, 22 İkinci Kanun 1936.

¹²⁷ "Sıhhiyede Yeni Tayinler", *Ulus*, 6 Ocak 1938.

¹²⁸ *TBMM 1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası*, TBMM Matbaası, Ankara 1938, s.16.

¹²⁹ *Yeşil Adıyaman*, 28 Temmuz 1964.

¹³⁰ *Demokrat Adıyaman*, 21 Ağustos 1964.

¹³¹ Mahmut Işık, agm, s.83-87.

1967 yılında ise Adıyaman şehir merkezinde 25 yataklı bir Trahom hastanesi, bir dispenser iki tedavi evi, bir doktor ile iki hemşire yardımcısı bulunmaktaydı. Ayrıca kasaba ve köylerde gezici olarak görev yapan 42 hasta ilaçlayıcısı bulunmaktaydı¹³².

1974'e gelindiğinde ilde Trahom Savaş Başkanlığının üç dispanseri bulunuyordu¹³³.

Anlarda Trahom

Adıyaman'ın trahomlu yılların da yaşayan pek çok kişi, ya bu hastalığa yakalanmış, ya da bu hastalığa yakalanan kişilerin çektiği sıkıntılara tanıklık etmiştir. Bu çerçevede trahomun Adıyaman insanının hafızasındaki yerini ortaya koymak bakımından gazeteci Yusuf Dündar tarafından Adıyaman'daki bir yerel televizyonda 2010 ile 2013 yılları arasında "Kent ve Tanıklar" adıyla yapılan programa konuk olarak katılan kişilerden birkaçının trahomla ilgili anı ve bilgileri aşağıdaki şekilde idi:

Ebubekir Aytekin'in anlatımı:

...Trahom bir göz hastalığıdır ve sonucu körlükle biter. Şöyle bulaşır: Karasinekler trahomlu bir hastanın gözünden mikrobu alır, başka birinin gözüne konduğu zaman mikrobu götürür, ona bulaştırır. Bundan dolayı bizim çocukluğumuzda her mahallede Trahom Savaş Dispanserleri vardı. Trahom Savaş Dispanserlerinde trahom memurları o mahalledeki trahomlu hastalara her gün giderek gözlerini ilaçlardı. Ben de çocukken trahomluydum. Görevli memurlar okula gelir gözlerimizi ilaçlar, giderlerdi. Ayda 5 gün gelirler, 25 gün sonra tekrar gelirlerdi. 6 ay böyle düzenli tedavi ederlerdi. Bu tedavi olmadan önce Adıyaman'da trahom çok yaygınmış. Bu yüzden Adıyaman'da çok kör olan varmış...

O günün kör olanlarının hepsi hafızdı. O yüzden Adıyaman'da kör olanlara hafız denirdi. Diyelim ki trahomlu bir çocuk kör oldu. Bu çocuk zaten bir iş yapamaz bundan dolayı ailesi hafızlığa gönderirdi. Hafız olurlardı ve toplumun en saygın insanı haline gelirlerdi. Eğer kör bir insan hafız olmazsa toplumda pek fazla değeri olmazdı. Benim çocukluğumda hafızlar çoktu. Eskisaray'dan Ulucami'ye doğru giderken kol kola girip caddeyi kaplardı. Bunların dergâh gibi bir yerleri vardı. Oraya toplanır şakalaşırlardı. Bunların arasında çok değerli insanlar yetişirdi. Mesela Gani Hafız aynı zamanda şair ve bestekârdır. Böyle insanlarımızın besteleri günümüz sanatçıları tarafından da zaman zaman söyleniyor...¹³⁴.

Yukarıdaki anlatımın dışında Dalyan ve Ünişen, tarafından hazırlanan "Hafızlık eğitimiyle görme engellilere toplumsal saygınlık kazandırılması" adlı bilimsel çalışmada da Adıyaman'da trahom nedeniyle görme engelli olan kişilere yönelik halkın hiç bir karşılık beklemeden bu insanların hafız olarak yetişmeleri için katkı sundukları ve böylece sosyal bir çözüm buldukları tespitinde bulunmuşlardır¹³⁵.

Zülfü Yılcı'nın anlatımı:

...O zaman Adıyaman'da elektrik yok, kanalizasyon yok, tuvaletler hep dışarıdaydı. Zibilci gelir gübre yığılmışsa biraz kuru zibil atar, onu toplar, alır, götürür. Ondan çıkan sinekler elimize yüzümüze konar, suratımıza yara olurdu. Gözlerimizde trahom hastalığı çıktı. O kadar çoktu ki Trahom Hastanesinde 200-300 kişi sıra beklerdi. Eski Belediyenin yeri Trahom Hastanesiydi. Ben Trahom Hastanesinde bir sene hademe olarak çalıştım. İki tane de doktor vardı...¹³⁶.

Abdurrahman Özpolat'ın anlatımı:

Biz ilkokul son sınıfa geçtiğimizde devlet Adıyaman ve Güneydoğu'da gerek şark çıbanı, gerekse trahom hastalığının yaygın olmasından dolayı Bakanlığın emriyle gözü trahomlu olanlarla olmayanları ayırdı. Milli Eğitim bize Adıyaman'da 6-7 odalı kerpiç duvarlı üstü toprak olan Gani Toprak'a ait olan evi kiraladı. Oraya gözü trahomsuz olanlar gitti. Trahomlu olanlar ise Yeniyol İlkokulu'nda kaldılar...¹³⁷.

¹³² Dalyan- Ünişen, agm, s. 9.

¹³³ Yurt Ansiklopedisi, Cilt.1, s. 228.

¹³⁴ Yusuf Dündar, Kent ve Tanıklar 2010-2013, Adıyaman (Asu TV programı)

¹³⁵ Dalyan- Ünişen, agm, s. 11.

¹³⁶ Dündar, Kent ve Tanıklar.

¹³⁷ Dündar, Kent ve Tanıklar.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında halk sağlığı yönünden önemli bir sorun olan trahomla mücadeleye 1925 yılından itibaren başlanmıştır. Trahom savaş teşkilatı 1925 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulmuş, 1966 yılında da Bakanlık bünyesinde Trahom Savaş Müdürlüğü haline getirilmiştir. İlk önce hastalığın yoğun olarak bulunduğu il ve ilçe merkezlerinde dispanser ve hastaneler kurulmuş ve zamanla köylere uzanacak kadar bu kurumlar geliştirilmiştir.

Göçler ve savaşlar nedeniyle birçok kavim, geçtikleri güzergâhlar üzerinde bulunan insanlara veya yerleştikleri bölgelere bulaşıcı ve salgın hastalıkları da beraberinde getirmişlerdir. Adıyaman ve çevresi de tarih boyunca doğudan batıya ve kuzeyden güneye göç eden kavimlerin takip ettikleri yollar üzerinde bulunuyordu. Böylece Adıyaman dışarıdan gelen bu dış etkenler nedeniyle trahom vb. hastalıklardan etkilenen bir yerleşim birimi olmuştur.

Bunun dışında yaşam ve çevre şartlarının doğurduğu olumsuz sonuçlar, ekonomik sıkıntılar ve normalin çok üstündeki karasineklerin varlığı Adıyaman ve Besni'de trahom hastalığını tetikleyen başka sebepler olmuştur. Bu nedenle trahom, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren önemli bir sağlık sorunu olarak bölgedeki insanlar üzerinde ağır bir tahribata neden olmuştur. O kadarki trahomdan görme yeteneklerini kaybedenlerin çokluğu Adıyaman'da hafızalarda derin izler bırakmıştır. Bu durum beraberinde birçok sağlık sorunu dışında sosyal sorunlarında çıkmasına yol açmıştır. 1925 yılından itibaren Sağlık Bakanı Refik Saydam tarafından bölgede trahomla mücadele çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda trahomla ilgili ilk defa Adıyaman'da küçük çaplı bir trahom tedavi hastanesi açılmıştır. Buraya hastalıkla mücadele için göz tabibi ile sağlık personeli istihdam edilmiştir. Benzer çalışmalar Besni kazası için de yapılmıştır. Kurulan bu trahom teşkilatları Adıyaman ve Besni ilçelerinde halkı trahom taramasından geçirmiş ve tespit edilen hastalar hastalık derecesine göre ilaçlama veya ameliyat gibi yöntemlerle tedavi edilmiştir. Ayrıca halkın bu bulaşıcı hastalığa karşı bilinçlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması konusunda uyarıldığı da görülmektedir. Özellikle ilk ve orta mekteplerde okuyan öğrencilerin ilaç ve benzeri yöntemlerle tedavisi konusunda öğretmenler bilgilendirilmiştir. Adıyaman'da trahomlu çocuklar için bir okul açılmıştır. Çocuklar sabahları ve akşamları eve giderken öğretmenleri nezaretinde binde bir Oksisiyanür dö Merkür adı verilen bir ilaç ile gözleri banyo edilmiştir. 1925'lerde başlayan trahomla mücadele Adıyaman ve çevresinde 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Alınan bu tedbirler sayesinde öncelikle trahomlu insanlar tedavi edilmiş, sonra da hastalığın yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmış ve böylece hasta sayısı yıldan yıla azalmıştır. Trahomla mücadele sadece hastalıkla değil, aynı zamanda sağlıksız yaşam şartlarına karşı da yapılmıştır. Halkın yaşadığı çevre şartları düzeldikçe, trahomun görülme sıklığı da gittikçe düşmüştür.

Cumhuriyetle beraber sadece Adıyaman ve çevresinde değil, ülke genelinde de Sağlık Bakanlığı konuyu büyük bir dikkat ve önemle ele almış, başlangıçta zor şartlar altında yürütülen trahomla mücadele, günden güne geliştirilmiş; hastaneler, dispanserler ve köy tedavi evleri vasıtasıyla trahomlu hastalar tedavi edilmiştir. Yapılan kararlı mücadeleler sonucunda önemli başarılar elde edilmiş ve trahom hastalığı yıllar içerisinde bütün ülkede kontrol altına alınmıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA,030.10.177.220.9.

BCA, 490.01.1464.3.2.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Adıyaman İl Yıllığı 1967, Kemal Matbaası, Adana 1967.

Ağırbaş, İsmail Yasemin Akbulut- Ömer Rıfkı Önder, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* Sayı. 48, Güz 2011, s. 733-748.

Altay, Sadet, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, *CTAD*, Yıl.12, Sayı. 23 (Bahar 2016), s. 161-204.

Ayberk, Nuri Fehmi “Türkiye Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım”, *İstanbul Göz Kliniği Bülteni*, No. 10, (Ekim 1961), s. 127-134.

_____ “Türkiye’de Trahom Problemi ve Savaşı”, *Göz Kliniği*, No: 2, (Mart-Nisan 1948), s. 19-27.

_____ *Trahom Mücadele Kılavuzu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.

_____ *Türkiye’de Trahom Mücadelesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1936.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt. 67, İstanbul 1961.

Cumhuriyet Senatosu ZC, D.1, C.9, B.39, 4 Şubat 1963.

Dalyan, Murat Gökhan- Ali Ünişen, “Engelli Eğitimine Alternatif Bir Bakış: Hafızlık Eğitimiyle Görme Engellilere Toplumsal Saygınlık Kazandırılması (Osmanlıdan Cumhuriyete Adıyaman’da Kör Hafızlar)”, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 3(5), December 2016, s.1-14.

Doğan, Hamdi “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında (1925-1928) Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kahta ve Besni Kazalarının Sosyal ve İktisadi Durumu”, Edt. Hamdi Doğan, *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Kömen Yayınları, Konya 2012.

Dündar, Yusuf, *Kent ve Tanıklar 2010-2013*, Adıyaman (Asu Tv programı).

Gürsel, Ali, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları”, *Asia Minor Studies-International Journal of Social Sciences*, C.II, S.III, (Ocak 2014), s.1-11.

Hot, İnci “Ülkemizde Trahomla Mücadele”, *Türkiye Klinikleri*, Cilt. XI, Sayı. I, (Şubat 2003), s. 22-28.

Hüsnü, Vefik, *İkinci Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, Kader Matbaası, Ankara 1927.

Işık, Mahmut, “Türkiye de Trahom ve Trahom Mücadelesi”, *Sağlık Dergisi*, Cilt. XL, Sayı. 1-2, (Ocak- Şubat 1966), s. 66-87.

Keskinbora, H. Kadircan, “Atatürk Döneminde Trahomla Mücadele Tarihçesine Bakış.” *Atatürk Dönemi Sağlık Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, Edt. Mustafa Mutluer-Ercan Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 413-422.

Kozludere, Hüseyin, *Adıyaman Basınına Göre Adıyaman’ın Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1954-1968)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2011.

Köy Envanter Etüdlere Göre Adıyaman, Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Konya 1967.

Osman, Mazhar, *Sihhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933.

Ömer, Kâşif, *Trahomoloji ve Bazı Mühim Munzamma Hastalıkları*, Doğruöz Matbaası, Mersin 1934.

Özer, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 54, Bahar 2014, s. 121-152.

Özkaya, Hilal “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt. 20, Sayı. 2, Nisan- Haziran 2016, s. 77-84.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.

Şaşmaz, Hasan Çağrı-Musa Şaşmaz, “Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Döneminde Adıyaman’ın İdari Taksimatı”, *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Editör Hamdi Doğan, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 9-97.

Şaşmaz, Musa, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt 11, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Tarhan, Ertuğrul “Trahomun Memleketimizdeki Durumuna Bir Bakış”, *Sağlık Dergisi*, C. XXXIX, Sayı 1-2, (Ocak-Şubat 1967), s. 67-68.

TBMM 1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, TBMM Matbaası, Ankara 1938.

Temel, Mehmet, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008.

Thygeson, Phillips, *Trahom Atlası*, (çev. Mahmut Işık), Çam Matbaası, Ankara 1973.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı 20 İlk Teşrin 1935, Cilt. 39, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Yanıkdağ, Yücel, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp Ve Milliyetçilik, 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Yurt Ansiklopedisi, Cilt. 1, Anadolu Yayıncılık İstanbul 1981.

İstatistik Yıllıkları

İstatistik Yıllığı 1930, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1930.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930, İstanbul Devlet Matbaası 1930.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı 20 İlk Teşrin 1935, Cilt. 39, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt. X, Neşriyat No: 142, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1939.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Cilt. II, Neşriyat No: 159, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1940.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Cilt. XII, Neşriyat No: 194, Ankara Basımevi, Ankara 1941.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Cilt.67, İstanbul1961.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1947*, Cilt. XVI, Yayın No: 285, Ankara 1948.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1949*, Cilt. XVII, Yayın No: 303, Ankara 1949.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1953*, Cilt. XXI, Yayın No: 360, Ankara 1953.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1959*, Yayın No: 380, Ankara 1959.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Yıllığı 1960-1962*, Yayın No: 460, Ankara 1962.

Türkiye İstatistik Yıllığı 1968, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 580, Ankara 1969.

Türkiye İstatistik Yıllığı 1975, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 750, Ankara 1976.

Türkiye İstatistik Yıllığı 1977, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 825, Ankara 1977.

TBMM Zabıt Cerideleri ve Millet Meclisi Tutanak Dergileri (MMTD)

TBMM ZC, D. 4, C. 15, B.52, 17 Mayıs 1933.

TBMM ZC, D. 6, C. 18, B. 57, 27 Mayıs 1941.

TBMM ZC, D. 6, C. 25, B. 63, 26 Mayıs 1942.

TBMM ZC, D. 7, C. 2, B. 27, 25 Mayıs 1943.

TBMM ZC, D. 7, C. 20, B. 19, 26 Aralık 1945.

TBMM ZC, D. 8, C. 8, B. 27, 30 Aralık 1947.

TBMM ZC, D. 8, C. 24, B. 54, 23 Şubat 1950.

TBMM ZC, D. 9, C. 10, B. 10, 26 Kasım 1951.

TBMM, ZC, D. XI, B. 41, 19. Şubat 1960.

MMTD, D.1, C. 3, B.55, 24 Şubat 1962.

MMTD, D.1, C.13, B.53, 18 Şubat 1963.

MMTD, D.1, C.40, B.114, 24 Mayıs 1965.

MMTD, D. 2, C.14, B.60, 21 Şubat 1967.

MMTD, D.2, C.26, B.48, 22 Şubat 1968.

MMTD, D.2, C.34, B.56, 19 Şubat 1969.

MMTD, D.3, C.5, B.89, 26 Mayıs 1970.

MMTD, D.3, C.11-1, B. 56, 22 Şubat 1971.

MMTD, D. 3, C. 26, B.125, 12 Temmuz1972.

MMTD, D.3, C.34, B.65, 22 Şubat 1973.

MMTD, D.4, C.4, B.84, 24 Mayıs 1974.

*Gazeteler**Akşam**Cumhuriyet**Demokrat Adıyaman**Fırat**Hakimiyet-i Milliye**Malatya**Ulus**Yeşil Adıyaman***Ekler****Ek 1: 22 Haziran 1930 Tarihli Akşam Gazetesi**

Körler memleketi

Adıyaman kasabasında yedi bin nüfusun 6,791'i kör imiş

İngiliz gazetelerinden biri son nüshasında şu haberi neşrediyor:

"Anadoluda Hisnımansur havalisinde Adıyaman şehrinin 7000 kişiye balığ olan nüfusunun 6791 kişisi kör ve ebedi zulmet içinde olduğu anlaşılmıştır. Trakhoma göz hastalığı nesillerdenberi erkek, kadın ve çocuklara sirayet ettiğinden bu umumî facia meydana gelmiştir.

Adıyamanda herkes kör olduğundan ve namahreme bakmak şöyle dursun her kes kendi zevce ve çocuğunu bile göremediğinden kadınlar çarşafı ve baş örtüsünü çoktan terketmişlerdir. Geceleri sokaklarda belediye fener yakmağa lüzum görmemektedir.

Trakhoma yalnız Adıyamanda değil Hisnımansura tabi diğer kırk sekiz köyde de şiddetle hükümünü icra ediyor.

Hükümet bu faciayı haber aldığından derhal şiddetle ve acele tedbirler ittihaz etmiştir. Bu cümleden olarak 250 bin lira tahsisat vermiş ve bununla tedavi başlamıştır. Trakhomdan muztarip olup muhtacı tedavi 155,144 hasta vardır."

Adıyamannın görünüşü

İhracat eşyasını muayene edecek enstitüler

Ankara, 21 (Telefon) — İhracat mallarımız üzerinde tetkikat yapmak üzere muhtelif yerlerde enstitüler açılmasına karar verilmiştir.

Bu enstitüler tütün, incir, pamuk, üzüm, zeytin, ipek, fındık gibi mallar üzerinde çalışacaktır.

Ek 2: Besni Trahom Hastanesi ve Dispanseri Polikliniği'ne Müracaat Eden Halktan Bir Grup

Kaynak: Nuri Fehmi Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936, s. 10; Sevilay Özer, agm, s. 149.

Millî Mücadele’de Güney Cephesinde Kılıç Ali Bey’in Faaliyetleri

Kılıç Ali Bey’s Service on the Southern Front During the National Struggle

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

Özet

Mondros Mütarekesi’nin ardından Güney Anadolu önce İngilizlerin sonra da Fransızların işgaline uğramıştı. Özellikle Fransız işgaliyle birlikte Fransızlar tarafından bölgede bir Ermeni çoğunluğu oluşturma çabasına girilmişti. Fransız ordusunda yer alan Ermeni taburlarıyla birlikte yerli Ermenilerin çoğunluğu da Fransızlarla birlikte hareket etmekteydiler. Fransızların bölgeye gelmeye başladıkları tarihlerde toplanan Sivas Kongresi’nde de Fransız-Ermeni birlikteliği ve bölge üzerindeki Ermeni hedefleri hususuna vurgu yapılmaktaydı. Ayrıca kongre ülke genelindeki tüm direniş örgütlerinin Sivas’ta teşkil edilen Heyet-i Temsiliye’ye bağlanması kararı alınırken, Güney Anadolu’daki teşkilâtlara daha fazla dikkat edilmesi ve önem verilmesi uyarısında bulunmuştu. Özel olarak Maraş ve Antep şehirleriyle ilgili tehlikelere vurgu yapılmış ve bu tehlikelerin önüne geçebilmek için iki şehrin Müslüman ahalisine çeşitli direktifler verilmişti. Bunlara ek olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından Kılıç Ali Bey “Maraş ve Antep Havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı”na atanarak bölgeye gönderilmişti. Sivas Kongresi’nden itibaren vefatına kadar Mustafa Kemal Paşa’nın en yakınında bulunan kişilerden birisi olacak olan Kılıç Ali, bölgede de doğrudan Mustafa Kemal Paşa’ya bağlı olarak görev yapmıştı. 21 Ekim 1919’da Elbistan’a gelerek vazifesine başlayan Kılıç Ali, 1920 yılı Mayıs ayı ortalarına kadar yaklaşık 7 ay boyunca Maraş ve Antep bölgesindeki savunmayı idare etmiş, Fransız-Ermeni birliklerine karşı millî güçleri kuvvetlendirmeye çalışmıştı. Bu makalede Kılıç Ali Bey’in Maraş ve Antep savunmasındaki faaliyetleri ve bölgedeki ahali ile ilişkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kılıç Ali Bey, Millî Mücadele, Sivas Kongresi, Kuva-yı Milliye

Abstract

Following the Armistice of Mudros, Southern Anatolia was occupied by Britain and then by the French army. Especially during the French occupation, the French forces tried to create an Armenian majority in the region. Along with the Armenian battalions in the French army, the majority of the local Armenians were acting together with the French. The Sivas Congress, which was convened in the days when the French reached up to the region, also emphasized the French-Armenian alliance and the Armenian targets regarding the region. While the Congress decided that all the resistance organizations in the country should be attached to the Delegation of Representatives in Sivas, it has also underlined that more attention and importance should be given to the organizations in Southern Anatolia. In particular, the dangers in the cities of Marash and Aintab were emphasized and various directives were given to the Muslim auctions of these cities in order to prevent these threats. Together with these, Kılıç Ali Bey was appointed as "Commander of National Forces at Marash and Aintab Regions" by Mustafa Kemal Pasha and sent to the region. Kılıç Ali, who will later become one of the closest people to Mustafa Kemal Paşa from Sivas Congress to his death, served directly to Mustafa Kemal Pasha in the region. Kılıç Ali, who arrived Elbistan on October 21, 1919, commanded the defenses in Marash and Aintab regions for about 7 months until mid-May, 1920 and tried to strengthen national forces against French-Armenian troops. In this article, the activities of Kılıç Ali in the defense of Marash and Aintab and his relations with the local people will be examined.

Key Words: Kılıç Ali Bey, The National Struggle, Sivas Congress, The National Forces

Giriş

İtilaf Devletleri’nin Birinci Dünya Savaşı devam ederken kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalardan olan Sykes-Picot Antlaşması, savaş sonrası İngiltere ile Fransa’yı karşı karşıya getirmişti. 16 Mayıs 1916 tarihli bu antlaşmaya göre İngilizler, Filistin ile Irak’ı (Musul hariç), Fransızlar ise Suriye ve Güney Anadolu’nun tamamını alacaklardı. Dolayısıyla İskenderun ve Mersin limanları ile birlikte Çukurova’nın verimli arazisi ve Ergani bakır madeni Fransızlar’a bırakılmış oluyordu. Musul’un zengin petrol yataklarını alamamış olmak İngilizler için büyük bir kayıptı. Mondros Mütarekesi’nin imzalanması sonrası İngilizler, Musul petrollerine kendileri sahip olmak amacıyla Musul’u idarelerine almak istemişlerdi. Bunu sağlayabilmek için de daha önce Fransa’ya bıraktıkları Musul ve Suriye’nin bir kısmı ile birlikte İskenderun, Antep, Maraş ve Urfa’yı işgal etmişler, Fransızlar tarafından Musul’un kendilerine bırakılması kabullenilinceye kadar bu bölgeleri ellerinde koz olarak tutmayı tasarlamışlardı.

* Yrd.Doç.Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, r_erhangullu@yahoo.com.tr.

1 Tefvik Bıyıklıoğlu, (1962), *Türk İstiklal Harbi, I. Cilt, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 77.; Ayhan Öztürk, (1994), *Millî Mücadele’de Gaziantep*,

İngiltere'nin hamlesi başarıya ulaşacaktı. İngilizlerin Güney Anadolu ve Suriye bölgesindeki işgalleri Fransızlarla karşı karşıya gelmelerine neden olmuştu. Fransa bölgedeki çıkarlarından vazgeçmek istemediği gibi İngiltere de Güney Anadolu'da kalıcı olmak niyetinde değildi. İngiltere, Musul bölgesindeki talepleri yerine getirilirse bölgeyi terk edeceğini açıklamıştı. Böylece İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransız Başbakanı Clemanceu arasında yapılan görüşmeler neticesinde "Suriye İtilafnâmesi" olarak bilinen İngiliz-Fransız anlaşması imzalanmıştı. İtilafnâmeğe göre, Güney Anadolu ve Suriye'den İngilizlerin çekilerek bölgeye Fransızların gelmesi kabul edilmişti². Böylece İngilizler 1919 yılı başlarında işgal ettikleri Güney Anadolu'dan aynı yılın ortalarında ayrılacaklar, yerlerini Fransızlar alacaktı. İngilizlerin aksine bölgeye kalıcı olarak gelen Fransızların işgaliyle birlikte bölgede "işgal" mefhumunun her türlü olumsuz uygulaması hayata geçirilecekti. Ayrıca Fransız ordusunda yer alan Ermeni alayları ve bölgedeki yerli Ermenilerin de Fransızların gelişiyle birlikte daha saldırgan bir tavra bürünmeleri çatışmaların alevlenmesine ve yayılmasına neden olacaktı³.

Sivas Kongresi ve Kongrede Güney Cephesi ile İlgili Alınan Kararlar

İngilizlerle Fransızların Güney Anadolu üzerinde kendi aralarındaki paylaşım tartışmaları ve yer değişimi devam ederken 4 – 11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas kongresi toplanmıştı. Sivas Kongresi'nde, İngilizlerle Fransızların Güney bölgesinde yürüttükleri faaliyetler de gündeme gelmiş, özellikle bölgedeki Fransız-Ermeni işbirliğine ve Müslümanlara yönelik saldırılara karşı bazı önlemler alınmaya çalışılmıştı. Kongrenin tespit ettiğiğe göre bölgede yürütülen Ermeni-Fransız faaliyetleri şunlardı:

Fransız ve İngiliz memurları ile bunlar tarafından teşvik ve yardım gören Ermeni komitelerinin ve Türkler'in haysiyetini kırmaktan çekinmeyen ve hatta bundan zevk alan Ermeni halkının saldırıları.

Türk vatanının diğer yerlerinde ve özellikle Diyarbakır yöleriyle Halep, Suriye bölgelerinde bulunan Ermenilerin göçlerini sağlayarak, kolaylaştırarak bu dolaylarda Ermeni nüfusunun çoğunluk haline getirilmesi.

Yabancı ve özellikle Fransız üniformasıyla Ermeni kıtalarının bölgeye gönderilmesi ve buradaki Ermenilerin yabancı kıtalara katılması suretiyle takviye edilmesi.

Siyasi, sosyal, ekonomik ve her türlü baskılarla İslamlar'ın müşkül duruma düşürülmesi ve sosyal üstünlüğü yok edilerek yavaş yavaş halkın göç etmeye zorlanması.

Halk arasında birçok ayırıcı olaylar çıkararak birlik ve beraberliğin bozulması çabası ve yabancı himayesinin zorla kabul ettirilmesi.⁴

Kongrede alınan, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şeklinde değiştirilmesi (dolayısıyla bütün Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ile birlikte diğer millî cemiyetlerin buraya bağlanması); Doğu Anadolu'yu temsil eden Heyet-i Temsiliye'nin vatanın bütününi temsil eder hale getirilmesi; her türlü işgâlin, özellikle Rumluk ve Ermenilik teşkiline ait çalışmaların kabul edilmemesi için işbirliği yapılması gibi kararlar da Güney cephesini doğrudan ilgilendirmekteydi. Ayrıca bölge güvenlik bakımından kolordular arasında bölünmüştü. Maraş ve Antep bölgesi ile Üçüncü ve On Üçüncü Kolordular ilgilenmekle birlikte bölgenin asıl sorumlusu, merkezi Sivas'ta bulunan ve

Geçit Yayınları, Kayseri, s. 26-27.; Yaşar Akbıyık, (1999), *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 3.; Ahmet Hulki Saral, (1986), *Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, s. 37. (Bu eser bundan sonraki dipnotlarda sadece *T.İ.H. IV.* olarak gösterilecektir.)

² "Suriye İtilafnâmesi" hakkında bkz. Mustafa Budak, (2003), *İdealden Gerçeğe, Misâk-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, s. 116-121.

³ İşgal öncesinden Millî Mücadele sonlarına kadar Ermeni-Fransız işbirliği hususunda yayımlanmış Osmanlı belgeleri için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri*, (2002), Cilt: II (1918-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri*, (2004), Cilt: III (1920-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

⁴ *T.İ.H. IV.*, s. 63.

Selahaddin Bey'in kumanda ettiği Üçüncü Kolordu idi. Fakat Üçüncü Kolordu'nun tümenleri Amasya ve Samsun civarında buldukları için Maraş ve Antep'e o sırada fiilen yardım yapılması mümkün değildi. Merkezi Diyarbakır'da bulunan On Üçüncü Kolordu ve Kolordu Komutanı Cevdet Bey de bölgeye destek için çalışacaklardı. (Fakat ilerleyen süreçte bölgeye gerekli desteğin verilmediği gerekçesiyle her iki komutanla Kılıç Ali arasında tartışmalar yaşanacaktı.) Yine Antep ve Maraş bölgesinin kurtarılması için millî teşkilâtın organize edileceği yer olarak da işgal altında olmayan Elbistan seçilmişti. Elbistan'da da zaten bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve direniş hazırlıkları başlatılmıştı⁶.

Kongre ülkenin tamamında Rumluk ve Ermenilik faaliyetlerine karşı önlemler almaya çalışırken, özellikle Maraş ve Antep bölgelerine (özet olarak) şu direktifler verilmişti:

Göç yasaktır. Arazi ve emlak ancak Türklere satılacaktır ve yabancılarla Hristiyanların araziye sahip olmalarına meydan verilmeyecektir. Halk arasında gayet samimî bir birlik ve beraberlik kurulmasına çalışılacak, herkes birbirine ve millî maksatlar uğruna mal ve beden bakımından yardım etmekle görevli tutulacaktır... Türk olmayan elemanlar hakkında sıkı bir boykot tatbik olunarak alış veriş Türkler arasında yapılacaktır. Jandarma, polis, orman, köy ve çarşı bekçiliği ve her türlü kurulda kolculuk gibi hizmetlerde Türklerin kullanılması sağlanacaktır...⁷

Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa işgale uğrayan Antep, Maraş ve Urfa ahalisinin maneviyâtını güçlü tutmak amacıyla tüm Güneydoğu Anadolu ahalisine ve ilgili makamlara çektiği telgraflarla, bölgedeki Fransız işgalinin protesto edilmesini istemişti. Paşa'nın tebligatı üzerine birçok bölgede Fransız işgalini protesto mitingleri yapılacak ve işgal güçlerine hitâben protesto telgrafları çekilecekti⁸. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa tarafından Maraş ve Antep bölgesindeki millî kuvvetlerin teşkilâtını yapmak ve direnişi örgütlemek üzere "Kılıç Ali Bey" adıyla Yüzbaşı Asaf Tevfik Bey görevlendirilmişti⁹. Kılıç Ali Bey'in Maraş ve Antep civarında görevlendirilmesinin esas nedeni, işgallere karşı bölgede başlatılan direniş hazırlıklarının ve kurulan çeşitli örgütlerin dağınık bir halde bulunmalarıydı. Doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Kongresi kararları çerçevesinde oraya gönderilen Kılıç Ali Bey sayesinde bölgedeki tüm direniş güçlerinin Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye bağlanması sağlanmış olacaktı. Ayrıca bu durum harekete resmî bir mâhiyet verecekti¹⁰. Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa, Kılıç Ali'nin bölgede görevlendirilişini şu şekilde anlatır:

... Ma'lûm-ı âlileridir, Maraş, Urfa, Ayıntab'da bidâyetde İngiliz kîtaâtı vardı. Bu kîtaâtı Fransız askerleri tebdîl etdi. Bu münâsebetle tekrar işgâli men'e çalışdık. Vukûundan sonra da evvelâ siyâsi, ba'dehû fîlî teşebbüsâta geçdik ... Maraş ve Ayıntab'a, Kılıç Ali Bey'i ve Kilikya muntikasına da Topçu Binbaşısı Kemal ve Yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddi teşkilât ve teşebbüsâta geçdik ...¹¹

⁵ T.İ.H. IV., s. 64-65.

⁶ Yaşar Akbıyık, a.g.e., s. 160-161.

⁷ T.İ.H. IV., s. 66.

⁸ Mehmet Şahingöz, (Temmuz 1995), "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 32, Ankara, s. 417-432.

⁹ 1890 yılında İstanbul'da doğan Kılıç Ali Bey'in asıl adı Emrullahzâde Asaf Tevfik'di. 1906 yılında astsubay olarak ordu hizmetine girmiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde de bulunmuştu. 1918 yılında Yüzbaşı rütbesiyle Kafkas İslam Ordusu'nda Nuri Paşa'nın yaverliğini yapmıştı. Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'a dönmüş, 2 Nisan 1919'da da istifa ederek ordudan ayrılmıştı. Erzurum Kongresi'nin ardından Millî Mücadele'ye katılmak amacıyla Sivas'a gelmiş, Sivas'ta da Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetine girmişti. Yüzbaşı Asaf Tevfik Millî Mücadele dönemi boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine verdiği isimle "Kılıç Ali Bey" olarak anılacak, soyadı kanunu sonrası yine Mustafa Kemal'in isteğiyle Ali Kılıç adını alacaktı. Fahri Çoker, (1995), *Türk Parlamento Tarihi – Millî Mücadele Dönemi ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, III. Cilt – I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, s. 423-425.; *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (2005), (Derleyen: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 55-56.

¹⁰ Sahir Üzel, (1952), *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Doğu Ltd. O. Matbaası, Ankara, s. 22.

¹¹ Gazi Mustafa Kemal, (1927), *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara, s. 168.

Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci yaveri Muzaffer Bey'in kuzeni olan Kılıç Ali, yaveri olduğu Nuri Paşa'yı bulmak için Bakü'ye geçmek niyetinde olsa da Mustafa Kemal Paşa'nın teklif ettiği Maraş ve Antep Kuva-yı Milliye Komutanlığı görevini kabul edecek ve bundan böyle her zaman Paşa'nın maiyyetinde bulunacaktı¹². 13 Ekim 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'dan yeni görev emrini alan Kılıç Ali, 16 Ekim'de görev bölgesine gitmek üzere Sivas'tan ayrılmıştı¹³.

Maraş'taki Faaliyetleri

Fransız işgaline uğrayan Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki şehirlerin tamamında olduğu gibi Maraş'ta da Fransız ordusu bölgeye henüz gelmeden Ermenilerin Müslümanlara yönelik faaliyetleri başlamıştı. Hem Fransız ordusunda yer alan Ermeni gönüllü alayları hem de yerli Ermenilerin büyük çoğunluğu savaş sırasında Kuva-yı Milliye'ye karşı Fransızların tarafında yer alacaklar, bölgede gerçekleştirilen saldırıların büyük çoğunluğunu da bizzat kendileri gerçekleştireceklerdi¹⁴.

Kılıç Ali de bölgeye geldikten sonraki çalışmalarını öncelikli olarak Ermenilerin faaliyetlerini engellemek üzerine odaklayacaktı. 21 Ekim'de Elbistan'a gelen Kılıç Ali Bey'in yanında Yörük Selim (Yüzbaşı Salim Kurtoğlu) isimli arkadaşıyla birlikte iki de süvari neferi bulunmaktaydı¹⁵. Onların Elbistan'a geldikleri günlerde Zeytun ve Maraş'ta bulunan Amerikan misyoner okullarının iki hocası da bir heyetle birlikte Elbistan'da bulunmakta ve Ermenilerin Fransızlarla işbirliğini sürdürmeleri hususunda Ermenilere telkinde bulunmaktaydılar. Bu heyetin yaptığı toplantılardan birine, kılık değiştirerek – o sırada Elbistan'da bulunan bir arpa tüccarı sıfatıyla – katılan Kılıç Ali, bazı radikal Ermenilerle misyonerlerin Fransızlarla işbirliğine ve Müslümanlara karşı tavırlarına bizzat şahit olmuştu¹⁶.

Bu yüzden Elbistan'daki teşkilâtı bir an önce canlandırmak için uğraşan Kılıç Ali Bey, askerlik şubesinde bulunan silahları Müslümanlara dağıttırmıştı¹⁷. Üçüncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey de Elbistan'daki teşkilâta destek verebilmek için çalışmış, orada bulunan asker ve cephaneye takviye edilmişti. Elbistan'a bir seferde 500, diğerinde 231 tüfenk gönderilmişti ve Maraş'taki birlikler de silahlarını Elbistan'dan almaktaydılar¹⁸. Bazı yerel yetkililerin çıkardığı zorluklar bu sevkîyâtı zorlaştırırsa da Kılıç Ali'nin görevlendirdiği Kuva-yı Milliyeciler ve ahalinin çabaları sayesinde istenen silah nakilleri yapılabiliyordu¹⁹. Yine Kuva-yı Milliye

¹² Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 51-56.

¹³ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 82-85. Kılıç Ali hatıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Ekim 1919 günü Sivas'ta kendisiyle görüştüğünü, Antep'ten kendisine gelen telgraflardan birini okuttuğunu, telgrafta Antep'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğundan ve bölgeye yönelik Fransız-Ermeni saldırılarından bahsedildiğini anlatır. Yine telgrafta Mustafa Kemal Paşa'dan bölgedeki teşkilât için subaylar istenmekteydi. Ardından Mustafa Kemal Paşa, Kılıç Ali'ye yeni görevini bildiren şu konuşmayı yapmıştı.: *Seni, Maraş-Antep havalisinde milli kuvvetler teşkilâtını yapman için oraya gönderiyorum. Biliyorsun, her savunma beldesi bir cephedir ve burada görev alanlar, cephe komutanlığı yetki ve sorumluluğuna sahiptirler. Hizmet birliklerinden mümkün olan yardım yapılacaktır. Düşmanların amacı, Ege'de Yunan işgalini serbest bırakırken, kendi ellerindeki toprakları bizden koparacaklarıyla genişletmek ve bağımsız Türk Devleti'ne imkân vermemek ... İlk anda Fransızları karşımızda buluyoruz. Telgraftı okudun. Bu millet esir olur mu? Her yer, arkasından gidebileceği asker-sivil insan arıyor. Bu gün için en buhranlı bölge Urfa-Maraş-Antep ... Bu konuda tecrüben var. O bölgenin halkını bilirim. Yiğit, sadık, fedakâr insanlardır. Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 83.*

¹⁴ Savaş sırasında Maraş'ta Ermenilerin faaliyetleri hakkındaki belgelerden oluşan bir çalışma için bkz. Yalçın Özalp, (2005), *Ermeni İntikâm Alayı Maraş'ta*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, Kahramanmaraş, 259 sayfa.

¹⁵ Bürhan Cahit, (1932), *Gazinin 4 Süvarisi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, s. 13-14.

¹⁶ Bürhan Cahit, a.g.e., s. 16-17.

¹⁷ Bürhan Cahit, a.g.e., s. 17.

¹⁸ Üçüncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey'den Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne Maraş'taki durumla ilgili şifre; *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi (H.T.V.D.)*, (Eylül 1956), Yıl: 5, Sayı: 17, Ankara, Vesika No.: 427.

¹⁹ Yalçın Özalp, (1976), *Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi*, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara, s. 91.

aleyhine tavırları bulunan bazı Çerkez ve Kürt ileri gelenleri ile birlikte Elbistan Kaymakamı'nın bölgeden uzaklaştırılması sağlanmış, Fransızlara destek veren bazı bölge Ermenileri müfrezeleriyle birlikte tutuklanmıştı. Bunların ardından ahaliye Kuva-yı Milliye'nin amaçları hakkında bir bildiri yayımlayan Kılıç Ali, bölgede teşkilatlanmanın daha sağlıklı sürdürülebilmesi için Maraşlı ve Antep'li üçer kişiden oluşan bir heyet kurmuştu. Heyet, Maraş'tan Arslan, Evliya ve Hafız Ali Efendilerle Antep Heyet-i Merkeziyesi'nden Sadık, Kasım ve Mülazım (Teğmen) Mustafa Efendilerden oluşuyordu. Heyetle yaptığı toplantılarda şehirlerde gerçekleştirilecek savunmalarda semt ve mahalle teşkilatlarına varıncaya kadar harekât tarzlarını belirlemek için çalışan Kılıç Ali, aynı zamanda Maraş'ın yanısıra Antep'teki gelişmeleri de takip edebilmek için uğraşmaktaydı²⁰.

Elbistan'dan, daha önce verdiği direktiflerle orada da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını sağladığı Pazarcık'a geçen Kılıç Ali, karargâhını da Pazarcık'a taşımıştı. Pazarcık da Elbistan gibi işgale uğramamıştı ve Antep'le Maraş arasında stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Ayrıca Kılıç Ali'ye göre Elbistan'a nazaran harekât merkezi olarak daha uygun bir yerdi²¹. Pazarcık'ta teşkilatlanma tam olarak sağlandıktan sonra Antep'e kadar olan yol güzergâhını kontrol altında tutmak için, civar bölgelere adamlarını göndererek bölgedeki millî kuvvetleri düzenlemek için uğraşmaya devam etmişti²².

Bu arada – 21 Aralık 1919 tarihinde – Antep'ten bir Fransız alayı ile bir dağ topu bataryası Maraş'taki Fransız kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla yola çıkmıştı. Bu birliğe Karabıyıklı bölgesinde Kuva-yı Milliye'nin pusu kurması üzerine bölgede Fransızlarla ilk çatışma da yaşanmıştı²³. Bu olay sonrası Fransızlar bölgedeki askerî hareketliliklerini artırdıkları gibi bazı Kürt aşiretlerini de yanlarına çekebilmek için uğraşmaya başlamışlardı. Kılıç Ali'nin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 31 Aralık 1919 tarihli yazısına göre, Fransızlar Pazarcık civarında yaşayan kimi Kürt aşiretlerini yanlarına çekerek Pazarcık'ı da işgal etmek ve bölgedeki işgal alanlarını genişletmek istemekteydiler. Buna karşılık merkezde toplu halde bulunan aşiretler ve Kuva-yı Milliye böyle bir işgale karşı koymaya hazırı. Pazarcık'a yönelik bir işgal teşebbüsü karşısında muharebe olması kaçınılmazdı. Böyle bir muharebe etrafa da sirayet ederdi. Pazarcık ve civarında asayişin yerinde olduğunu belirten Kılıç Ali, haksız işgalin önüne geçilmesi ve ahalinin galeyanının durdurulması için siyâsi teşebbüste bulunulması gerektiğini vurguluyordu²⁴. Pazarcık, Fransızların işgal planlarında yer alan bir bölge değildi. Buna rağmen orayı da işgal teşebbüsünde bulunmaları, bölgeye tamamen hâkim olma isteklerinin göstergesiydi. Ayrıca Maraş ve Antep şehir merkezlerinde henüz çatışmalar başlamamıştı. Kılıç Ali siyasi teşebbüste bulunmaktan bahsederken aslında işgal mıntıklarının daha da genişletme arzusunda oldukları anlaşılan Fransızlara bölgenin her tarafında gösterilecek direnişi imâ ederek uyarıda bulunulmasını istiyordu. Kılıç Ali'nin yazısı hakkında Üçüncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey'e bilgi veren Mustafa Kemal Paşa da bölgedeki Fransız kumandanına bu durum hakkında bir ihtarnâme yazılarak, herhangi bir saldırı halinde yaşanacaklardan kendilerinin sorumlu olacaklarının bildirilmesini istemişti²⁵. Kılıç Ali'ye de ayrıca bilgi veren Mustafa Kemal Paşa, Selahaddin Bey'e durumu anlattığını ifade etmiş ve Kılıç Ali'den de teşkilât ve faaliyetleri hakkında Heyet-i Temsiliye ile birlikte Selahaddin Bey'e bilgi vermesini ve aralarındaki irtibatı sürdürmeye devam etmesini istemişti. Ayrıca

²⁰ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 85-87.

²¹ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 88.; Yaşar Akbıyık, a.g.e., s. 164-165.

²² Bürhan Cahit, a.g.e., s. 24-25.; Yalçın Özalp, a.g.e., s. 91.

²³ Bürhan Cahit, a.g.e., s. 27.; Yaşar Akbıyık, a.g.e., s. 179-180.

²⁴ ATASE, Arşiv No: 1/105, Dos: 2-10, Kıl: 257, Fih: 4'den aktaran Yaşar Akbıyık, a.g.e., s. 182. Fransızların Pazarcık'ı işgal hedefleri ve o sırada yaşananlar hakkında ayrıca bkz. Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 89-90.; Bürhan Cahit, a.g.e., s. 26, 31-34.

²⁵ Mustafa Kemal Paşa'dan Üçüncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey'e 5 Ocak 1920 tarihli şifre; H.T.V.D., (Eylül 1956), Yıl: 5, Sayı: 17, Ankara, Vesika No.: 431.

herhangi bir saldırıya silahla karşı koyarak müdafaadan asla tereddüt etmemelerini de eklemiştir²⁶.

Takip eden günlerde Türkoğlu, Araplar ve Harabe bölgelerinde de Kuva-yı Milliye ile Fransızlar arasında çatışmalar yaşanmıştı. Özellikle Harabe çarpışmaları, Kılıç Ali'nin bölgedeki faaliyetlerini engellemek isteyen Fransızların saldırı hazırlıklarına karşı tertiplenmişti. Kılıç Ali, kendilerine yönelik bir saldırı için tertip edilen hazırlıkları haber almış ve civardan Maraş'taki orduya destek sağlama çabasına devam etmekte olan Fransızlara Kuva-yı Milliye'nin karşı hareketleri ile ciddi zararlar verilmişti²⁷. Fakat Kılıç Ali Bey hatıralarında, bu faaliyetleri sırasında sık sık destek istediği Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan gerekli desteği göremediğini ifade eder. Antep'teki faaliyetleri sırasında daha sert tartışmalar yaşayacağı On Üçüncü Kolordu Kumandanı Cevdet Bey kadar olmasa da Üçüncü Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey'i de yaşanan olayların ciddiyetinin farkında olmamak, kendilerinin başarılı olacaklarına inanmamak ve ihmalle suçlayan Kılıç Ali, sadece Mustafa Kemal Paşa'nın hadiseleri ciddiyetle ele alıp takip ettiğini vurgular²⁸.

Diğer yandan Fransızlar Maraş-Antep yolu üzerinde başlayan çatışmaların Maraş şehir merkezine de sıçrayacağını gördüklerinden, şehirdeki idarî işlere tamamen el koymak istemişlerdi. 20 Ocak 1920 tarihinde Fransız Komutan Querette, Maraş hükümet binasının işgal edileceğini bildirmişti. Yerel yetkililerin durumu Kılıç Ali'ye bildirmeleri üzerine Kılıç Ali, Fransız komutanı telgrafla protesto etmiş, hükümet binasının savunulması için de şehirde hazırlıklar yaptırılmıştı. Ertesi gün hükümet memurları ile Maraş'ın önde gelenlerini toplayan Fransız Komutan, onlara hitâben Kılıç Ali aleyhine şu konuşmayı yapmıştı.:

*Kılıç Ali'nin Fransız komutanlığını tehdit etmesi ve Türk çetelerinin Maraş yolunda gidiş ve geliş engel olması, kuvvetlerimize saldırması, Fransız hükümetine karşı gelmek demektir; bunların Maraş'tan idare edildiği anlaşılmalıdır. Bundan dolayı bütün sorumluluk Maraşlılara yöneltilenektir. Eğer sorumluluğu kabul etmiyorsanız, Fransız askerleriyle birlikte Kılıç Ali'yi yola getiriniz.*²⁹

Komutanın konuşmasına orada bulunanların olumsuz cevaplar vermesi üzerine bazıları tutuklatılmış, hükümet binasının önüne de Fransız askerleri yerleştirilmişti. Bu sırada sıkılan bir kurşunla bir Türk jandarmasının yaralanması üzerine, bölgede mevzilenen millî kuvvetler de Fransızlara ateş açmışlar, ardından yapılan karşılıklı saldırılarla şehir içinde çatışmalar başlamıştı³⁰.

Kılıç Ali de şehirde çatışmaların başlaması sonrası, 23 Ocak 1920 günü Pazarcık'tan Maraş şehir merkezine gelmişti. Şehir halkına yayımladığı bir bildiri ile Fransızlarla

²⁶ Mustafa Kemal Paşa'dan Kılıç Ali Bey'e 5 Ocak 1920 tarihli şifre; *H.T.V.D.*, (Eylül 1956), Yıl: 5, Sayı: 17, Ankara, Vesika No.: 432.

²⁷ *T.İ.H. IV.*, s. 82-86.; Yaşar Akbıyık, *a.g.e.*, s. 183-196.

²⁸ Kılıç Ali hatıralarında bu hususta şunları söylemektedir. ... *Bütün faaliyetlerimizi Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'e de yazıyordum. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 'Yürütmekte olduğun kahramanca hareket takdirle karşılanmıştır. Başarılarının devamını dilerim' diyordu. Selahattin Bey ise sürekli olarak bizi soğukkanlılığa davet ediyordu. Saldırıya geçilmemesini, zorunlu durumlarda bile ateşle değil, düşmanın silahlarını toplayarak karşılık verilmesini öğütüyordu. Henüz genel teşkilatlanma sağlanamadığı için, hareketimizin saman alevi gibi sönmeye mahkûm olduğunu iddia ediyordu. Elbistan'daki kolordunun askeri temsilcisi de uykudaydı. Bu kadar çatışmaya, bu kadar çabaya ve bu kadar başarıya karşılık, kolordudan bir tek fişek bile alınamamıştı. Gerektiğinde yapılan yardım çağrılarında kuru bir cevap bile verilmiyordu. Selahattin Bey'in emir ve bildirilerine hiç önem vermedim. Aksine bütün bölgede başlayan kutsal ihtilal sürdürülebilmek için, teşkilâtıma, nerede rastlanırsa rastlansın, Fransızlara sürekli saldırılması emrini verdim... Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 91.

²⁹ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 91-93.; Bürhan Cahit, *a.g.e.*, s. 41-42.; *T.İ.H. IV.*, s. 88.

³⁰ *T.İ.H. IV.*, s. 88-89.; Yaşar Akbıyık, *a.g.e.*, s. 196-204.

muharebenin başladığını duyurmuştu. Sonraki günlerde de sık sık yayımlayacağı bildirilerle halkın moralini yüksek tutmak için çalışmaya devam edecekti³¹.

Maraş şehir merkezinde başlayan çatışmalar sonrası, bölgede teşkil edilen Kuva-yı Milliye birlikleri çevreden Maraş'a takviye Fransız kuvveti girişine müsaade etmemek için yol güzergâhlarını tutmuşlardı. Pazarcık bölgesindeki Kuva-yı Milliye birlikleri de Maraş'a nakledilmeye başlanmıştı. Pazarcık Jandarma Komutanı Teğmen Ramazan Bey de Kılıç Ali'nin emrine girerek Maraş savunmasına dâhil olmuştu. Gelen destek birlikleriyle birlikte Kuva-yı Milliye Maraş'ta kısa sürede önemli başarılar elde edecekti³².

Bu sırada Urfa'daki Kuva-yı Milliyecilerle de irtibat kurmaya çalışan Kılıç Ali, Urfa Kuva-yı Milliyesinin başında olan Ali Saib Bey'e çektiği – aşağıdaki - telgrafla, millî kuvvetlerin ve Fransızların bölgedeki durumları hakkında bilgi istemişti:

Ali Saib Beyefendi'ye

Düldül dağlarında seyahat eden Kozanoğlu Doğan Bey tarafından zat-ı alilerine tanıştırlan Kılıç Ali benim. Urfa'nın durumuna ve teşkilâtın ne dereceye kadar ilerlemiş ve heyetin kimlerden oluştuğuna ve düşman kuvvetlerine dair vereceğiniz bilgileri sabırsızlıkla beklemekteyiz. Haberleşmemizin Ayıntap Heyet-i Temsiliyesi vasıtasıyla devam etmesi ricasıyla saygılarımı arz ederim, efendim.

24-25 Ocak 1920

Emrullahzâde Kılıç Ali

Bu telgraf sonrası Ali Saib Bey tarafından Urfa'daki durum hakkında sık sık Antep Heyet-i Temsiliyesi'ne bilgi verilmişti³³.

Maraş'ta ise Kuva-yı Milliye güçleri ile Fransız ordusu ve Ermeniler arasındaki çatışmalar 11 Şubat gününe kadar devam edecekti. Maraş şehir merkezinde 22 gün süren muharebeler Kılıç Ali'nin kumandasında ve civardaki millî kuvvetlerin desteğiyle başarıyla sonuçlandırılmış, 11/12 Şubat 1920 gecesi Fransız ve Ermeni askerleri şehri terk ederek İslahiye tarafına doğru çekilmişlerdi³⁴. Fransızların çekilmiş olmalarına rağmen muharebeler Türkleri de oldukça zor durumda bırakmıştı. Çatışmaların sonlarına doğru Türkler arasında teslim olma isteği belirmiş, özellikle yiyecek sıkıntısı şehirdeki ahaliyi zorlamaya başlamıştı. Fakat böyle bir duruma gerek kalmadan Fransız ordusu çekilmiş ve Maraş'ı boşaltmıştı. Türkler Maraş'taki çarpışmalarda 300 civarında şehit ve yine 500 civarında yaralı verirken şehirdeki ev, dükkân, okul, cami ve kiliseler de büyük zarar görmüştü. Fransızların çekilişi sonrası civar bölgelerdeki Kuva-yı Milliye komutanları da emirlerindeki müfrezelerle birlikte Maraş'a gelmişlerdi. Zeytun (Süleymanlı) Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Cemil Bey'in başkanlığında şehirde sıkıyönetim ilân edilmişti. Ayrıca Kılıç Ali ve Yörük Selim beyler ile birlikte Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Arslan Bey'in de dâhil olduğu bir heyet teşkil edilerek Ermeni askerlerinin ve silahlarının toplatılması için çalışma başlatılmıştı³⁵.

Kılıç Ali'nin bundan sonraki hedefi Fransızların Antebe yığılmalarını önlemek ve Antep'te de benzer bir başarı kazanmaktı. Bunu sağlayabilmek için de öncelikle Antep'e aktarılan Fransız birliklerinin şehre girişine engel olmaya çalışacaktı. Maraş'ta kazanılan başarı sonrası Kılıç Ali, Urfa Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'na çektiği aşağıdaki telgrafla, Fransızlarla Ermenilerin Antep-Maraş tarafına geçişlerine engel olunmasını istemişti:

³¹ T.İ.H. IV., s. 90.

³² T.İ.H. IV., s. 91.

³³ Ali Sâib Ursavaş, (1988), *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, (Günümüz Türkçesi'ne Çeviren: Mehmet Ali Akidil), Kastaş A. Ş. Yayınları, İstanbul, s. 60.

³⁴ Hale Şıvgın, (Mart 1988), "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, Ankara, s. 494.

³⁵ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 93-96.; T.İ.H. IV., s. 96-97.; Yaşar Akbıyık, a.g.e., s. 245-253.

*Durum gayet iyidir. Düşmanlar kahrolarak şehri terkedip kaçmışlardır. Kaçan düşman takip edilmektedir. Şehir içinde bazı noktalarda bulunan düşman kuvvetleri teslim alınmaya başlanmıştır. Maraş-Antep yoluna olağanüstü önem gösterilmesi ve yollardan bir tek dahi Fransız ve Ermeni geçirilmemesinin sağlanmasını rica ederim.*³⁶

Kılıç Ali

Ayrıca Kılıç Ali bundan böyle kendi faaliyetleri ile birlikte civar bölgelerdeki Kuva-yı Milliye'nin aktivitelerini de Fransızların ağırlıklarını koymaya çalıştıkları Antep'e yönlendirecekti. Kılıç Ali bölgedeki gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya sürekli aktarır, çalışmalarını Heyet-i Temsiliye ile irtibat halinde yürütürken Mustafa Kemal Paşa da Halep de dâhil olmak üzere bölge ile ilgili yürüttüğü tüm çalışmaları Kılıç Ali üzerinden hayata geçirmekteydi³⁷.

Antep'e Gelişi ve İlk Faaliyetleri

Antep'te işgallere karşı direniş hazırlıkları mütarekenin hemen ardından başlatılmıştı. İşgallerin başlangıcından itibaren "Antep Cemiyet-i İslâmiyesi" halkı işgallere karşı örgütlemeye ve millî bir birliktelik sağlamaya uğraşmaktaydı. Cemiyet-i İslâmiye sadece şehir merkezinde değil kazalarda da örgütlenmişti. Sivas Kongresi kararları çerçevesinde tüm teşkilâtlar Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilecek, Kılıç Ali de hareketin başında bulunacaktı³⁸.

Kılıç Ali henüz Maraş'ta bulunmaya devam ettiği sırada Urfa ve Antep'ten iki heyet çağırarak bölgenin durumu hakkında daha ayrıntılı bilgiler almıştı. Fransızların bölgedeki işgal hareketlerini tamamlayabilmeleri için Antep'i mutlaka elde tutmak isteyecekleri açıktı. Bu yüzden Kılıç Ali'ye göre Antep'in savunulması için ciddi hazırlıklar gerekmekteydi. Antep'ten gelen heyetle şehirdeki semtlerin tek tek direniş için nasıl savunulması gerektiğine dair ayrıntılı çalışmalar yapmışlardı³⁹. Mustafa Kemal Paşa da Kılıç Ali Antep'e gitmek için Maraş'tan ayrılmadan önce, o sırada 5. Tümen Komutanlığı'na atanmış olan Cemil Cahit Bey'e bir telgraf çekerek Kılıç Ali Bey'e çalışmalarında destek olunmasını bir kez daha belirtmişti⁴⁰.

Fransızların Maraş'tan çekilmesinin üzerinden yaklaşık bir buçuk ay geçtikten sonra, 27 Mart 1920 günü Kılıç Ali Bey beraberindeki bir kısım Kuva-yı Milliyeci ile birlikte, Kilis üzerinden Antep'e gelmekte olan yeni Fransız birliğini durdurmak üzere Akçakoyunlu istikametinden Antep'e doğru yola çıkmıştı⁴¹. 26 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey'e çektiği telgrafta ifade ettiğine göre, bu sırada Fransızlar Kilis ve Antep taraflarındaki kuvvetlerini ciddi şekilde takviye etmekte, buna karşılık Antep

³⁶ Ali Sâib Ursavaş, *a.g.e.*, s. 98.

³⁷ Mustafa Kemal Paşa'dan Kılıç Ali Bey'e, Halep'te Maraşlı Hacı Fettah Bey'e daha önce gönderilen şifrenin iptal edildiğine dâir bilgi verilen 17 Mart 1920 tarihli telgraf; *H.T.V.D.*, (Eylül 1955), Yıl: 4, Sayı: 13, Ankara, Vesika No.: 334.

³⁸ Antep'te millî teşkilâtın hazırlanışı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkili hakkında bkz. Ayhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 39-43.; Hulûsi Yetkin, (1968), *Gaziantep Tarihi ve Davaları*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep, s. 42-46.; Lohânizâde Mustafa Nurettin, (1989), *Gazi Antep Savunması*, (Günümüz Türkçesi'ne Aktaran, Mehmet Ali Akidil), Kastaş A. Ş. Yayınları, İstanbul, s. 29-34.; Saadetin Yağmur Gömeç, (2014), *Türk'ün Kahramanlık Destanı: Antep*, Berikan Yayınevi, Ankara, s. 47-52.

³⁹ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 99.

⁴⁰ Cemil Cahit Beyefendi'ye

Kılıç Ali Bey en değerli mücahit arkadaşlarımızdandır. Maraş başarısının sebep ve kahramanıdır.

Kendisinden azami istifade edilmek üzere zat-ı âlinize özel şekilde takdim eder, yeni başladığımız görevde başarılar dilerim.

Mustafa Kemal

(Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 100.)

⁴¹ Üçüncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey'den Heyet-i Temsiliye Riyâseti'ne 28 Mart 1920 tarihli telgraf; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (A.T.B.D.)*, (Ocak 1997), Yıl: 46, Sayı: 43, Ankara, s. 111-113, Belge No.: 2890.

Teali-i İslam Cemiyeti Fransızlar lehine çalışmalar yapmaktaydı⁴². Bu yüzden, Kılıç Ali Bey Antep'e doğru yola çıkmadan hemen önce, Mustafa Kemal Paşa kendisine bir telgraf göndermiş ve bölgedeki çalışmalarından dolayı teşekkür ettikten sonra Antep bölgesindeki birliklerini "güzide ve müntahab efraddan" teşkil etmesini istemişti. Ayrıca Paşa, Kılıç Ali'nin tekrar dönmesinin gerekebileceğini fakat şimdilik bölgede kalmasının daha doğru olacağını da ifade ediyordu⁴³.

Ertesi gün (28 Mart günü) Antep'e gelen Kılıç Ali, doğrudan şehir merkezine gitmek yerine karargâhını şehrin yakınlarındaki Burç nahiyesine kurmuştu⁴⁴. Kilis üzerinden Antep'e gelmekte olan Fransız birliği Yarbay Andrea komutasında idi. Antep'te şehir içinde henüz çatışmalar başlamamış olmakla birlikte, Kılıç Ali Bey'in Antep'e geldiği gün Yarbay Andrea komutasındaki bu Fransız birliği, Kilis yolu üzerinde Şahin Bey ve birliklerini mağlup, Şahin Bey'i de şehit ederek Antep'e girmişti. Kılıç Ali Bey ve beraberindekilerin, Andrea komutasındaki Fransız birliğinin şehre girmelerini engelleyebilmeleri mümkün olamamıştı. Şehir içinde de artık çatışmaların başlaması beklenir olmuştu. 1 Nisan günü Kuva-yı Milliye birliklerinin Fransızlara bir baskın yapması ve Fransızların baskına top atışlarıyla cevap vermesi üzerine de şehirde çatışmalar başlamıştı⁴⁵.

Çatışmaların başlaması üzerine de ertesi gün (2 Nisan 1920) Kılıç Ali Bey karargâhını Burç nahiyesinden şehir merkezine taşımıştı. Maraş'ta olduğu gibi Antep'te de merkezde çatışmaların başlamasıyla birlikte şehir merkezine gelen Kılıç Ali Bey, ilk dönemlerde çatışmalara bizzat iştirak edecekti. Devam eden süreçte de civardaki değişik köy ve kasabalarda bulunarak gelişmeleri takip ve organize edecekti. Ayrıca çatışmaların başlaması sonrası şehir merkezine yakın ve özellikle yol güzergâhı üzerinde olan köy ve kasabalara kuvvet takviyesi yaptırmış, çeşitli bölgelere de Kuva-yı Milliye komutanları atayarak şehrin giriş-çıkış yollarında kontrolü elde tutmak için önlemleri artırmıştı. Çatışmalar henüz başlamadan önce, Burç nahiyesinde bulunduğu sırada On Üçüncü Kolordu Komutanlığı'na çektiği bir telgrafla Antep'e en kısa zamanda düzenli bir kuvvet ve iki adet top gönderilmesini istemişti⁴⁶.

Kılıç Ali Bey'in Antep'e gelişi ve burada başladığı çalışmalar Fransızlar tarafından da takip edilmekteydi. Maraş'ta yaşananlar sonrası Kılıç Ali'nin Antep'e gelişi Fransızlar nazarında bölgeye daha sert ve ciddi yaklaşımları için bir gerekçeydi. Fransız kumandanlarından Abadi eserinde Kılıç Ali'nin Antep'e gelişini, "Kılıç Ali adında azimli birisi Antep dolayları Milli Müdafaa Kumandanı adını aldı" diyerek anlatır⁴⁷.

Antep Ermenilerinin Uyarılması İçin Yapılan Çalışmalar

Şehir içinde çatışmaların başlamasının hemen ardından Antep'e gelen Kılıç Ali, çatışmalar yayılmadan ve Fransız birlikleriyle mücadeleye odaklanmadan önce - yine Maraş'ta yaptığı gibi öncelikle - Antepli Ermenilerin Fransızlarla birlikte hareket etmelerini önlemeye çalışacaktı. Aslında Antep'te şehrin bazı önde gelenleri, Fransızların şehre gelişinden itibaren yerli Ermenilerin Fransızlarla işbirliği yapmasını önlemek için uğraşmışlardı. Kılıç Ali şehir merkezine geldiği gün de şehrin Müslüman ve Ermeni ileri gelenlerinden bazıları ile Amerikan

⁴² Mustafa Kemal Paşa'dan 3. Kolordu Komutanı Selahaddin Bey'e 27 Mart 1920 tarihli şifre; *H.T.V.D.*, (Eylül 1955), Yıl: 4, Sayı: 13, Ankara, Vesika No.: 346.

⁴³ Heyet-i Temsiliye nâmına Mustafa Kemal Paşa'dan Maraş'da Kılıç Ali Bey'e 28 Mart 1920 tarihli telgraf; *A.T.B.D.*, (Ocak 1997), Yıl: 46, Sayı: 43, Ankara, s. 108-110, Belge No.: 2889.

⁴⁴ Ayhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 89; *T.İ.H. IV.*, s. 128; Ali Nadi Ünler, (1969), *Türk'ün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, Kardeşler Matbaası, İstanbul, s. 38.; Lohânizâde Mustafa Nurettin, *a.g.e.*, s. 42.; Sahir Üzel, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁵ Lohânizâde Mustafa Nurettin, *a.g.e.*, s. 43.; *T.İ.H. IV.*, s. 129.

⁴⁶ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 100-102.

⁴⁷ Abadi, (1999), *Türk Verdün'ü Gaziantep: Antep'in Dört Muhassarası*, (Günümüz Türkçesine Aktaran: Şakir Sabri Yener), Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, s. 48.

Koleji Müdürü Merrill'den oluşan dokuz kişilik karma bir heyet kendisini ziyaret etmişti. Kılıç Ali Bey heyete, “Kuva-yı Milliye'nin Ermeniler için hiçbir kötü niyetinin olmadığını, düşmanca davranmadıkça eşit muamele göreceklerini fakat iyi niyetlerini kanıtlamak için öncelikle silahlarını teslim etmeleri gerektiğini” ifade etmiş buna karşılık Ermeni temsilciler ve Amerikan Koleji Müdürü, Kılıç Ali'nin şehir dışına çıkması koşuluyla düşmanlığa son vereceklerini söylemişlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla Ermeni temsilciler için Kılıç Ali'nin şehir merkezine gelişi kendileri açısından bir tehdit olarak değerlendirilmiş, bu yüzden de Kılıç Ali'nin karargâhını merkezden uzaklaştırmasını istemişlerdi. Kılıç Ali hatıralarında aslında bu sözlere güvenmediğini ancak ısrarlar karşısında karargâhını aynı gün Kızılhisar'a naklettiğini belirtir. Fakat Kılıç Ali'nin Kızılhisar'a geçişi sonrası Fransız ve Ermeni cephelerinden saldırılar başlatılmış ve Kılıç Ali tekrar şehir merkezine dönmüş, Kuva-yı Milliye tarafından Fransız-Ermeni saldırıları püskürtülmüştü. Ermeni önde gelenleri ile Amerikan Koleji müdürünün amaçlarının da Kılıç Ali'yi şehirden uzaklaştırmak olduğu anlaşılmıştı⁴⁸. Antep'teki misyonerlerin liderleri konumunda olan Amerikan Koleji Müdürü Merrill ile Amerikan Hastahanesi Başhekimi Dr. Lorrin A. Shepard, Ermenilerin Fransızlarla birlikte hareket etmeleri için savaş boyunca çalışacaklardı⁴⁹.

Bu olaylara rağmen, Kılıç Ali Ermenilerin Fransızlarla ittifakını sonlandırabilmek için uğraşmaya devam etmişti. Birkaç gün sonra şehirdeki Ermeni önde gelenlerine bir mektup yollayan Kılıç Ali, Maraş'ta yaşananları hatırlatarak, Fransızlarla birlikte hareket etmelerinin Antep Ermenilerinin de benzer zararlara uğramalarına neden olacağını söylemişti. Kılıç Ali'nin ısrarla Müslümanlarla Ermenilerin birarada yaşamalarının gerekliliğini vurguladığı mektubu tam olarak şu şekildeydi⁵⁰:

Bütün Ermeni Vatandaşlarıma

Şimdiye kadar geçirdiğimiz safahat-i hayatiye, Müslümanlarla Ermenilerin vatandaş olarak yaşamalarını istilzam ettiğini her iki taraf inkâr edemez itikadındayım. Müslümanlar, bütün Ermeni vatandaşlarımızın hukuk-u şamilelerini kendi hukuku kadar kıymetli bilmek ve görmek isterler. Buna başlıca âmil her iki tarafın bir padişaha merbut bulunmasıdır. Ermeni vatandaşlarımız bu merbutiyeti hüsn-ü muhafaza ettikçe, bazı tarafların işgalât-ı hainanesine kapılarak hiss-i muhaseme göstermedikçe hukuklarının, mal ve canlarının tamamen mahfuz olduğunu bütün Müslümanlar âmak-ı kalplerinden doğan hakiki ve ciddi beyan ve lisanla söylerler. Bunu zaman dahi ispat edecektir. Ermeni vatandaşlarımız pek iyi takdir etmelidir ki, bazı taraflardan vaki olacak işgalât, Ermenilerin mazarratını, işgal edenlerin menfaatını temin etmekten başka bir fikir ve arzuya matuf değildir. Eminim ki az bir kuvve-i fikriye ve muhakemeye sahip olanlar vukuatın şehadet-i bahiresi ile bu ciheti itiraf etmişlerdir. Maraş'ın hadise-i zalesi bu dediklerime pek vazih bir şahittir. Maraş'taki Müslümanların büyük bir teessür ve teessüfle karşıladığı vukuatta biçare Ermeni vatandaşlarımızın maruz kaldıkları hal, mücerret Fransızların kendilerini birer hile ve desiselerle düşürdüğü tuzaktan başka bir yüzden tevellüt etmediğini kim inkâr edebilir? Müslümanlar vatandaşlarının böyle bir dam-ı işfale düşmelerini ve binnetice mutazzarır olmalarını görmek istemezler. Bu beyanatımı ispat ettirmek isteyen Ermeni vatandaşlarımız merbutiyet-i kadimelerini hüsn-ü muhafazaya çalışsınlar. Temin ederim ki bu muhafazada sebat edecek olan her vatandaş her suretle her tarafın tecavüzünden bütün manasıyla mahfuz ve masundurlar. İşfale kapılıp ufacak bir muhaseme hissi gösteren bazı akli ermezlerin maruz kalacakları felaketten gene kendilerinin mesul olacakları bir emr-i tabiidir. Anın (Onun) için her vakit arzu ederim ki Müslümanlarla Ermeniler makam-ı celil-i saltanata sığınarak daire-i ittifak ve ittihatı yaşasınlar, vatandaş olarak tatlı hayat geçirsinler. Kalpler mütekebil, filler mütemasil olsun.”

*Şark Mıntıkası Kuva-yı Milliye Kumandanı
Kılıç Ali*

⁴⁸ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 103-104.; Bürhan Cahit, a.g.e., s. 79-80. Antep Ermenilerinin uyarılması hususunda Fransızların gelişinden itibaren yapılan çalışmalar için ayrıca bkz. Ayhan Öztürk, a.g.e., s. 94-96.; Ramazan Erhan Güllü, (2010), *Antep Ermenileri: Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayat*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 362-363.

⁴⁹ Ramazan Erhan Güllü, a.g.e., s. 363-364.

⁵⁰ Ünler, a.g.e., s. 182-183, Belge No: 9.

Ermenileri bir kez daha uyarmak kasdıyla yolladığı bu mektubun ardından Kılıç Ali, tüm Antep ahalisine hitâben ayrı bir beyannâme yayımlayarak yine Ermenilere karşı millî kuvvetlerin fena bir maksatlarının olmadığını ifade etmiş, son günlerde Antep'te yaşanan olaylardan ne Müslümanların ne de Ermenilerin sorumlu olmadıklarını vurgulayarak her iki unsurun birbirleriyle düşman olmalarına bir neden bulunmadığını dile getirmişti. Herkesin işiyle meşgul olmasını istemiş ve asayiş bozuların şiddetle cezalandırılacağı uyarısı yapmıştı. Bu beyannâme de şu şekildeydi⁵¹:

Umum Antep Ahalisine Beyannamedir:

Ermeni vatandaşlara karşı millî kuvvetin hiçbir fena maksat ve tecavüz emeli yoktur. Bunu şimdiye kadar yapılan hareketler açık bir surette gösteriyor. Bunun aksine bir fikir besleyen ve bir hareket yapanlarla mukaddes gayeler takip eden millî kuvvetin hiçbir münasebet ve alakası yoktur. Bunları red ve bizimle hiçbir münasebetleri olmadığını ilân ederim.

Antep'te, şu birkaç gün zarfında tahaddüs eden gayr-ı matlup vakalarda Müslüman ve Ermeninin mesuliyeti yoktur. Birbirine karşı düşman vaziyeti almasına da hiçbir sebep tasavvur edemiyorum.

Azım kat'î kararım lâyetegayyedir. Bugünden itibaren herkesin dükkânlarını açmasını, işiyle gücüyle meşgul olmasını emrediyorum. Amerika misyonerleri ve Ermeni mütehayyızını ile mülâkatımız neticesinde bu hakikatı kendilerine ifham eyledim. Namus-u millimize itimad edenler hakkında bizim maksat ve gayemiz hilâfında hareket edenleri şiddetle tecziye edecek ve icabederse idam eyleyeceğim. Şehrin selâmetini ihlâl eyleyenler din ve mezhep farkı gözetilmeyerek, her kim olursa olsun nazar-ı itibara alınmayarak bu hükümden hariç kalmayacaktır. Şehir dâhilinde toplanan kuva-yı millîye muayyen mevkilerine gidecek, köylüler köyüne avdet edeceklerdir. Burada kalmakta inat edenler yakalanıp şiddetle tecziye edileceği gibi, dükkânlarını açmayanlar hakkında da takibat yapılacaktır.

Kılıç Ali

Bu çalışmaların ardından, 9 Nisan 1920 günü de Kılıç Ali, Maraş'tan Antep'e davet ettiği Badoylu Abraham, Bedros Vartabed ve Sahak Kahanne isimli üç din adamı⁵² ile bazı önde gelen Ermenileri yine Antepli Ermenilerle görüşmek üzere görevlendirmişti. Fransızların karargâh olarak kullandıkları Amerikan Koleji'nde yapılan bu görüşmeden de bir sonuç alınamamış hatta heyetin sözleri bazı Antep Ermenilerinin tepkilerine neden olmuştu⁵³. Buna rağmen Kılıç Ali tarafından gönderilen heyet uzlaşısı için ısrar etmiş, bunun üzerine Amerikan Hastahanesi Başhekimisi Dr. Shepard'ın da bulunduğu görüşmede tarafların bir bildiri yayımlayarak Ermenilerle Müslümanlar arasında ateşkes yapılmasını ve iki tarafın belirleyeceği heyetlerin ahali arasında uzlaşısı sağlamak için çalışmalarını kararlaştırmışlardı. Fakat bu karara da uyulmayacak ve çatışmalar devam edecekti⁵⁴. Bazı Ermeni gazeteleri Türklerin, Ermenilerin tarafsız kalmaları için uğraşmalarını "komedi" olarak nitelendirmiş, Kılıç Ali tarafından gönderilen heyetin de çalışmalarından herhangi bir sonuç alamayışını sevinçle duyurmuşlardı⁵⁵.

Antep'in Kuşatılmasına Karşı Faaliyetleri ve Bölgeden Ayrılışı

Ermenilerin tarafsız kalmaları sağlanamadığı gibi Fransızların Antep'i kuşatmak için faaliyetleri de artarak devam ediyordu. Kuva-yı Milliye'nin Fransızlara karşı koyuşu da her geçen gün biraz daha zorlaşıyordu. Kılıç Ali Nisan ayı ortalarında Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne çektiği üst üste telgraflarla sürekli Antep için destek istemişti. Özellikle Urfa Kuva-yı Milliyesinin kendilerine destek olması için Mustafa Kemal Paşa da Urfa'daki yetkilileri

⁵¹ Ünler, *a.g.e.*, s. 184, Belge No: 10.

⁵² Hüseyin Bayaz, (1994), *Antep Savunması Günlüğü*, (Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı), Cem Yayınevi, İstanbul, s. 84.

⁵³ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 117.

⁵⁴ Ramazan Erhan Güllü, *a.g.e.*, s. 367-369.

⁵⁵ Hüseyin Bayaz, *a.g.e.*, s. 85.

uyarmıştı⁵⁶. Şehir içinde çatışmaların başlamasının hemen ardından hem Beşinci Fırka Komutanlığı'na hem de On Üçüncü Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e asker ve silah desteği için müracaat eden Kılıç Ali, hiçbir yerden destek göremediğini hatta telgraflarına cevap dahi verilmediğini belirtiyordu. Cevdet Bey, Kılıç Ali'nin telgraflarına cevap vermek yerine Antep Askerlik Şubesi Başkanı'na bir telgraf çekerek, "Kılıç Ali adında birisinden aldığım telgraflara cevap verme imkânım yoktur. Kendisine bildiriniz, Heyet-i Temsiliye ile temas etsin" demişti⁵⁷.

Fransızların, Antep'ten çıkmadıkları gibi sürekli takviye birlikler getirdiklerini ifade eden Kılıç Ali ise, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgrafında, 15 Nisan 1920 günü Nizip üzerinden yeni bir Fransız kuvvetinin Antep'e geldiğini haber aldıklarını ve beraberindeki bir birlikle Nizip yolu üzerinde yeni Fransız birliğini şimdilik durdurmayı başardıklarını ifade ediyordu fakat çatışma hâlen devam etmekteydi. Ayrıca Kilis'ten de yeni bir Fransız birliğinin Antep'e gelmek üzere olduğuna dair haber alınmıştı. Kılıç Ali Bey, mevcut şartlar içinde kendilerine destek vermediği gerekçesiyle On Üçüncü Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'i sert ifadelerle eleştiriyordu. Antep, Maraş mntikasına dâhil olmadığı için Maraş bölgesinden Antep'e yardım gönderilemeyeceği daha önce zaten kendisine bildirilmişti. Cevdet Bey ise yardım şöyle dursun kendisine yollanan rapor ve talep yazılarına "cevap vermek tenezzülünde (dahi) bulunmuyor"du. "Halk hiçbir taraftan yardım göremediği için maneviyatı bozulmuş, çok zor şartlar altında ve pek çok mahrumiyetler içinde bulunmaktaydı." Bu yüzden Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan Antep'e en fazla desteği kim yapacaksa oraya bir an önce emir verilmesini istiyordu⁵⁸.

Kılıç Ali'nin telgrafı üzerine Mustafa Kemal Paşa hem Maraş'taki birliklere hem de Sivas'taki Üçüncü Kolordu Komutanlığı'na çektiği telgraflarla Antep'teki Kuva-yı Milliye güçlerine bir an önce yeterli desteğin sağlanması gerektiğini bildirmişti. Ayrıca Kılıç Ali Bey'i de bilgilendirerek, çalışmalarının "şayan-ı takdir ve şükran" olduğunu belirtmiş, yardım ulaşana kadar müsbet bir netice elde edebilmek için mücadeleye devam etmesini istemişti⁵⁹.

Fakat Kılıç Ali ve Antep'teki Kuva-yı Milliye birliklerine yardım gönderilmesi yine mümkün olamamıştı. Kılıç Ali'nin sonraki gün Mustafa Kemal Paşa'ya hitâben çektiği ve Paşa'ya bir an önce ulaştırılması için "bir dakika te'hîri mûcib-i mes'ûliyyetdir" ibaresiyle buldukları güç durumu vurguladığı telgrafında ifade ettiğine göre, Fransızlar Antep'i şiddetle bombardımana tutmaktaydı. Antep'teki ahali, özellikle eşrafın büyük çoğunluğu da maneviyatları bozulmuş ve birlik duygusundan uzaklaşmış oldukları için dağılmışlar ve şehri terk etmeye başlamışlardı. "Bir avuç mücahitte düşmana büyük bir zayıat verdirdiğini" söyleyen Kılıç Ali, Nizip üzerinden gelen Fransız birliğine engel olunamadığını ve şehre girerek merkezdeki Fransızlarla birleştiklerini, aynı şekilde Kilis üzerinden gelen diğer birliğin de kendileri Nizip yolu üzerinde mücadeleye devam ettikleri ve geldikleri yol üzerinde bulunan civar köylerdeki ahali de kaçmış oldukları için rahatlıkla Antep'e ulaştığını ifade ediyordu. Şehirdeki Fransız kuvvetlerinin artmasıyla ahali ve eşrafın şehri terk etmesi de hızlanmıştı. Kendileri bunları tekrar şehre dönmeye zorlamaya çabalarken, Fransızlar karargâh olarak

⁵⁶ Heyet-i Temsiliye Riyâseti ve On Üçüncü Kolordu arasındaki 14 Nisan 1920 tarihli yazışmalar; *H.T.V.D.*, (Aralık 1955), Yıl: 4, Sayı: 14, Ankara, Vesika No.: 358-359.

⁵⁷ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 104. Bürhan Cahit, Kılıç Ali'nin Cevdet Bey ile yaşadığı çatışmayı şu şekilde aktarır: "...Kılıç Ali Bey birkaç defalar en yakın kolordu merkezi olan On Üçüncü Kolordu'ya yazdı. Top istedi. Fakat o zaman henüz nereden emir alacağını bilmeyen ve zaten Bağdat'lı olduğu için bu millî mücadeleye bigâne kalan Cevdet Bey ismindeki kumandan bu ricalara cevap bile vermedi.", Bürhan Cahit, a.g.e., s. 74.

⁵⁸ Kılıç Ali Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya 15/16 Nisan 1920 tarihli telgraf.; *A.T.B.D.*, (Ocak 1997), Yıl: 46, Sayı: 43, Ankara, s. 114-116, Belge No.: 2891.

⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Maraş'ta Arslan Bey'e, Sivas'ta Üçüncü Kolordu Komutanlığı'na ve Antep Heyet-i Merkeziyesi'ne 16 Nisan 1920 tarihli telgrafları; *A.T.B.D.*, (Ocak 1997), Yıl: 46, Sayı: 43, Ankara, s. 117-119, Belge No.: 2892.

kullandıkları Amerikan Koleji ve civardaki diğer yüksek tepelerden şehri bombalamaya devam etmekteydiler. İçerideki Kuva-yı Milliye birlikleri mümkün olduğunca saldırılara mukavemet göstermeye çalışsalar da her türlü yardımdan mahrum olarak “vesaitsiz” ve “mühimmatsız” olarak yürütülen bu mücadelenin sonuçta Kuva-yı Milliye’ye bir muvaffakiyet ilâve etmekten ziyade hezîmet ve başarısızlık getireceği açıktı. “Muavenet ve vesait için nereye müracaat ettimse hep aksi cevaplar aldım” diyen Kılıç Ali’ye göre Maraş’a olduğu gibi Antep’e de yardım edilmezse Maraş’taki gelişmelerin aksine bu defa başarısızlık kaçınılmazdı. Bu yüzden Kuva-yı Milliye’nin Maraş ve çevresindeki başarısını lekelemektense istifa etmesinin daha “mertçe” bir tavır olacağı görüşündeydi. Bunlara dayanarak ya şehre gereken yardımın bir an evvel gönderilmesini ya da baştan beri çekilen bunca eziyet ve zorluğa bir de hezîmet eklememek için istifasının kabulünü istirham ediyordu⁶⁰.

Fakat istifası kabul edilmediği gibi Mustafa Kemal Paşa, hem kendisinin direnişe devam etmesini isteyecek hem de çevreden Antep’e destek gönderilmesini sağlamak için uğraşmaya devam edecekti. Kılıç Ali’nin, istifasını talep ettiği telgrafından sonraki gün çektiği son telgrafta ifade ettiklerine göre, Kuva-yı Milliye birlikleri direnişi sürdürmekle birlikte, Nizip tarafından gelen Fransız birlikleri şehrin kuzeydoğusunu tamamen ele geçirerek onlar da bombardımana başlamışlardı. Fransızların şehirdeki tahkimatlarına karşılık Kuva-yı Milliye de kendi kontrolündeki yerlerde tahkimatını artırmaya çalışmaktaydı. Şehir içindeki cephe direnmeye devam ediyordu ve Ermeniler Fransız topçularına kendi yerlerini belli ederek bombardımandan zarar görmemek için buldukları semtlere bayrak çekmekteydiler. Kılıç Ali’nin ifadesiyle “Fransızlar şehri bilâ-rahm (acımadan) bombardıman ediyorlar”dı. Sadece Antep halkıyla hareket edilmesi mümkün olamayacağı için de destek talebini yineliyordu⁶¹. Bununla beraber istenen desteğin sağlanması yine mümkün olmayacak ve Fransızlar Antep’teki birliklerini yeterince takviye edip şehri büyük oranda kuşatmayı başaracaklardı⁶².

Diğer yandan Kılıç Ali Bey ile Onüçüncü Kolordu Komutanı Cevdet Bey arasındaki tartışma ve karşılıklı suçlamalar da şiddetlenmişti. Daha önce Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgrafla Cevdet Bey’i eleştiren Kılıç Ali, ertesi gün doğrudan Cevdet Bey’e hitâben de ağır ifadeler içeren bir telgraf çekmişti⁶³. Antep’e yeterli desteği göndermediği için Fransızların

⁶⁰ Kılıç Ali Bey’den Mustafa Kemal Paşa’ya 17 Nisan 1920 tarihli telgraf; *A.T.B.D.*, (Ocak 1997), Yıl: 46, Sayı: 43, Ankara, s. 120-122, Belge No.: 2893.

⁶¹ Kılıç Ali Bey’den Mustafa Kemal Paşa’ya 18 Nisan 1920 tarihli telgraf; *A.T.B.D.*, (Ocak 1997), Yıl: 46, Sayı: 43, Ankara, s. 123-125, Belge No.: 2894.

⁶² Abadi, *a.g.e.*, s. 48-49.; Ayhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 96-98.; Saadettin Yağmur Gömeç, *a.g.e.*, s. 71.

⁶³ Kılıç Ali’nin hatıralarında naklettiğine göre Cevdet Bey’e çektiği telgraf şöyleydi:

13. Kolordu Kumandanı Cevdet Beyefendi’ye

(Önemli ve çok aceledir.)

Anlaşmalara aykırı olarak topraklarımızı işgal edip, milletimizi ve vatanımızı zulüm ateşleri içinde yakan düşmanı defetmeyi ve Türk diyarının kurtuluşunu kendisine ülkü edinen Kuva-yı Milliye mensupları top mermilerine göğüs gererek mücadelesine devam etmesine rağmen, düşman Nizip-Kilis yollarından aynı günde Antep’e yeni kuvvetler sokmuş, şehri içeriden ve dışarıdan topa tutmuştur. Yanan evler, namusa tecavüzler ve mahvolmuş insanların dilinden size kin ve esef kelimeleri fırlamaktadır.

Bir Türk kolordusunun kumandanı olmak haysiyetiyle Türk şehirlerinin böyle düşman topları altında inlemesinden elbet birazcık üzüntü duyarsınız zannederim. Birçok kez istenen yardımdan eğer birazını olsun göndermiş olsaydınız, bugün Antep, Anadolu’nun bu mamur şehri ateşler içinde kalmaz, Türk’ün alını kirlenmezdi. Siz savaşa girmeye bile cesaret edemediniz. Kolordunun taburlarını, silah ve araçlarını zannederim kullanacak bir yer bulamayacaksınız. Zira bugün Antep’i işgal eden düşman, yakında Anadolu’nun içlerine sarkacaktır. Yüz binlerce insan sizin ihmal, başıbozukluk, korkaklık ve ilgisizliğinizle inlemektedir.

İslam’ın şehirlere yarar ve Türk milleti mahvolurken bir Türk Kolordusu’nun, bir İslam kumandanının boş bir endişe ve gereksiz kuruntularla yardım yapmaktan çekinmesi, kaçamak hareketlerle vatani düşman ayakları altında çiğnetiyor. Millet tarihini bunu pek acı kelimelerle kaydedecektir. Ben milli ve dini görevimi fiilen yaptığımı gibi, peşpeşe başvurularıyla da vicdan huzuru içinde bulunmaktayım, efendim.

17 Nisan 1920
Kılıç Ali

bölgede kuvvetlerini artırmalarının ve şehrin bombalanmasının yegâne sorumlusu olarak Cevdet Bey'i gördüğünü söyleyen Kılıç Ali, daha da ileri giderek Cevdet Bey'in ifadesiyle kendisini "ihmal, teseyyüp, hıyânet ve hamiyetsizlikle itham etmişti." Kılıç Ali'nin telgrafi üzerine Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne gönderdiği bir raporla durum hakkında bilgi veren Cevdet Bey de Kılıç Ali hakkında aynı şekilde ağır sözler kullanmıştı. Kılıç Ali'nin bağlı olduğu merciin kendileri değil Üçüncü Kolordu olduğunu, buna rağmen kendilerinden bir cebel bataryası ile birlikte başka bazı taleplerde bulunduğunu, kendilerinin ise özellikle Urfa'daki karışık durum ve yetersiz imkânları dolayısıyla bu talebi yerine getiremediklerini ifade eden Cevdet Bey raporunu şu cümlelerle bitirmişti.:

... ahvali iyice takdir edemeyen Kılıç Ali Bey'in sıkıştığı zaman uluorta zebandrazlık (dil uzatma, atıp tutma) etmesi şayan-ı teessüfdür. Mercii olan Üçüncü Kolordu'ca ihtârât-ı lâzimedede bulunulmasını ricâ ederim. Aksi halde Kılıç Ali Bey'in hiçbir telgrafını muntıkam dâhilindeki merâkizde kabul etmem. Terbiyesini takınsın, vazifesini ve mercii bilsin. Vaziyetimize göre muntıkamızın bile ziyânı mucib hareket icrâsına imkân yoktur.⁶⁴

Cevdet Bey'in raporu sonrası Mustafa Kemal Paşa, Kılıç Ali'ye Antep'e biraz daha silah desteği yapılmasının gerekli yerlere iletildiğini bildirirken, şehrin tamamen kuşatılmasına engel olabilmek için çalışılmasını ve Üçüncü Kolordu'ya da vaziyet hakkında sık sık bilgi verilmesini istemişti. Dolayısıyla Paşa, Kılıç Ali'nin On Üçüncü Kolordu Komutanı Cevdet Bey ile değil de Üçüncü Kolordu Komutanı Selahaddin Bey ile temasta olması gerektiğini belirtmişti⁶⁵. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa bir gün sonra yazdığı başka bir şifrede, Kılıç Ali'nin ithamlarının Cevdet Bey'i üzdüğünü, hâlbuki On Üçüncü Kolordu'nun Antep'e yardımda bulunabilmek için elinden geleni yaptığını ifade etmiş ve Cevdet Bey'in teessürüne neden olan bu durumun telafi edilmesi gerektiğini belirtmişti⁶⁶.

Kılıç Ali Bey'in çeşitli birimlerle bu şekilde çatışmaları, şehirdeki Fransız kuşatması ve kuşatmaya karşı şehir içindeki Kuva-yı Milliye'nin mücadelesi devam ederken, TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimlerde Kılıç Ali Bey, 4 Mayıs 1920 günü "Ayıntab mebusu" olarak seçilmiş ancak Antep'teki görevi dolayısıyla genel kurul tarafından 8 Mayıs 1920 itibarıyla süresiz izinli sayılması kararlaştırılmıştı⁶⁷. Fakat bu karardan birkaç gün sonra, yine Mayıs ayı içinde, Yozgat bölgesinde çıkan isyana Çapanoğulları'nın da katılmasıyla yayılan isyanı bastırmakla görevlendirildiği için Kılıç Ali Bey, müfrezesiyle birlikte Antep'ten ayrılarak Yozgat'a gitmişti⁶⁸.

Dolayısıyla Mayıs ayı ortalarından itibaren Kılıç Ali Bey, Antep müdafaasına toplam 39 gün bizzat iştirak etmişti. Şehirden aniden ayrılışı Kuva-yı Milliye ile ahali tarafından başlangıçta olumsuz bir durum olarak algılanmıştı. Bu yüzden milletvekili seçilişi de şehirden ayrılmasına neden olacağı için endişeyle karşılanmıştı. Kılıç Ali'nin ayrılışıyla bölgede

(Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s. 106-107.)

⁶⁴ On Üçüncü Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'den Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne 19/20 Nisan 1920 tarihli rapor; H.T.V.D., (Aralık 1955), Yıl: 4, Sayı: 14, Ankara, Vesika No.: 362.

⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa'dan Kılıç Ali Bey'e 21 Nisan 1920 tarihli şifre; H.T.V.D., (Aralık 1955), Yıl: 4, Sayı: 14, Ankara, Vesika No.: 364.

⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa'dan Kılıç Ali Bey'e 22 Nisan 1920 tarihli şifre; H.T.V.D., (Aralık 1955), Yıl: 4, Sayı: 14, Ankara, Vesika No.: 365.

⁶⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi* ..., s. 424.

⁶⁸ Ayhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 102-103.; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi* ..., s. 424.; Lohânizâde Mustafa Nurettin, *a.g.e.*, s. 79.; Ünler, *a.g.e.*, s. 58-59. ...Mustafa Kemal Paşa'dan Sivas'ta iken aldığım emir üzerine bidayette Maraş'a, sonra da Antep'e gelmiş, Maraş ve Antep'de teşkilât yapmış, bu teşkilât sayesinde Maraş'ı Fransızlardan geri almış ve Antep'te döğüşmeye başlamışım. Antep'in Ulumuasara civarında yaptığımız bir muharebe esnasında idi ki bir akşam Mustafa Kemal tarafından makine başına çağırılarak cepheden tasarruf edeceğim kuvvetle derhal hareket etmem, Yozgat'a gitmem bildirildi. Zile'de çıkan isyan Yenihan'a sirayet etmiş ve Yozgat havalisinde başgösteren isyan da Çapanoğullarının katılmasıyla genişlemiştir. Kılıç Ali, (1955), *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, Ankara, s. 26.

mücadele eden millî kuvvetler arasında sağlanan birlikteliğin dağılacağı hatta Ankara Hükümeti'nin Antep'teki mücadeleye yeterince ehemmiyet vermediği düşünülmüştü. Zira Kılıç Ali'nin vereceği her emir ve direktif bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiş sayılmakta, onun ayrılışıyla yerine gelecek kişilerin benzer bir otoriteyi sağlayamamalarından endişe edilmekteydi⁶⁹. Bu yüzden Antep Heyet-i Merkeziyesi, Kılıç Ali şehirden ayrılmadan önce Mustafa Kemal Paşa'ya ve Büyük Millet Meclisi'ne çektiği telgraflarla, Kılıç Ali'nin Antep'teki vazifesinden ayrılmayarak bölgede kalmasını istemişlerdi. Fakat Yozgat'taki olayın ciddiyeti dolayısıyla Kılıç Ali Bey kısa süre içinde Antep'ten ayrılarak yeni vazife bölgesine gitmişti⁷⁰.

Kılıç Ali Bey'in Antep'ten ayrılışı Kuva-yı Milliye ve ahali tarafından başlangıçta olumsuz bir durum olarak algılansa da yerine gelen kumandanlar ve mücadelenin sürdürülmesi sayesinde sonradan bu algı ortadan kalkmıştı. Kılıç Ali Antep'ten ayrılırken "Maraş-Antep Bölgesi Genel Kuva-yı Milliye Komutanlığı Vekâleti" görevini Nizamiye Tabur Komutanı Binbaşı Reşit Bey'e vermişti⁷¹. Daha sonra Kilisli Arslan Bey, Arslan Bey'in ardından da Alay Kumandanı Hamdi Bey, Kuva-yı Milliye Kumandanlığı görevine getirilecekti⁷². Kılıç Ali Bey'in ayrılışından birkaç gün önce, o döneme kadar Suriye ve Hatay'daki mücadelelerde yer alan Ali Şefik Özdemir (Özdemir Bey) de Antep'e gelmişti. 8 Ağustos 1920 tarihinden itibaren de Özdemir Bey, Antep'teki millî kuvvetlerin komutanlığını resmen üzerine alacaktı⁷³.

Sonuç

Kılıç Ali Bey Antep'ten ayrılmakla birlikte bundan sonraki hayatında sürekli Antep'le birlikte anılacaktı. İlk mecliste başlayan "Ayıntab" mebusluğu sonraki seçimlerde de devam edecek ve Atatürk'ün vefatına kadar beş dönem "Gaziantep"⁷⁴ milletvekili olarak görev yapacaktı. Ayrıca hayatının Antep'ten ayrıldıktan sonraki döneminde "Gaziantep kahramanı" olarak anılacaktı. Fakat Kılıç Ali hakkında kullanılan bu "Gaziantep kahramanı" ünvanı, o dönemde Antep'te faaliyette bulunan bazı Kuva-yı Milliyecilerle birlikte, özellikle mütareke sonrası kurdukları "Ayıntab Cemiyet-i İslamiyesi" aracılığıyla Kuva-yı Milliye'nin oluşumunda ciddi katkıları bulunan İttihatçılar tarafından sürekli eleştirilecekti. Milli Mücadele sonrası oluşan karşıt siyasi ortamın da tetiklediği bu eleştirilerle İttihatçılar, direniş için mütarekenin hemen ardından oluşturdukları çeşitli teşkilâtlar ve yaptıkları çalışmalarla Milli Mücadele'ye verdikleri katkının, Sivas Kongresi sonrası bölgedeki tüm direniş güçlerinin doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanması suretiyle yok sayıldığını ifade etmek istiyorlardı. İttihatçılar dışındakilerin eleştirisi ise yine verilen mücadelenin tek bir isme bağlanmasına karşı

⁶⁹ Sahir Üzel bu konuyu şu şekilde açıklar. ...*Mustafa Kemal Paşa tarafından (Kuva-yı Milliye Komutanı) olarak gönderilip şimdi vazifesinin başında bulunan Kılıç Ali'nin bu mühim işi bırakarak, teşrii vazifesine iştirak edışı, halk arasında teessüs etmiş olan vahdet ve tesanüdün bozulması korkusunu doğurmuş, Ankara'nın Antep – Fransız mücadelesine ehemmiyet atfetmemesi gibi bazı yanlış tahmin ve telâkkilere yol açmıştı. Kılıç Ali, Antep'te ve Antep'liilerin Fransızların mücadelesi esnasında Ankara'nın bir mümessili olarak görülüyor ve bu sıfatla tanılıyordu. Vereceği her türlü emir ve direktif, Mustafa Kemal Paşa tarafından verilmiş gibi muta ve mukaddes sayılıyordu. Böyle geniş selâhiyet ve kudrete sahip olan Kılıç Ali'nin vazifesini şehir halkı arasında kabul ve idare edecek kimseler yoktur. Bundan dolayıdır ki, Kılıç Ali'nin gitmemesi çareleri düşünüldü...*, Sahir Üzel, *a.g.e.*, s. 53.

⁷⁰ Sahir Üzel, *a.g.e.*, s. 53-57.

⁷¹ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 115.

⁷² Ayhan Öztürk, *a.g.e.*, s. 103.; Lohânizâde Mustafa Nurettin, *a.g.e.*, s. 79.; Saadettin Yağmur Gömeç, *a.g.e.*, s. 79.

⁷³ Zekai Güner, (2007), "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, Zonguldak, s. 58.

⁷⁴ "Ayıntab" livâsının ismi 6 Şubat 1921 tarihinde "Gaziyıntab" olarak değiştirilmişti. *Kavanin Mecmuası*, (1925), Cilt: I, Maliye Vekâleti Yayını, Ankara, s. 99. 1928 yılında ise şehrin ismi "Gaziyıntab"dan "Gaziantep"e dönüştürülmüştü. Hüseyin Özdeğer, (1996), "Gaziantep", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 468.

tepkiydi. Kılıç Ali'ye olan bağlılığın aslında onun şahsına değil Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılık olarak algılanması gerektiği ifade edilmek isteniyordu. Kılıç Ali'ye yönelik eleştirilere karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'deki liderliğine yönelik bir olumsuzluk yoktu. Genel olarak Kılıç Ali'nin bölgenin "kurtarıcısı" olarak anılmasına tepki gösteriyorlar ve bu tarz bir yaklaşıma karşı çıkıyorlardı. Örneğin Hulusi Yetkin 1962 tarihli bir makalesinde bu durumu açıkça şu şekilde eleştirir:

...Antep'te halkın, sonuna kadar dayanma kararıyla şehir içi savaşına başlayacağı sırada, Mustafa Kemal Paşa, Kılıç Ali isimli bir temsilcisini Antep'lilere göndermişti. Demek ki Antep Türkleri yalnız değillerdi. Demek ki Antep Türklerinin volkan haline gelen millî heyecanlarından Anadolu içlerindeki Türklerin de haberleri vardı.

Kılıç Ali Bey, Antep'te büyük hürmet gördü. Çünkü o, Türk birliğinin yeni ve gerçek sembolü Mustafa Kemal Paşa'nın elçisi idi. Kılıç Ali Bey göklere çıkarıldı. Gerçekte ise Kılıç Ali Bey yirmi, yirmibeş kişilik bir zeybek kafilesiyle Antep bölgesine gelmişti. Savaş idaresinden anlayan bir kumandan da değildi. Sadece Mustafa Kemal Paşa'nın elçisi olması, büyük itibar görmesine yetmişti.

Kılıç Ali Bey birkaç gün şehir içinde, iki üç hafta da şehir civarındaki köylerde kaldıktan sonra Ankara'ya döndü.

Savaştan sonra bazı kimseler tarafından Kılıç Ali Bey {Antep Kurtarıcısı} olarak gösterilmek istendi. Bu gibi gerçeğe uymayan sıfatlar, halk arasında alayla karşılandı. Söyleyenler küçük düştüler. Bu sözlere sade dalkavuklar itibar gösterdiler, zaman ise, bu balonu da söndürdü...⁷⁵

Dönemin meşhur İttihatçılarından olan ve İzmit bölgesi ile başladığı çalışmalarına Antep'te de devam ederek Milli Mücadele'de aktif olarak yer alan Dr. Fahri Can da, 1963 yılında Antep Milli Mücadelesi'ni anlattığı bir yazıda, doğrudan Kılıç Ali'nin adını vermeden ona verilen ünvanı, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız düşünceleri imâ eder bir tarzda şöyle eleştiriyordu: "... Son söz olarak şu ciheti arz ederim ki (Gaziantep kahramanı) sadece ve sadece Antep'in öz çocukları Memikler, Ökkeşler, İncolardır. Pek aziz silah arkadaşlarımların hayatta olanlarına en derin hürmetlerimi, aziz şehitlerle ebediyete göçenlere en engin tazimlerimi, huzurlarında eğilerek arz ederim."⁷⁶

Vefatına kadar kaleme aldığı birçok yazıda Antep'le birlikte genel olarak tüm ülkedeki Milli Mücadele hareketini ve oluşturulan teşkilâtları anlatmış olmasına rağmen, özellikle Antep'le ilgili olarak Kılıç Ali'den hiç bahsetmemesi de Fahri Can'ın ve ona bağlı olarak genel anlamda İttihatçıların Kılıç Ali'ye karşı tavırlarının bir yansıması olarak görülebilir.

Bunlarla birlikte, dönemin tanıklarından bazılarının bu eleştirileri Kılıç Ali'ye karşı genel bir tavır olarak değerlendirilemez. Maraş ve Antep savunmasında yer alan kişilerin hatıralarının büyük çoğunluğunda Kılıç Ali hakkında olumsuz bir ifadeye rastlanmaz. Aksine mücadeleye katkısı ve özellikle ahalinin onun varlığından duyduğu güvenden bahsedilir. Antep'ten ayrılışı da – özellikle ilk günlerde - hem Kuva-yı Milliyecilerde hem de ahalide üzüntüye ve mücadelenin geleceği açısından endişeye sebep olmuştur. Bununla birlikte mücadeleyi tek başına organize edip yürüttüğü şeklindeki ifadeler de, Hulusi Yetkin ve Fahri Can'ın yazdıklarından da anlaşılacağı üzere abartılı ve kendisinden önceki hazırlıkları hiçe sayan bir bakış olarak değerlendirilmiştir.

Kılıç Ali'nin Mustafa Kemal Paşa tarafından bölgeye gönderiliş nedeninin, Sivas Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde, kongre öncesinde bölgede kurulmaya başlanan ve birbirleriyle çok yakın teması bulunmayan çeşitli cemiyet ve örgütlerin birleştirilerek tek merkezden hareket etmelerini sağlamak olduğu açıktır. Kılıç Ali'nin Maraş ve Antep'e gelişiyle hedeflenen bu birlikteliğe ulaşılmış, bölgede Fransızlara karşı yürütülen mücadelenin, herhangi

⁷⁵ Hulusi Yetkin, (1962), "Gaziantep Müdafaasının Bilinmeyen Tarafları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: II, Sayı: 19, İstanbul, s. 181-182.

⁷⁶ Fahri Can, (1963), "Gaziantep Müdafaasından Bir Sahife ...", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: IV, Sayı: 52, İstanbul, s. 399.

bir ayrılık ya da çift başlılığa sebebiyet vermeden, doğrudan Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olarak sürdürülmesi sağlanmıştır.

Kaynakça

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (A.T.B.D.), (Ocak 1997), Yıl: 46, Sayı: 43, Ankara.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi (H.T.V.D.), (Eylül 1955), Yıl: 4, Sayı: 13, E. U. Basımevi, Ankara.

_____, (Aralık 1955), Yıl: 4, Sayı: 14, E. U. Basımevi, Ankara.

_____, (Eylül 1956), Yıl: 5, Sayı: 17, E. U. Basımevi, Ankara.

Kavanin Mecmuası, (1925), Cilt: I, Maliye Vekâleti Yayını, Ankara.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (2002), Cilt: II (1918-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (2004), Cilt: III (1920-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Eserler

Abadi, (1999), *Türk Verdün'ü Gaziantep: Antep'in Dört Muhassarası*, (Günümüz Türkçesine Aktaran: Şakir Sabri Yener), Gaziyurt Matbaası, Gaziantep.

Akbıyık, Y., (1999), *Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (2005), (Derleyen: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Bayaz, H., (1994), *Antep Savunması Günlüğü*, (Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı), Cem Yayınevi, İstanbul.

Bıyıklıoğlu, T., (1962), *Türk İstiklal Harbi, I. Cilt, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Budak, M., (2003), *İdealden Gerçeğe, Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul.

Cahit, B., (1932), *Gazinin 4 Süvarisi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.

Çoker, F., (1995), *Türk Parlamento Tarihi – Millî Mücadele Dönemi ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, III. Cilt – I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.

Gazi Mustafa Kemal, (1927), *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti Yayını, Ankara.

Gömeç, S. Y., (2014), *Türk'ün Kahramanlık Destanı: Antep*, Berikan Yayınevi, Ankara.

Güllü, R. E., (2010), *Antep Ermenileri: Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayat*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Kılıç Ali, (1955), *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, Ankara.

Lohânizâde Mustafa Nurettin, (1989), *Gazi Antep Savunması*, (Günümüz Türkçesi'ne Aktaran, Mehmet Ali Akidil), Kastaş A. Ş. Yayınları, İstanbul.

Özalp, Y., (1976), *Mustafa Kemâl ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi*, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.

_____, (2005), *Ermeni İntikâm Alayı Maraş'ta*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayını, Kahramanmaraş.

Öztürk, A., (1994), *Millî Mücadele'de Gaziantep*, Geçit Yayınları, Kayseri.

Saral, A. H., (1986), *Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara.

Ursavaş, A. S., (1988), *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, (Günümüz Türkçesi'ne Çeviren: Mehmet Ali Akidil), Kastaş A. Ş. Yayınları, İstanbul.

Ünler, A. N., (1969), *Türk'ün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, Kardeşler Matbaası, İstanbul.

Üzel, S., (1952), *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Doğu Ltd. O. Matbaası, Ankara.

Yetkin, H., (1968), *Gaziantep Tarihi ve Davaları*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep.

Makaleler

Can, F., (1963), "Gaziantep Müdafaasından Bir Sahife ...", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: IV, Sayı: 52, İstanbul, s. 398-399.

Güner, Z., (2007), "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, Zonguldak, s. 49-65.

Özdeğer, H., (1996), "Gaziantep", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 466-469.

Şahingöz, M., (Temmuz 1995), "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 32, Ankara, s. 417-432.

Şıvgın, H., (Mart 1988), "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, Ankara, s. 481-494.

Yetkin, H., (1962), "Gaziantep Müdafaasının Bilinmeyen Tarafları", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: II, Sayı: 19, İstanbul, s. 181-182.

Modern Osmanlı Diplomasisine Geçiş Sürecinde Kıbrıs (1876-1908) Cyprus in the Process of Transition to Modern Ottoman Diplomacy (1876-1908)

Tuğrul ÖZCAN*

Özet

Kıbrıs, XIX. yüzyılda başta Rusya, İngiltere, Fransa ve ABD olmak üzere birçok yabancı devlet tarafından takip edilen bir coğrafyaydı. Bu coğrafya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla Rusya-İngiltere arasındaki rekabetin odak noktası oldu. Bu dönemde Rusya, Doğu Anadolu; İngiltere de Kıbrıs adası üzerinde söz sahibi olmasına rağmen bunlar, Ermeni meselesini uluslararası kamuoyunun gündemine getirerek Osmanlı Devleti'ni uzun süre meşgul ettiler. Her türlü tedbire başvurmasına rağmen meydana gelen toplumsal ve siyasi olayların önünü alamayan Osmanlı Devleti, diplomatik açıdan çoğu zaman Batılı devletlerin baskısına ve tehdidine maruz kaldı. Bu ortamda başta Ermeniler olmak üzere çoğu Hristiyan ahalî, Batılı devletlerden aldıkları cesaretle Osmanlı topraklarının muhtelif yerlerinde terör faaliyetlerinde bulundular. Bu makalede, bahsedilen gelişmeler doğrultusunda 1876-1908 yılları arasında Kıbrıs'la ilgili meydana gelen diplomatik gelişmeler ele alınmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Ayastefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması, Osmanlı Diplomasisi.

Abstract

Cyprus in the 19th century was attractive for many states such as Russia, United Kingdom, France, the United States of America. San Stefano and Berlin treaties signed after Ottoman-Russian War (1877-1878) treated Cyprus as well, since its geographical position made it attractive both to Russia and the United Kingdom. During this period, despite almost all precautions, Ottoman Empire was not enable to prevent social political events, which were mainly a result of different diplomatic treatments and pressure from west countries. In these circumstances, some Christian groups, like Armenians encouraged by some European states displayed destructive activities in various parts of the Ottoman Empire. In this article, we will discuss the diplomatic developments and their outcomes related to Cyprus during the period Abdulhamid II.

Key Words: Cyprus, The Treaty of San Stefano, Treaty of Berlin Ottoman's Diplomacy.

Giriş

XVII. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerarasında kendiliğinden oluşan bir sistem uluslararası politikaların uzun süre belirleyicisi oldu. Bu devletleri oluşturan toplulukların birçoğu aynı tarihî ve kültürel gelenekleri paylaşmakta, bu durum da onların arasında psikolojik ve sosyolojik bir bağ meydana getirmekteydi. Buna rağmen bu devletlerin her biri, takip ettiği diplomasiyle askerî ve siyasi başarılarını taçlandırmanın peşindeydi. Bu tür ilişkilerde başarının temel unsuru olarak diplomatlar ön plana çıkmaktaydı (Tuncer, 2005: 57). Diplomatların görevlerinde karşılaştıkları belirsizlikler ya da başarısızlıklar, devletlerin savaşa başvurma yollarını daima açık tutmaktaydı. Böyle bir olasılık, uzlaşmaz gibi gözükken tarafları çoğu zaman mantıklı davranmaya sevk etmekteydi. Böylelikle karşılaşılan sorunlar; askerî güçle değil, masa başında yapılan görüşmelerde tarafların performanslarına bağlı olarak çözüme kavuşturulmaktaydı (Feller, 1975, s. 820).

Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan Paris Barış Antlaşması ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları, devletlerarası sorunların çözümünde diplomasinin ne kadar önemli bir araç olduğunu açıkça ortaya koydular. Bu dönemde masa başında başarı kazananlar, diplomatları tarafından en iyi temsil edilen İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya gibi devletlerdi. Osmanlı diplomatları, oldu-bittiye getirilerek bu antlaşmalara imza atmak zorunda kaldılar (Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 1984, s. 8; Uçarol, 1978, s. 231). Babiâli, bu imzalarla birlikte birçok açıdan güçlük çekeceği zorlu bir sürecin içine girmiştir. Bu süreç kısmi değişikliklerle birlikte günümüze kadar ulaşmıştır. İşte bu

* Yrd.Doç.Dr., Ordu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, tugrulozcan55@hotmail.com.

makaleyle Kıbrıs örneğinden yola çıkarak bugün ile geçmiş arasındaki siyasi, sosyal, ekonomik ve idari perspektifle Osmanlı diplomasisi ve bu diplomasinin sonuçları ele alınmak istenmiştir.

XIX. yüzyılda diplomasi, Osmanlı Devleti için her zamankinden daha önemli hale geldi. Bu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin *en uzun* ve yorucu yüzyılıydı. Çünkü mevcut askerî güç, devletin topraklarını savunmada ve çıkarlarını korumada Avrupalı devletleriyle mukayese edildiğinde çok zayıf kalıyordu (Ortaylı, 2016). Örneğin XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir politika izleyen İngiltere, bölünmesine karşı olmakla birlikte, Osmanlı topraklarında bazı topluluklara özerklik verilmesi düşüncesini destekliyordu (Graves, 1999, s. 8; Karal, 1994, s. 116-119, 229-230). Rum isyanı sırasında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin aleyhinde politik tutum ortaya koymasını söz konusu devletin başbakanı Stratford Canning şu şekilde değerlendiriyordu (Binark, 2005, s. 24):

İngiltere'nin niyeti Rusya'yla uzlaşmak değil. Bağımsızlık kazanacağı açık bir şekilde belli olan Yunanistan'ın Rusya'ya borçlu olması yerine Akdeniz'de kendilerine dost bir devlet olarak İngiltere'ye yakınlaşması İngiltere açısından daha doğru ve gerçekçidir.

S. Canning: “*Babiâli, tebaası olan bir kısım Ortodoks'un Rusya ile temasına müsaade etmemeli. Ortodoks tebaanın Rus çarlığının himayesine girme yönünde gelen isteklerine Babiâli, müsaade etmemeli.*” şeklinde tavsiyeleriyle Osmanlı Devleti'ni baskı altına almaya çalışıyordu (Karal, 1994, s. 229). İngiliz bürokrati olan Chatham'ın da “*Osmanlı Devleti'nin varlığını korumasının İngiltere için son derece önemli olduğuna inanmayan bir kimseye ben asla itibar etmem.*” şeklindeki sözlerinden İngilizlerin doğu politikasında ne kadar değişken olduğunu ortaya koyuyordu. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı değişken bir politika izlemesinin sebebini J. Russel ise şöyle özetliyordu: “*Biz Rusya'yı Tuna Irmağı kıyılarında durdurmayı başaramazsak gelecekte İndus Irmağı kıyılarında durdurmak zorunda kalacağız.*” İngiltere'nin Osmanlı politikasını belirleyen temel sebep -Russel'in de ifade ettiği gibi- Rusya'nın bölgedeki varlığı ve faaliyetleriydi (Yücel ve Sevim, 1992, s. 272-273).

Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasıye Geçiş

Üst üste karşılaştığı askerî ve siyasi başarısızlıklar sebebiyle Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda oldukça zor bir dönem geçirdi. Bu yüzyılda alınan başarısızlıklar, devlet meselelerinin antlaşma, taahhüt ve öngörülen ıslahat programları gibi vasıtalarla uzamasına yol açtı ve yalnızca askerî güce dayanarak devletin varlığının ve çıkarlarının korunacağını ortaya çıkardı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin diplomaside uzlaşmacı bir tutum takınmasına yol açtı. Diplomatik uzlaşmacılık, bir kısım idareciye göre devletin ayakta kalması için ön koşul, bir kısmına göre de Avrupa'nın desteğinin sağlanması açısından Babiâli için vazgeçilmez bir gereklilikti (Davidson, 2000, s. 849).

Osmanlı Devleti açısından diplomatik uzlaşmayı belirleyecek kaidenin ne olacağı da aslında çözüme kavuşturulması gereken bir meseleydi. 1807'de Reis Efendi özetle “*Hükümetin yapısı ve içtihadı, İslamiyet'in öngördüğü şer'i kaidelerine bağlıdır. 1806-1812 yıllarında Ruslarla bir savaş yapıldı. Rusya'nın riyakârlığına, Babiâli tarafından Müslümanlık kaidelerinden ortaya çıkan bir güçle karşı çıkıldı. Bundan sonra da artık böyle tavır içerisinde olan devletlere karşı aynı şekilde karşı konulmalıdır.*” şeklinde yaptığı bir değerlendirmeye 1812-1839 yılları arasında diplomatik uzlaşma konusunda Babiâli'nin genel yaklaşımını ortaya koydu (BOA, HAT, 6971, 16/Z/1221). Bu dönemde İslami kaidelere dayalı yaklaşımlar konusunda karşılaşılan ısrarlı tutumlar, Tanzimat Fermanı'ndan sonra azalmaya başladı. Kırım Savaşı'nda Avrupalı devletlerle varılan işbirliği ve dönemin hassasiyeti Osmanlı diplomasisini geleneksellikten büyük oranda uzaklaştırmaya başladı. Hatta Kırım Savaşı sırasında Paris elçiliğinde bulunan Mehmet Cemil Paşa, çoklu diplomatik görüşmelerde Osmanlı padişahının *Osmanlı'nın / Türklerin devlet başkanı* olarak takdim edilmesi konusunda Fransız Hariciye Nazırıyla bir görüşme yaptı. Bu gelişme, Osmanlı diplomasisinde modernizmin başlangıcının

işaretiydi. Zaten 1836'dan itibaren Avrupa tarzı bir nezaret sisteminin tesisi de bu durumun bir ürünüydü (Davidson, 2000, s. 850-852, 854; Kuran, 1968).

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı diplomasisinin dayandığı temel esas, zorunlu olmadıkça uluslararası toplantılara katılmaktan kaçınmaktı. Ancak bazı devlet adamlarına göre; uluslararası toplantılarda Babiâli diplomatları vasıtasıyla temsil edilmese dahi Avrupa'nın büyük devletleri Osmanlı Devleti aleyhine bazı kararlar alabilmekteydiler. Bu yüzden onlar, Osmanlı Devleti'nin bahsedilen türdeki toplantılara temsilcileri vasıtasıyla katılması gerektiğini düşünmekteydiler (BOA, HR.SYS, 10336/55, 12/Ra/1286; Davidson, 2000, s. 858). 1853-1856 yılları arasında meydana gelen Kırım Savaşı ve bu savaşı izleyen dönemde Avrupa devletleri arasına katılmak için büyük çaba harcayan Osmanlı Devleti, 13 Temmuz 1841'de Londra Konferansı'nın imzalandığı günlerde gösterdiği diplomatik başarılar sayesinde Avrupa devlet sisteminin aktif bir katılımcısı olmayı başardı. Nitekim Paris Kongresi'ne davet edilen Osmanlı Devleti, yapılan görüşmelerin sonunda 30 Mart 1856'da akdedilen barış antlaşmasıyla bir Avrupa devleti sayıldı ve böylelikle Avrupa devletler hukukuna dâhil oldu (Mahmud Celâleddin Paşa, 1326, s. 18; Davidson, 2000, s. 853). Paris Barış Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın güvencesi altına alındı. Kont Orloff'un bu konudaki hassasiyeti üzerine İngiltere hükümeti tarafından görevlendirilen komiserler, antlaşma maddelerinin dışında herhangi bir işlem tahsis edilip edilmediğini kontrol ve emlak-ı mahsusanın ne durumda olduğunu tespit etmek için bizzat Rus ordusunun boşalttığı Baserabya'ya gittiler ve böylece Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde haksız bir çıkar elde etmesini önlemek istediler (BOA. İ.HR, 6703, 27/N/1272).

Paris Barış Antlaşması'nın Osmanlı Devleti açısından diplomatik bir başarı olup olmadığı hususunda birbirinden farklı değerlendirmeler mevcuttur. Fransız diplomat Antoine Agénor Gramont'a göre; Osmanlı Devleti'yle Girit konusunda yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle Yunanistan'ın Paris Antlaşması'nın yapıldığı toplantıya davet edilmemesi, Osmanlı Devleti açısından büyük bir diplomatik kazançtır. Oysa Osmanlı diplomatlarına göre; Avrupa dairesi içerisinde eşit haklara sahip olmalarına rağmen kendilerine adil davranılmamış, Osmanlı topraklarında yabancılara özel haklar tanıyan kapitülasyonlar devam ettirilmek istenmiştir (Davidson, 2000, s. 813-186). Bu yüzden Osmanlı Devleti, Paris Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Londra Büyükelçisi Kostaki Musurus Paşa aracılığıyla İngiliz kamuoyunu yönlendirmeye çalıştı (Şafak, 2006: s. 46). Kostaki Musurus Paşa, Londra'da *mitingler* yapmak ve "*Devlet-i Âliyye lehinde vükelâya adres nâmı ile ma'rûf kâğıdlar göndermek*" suretiyle kendisine verilen talimatın gereğini yerine getirmeye çalıştı. Onun Londra'da yürüteceği faaliyetler için özel bir bütçe dahi oluşturuldu (BOA, HR.SYS, 903/26, 04/Za/1269).

1858'de Avrupa gazetelerindeki manşetlerden dolayı Babiâli, tüm Osmanlı dış temsilciliklerinde düzenli haber bültenlerine haber akışı sağlayacak ve gündemdeki soruları akıllıca yanıtlayacak basın yayın büroları açtırdı. Osmanlı diplomatları bu dönemde, Babiâli lehine uygun makaleler basılması için Avrupa gazete yöneticilerine nasıl ulaşılacağını ve basının faydalarını öğrendiler. Örneğin Londra'da görev yapan Osmanlı büyükelçileri, Reuters gibi güçlü yayın kuruluşlarına güncel haberler ulaştırmak için yoğun bir çaba içerisine girdiler. Hariciye Nazırlığı yaptığı dönemde Fuad Paşa'nın yurtdışındaki Osmanlı temsilciliklerine gönderdiği bir talimatında "*Babiâli'nin ilk ve en önemli amacı, devletin kendisini koruması olmalı.*" şeklinde geçen ifadesi Babiâli tarafından belirlenen diplomatik çerçeve konusunda hassasiyetini açıkça ortaya koymaktaydı (Davidson, 2000, s. 850, 858-859).

XIX. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı diplomasisinin geldiği nokta şuydu: "*Kendimizi korumak ve kollamak, dışlanmaktan daha elzemdır.*" (Ali Fuad, 1928: 118). Dönemin bürokrat ve diplomatlarına göre, bu diplomatik çerçevenin gerçekleşmesi büyük ölçüde Osmanlı

Devleti'nin din ve ırk ayrımı yapmaksızın tüm tebaasını kanun önünde eşit görmesiyle sağlanabilirdi (BOA, HAT, 6971, 16/Z/1221). Bu durumu, lehine çevirmek isteyen İngiltere, özellikle Rusya'ya karşı bir avantaj sağlamak için Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda cereyan eden askerî, siyasi ve sosyal her türlü gelişmeyi yakından takip etmeye başladı. Nitekim Babiâli, diplomatik metotlar açısından kısa sürede kendisini çağdaş Avrupa standartlarına uydurmak zorunda olduğunu fark etti. XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin kullandığı en etkili diplomatik metot ise Avrupalı büyük devletlerin desteklerini almaktı (Karal, 2007, s. 130-131; Davidson, 2000, s. 857).

II. Abdülhamid, ciddi oranda toprak ve nüfus kaybına yol açan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve onu takip eden dönemde devleti, iyi yönetmek için büyük bir çaba sarf etti. Onun döneminde yoğun nüfuslu olmasa da Osmanlı Devleti üç kıtaya ulaşan geniş topraklara sahipti. Ancak bu kadar geniş bir coğrafyada Osmanlı Devleti'nin gerçek manada siyasi, sosyal ve ekonomik açılardan dikkate değer bir gelişme göstermesi büyük oranda Batılı devletlerin desteğine bağlıydı. Çünkü savaştan yeni çıkan Osmanlı Devleti'nin hazinesi oldukça zayıf ve ordusu da dış tehditlere karşı koyabilecek durumda değildi. Yaşanan iç karışıklıklar, Batılı devletlere diplomatik yollarla Osmanlı Devleti'ne müdahale etme fırsatı vermekteydi (*Feroz ve Yasamee*, 1999, s. 223-224). Bu yüzden Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid döneminde diplomatik açıdan birçok Batılı devletle temasa girmek zorunda kaldı. Bu dönemde bizzat II. Abdülhamid tarafından Rus tehlikesine karşı yardım almak amacıyla Avrupa devletlerinin idarecilerine çok özel ve etkileyici mektuplar yazıldı (BOA, HR.SYS, 50069/12, 16/Z/1221; Davidson, 2000, s. 859; *Feroz vd.*, 1999, s. 224).

II. Abdülhamid döneminde Avrupa'daki Osmanlı diplomatları, görev süreleri boyunca diplomatik usulleri, protokol formalitelerini ve bazı diğer pratik uygulamaları öğrenmeye çalıştılar; yabancı dillerini -özellikle Fransızca'yı- geliştirdiler. Böylece Batı dillerini bilen ve konuşan elçiler vasıtasıyla *Avrupa topluluğuna* çok daha kolay kabul edileceği düşüncesiyle hareket eden Osmanlı Devleti artık batının üstünlüğünü tanıdı ve orada uygulanmakta olan diplomasi yöntemini de aynen benimsedi (Tuncer, 2005, s. 57).

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Hariciye Nazırları ve büyükelçiler; batılı diplomatların ve bürokratların beyan ettikleri haberleri birer nüshalarını temin ederek arşivlediler. Bunlar bazen Batılı devlet adamlarının resmî diplomatik notlarının yanında gayri resmi önerilerini dahi arşivlerine aldılar ve 1885'ten itibaren haberleşmede kullandıkları telgraf sayesinde yazışmaları hızlandırdılar. Bu gelişmelerin sayesinde haberlerin dosyalanması, gideceği yerler için özel veya genel olarak numaralandırma yapılması, haber özetlerinin yazılması telgraf sisteminden sonra Hariciye Nezareti'nde yaygınlaştı. Hariciye Nezareti'nde bünyesinde evraklar kartonlara yerleştirilerek batılı modern manada fakat biraz da özgün belge yönetimine başlandı (Davidson, 2000, s. 860-861).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Müzakereler Döneminde Kıbrıs

Rusya, 19 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açma kararını bir beyanname ile Avrupa devletlerine bildirdi. Bu beyanname Babiâli'nin Avrupa devletlerinin verdiği nasihatlere uymadığı, Hristiyanlar konusunda taahhüt ettiği şeyleri yerine getirmediği; artan karışıklıklar sebebiyle Rusya'nın Balkanlardaki menfaatlerinin zedelendiği gibi konulara yer verildi. 23 Nisan 1877'de de Rusya, İstanbul'da bulunan elçisi vasıtasıyla Babiâli'ye Osmanlı Devleti'yle siyasi ve diplomatik ilişkilerini kestiğini bir notayla ilan etti (Mahmud Celaleddin Paşa, I, 1327, s. 54).

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmasıyla Avrupa'nın büyük devletleri tarafsızlıklarını ilan ettiler. Sadece İngiltere, Rusya'nın ileri sürdüğü savaş sebeplerini haklı görmediğini açıkladı ve bu devletin tek başına Balkanlardaki Hristiyanların durumunu ıslah etmek için silaha sarılmasını Paris Antlaşması'na aykırı buldu. Buna rağmen İngiltere,

Rusya'dan İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair aldığı teminat sebebiyle de tarafsızlığını sürdürme kararı aldı (Karal, VIII, 2007, s. 57). Ancak Plevne'nin düşmesinden sonra Rus ordusunun İstanbul'a girme ihtimali üzerine İngiltere tarafsızlığını bozdu. Osmanlı Devleti ile birlikte Rusya'ya karşı savaşımaya cesaret edemeyen İngiltere, Avusturya'nın desteğini aldı. İngiltere, Babiâli'ye İngiliz vatandaşlarının güvenliğini sağlamak amacıyla İstanbul'a bir filo göndermek istediğini bildirdi. Babiâli, bu isteği Rusları kızdıracacağı ve İstanbul'a girmek için kısırtacağı düşüncesiyle reddetti. Buna rağmen İngiliz filosu, 14 Şubat 1878'de Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara Denizi'ne giriş yaptı (Türkgeldi, 1987, s. 24-25). Hatta İngiliz filo komutanı Babiâli'den, 12.000 askerini Yeşilköy'e konuşlandırmak için izin istedi (*Osman Nuri Ergin, I, 1327, s. 352-354*).

Savaş boyunca büyük bir savunma yapan ve kısmen de başarılı olan Osmanlı Devleti Plevne'nin düşmesiyle ümidini kaybetti. Bu yüzden II. Abdülhamid'in emriyle “*devletin itibar ve hukukunun muhafazası ve yabancıların devlet işlerine ve bilhassa Hıristiyan tebaaya müdahalesine izin verilmemesi*” esasına dayanan bir barışın yapılması için Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlere aracılık yapmaları için başvuruldu. Nitekim barış esaslarının görüşüldüğü Kızanlık'ta taraflar arasındaki müzakereler başladı (Karal, VIII, 2007, s. 57-58, 64). Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasıyla ortaya çıkan durum özetle şöyleydi (Mahmud Celâleddin Paşa, III, 1327, s. 91-105; Türkgeldi, 1987, s. 45-54):

- Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın toprakları genişledi ve bunların her biri, birer bağımsız devlet oldular.
- Rusya; Kars, Ardahan, Batum ve Baserabya'yı topraklarına kattı.
- Bosna-Hersek, Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde ıslahat yapılması kaydıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir statü kazandı.
- Bulgaristan, özerklik elde etti ve toprakları büyük ölçüde genişletildi.
- Ermeni sorunu uluslararası bir toplantıda ilk kez gündeme getirildi ve Osmanlı Devleti'ne Ermeniler lehinde ıslahat yapması kabul ettirildi.
- Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş tazminatı ödemesi kararı alındı.

Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde “Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tensikati vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder.” şeklinde geçen ifadeyle Anadolu'da, Rusya'nın desteğiyle bir Ermeni devletinin kurulması için gereken şartlar oluşturulmaya çalışıldı (Karal, VIII, 2007, s. 130-131).

Ayastefanos Antlaşması, İngiltere'yle Avusturya'yı oldukça rahatsız etti. Rusların, İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde söz sahibi olması; yeni kurulan Büyük Bulgar Prensiği vasıtasıyla da sıcak denizlere inme imkânının artması; Kars yönünden Basra Körfezi'ni, Hindistan'a giden yolu ve Suriye üzerinden Süveyş Kanalı'nı kontrol edebilecek bir avantaj elde etmesi hem İngiltere'yi hem de Avusturya'yı endişelendirdi. Özellikle Ege Denizi'ne açılan koridorun Rusların kontrolüne geçme ihtimali Avusturya'yı korkuttu. Tuna Nehri vasıtasıyla Karadeniz'e çıkmak ve Dalmaçya kıyıları üzerinden Selanik'e ulaşmak Almanya'nın birliğini sağlaması üzerine bütün yayılma hedeflerini Osmanlı topraklarına yönelten Avusturya açısından önemliydi. Ayrıca Rusya'nın Balkanlardaki Panislavist politikası da Avusturya'nın toplumsal dinamikleri açısından bir tehditti. Bu yüzden hem İngiltere hem de Avusturya, eğer Ayastefanos Antlaşması'nda bir tadilata gidilmezse Rusya'ya karşı savaş ilan edebileceklerini açıkladı. İngiltere ile Avusturya'nın yaptığı bu açıklama, Babiâli'yi sevindirdi. İngiltere ve Avusturya'nın ileride yapılacak olan konferansta Osmanlı Devleti'nin yanında olacağını düşünen Babiâli, bir süre sonra yanıldığını anladı. Çünkü Avusturya, Balkanlardaki

Rus nüfuzunu kırmak ve bir denge oluşturmak için Osmanlı Devleti'nden Bosna-Hersek'i talep etmekteydi (Karal, VIII, 2007, s. 57-73).

İngiliz Büyükelçisi Henry Layard, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'tan 23 Mayıs 1878 tarihli bir telgraf talimatı aldı. Bu talimat özetle şöyleydi (Kurat, 1968, s. 83-84):

Elinizden gelen tüm gayretle sunduğumuz şartların Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi için ısrar et. İngiliz hükümeti tarafından teklif edilen ittifak anlaşmasının padişahın ordusu ve kuvvetinin kaynağını teşkil eden Anadolu'yu güvenlik altına alacağını, eğer padişah İngiltere'nin iyi niyetinin devam ettiğini görmek istiyorsa kendisine yapılan teklifi tereddüt etmeden onaylaması gerektiğini bildir. Biz Rusya'yla askerlerini İstanbul civarından çekmesi ve özerk Bulgaristan prensliğinin Balkan dağlarının kuzeyinde kalması hususunda anlaşmaya varmak üzereyiz. Eğer padişah bizim şartlarımızı kabul etmek istemezse o zaman İngiltere girmiş olduğu müzakerelere devam etmeye lüzum görmeyecek ve bu durumda süreç, Osmanlı Devleti'nin aleyhine işleyecektir. Padişaha iki gün içinde yazılı bir taahhütname vermesini ve son derece ketum davranması gerektiğini bildir.

H. Layard, Lord Salisbury'in talimatı üzerine Yıldız Sarayı'na giderek Bahriye Nazırı ve Mabeyn Müşiri Said Paşa'ya İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle bir ittifak anlaşması yapmak istediğini bildirdi. H. Layard, yaptığı anlaşma teklifinin Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi durumunda İngiltere'nin Berlin Konferansı'nda görüşmelere temsilci göndermeyeceğini ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayacağını ve orada çoğunluğun aldığı karara aynen uyacağını belirtti (Hariciye Nezâreti, 1335, s. 4-5). H. Layard, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'yla yaptığı görüşmede de Ayastefanos Antlaşması'nın İngiltere tarafından yok sayılarak Türkiye'nin lehine bir anlaşma hazırlanacağını; Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum dışında başka bir yeri işgal etmeye kalkışması hâlinde İngiltere'nin bunu engelleyeceğini ifade ederek bunların karşılığında Osmanlı tabiiyetindeki Hristiyanlara yönelik bir ıslahat yapılmasını ve Kıbrıs adasının idaresinin de İngiltere'ye verilmesini teklif etti (Nabi ve Rumbeyoğlu, 1334, s. 6). Ona göre Osmanlı Devleti'nin İngiltere tarafından himaye edilmesi konusundaki taahhüdü iki amaca hizmet edecekti:

1) Rusya'nın askerî müdahaleler yoluyla yayılmasının önlenmesi (ki bu durumda Rusya, Osmanlı Devleti'nin arkasındaki gücü karşısına almak istemeyecek)

2) Küçük Asya'da Osmanlı hâkimiyetinde bulunan tebaaya Osmanlı Devleti'nin hızlı bir çöküşün kurbanı olmayacağı şeklinde bir mesaj verilmesi (Şahin, 2016, s. 169).

Said Paşa, 25 Mayıs 1878'te H. Layard'ı II. Abdülhamid'le görüştürdü. H. Layard görüşme sırasında II. Abdülhamid'e özetle şu hususları bildirdi (Hariciye Nezâreti, 1335: 5-6; Türk geldi, II, 1987, s. 94-95):

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin durumunu çok iyi bilmekte ve onun iyiliğini istemektedir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın tehditlerine karşı koyabilecek bir gücü yoktur. İngiltere ise müttefikini Rus tehdidinden korumayı istemektedir. Ancak İstanbul'a ve Osmanlı topraklarına en yakın İngiliz donanması Malta Adası'ndadır. Bu ise acil bir durumda Rusya'nın müttefiklerine yardım etmesini güçleştirmektedir. Malta Adası'nın uzaklığı nedeniyle Kıbrıs Adası acil durumlarda Osmanlı Devleti'ne yardım edebilmek için geçici süreyle İngiltere'ye donanma üssü olarak verilmelidir. Buna karşılık Rumeli'de Balkanlara kadar olan yerler, Osmanlı toprağı olarak mevcut şekliyle korunacak ve korunmaya çalışılacaktır.

II. Abdülhamid, ilk anda İngiltere'nin, İstanbul elçiliği nezdinde yaptığı bu teklifine sıcak bakmadı. Fakat o, İngiltere'nin Ayastefanos Antlaşması'nın mevcut şekliyle geçerliliğini onaylayacağı ihtimali üzerine sonradan bu teklifi değerlendirmek için gündemine aldı. H. Layard'ın beraberinde getirdiği taslak antlaşma metni özetle şöyleydi (Hariciye Nezâreti, 1335, s. 9):

Eğer Batum, Ardahan ve Kars veyahut bunlardan birisi, Rusya'nın işgalinde kalıp da ileride adı geçen devlet kesin barışla tayin olunan arazinin dışında kalan Osmanlı memleketlerinden bir bölgeyi istila etmeye kalkışacak olursa İngiltere, anılan bölgeyi silah kuvvetiyle korumak için Osmanlı Devleti'nin yanında bulunmayı taahhüt eder. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Anadolu'da bulunan gayrimüslimlerin iyi idare ve himayeleri hakkında iki devlet arasında sonradan kararlaştırılmak üzere gerekli ıslahatın

yapılmasını İngiltere'ye vaat eder ve adı geçen devletin kendi şahadetinin yerine getirilmesi sebeplerini sağlamaya muktedir etmek üzere Kıbrıs adasını kendi tarafından tasarruf ve idare olunmak üzere adı anılan devlete tahsis ve tayini onaylar.

II. Abdülhamid'in direktifiyle oluşturulan bir komisyon, H. Layard tarafından sunulan anlaşma taslağını incelemeye aldı (Mahmud Celâleddin Paşa, III, 1327, s. 137). H. Layard'ın aceleci tavrına kuşkuyla yaklaşan II. Abdülhamid, anlaşmaya varılması konusunda ani karar vermekten kaçındı ve bu yüzden ondan Sadrazam Sadık Paşa ile ayrıntılı bir görüşme yapmasını istedi. Sadık Paşa, H. Layard'la görüşükten sonra II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak doğu illerinde yapılması istenen ıslahatlar için: *"Biz zaten buraların bayındır hale getirilmesini istiyoruz."* diyerek Babiâli'nin bir toplantısında bu teklifin gündeme alınmasını sağladı (Türkgeldi, II, 1987, s. 95). Antlaşma metnine Saffet Paşa'nın önerisiyle İngilizlerin Kıbrıs'a Berlin Kongresi'nden sonra çıkmasına dair bir madde eklenmek istendiyse de H. Layard buna itiraz etti (Hariciye Nezareti, 1335, s. 6).

II. Abdülhamid, İngiltere ile yapılması düşünülen ittifak antlaşması konusunda tecrübeli bazı devlet adamlarının fikirlerini almak istedi. Bu sebeple eski sadrazamlardan Mehmed Rüştü Paşa'yı huzuruna çağırdı. Mehmed Rüştü Paşa, İngiltere'nin dayatması şeklinde Osmanlı Devleti'ne sunulan anlaşma teklifine karşı çıktı; Kıbrıs'ın geçici olarak da olsa İngiltere'ye verilmesinin ve Anadolu'da ıslahat yapılması maddelerinin kabul edilmesinin ülkenin parçalanmasına yol açacağını belirtti. Görüşmelerin uzaması ve antlaşma taslağının onaylanmaması sebebiyle H. Layard, kongrede İngiltere temsilcilerinin Osmanlı lehine çalışmayacağı tehdidinde bulundu (Mahmud Celâleddin Paşa, III, 1327, s. 137; Türkgeldi, II, 1987, s. 98). Bu baskıya rağmen II. Abdülhamid, anlaşma teklifinin Babiâli tarafından yeniden gündeme alınmasını istedi. Bunun üzerine toplanan kabine, Kıbrıs'ın İngiltere idaresinde ne kadar süre kalacağını belli olmaması ve Berlin Kongresi sırasında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan bir ittifak antlaşmasının duyulmasının Rusya'yı harekete geçirebileceği gerekçeleriyle çekimser kaldı. Bir kısım kabine üyesine göre Avusturya, bu antlaşmayı örnek göstererek Bosna-Hersek'i tamamen işgal edebilirdi. Bu yüzden toplantıda hazır bulunanlar, Rusya ne zaman Osmanlı Devleti'ne saldırırsa Kıbrıs'ın da o zaman İngiltere'ye verilmesi gerektiğine dair bir maddenin antlaşmaya eklenmesini istediler. Babiâli'nin bu teklifini sert bir üslupla reddeden H. Layard, kendisinin antlaşmaya madde eklemeye yetkisi olmadığını belirtti (Bozkurt, 2005, s. 56).

İngiltere, bir taraftan Osmanlı Devleti ile Kıbrıs üzerine görüşmelere devam ederken bir taraftan da Ayastefanos Antlaşması'yla kazandıklarını korumanın peşinde olan Rusya'yla 30 Mayıs 1878'de gizli bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre; Büyük Bulgaristan ikiye bölünecek, kuzeyde kalan bölüm bir prens tarafından, güney tarafında kalan bölge ise Osmanlı Devleti'ne tabi bir Hıristiyan vali tarafından yönetilecekti. Osmanlı Devleti'nde kalan Balkan ülkelerinde yapılması öngörülen ıslahatlar, büyük devletlerin de onayıyla gerçekleşecekti. İngiltere Rusya'nın Baserabya'yı almasını kınayacak ama herhangi bir fiili harekette bulunmayacaktı. İngiltere Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'da kalmasını kabul edecek fakat Rusya da Doğu Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne geri verecekti (Kurat, 1964, s. 26).

İngiltere ile Rusya arasında sağlanan uzlaşmadan habersiz olan Babiâli, H. Layard'ın tüm baskılarına rağmen işi daha da yavaşlattı ve antlaşma tasarısına ek maddeler konulması noktasında ısrarlarını sürdürdü. Nihayet meclis, antlaşmanın yapılması konusunda fikir birliğine vararak imzalanması için Sadrazam'a ve Hariciye Nazırı'na gönderdi (Türkgeldi, II, 1987, s. 101-102). Onların da onayı alındıktan sonra, II. Abdülhamid'in de müsaadesiyle Berlin Kongresi henüz tamamlanmadan 4 Haziran 1878'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Kıbrıs'la ilgili ittifak antlaşma imzalandı. Antlaşmada Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nazırı Saffet Paşa, İngiltere'yi de İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Layard temsil etti (Shaw, 1983, s. 238; Türkgeldi, II, 1987, s. 102).

Kıbrıs'a dair Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan ittifak antlaşmasının metninde özetle; ada idaresinin İngiltere'ye bırakılması, Ermenilerin yaşadıkları yerlerde ıslahat yapılması gibi hususlar yer alıyordu. Buna göre, İngiltere Kıbrıs adasını Osmanlı padişahının adına idare edecekti. Giderlerden arta kalan gelirler, yıllık olarak Osmanlı hazinesine aktarılacak; Osmanlı Devleti adanın adalet, din ve eğitim kurumlarının idaresini sürdürecekti. Buna karşılık İngiltere, Rusların Osmanlı topraklarına saldırması hâlinde Doğu Anadolu'yu savunmak için Osmanlı Devleti'ne gerekli her türlü askerî ve siyasi yardımda bulunacaktı (Türkgeldi, II, 1987, s. 338-339; Günay, 2007, s. 116-124; Ünal, 2011, s. 31). Böylece İngiltere, hem Süveyş Kanalı'nı ve hayati önem taşıyan Hindistan yolunu korumak açısından önemli bir üs olan adanın idaresini ele geçirmiş hem de Ermeni Meselesi'ne kendi çıkarları doğrultusunda uluslararası bir hüviyet kazandırmış oldu (Uçarol, 1978, s. 33; Quataert, 2005, s. 102).

Kıbrıs'a dair ittifak antlaşmasının resmen imzalanmasına rağmen 5 Haziran'da 1878'de Babiâli adına, sadrazamlığa yeni atanan Saffet Paşa, H. Layard aracılığıyla İngiltere hükümetinden bazı taleplerde bulundu. Kıbrıs'taki Müslüman ahalinin miras taksimi ve evlenme gibi işlemlerini yürütmek için adada şer'î mahkemelerin devam ettirilmesini; vakıf malları, cami, okul, tekke ve mezarlıkların idaresi için Evkaf Nezareti tarafından belirlenen bir memurun adada kalmasına izin verilmesini isteyen Saffet Paşa, Osmanlı Devleti'ne ait emlak ve arazinin tasarrufu konusunda İngiltere'nin Babiâli'ye müdahale edilmemesi ve Kıbrıs adasına İngiltere tarafından yapılacak masrafların daha sonra Osmanlı Devleti'nden istenmemesi gibi taleplerini de dile getirdi (Hariciye Nezareti, 1335, s. 13). 11 Haziran 1878'de H. Layard, Evkaf Nezareti tarafından belirlenen bir memurun adada kalmasına izin verilmesi ile ilgili talebin, idarî açıdan sorun olacağı gerekçesiyle reddedildiğini bildirdi (Kurat, 1964, s. 88).

Bismarck'ın Avrupa'nın tüm büyük devletleri ile Osmanlı Devleti'ni 13 Haziran 1878'de Berlin'de toplanacak olan kongreye davet etmesiyle müzakere süreci başlatılmış oldu (Karal, VIII, 2007, s. 57-58). Kongre, nihayet Bismarck'ın başkanlığında toplandı. İngiltere'yi Salisbury ve Beaconsfield; Avusturya'yı Andrassy, Rusya'yı Gorçakof ve Şuvalof, Osmanlı Devleti'ni ise Aleksander Karatodori Paşa, Mehmet Ali Paşa ve Büyükelçi Sadullah Bey temsil ettiler. Büyük devletlerden Fransa ve İtalya da kongreye katıldılar. Yunanistan ve Romanya'ya ise, yalnız kendilerini ilgilendiren konularda sadece isteklerini bildirmek üzere kongreye katılmak hakkı tanındı.

Berlin Kongresi'nin başlamasından bir gün sonra -14 Haziran 1878'de- İngiltere'nin Rusya'yla gizli bir antlaşma yaptığının ortaya çıkması, müzakere sürecinde beklentileri yüksek olan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye olan güvenini sarstı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum sebebiyle İngiltere, H. Layard'dan padişah onayının alınarak Kıbrıs'a hemen çıkılmasını istedi. Hatta İngiltere filosunu 27 Haziran 1878'de Magosa açıklarına gönderdi. Saffet Paşa, H. Layard'a İngilizlerin adaya çıkmasının ancak Babiâli'nin İngiltere hükümetine sunduğu şartların antlaşmaya eklenmesiyle mümkün olabileceğini bildirdi. 1 Temmuz 1878'de zamanla yarışan H. Layard, Babiâli'nin altı maddelik şartını Kıbrıs üzerine yapılan ittifak antlaşmasına ekledi (Kurat, 1964, s. 88-89). Söz konusu şartlar özetle şöyleydi:

Adada halen olduğu gibi şer'î mahkeme kurulacak ve bu mahkeme adanın Müslüman halkına ait işlerde yalnız şer'î işlere bakmaya devam edecektir. Camilere, İslam mezarlıklarına, okullarına ve adada bulunan diğer İslam dinî kurumlara ait taşınır ve taşınmaz malları, İngiltere hükümeti tarafından atanacak bir memurla birlikte idare etmek üzere Evkaf Nezareti tarafından adanın Müslüman halkı içinden bir memur atanacaktır. İngiltere Devleti, idare masrafları çıkarıldıktan sonra, gelir fazlasını her yıl Babiâli'ye ödeyecek ve bu gelir fazlası son 5 yıllık 22.936 kese olarak kabul edilen ortalama gelir üzerine hesap edilecektir. Söz konusu gelir fazlası, sonradan usulüne uygun tahkik edilecek ve bunun toplamından son beş yılda devlete ve padişaha ait taşınmaz malların satılmasından ve iltizama verilmesinden toplanan para hariç tutulacaktır. Babiâli, Kıbrıs'ta bulunan devlete ve padişaha ait

taşınmaz malları serbestçe satabilecek veya iltizama verebilecek. Bunlardan toplanan para, belirtilen ada gelirlerine dâhil sayılmayacaktır. İngiltere, bayındırlık işleri ve diğer amme hizmetleri için gerekli ekilmemiş toprağı uygun bedelle almak için memurlarına gereken yetkiyi verebilecektir. Rusya, Ermenistan'da işgal etmiş olduğu diğer yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde Kıbrıs adası İngiltere tarafından tahliye edilecek ve 4 Haziran 1878 tarihli sözleşmenin hükmü kalmayacaktır (Hariciye Nezareti, 1335: 13).

Osmanlı devlet adamları H. Layard'ın telaşından yararlanıp, Kıbrıs üzerindeki ekonomik ve siyasî çıkarlarını koruyarak Müslüman halkın hukukunu da garanti altına almaya çalıştı ve bunda da kısmen başarılı oldu. Özellikle “*Rusya işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum’u geri verdiği takdirde 4 Haziran 1878 Osmanlı-İngiliz İttifak Antlaşması hükümsüz olacak ve İngiltere Kıbrıs’ı hemen boşaltacak.*” maddesi Osmanlı Devleti’ni rahatlatmıştı. Çünkü bu maddeyle Osmanlı Devleti, İngiltere’yle yapmış olduğu antlaşmanın sürekli olmadığını resmî kayıtlara geçirmiş oldu (Bozkurt, 2005, s. 68).

İngiltere, 1 Temmuz 1878’de öngörülen hususları, Babıâli’ye kabul ettirmeyi başarmıştı. Ancak 4 Haziran 1878’de asıl şekline kavuşan Osmanlı-İngiltere arasındaki ittifak antlaşmasının metni padişah tarafından henüz onaylanmamıştı. II. Abdülhamid, antlaşmadaki Asya topraklarında yapılması vaat edilen ıslahatların Osmanlı Devleti’ni İngiltere’ye karşı sorumlu tutan bölümüne hükümler haklarına hâle getireceği gerekçesiyle karşı çıktı (Kurat, 1964: 98). Bu yüzden II. Abdülhamid ileride İngiltere’nin müdahalesini engellemek için antlaşmaya “*hukuk-ı şahâneme asla hâle gelmemek şartıyla*” ibaresinin eklenmesini istedi. II. Abdülhamid’in isteği bu ibarenin, 13 Temmuz 1878’de İngiltere’yle yapılan ittifak antlaşmasına eklenmesine karar verildi. Böylece Babıâli’nin İngiltere’yle yapılan 4 Haziran 1878 tarihli ittifak antlaşmasının onaylanmasını geciktirme isteği sonuçsuz kaldı. (Bozkurt, 2005, s. 72).

İngiltere’nin Berlin Kongresi’ndeki temsilcisi Dışişleri Bakanı Salisbury, şayet Osmanlı padişahı, Kıbrıs ile ilgili ittifak anlaşmasına onayını hemen vermezse kongrede Osmanlı Devleti lehine hiçbir şey yapmayacağını; hatta Yanya, Tırhâlâ ve Girit gibi yerlerin Yunanistan’a verileceğini söyleyerek onay verilene kadar İngiltere’nin kongrede hiçbir girişimde bulunmayacağını tekrar etti. Salisbury, Osmanlı Devleti’yle İngiltere arasında Kıbrıs’a dair yapılan müzakereleri Berlin Kongresi’nin nihayete ermesine kadar gizli tutacaklarını ve Kıbrıs’a asker çıkartmayacaklarını ifade etti. İngiltere’nin beklediği padişah onayının 5 Temmuz 1878’de H. Layard’a verilmemesi durumunda, İngiltere gerekirse Kıbrıs’ı silah zoruyla işgal edeceklerini Babıâli’ye bildirdi. Sonunda Osmanlı Devleti ile İngiltere, Kıbrıs’la ilgili olarak savaş noktasına geldiler. Bir yandan İstanbul’a yaklaşan Rus, diğer yandan da İngiltere’nin Kıbrıs için silah kullanma tehdidi karşısında Osmanlı Devleti çaresiz kaldı (Bozkurt, 2005, s. 72-73). II. Abdülhamid ile İngiliz Elçisi H. Layard arasında 14 Temmuz 1878’de bir görüşme yapıldı ve bundan bir gün sonra baş kısmına kendi el yazısıyla “*hukuk-ı şahâneme asla hâle gelmemek şartıyla muahedenameyi tasdik ederim.*” ibaresini yazdığı 4 Haziran 1878 tarihli Osmanlı-İngiliz ittifak antlaşmasını onayladı (Türkgeldi, II, 1987, s. 110-111; Hariciye Nezareti, 1335, s. 16).

13 Haziran 1878-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında yapılan Berlin Kongresi 14 Temmuz 1878’de Berlin Antlaşması ile nihayete erdi. Bu antlaşmanın ortaya koyduğu sonuçlar özetle şöyleydi (Türk Tarih Kurumu, V, 2008, s. 110-141):

- Toprak bakımından küçülen Bulgaristan, Osmanlı Devleti’ne bağlanarak özerk bölge statüsüne kavuşturuldu. Bulgaristan’a verilen Makedonya ve Balkan Dağları’ndan Ege Denizi’ne kadar olan yerler ile muhtar eyalet statüsü verilen Doğu Rumeli Osmanlı Devleti’ne bırakıldı. Be eyalet siyasî ve askerî bakımdan Osmanlı Devleti’ne bağlı kalacaktı.

- Bosna-Hersek özerk bir bölge haline getirildi ve geçici olarak Avusturya idaresine verildi. Fakat bura, Osmanlı Devleti’nin toprağı sayıldı.

- Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını kazandılar. Sırbistan ve Karadağ'ın toprakları da genişletilmiş oldu.
- Teselya, Yunanistan'a bağlandı (Serbestoğlu, 2014: s. 1078).
- Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakıldı.
- Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya tazminat ödemesi kararlaştırıldı.
- Osmanlı Devleti'ne Doğu vilayetlerinde Ermenilere yönelik ıslahat yapılması kabul ettirildi (Türkeldi, II, 1987: 67-69; Mahmud Celâleddin Paşa, III, 1327, s. 160-166).

İstanbul'da Fransız Elçisi Paul Gambon bir açıklamada “*Avrupa, ilk kez 1885'lere doğru Ermeni ihtilalini konuşmaya başlamıştır. Bu dönemde Ermeni ahalisi arasında şu iki basit düşünce ön plana çıkmıştır: Milliyetçilik ve özgürlük...*” demek suretiyle Ermeni Meselesi'ne duruma dikkat çekmiştir. Aynı şekilde Batılı bir diplomat olan Fridtjof Nansen ise “*Batılı devletler açısından Ermeni meselesi, Osmanlı Devleti'ni sıkıştırarak hükümetlerine çıkar sağlamak üzere etkili bir baskı aracı haline dönüştürülmüştür. Avrupalı diplomatların ve hükümetlerin, Ermeni meselesini ciddiye almadıkları üzüntü verici bir gerçektir.*” şeklinde sözleriyle konuyu farklı bir açıdan değerlendirmiştir (Ünal, 2011, s. 36).

İngiltere, gerek Ruslarla gerekse Osmanlı Devleti ile yaptığı gizli antlaşmalarla Rusya'ya karşı Anadolu ve Balkanlardaki çıkarlarını korudu ve böylece Berlin'de yapılacak antlaşmadan önce Rusları kuzeye uzaklaştırdı. Aynı zamanda da İngiltere, siyasi manevralar ve Rus tehdidiyle Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'a yerleşme hakkıyla beraber Doğu Anadolu'da söz sahibi oldu. Böylece İngiltere, hem Rusya'dan hem de Osmanlı Devleti'nden istediğini aldı. Bu durumdan en fazla zarar gören taraf Osmanlı Devleti oldu (Bozkurt, 2005: 62). Çünkü Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da önemli miktarda hem toprak ve hem de nüfus kaybına yol açtı. Ayrıca Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya gibi güçler, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına yönelik bir politika izlemeye başladılar (Ortaylı, 1981, s. 22).

Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri sırasında İngiltere'nin başbakanı olan ve bu iş için şahsen büyük uğraşlar veren Benjamin Disraeli, kaleme aldığı *Tancred* adlı kitabında: “*İngilizler, Kıbrıs'ı istiyorlar ve alacaklardır da.*” ibaresiyle bu işte ne kadar kararlı olduklarına dikkat çekti. Amiral Lord John Hay başta olmak üzere bazı İngiliz diplomatları ve subayları, Kıbrıs'ın ideal bir mevkiye bulunduğu, Magosa Limanı'nın deniz üssü için çok uygun bir yer olduğunu düşünüyorlardı (Sonyel, 1978, s. 739; Gazioğlu, 1960, s. 9-10).

1878-1908 Yılları Arasında Kıbrıs

İngiltere, Berlin Antlaşması'yla yalnızca Kıbrıs Adası'nı almakla kalmadı, aynı zamanda Ermeni meselesine ilişkin olarak da padişah nezdinde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme hakkını da kazandı. Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesiyle birlikte burada yaşayan Hristiyanlarla Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler için yeni bir dönem başladı. Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapılması hususunun Berlin Antlaşması'na sıkıştırılmasıyla İngiltere, bundan sonra söz konusu ıslahatların uygulanmasını kendine vazife edinerek Osmanlı Devleti'ni sürekli sıkıştırdı (BOA, Y.PRK.TKM, 33/34). İngiltere, Berlin Konferansı boyunca, tadilat yapılması öngörülen Ayastefanos Antlaşması'nı Doğu Anadolu'daki altı vilayetin sorumluluğunu üstlerine alacak bir şekilde düzenlemeye çalıştı. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla, daha önceden de gündeme getirilen hususlar bir ıslahat programı şeklinde yeniden tartışmaya açıldı (Ünal, 2011, s. 33).

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi “*Babiali, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkes ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı taahhüt eder. Babiali, bu hususta alınacak önlemleri büyük devletlere bildirecektir ve bu devletler de alınan önlemlerin uygulamasını*”

gözetleyeceklerdir.” şeklindeydi. Bu madde anlaşıldığı üzere Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde reform yapılmasını şart koşuyordu. *Bu durum*, Anadolu’da ortaya çıkan Ermeni ihtilalcilerine destek veren Kıbrıs’taki komitacıları cesaretlendiriyordu (Karpas, 2010, s. 141-142).

İngiltere, 22 Temmuz 1878’de adayı idare etmek üzere Sir Garnet Wolseley’i yüksek komiser olarak Kıbrıs’a gönderdi. Sir Garnet Wolseley’i adanın Rum ahali büyük bir sevinçle karşıladı. Sir Garnet Wolseley’in adaya geldiği sırada Larnaka’da düzenlenen törende Başpiskopos Kipriyanos tarafından yapılan konuşma, Kıbrıslı Rumların İngiliz idaresine bakış açılarını açıkça ortaya koydu. Başpiskopos Kipriyanos bir konuşmasında İyon Adaları’nın 1864’te İngilizler tarafından Yunanistan’a verildiğini örnek göstererek Kıbrıslı Rumların da şimdi böyle bir beklentisinin olduğunu söylemesi Kıbrıs Adası’ndaki gayrimüslimleri sevindirdi (Kurat, 1968: 81; Alasya, 1964, s. 68-69).

Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı için Hıristiyanların yapmakta oldukları gösteri ve mitinglerden rencide olan bir kısım Müslüman ahali, adanın Osmanlı Devleti’ne iadesi veya bu mümkün değilse Anadolu’ya gitmelerine müsaade edilmesi için müftülük nezdinde girişimlerde bulundu (BOA, Y.A.HUS, 327/115, 19/Za/1312). Buna rağmen Müslüman ahaliyi rencide eden hareketlerin önü bir türlü alınmadığı gibi Bahriye zabitanı kıyafetli bir şahıs; Midilli’ye giderek Kıbrıs’ta Müslümanların başta Rumlar olmak üzere tüm Hıristiyanları katledeceklerine dair söylentiler çıkartarak iki unsur arasındaki gerginliği daha da arttırdı (BOA, DH.TMIK.M, 27/50, 01/R/1314). Bu durumun farkında olan Babîâli, mürur tezkiresi olmayan kişilerin Kıbrıs’a giriş-çıkış yapmalarını engellemek üzere bir düzenleme yaptı. Bu düzenlemeye göre Osmanlı tebaasından olan ve talepte bulunan her Kıbrıslıya tezkire verilecek; tezkiresi olmayanların adaya giriş-çıkışlarına kesinlikle müsaade edilmeyecekti. Ayrıca bu hususlara uyulması konusunda elçilikler tembih edilecekti (Serbestoğlu, 2014, s. 363-364).

Kıbrıs’ın Yunanistan’a katılması konusunda Rumlar, çoğu zaman Ermenilerle işbirliği içerisine girdiler. 1880’li yıllarda Yunan konsoloslarının maiyetlerinde hizmetçi sıfatıyla bazı komitacı Ermeniler, Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerine giderek faaliyetlerde bulundular. Anadolu’da komitacılık faaliyetlerinin arttığı dönemde Mersin, Adana, Ayıntab, İskenderun ve Halep’te bulunan Yunan konsoloslarının maiyetlerinde özellikle Ermenilere yer vermeleri Babîâli’nin dikkatinden kaçmadı. Bu yüzden Babîâli, ülkenin içinde bulunduğu genel durum ve bölgenin hassasiyeti sebebiyle bahsedilen yerlerdeki konsolosların maiyetlerine Ermeni birini almalarını sakıncalı gördü ve bu konuda onları diplomatik yollarla ikaz etme gereği duydu (BOA, DH.TMIK, 42/33, 06/C/1315).

Fransa’nın İstanbul Büyükelçisi Paul Gambon bir demecinde: “*Avrupa, ilk kez 1885’lere doğru Ermeni ihtilalini konuşmaya başladı. Bu andan itibaren Ermeni ahali arasında şu iki düşünce ön plana çıktı: Milliyetçilik ve özgürlük...*” şeklinde ifadeler yer verdi. Aynı şekilde Avrupalı bir diplomat olan Fridtjof Nansen ise şu sözleriyle konuya farklı bir boyut kazandırdı (Ünal, 2011, s. 36): “*Ermeni meselesi, Batılı devletler tarafından Osmanlı Devleti’ni sıkıştırarak hükümetlerine çıkar sağlamak üzere etkili bir baskı aracı haline dönüştürüldü. Avrupalı diplomatların ve hükümetlerin, Ermeni meselesini ciddiye almadıkları üzüntü verici bir gerçektir.*” II. Abdülhamit döneminin Zaptiye Nazırlarından Nazım Paşa’nın ifadelerinden anlaşıldığı üzere, maksatlarının ne olduğu sorulan bir komite üyesinin: “*Bâb-ı âliye ve Müslüman mahallelerine hücum edip ihtilâl çıkarmak, bu suretle medeni Avrupa devletlerinin müdahalelerini sağlamak ve bu suretle Babîâli’nin tasaddi ve esaretinden kurtulmak.*” şeklinde verdiği cevap meselenin hangi boyuta ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir (Hüseyin Nazım Paşa, 2003, s. 19).

Kıbrıs adasında yayımlanan bir gazete haberine göre Berlin Antlaşması’nın ilgili hükümleri sayesinde arkalarına büyük bir destek alan Ermeniler, yapılması öngörülen ıslahat programı dâhilinde Avrupa’nın büyük devletlerinden ve Babîâli’den talepleri şunlardı:

• Bağımsız Ermenistan'ın kurulması ve buraya büyük devletlerin belirlediği Avrupalı bir valinin atanması ve Doğu Anadolu'daki mutasarrıf ve kaymakamların bu vali tarafından görevlendirilmesi,

• Doğu Anadolu'da Avrupalı askerî güçlerin bulundurulması,

• Doğu Anadolu'dan elde edilen gelir ve kaynakların dörtte üçünün bölge ihtiyaçlarına ayrılması ve kullanılması (BOA, Y.PRK.AZN, 24/35 2/C/1323; Demiryürek, 2006, s. 116).

Ermenilerin meskûn olduğu Anadolu vilayetlerinde yeni bir idare tarzının tesisini ve sair hususları içeren söz konusu ıslahat programı, bağımsız bir devlet kurma konusunda Ermenileri heveslendirdi ve aynı zamanda da Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme fırsatı vermesi bakımından Avrupa'nın büyük devletlerini de harekete geçirdi (Karal, 2007: 129-135; Sarımay, 2008: 76). İngiltere, yapılacak reformları yerinde incelemek üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerine askerî heyetler gönderdi ve bunların faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nde görevli konsolosları vasıtasıyla takip etti. Bu heyetlerin varlığını İngiltere'nin kendilerini himayesi altına aldığı şeklinde algılayan bir kısım Ermeni, bundan kendilerine vazife çıkararak bir tedhiş harekâtına başladı, kurduğu komitalar vasıtasıyla tebaası olduğu devlete karşı bağımsızlık mücadelesine girişti (Ünal, 2011, s. 35). Anadolu'da Ermeni olaylarının başladığı sıralarda Kıbrıs adasında Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin bir şubesinin bulunması komitacıların işini kolaylaştırdı (Karal, VIII, 2007, s. 36). Komitacıların önde gelen isimlerinden biri olan Baron Agasi, Kıbrıs'ta ihtilal konusunda halka açık birçok konferans verdi; bu konferanslarda ırkdaşlarıyla Ermenilerin Doğu Akdeniz sahillerine nasıl çıkabileceklerini tartıştı (Hüseyin Nazım Paşa, 2003, s. 206).

1896 ilkbaharında Lefkoşa ve Magosa'da zararlı faaliyetlerde bulunan bir kısım Ermeni komitacısı, Anadolu'daki ihtilale destek vermek üzere Lazkiye, Halep, Mersin ve İskenderun'dan temin ettiği yüzlerce Ermeni'yi oluşturdukları kamplarda silah ve mühimmat konularında eğitmek için büyük gayret içindeydiler. Kıbrıs'ta görevli hafiyelerin elde ettiği bilgiler sayesinde Tuzla yakınlarında bir yerde gruplar halinde yüzlerce Ermeni'nin silah talime alındığı ortaya çıktı. Burada eğitimini tamamlayanlar, diğer komitacılara katılmak üzere İskenderun, Mersin ve Silifke sahillerinden Anadolu'nun muhtelif yerlerine ve Halep tarafına gönderildiler (BOA, Y.PRK.UM, 34/71: 25/L/1313; 37/45 09/L/1314; AYTEKİN, 2000).

Polis memuru Lütfi Efendi'nin, 25 Mayıs 1896'da Babiâli'ye ulaşan mektubuna göre komitacılar tarafından gizlice Kıbrıs'a silah ve mühimmat sokulmakta, yasak olmasına rağmen Beyrut'tan Kıbrıs'a *Mizan*, *Hürriyet* ve *Meşveret* gibi bazı gazeteler getirilmekteydi. Babiâli tarafından görevlendirilerek Kıbrıs'a gönderilen hafiyelerin raporlarına göre; Kıbrıs adasında Tuzla, Lefkoşa, Değirmenlik köyü, Girne ve Limson'da 1.000'den fazla komitacı Ermeni mevcuttu. Bu sayı, bazı raporlarda 2.500-5.000 arasında değişmekteydi (BOA, DH. TMİK.M, 2/87, 25/L/1313; 6/27, 12/Z/1313; 11/52, 23/S/1314; Y.MTV, 143/18, 9/M/1314).

İngiltere, 1907'de Kıbrıs'ın iktisadî ve idari yapılanmasını incelemek üzere *Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı* Winston Churchill'i adaya gönderdi. Bunu bir fırsat bilen bir kısım Rum, bir bildiri yayınlarak Churchill aracılığıyla İngiltere'den adanın Yunanistan'a bağlanmasını talep etti. Bu bildiriye Churchill uluslararası diplomasiyi de dikkate alarak şu şekilde cevap vermiştir (Alasya, 1964, s. 73-74):

Adanın Yunanistan'ın bir parçası olduğu neye dayanır? Ada ile Yunanistan arasında ne tarihî ne de coğrafi bir bağ vardır. Adanın tarihî devirlerde Mısır, İran, Asur, Roma, Venedik, Ceneviz ve Osmanlı Devletleri'ne bağlı olduğunu görüyoruz. Hiçbir zaman Yunanistan'a bağlı olduğunu tarih kaydetmiyor. Kıbrıs en geniş bir hayal ile bile coğrafi bakımdan Yunanistan'ın bir parçasını teşkil edemez. Kıbrıs'ta şu anda yaşayan insanlar Yunanlı değildir. Yalnız Yunan dili bunların Yunan geleneklerine bağlı kalmalarını sağlamıştır.

Churchill'in sarf ettiği bu sözler, adadaki Müslümanları rahat bir nefes aldırdı ve onlarda Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmeyeceği düşüncesini kuvvetlendirdi (Alasya, 1964, s. 73-74).

1908 ilkbaharında Kudüs Ermeni Kilisesi'nde görevli iken uygunsuz hareketlerinden dolayı Yafa'ya sürgün edilen Ohannes oğlu Diyarbekirli Hugaz, burada komitacı Ermenilerle irtibata geçerek Kıbrıs'a kaçmayı başardı. Hugaz, Kıbrıs'ta Osmanlı Devleti'ne karşı propaganda faaliyetleriyle Anadolu'daki Ermeni ihtilaline katılım sağlamak için büyük gayret sarf etti ve adada verdiği vaazlarla Hristiyanlar arasında Müslümanlara karşı büyük bir nefret uyandırdı. Osmanlı güvenlik güçleri tarafından takibe alınan bu şahsın ele geçirilmesiyle Kıbrıs'taki bölücü ve kışkırtıcı faaliyetlerine son verildi (BOA, DH.TMIK.M, 265/42, 19/S/1326).

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs adası, Osmanlı toprakları üzerinde birbirinden farklı politikalar izleyen başta Rusya, İngiltere ve Fransa olmak üzere yabancı devletlerin özellikle ilgilendiği bir mevki oldu. Kıbrıs'la ilgili gelişmelerin kilit noktasını 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve bu savaşın akabinde imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları oluşturdu. Bu süreçte Rusya, Doğu Anadolu; İngiltere ise Kıbrıs üzerinde hak sahibi olmasına rağmen ortak noktaları *Ermeni Meselesi* gibi bir konuyu uluslararası kamuoyuna çıkartarak Osmanlı gündemini meşgul etmeleriydi. 1878'e kadar müttefik olarak bilinen İngiltere'nin özellikle Rus tehdidini kullanarak Osmanlı Devleti'nden bir miktar toprak koparması diğer devletlere örnek teşkil etti. Bu tarihten itibaren diğer devletlerin de aynı vasıta ile Osmanlı Devleti'ni parçalamasında etkin olmalarının yolu açıldı. Nitekim 1878'de Avusturya Bosna-Hersek'i, 1897'de Yunanistan Girit'i işgal etti.

XIX. yüzyılda Batılı devletlerin müdahalesini gündeme getiren bazı olayların baskısı altında, Osmanlı Devleti geleneksel diplomatik metotları terk ederek Batı menşeli bir sistem geliştirmek zorunda kaldı. Ermeni komitalarının yürüttüğü faaliyetlerin etkisiyle asayiş olaylarının arttığı dönemde hukuken Osmanlı Devleti, idarî olarak İngiltere yönetiminde bulunan Kıbrıs adası; stratejik ve coğrafi konumu nedeniyle Ermeni olaylarında da önemli bir rol oynadı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e bakan kıyılarının tam karşısında bulunması nedeniyle, kaçak yollarla yurt dışına gitme veya yurt dışından gelip gizlice Osmanlı topraklarına girme düşüncesinde olan Ermeniler için Kıbrıs önemli bir koridor oldu. Bu yönüyle Kıbrıs Adası, Batılı devletler -özellikle İngiltere- ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik bir hareketliliğin etkisinde kaldı.

Osmanlı Devleti'nin her türlü diplomatik yola başvurmasına rağmen Kıbrıs konusunda kontrolü kaybetmesi, siyasal ve ekonomik olarak Avrupalı Büyük devletlere bağılılığı ve idari anlamda yetersizliğinden kaynaklandı. Osmanlı toprakları üzerinde Batılı devletlerin oluşturduğu rekabet ortamı, Kıbrıs'ı Yunanistan'a katmak isteyen Rumlarla komitacılık faaliyetlerinde bulunan Ermeniler için de bir fırsat yarattı ve her iki unsurun tarihsel hayallerini yeniden harekete geçirdi. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin yer aldığı İttifak bloğunu bahane ederek adayı tek taraflı olarak ilhak etmesinde bu durum önemli derecede etkili oldu. Adadaki Müslüman ve Türk unsurlar, her türlü tehdit ve tehlikeye rağmen millî ve dinsel kimlikleriyle Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olarak var olma kararlılığını örgütlenerek ve kurumlaşarak gösterdiler. Çünkü uluslararası hukuka ve teamüllere göre ada, hâlihazırda Osmanlı toprağıydı. Diğer taraftan da Kıbrıs'taki Rum ve Ermeni unsurların tebaası oldukları devlete karşı Kıbrıs'ta yürüttükleri zararlı faaliyetler, Millî Mücadele'nin sonuna kadar aynı şekilde devam etti.

Kaynakça

- Alasya, H. Fikret. (1964). “İngiliz İdaresinde Tatbik Edilen Politika”. *Kıbrıs ve Türkler*. Ankara. 3/B2: 68-96.
- Ali Fuad. (1928). *Rical-i Muhimme-i Siyasiye*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat [DH.TMIK.M.]*: 2/87, 25/L/1313; 6/27, 12/Z/1313; 11/52, 23/S/1314; 27/50, 01/R/1314; 42/33, 06/C/1315; 265/42, 19/S/1326.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezâreti / Siyasi, [HR.SY.S.]*: 10336, 55, 12/Ra/1286; 50069/12, 16/Z/1221; 903, 26, 04/Za/1269.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun [HAT.]*: 6971, 16/Z/122.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrâde Hariciye [İ.HR.]*: 6703, 27/N/1272.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadâret Hususî Maruzât Evrakı [Y.A.HUS.]*: 327/115 19/Za/1312.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı [Y.PRK.AZN.]*: 24/35, 2/C/1323.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı [Y.PRK.UM.]*, 34/71, 25/L/1313; YPRK.UM., 37/45 09/L/1314.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Sadaret Mütenevvia Maruzat [Y.MTV.]*: 143/18, 9/M/1314.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn [Y.PRK.TKM.]*: 33/34, 09/Ca/1312.
- Binark, İsmet. (2005). *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları.
- Bozkurt, Bekir. (2005). *İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı İlhak Süreci*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi.
- Davidson, Roderic H. (2000). “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasinin Modernizasyonu”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. Ankara. 11: 849-861.
- Demiryürek, Mehmet. (2006). “Ermeni Olayları ve Kıbrıs”. *Ermeni Araştırmaları*, Ankara: 20-21: 115-136.
- Feller, Robert H. (1975). *American Diplomacy*, New York: W. W Norton & Company.
- Feroz, Ahmed - Khan Yasamee. (1999). “Ottoman Diplomacy in the Era of Abdülhamid II (1878-1908)”. *Çağdaş Türk Diplomasisi (200 Yıllık Süreç)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 224-232.
- Gazioğlu, Ahmet. (1960). *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960)*. İstanbul: Ekin Basımevi.
- Graves, P. Philip. (1999). *İngilizler ve Türkler*. Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları.
- Günay, Nejla. (2007) “Kıbrıs’ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu’da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi”. *Gazi Akademik Bakış*. Ankara. I/1: 117-118.
- Hariciye Nezareti. (1335). *Kıbrıs Meselesi*. İstanbul: Hariciye Nezâreti Neşriyatı.
- Hüseyin Nazım Paşa. (2003). *Hatıralarım*. İstanbul: Selis Kitapları.

- Karal, Enver Ziya (2007). *Osmanlı Tarihi [Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. VIII.
- Karal, Enver Ziya. (1994). *Osmanlı Tarihi [Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, V.
- Karpat, Kemal H. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kıbrıs Türk Kültür Derneği. (1984). *Kıbrıs'ın Tarihi Gelişimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*. Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları.
- Kurat, Yuluğ Tekin. (1968). *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Mahmud Celaleddin Paşa. (1326). *Mir'at-ı Hakikât*, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye. I.
- Mahmud Celaleddin Paşa. (1327). *Mir'at-ı Hakikât*, Dersaadet: Matbaa-yı Osmaniye. III.
- Nabi, Mehmet - Fahri Rumbeyoğlu. (1334). *Kıbrıs Meselesi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ortaylı, İlber. (1981). *II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Ortaylı, İlber. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Osman Nuri Ergin. (1327). *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı (Hayat-i Hususiye ve Siyasiyesi)*. İstanbul: Kitaphane-i İslam ve Askerî. I.
- Quataert, Donald. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarınay, Yusuf. (2008). "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)". *Gazi Akademik Bakış*. Ankara. I/2: 69- 76.
- Serbestoğlu, İbrahim. (2014). *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Serbestoğlu, İbrahim. (2014). "Yunanistan'a Geçiş Sürecinde Teselya Müslümanlarının Durumu". *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. LXXVIII/283: 1075-1097.
- Shaw, Stanford J. - Ezel Kural Shaw. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yayınları. II.
- Sonyel, Salahi R. (1978). "İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı?". *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. XLII/168: 725-741.
- Şafak, Nurdan. (2006). *Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)*, Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi.
- Şahin, İsmail. (2016). "İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878)", *Asya Minor Studies*, Kilis. 4/7: 149-176.
- Tuncer, Hüner. (2005). *Eski ve Yeni Diploması*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Türk Tarih Kurumu. (2008). *Muâhedât Mecmuası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. IV.
- Türkgeldi, Ali Fuat. (1987). *Mesâil-i Mühime-i Siyasiyye*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. II.
- Uçarol, Rıfat. (1978). *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ünal, Şeref. (2011). *Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Meselesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yücel, Yaşar - Ali Sevim. (1992). *Türkiye Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aksaray Sancağı Mahalle ve Köy İdarelerinde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması (1835)

Establishment of Muhtar Organization in Aksaray Flag and District Administrations (1835)

Nevzat TOPAL*

Özet

II. Mahmut döneminde yerel yönetimler alanında muhtarlık teşkilatının kurulduğu görülmektedir. Muhtarlık teşkilatı ile merkezi otoriteyi güçlendirmek amaçlanmıştır. Bu sayede hem nüfus hareketliliği denetlenebilecek hem de taşrada ayanların etkinliği kısıtlanarak devlet kontrolü sağlanacaktır. İlk muhtarlık teşkilatının 1829 yılında II. Mahmut zamanında İstanbul'da Üsküdar, Galata ve Eyüp'te (bilad-ı selasa) tesis edilmiştir. Halkın İstanbul'a göçünü kontrol etmek ve giriş çıkışları kontrol altına almak amaçlanmıştır. II. Mahmut'un emri ile teşkilatın kısa sürede taşrada kurulması için emir verilmiştir. Taşrada ilk muhtarlık teşkilatının 1833 yılında Kastamonu'da tesis edildiği görülmektedir. Bunu Ankara, Sivas ve Aydın gibi sancaklar takip etmiştir. Aksaray'ın bağlı bulunduğu Karaman Eyaletinde ise teşkilatın kurulması gecikmiştir. II. Mahmut Karaman Mutasarrıfına gönderdiği bir fermanla teşkilatın kurulması yönünde emir vermiştir. Mutasarrıf Ali Paşa'nın 1835 tarihinde Konya, Akşehir, Aksaray ve Beyşehir sancakları kazalarına yeni usul gereği muhtarlar seçilerek tayin edildiğini sadarete bildirmiştir. Padişahın emri doğrultusunda Aksaray mahalle ve köylerinde 1835 yılında kurulan muhtarların isimlerinin yer aldığı muhtarlık defteri çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Bu defter doğrultusunda Aksaray ve Köylerinde muhtarlık teşkilatının kuruluşu ve işleyişi anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Mahmud, Karaman, Konya, Muhtarlık teşkilatı, Osmanlı Mahalle, Aksaray, Ruûs Defteri.

Abstract

During the period of Mahmut II, a mukhtar organization was established in the field of local administrations. It is aimed to strengthen the municipality organization and the central authority. In this way, population mobility can be controlled and state control will be ensured by restricting the activities of provinces. The first mukhtar organization was established in Istanbul in 1829 during the reign of Mahmut II in Üsküdar, Galata and Eyüp (bilad-ı selasa). It is aimed to control the immigration of people to Istanbul and control the entrances and exits. Mahmut II ordered that the organization be established soon in the province. It appears that the first work of a mukhtar organization was established in Kastamonu in 1833. It followed flags like Ankara, Sivas and Aydın.

The establishment of the organization is delayed in Aksaray's Karaman State. Mahmud II Karaman gave an order to the establishment of an organization with an order sent to the Supreme Court. In 1835, Mutasarrıf Ali Pasha informed that Konya, Akşehir, Aksaray and Beyşehir banners were appointed by choosing the muhtars for the new method. In the direction of the Sultan's command, the names of muhtars who were established in Aksaray neighborhoods and villages in 1835 constituted the basis of our work. The establishment and operation of the muhtar organization in Aksaray and Köyler will be explained in this booklet.

Keywords: Mahmud II, Karaman, Konya, Muhtarlık organization, Ottoman Quarter, Aksaray, Ruûs Book.

Giriş

Sözlük anlamı seçilmiş anlamına gelmekte muhtar ifadesi terim olarak mahalle veya köyün işlerini yönetmek için atanmış/seçilmiş idareci demektir (Akyıldız, 2006, s. 51). Muhtarlık teşkilatının ilk olarak 1829'da İstanbul'da bilâd-ı selâsede (Üsküdar, Galata ve Eyüp) uygulamaya konulduğu belirtilmektedir. Bundan amacın ise İstanbul'a göçü kontrol etmek ve mahalle giriş çıkışları kontrol altına almak olduğu ifade edilmektedir (Akyıldız, 2006, s. 52). Halkın hükümetle olan münasebetlerinin daha düzgün esasa bağlanması maksadıyla İslam mahallerinde evvel ve sani olarak iki muhtar, reaya mahallerinden kâhya ve muhtar namıyla yine ikişer kişi intihap olunmuştur (Çadircı, 1970, s. 410).

Taşrada ise muhtarlık teşkilatı 1833 yılında Kastamonu'da Mütesellim Dede Mustafa Ağa tarafından İstanbul mahalleleri örnek alınarak oluşturulmuştur. Bu uygulama mahalle ve köylerde halkın takdirini ve güvenini kazanmıştır. Böylece namuslu ve sözü geçen kimselerden muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani tayin edilmiştir. Bu tayinlerde mahalle imamları muhtarlara kefil olurken, muhtarlarda mahalle halkına ve ahalinin ileri gelenleri de birbirlerine kefil

* Doç.Dr. Ömer Halis Demir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, nevzattopal@hotmail.com.

olmuşlardır¹. Halk güvenlik ve asayiş başta olmak üzere bütün meselelerde birlikte sorumlu tutulmuşlardır (Çadırcı, 1970, s. 410-411; Keleş, 2013, s. 60). Kastamonu'da kurulan muhtarlık teşkilatından halkın memnun kaldığını duyan II. Mahmud bu teşkilatın diğer bölgelerde de kurulması için emirler vermiştir.

Yukarıda izahtan muhtarlık teşkilatının taşrada ilk defa Kastamonu'da tesis edildiği ifade olunmuş olmakla birlikte, Aksaray Nüfus defterleri üzerine yapılan bir çalışmada Aksaray'da 1830 yılında 9 mahalle ile 31 köyde muhtar mevcut olduğu bildirilmektedir. Aynı çalışmada muhtarlık teşkilatının 1829'da İstanbul'da uygulanmasından bir yıl sonra Anadolu'da Aksaray Sancağında uygulamaya girdiği hususu dile getirilmiştir. Anadolu'da gayri resmi de olsa muhtarlık teşkilatının 1833'ten önce de Anadolu'da uygulamada olduğu anlaşılmaktadır. Aynı çalışmada 1834'te ise muhtarlık teşkilatı Aksaray Sancağının mahalle ve köylerinde küçük istisnalar hariç tesis edildiği aktarılmaktadır. Ayrıca Aksaray'da muhtarlık ile birlikte köy ihtiyar heyetlerinin de teşkil edildiği ileri sürülmüştür (Aygün, 2016, s. 97-98).

Aksaray nüfus defterleri üzerine yapılan bu çalışmadan anlaşıldığına göre taşrada muhtarlık teşkilatının Kastamonu'dan önce Aksaray'da 1830 yılında mevcut olduğu hususu ortaya çıkmaktadır.

Muhtar seçilen kişilerin isimlerinin kadı tarafından defterlere kaydedildiği bu defterlerin sırası ile önce defter nazırına, orada Ceride Nezaretine gönderilir ve seçilen isimler padişahın onayından geçip Darphanede adlarına mühür basıldıktan sonra mühürler muhtarlara iletilirdi (Çadırcı, 1988, s. 1238; Atam, 2013, s. 293)

Muhtarlar, mahalle ve köylerin güvenliğini sağlamak, vergi toplanmasına yardımcı olmam, mahalleye giren çıkanları denetim altında tutmak gibi görevleri yerine getirmektedir (Çadırcı, 1997, s. 39; Atam, 2013, s. 293). Gayrimüslim mahallelerde ise muhtarların yerine kâhyaların atandığı görülmektedir. Muhtarların kurulduğu yıllarda bir şikâyet olmaması durumunda uzun süre görevde kaldıkları görülmektedir. 1864 vilayet nizamnamesi işe bu duruma süre getirilmiştir. Muhtarlar ve kâhyaların görev süreleri bir yıl olarak belirlenmiştir (Atam, 2013, s. 293).

Aksaray'da Muhtarlık Teşkilatının Kurulması

Araştırmamızın kaynağını oluşturan defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ruûs Kalemi Defterleri kataloğunda yer almaktadır. Ruûs Kalemi, Divan-ı Hümayûn'un en önemli kalemlerinden olup, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevalî, timar ve zeâmet sahipleri dışındaki bütün hizmetliler ile hazine, evkaf ve gümrükten maaş alan her türlü devlet memurlarının tayin muamelelerinin yapıldığı ve bunlara dair kayıtların tutulduğu kalem olarak tanıtılmaktadır. Bu çeşit devlet memurlarının tayin muamelesini gösteren kâğıda *ruûs* adı verildiği ve bunların bu kalemde tutulan *Ruûs Defterleri*'ne kaydedildiği ifade edilmektedir. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. 77-78; Atam, 2013, s. 294). Aksaray sancağı, kazaları ve karyelerine seçilen muhtar ve kâhyaların tutulduğu ve çalışmamızın temek kaynağını teşkil eden *ruûs* defteri Bâb-1 Âsafî Defterleri Kataloğu'ndaki Ruûs Defterleri (A.RSK. d.) kataloğunda yer almaktadır (BOA A.RSK. d. Nr. 1698). Defter 16,5x49 ebadında olup üzerinde 8 sayfa yazmaktadır. Ancak defterin 2-5 sayfalarında bilgiler yer almakta olup 1, 6 ve 7 sayfalar boştur. Diğer sayfalar arşiv tarafından eklenmiş kapak ve tanıtım sayfalarıdır. Son sayfa olan 8 sayfada ise *Aksaray Sancağını Havi olduğu 3 kazanın defteridir* ibaresi yer almaktadır (BOA A.RSK. d. Nr. 1698, s. 8).

Umumiyetler muhtarlık kurulması hususunda tutulan defterler üzerine yapılan çalışmalarda Taşrada ise ilk muhtarlık teşkilatı 1833 yılında Kastamonu'da kurulduğu ileri

¹ Çalışma konumuzun esasını teşkil eden defterde de bu kefillik sistemi ile ilgili kayıt yer almaktadır (BOA A.RSK. d. Nr. 1698, s. 2).

sürülmektedir. Aynı yıl (1833) Rumeli ve Anadolu'daki sancaklara gönderilen fermanlarla muhtarlık teşkilatının kurulması istenmiştir. Ankara, Sivas, Aydın ve diğer sancaklarda teşkilatın kurulmuştur (Çadircı, 1970, s. 412). Karaman Eyaletinde ise teşkilatın kurulması gecikmiştir. Bunun üzerine Padişah tarafından 1835 tarihinde gönderilen Bir fermanla muhtarlık teşkilatının kurulmasını istemiştir. Bu Ferman üzerine Mutasarrıf Vezir Ali Paşa kazalara teşkilatın kurulması emrini göndermiştir(Çadircı, 1970, s. 412).

Bu gelişmeler üzerine Karaman valisi Ali paşa tarafından sadarete gönderilen 31 Temmuz 1835 tarihli bir yazıda Karaman Eyaletinin diğer sancakları olan Konya, Akşehir, Aksaray ve Beyşehir sancakları kazalarına yeni usul gereği muhtarlar seçilerek tayin edildiği bildirilmektedir (BOA HAT 756/35708/A, 5 Rebiülahir 1251). Ayrıca bu durum 16 Nisan 1836 tarihli belge ile de doğrulanmaktadır (BOA HAT 756/35708, 29 Zilhicce 1251). Bu yazışmalardan 1835 tarihinde Aksaray'da muhtarlık teşkilatının mevcut olduğu anlaşılmakta ise de; ne zaman kurulduğu hususu anlaşılamamaktadır.

Ancak Aksaray nüfus defterleri üzerine yapılan bir çalışmada 1830 yılında Köleoğlu Mehmed'in oğlu Emin *Eskenos* (Uzunkaya) Köyünde "köy ihtiyarı" olarak kayda girmiştir. 1834'te ise Bektaşoğlu Seyyid Hasan *Harvatala* köyünde "muhtar-ı sâni", yani ikinci muhtar olarak kayda girmiştir. 1840 yılında ise Aksaray'da muhtarsız mahalle veya köyün hemen hemen kalmadığı belirtilmiştir. Bu çalışmada, İstanbul'da ilk kez 1829 yılında uygulamaya giren muhtarlık teşkilatının, 1830 yılında Aksaray'da da uygulamaya girdiği ve kısa bir sürede sancak genelinde yaygınlaştığı anlatılmaktadır. Ayrıca muhtarların mahalle veya köyün asayişinden, mahalleye/köye gelenlerin (veya mahalle ve köyden ayrılanların) kaydını tutmak, gelenin mahalledeki/köydeki birine kefil edilmesine kadar pek çok görevi yerine getirdikleri ifade edilmiştir. Devlete ait vergilerin halka taksimi ve toplanmasını da muhtarları imamlar ile birlikte sorumlu oldukları kaydedilmiştir (Aygün, 2016, s. 97-98).

Yapılan izah ve açıklamalardan Aksaray'da 1830 yılından itibaren muhtarlık teşkilatının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ancak çalışma konumuzu oluşturan defter (BOA A.RSK. d. Nr. 1698) üzerinde herhangi bir tarih kaydı yer almamaktadır. Sadaret ile yapılan 1835 yılında yapılan yazışmalardan Aksaray'ın Karaman Eyaletine bağlı bir sancak merkezi olduğu ve muhtarlık defterinin 1835 yılında düzenlenmiş olduğu ihtimali oldukça kuvvetlidir. Bu sebepten çalışığımız defteri 1835 yılı olarak kabul ediyoruz. Karaman Eyaletine bağlı Niğde sancağında da muhtarlık atamalarının 1835 yılında gerçekleşmiş olduğu görülmektedir (Atam, 2013). Aksaray'da 1830 yılından itibaren kuvvetle muhtemel mevcut olduğu ileri sürülen muhtarlık teşkilatının Karaman Eyaletine bağlı sancak ve kazalarda 1835 yılında büyük ölçüde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Aksaray sancağına ait defterin başında muhtarlar köy ve mahalle halkına kefil edilirken imamlar da muhtarlara kefil edilmektedir (BOA A.RSK. d. Nr. 1698, s. 2). Ayrıca defterde mahalle ve köylerin hane ve nüfus sayıları belirtildiği gibi, seçilen muhtarların fiziksel özellikleri ile yaşlarına ait bilgilerde yer almaktadır.

Aksaray'da Muhtarlık Teşkilatının Genel Dağılımı

Tablo 1: Aksaray Sancağı, kazaları ve Köylerinde Muhtarlık teşkilatının dağılımı (BOA A.RSK. d. Nr. 1698:2).

Kaza	Müslüman Muhtarlıklar		Gayrimüslim Mahalle ve Köyleri	Aşiretler
	Mahalle	Köy		
Aksaray	27	29	3 Mahalle ve 4 Köy	
Cebel-i Eke		4		1
Eyübili		4		
Koçhisar		5		
Toplam	27	42	7	1

Aksaray sancağı muhtarlık defterinde Aksaray sancağı merkez mahalle ve köyleri ile *Cebel-i Eke* ile *Eyübili* ve *Koçhisar* kazalarına bağlı köylere ait teşkilatlanmadan bahsedilmektedir. Bu tasnife ait tablo yukarıda yer almaktadır. Buna göre Aksaray Sancak merkezinde 27 mahalle ile sancağa bağlı 29 köyde muhtarlık teşkilatının kurulduğu görülmektedir. Ayrıca Aksaray merkezde 3 mahalle ile bağlı 4 köyde gayrimüslimlerin yaşadığı ve buralara kâhyalar atanmasına ait bilgiler bulunmaktadır. *Cebel-i Eke*'de yaşayan aşiretler için yapılan muhtarlık ataması olduğu görülmektedir. *Eyübili* kazasında 4 Koçhisar kazasında ise 5 köye ait muhtarlık teşkilatı oluşturulmuştur.

Muhtarlık Defterine Göre Nüfus Durumu

Aksaray Sancak merkezinin Selçuklular döneminde tahmini nüfusunun 5000-5500 civarında olduğu belirtilmektedir (Topal, 2009, s. 113). Bu nüfusun Beylikler devrinde de muhafaza edildiği düşünülmektedir. Karamanoğulları devrinde Aksaray'ın 16 mahalleden ibaret küçük bir şehir olduğu belirtilmektedir (Topal, 2006, s. 23).

1500 yılında Aksaray'da 907 hane, 86 mücerret bulunduğu ifade edilmiştir. Şehirde yaşayan toplam tahmini nüfusun hesaplanmasında umumiyetler hane sayısının 5 sayısı ile çarpılmaktadır (Barkan, 1953, s. 12). Bu durumda tahmini nüfus $907 \times 5 = 4535$ sayısını vermektedir ki bu sayı Selçuklu ve Beylikler devrindeki tahmini nüfusa yakındır.

Nüfus sayım defterlerine göre Aksaray'ın nüfusu 1830 yılında 8948 erkek olmak üzere toplam 17896 kişidir. Bu nüfusun 7894'ü Aksaray Kazasında, geri kalanı da Aksaray'a bağlı Eyübili ve Koçhisar kazalarında bulunmaktadır. 1834 yılında nüfus 10312 erkek olmak üzere toplam 20624 kişiye ulaşmıştır. 1844 yılında ise 11103 erkek olmak üzere toplam 22 bin civarında olduğu belirtilmiştir (Aygün, 2016, s. 17-18).

Çalıştığımız defterle nüfus sayım defterlerindeki nüfus sayıları birbiri ile örtüşmemektedir. 1830 yılındaki nüfus defterinde Aksaray sancak merkez nüfusu 7894 olarak tespit edilmiştir. Muhtarlık defterinde ise toplam 2948 kişi kaydedilmiştir (Tablo 2). Bu sayıya kadın nüfusunu eklemek için 2 ile çarptığımızda 5896 nüfus olduğu anlaşılmaktadır.

Aksaray muhtar defterinde Aksaray sancak merkezine ait 27 mahalle ismi yer almakta olup bu mahallelerden sadece *Bölücek* ve *Sebil* mahalleleri müstakil yazılmıştır. En kalabalık mahallenin 357 nüfus ile *Bölücek* Mahallesi olduğu görülmektedir. İkinci sırada 229 nüfus ile *Sebil* Mahallesi gelmektedir. 27 mahallede toplam 2948 nüfus kaydedilmiştir. Bu nüfusun erkek nüfus olduğu düşünüldüğün bu sayının 2 ile çarpılması lazımdır. Muhtar defterinde Aksaray merkez mahallelerinde sadece *Tarhacı*, *Zincirli* ve *Deveciyan* mahallelerinde toplam 12 hane gayrimüslim kaydedilmiş olup bunların toplam nüfusu 62 olarak gösterilmiştir. Deftere göre Aksaray'ın %98 oranında Müslüman nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Aksaray Sancak Merkezi mahallelerinin Müslüman ve gayrimüslim nüfusları BOA A.RSK. d. Nr. 1698:2-5).

Mahalle İsmi	Müslüman		Mahalle İsmi	Gayri Müslim	
	Hane	Nüfus		Hane	Nüfus
Sevh Hamid ve Tımarhane	87	240	Tarhacı, Zincirli, Deveciyan	12	62
Kızılca, Kalınlar ve Bedri Muhtar	81	464			
Tefnis/(Teşvis), Samlı ve Çardiğin	97	280			
Nakkaş, Meydan ve Deveciyan	99	299			
Bölücek	124	357			
Paşacık, Minarecik ve Şeyh Gaznevi	117	342			
Kargir/Gergi ve Terzi Hasan	88	268			
Camii Kebir, Tarhacı ve Muhsin Çelebi	44	125			
Zincirli, Bab-ı Sağır ve Mirzabey	75	198			
Sebil	82	229			

Sofular, Hacı Hasan, Çavuşlu	49	146			
<i>Toplam</i>	<i>943</i>	<i>2948</i>		<i>12</i>	<i>62</i>

Aksaray sancak merkezine bağlı köylerde ise 32 yerleşim birimine ait nüfus kayıtları yer almaktadır (Tablo 3). Bu kayıtlara göre Aksaray sancak merkezine bağlı en kalabalık yerleşim biriminin 656 nüfus ile merkeze bağlı köylerin toplam nüfusunun %17,1'ini *Bulargı Derbendi* oluşturmaktadır. Bunu 314 nüfus ve toplam nüfusun 8,2'ini oluşturan *Ihlara* takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 281 nüfus ve %7,3 ile *Obruk, Yenipınar* takip etmektedir. En az nüfusa sahip yerleşimlerin ise 98 nüfus ve %2,6 oran ile *Karakuyu* ve *Kırkıl* köyleri olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Aksaray Sancak Merkez ve Kazalarına Bağlı Köylerin Müslüman ve gayrimüslim nüfusları (BOA A.RSK. d. Nr. 1698, s. 2-5).

<i>Köyün İsmi</i>	<i>Hane</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Köyün İsmi</i>	<i>Hane</i>	<i>Nüfus</i>
Kürdlü, Sivrihisar, Genetalı	75	229	Aşireti Cebei-i Eke		
Sorsofu, Hacıb	83	184	Ekradı- Aşiret	322	1117
Ağaçlu	61	273	Yagani, Sapmaz, Ahurlu, Köse	43	45
Timurcu/Demirci	24	112	<i>Eyübili Kazası</i>		
Absarı, Mamasun, Ağzıkara	41	161	Eyübili, Sarıkaraman, Lefgeri, Yıva, Kızılköy	65	218
Eskenüz, Gelegüle, Gücünkaya	35	116	<i>Koçhisar Kazası</i>		
Salime, Yaprakhisar, Belisırma	63	243	Koçhisar, Tutuş, Karamolla Uşağı	152	403
Ihlara	71	314	Çakılağıl	78	233
İlisu, Mahmudlu	53	174	Sarıyahşi, Boğazköy	68	269
Obruk, Yenipınar	62	281	<i>Gayri Müslim Köyler</i>		
Hırvadalı	57	237	Kürdlü,	186	540
Yuva, Karaviran, karataş, Gine	50	177	Sivrihisar, Hırvatalı, Genetalı	56	228
Akhisar, Karaköy	51	206			
Karakuyu	32	98			
Sultanhanı Derbendi	92	270			
Bulargı Derbendi	216	656			
Kırkıl	32	98			

Eke Dağında bulunan aşiretlere ayrıca yer verilmektedir. Burada *Yagani, Sapmaz, Ahurlu ve Köse* köyleri ile diğer aşiretler toplam 1162 nüfusa sahiptir. *Eyübili Kazasının* köyleri ile birlikte 218 nüfus, *Koçhisar Kazası* ve köylerinin toplam 905 nüfustan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Tabi ki Tablo 3'te yer alan bu veriler erkek nüfusa karşılık gelmekte olup bu sayının 2 ile çarpılması esas nüfusu ortaya koyacaktır (Tablo 3).

Aksaray sancağında gayrimüslim köyler *Kürdlü, Sivrihisar, Hırvatalı ve Genetalı* olarak gösterilmektedir. Bu köylerde 768 kişi yaşamaktadır. Aksaray köyleri ile kaza ve köylerinde toplam 6114 Müslüman, 768 gayrimüslim yaşamaktadır. Müslüman nüfus toplam nüfusun %88,8'ini oluşturmaktadır (Tablo 3).

Seçilen İmam ve Muhtarlar

Müslümanların bulunduğu mahalle ve köylere imamlar ve muhtarlar seçilmiştir. Aksaray sancak merkezinde 27 mahalleye ait imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani seçilmiştir. Bu mahallelerden *Bölücek ve Sebil* mahallelerine müstakil atamalar yapılırken diğer mahallelerin birleştirilerek atamalar yapıldığı görülmektedir (Tablo 4). Seçilen kişilere ait fiziksel özelliklerden de bahsedilmektedir. Bahsedilen özellikler boyları (uzun, orta ve kısa) ve sakallarının rengi (kır, kara, ak ve kumral) şeklindedir (Tablo 4).

Tablo 4: Aksaray Sancak Merkez Mahallerinin İmam ve Muhtarları (BOA A.RSK. d. Nr. 1698, s. 2-5)

<i>Mahalle İsmi</i>	<i>Mahalle İmamı</i>	<i>Muhtar-ı Evvel</i>	<i>Muhtar-ı Sani</i>	<i>Ek mahalle</i>
---------------------	----------------------	-----------------------	----------------------	-------------------

<i>Şeyh Hamid</i>	Hacı Hafızoğlu uzun boylu kara sakallı Yusuf Efendi bin Yusuf (41)	Hacı Hasan oğlu uzun boylu sarı sakallı Süleyman bin .....(45)	Kayseriye oğlu uzun boylu kır sakallı Mustafa bin Mehmed (51)	Maa mahalle-i <i>Tımarhane</i>
<i>Kızılca</i>	Hacı Mustafa oğlu uzun boylu kır sakallı Osman Efendi bin Abdüsselam (55)	Bodur oğlu uzun boylu kır sakallı İbrahim bin Mustafa (40)	<i>Mahalle-i Kalınlar</i> Köse oğlu uzun boylu kır sakallı Abdullah bin Ali	maa mahallei <i>Bedri muhtar</i>
<i>Tefniş/(Teşviş)</i>	Orta boylu kır sakallı İbrahim Efendi bin Molla Mehmed (60)	Musa Beyoğlu uzun boylu kır sakallı Hacı Musa bin Hacı İsmail (57)	<i>Mahalle-i Şamlı</i> Terzi oğlu Orta boylu kır sakallı Hacı Osman bin Mehmed (55)	maa mahallei <i>Çardiğin</i>
<i>Nakkaş</i>	Cemil oğlu Orta boylu kara sakallı Mehmed Efendi bin Osman (35)	İnanc Oğlu Uzun Boylu Ak Sakallı Hasan Bin İsmail (70)	Sıddık oğlu orta boylu kara sakallı hasan bin hasan (45)	maa mahallei <i>Meydan ve Deveciyan</i>
<i>Bölücek</i>	Kara Mehmed oğlu kısa boylu kır sakallı Mehmed Efendi bin mehmed (55)	Hacı Seyfi oğlu uzun boylu kır sakallı Hacı Mehmed bin Hacı Hüseyin (60)	Kara Memiş oğlu orta boylu kır sakallı Mustafa bin Abdurrahman (42)	
<i>Paşacık</i>	Orta boylu aksakallı Süleyman Efendi bin Süleyman (65)	Kırkıl oğlu uzun boylu kara sakallı Mehmed bin Mehmed (55)	Karaca oğlu orta boylu kara sakallı Mehmed bin Mehmed (40)	maa mahallei <i>Minarecik ve Şeyh Gaznevi</i>
<i>Kargir/Gergi</i>	Kibar oğlu uzun boylu kara sakallı Abbas Efendi bin İbrahim (45)	Ökçesiz oğlu Uzun boylu kara sakallı İbrahim bin İsmail (46)	Cıyanoğlu Orta Boylu Kara Sakallı Hamza Bin Hacı Mustafa (32)	Maa mahallei <i>Terzi Hasan</i>
<i>Camii Kebir</i>	Orta boylu kara sakallı İsmail Efendi bin Ali (55)	Haydar oğlu uzun boylu aksakallı Abdülbaki bin Haydar (65)	<i>Mahalle-i Tarhacı</i> Kara oğlan oğlu orta boylu kır sakallı İsa bin Halim (60)	Maa mahallei <i>Muhsin Çelebi</i>
	<i>Mahalle-i Zincirli</i> Günsüz oğlu kısa boylu aksakallı Ali Efendi bin Mehmed (70)	<i>Mahalle-i Bab-ı Sagir</i> Bekir oğlu orta boylu kumral sakallı Mehmed bin Hüseyin (35)	<i>Mahalle-i Mirzabey</i> Ahmed Çavuş oğlu orta boylu kara sakallı Memiş bin Ahmed (50)	
<i>Sebil</i>	Maraşlı oğlu orta boylu kara sakallı Mehmed Efendi bin İbrahim (35)	Uzun boylu kara sakallı Raşid bin Mehmed Sadık (40)	Müftü oğlu orta boylu aksakallı Hacı Hamza bin Mehmed Hilmi (70)	
<i>Sofular</i>	Kırlı oğlu uzun boylu kara sakallı Hasan Efendi bin İlyas (42)	<i>Mahalle-i Hacı Hasan</i> Cemil oğlu uzun boylu kara sakallı İsmail bin İbrahim (50)	<i>Mahalle-i Çavuşlu</i> Terzi oğlu uzun boylu kumral sakallı Abdürrahman bin İbiş (50)	

Görüldüğü üzere tabloda seçilen imam ve muhtarların yaşları ile fiziksel özellikleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Tabloda en yaşlı görevliler 70 yaş ile *Nakkaş Mahallesi* Muhtar-ı Evveli Hasan bin İsmail, *Zincirli Mahallesi* imamı Ali Efendi Bin Mehmed ve *Sebil Mahallesi* muhtar-ı sanisi Hacı Hamza bin Mehmed Hilmi bulunmaktadır. En genç görevliler ise 35 yaş ile *Nakkaş Mahallesi* imamı Mehmed Efendi bin Osman, *Bab-ı Sagir Mahallesi* muhtar-ı evveli Mehmed bin Hüseyin ile *Sebil Mahallesi* imamı Mehmed Efendi bin İbrahim'dir.

Tablo 4'de görüldüğü üzere umumiyetler yapılan görevlendirmelerde kişiler babalarının adları ile ifade edilmektedir. Bunun dışında farklı unvan ve sıfatlarında kullanıldığı görülmektedir. Bunlar arasında efendi, molla, çavuş, hafız, hacı, müftü ve imam gibi unvanlar yer almaktadır. Ayrıca bazı kişilerin bazı meslekler (Terzioğlu) ile ifade edilmiştir. Bazı kişilerin ise ailelerinin lakapları (Boduroğlu, Köseoğlu) ifade edilmiştir. Bazıları ise ailelerini geldikleri şehirler ile (Kayseriyoğlu, Maraşlıoğlu gibi) izah edilmiştir.

Tablo 5: Aksaray Sancak Merkezine Bağlı Köyler ile Kazalar ve Bunlara Bağlı Köylere Seçilen İmam ve Muhtarları (BOA A.RSK. d. Nr. 1698, s. 2-5)

<i>Köyün İsmi</i>	<i>Köy İmamı</i>	<i>Muhtar-ı Evvel</i>	<i>Muhtar-ı Sani</i>
<i>Kürdlü</i> ile birlikte Sivrihisar ve <i>Ginetalı</i>	İmamoğlu orta boylu ak sakallı Mustafa Efendi bin Numan (73)	Odabaşı oğlu orta boylu aksakallı Musa bin Mustafa (65)	Çelebi oğlu orta boylu kır sakallı Abdurrahman bin Mustafa
		<i>Karye-i Sorsofu</i> Zahmeci oğlu uzun boylu kara sakallı Hüseyin bin Hüseyin	<i>Karye-i Hacib</i> Köse oğlu uzun boylu kumral sakallı Ali bin Mehmed
<i>Ağaçlı</i>	Şengit oğlu orta boylu kumral sakallı Süleyman Efendi bin Ahmed (53)	Danacı oğlu uzun boylu kır sakallı Hüseyin bin Veli (53)	İsmail Beyoğlu kısa boylu kumral sakallı Muslu bin İsa (40)
<i>Timurcu/Demirci</i>	Orta boylu kara sakallı Hüseyin Efendi bin Halil (26)	Pir Ali oğlu uzun boylu kumral sakallı Musa bin Hüseyin (41)	Kara Mehmed oğlu uzun boylu aksakallı Memiş bin Mehmed (50)
<i>Absarı</i>	Dudu kızı oğlu orta boylu ter sakallı Mehmed Efendi bin Hüseyin (25)	Atıca oğlu orta boylu kumral sakallı halil bin Musa (30)	<i>Karye-i Mamasun</i> maa <i>Ağzı Karahanı</i> Baki oğlu orta boylu aksakallı Ali bin Mehmed (54)
		<i>Karye-i Eskenez</i> uzun boylu kır sakallı .....bin mehmed (50)	<i>Karye-i Gelegüle</i> maa <i>Gücünkaya</i> Cafer oğlu uzun boylu ak sakallı Abdurrahman bin Ali (55)
<i>Salime</i>	Orta boylu kara sakallı İbrahim Efendi bin Hasan (41)	..... Oğlu orta boylu kara sakallı Hasan bin Himmet(43)	<i>Karye-i Yaprahisar</i> maa <i>Belisırma</i> Hacı Abdurrahman oğlu orta boylu kır sakallı Mahmud bin Ali (55)
<i>Ihlara</i>	Orta boylu kara sakallı İbrahim Efendi bin Halil (29)	Ferid oğlu uzun boylu kır sakallı Ferid bin Ahmed (48)	Salih oğlu uzun boylu kır sakallı Ömer bin Salih (63)
<i>İlisu</i>	Orta boylu kır sakallı Mustafa Efendi bin Hasan (58)	Çolak oğlu orta boylu kır sakallı Mahmud bin İsa (60)	<i>Karye-i Mahmudlu</i> orta boylu aksakallı İsmail bin Topal Ahmed (68)
<i>Obruk</i>	Yunus oğlu orta boylu kara sakallı Ali Efendi bin Abdullah (35)	Cevad oğlu orta boylu kır sakallı Abdülkadir bin Ahmed (60)	<i>Karye-i Yenipınar</i> Elif oğlu uzun boylu ak sakallı Halil Bin Ali (75)
<i>Hırvadalı</i>	Bekdaş oğlu Kısa boylu kır sakallı Memiş Efendi bin Hasan (46)	Hatip oğlu orta boylu kara sakallı Mustafa bin Hüseyin (46)	Bekdaş oğlu Kısa boylu ak sakallı Hasan bin Bekdaş (68)
<i>Yuva</i>	Eşref oğlu orta boylu kara sakallı Osman Efendi bin Ali (40)	Hatip oğlu orta boylu kır sakallı Hasan bin Halil (60)	<i>Karye-i Karaviran</i> maa <i>Karataş</i> ve <i>Gine</i> orta boylu kır sakallı Süleyman bin Yahya (55)
<i>Akhisar</i> maa <i>karye-i Karaköy</i>	Uzun boylu aksakallı Süleyman Efendi bin İsa? (60)	Yahya oğlu uzun boylu ter kara sakallı Hüseyin bin Abdülbaki (30)	İsa Beyoğlu uzun boylu kara sakallı Mükrem bin Osman (36)
<i>Karakuyu</i>		Orta boylu kara sakallı Hüseyin bin Süleyman (35)	...oğlu orta boylu ak sakallı İbiş bin Süleyman (60)
<i>Sultanhanı Derbendi</i>	Konyalı orta boylu kır sakallı Mehmed Efendi bin Abdullah (55)	Uzun boylu kara sakallı İsmail bin Ebubekir (50)	Haydar oğlu orta boylu kara sakallı Haydar efendi bin Abdülfettah (55)
<i>Bularğı Derbendi</i>	.....oğlu orta boylu kır sakallı İdris Efendi bin Mustafa (55)	Feyzullah Beyoğlu uzun boylu kır sakallı İbrahim bin Fezzullah (50)	Mellek oğlu uzun boylu kır sakallı Abdülcil bin Musa (53)
<i>Kırkl</i>	Molla Veli oğlu orta boylu kumral sakallı Abdurrahman Efendi bin Veli (25)	Kısa boylu kara sakallı ....Hacı bin İbrahim (45)	Emir Ali oğlu orta boylu kara sakallı Halil bin Ali (35)
Aşiret-i Cebel-i Eke (cebel-i Ekede Sakin Ekrad-ı aşiret)			

	Hızır oğlu uzun boylu kır sakallı Mehmed Efendi bin İbrahim (40)	Kazanfer oğlu orta boylu kır sakallı Battal bin Mehmed (40)	Kısa boylu kır sakallı Ali Efendi bin Ali (50)
	Karye-i <i>Yagani</i> Bekdaş oğlu uzun boylu aksakallı Halil Efendi bin Bekdaş (60)	Karye-i <i>Sabmaz</i> Orta boylu kara sakallı İbrahim bin Ali (40)	Karye-i <i>Ahurlu</i> maa karye-i <i>Köse</i> uzun boylu ak sakallı İsmail bin Halil (80)
<i>Eyübili</i> maa <i>Koçhisar</i>			
Kaza-i <i>Eyübili</i>	Kürd oğlu uzun boylu aksakallı Musa Efendi bin Osman (60)	Orta boylu kara sakallı Hüseyin bin Hacı Talip (25)	Karye-i <i>Sarıkaraman</i> maa karye-i <i>Lefgeri</i> ve <i>Yıva</i> ve <i>Kızılköy</i> Ahçı oğlu orta boylu kır sakallı Süleyman bin Abdullah (60)
Kaza-i <i>Koçhisar</i> maa karye-i <i>Tutuş?</i> ve <i>Karamolla Uşağı</i>	Recep oğlu orta boylu kumral sakallı Hasan Efendi bin Hasan (41)	Şeyh Hasan oğlu uzun boylu sakallı Ali bin Hasan (41)	Kara Bekir oğlu uzun boylu kır sakallı Mehmed Efendi bin Mustafa (55)
<i>Çakılağül</i> kaza-i mezbur	Dede oğlu uzun boylu kara sakallı Mehmed Emin efendi bin Osman (57)	İhtiyar oğlu orta boylu kır sakallı Hasan bin Ömer (55)	Elbistan oğlu uzun boylu kara sakallı Hasan bin Halil (40)
<i>Sarı Yahşi</i> kaza-i mezbur maa karye-i <i>Boğazköy</i>	Abdülkadir oğlu orta boylu kara sakallı Muttalip Efendi bin Ahmed (50)	Çalık oğlu orta boylu kır sakallı Hasan bin Musa (60)	Ali Sami oğlu uzun boylu kara sakallı Hüseyin Efendi bin Osman (50)

Aksaray Sancağı köyleri ile Kazalarına bağlı 42 köye (yerleşim birimine) yapılan atamalardan bahsedilmektedir. Tablo 5 incelendiğinde *Ağaçlı*, *Ihlara*, *Hırvadalı*, *Karakuyu*, *Sultan Hanı Derbendi*, *Bulargı Derbendi* ve *Çakıl Ağıl* köylerine müstakil imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani atandığı, diğer yerleşim birimlerine ise birleştirilerek görevlendirmeler yapılmıştır. Yapılan görevlendirmede en yaşlı kişinin 80 yaşında *Ahurlu* ve *Köse* köyleri muhtar-ı sanisi İsmail bin Halil olduğu görülmektedir. Bunu 75 yaşında *Obruk* köyü muhtar-ı sanisi Halil Bin Ali, üçüncü sırada ise 73 yaşında *Kürdlü*, *Sivrihisar* ve *Ginetalı* imamı Mustafa Efendi bin Numan takip etmektedir. En genç görevlendirme ise 25 yaşında *Absarı* köyü imamı Mehmed Efendi bin Hüseyin takip etmektedir.

Seçilen Kâhyalar

Aksaray'da Müslüman mahalle ve köylere imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani seçilerek görevlendirilirken gayrimüslim mahalle ve köylere kâhya-ı evvel ve kâhya-ı sani şeklinde görevlendirmeler yapılmıştır.

Tablo 6: Aksaray Sancak Merkezine Bağlı Mahalleler ile Köylere Seçilen Kâhyalar (BOA A.RSK. d. Nr. 1698, s. 2-5)

<i>Şehre Tabi Mahallelerde Bulunan Reayaların Beyanı</i>				
<i>Mahallenin Adı</i>	<i>Kâhya-ı Evvel</i>	<i>Kâhya-ı Sani</i>		
Mahalle-i <i>Tırhacı</i> maa <i>Zincirli</i> ve <i>Deveciyan</i>	Uzun boylu kır sakallı Murad veledi Bodos (55)	Uzun boylu kara sakallı Agob veled-i karabet (40)	12	62
<i>Şehre Tabi Köylerde Bulunan Reayaların Beyanı</i>				
<i>Köyün İsmi</i>	<i>Kâhya-ı Evvel</i>	<i>Kâhya-ı Sani</i>		
<i>Kürdlü</i>	Hacet oğlu orta boylu aksakallı Yorgi Veledi İvan (63)	Güllece oğlu orta boylu kumral sakallı İvan veledi vasil (42)	186	540
<i>Sivrihisar</i>	Topil oğlu orta boylu kumral sakallı Yorgi veledi Nikola (44)	Karye-i <i>Hırvatalı</i> maa <i>Genetalı</i> Dimitr? oğlu orta boylu kara sakallı vasil veledi Beratomaz (45)	56	228

Aksaray Sancağı merkezinde 3 mahalle (*Tırhacı*, *Zincirli*, *Deveciyan*) ile 4 köyde (*Kürdlü*, *Sivrihisar*, *Hırvatalı*, *Genetalı*) kahya-ı evvel ve kahya-ı sani seçilerek görevlendirildiği görülmektedir. Bu görevlendirmelerde *Kürdlü* köyüne müstakil diğer yerlere ise birleşik görevlendirme yapıldığı tespit edilmiştir. En yaşlı görevlinin *Kürdlü* karyesi kahya-

ı evveli Yorgi veledi İvan, en genç görevlinin ise *Tırhacı, Zincirli ve Deveciyan* mahalleleri kahya-ı sanisi Agop veledi Karabet'tir.

Sonuç

Osmanlı Devletinde muhtarlık teşkilatının ilk olarak 1829 yılında İstanbul'da kurulduğu; taşrada ise umumiyetle 1833 yılında Kastamonu'da tesis edildiği kabul edilmektedir. Ancak Aksaray nüfus defterleri üzerine yapılan bir çalışmada Aksaray'da 1830 tarihinde itibaren muhtar ismi ile seçilen kişilere ait kayıtlar yer almaktadır. Bu kayıtlardan Aksaray'da muhtarlık teşkilatının 1830 yılında itibaren uygulandığı ileri sürülebilir.

Çalışma konumuzun esasını teşkil eden defterin ise yapılan yazışmalardan 1835 tarihinde düzenlendiği kabul edilmiştir. Aksaray sancağına ait düzenlenen ilk muhtarlık defterinde Aksaray merkezde 27 mahalle ile bağlı 29 köyde imam, muhtarı evvel ve muhtarı sani isimleri ile seçilen görevliler bulunmaktadır. Kaza merkezleri ile bağlı köylerinde 13 yerleşim birimi ile Eke dağı çevresindeki bir aşirete ait görevlendirme yapılmıştır.

Aksaray Sancağında toplam 3 mahalle ve 4 köyde seçilmiş kâhyalara mevcuttur. Defterde dikkatimizi çeken bir husus ise görevlendirilen kişilerin fiziksel özellikleri ile yaşlarına ait bilgiler yer almaktadır. Bir diğer husus ise defterde yer alan yerleşim birimlerinin hane ve nüfus bilgileri ayrıntılı şekilde verilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA A.RSK. d. Nr. 1698

BOA HAT 756/35708/A, 5 Rebiülahir 1251;

BOA HAT 756/35708, 29 Zilhicce 1251

Kitap ve Makaleler

AKYILDIZ, Ali (2006), "Muhtar", "Muhtar", *DİA*, 31, s. 51-53.

ATAM, Şenay, (2013), "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği", *Journal of World of Turks*, 5/1, s. 291-310.

AYGÜN, Necmettin, (2016), *Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)*, C. I-II-III, Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Arş. Mrk. Yayınları.

BARKAN, Ö. Lütfi (1953), "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, s. 1-26

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (2010), Başbakanlık Basımevi, İstanbul.

BAYRAMOĞLU Adala, A. (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.

ÇADIRCI, Musa, (1970), "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten*, C. XXXIV, S. 135, s. 409-420.

ÇADIRCI, Musa, (1988), "Tanzimat'ın İlânı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Bellekten*, LII (201), 1215-1240.

ÇADIRCI, Musa, (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. TTK Yayınları, Ankara.

KELEŞ, Erdoğan, (2013), "Menteşe Sancağında Muhtarlık Teşkilatının Kurulması", *Çağdaş ve Yerel Yönetimler*, 22, s. 59-79.

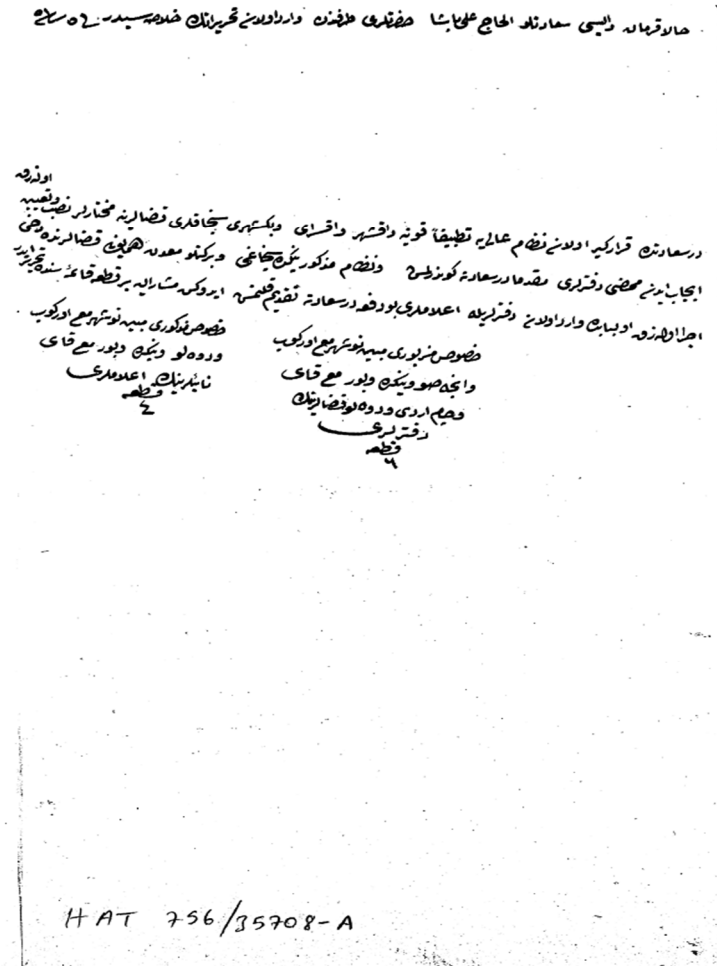
ORTAYLI, İlber, (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK Yayınları.

TOPAL, Nevzat, (2009), "Karamanoğulları Döneminde Aksaray'da İskân ve Mahalleler" *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 20 (güz) s. 207-216.

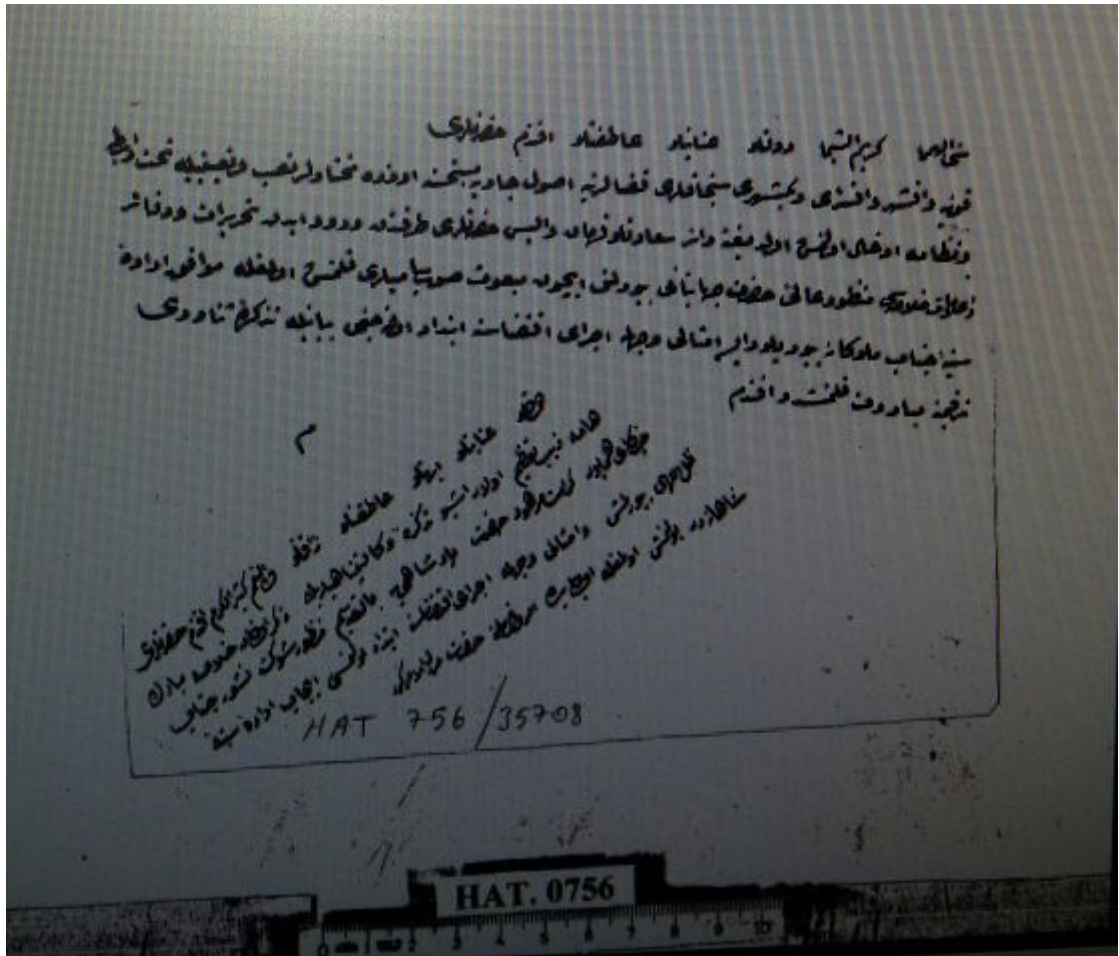
TOPAL, Nevzat, (2009), *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*, Aksaray Valiliği Yayınları, Ankara.

YÖRÜK, Doğan, (2005), *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Tablet Kitabevi, Konya.

Ekler

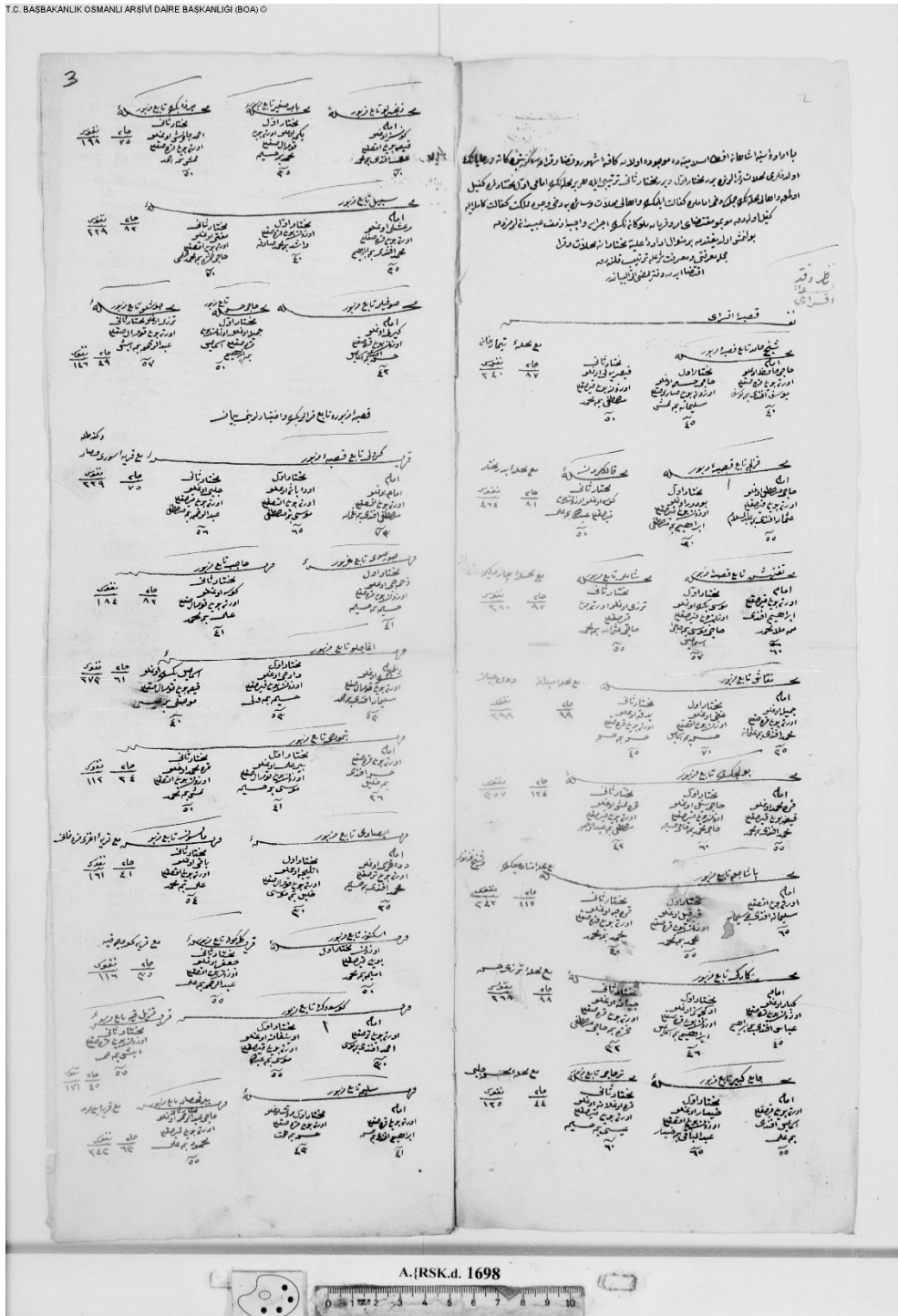

Ek 1: Karaman Valisi Ali Paşa'nın Konya, Akşehir, Aksaray ve Beyşehir sancakları kazalarına muhtar seçildiğini Sadaret'e bildiren yazısı (BOA HAT 756/35708/A)

Ek 2: Konya, Akşehir, Aksaray ve Beyşehir sancakları kazalarına muhtar seçildiğine Dair Yazı (BOA HAT 756/35708)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ek 3: Aksaray Sancağına Seçilen Muhtarları Bildiren Defterinin İlk Sayfası (BOA A.RSK. d. Nr. 1698)

LAW

Les Impacts de la Configuration État-centrique de la Communauté Internationale sur l'Exercice de la Fonction Judiciaire de la Cour Internationale de Justice

Devlet Merkezli Uluslararası Toplum Yapısının Uluslararası Adalet Divanı'nın Yargılama Faaliyetleri Üzerindeki Etkileri

Lider BAL*

Résumé

Reflet de la configuration état-centrique de la société internationale, la juridiction internationale est marquée par deux principes essentiels : le volontarisme et le consensualisme. Dépendante de la sollicitation des États et de leur consentement concordant pour exercer sa fonction judiciaire, la Cour Internationale de Justice (CIJ) en est l'exemple le plus illustratif. La saisine de la Cour d'un litige interétatique et l'étendue de sa compétence dans cette affaire sont déterminées par la volonté des États. Cette particularité de la juridiction interétatique peut également avoir un certain nombre d'impacts sur la manière dont la Cour exerce sa fonction judiciaire. La Cour poursuit une stratégie judiciaire qui prend en considération les particularités et certaines exigences de la configuration état-centrique de la société internationale. Le but de cet article est de montrer à la lumière de la jurisprudence et de la pratique de la Cour qu'une telle entreprise pousse parfois les juges de la Cour à être très prudents, une prudence qui risque de restreindre, voire transformer la fonction judiciaire de la Cour.

Mots clés: Droit internationale, Juridiction internationale, Cour Internationale de Justice (CIJ),

Özet

Devlet merkezli uluslararası toplumun bir yansıması olan uluslararası yargılama açısından belirleyici olan iki temel prensip vardır : gönüllülük ve karşılıklı rıza. Yargılama faaliyetini gerçekleştirmek için devletlerin talebine ve onların ortak irade beyanına muhtaç olan Uluslararası Adalet Divanı (UAD) bu yargılama türünün en belirgin örneğidir. Devletlerarası bir uyuşmazlığın Divan önüne getirilmesi ve Divan'ın yargı yetkisinin kapsamı devletlerin iradelerince belirlenir. Uluslararası yargılamanın devlet iradesine tanıdığı bu özgürlüğün Divan'ın yargı yetkisini kullanma biçimi üzerinde de bir takım etkileri olabilmektedir. Divan'ın yargı yetkisini kullandığı esnada takip ettiği bir yargılama stratejisi vardır ve bu stratejisini belirlerken Divan kendini içinde bulunduğu devlet merkezli uluslararası toplumun kimi özellik ve gerekliliklerini dikkate almak durumunda hissetmektedir. Bazı UAD kararları ve uygulamaları göstermektedir ki Divan yargıçlarının bu konuda gösterdiği aşırı ihtiyat Divan'ın yargılama faaliyetlerini sınırlayan, ve hatta başkalaştıran bir riski içinde barındırabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası hukuk, Uluslararası yargılama, Uluslararası Adalet Divanı (UAD)

Introduction

La fonction judiciaire n'est pas inhérente à l'ordre juridique international. Comme tous les autres moyens pacifiques de règlement des différends, le recours à la juridiction internationale est une voie volontaire que les États sollicitent à leur gré. Dans le modèle traditionnel de la justice interétatique qui domine encore les relations internationales, chaque État est le gardien de ses propres droits et intérêts¹.

L'institutionnalisation de la juridiction internationale et l'obligation des États de recourir à des moyens pacifiques pour le règlement de leurs différends² n'ont pas modifié véritablement cette réalité. C'est toujours à celui qui se considère lésé qu'il incombe de décider

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, liderbal@gantep.edu.tr

¹ CARILLO-SALCEDO (J.-A.), « Droit international et souveraineté des États. Cours général de droit international public », *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, vol. 257, 1996, p. 105.

² Ce principe est apporté par la Charte des Nations Unies. Selon le paragraphe 3 de l'art. 2, « les Membres de l'Organisation règlent leurs différends internationaux par des moyens pacifiques, de telle manière que la paix et la sécurité internationales ainsi que la justice ne soient pas mises en danger ».

de l'invoquer et de soumettre son litige à la juridiction internationale. De ce point de vue, les États en droit international sont comme des individus en droit interne privé. Dans les deux ordres juridiques, les institutions judiciaires ont besoin d'être sollicitées pour intervenir. Mais, la différence de la juridiction internationale est que « [p]our qu'une procédure de règlement d'un différend puisse être mise en marche, il est nécessaire d'obtenir le consentement non seulement de la victime, mais également de l'État qui a enfreint le droit »³.

De ce fait, la compétence d'une instance judiciaire internationale dans un litige *interétatique*, ainsi que sa saisine de cette affaire se déterminent en fonction des consentements des États concernés : la juridiction internationale n'existe que si les États ont accepté et attribuée une compétence à une instance judiciaire internationale.

Ce principe consensualiste s'applique également pour la détermination de la compétence de la Cour internationale de Justice (ci-après *CIJ* ou *Cour*). Il existe différents modes d'attribution de la compétence⁴. En vertu du paragraphe 2 de l'article 36 du Statut de la CIJ, les États peuvent, au préalable, accepter la juridiction obligatoire de la Cour. Les traités internationaux peuvent également contenir des dispositions spécifiques conférant la compétence à la Cour pour des litiges internationaux qui relèvent de ces traités. Il est également possible que les États attribuent cette compétence ultérieurement par un compromis conclu entre eux après la naissance du litige concernant uniquement ce différend. La CIJ n'est donc compétente que si les volontés des États s'accordent ou coïncident. C'est, en tout état de cause, la réciprocité, principe ultime du consensualisme, qui est la règle de base. Ce même principe consensualiste exige également que la compétence attribuée à la Cour soit exercée « dans les termes où elle a été acceptée » par les États⁵. Ce sont toujours les États qui délimitent l'étendue de cette compétence.

Le volontarisme étatique et le consensualisme sont donc deux principes déterminants pour la juridiction de la Cour. Force est de constater que, en raison de cette liberté des États, son rôle est déjà très limité⁶. Le recours à la juridiction de cette instance judiciaire reste un moyen de règlement des différends peu sollicité par les États.

Cette configuration état-centrique de l'ordre juridique international, qui détermine ainsi la saisine de la Cour et son champ d'action, continue également à avoir des impacts sur l'exercice de sa fonction judiciaire. Une fois qu'elle est saisie d'un litige interétatique, la Cour se voit constamment dans la nécessité de prendre en considération les particularités et certaines exigences de cet ordre juridique international essentiellement interétatique. Une telle entreprise pousse parfois les juges de la Cour à être prudents, voire timides dans sa manière d'exprimer leurs décisions. Ainsi, afin d'éviter une image prétentieuse dans la construction de leurs œuvres

---

³ ECONOMIDÈS (C. P.), « L'obligation de règlement pacifique des différends internationaux : une norme fondamentale tenue à l'écart », in *Paix, développement, démocratie, Amicorum Discipulorumque Liber B. Bouros-Ghali*, Bruylant, Bruxelles, 1998, p. 411.

⁴ Voir PAZARCI (H.), *Uluslararası hukuk dersleri (Cours de droit international)*, Turhan Kitapevi, t. 4, 2000, p. 51.

⁵ Voir l'arrêt du 14 juin 1938 relatif à l'affaire des *Phosphates du Maroc*. Publications de la Cour Permanente de Justice Internationale (CPJI), Série AB, n° 74, p. 23.

⁶ Selon D. Carreau, il y a principalement trois différentes catégories des raisons qui limitent le rôle de la Cour internationale de Justice. La première comprend les raisons politiques qui peuvent être expliquées comme la défiance des États à l'égard de la juridiction de la Cour, les tentatives de politisation de la Cour, etc. La deuxième est constituée par des raisons techniques qui concernent les questions sur la composition de la Cour, l'indépendance de ses juges et la durée de ses jugements. Enfin la troisième, elle comprend des raisons que l'auteur qualifie juridiques qui signifient que la Cour reste une instance judiciaire peu sollicitée par les États en raison du principe consensualiste. Voir CARREAU (D.), *Droit international*, Pedone, 10e éd., 2010, pp. 589-591.

jurisprudentielles, les juges internationaux font recours à des « stratégies »⁷ manifestant de la prudence dans leur politique judiciaire mise en œuvre pendant l'exercice de leur fonction. Quoique cette attitude soit largement justifiée dans un ordre juridique interétatique, une retenue excessive de la part de la Cour conduit souvent à une restriction considérable de la fonction judiciaire, voire à sa transformation.

Une Prudence de la CIJ Qui Restreint Sa Fonction Judiciaire

Le principe du consentement à la juridiction constitue la raison principale d'une telle prudence du juge international qui ne veut absolument pas dépasser les limites de ses compétences volontairement attribuées par les États parties. Cette attention particulière à la volonté des États dans la détermination de la compétence de la Cour pousse parfois le juge international à une prudence qui risque de restreindre sa fonction judiciaire. Il se peut également que certaines particularités des différends interétatiques, étant de nature sensiblement politique et touchant de très près le maintien de la paix et de la sécurité internationales, puissent susciter chez le juge une certaine prudence ayant des effets restrictifs dans l'exercice de la fonction judiciaire.

La Prudence de la CIJ En Raison du Fondement Consensualiste de la Juridiction Internationale

Créatures conventionnelles et dépendantes du consentement des États pour exercer leur fonction judiciaire, les institutions judiciaires internationales sont particulièrement attentives à la reconnaissance de leur compétence de la part des États. Le juge international ne se sent à l'aise pour s'acquitter effectivement et efficacement de sa fonction de rendre la justice que si les États sont d'accord pour le saisir⁸. La prudence de la CIJ au sujet de la reconnaissance de sa juridiction constitue à cet égard un bon exemple. Très « attentive à la volonté des Parties », la Cour, constate M. Chemillier-Gendreau, fait « montre de prudence dans les questions de compétence et [...] avant de s'emparer d'une affaire, elle s'assure d'être bien en mesure d'apporter la preuve qu'à un moment ou à un autre l'État qui renâcle à subir son jugement, s'était cependant engagé à l'affronter »⁹.

Il est vrai que, pour la Cour, la reconnaissance de sa compétence est une question fondamentale sur laquelle elle porte son attention, pratiquement dans chaque affaire¹⁰, avant de

⁷ Comme A. Oraison l'affirme, aucune œuvre jurisprudentielle n'est accidentelle. Les œuvres jurisprudentielles des instances judiciaires internationales résultent toutes des « stratégies mises en œuvre par les magistrats internationaux ». Voir ORAISON (A.), « Réflexions sur 'l'organe judiciaire principal des Nations Unies' (Stratégies globales et stratégies sectorielles de la Cour internationale de Justice) », *Revue Belge de Droit International*, 1995, p. 397.

⁸ L'intervention d'Allain Pellet au sujet du « Renforcement du rôle de la CIJ », in *Quel droit internationale pour le 21ème siècle ?*, Yves Sandoz (sous dir.), Bruylant, 2007, p. 137.

⁹ CHEMILLIER-GENDREAU (M.), « Le droit international entre volontarisme et contrainte », in *L'évolution du droit international, mélanges H. Thierry*, Pedone, 1998, p. 103.

¹⁰ Quoique la question du consentement se pose particulièrement dans des affaires contentieuses pour établir la compétence de la Cour, on peut également constater une certaine sensibilité de la Cour à ce sujet dans l'exercice de sa fonction de rendre des avis consultatifs. En effet, dans son avis consultatif du 16 octobre 1975 sur le *Sahara Occidental*, elle reconnaît que « le défaut de consentement pourrait l'amener à ne pas émettre d'avis si, dans les circonstances d'une espèce donnée, des considérations tenant à son caractère judiciaire imposaient un refus de répondre. Bref, le consentement d'un État intéressé conserve son importance non pas du point de vue de la compétence de la Cour mais pour apprécier s'il est opportun de rendre un avis consultatif ».

Elle ajoute ensuite :

« Ainsi le défaut de consentement d'un État intéressé peut, dans certaines circonstances, rendre le prononcé d'un avis consultatif incompatible avec le caractère judiciaire de la Cour. Tel serait le cas si les faits montraient qu'accepter de répondre aurait pour effet de tourner le principe selon lequel un État n'est pas tenu de soumettre un différend au règlement judiciaire s'il n'est pas consentant. Si une telle situation devait se produire, le pouvoir discrétionnaire que la Cour tient de l'article 65, paragraphe 1, du Statut

prendre une décision sur le fond¹¹. Consciente, donc, de la base consensuelle de sa juridiction, la CIJ se montre en effet particulièrement respectueuse de la volonté des États parties¹². Selon P. Weil, il faut saluer cette prudence de la Cour qui a raison de ne pas se laisser prendre par l'idéalisme d'une juridiction internationale obligatoire et universelle. Sans oublier le fondement consensualiste de sa juridiction, elle doit rester, selon lui, « réaliste » sur la fonction d'une juridiction internationale dans une société interétatique désordonnée¹³.

Toutefois, une attitude très réservée du juge international sur la question du consentement à la juridiction est parfois jugée excessive et infondée, limitant ainsi la fonction judiciaire qu'il est censé exercer. M. Chemillier-Gendreau critique ainsi la Cour internationale de Justice en constatant que cette prudence de la Cour la conduit très souvent « à prendre des positions très circonspectes, frustrantes pour les justiciables comme pour ses propres juges (ainsi qu'en témoignent certaines opinions dissidentes et individuelles) »¹⁴.

En effet, c'est le cas, par exemple, dans l'affaire du *Timor Oriental* dans laquelle la Cour a conclu qu'elle ne saurait statuer en l'absence d'un État tiers dont les droits et obligations étaient particulièrement concernés¹⁵. Cette conclusion de la Cour, qui a ainsi empêché qu'elle décide au fond, a été critiquée par certains juges qui ont estimé que la Cour a été excessivement soucieuse sur la question du consentement à la juridiction¹⁶.

---

fournirait des moyens juridiques suffisants pour assurer le respect du principe fondamental du consentement à la juridiction. »

CIJ Rec., 1975, par. 32 et 33. Dans le même sens, voir l'avis consultatif du 9 juillet 2004 sur les Conséquences juridiques de l'édification d'un mur dans le territoire palestinien occupé, CIJ Rec., 2004, par 46-54.

¹¹ La jurisprudence de la Cour internationale de Justice témoigne en effet de ce souci de la Cour concernant le principe du consentement à la juridiction. Elle rappelle constamment combien elle est attentive au consentement des Parties pour fonder sa compétence. Au titre d'exemple, quelques affaires peuvent être citées : Affaire *Anglo-iranian Oil Company* (Royaume-Uni c. Iran), arrêt du 22 juillet 1951, Rec. CIJ, 1951 ; Affaire *Ambatielos* (Grèce c. Royaume-Uni), arrêt du 1er juillet 1952, Rec. CIJ, 1952 ; Affaire des *activités militaires et paramilitaires au Nicaragua et contre celui-ci* (Nicaragua c. États-Unis d'Amérique), déclaration d'intervention, ordonnance du 4 octobre 1984, Rec. CIJ 1984, p. 215 ; Affaire du *Timor Oriental*, Rec. CIJ, arrêt du 30 Juin 1995, par. 28.

¹² À ce point, il est important d'attirer l'attention sur la délicatesse de la situation dans laquelle la Cour peut se trouver si les circonstances particulières d'une affaire obligent la Cour à prendre des mesures conservatoires, avant même qu'elle examine la question de compétence. La décision de la Cour sur les mesures conservatoires est en effet très délicate. Parce que, d'une part, il peut s'avérer indispensable, dans une situation d'urgence, d'agir rapidement et d'ordonner des mesures nécessaires en vue d'empêcher l'aggravation de la situation. Mais, d'autre part, une décision prise avant même d'établir sa compétence peut être attentatoire au principe de la juridiction consensualiste. Un tel risque de contrer la volonté souveraine d'un État ne peut être pris par la Cour qu'en cas de la protection d'un intérêt général supérieur, celle de la souveraineté des États par exemple. Sur ce sujet voir GELAS (H.), *Procédure contentieuse internationale et souveraineté étatique*, Thèse, Paris II, 2004, pp. 530-537.

¹³ WEIL (P.), « Le principe de la juridiction consensuelle à l'épreuve du feu : à propos de l'arrêt de la Cour internationale de Justice dans l'affaire de la *Compétence en matière de pêcheries (Espagne c/ Canada)* », in *Liber Amicorum in Memoriam of Judge José Maria Ruda*, Kluwer Law International, 2000, pp. 147-178, paru également in *Écrits de droit international* du même auteur, pp. 117-139. Dans la même perspective, M. Bedjaoui, l'ancien juge et Président de la CIJ, écrit qu'il ne faut pas trop encourager le « narcissisme jurisprudentiel » de la Cour internationale de Justice », car tant que la juridiction internationale a un problème de clientèle en raison de la nature consensuelle de sa juridiction, c'est elle qui payera à la fin. Voir BEDJAOUI (M.), « L'humanité en quête de paix et de développement. Cours générale de droit international public », *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, 2006, vol. 325, p.104.

¹⁴ CHEMILLIER-GENDREAU (M.), « Le droit international entre volontarisme et contrainte », op. cit., p. 96. L'auteur donne l'exemple de l'affaire du *Timor Oriental* dans laquelle la Cour, en déclarant son incompétence due à l'absence de l'Indonésie et de son acceptation à la juridiction de la Cour, n'a pas hésité à refuser d'annoncer les conséquences d'un des « principes essentiels » de nature *erga omnes*. Voir CIJ, Rec., arrêt du 30 Juin 1995, par. 28 et par. 29.

¹⁵ Arrêt du 30 juin 1995, CIJ Rec., 1995, par. 35.

¹⁶ Voir les deux opinions dissidentes, celles du juge Weeramantry et du juge Skubiszewski, qui sont toutes les deux divergent, avec l'arrêt de la Cour, sur ce point. Dans le même sens P. Kooijmans, l'ancien juge de la Cour,

Une telle décision d'incompétence fondée sur l'argument de l'absence d'un État tiers concerné par l'affaire est effectivement un exemple très significatif de l'excessive prudence de la Cour concernant le consentement des États à sa juridiction. Certes, on peut légitimement regretter cette attitude de la Cour qui risque de handicaper son activité judiciaire¹⁷. Comme en témoignent d'ailleurs les opinions individuelles de certains juges, la Cour elle-même trouve très regrettable qu'« en ce début du XXIe siècle on laisse encore au bon vouloir des États le soin de consentir ou non à ce que la Cour statue » même sur des allégations de violation des principes fondamentaux du droit international¹⁸. Cependant, il serait injuste de dire qu'une telle prudence est totalement injustifiée pour une institution judiciaire dont la compétence est fondée sur le principe du consensualisme. En effet, dans un tel état de dépendance au consentement des États, la Cour sait parfaitement que « le seul moyen d'inspirer confiance et de renforcer son rôle est d'agir dans les limites de son Statut et de son Règlement, d'une manière conforme à sa vocation »¹⁹. En ce sens, P. Weil pense que seul ce respect par la Cour du consentement des États dans la détermination de sa compétence puisse lui permettre de les attirer vers l'acceptation de la clause facultative de la juridiction obligatoire. Cette prudence de la Cour « renforce, selon lui, le système et en sauvegarde la vitalité »²⁰.

La Prudence de la CIJ En Raison de Nature Politique des Affaires

En dehors du fondement consensuel de la juridiction internationale qui restreint parfois la fonction judiciaire, il existe également d'autres particularités des différends interétatiques qui poussent la Cour à être plus prudente dans l'exercice de ses fonctions. En effet, en vue de contribuer au maintien de la paix et de la sécurité internationales, qui est aussi une tâche essentielle pour la Cour²¹, cette dernière peut juger plus approprié de rester en retrait pour faciliter, du moins pour ne pas empêcher, la mise en œuvre d'une solution durable et plus acceptable pour les Parties. Ainsi, en tenant compte des considérations autres que juridiques ainsi que du contexte politique du différend en cause, il peut arriver que la Cour se limite par rapport à ce qu'elle dit ou décide de ne pas dire. C'est notamment le cas dans des litiges interétatiques qui résultent de conflits politiques très sensibles existant depuis longtemps.

---

critique également cette « prudence restrictive » de la Cour dans cette affaire du Timor Oriental. Voir KOOIJMANS (P.) « The ICJ in the 21st Century : Judicial restraint, Judicial activism, or Proactive Judicial Policy », *International & Comparative Law Quarterly*, 2007, p. 744.

¹⁷ *Idem.*, p. 747.

¹⁸ Voir l'opinion individuelle commune des Juges Higgins, Kooijmans, Elaraby, Owada et Simma dans l'arrêt du 3 février 2006 relatif à l'affaire des *Activités armées sur le territoire du Congo*, CIJ Rec., 2006, traduction officielle, p. 71, par. 25.

¹⁹ Opinion individuelle du Juge Lachs dans l'*Affaire de la Mer Égée*. CIJ Rec., 1978, traduction officielle, p. 53. Dans le même sens voir LAUTERPACHT (H.), *The Development of International Law by the International Court*, Stevens, 1958, p. 91. Après avoir rappelé la jurisprudence de la CPJI dans l'affaire *Concessions Mavrommatis en Palestine* dans laquelle la Cour internationale souligne la base consensuelle de sa juridiction et la restriction de sa fonction par le consentement des États parties¹⁹, l'auteur justifie ce souci de la Cour à l'égard des États en écrivant que « [n]othing should be done which creates the impression that the Court, in an excess of zeal, has assumed jurisdiction where none has been conferred upon it » (p. 91).

²⁰ WEIL (P.), « Le principe de la juridiction consensuelle à l'épreuve du feu... », *op. cit.*, p. 139.

²¹ À propos du rôle que la CIJ doit jouer pour le maintien de la paix et de la sécurité internationales, S. Rosenne écrit en effet :

« The Court's status as a principal organ and the principal judicial organ of the United Nations, itself above all a political organization, emphasizes that the judicial settlement of international disputes is a function performed within the general framework of the political organization of the international society. Accordingly, the Court has a task that is directly related to the pacific settlement of international disputes and therefore to the maintenance of international peace and security and today, peacemaking ».

Voir ROSENNE (S.), *The Law and Practice of the International Court, 1920-2005*, MNP, 2006, p. 3. Sur ce sujet voir également PELLET (A.), « Le glaive et la balance, Remarques sur le rôle de la CIJ en matière de maintien de la paix et de la sécurité internationales », in *International Law at a Time of Perplexity, Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, MNP, 1989, pp. 539-566.

L'existence des aspects politiques du différend constitue ainsi un facteur à retenir pour la Cour dans l'exercice de ses fonctions. À cet égard, il ne sera pas erroné de dire que la Cour s'interroge, le cas échéant, sur l'utilité de ses interventions²².

La nature politique du différend est, d'ailleurs, un argument régulièrement soulevé par les États, qui refusent qu'une institution internationale, même judiciaire, impose des solutions, ayant des conséquences politiques, établies en dehors de leurs entreprises gouvernementales. Cependant, il faut préciser que l'aspect politique du différend n'entre pas dans le domaine d'action de la juridiction internationale. Elle n'a qu'à s'occuper de l'aspect juridique de l'affaire. À propos de la CIJ, il est ainsi inscrit, à l'article 36 paragraphe 3 de la Charte des Nations Unies, comme à l'article 36 paragraphe 2 de son Statut, que ce sont des différends d'ordre juridique qui entrent dans le domaine d'action de la Cour²³. Dans l'affaire du *Cameroun septentrional*, c'est d'ailleurs elle-même qui a rappelé ce « devoir de la Cour de conserver son caractère judiciaire ». Elle a justement précisé que même si le contraire est communément exigé par deux parties dans une affaire, il existe « des limites inhérentes à l'exercice de la fonction judiciaire dont la Cour [...] doit toujours tenir en compte ». Parce que « [c']est à la Cour elle-même et non pas aux parties qu'il appartient de veiller à l'intégrité de la fonction judiciaire »²⁴.

Cependant, il a été aussi rappelé par la Cour que l'existence des aspects politiques d'un différend soumis à son soin ne l'empêchait pas d'examiner les aspects juridiques de l'affaire. Le contraire serait, selon la Cour, « une restriction considérable et injustifiée de son rôle en matière de règlement pacifique des différends internationaux »²⁵. C'est donc une particularité toute naturelle des différends interétatiques de comporter des aspects politiques, souvent très sensibles²⁶. Et, malgré la densité politique des affaires soumises aux soins de la juridiction internationale, cette dernière a la tâche ultime de trancher le différend en restant dans les limites de sa fonction judiciaire.

Dans son avis consultatif sur la *Licéité de la menace ou de l'emploi d'armes nucléaires*, la conclusion de la Cour s'inscrit dans la même perspective. Elle a estimé que le fait qu'une question juridique présente également des aspects politiques « ne suffit pas à la priver de son caractère de 'question juridique' et à 'enlever à la Cour une compétence qui lui est expressément conférée par son Statut' » et que « quels que soient les aspects politiques de la question posée, la Cour ne saurait refuser un caractère juridique à une question qui l'invite à s'acquitter d'une tâche essentiellement judiciaire »²⁷.

---

²² Voir VERHOEVEN (J.), « À propos de la fonction de juger en droit international public », in *Fonction de juger et pouvoir judiciaire, Transformations et déplacements*, P. Gérard, F. Ost, M. van de Kerchove (sous dir.), Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, 1983, p. 464 et 465. Cela dit, l'existence des exigences politiques touchant au maintien de la paix et de la sécurité internationales ne doit pas empêcher la Cour de s'acquitter ses fonctions exclusivement judiciaires. Ainsi, constate A. Pellet, aucun arrêt, que la Cour a dû prononcer concernant des litiges politiquement très sensibles, « ne porte la trace d'hésitations de la CIJ sur le point de savoir si elle aurait dû s'abstenir de statuer au prétexte que la paix et la sécurité internationales étaient en cause ». Voir PELLET (A.) « Le glaive et la balance... », op. cit., p. 551 et s., particulièrement p. 558 et 559.

²³ Dans la doctrine, il a été estimé que cet argument fournissait une base théorique à une pratique d'abstention de la Cour. Voir GORDON (E.), « Discretion to Decline to Exercise Jurisdiction », *The American Journal of International Law*, 1987, pp. 129-135, particulièrement p. 131.

²⁴ CIJ Rec., 1963, arrêt du 2 décembre 1963, p. 29.

²⁵ CIJ, l'Affaire du *Personnel diplomatique et consulaire des États-Unis à Téhéran*, CIJ Rec., 1980, p. 20, par. 37. La Cour a répété cette jurisprudence à l'occasion de l'Affaire des *Activités militaires et paramilitaires au Nicaragua et contre celui-ci*, CIJ Rec., 1984, p. 439 et 440, par. 104 et 105.

²⁶ Dans son avis consultatif du 8 juillet 1996 sur la *Licéité de la menace et de l'emploi d'armes nucléaires*, la Cour constate en effet que c'est « par la nature des choses » que les questions qui se posent dans la vie internationale revêtent des aspects politiques. CIJ, Rec., 1996, par. 13.

²⁷ CIJ, Rec., 1996, par. 13. Dans le même sens, voir également l'avis consultatif du 9 juillet 2004 sur les *Conséquences juridiques de l'édification d'un mur dans le territoire palestinien occupé*, CIJ Rec., 2004, par. 41

Mais, il est aussi vrai que face à « une affaire encore politiquement trop chaude » (too hot to handle), la Cour se montre très prudente afin de ne pas se livrer à des abus et des manœuvres politiques. Une décision qui va un peu « trop loin » pour certains gouvernements suffit pour accuser le juge international de faire du « militantisme juridique » et peut entraîner des réactions méfiantes à l'égard de la juridiction internationale²⁸. C'est pourquoi, le juge international s'impose dans sa politique judiciaire un auto-contrôle²⁹ dont le juge interne ne sentira pas l'obligation. Comme preuve d'un tel auto-contrôle, il existe, affirme H. Rasmussen, différentes manœuvres comme le recours à l'incompétence ou la déclaration d'irrecevabilité de la demande auxquelles le juge international recourt afin de ne pas entrer dans un domaine dangereux³⁰. Selon lui, c'est ainsi que la CIJ « a déclaré irrecevable certaines affaires parce qu'elles posaient des problèmes d'ordre plus politiques que juridiques »³¹.

En ce sens, G. Abi-Saab attire également l'attention sur la pratique de la Cour qui examine audacieusement les dimensions techniques de sa compétence ou de sa saisine dans l'affaire soumise. Certes, cette « prudence judiciaire » de la Cour se justifie, comme il a été souligné, par son souci de respecter le consentement des parties. Mais souvent, elle le fait aussi « pour ne pas se prononcer sur des points dont elle peut faire l'économie sans entraver la décision, ou pouvoir éviter de se prononcer sur des questions trop épineuses, en choisissant des motifs plus anodins ou moins embarrassants pour l'une des Parties »³². Dans la jurisprudence de la CIJ, peut être en effet observé un souci d'équilibre entre ce qu'elle dit et ce qu'elle décide de ne pas dire. Elle a été souvent critiquée, même de l'intérieur par ses juges, sur ce qu'elle a « décidé de ne pas dire », une position qui est considérée comme « le résultat de la retenue excessive » de la Cour³³.

Il existe en effet plusieurs exemples où les arguments juridiques avancés par la juridiction internationale pour refuser d'examiner l'affaire au fond ne sont pas vraiment convaincants³⁴ et suscitent des interrogations sur l'existence de motivations d'ordre politique. C'est pour la même raison que A. Pellet critique la CIJ concernant l'affaire du Génocide opposant la Bosnie-Herzégovine à la Serbie. Saisie de cette affaire en 1993, la Cour a rendu son arrêt prêt de 14 ans plus tard. Selon lui, « la Cour n'avait pas envie de se saisir de cette affaire » pour des raisons autres que juridiques, d'où ce retard incompréhensiblement long³⁵.

De la même manière que les affaires contentieuses, la CIJ met également en œuvre, dans les procédures consultatives, une « technique prudente » par laquelle elle essaie de « s'évad[er]

---

et l'avis consultatif du 27 juillet 2010 sur la Conformité au droit international de la déclaration unilatérale d'indépendance relative au Kosovo, par. 27.

²⁸ Sur ce point, on peut citer notamment la réaction des États-Unis qui ont retiré leur acceptation de la clause facultative de la juridiction obligatoire de la CIJ lorsque cette dernière s'est déclarée compétente, à l'arrêt du 26 novembre 1984, dans l'affaire des *Activités militaires et paramilitaires au Nicaragua et contre celui-ci*.

²⁹ RASMUSSEN (H.), « Le juge international en évitant de statuer obéit-il à un devoir judiciaire fondamental ? », in *La juridiction internationale permanente*, La Société française pour le droit international (SFDI), Pedone, p. 387.

³⁰ *Idem.*, p. 393 et s.

³¹ *Idem.*, p. 399.

³² ABI-SAAB (G.), « De l'évolution de la Cour internationale. Réflexions sur quelques tendances récentes », *Revue général de droit international public*, 1992, p. 283 et s. L'auteur donne également des exemples des arrêts où il considère que la CIJ fait tout pour ne pas aborder certains aspects des affaires. Sur cette politique judiciaire restrictive de la Cour Pour des exemples des arrêts où, selon l'auteur, la CIJ fait tout pour éviter de statuer voir également KOOIJMANS (P.) « The ICJ in the 21st Century :... », op. cit., p. 750 et s.

³³ Voir par exemple, l'opinion individuelle du Juge Simma jointe à l'arrêt du 6 novembre 2003 dans l'affaire des *Plates-formes pétrolières*, CIJ Rec., 2003, par. 6.

³⁴ RASMUSSEN (H.), « Le juge international en évitant de statuer... », op. cit., p. 385.

³⁵ L'intervention d'Allain Pellet au sujet du « Renforcement du rôle de la CIJ », in *Quel droit internationale pour le 21ème siècle ?*, op. cit., p. 137.

des questions concrètes »³⁶. Pour ce faire, chaque fois que la Cour est sollicitée pour un avis consultatif, elle examine d'abord en détail l'opportunité de rendre un avis³⁷. Elle se limite ensuite attentivement dans l'examen de la question par son utilité en évitant des aspects contentieux éventuels de la question. Pour donner un exemple récent, on peut évoquer son avis consultatif du 22 juillet 2010 sur la *Conformité au droit international de la déclaration unilatérale d'indépendance relative au Kosovo*. Dans son avis, la Cour, se limitant ainsi à l'aspect principal de la question posée, ce qui était de savoir tout simplement si la déclaration d'indépendance kosovare était ou non conforme au droit international³⁸, a soigneusement écarté d'autres aspects politiquement et juridiquement très délicats de la question, à savoir la validité et les conséquences juridiques de la déclaration d'indépendance et de sa reconnaissance, au cas d'espèce³⁹.

D'autres exemples jurisprudentiels peuvent être cités pour critiquer les institutions judiciaires internationales, notamment la CIJ, d'être trop timides ou réticentes sur tel ou tel point d'une affaire. La littérature du droit international en abonde⁴⁰. Ces critiques sont parfois justifiées, parfois non. Mais en tout état de cause, il faut reconnaître qu'une tentative de réconcilier les exigences politiques avec « la conception fonctionnelle d'une juridiction internationale liée à l'idéal du droit et de la justice » est une entreprise très difficile, sinon impossible⁴¹. Comme H. Rasmussen le souligne, il faut toujours choisir entre ces deux options. Et dans l'ordre juridique international, le choix bascule souvent en faveur des exigences politiques. Cela ne signifie pas que la juridiction internationale est instrumentalisée face aux exigences politiques. Mais, quand les circonstances l'exigent, la juridiction internationale se retire ou ne fonctionne que d'une manière très prudente ou, si on préfère, attentive dans sa politique judiciaire⁴². Cette attitude réticente de la juridiction internationale peut sembler parfois contraire à sa fonction de rendre la justice. Mais, la tâche principale que l'ordre juridique international lui a attribuée est la sauvegarde du système interétatique actuel en contribuant au maintien de la paix et de la sécurité internationales. D'ailleurs, il ne faut pas oublier que la fonction du juge international, à l'instar du droit international qu'il applique, est plus pacificatrice qu'autoritaire⁴³. Ainsi, pour la réalisation de cette tâche, s'il faut laisser la place à

³⁶ Voir DECAUX (E.), « La Cour internationale de Justice et les droits de l'homme », in *Studi di Diritto Internazionale in Onore di G. Arangio-Ruiz*, Editoriale Scientifica, 2004, vol. 2, p. 959 et 960. L'auteur écrit ces lignes à propos de l'avis consultatif du 30 mars 1950 sur *l'interprétation des traités de paix*.

³⁷ C'est effectivement pour cette raison que la Cour rappelle souvent que sa fonction de donner un avis consultatif sur une question posée par les organes des Nations Unies dans leur compétence n'est pas une obligation. Selon la Cour, « le paragraphe 1 de l'article 65 de son Statut, selon lequel '[I]a Cour peut donner un avis consultatif [...]', devait être interprété comme reconnaissant à la Cour le pouvoir discrétionnaire de refuser de donner un avis consultatif même lorsque les conditions pour qu'elle soit compétente sont remplies ». Voir l'avis consultatif de la CIJ du 9 juillet 2004 sur les *Conséquences juridiques de l'édification d'un mur dans le territoire palestinien occupé*, CIJ Rec., 2004, par. 44. Dans le même sens voir également son avis consultatif du 22 juillet 2010 sur la *Conformité au droit international de la déclaration unilatérale d'indépendance relative au Kosovo*, CIJ, 2010, par. 29.

³⁸ Voir par. 51 de l'avis consultatif.

³⁹ Par exemple, la Cour évite de se prononcer sur la validité juridique de la théorie de « sécession-remède » en droit international ou sur l'applicabilité d'un tel droit au cas d'espèce, en jugeant qu'il n'est pas nécessaire de se pencher sur ce point pour répondre la question posée. Voir l'avis consultatif du 22 juillet 2010 sur la *Conformité au droit international de la déclaration unilatérale d'indépendance relative au Kosovo*, par. 82-83.

⁴⁰ Voir par exemple GOMEZ-ROBLEDOS (J.-M.), « L'avis consultatif de la C.I.J. sur les conséquences juridiques de l'édification d'un mur dans le territoire palestinien occupé : timidité ou prudence ? », *Revue générale de droit international public*, 2005, pp. 521-536.

⁴¹ RASMUSSEN (H.), « Le juge international en évitant de statuer... », op. cit., p. 406.

⁴² PELLET (A.), « Le glaive et la balance... », op. cit., p. 559 et s.

⁴³ Une idée de la juridiction autoritaire, transposée du modèle du droit interne, n'est pas compatible avec l'ordre juridique international dans son état actuel. Ceci pour deux raisons principales ; d'une part, la société internationale est composée d'États souverains, et d'autre part, contrairement aux droits étatiques, le droit international qui régit

la politique, la juridiction internationale accepte volontiers de se mettre en retrait devant elle. Cela n'empêche pas toutefois de constater que cette prudence de la Cour, bien qu'elle soit tout à fait compréhensible dans un ordre juridique déterminé par la logique interétatique, atteint parfois un niveau tel que sa fonction judiciaire se voit considérablement limitée.

Une Prudence Excessive de la CIJ Qui Transforme la Fonction Judiciaire

Il a été constaté que l'intention de la CIJ de prendre en considération les exigences politiques de l'affaire crée assez souvent le risque de restreindre sa fonction de rendre la justice. En plus de ce risque, cette volonté de réconciliation difficilement réalisable entraîne la transformation de la fonction judiciaire qu'elle exerce. En obligeant la Cour à sortir de son cadre classique, cette volonté de réconciliation rapproche la juridiction internationale d'un mécanisme d'arrangement. C'est effectivement en ce sens que G. Abi-Saab constate l'existence d'une « tendance progressive vers une justice transactionnelle »⁴⁴. Il est vrai qu'une décision qui cherche à être, à la fois, juridiquement juste et politiquement satisfaisante pour toutes les Parties concernées ne peut être que le résultat d'une justice transactionnelle.

C'est également l'avis de M. Chemillier-Gendreau qui écrit, à propos de la CIJ, que le contexte politique « d'une société internationale chaotique et hétérogène », dont la Cour est le reflet fidèle, « l'a souvent conduite à une justice de transaction, qui relève davantage de l'arrangement que de la conformité à la règle de droit »⁴⁵. Il est vrai que la tâche du juge international dépasse souvent la prise d'une décision juridiquement bien fondée. Dans une affaire, il devient nécessaire pour lui, afin de contribuer au maintien de la paix et de la sécurité internationales, de se soucier de l'équilibre entre l'aspect politique et juridique de l'affaire⁴⁶.

Une telle volonté de la Cour d'arriver à une décision acceptable pour tous les États concernés provient également de l'absence d'un système d'exécution forcée dans l'ordre juridique international. La Cour est sûrement préoccupée par la question d'une éventuelle inexécution de ses décisions qui peut mettre gravement en cause son autorité. Bien heureusement, les refus d'exécution sont rares de la part des États qui ne veulent pas voir leur réputation internationale affectée⁴⁷. Cependant, en cas de refus, ce n'est pas seulement la réputation de l'État qui serait affectée mais aussi celle de la juridiction internationale dont

---

cette société interétatique est censé résoudre les différends entre États plus pacifiquement que d'une manière autoritaire. C'est pourquoi, il n'y a toujours pas eu une institution judiciaire qui exerce véritablement une « fonction de juger » dans le sens que l'on entend en droit interne. Selon J. Verhoeven, toute juridiction internationale fonctionne encore sur des techniques arbitrales. Aucune d'entre elles n'exprime un « pouvoir judiciaire » qui existera en soi. Ceci est également vrai pour la CIJ. La seule particularité qui la distingue par rapport aux autres instances judiciaires est qu'elle est « compétente à l'égard de tous et en toutes matières ». Voir VERHOEVEN (J.), « À propos de la fonction de juger en droit international public », op. cit., p. 447 et s.

⁴⁴ ABI-SAAB (G.), « De l'évolution de la Cour internationale... », op. cit., p. 290.

⁴⁵ CHEMILLIER-GENDREAU (M.), « La Cour internationale de Justice entre politique et droit », *Le Monde Diplomatique*, Novembre 1996, p. 10. Voir également ABI-SAAB (G.), « De l'évolution de la Cour internationale... », op. cit., p. 292. Dans le même A. Pellet écrit que « [q]uand les questions sont plus controversées, quand les enjeux politiques sont importants, la Cour n'hésite toutefois pas à faire le maximum pour trouver des solutions acceptables, pour 'faire passer la pilule'. Voir l'intervention d'Allain Pellet au sujet du « Renforcement du rôle de la CIJ », in *Quel droit internationale pour le 21ème siècle ?*, op. cit., p. 139.

⁴⁶ Selon A. Pellet, une telle politique judiciaire est complètement justifiée pour la CIJ qui est « l'organe judiciaire principal des Nations Unies, une organisation dont la vocation est de maintenir la paix et la sécurité internationales, et non pas de faire prévaloir la pureté des principes, comme certains le souhaiteraient ». *Idem.*, p. 139 et 140.

⁴⁷ Dans l'histoire de la Cour internationale de Justice, il existe néanmoins deux affaires dans lesquelles les Parties condamnées ont refusé d'exécuter les arrêts de la Cour. La première est celle du *Détroit de Corfou* où l'Albanie a refusé de payer les dommages et intérêts attribués au Royaume-Uni par la Cour dans son arrêt du 15 décembre 1949. Le deuxième exemple est l'affaire des *Activités militaires et paramilitaires au Nicaragua* dans laquelle les États-Unis, qui n'avaient d'ailleurs pas comparu dans la deuxième phase du jugement devant la CIJ, ont ensuite refusé l'exécution de l'arrêt de la Cour du 27 juin 1986. Sur l'exécution des décisions de la CIJ voir AZAR (A.), *L'exécution des décisions de la Cour internationale de Justice*, Bruylant, 2003, 329 p.

---

l'autorité et l'utilité seraient remises en cause dans un tel ordre juridique dépourvu de mécanismes de contrainte juridique⁴⁸.

En raison du fondement consensuel de son fonctionnement, il existe un autre souci de la Cour que l'on peut appeler, sans vouloir être offensif à l'égard de l'institution judiciaire, le « souci de clientèle ». Pour une institution judiciaire internationale dépendante de la sollicitation des États, le souci de respecter leur souveraineté ne s'arrête pas à la question de la compétence. Pendant la réalisation de sa fonction, elle cherche encore, sous l'influence de cette psychologie de dépendance, à rester attractive aux yeux des États. Force est de constater que, comme un moyen de règlement des différends, le recours au juge international n'est pas vraiment la préférence des États. Considérant le règlement judiciaire comme « peu adapté à leurs exigences », les États préfèrent souvent « l'utilisation de moyens leur permettant d'aboutir – si possible – à des transactions politiques »⁴⁹. Selon L. Condorelli, ce climat influence également le juge international qui essaie, en vue d'attirer ses « clients », de régler le différend en proposant aux États des « solutions acceptables » au lieu de chercher strictement ce qui est juridiquement juste. Parce qu'il sait parfaitement que « [l]a justice internationale tire son pouvoir de décision du consentement des parties au différend »⁵⁰.

La mise en œuvre d'une telle stratégie de transaction par la CIJ peut donc s'expliquer par ce principe consensualiste dont le respect semble être la condition de sa popularité⁵¹. M. Chemillier-Gendreau écrit effectivement que,

« soucieuse de [...] rendre sa justice attractive » aux yeux des États, la CIJ recourt aussi à cette politique d'arrangement. Elle essaie ainsi de « ne créer ni vainqueur ni vaincu, au moins pour une partie des contentieux portant sur un objet concret, notamment territorial, pour lesquels elle peut partager les avantages. Pour les autres, elle tente au moins de donner à l'État perdant quelque satisfaction de principe »⁵².

Pourtant, la présence d'une telle préoccupation de la part de la Cour ne signifie pas qu'elle formule ses décisions suivant une politique de séduction à l'égard des États ou en fonction d'attente de sa clientèle. Elle cherche sans doute à dire le droit d'une manière indépendante de toute attente subjective et politique⁵³. Mais, elle est tout simplement prudente en le faisant parce que, d'une part, elle agit dans un domaine de droit peu précis, souvent non écrit et dépourvu de généralité, et d'autre part, les parties jugées dans une affaire sont, en même temps, créateurs de ce droit.

D'ailleurs, vu les crises qu'elle a subies suite à des arrêts qui ont suscité des réactions méfiantes chez les États à son égard, il est difficile de dire que ce souci de la Cour soit sans fondement. Sur ce point, il convient d'évoquer notamment les réactions des États après les arrêts de la Cour dans l'affaire du *Sud-Ouest Africain* et dans l'affaire des *Activités militaires et paramilitaires au Nicaragua et contre celui-ci*.

⁴⁸ O. Corten et P. Klein constatent en effet que ce souci des États sur l'utilité du recours à la juridiction internationale a également des impacts sur l'efficacité des cours internationales, en l'occurrence sur celle de la Cour internationale de Justice. Voir CORTEN (O.), KLEIN (P.), « L'efficacité de la justice internationale au regard des fonctions manifestes et latentes du recours à la Cour internationale de Justice », in *Justice et Juridictions Internationales*, R. Ben Achour et S. Laghmani (sous dir.), Pedone, 2000, p. 55.

⁴⁹ CONDORELLI (L.), « L'autorité de la décision des juridictions internationales permanentes », in *La juridiction internationale permanente*, SFDI, Pedone, 1987, p. 286.

⁵⁰ *Idem.*, la note de bas de page 11, p. 286 et p. 289.

⁵¹ Voir BEDJAOUI (M.), « Discours à l'occasion du 50ème anniversaire de l'Organisation des Nations Unies et de la Cour internationale de Justice », *Annuaire de l'Institut de droit international*, 1995, vol. 66, t. II, p. 74.

⁵² CHEMILLIER-GENDREAU (M.), « La Cour internationale de Justice entre politique et droit », op. cit., p. 10-11.

⁵³ Voir BEDJAOUI (M.), « Discours à l'occasion du 50e... », op. cit., p. 74.

Dans l'affaire du *Sud-Ouest africain*, la Cour a été saisie en 1960 par L'Éthiopie et le Liberia contre l'Afrique du Sud. Après un premier arrêt en 1962 portant sur les questions préliminaires, la Cour a rendu son arrêt au fond en 1966. Sans entrer dans les détails de cette affaire, qui a suscité beaucoup de réactions chez les États comme dans la doctrine et qui a été qualifiée de « malheureuse »⁵⁴, « tragique » ou encore comme un « désastre »⁵⁵, force est de constater que l'arrêt de 1966 a semé la méfiance chez les États, surtout du Tiers monde⁵⁶. Critiquée, par ces derniers, d'être conservatrice et d'agir comme un « tribunal arbitral », la Cour a connu, après cette affaire, une période de quasi-inactivité juridique et dû réaliser « un changement d'attitude » prenant en compte les mouvements contemporains de la scène internationale⁵⁷.

Quant à l'affaire de Nicaragua, l'arrêt de 1986 marque, comme A. Pellet écrit, « une étape-clé dans la vie de la Cour »⁵⁸. Après cet arrêt, la Cour devient très attractive aux yeux des États du tiers-monde qui voient que, grâce au recours à la juridiction internationale, même un petit État peut faire condamner une super-puissance. Alors que cet arrêt signifie pour les États du tiers-monde un « regain de confiance », pour certains autres, il a déclenché une défiance globale⁵⁹. N'étant pas apprécié par les États occidentaux, notamment par les États-Unis, cet arrêt de la Cour a aussi créé chez eux une méfiance à l'égard de la Cour qui est accusée cette fois d'être « tiers-mondiste » et de faire du « militantisme juridique ».

Pour des contres-exemples, A. Pellet cite l'affaire des *Plates-formes pétrolières* « dans lequel la Cour a rendu en 2003 un arrêt au fond indéfendable sur le plan du raisonnement juridique, mais qui a finalement contenté tout le monde »⁶⁰. L'auteur arrive à la même conclusion à propos de la politique judiciaire de la Cour dans son avis consultatif sur la *Licéité de la menace ou de l'emploi des armes nucléaires*. Selon lui, cet avis, très critiqué à juste titre par la doctrine, a également « le grand mérite d'être acceptable par toutes les Parties concernées »⁶¹.

Ces exemples montrent qu'une prudence de la Cour qui cherche à satisfaire tous les États concernés n'est peut-être pas compatible avec sa fonction de rendre la justice, mais elle est tout à fait compréhensible pour une institution judiciaire internationale qui doit exercer sa fonction dans un tel ordre juridique interétatique. Mais, si la mise en œuvre d'une telle stratégie prudente contribue à l'élargissement du rôle de la Cour au sein de la communauté internationale, elle comporte également le risque de restriction et de dénaturation de ce rôle.

Une Prudence de la CIJ Justifiée Par l'Origine Interétatique du Droit International

L'étendue de la fonction du juge international est un sujet de controverse. Dans un domaine de droit plein de lacunes et d'imprécisions, certains pensent que le juge international a compétence pour exprimer dans certains cas la règle de droit. Parmi ceux qui attribuent au juge international une fonction beaucoup plus large que de se contenter d'appliquer le droit positif existant, G. Scelle figure sans doute au premier rang. Selon lui, le juge, qui applique le

⁵⁴ PELLET (A.), « Le glaive et la balance, Remarques sur le rôle de la CIJ... », op. cit., p. 559

⁵⁵ ABI-SAAB (G.), « De l'évolution de la Cour internationale... », op. cit., p. 278. Pour d'autres exemples des réactions et des critiques de la part des États et de la doctrine voir FISCHER (G.), « Les réactions devant l'arrêt de la Cour internationale de Justice concernant le Sud-Ouest Africain », *Annuaire français de droit international*, 1966, pp. 144-154.

⁵⁶ ABI-SAAB (G.), « De l'évolution de la Cour internationale... », op. cit., p. 277 s.

⁵⁷ *Idem.*, p. 280.

⁵⁸ PELLET (A.), « Conseil devant la Cour internationale de Justice – Quelques impressions », in *L'évolution du droit international, Mélanges offertes à Hubert Thierry*, Pedone, 1998, p. 346, note de bas de page 5.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ PELLET (A.), « Renforcement du rôle de la CIJ », op. cit., p. 139.

⁶¹ *Idem.*, p. 140.

texte juridique, est déjà tenu, en cas d'une imprécision, « d'adopter l'interprétation logique qui correspond à la justice »⁶². Mais, si l'obtention d'un tel résultat n'est pas possible dans le cadre des textes positifs existants, « il devra faire ce que ferait le législateur : rechercher scientifiquement dans la nappe juridique profonde du milieu social intéressé la norme qui, dans le cas d'espèce, doit s'appliquer »⁶³. Donc, pour lui, le juge a une compétence non seulement pour l'interprétation « équitable » du droit positif, ce qui lui confère déjà une certaine autonomie par rapport au texte positif, mais aussi pour la traduction originaire d'une règle applicable au droit positif si elle fait défaut dans le cas d'espèce⁶⁴.

C'est en ce sens que certains attendent de la part de la CIJ un activisme judiciaire, dépassant son cadre classique, pour répondre aux nouvelles exigences de la communauté internationale en évolution⁶⁵. Mais, ne serait-ce pas trop demander d'une institution dont la compétence est déterminée par la logique interétatique ? En effet, il faut d'abord reconnaître que la fonction judiciaire internationale s'effectue dans « les conditions très restrictives d'une société décentralisée » que le juge international tout seul n'est pas capable de changer⁶⁶. D'ailleurs ce n'est pas le rôle du juge de « reformer la société internationale dans sa structure anarchique voulue par les États »⁶⁷. Aux yeux des États, une institution judiciaire internationale comme la CIJ n'est pas un « conseil des sages » qui apportera, à sa manière, des solutions équitables aux problèmes accrus. Pour les États, la CIJ est, et doit rester, une institution judiciaire censée appliquer le droit tel qu'il a été traduit en droit positif par eux.

Certes, agissant dans un domaine de droit plein de lacunes et d'incertitude, le juge se voit parfois contraint de rechercher le droit applicable lui-même. Motivé également par le souci d'adapter le droit aux nouvelles exigences de la société internationale qu'il régit, le juge international tâche d'adopter une interprétation évolutive des règles de droit suivant l'évolution de la société. Mais en le faisant, il sait parfaitement que cette technique interprétative a ses limites et qu'elle ne doit jamais aller jusqu'à la création originaire d'une nouvelle règle de droit.

À cet égard, la position de la CIJ, lorsqu'elle a donné son avis sur la *Licéité de la menace ou de l'emploi d'armes nucléaires*, est démonstrative. Quoique la CIJ soit clairement favorable à un désarmement nucléaire total et qu'elle le qualifie comme un « objectif vital pour l'ensemble de la communauté internationale », elle se heurte à sa fonction de dire le droit positif existant et décide ainsi qu'

« au vu de l'état actuel du droit international pris dans son ensemble, tel qu'elle l'a examiné ci-dessus, ainsi que des éléments de fait à sa disposition, la Cour est amenée à constater qu'elle ne saurait conclure

---

⁶² SCELLE (G.), « Essai sur les sources formelles du droit international », *Recueil d'études sur les sources du droit en l'honneur de F. Gèny*, t. 3, Sirey, 1934, p. 404.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Cependant, il ajoute qu'il ne s'agit pas d'une fonction législative dans le sens que le législateur exécute. Cette pratique du juge ne concerne que le cas d'espèce concret. Elle contribue certes à la détermination et formation du droit mais ne pose pas une règle d'applicabilité objective. Voir *idem*, pp. 402-406.

⁶⁵ Une telle attente est formulée tant par la doctrine (voir par exemple CHEMILLIER-GENDREAU (M.), « Le droit international entre volontarisme et contrainte », *op. cit.*, p. 103 et 104) que par ses propres juges. C'est en ce sens qu'il faut lire les mots du Juge Weeramanthy :

« Particulièrement en périodes de tensions, alors que les signaux de danger lancent partout des éclairs, la Cour, semble-t-il, devrait réagir de façon positive en prenant les mesures qui relèvent de sa compétence. [...] Si l'on veut que le droit international se développe et serve la cause de la paix comme il est censé le faire, la Cour ne peut se dérober devant une telle responsabilité quand l'occasion de l'assumer se présente ».

L'opinion dissidente du Juge Weeramanthy jointe à l'Ordonnance du 14 avril 1992 de la CIJ dans l'affaire *Lockerbie*, CIJ Rec., 1992, traduction officielle, p. 71.

⁶⁶ LEBEN (C.), « La juridiction internationale », *Droits*, 1989, n°9, p. 144.

⁶⁷ *Idem.*, p. 150.

de façon définitive à la licéité ou à l'illicéité de l'emploi d'armes nucléaires par un État dans une circonstance extrême de légitime défense dans laquelle sa survie même serait en cause »⁶⁸.

Dans sa déclaration jointe à cet avis, le Président de la Cour, M. Bedjaoui, confirme en effet que par cet avis, « la Cour s'est [...] bornée à un constat » de l'état du droit international positif « tout en se trouvant dans l'incapacité d'aller au-delà ». Selon lui, « [d]ans l'élaboration du présent avis, la Cour a été guidée par le sens des responsabilités particulières qui sont les siennes et par sa volonté de dire le droit tel qu'il est, en ne cherchant ni à le noircir ni à l'embellir ». Ainsi, la Cour « a entendu éviter toute tentation de le créer et elle n'est assurément pas sortie de son rôle »⁶⁹.

Cette incapacité du juge international est ainsi souvent exprimée dans la jurisprudence de la CIJ par sa prudence dans ce qu'elle dit, mais surtout dans ce qu'elle évite de dire. En effet, il est assez courant dans l'histoire de la Cour que, parfois même au risque de créer une incertitude juridique, elle s'abstient de se prononcer sur certains aspects de l'affaire soumise. Le recours à une telle pratique d'abstention vient généralement de l'existence d'une lacune du droit international à laquelle le juge international tout seul n'est pas capable de remédier⁷⁰.

Conclusion

Dans un ordre juridique essentiellement état-centrique et interétatique, il est tout à fait normal que les priorités de la juridiction internationale soient déterminées en fonction de cette configuration de la communauté internationale. Le juge international n'est qu'un interprète d'un langage dominé par le volontarisme interétatique qu'est le droit international. Sa fonction consiste principalement à traduire le droit international positif dans des faits réels. Cette limitation fonctionnelle est adoptée également par les juges de la CIJ qui, comme on vient de le constater, ne s'est jamais livrée à un rôle de créateur du droit. En raison de « [la] conception positiviste volontariste classique qui a majoritairement prévalu au sein de la Cour elle-même depuis sa création », constate P.-M. Dupuy, un tel rôle était considéré par les juges de la Cour eux-mêmes « peu conciliable avec le primat de la volonté des États »⁷¹.

⁶⁸ CIJ, Rec., l'avis consultatif du 8 juillet 1996, par. 103 et par. 97.

⁶⁹ Déclaration de M. Bedjaoui, jointe à l'avis consultatif du 8 juillet 1996 de la CIJ sur la *Licéité de la menace ou de l'emploi d'armes nucléaires*, CIJ, Rec., 1996, par. 7 et par. 10.

⁷⁰ Cela dit, il faut aussi reconnaître que, en évitant de fixer les règles non encore parfaitement établies dans un domaine du droit qui est en pleine évolution, le juge international contribue parfois à l'évolution du droit international. Pour illustrer ce propos, H. Rasmussen donne l'exemple de l'affaire des *Essais nucléaires*. Évitant de statuer dans cette affaire, que la Cour a déclarée irrecevable après la déclaration française mettant fin aux essais, la Cour a ainsi évité de choisir entre deux positions, toutes les deux très délicates à la fois pour sa fonction de dire le droit et pour l'évolution du droit international : soit, en soutenant les arguments du gouvernement français, elle aurait pris une position conservatrice dans un domaine peu développé mais en pleine évolution et consolidé le *statu quo* en bloquant en quelque sorte l'évolution juridique. Soit, en prenant position en faveur de l'existence contestée d'une règle coutumière interdisant ce genre d'essai, elle aurait dépassé sa fonction judiciaire. Selon lui, « par sa décision de rejet de l'affaire des Essais nucléaires français, la CIJ s'est très habilement conformée à son obligation de contribuer au développement du droit international public ». Voir RASMUSSEN (H.), « Le juge international en évitant de statuer... », op. cit., p. 385 et 386.

L'arrêt du 14 février 2002 de la Cour internationale de justice dans l'affaire du *Mandat d'arrêt* peut également être interprété dans ce sens-là. En effet, dans cette affaire aussi, la Cour a été critiquée, tant par la doctrine que par ses propres juges, de vouloir éviter de statuer sur un aspect très important de l'affaire. Selon eux, la Cour n'a pas profité cette occasion pour se prononcer sur la validité de la « compétence universelle » du point de vue du droit international. Mais en le faisant, la Cour a, en même temps, laissé la porte ouverte pour l'évolution d'un concept dont la validité ne recueillait pas, au moment de la décision, le consensus au sein de la communauté internationale. Voir l'opinion individuelle du Président de la CIJ, M. Guillaume, l'opinion individuelle commune des Juges Higgins, Kooijmans et Buergenthal et la déclaration du Juge Ranjeva, CIJ Rec. 2002. Voir également KOOIJMANS (P.) « The ICJ in the 21st Century :... », op. cit., p. 751.

⁷¹ DUPUY (P.-M.), « L'unité de l'ordre juridique international. Cours général de droit international public », *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, vol. 297, 2002, p. 462.

De ce fait, le juge international ne se sent pas, justement, autorisé à dépasser, même si la situation l'exige, la fonction qui lui était attribuée. À propos des juges de la CIJ, A. Oraison écrit effectivement qu'il ne faut pas leur demander « des miracles qu'ils ne sauraient accomplir »⁷². Comme toutes les autres institutions judiciaires internationales, la CIJ est non seulement « [f]reinée dans son action par les divers modes d'expression de la souveraineté des États » mais aussi « prisonnière des insuffisances du droit international »⁷³ qui résultent toujours du caractère interétatique de la configuration politique de la communauté internationale.

La contribution de la jurisprudence de la Cour au développement du droit international est, certes, indéniable⁷⁴. Mais ce faisant, elle est parfaitement consciente du fait qu'« une construction jurisprudentielle ne peut perdurer qu'à la condition *sine quo non* de ne pas combattre [...] les 'souveraines volontés étatiques' »⁷⁵. En effet, même au sein des instances judiciaires internationales où les juges sont considérés très forts, ces derniers ont toujours « des limites qui reflètent le caractère essentiellement 'souverainiste' du droit international »⁷⁶.

Dans un tel climat état-centrique qui emprisonne la fonction judiciaire dans un rôle d'appliquer le droit tel qu'il est, le juge international devient inévitablement « le défenseur du *statu quo* »⁷⁷. Il est vrai que le juge international non seulement n'a pas le pouvoir de changer fondamentalement le droit tel qu'il existe, mais en même temps, il est censé défendre ce droit contre toute tentative de violation et d'assurer sa sauvegarde tant qu'il n'est pas modifié par le pouvoir créateur. C'est, en effet, à la lumière de cette réalité qu'il faut analyser les décisions et les prises de position des juges internationaux⁷⁸.

⁷² Voir ORAISON (A.), « Réflexions sur 'l'organe judiciaire principal des Nations Unies...' », op. cit., p. 408. Pour une réflexion semblable voir également L'intervention d'Allain Pellet au sujet du « Renforcement du rôle de la CIJ », op. cit., p. 142.

⁷³ CHEMILLIER-GENDREAU (M.), « La Cour internationale de Justice entre politique et droit », op. cit., p. 10-11. Dans le même sens voir également ABI-SAAB (G.), « De l'évolution de la Cour internationale... », op. cit. p. 293.

⁷⁴ Il est vrai que la CIJ, considérée avec sa devancière, la Cour permanente de Justice internationale, comme « les 'adaptateurs de droit' les plus efficaces de l'ordre juridique international », a beaucoup contribué à l'établissement d'un ordre juridique cohérent dans sa substance, en dégageant l'existence, la portée et la signification exacte des règles internationales. Sur ce sujet voir LAUTERPACHT (H.), *The Development of International Law by the International Court*, op. cit. ; PELLET (A.), « L'adaptation du droit international aux besoins changeants de la société internationale », *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, vol. 329, 2007, p. 21 ; JOUANNET (E.), « Le juge international face aux problèmes d'incohérence et d'instabilité du droit international. Quelques réflexions à propos de l'arrêt CIJ du novembre 2003, affaire des Plates-formes pétrolières », *Revue générale de droit international public*, 2004, pp. 917-948 ; DUPUY (P.-M.), « Le juge et la règle générale », *Revue générale de droit international public*, 1989, pp. 569-598.

⁷⁵ ORAISON (A.), « Réflexions sur 'l'organe judiciaire principal des Nations Unies...' », op. cit., p. 407.

⁷⁶ A. Pellet évoque l'exemple de l'Organe du règlement des différends de l'OMC. Voir PELLET (A.), « Les voies d'un ordre mondial », avec M. Delmas-Marty et P. Lamy, *Le débat*, novembre-décembre 2006, p. 10.

⁷⁷ SALMON (J.), « Le droit international à l'épreuve au tournant du XXIème siècle », *Cours Euroméditerranéens Bancaja de droit international*, vol. VI, 2002, p. 334. À cet égard, il convient également d'évoquer le constat de C. Leben. Selon lui, le rôle du juge international n'est pas de « reformer la société internationale dans sa structure anarchique voulue par les États ». Bien au contraire, son rôle est destiné à la sauvegarde de cet ordre juridique tel qu'il est conçu par eux. Voir LEBEN (C.), « La juridiction internationale », op. cit., p. 150.

⁷⁸ À cet égard, la jurisprudence de la Cour permanente de Justice internationale dans la célèbre affaire du *Lotus* peut constituer un bon exemple. L'arrêt que la Cour internationale a rendu en 1927 constitue la décision la plus citée à la fois par les défenseurs et les opposants de la souveraineté comme un *dictum* en faveur d'une conception absolue de la notion. Critiquée pour avoir fait prévaloir une interprétation conservatrice de ce principe, cette jurisprudence de la Cour, qui n'a fait d'ailleurs qu'affirmer, à juste titre, le droit de l'État d'exercer sa compétence juridictionnelle sur son territoire, n'est en réalité que le reflet d'une époque marquée par le volontarisme étatique.

Bibliographie

- ABI-SAAB Georges, « De l'évolution de la Cour internationale. Réflexions sur quelques tendances récentes », *Revue générale de droit international public*, 1992, pp. 273-295
- AZAR Aïda, *L'exécution des décisions de la Cour internationale de Justice*, Bruylant, 2003, 329 p.
- BEDJAOUI Mohammed, « Discours à l'occasion du 50ème anniversaire de l'Organisation des Nations Unies et de la Cour internationale de Justice », *Annuaire de l'Institut de droit international*, 1995, vol. 66, t. II, pp. 71-80
- BEDJAOUI Mohammed, « L'humanité en quête de paix et de développement. Cours générale de droit international public », *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, 2006, vol. 325, pp. 9-542
- CARILLO-SALCEDO Juan-Antonio, « Droit international et souveraineté des États. Cours général de droit international public », *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, vol. 257, 1996, pp. 37-221
- CARREAU Dominique, *Droit international*, Pedone, 10e éd., 2010, 633 p.
- CHEMILLIER-GENDREAU Monique, « La Cour internationale de Justice entre politique et droit », *Le Monde Diplomatique*, Novembre 1996, pp. 10-11
- CHEMILLIER-GENDREAU Monique, « Le droit international entre volontarisme et contrainte », in *L'évolution du droit international, mélanges H. Thierry*, Pedone, 1998, pp. 93-105
- CONDORELLI Luigi, « L'autorité de la décision des juridictions internationales permanentes », in *La juridiction internationale permanente*, SFDI, Pedone, 1987, pp. 277-313
- CORTEN Olivier, KLEIN Pierre, « L'efficacité de la justice internationale au regard des fonctions manifestes et latentes du recours à la Cour internationale de Justice », in *Justice et Juridictions Internationales*, R. Ben Achour et S. Laghmani (sous dir.), Pedone, 2000, pp. 33-71
- DECAUX Emmanuel, « La Cour internationale de justice et les droits de l'homme », in *Studi di Diritto Internazionale in Onore di G. Arangio-Ruiz*, vol. 2, Editoriale Scientifica, 2004, pp. 921-970
- DUPUY Pierre-Marie, « Le juge et la règle générale », *Revue générale de droit international public*, 1989, pp. 569-598
- DUPUY Pierre-Marie, « L'unité de l'ordre juridique international. Cours général de droit international public », *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, vol. 297, 2002, pp. 9-490
- ECONOMIDÈS Constantin P., « L'obligation de règlement pacifique des différends internationaux : une norme fondamentale tenue à l'écart », in *Paix, développement, démocratie, Amicorum Discipulorumque Liber B. Bouros-Ghali*, Bruylant, 1998, pp. 405-418
- JOUANNET Emmanuelle, « Le juge international face aux problèmes d'incohérence et d'instabilité du droit international. Quelques réflexions à propos de l'arrêt CIJ du novembre 2003, affaire des Plates-formes pétrolières », *Revue générale de droit international public*, 2004, pp. 917-94
- FISCHER Georges, « Les réactions devant l'arrêt de la Cour internationale de Justice concernant le Sud-Ouest Africain », *Annuaire français de droit international*, 1966, pp. 144-154
- GELAS Hélène, *Procédure contentieuse internationale et souveraineté étatique*, Thèse, Paris II, 2004, 789 p.
- GOMEZ-ROBLEDO Juan Manuel, « L'avis consultatif de la C.I.J. sur les conséquences juridiques de l'édification d'un mur dans le territoire palestinien occupé : timidité ou prudence ? », *Revue générale de droit international public*, 2005, pp. 521-536
-

-
- GORDON Edward, « Discretion to Decline to Exercise Jurisdiction », *The American Journal of International Law*, 1987, pp. 129-135
- KOOIJMANS Pieter, « The ICJ in the 21st Century: Judicial Restraint, Judicial Activism, or Proactive Judicial Policy », *International & Comparative Law Quarterly*, vol. 56, 2007, pp. 741-753
- LAUTERPACHT Hersch, *The Development of International Law by the International Court*, Stevens, 1958, 427 p.
- LEBEN Charles, « La juridiction internationale », *Droits*, 1989, n°9, pp. 143-155
- ORAISON André, « Réflexions sur 'l'organe judiciaire principal des Nations Unies' (Stratégies globales et stratégies sectorielles de la Cour internationale de Justice) », *Revue Belge de Droit International*, 1995, pp. 397-467
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası hukuk dersleri (Cours de droit international)*, Turhan Kitapevi, t. 4, 2000, 374 p.
- PELLET Alain, « Le glaive et la balance, Remarques sur le rôle de la CIJ en matière de maintien de la paix et de la sécurité internationales », in *International Law at a Time of Perplexity, Essays in Honour of Shabtai Rosenne*, MNP, 1989, pp. 539-566
- PELLET Alain, « Conseil devant la Cour internationale de Justice – Quelques impressions », in *L'évolution du droit international, Mélanges offertes à Hubert Thierry*, Pedone, 1998, pp. 345-362
- PELLET Alain, « Le renforcement du rôle de la CIJ », in *Quel droit internationale pour le 21ème siècle ?*, Yves Sandoz (sous dir.), Bruylant, 2007, p. 133-143
- RASMUSSEN Hjalte, « Le juge international en évitant de statuer obéit-il à un devoir judiciaire fondamental ? », in *La juridiction internationale permanente*, SFDI, Pedone, 1987, pp. 383-407
- SCELLE Georges, « Essai sur les sources formelles du droit international », *Recueil d'études sur les sources du droit en l'honneur de F. Gèny*, t. 3, Sirey, 1934, pp. 400-430
- VERHOEVEN Joe, « À propos de la fonction de juger en droit international public », in *Fonction de juger et pouvoir judiciaire, Transformations et déplacements*, P. Gérard, F. Ost, M. van de Kerchove (sous dir.), Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, 1983, pp. 447-468
- WEIL Prosper, « Le principe de la juridiction consensuelle à l'épreuve du feu : à propos de l'arrêt de la Cour internationale de Justice dans l'affaire de la *Compétence en matière de pêcheries (Espagne c/ Canada)* », in *Liber Amicorum in Memoriam of Judge José Maria Ruda*, Kluwer Law International, 2000, pp. 147-178
-

Kamu Görevlileri Sendikacılığında İngiltere, Fransa, Almanya ve İsveç Örnekleri

Civil Servants and Trade Unions: British, French, Germany and Swedish Models

Hakan CİNDEMİR*

Özet

Diktatörlükle yönetilen rejimlerde bile çoğunlukla sendikal haklar yer almaktadır. Ancak iktidarın güdümünde olan ve sınırlı alanda hareket edebilen bu sendikalar üyelerinin haklarını korumak ve geliştirmekten ziyade devletin ve siyasal iktidarların haklarını korumaya yönelmişlerdir. Bu nedenle bir ülkede demokrasinin ayrılmaz bir parçası olan sendika özgürlüğünün bulunup bulunmadığının belirlemek için ülkede sendikal hakların tanınmış olup olmadığından çok, sendikal hakların hangi kapsamda düzenlendiği ve tanımlandığını tespit etmek gerekmektedir. Uluslararası hukuk düzleminde sendika hakkının, sendikal örgütlenme özgürlüğü, toplu sözleşme özgürlüğü ile grev özgürlüğünü de içeren vazgeçilemez bölünemez ve kural olarak herkese tanınması gereken bir insan hakkı olduğu tereddütsüz bir şekilde ortaya konulmuşken ulusal hukuklarda farklı uygulamaların devam ettiği gözlenmektedir. Çalışmada gelişmiş demokrasileriyle bilinen dört ülke Fransa, Almanya, Birleşik Krallık ve İsveç iç mevzuatlarıyla sendikal hakların tanınması ve uygulanması açısından farklı ve önemli örnekler arz ettiğinden ve ülkemizde de sendikal haklara ilişkin tartışmalarda sıklıkla örnek olarak gündeme geldikleri için çalışmamızda inceleme konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları, Fransa’da Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları, Birleşik Krallık’da Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları, Almanya’da Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları, İsveç Krallığı’nda Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları.

Abstract

Even in regimes governed by dictatorship, trade union rights mostly found. However, these unions, who are guided by government and able to act in limited space, have been protect the rights of the state and political powers, instead of protecting and enhance the rights of their members. For this reason, it is necessary to determine in what extent union rights are regulated and defined, rather than trade union rights are recognized in the country in order to determine whether union freedom an integral part of democracy in a country. It has been unquestionably stated that the right of union on the level of international law is indispensable indivisible, including freedom of association, freedom of association, freedom of collective bargaining and freedom of strike. But it is observed that different practices continue in national laws. The study have been subject of examination The four countries known to have developed democracies, France, Germany, United Kingdom and Sweden because they offer different and important examples of recognition and enforcement of trade union rights through their domestic legislation, and because they are frequent examples of debate on trade union rights in our country.

Key Words: Public Servants Trade Union Rights, Public Servants Syndical Rights in France, Public Servants Syndical Rights in United Kingdom, Public Servants Syndical Rights in Germany, Public Servants Syndical Rights in Sweden.

Giriş

Uluslararası hukuk düzleminde sendika hakkının, sendikal örgütlenme özgürlüğü, toplu sözleşme özgürlüğü ile grev özgürlüğünü de içeren vazgeçilemez bölünemez ve kural olarak herkese tanınması gereken bir insan hakkı olduğu tereddütsüz bir şekilde ortaya konulmuşken ulusal hukuklarda farklı uygulamaların devam ettiği gözlenmektedir. Bu sebeple Avrupa kıtasındaki ulusal hukuklar açısından belli başlı eğilimleri temsil eden farklı örneklemeleri

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, hakancindemir@yahoo.com

ülkemizdeki düzenlemelere ve tartışmalara ışık tutması açısından incelemek önem arz etmektedir.

Çalışmamızda İlk olarak incelediğimiz ulusal hukuklardan Fransa örneği özellikle kamu görevlilerinin statüsü açısından ülkemizle çok paralel olması sebebiyle ele alınmıştır. Zira yirminci yüzyılın ikinci yarısının başlarında Fransız hukukçuları tarafından kamu görevlilerinin statülerinin toplu sözleşme ve grev ile uyuşmadığına ilişkin önemli görüşler ileri sürülmüş ve bu konuda tartışmalar yaşanmıştır. Bu görüş ayrılıklarının neredeyse tamamına yakını günümüzde sona ermiştir. Fransız ulusal hukuku kamu görevlilerinin sendikal haklarına ilişkin düzenlemelerde eksikler olsa da, uluslararası hukuk seviyesine ulaşmış bulunmaktadır. Grev dâhil sendikal hakların kamu görevlilerinin bölünemez, vazgeçilemez bir insan hakkı olduğu küçük bir kesim kamu görevlisi dışında kabul edilmiştir. Kamu görevlileri açısından çok benzer hukuksal alt yapıya sahip olduğumuz Fransa örneğinin bu bağlamda incelenmesi önem arz etmektedir.

Almanya Federal Cumhuriyeti ise, kamu görevlilerinin önemli bir bölümünü oluşturan memurların statülerinin, Fransa'nın tam aksine grev hakkına engel olduğu örnek ülkelerdendir. Ancak Almanya'da da uluslararası denetim organlarının etkisiyle değişim rüzgârları esmeye başlamış mahkemeler mevzuatın değişmesi gerektiğine ilişkin kararlar vermeye başlamışlardır.

Birleşik Krallık ise, özellikle Anglosakson sistemine uygun olarak kamu görevlilerinin yasal statüsünü belirleyecek statüsel bir idare hukuku olmaması açısından kıta Avrupa'sı ve ülkemizden farklı bir örnek teşkil etmektedir.

Son olarak İsveç örneği ise, polis ve asker dâhil bütün kamu görevlilerine toplu sözleşme ve grev özgürlüğü verilmiş olması sebebiyle ulusal hukuklar açısından en ileri örneklerden birisi olarak incelenmiştir. Bununla birlikte devletin kamu görevlilerine lokavt uygulama yetkisi tanınması ülkemizde de mevzuat çalışmaları yapıldığı sırada olumsuz örnek olarak ileri sürülmesine sebebiyet vermiştir.

Söz konusu dört ülke, iç mevzuatları açısından farklılık ve önemli örnekler arz ettiğinden, çalışmamızda inceleme konusu olmuştur.

Fransa Cumhuriyeti'nde Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları

Türk idare hukukunun Fransız idare hukukundan sadece maddi idare hukuku açısından değil, idari teşkilat ve kamu görevlileri açısından da benzeştiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle, Türk statüsel çalışma sisteminin gelişim ve oluşumunda örnek alınan ülke olan Fransa'nın, sistemler arasındaki etkileşim göz önüne alındığında daha derinlemesine incelenmesinde fayda bulunmaktadır.

On sekizinci yüzyıldan itibaren Fransa'da, yardımlaşma dernekleri olarak kurulan ve değişik meslek gurupları arasında yardımlaşmayı öngören birlikler kurulmaya başlanmıştır. Bu örgütler daha sonra sendikal hakların geliştirilmesinde öncü role bürünmüşlerdir.¹

27.02.1948 tarihli Kanun ile Fransa'da kişilerin bir araya gelerek haklarını arama özgürlüğünü tanıyan sendika özgürlüğü yasası kabul edilmiş ancak kanun kabul edildikten bir kaç ay sonra 27.11.1948 de yeni bir kanun ile sendika özgürlüğü kaldırılmış ve sendika kurmak suç olarak düzenlemiştir. Çeşitli mücadeleler sonucunda 25.05.1964 tarihinde çıkarılan kanun ile Ceza Kanununda suç sayılan sendika hürriyeti, suç olmaktan çıkarılmıştır. 21.03.1984 tarihli kanun ile de sendikaların hukukiliği açık olarak tanınmıştır. Söz konusu kanun yürürlüğe girdiğinde Fransa'da zaten hali hazırda 500 civarında sendika bulunmaktaydı. Bu yasayla

¹Mesut Gülmez, "Sendika Hakkı ve Kamu Görevlileri," *İnsan Hakları ve Kamu Görevlileri (Sempozyum ve Açıkoturum, Bildiriler ve Tartışmalar)*, (1992): 59.

birlikte sendikalara serbest kuruluş ilkesi tanınmış, devlet karşısında bağımsızlıkları sağlanmış, işçilerin sendikaya girme ve çıkma hürriyetleri tanınmıştır.²

Kamu görevlileri ise, herkesin sendika kurma hakkına sahip olduğu 1946 Anayasası ile ve yine aynı tarihte çıkarılan memur statüsüne ilişkin kanunla sendika hakkına sahip olmuşlardır.³ 1946 yılında memur statüsüne ilişkin kanunla getirilen söz konusu hak özellikle toplu sözleşme ve grev hakkı bağlamında yukarıda değinmiş olduğumuz memur statüsüne ve bu statünün getirdiği güvencelere dair Türk doktrininde de kaynaklık eden tartışmaları doğurmuştur.

Türk hukukuna paralel bir tanımla Fransa'da kamu görevlisi, "kamu tüzel kişilerinden herhangi birisinde, kamu statüsüne tabi olarak maaş karşılığı çalışan kişiler" ⁴ olarak tanımlanmıştır. Yine benzer bir şekilde, kamu tüzel kişisi tarafından istihdam edilen herkes kamu görevlisi olarak sayılmamış, kamu tüzel kişilerinde çalışanların kamu görevlisi sayılabilmesi için kamu hukukuna tabi olması gerektiği kabul edilmiştir.⁵ Fransız Uyuşmazlık Mahkemesi 1996 yılında verdiği Berkani kararında, aşçı yardımcısı ile idare arasında yapılan sözleşmenin kamu hukukuna tabi bir sözleşme olduğu kabul edilmiş ve "yaptığı iş ne olursa olsun idareye belli bir statü ilişkisi içinde bağlı olmayan kişilerinde, idare tarafından yerine getirilen idari nitelikli bir kamu hizmetinin görülmesinde çalışıyorsa, kamu hukukuna tabi sözleşme ile idareye bağlandığını" kabul etmiştir.⁶

Fransız idari personel rejiminde, Türk idari personel rejimiyle paralel olarak bir kamu tüzel kişisi tarafından istihdam edilen herkes kamu görevlisi olmayıp, kamu sektöründe özel hukuka tabi sözleşme ile çalıştırılanlarda mevcuttur. Fransız hukukuna göre bu kişiler kamu hukukuna tabi olmadıkları için kamu personeli sayılmazlar ve bunlarla ilgili çıkabilecek sözleşmesel uyuşmazlıklar adli yargıda karar bağlanır. Yine Fransa'da kamu görevlileri belli bir statüye sahip memurlar ve diğer kamu görevlileri olmak üzere ikili bir ayırımada incelenmektedir.⁷

Hali hazırda yürürlükte olan, 04.10.1958 tarihli Fransız Anayasasında 1946 Anayasasından farklı olarak başlangıç kısmında veyahut madde metninde grev hakkına değinilmemiş ve Anayasanın 34. maddesinde sendikal haklara ilişkin ilkelerin, çalışma ve sosyal güvenlik hakkıyla birlikte yasalar tarafından belirleneceği hükmü yer almıştır. Bu hükme uygun olarak Fransız Çalışma Kanununda sendikal haklar, grev özgürlüğüyle birlikte düzenlenmiştir. Söz konusu Çalışma Kanununda "kamu görevlileri için yapılan özel düzenlemeler" ismiyle bir başlık açılarak kamu görevlileri diğer çalışanlardan ayrı olarak Türk Hukukuna göre iş kanununa denk düşen Çalışma Kanununda düzenlenmiştir. ⁸ Ayrıca 13.07.1983 tarihli n°83-634 nolu "Memurların Hakları ve Yükümlülüklerini Belirten Kanun" ile de kamu görevlilerini oluşturan memurlar hakkında sendikal haklar düzenlenmiştir.⁹

² Nizamettin Aktay, *Avrupa Birliği Ülkeleri Toplu İş Hukuku*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1997), 84-85.

³ Fransa Anayasası başlangıç kısmında ki düzenlemeye göre, "her kişi, haklarını ve menfaatlerini sendika faaliyetiyle savunabilir ve dilediği sendikaya katılabilir. Grev hakkı, onu düzenleyen kanunlar çerçevesi içinde kullanılır." Anayasanın Türkçeye çevirilmiş tam metni için Bkz. Bülent Nuri Esen, "Fransa Cumhuriyeti Anayasası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1-4 (1948): 1-17.

⁴ Rene Chapus, "Droit Administratif Général", Montchrestien 2/15 (2001): 7.

⁵ Chapus, 25.

⁶ Tribunal Des Conflits, Berkani, App No:3000, Lebon 25.03.1996, *L'actualite Juridique Droit Administratif (AJDA)*, (Paris: Dalloz 1996), 355.

⁷ Chapus, 228.

⁸ Kamu görevlilerine ilişkin söz konusu özel düzenlemeler, Fransız Çalışma Kanununun L2512-1 ila L2512-5 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

⁹ Memurların Sendikal Haklarına ilişkin düzenlemeler söz Konusu Kanun 8. ila 10. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Görülmektedir ki Fransız Hukukunda Türk Hukukundan farklı olarak tek ve ayrı bir kamu görevlilerinin sendikal haklarına ilişkin kanun yoktur. Kamu görevlilerinin sendika hakkı iş (çalışma) kanununda ayrı bir bölüm içerisinde düzenlenmiştir. Bir diğer kamu görevlisi gurubunu oluşturan memurlara da, kendi statülerinin düzenlendiği yukarıda belirttiğimiz memurlara ilişkin kanunda sendikal haklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

1983 tarihli "Memur Haklarını ve Yükümlülüklerini" düzenleyen Kanun 8. maddesinde bütün memurların sendikal haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Yine Çalışma Kanununun L2512-1 ila 5. maddeleri arasında kamu kurumları, organizasyonları, özel kurum ve organizasyonlardan sorumlu kamu personelinin sendika hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.

Fransa'da sendikaların kuruluşu bir şekil şartına bağlanmamakla beraber, sendikanın kuruluş tüzel kişilik kazabilmesi için sendikanın kuruluşunda görev alacak kişilerin isimlerinin yer aldığı kuruluş belgesinin yetkili idari kuruluşa verilmesi gerekmektedir.¹⁰ Memurların Hakları ve Yükümlülüklerine ilişkin Kanun'un 8. maddesi uyarınca, Sendikaların asli görevleri üyelerinin haklarını bireysel ve kolektif düzeyde korumaktır. Yine kamu görevlileri sendikaları ulusal bazda olmalıdır. Ayrıca "Kamu alanında çalışanların sendika Hakları ile ilgili düzenlenen 28.05.1982 tarihli 82-447 nolu kararname" uyarınca kamu görevlileri sendikaları federasyon veya konfederasyon olarak örgütlenebilecektir.¹¹ Söz konusu sendikalar genel olarak iş koluna göre kurulmuşsa da mesleki bazda kurulmaları açısından da bir engel bulunmamaktadır.¹²

Ayrıca bütün çalışanların sendikalara serbestçe üye olabilme hakkı ve üye olmama veya üyelikten çıkma hakkı da teminat altına alınmıştır. Polislerinde sendikaya üye olabilme özgürlüğü düzenlenmiş olmakla birlikte, 28.09.1948 tarihli 48-1504 numaralı polis personelinin özelliklerini belirleyen kanun ile grev polisler yasaklanmıştır.¹³ Bununla birlikte söz konusu grev yasağı polislerin diğer örgütlenme ve toplantı gösteri yürüyüşü haklarını etkilemez. Örneğin polislerin sivil kıyafetleri ile silahsız olarak, çalışma koşullarıyla ilgili bir konuyu protesto etmek için yürüyüş yapma taleplerini reddeden valilik kararı yargı kararıyla iptal edilmiştir.¹⁴

Askeri personel ise grev hakkından yoksun olduğu gibi sendika hakkından da yoksundur. Fransız Savunma Kanunu l.4121-4 hükmüne göre askerlerin sendikaya üye olmaları yasaklanmıştır. Bu husus doktrinde eleştirilmiş ve katı emir komuta zincirinin sendikal hakların yasaklanması için geçerli bir neden olmadığı savunulmuştur.¹⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2014 yılında verdiği iki kararında Fransa'yı askeri personele uyguladığı sendika yasağından dolayı mahkûm etmiş ve ILO denetim organlarına paralel bir kararla asker kişilerin sendikal haklarına sınırlandırmalar getirilebileceği, bununla birlikte sendika hakkının tamamen yasaklanmasının kişi temel hak ve özgürlüklerinin ihlali olacağına karar vermiştir.¹⁶ Bu gelişme üzerine Fransız hükümeti tarafından Asker kişileri için daha az kapsamlı olan "light syndicat"

¹⁰ Alpay Hekimler, *Karşılaştırmalı bir Perspektif ile Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye'de Toplu Sözleşme Sistemleri Mevzuat ve Uygulamalar*, (Ankara: Legal Yayıncılık, 2013), 175.

¹¹ Kamu alanında çalışanların sendika Hakları ile ilgili düzenlenen 28.05.1982 tarihli 82-447 nolu kararname madde no:2.

¹² Giuseppe Casale ve Joseph Tenkorang, *Public Service Labour Relations: A Comparative Overview*, (Geneva, ILO, 2008), s.18.

¹³ 28.09.1948 tarihli 48-1504 numaralı polis personelinin özelliklerini belirleyen kanun madde 2.

¹⁴ Didem Fatma Sevgili Gençay, "Fransa'da Kamu Personel Rejimi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1(2014): 237.

¹⁵ Christian Léon, *La Liberté Syndicale Des Personnels Militaires: Une Réalité Politique Difficile à Cacher, Actualité Juridique Fonctions Publiques(AJFP)* (2005): 249.

¹⁶ EU Court of Human Rights, Case Matelly v. France başvuru no:10609/10 Tarih:02.10.2014 EU Court of Human Rights, Case Adefdromil v. France başvuru no:32191/09Tarih:02.10.2014.

hafif sendika kavramı ortaya atılarak bu yönde asker kişilere de diğer kamu görevlilerine nazaran daha az hak içeren sendika çalışması başlatılacağı duyurulmuştur.¹⁷

İllerde üst düzey personel dâhil üst düzey yöneticilerin sendika hakkı bulunmamaktadır bu durum daha önceden de değindiğimiz üzere ILO sözleşmelerine uygundur.¹⁸

Fransız Hukukunda sendikalara idareyle ortak kurulan komisyonlar aracılığıyla yönetime katılma hakkı verilmiştir.¹⁹ Her bakanlık veya kamu kurumunda sendika konusunda ayrı bir bölüm kurularak, sendikal haklardan yararlanmak isteyen kamu görevlilerinin temsilcilerinin de bulunduğu idare ve memurların eşit bir şekilde temsil edildiği komisyonların oluşturulması gerekmektedir.²⁰ Kamu görevlilerinin statüleri ya da sözleşmeleri ile ilgili olarak yapılacak değişikliklerin önce bu komisyonda görüşülmesi gerekmektedir.²¹ Kamu görevlileri sendikaları ile idare arasında bu komisyonlar aracılığıyla çalışanların haklarına ilişkin kararlar alınabileceği gibi ayrıca sendikalar ve idare arasında toplu sözleşme akdedilmesi de mümkündür.²²

Fransız Hukukunda sendikalarla idare arasında müzakere edilebilecek konular son derece geniş tutulmuştur. Buna göre; çalışma organizasyonları ve tele çalışma organizasyonları, çalışma kariyer planları ve terfiler, mesleki eğitim ve devamlı mesleki eğitim, sosyal çalışmalar ek sivil savunma işlemleri, çalışma alanında kullanılacak olan mesleki sağlık ve güvenlik, temizlik kuralları, engelli personelin işe alınması konusundaki çalışmalar, kadın veya erkekler arasındaki mesleki eşitlik, müzakereye konu olabilecek başlıklardandır.

Sendikalar ve idare arasında toplu sözleşme akdedilmesi de mümkündür. Özel sektörün aksine toplu pazarlık büyük ölçüde merkezileşmiştir. Başbakan kamu hizmetinde işveren tarafını temsil eder. Maliye bakanlığı da, toplu iş sözleşmesi müzakereleri esnasında tüm mali konularda yetkilendirilmiştir.²³ Toplu görüşmeler sonrası anlaşmaya varılamaması durumunda hükümetin tek taraflı olarak ücret belirleme yetkisi bulunmaktadır.²⁴ Gönüllü müzakereler sonunda bir anlaşmaya varılması durumunda yapılacak toplu sözleşmelerin hukuki bağlayıcılık kazanabilmesi için hükümet tarafından kanun tüzük ya da yönetmelik gibi düzenlemelere tabi tutulması gerekmektedir. Tek başına söz konusu toplu sözleşmelerin bağlayıcılığı bulunmamaktadır.²⁵ Bu sebeple özellikle ücretlerin belirlenmesinde toplu pazarlık bütçe kanunundan önce yapılmaktadır.²⁶ Gönüllü uzlaştırma ve tahkim prosedürü de mevcuttur.²⁷

Fransa'da kural olarak bütün kamu görevlilerine grev hakkı tanınmıştır.²⁸ Bununla birlikte bazı özellikli olanların kendi kanunlarında sırf bu meslek gruplarına ilişkin olarak özel

¹⁷ "Un Syndicat Light Pour Les Militaires", son güncelleme 25 Aralık, 2016, <http://www.liberation.fr>.

¹⁸ Emin Şenver, "AB Üyesi Ülkelerde Kamu Çalışanlarının Örgütlenme ve Grev Hakkı", *Kamuda Sosyal Politika*, 3/11, (2009): 25.

¹⁹ Chapus, 10.

²⁰ Kamu Alanında çalışanların sendika hakları ile ilgili düzenlenen 28 Mayıs 1982 tarihli 82-447 sayılı kararname, 27 Mart 2015 tarihli değiştirilmiş ek yayım.

Stephen Bach vd., *Public Service Employment Relations in Europe: Transformation, Modernization or Inertia?*, (London&Newyork: Routledge 1999), 169.

²² Bach vd. 169.

²³ Casale ve Tenkorang, 18.

²⁴ Bach vd., 169.

²⁵ Casale ve Tenkorang, 18.

²⁶ Ali Ekrem Akartürk, *1995 Anayasa Değişikliği Işığında Memurların Sendikal Hakları*, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1998), 2-3.

²⁷ Şenver, 25.

²⁸ 1946 Anayasasından farklı olarak 1958 Anayasasında grev hakkı doğrudan düzenlenmemiş sendikal haklara ilişkin düzenlemelerin tamamı olduğu üzere kanuna bırakılmıştır. 13 Temmuz 1983 tarihli memurların hakları ve yükümlülüklerini belirten yasası 10. Maddesi ile memurlara ve Çalışma kanunu L2512-2 madde ise bütün kamu çalışanlarına grev hakkı vermiştir.

bir grev yasağı getirilmiştir. Örneğin polis memurları açısından 28 Eylül 1948 tarihli 48-1504 nolu yasanın ikinci maddesi ile grev yasağı getirilmiştir. Ayrıca ordu mensupları, ceza evi çalışanları, hâkimler, bazı iç işleri bakanlığı iletişim personeline grev yasağı getirilmiştir.²⁹ Bazı kamu çalışanları açısından ise grev süresince de asgari çalışma zorunluluğu getirilmiştir. Örneğin Hastanelerde grev sırasında sağlık hizmetinin tehlikeye düşürülmemesi gerekir.³⁰ Hastane müdürü grevin sağlık hizmetini tehlikeye düşürüp düşürmediğini kendisi tespit etmek durumundadır.³¹ Radyo televizyon, hava trafiği kontrolörleri, şehirlerarası demir yolu personeli de asgari hizmet hükümlülüğünü sağlamakla yükümlüdür.³²

Grev hakkının kullanılabilmesi için kamu görevlisinin ulusal olarak faaliyet gösteren bir sendikaya üye olması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışanların bireysel olarak çalışmaktan kaçınması grev kapsamında ele alınamayacaktır. Grev en az 5 gün önceden yetkili makamlara haber verilmelidir. Bildirimde grev nedeni, yeri, saat ve tarihi ile öngörülen grev süresinin belirtilmesi gerekir.³³

Fransa mevzuatında Lokavt bir hak olarak düzenlenmemiş olup kamu görevlileri açısından lokavt yasağı bulunmaktadır.³⁴ Bu sebeple Türkiye ile paralel olarak, Fransa’da da memurlar statü hukukuna tabi olarak iş güvencesine sahiptirler. Dolayısıyla grev hakkı memurların statü hukukundan kaynaklanan güvence ve haklarını zarar vermemektedir.

Birleşik Krallık ’ta Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları

Diğer ülkelere nazaran Birleşik Krallık’ta daha eski ve derin tarihsel köklere sahip olan bir sendikacılık hareketi söz konusudur. Kendine özgü bir endüstrileşme sürecine sahip olan İngiltere’de, sanayi devriminin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan sosyal yapı son derece bozuk ve çarpık bir yapıdır. Fabrika ve atölyelerde çalışan insanların yaşadığı sefalet onları yeni arayışlara itmiştir.³⁵ Sendikacılık “Trade Unionlar” şeklinde ilk defa İngiltere’de bu şekilde ortaya çıkmıştır. Henüz 18. Yüzyılın başlarında bir araya gelen meslek loncaları haklarını aramaya başlamıştır.³⁶

Yeni yeni başlayan söz konusu işçi hareketlerinin önünü kesmek amacıyla 1718 yılında işçilerin bir araya gelerek kurdukları toplulukları yasaklayan ilk kanunda bu hareketlerin akabinde çıkarılmıştır.³⁷ 1793 yılında kabul edilen “Yardımlaşma Dernekleri Yasası” günümüz modern işçi sendikalarının öncüsü olan yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır.³⁸

Napolyon savaşları sırasında yürürlüğe giren 1799 tarihli “Örgütlenme Kanunu” işçilerin hem örgütlenme özgürlüğünü hem de iş bırakmalarını yasaklamıştır. İngiltere’de sendikalara 1871 tarihinde çıkarılan sendikalar kanunu “Trade Union Act” ile sendikal örgütlenme hakkı ve toplu sözleşme hakkı tanınmış ancak grev hakkı tanınmamıştır.³⁹ Kamu görevlileri açısından ise, I.Dünya savaşı öncesinde memur birlikleri işçi örgütleriyle birleşmiş

²⁹ Sevgili Gençay, 237; Şenver, 25.

³⁰ “Conseil d’Etat (Devlet Konseyi) 7.01.1976 tarihli 92162 sayılı kararında, eğer grev hakkı olan hastane çalışanları grev sırasında, görevlerini ifa edemez durumda olursa, bu kişilerin grev hakkını durdurmak zorundadır yönünde karar almıştır.” Son Güncelleme 19 Kasım.2016 <http://www.infosdroits.fr>.

³¹ Bach vd.,74.

³² Sevgili Gençay, 237.

³³ Çalışma Kanunu, Madde: L2512-2.

³⁴ Bach vd., 176.

³⁵ Maksut Mumcuoğlu, *Sendikacılık, Siyasal İktidar İlişkileri*, (Ankara: Doruk Yayınevi, 1979), 34.

³⁶ Akartürk, 4-5.

³⁷ Turhan Esener, *İş Hukuku*, (Ankara, A.Ü.H.F. Yayınları, 1978), 276-277.

³⁸ Wergin Niels Eric ve White Geoff, “Britanya’da Toplu Sözleşme Sistemi”, *Karşılaştırmalı Bir Perspektif ile Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye’de Toplu Sözleşme Sistemleri Mevzuat ve Uygulamaları*, Çev. Gezgin Elif (İstanbul: Legal Yayınevi, 2013) 105.

³⁹ Wergin ve White, 105.

bu nedenle işçilerin sendikal hareketlerine memurlarında katılımı söz konusu olmuştur. Bunun üzerine memur örgütlerinin diğer örgütlere katılımı yasaklanmıştır. 1946 da çıkarılan kanun ile memurlara işçi sendikalarıyla birleşmemek koşuluyla sendika hakkı tanımıştır.⁴⁰

İngiltere'de kamuda çalışan personel bakımından Kıta Avrupa'sı hukuk sisteminin aksine memur ya da diğer kamu çalışanları için net bir ayrım söz konusu değildir. Anglosakson sistemine uygun olarak kamu görevlilerinin yasal statüsünü belirleyecek idare hukuku gibi bir alan gelişmemiştir.⁴¹ Bu sebeple Birleşik Krallık'ta kanunlarla ya da yasama organınca benzer düzenlemelerle belirlenmiş bir memur statüsü bulunmamaktadır. ⁴² Bununla birlikte gelenekselleşmiş uygulama ve mahkeme kararlarına göre bazı memur tanımlamaları yapılmış yine bu uygulama ve mahkeme kararları uyarınca memurlara diğer kamu görevlilerinden farklı bir statü tanınmıştır.⁴³ Örneğin Avam Kamarası'nın 2003'te yayımladığı Kamu Yönetimi Kanun tasarında memur; "politik ya da adli organlar dışında çalışan, kamu gücünü kullanan, maaşları parlamento tarafından onaylanan, kamu ödeneklerinden alan, kraliyete bağlı ve kadroya sahip görevliler "şeklinde tanımlanmıştır. ⁴⁴ Bu tanıma göre memurlar kraliçenin emrinde çalışanlardır. Bu kapsamda yerel yönetimlerde çalışanlar, özerk örgütlerde çalışanlar, hâkimler, adli makam personeli memur kategorisinde değildir ancak bunlara ayrı bir personel rejimi de öngörülmüştür.⁴⁵

Memur dışında bulunan diğer kamu görevlileri ise çoğunlukla bakanlık dışı kamu kurumlarında çalışanlardır. Bununla birlikte memurların yasama tarafından tam olarak düzenlenmiş bir statüsü olmadığı için memur ve kamu görevlisi ayrımı Kıta Avrupa'sı hukuk sisteminde olduğu gibi çok net ve belirgin değildir.

Kural olarak memurlar dâhil kamu görevlilerine sendika hakkı tanınmakla birlikte 1996 tarihli Polis Kanunu ile sendika hakkı polislere yasaklanmıştır.⁴⁶ Polislere aynı düzenlemeyle grevde yasaklanmıştır. Söz konusu yasakların temeli 1919 tarihli polis grevlerine dayanmaktadır. Askerler için 2011 tarihli silahlı kuvvetler kanununda herhangi bir yasak mevcut değilse de 1975 tarihli "Ordu İçin Kraliçe Nizamnamesi"yle⁴⁷ ve "1999 tarihli "Kraliyet Hava Kuvvetleri için Kraliçe Nizamnamesiyle"⁴⁸ askeri hizmet personelinin sendika hakkı kabul edilmiştir. Silahlı kuvvet mensuplarına, sendika hakkı verilmekle birlikte toplu sözleşme

⁴⁰ Akartürk, 5

⁴¹ İngilizce dilinden Türkçe'ye çeviri yapan sözlüklerde, "Civil Servant" kelimesinin karşılığı olarak "memur" tanımlaması verilmekteyse de aslında kıta Avrupa'sı hukuk sistemine uygun olan memur kavramı tam çevirisi sivil hizmetkârlar olan "civil servant" kavramına eş değer değildir. Zira Anglo Sakson Hukuk sistemini benimsemiş olan Britanya'da, Kıta Avrupa'sından farklı olarak kamu tüzel kişilerin genel idare esaslarına göre yürütülen asli ve sürekli nitelik taşıyan kamu hizmetlerini yerine getirmekle görevlendirilmiş kişilerin tamamına memur "civil servant" denilmemektedir. Sadece monarşiye ya da günlük dilde kullanılan ifadeyle Kraliçeye, bağlı personele "civil servant" denilmektedir. Merkezi idareye örneğin merkezi idarenin taşra teşkilatına bağlı olarak görev yapan, hatta mahkeme kararları ve uygulamalarla belirli bir statüye kavuşturulmuş, genel idare esaslarına görev yürütülen asli ve sürekli nitelik taşıyan kamu hizmetlerini yerine getirmekle görevlendirilmiş bir kısım kamu görevlisi kraliyete bağlı olmadığı için genelde "civil servant" memur olarak anılmamaktadır. Bununla birlikte bu sınırlar başlı başına kamu görevlerini düzenleyen bir idari mevzuat olmadığı için çok net ve belirgin değildir. Aslında bu durum ilk defa monarşiyle yönetilen devletlerde ortaya çıkan ve saray çevresinde toplanmış, devletin temel işlerini yerine getiren personel şeklindeki memur için yapılan klasik tanıma uygundur. Bu sebeple çalışmamızda sözlük anlamına da uygun olarak, "civil servant" kavramı memur olarak ele alınmıştır.

⁴² Koray Karası, *"İngiltere" Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. K.A.Y.A.U.M. Yayınları, 2004), 91.

⁴³ Neil Hawke, *Introduction to Administrative Law*, (Sydney-London: Cavendish Publishing Limited, 1998), 248.

⁴⁴ Hülya Ekşi Uğuz, "İngiliz Kamu Personel Yönetimine Genel Bir Bakış: Kamu Hizmetlerine Giriş, Performans Değerlendirme ve Disipline İlişkin Düzenlemeler", *Sayıştay Dergisi*, 78, (2010): 131-132.

⁴⁵ Karasu, 127.

⁴⁶ 1996 Police Act, c.16, part.3, sec. 64/1

⁴⁷ 1975 The Queen's Regulations For The Army, J5.588.

⁴⁸ 1999 The Queen's Regulations for The Royal Air Force, c.13, Part 910, sec.7/f.

hakkı ve grev hakkı tanınmadığı için çok az asker sendika üyesi olmuştur. Zira söz konusu düzenlemelere göre hizmet personeli dâhil bütün askeri personelin grev yapmaları yasaklanmıştır. Ceza evi personelinin de grev yapması yasaklanmıştır.⁴⁹

Sendikalar bir kuruluş formu vermek suretiyle kendilerini idare tarafından tutulan sendikalar listesine ekletebilirler. Bununla birlikte söz konusu sicile kayıt sendikanın kuruluş şartı değildir.⁵⁰ Hukuk sisteminin özelliği gereği sendikaların faaliyet göstermesi için bir tüzel kişiliğe ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla sicile kayıtlı olmayan sendikalarda varlığını sürdürmektedir. Sicil Memurluğu tarafından tutulan söz konusu listeye dâhil olan sendikalar bazı avantajlardan yararlanma hakkına sahip kılınmıştır.⁵¹

Kamu görevlileri diğer çalışanlar gibi olumlu ve olumsuz sendika özgürlüğüne sahip kılınmıştır.⁵² Toplu pazarlık hakkının nasıl kullanılacağını detaylı olarak doğrudan düzenleyen bir mevzuat bulunmamaktadır. Bu sebeple İngiliz Hukukunda toplu pazarlık yöntemi açısından gönüllü müzakere yöntemi kabul edilmiştir. İşyeri düzeyinde veya mesleki düzeyde toplu pazarlık mümkündür.

Toplu pazarlık "National Whitley" konseyi ve Karma İstişare Komitesi vasıtasıyla gerçekleştirilir. Söz konusu kurullarda memur sendikaları ile devlet eşit sayıda temsil edilir.⁵³ Bu kurulların verdiği kararlar hükümet tarafından aynen uygulanır. Anlaşma sağlanamayan durumlarda gönüllü tahkim öngörülmüştür. Ücretler, çalışma saatleri, yıllık izinler, emeklilik ve çalışma koşulları toplu sözleşmenin kapsamında olup toplu sözleşmede yer alabilir. Toplu sözleşme sadece sendikaya üye olan kamu görevlilerine uygulanacak olup üye olmayanların kapsama alınmasını sağlayacak hukuki bir müessese düzenlenmemiştir.⁵⁴

Kural olarak memurlar dâhil bütün kamu görevlilerinin grev hakkı mevcuttur. Bununla birlikte değindiğimiz üzere polis, ceza evi personeli ve askerlerin grev hakkı bulunmamaktadır.

Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları

Sanayileşmiş ülkelerdeki birçok benzeri gibi Almanya Federal Cumhuriyeti'nde de çalışma hayatına ilk dönemlerde lonca düzeni hakim bulunmaktaydı. 19. yüzyılın ortalarında meslek guruplarının kendilerine yardımı için doğan sendikalar uzun müddet kendilerine yönelik kolektif özgürlüklerin yasaklanmasının kaldırılmasına çalıştılar. Fransız devriminin etkisiyle 1869 yılında sendikal örgütlenme üzerindeki yasaklar önemli ölçüde kaldırılmıştır. 1878 tarihinde Sosyalizm Kanunu ile birlikte tekrar iş mücadelesi araçlarını kullanma özgürlüğü yasaklanmıştır. 1890 yılında Sosyalizm Kanunu yürürlükten kaldırılmış, 1919 Weimar Anayasasınının 159. ve 165. maddeleriyle sendika hürriyeti Anayasal garanti altına alınmış ancak bu güvencenin iş mücadelesi araçlarını kapsayıp kapsamadığı tartışma konusu olmuştur.⁵⁵

1933 yılından itibaren Nasyonal Sosyalistler iktidara gelmiş ikinci dünya savaşının bitimi olan 1945 yılına kadar iktidarda kaldıkları süre içerisinde kolektif iş hukuku müesseseleri tamamıyla etkisiz hale getirmiştir.⁵⁶ Hala yürürlükte olan 1949 Alman Anayasası her mesleğe ekonomik çıkarlarını ve çalışma koşullarını korumak geliştirmek için örgütlenme hakkı tanımıştır. Bu hüküm, 1953 yılında kamu görevlilerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir.

⁴⁹ 1994 Criminal Justice and Public Order Act, sec.127.

⁵⁰ 1992 Trade Union and Labour Relations Act, Part I, c.I.

⁵¹ Pitt, s.320-321.

⁵² 1992 Trade Union and Labour Relations, 1993 Trade Union Reform and Employment Rights.

⁵³ Taşkent Savaş, "Memurların Toplu Pazarlık Hakkı", *Cumhuriyet*, 28 Ocak (1994): 5.

⁵⁴ Casale ve Tenkorang, 30-31.

⁵⁵ Aktay, 3-4.

⁵⁶ Aysen Tokol, *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi*, (Bursa: Dora Yayınları, 2012), 6.

Almanya Federal Cumhuriyeti'nde kamu görevlileri, memurlar (beamte), yardımcı hizmetlerde sözleşmeli çalışanlar ve işçiler olmak üzere üç temel guruba ayrılmışlardır. Memurların statüleri, görevleri, bağlı buldukları idari kurumları, kamu hukukuna tabi olarak istihdam edilirken, sözleşmeli çalışanlar ile işçiler özel hukuka dayanan sözleşme ile istihdam edilmektedir. Memurlar kamunun asli görevlerini yerine getirirken sözleşmeli personel ve işçiler kamu gücünün uygulanması açısından geçici nitelikte görevlere sahiptirler. Anayasanın 33. maddesi gereği memurların maaş, emeklilik ve diğer haklarının federal yasalarla düzenlenmesi gerekmektedir.⁵⁷

Almanya Federal Cumhuriyeti'nde memurlar için anayasal güvenceler getirilmiştir. Anayasanın 33. maddesiyle vatandaşlık ile memurluk arasında bir bağ oluşturmuştur. Buna göre kamu hizmetlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi memurlara emanet edilmekte ve memurların "kamu gücünü" temsil ettikleri ve devletle özel bir çalışma ilişkisi içinde oldukları öngörülmektedir.⁵⁸ Memurlarında kamu hizmetlerini düzenleyen kurullarla belirlenmiş olan memurluğun gelenek ve adetlerine uygun davranması gerekmektedir.⁵⁹ Alman idari personel sisteminde, memurlar anayasal sistemi koruyan sadık kişiler olarak tanımlanmış olup bu sebeple anayasaya aykırı üyeliklerden uzak durması gerektiği düzenlenmiştir.⁶⁰

Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasasının örgütlenme özgülüğüyle ilgili olan 9. maddesinin birinci fıkrasına göre her vatandaş dernek kurma hakkına sahiptir. Üçüncü fıkraya göre de çalışma ve ekonomik koşulları korumak ve geliştirmek için, sendika kurma hakkı herkes ve bütün meslekler için güvence altına alınmıştır. Yine üçüncü fıkra gereği sendikal faaliyetler doğal afetler, kamu düzeni veya güvenliği, federasyonu tehdit eden savaş hallerinde dahi kısıtlanamaz ve engellenemez.

Olumlu ve olumsuz sendika özgürlüklerinin herkes için kabul edildiği Almanya'da böylelikle çalışan herkesin sendikalara üye olma hakkı mevcuttur.⁶¹ Dolayısıyla cezaevi personeliyle birlikte, askerler ve polislerde sendika hakkından yararlanabilirler.

9 Nisan 1949 tarihli Toplu Sözleşme Kanunu ile işçilerin toplu pazarlık ve toplu sözleşme hakkı güvence altına alınmıştır. Aynı kanun kamu görevlileri olan yardımcı hizmetlerde sözleşmeli çalışanlar ve işçiler içinde toplu pazarlık ve toplu sözleşme hakkı tanımıştır. Bununla birlikte memurların toplu sözleşme hakkı bulunmamaktadır.⁶² Yine benzer bir şekilde kamu görevlileri olan yardımcı hizmetlerde sözleşmeli çalışanlar ve işçiler dâhil bütün çalışanların grev hakkı mevcutken prensip itibarıyla memurların grev hakkı bulunmamaktadır.⁶³

Daha önceden de değindiğimiz üzere memurların sendikal haklara sahip olmasına rağmen grev ve toplu pazarlık hakkına sahip olmamasının nedeni, statü hukukuna tabi memurların kanunlarla belirlenmiş statülerinin değiştirilmesini talep edemeyeceği görüşüdür. Memurların grev yasağı ile ilgili açık bir kanun maddesi ya da anayasa hükmü bulunmamaktadır. Söz konusu yasak eski tarihli bir Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasa

⁵⁷ Selim Çapar, "Almanya'da Kamu Personeli Sistemi", *Türk İdare Dergisi*, 466 (2010), 51.

⁵⁸ Taşkent, 5.

⁵⁹ Onur Ender Aslan, *Kamu Personeli Rejimi*, (Ankara: T.O.D.A.İ.E., 2005), 181.

⁶⁰ Nigel Foster ve Satish Sule, *German Legal System and Laws*, (Newyork: Oxford University Press, 2010), 218.

⁶¹ Volker Rieble, "Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Toplu Sözleşme Sistemi", *Karşılaştırmalı bir Perspektif ile Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye'de Toplu Sözleşme Sistemleri Mevzuat Uygulamaları*, (İstanbul, Legal Yayinevi, 2013) 32.

⁶² Casale ve Tenkorang, s.21.

⁶³ David Westfall ve Gregor Thüsing, "Strikes and Lockouts in Germany and Under Federal Legislation in the United States: A Comparative Analysis", *Boston College International and Comparative Law Review*, 22, (1999):32.

Mahkemesi kararına dayanmaktadır.⁶⁴ Mahkeme Anayasanın 33. maddesi gereği memurların grev yapamayacağına karar vermiştir.

Alman Anayasası madde 33/3'e göre egemenlik hak ve yetkilerinin yerine getirilmesi daimi olarak sadakat ilişkisinde bulunan kamu görevlilerine bırakılmıştır. Madde 33/5'e göre de kamu hizmetleri hukuku, memurluğun gelenek ve adetlerini göz önüne alarak düzenlenir. Anayasa mahkemesi söz konusu kararında 33/5 e dayalı olarak memurluk gelenek ve adetlerinde grevin olmadığına değinerek memurların grev yapamayacağına karar vermiştir.

Söz konusu görüş zayıflayarak da olsa Alman idare hukukunda günümüzde de yerini korumaktadır. Bu görüşe göre memurlar devlete sadakat ilişkisiyle bağlı olarak zaruri ve önemli görevleri yerine getirmektedir, bunun gereği olarak kamu görevlerinin aksatılmaması gerekir.⁶⁵

Ayrıca bir diğer görüşe göre memurların çalışma koşulları kanunlarla düzenlenmektedir, kanunlar karşısında iş mücadelesi araçlarına başvurulması mümkün değildir.⁶⁶ Ancak bu görüşün etkisini zamanla yitirmeye başlamıştır. Zira temel ihtiyaç maddeleri ve hizmetlerini üreten işletmelerde çalışmamak ve kamu gücünü kullananlar arasında olmamak şartıyla istisnai nitelikteki memurlara grev hakkı tanınmıştır.⁶⁷ Dolayısıyla kanunla statüleri belirlenmiş olsa istisnai bu memurlar çalışma koşullarını ve ücretlerinin düzeltilmesi için grev yapabilmektedirler.

Daha öncede belirttiğimiz üzere ILO denetim organlarının yanı sıra, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında da Almanya Federal Cumhuriyeti'nin memurlara uyguladığı grev yasağı eleştirilmiş ve Almanya'nın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. maddesini ihlal ettiğine karar verilmiştir. Bu doğrultuda Almanya Federal İdare Mahkemesi 2014 yılında verdiği bir kararında memur olan öğretmenlerin grev yapamayacaklarına hükmetmiştir. Ancak kararın gerekçesinde, Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasasının genel olarak memurlara grev hakkını yasakladığını belirtmekle birlikte, bu durumun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. madde ile ters düştüğünü tespit etmiş ve sözleşme ile Federal Anayasa arasındaki bu çelişkinin kanun koyucular tarafından giderilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁸

İsveç Krallığı'nda Kamu Görevlilerinin Sendikal Hakları

İsveç'te de sendikacılık köklü ve uzun bir geçmişe dayanır. "Stockholm Matbaacılar Sendikası" ilk sendika olarak 1846 yılında kurulmuştur. 1870'li yıllardan itibaren sendikal örgütlenme ülke çapında yaygınlaşmış ve meslek esasına göre sendikalar kurulmaya başlamıştır.⁶⁹

Kamu görevlilerinin sendikal haklarını elde etmeleri uzun mücadeleler sonunda olmuştur. İlk önce dernek olarak kurulan kamu görevlileri birlikleri, daha sonra toplu sözleşmesiz ve grevsiz sendikal örgütlenme özgürlüğüne sahip olmuştur. 1936 senesinde İsveç Parlamentosu özel sektörde çalışanlara sendikal örgütlenme hakkını tanımıştır.⁷⁰ Nihayetinde

⁶⁴ Federal Anayasa Mahkemesi, BVerfG, 11.06.1958 - 1 BvR 1/52; 1BvR 46/52 kararı.

⁶⁵ E. Ursula Koch E., *Angriffaufein Monopol: Gewerkschaften Ausserhalbdes DGB*, (Köln: Deutscher Institut Verlag, 1981), 119.

⁶⁶ Rieble, 34-35.

⁶⁷ A. Can Tuncay, "Kamu Görevlilerinin Sendikalaşması ve Toplu Pazarlık Hakkı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (2007)157.

⁶⁸Almanya Federal İdare Mahkemesi, 27.02.2014-2C1/13 nolu kararı.

⁶⁹ Murat Demircioğlu, "İsveç Sendika Hareketi Üzerine Notlar", *Cahit Talas'a Armağan*, (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayını, 1990) 193.

⁷⁰ Ahmet Erol, *Demokrasi Örgütlenme Özgürlüğü ve İsveç Örneği*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 123.

1966 yılında polis ve ordu mensupları dâhil bütün kamu görevlilerine örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakkı tanınmıştır.⁷¹

Genel olarak İsveç'te kamu görevlileri ve özel sektör çalışanlarına aynı kurallar uygulanır. Bu kapsamda özel sektör çalışanlarına uygulanan 1974, 1976 ve 1978 çalışma kanunları kamu görevlilerine de uygulanmaktadır. Memurlarda dâhil, kamu çalışanlarının özlük hakları ve statülerini tamamıyla düzenleyen ayrı bir idare hukuku mevzuatı bulunmamaktadır. Bununla birlikte kamu görevlilerinin düzenlenmiş hiç bir statülerinin olmadığını savunmak hatalı olacaktır. Zira 1994 Kamu Görevi Kanunu ve 1994 Kamu Çalışanları Kanunu kamu görevlilerine ilişkin birçok düzenleme getirmiştir. 1994 Kamu Görevlileri Kanunu, kamuda çalışan personelin haklarını ve yükümlülüklerini düzenlerken, 1994 Kamu Çalışanları Kanunu da söz konusu personelin disiplin kurallarını düzenler. Dolayısıyla kamu personeli açısından çok önemli olan, çalışanların hakları, yükümlülükleri ve disiplin soruşturmaları özel sektör çalışanlarından farklı olarak düzenlenmiştir. Bu sebeple kamu çalışanlarına sadece bu iki düzenlemenin dışında kalan hususlarda özel sektör çalışanlarının tabi olduğu kurallar uygulanacaktır. Kanunlarla yapılan düzenlemelerin dışında kamu görevlilerinin çalışma koşulları sektörel olarak toplu sözleşmelerle belirlenmektedir.⁷²

Hükümet kamu çalışanlarının büyük bir çoğunluğunu özerk kuruluş makamı olan ajanslara bağlamıştır. Toplam 250 ajansa sektörel olarak bağlanan kamu görevlerinin işe alınması, yönetimi ve işten çıkarılması bu ajanslar tarafından yapılmaktadır. Söz konusu ajanslar hükümet tarafından altı yıllık süre için atanan yöneticiler tarafından idare edilir. Ajansların işleyiş biçimlerine hükümetin müdahale yetkisi bulunmamaktadır. Dış işleri personeli, Polis ve Askeri personel ise hükümete bağlı olup herhangi bir ajansa bağlanmamıştır. Söz konusu 250 ajansın üye olduğu İsveç Kamu Çalışanları Ajansı "Arbetsgivarverket"⁷³ (SAGE) kamu çalışanlarının sendikaları ile toplu pazarlık konusunda tek yetkili olup, kamu görevlilerinin sendikalarıyla yapılacak toplu sözleşmeleri imzalama yetkisine sahiptir. 1994 senesinde kurulan SAGE, 250 Ajansın yöneticilerinden oluşmaktadır.⁷⁴ Toplu sözleşmenin yapılmasıyla ilgili olarak devletin hiç bir müdahale hakkı bulunmamaktadır.⁷⁵ Bütün yetki İsveç Kamu Çalışanları ajansınıdır.⁷⁶

Üst düzey yöneticiler dâhil, kamu görevlilerinin tamamı sendika hakkına sahiptir.⁷⁷ Bununla birlikte küçük bir azınlık gurup hariç, kamu görevlilerinin üst düzey yöneticilerini de içeren bir şekilde statülerine dayalı çalışma güvenceleri bulunmamaktadır. Özel sektör çalışanları gibi, Ajanslar tarafından bir bölümün yeniden yapılandırılması ya da kapatılması gibi nedenlerle işten çıkarılabilirler. Diplomatlar, Polis ve Askerler devlet tarafından atanmış olup bu kapsam dışındadır ve kamu görevlisi statüsüne dayalı iş güvencesine sahiptirler. Ayrıca Ajans yöneticileri de, altı yıllık süreler için bakanlar kurulunca atandıklarından görevleri altı

⁷¹ Olle Söderman, *Türkiye'de Kamu Çalışanlarının Sendikal Hakları ve İsveç Örneği Sempozyumu*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1988), 54; Taşkent, 5.

⁷² Ministry of the Presidency, *Public Employment In European Union Member States*, (Madrid: Ministry of the Presidency Technical Secretariat, 2010), 238.

⁷³ Kurumla ilgili detaylı bilgi için bkz. "Arbetsgivarverket", Son güncelleme 05 Ocak, 2017. <http://www.Arbetsgivarverket.se>.

⁷⁴ Ministry of the Presidency, 239.

⁷⁵ Sture Björngquist, *İsveçte Basın ve Yayın, İsveçte Örgütlenme Özgürlüğü ve Sendikal Haklar*, (Ankara: Yorum Basın Yayın, 1990), 90.

⁷⁶ Ajansların devlet politikaları açısından değerlendirilmesi ve İsveç devletiyle olan ilişkisi için bakınız, Jon Pierre, "Politicization of Swedish Civil Service: A Necessary Evil or Just Evil?", *Politicization of The Civil Service in Comparative Perspective: The Quest Of Control*, (London&Newyork, Routledge, 2004), 48-55.

⁷⁷ J. Lindholm, "Demokratik Toplumların Oluşması, Sendikaların, Demokratik Örgütlerin Özgürce Çalışmasına Bağlıdır", *Türkiye'de Memur Sendikacılığı Uluslararası Sempozyumu-13-14 Eylül 1990*, (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1990), 45.

yıllık süre sonunda kendiliğinden sona erecektir ve SAGE dâhil Ajanslar tarafından görevden alınamayacaklardır.⁷⁸ İsveç'te sendikaların kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili özel düzenlemeler yapılmamıştır. Bu sebeple sendika kurabilmek için özel şartlar aranmamaktadır.⁷⁹

Hali hazırda yürürlükte olan 1975 tarihli İsveç Anayasası on yedinci maddesine göre bütün sendikalar Grev yapabilirler. Bu kapsamda sendika üyesi olan kamu görevlilerinin de, sendika aracılığı ile toplu sözleşme yapma ve grev hakkı bulunmaktadır.⁸⁰ Polis ve Asker dahil bütün kamu görevlilerinin grev hakkı bulunmaktadır.⁸¹ Bunun tek istisnası devleti temsil eden yüksek düzeydeki memurlardır. Bu memurların sendika hakkı olmakla birlikte grev hakkı bulunmamaktadır.⁸²

Kamu görevlilerinin neredeyse tamamının grev hakkına sahip olmasına karşın devlet de lokavta başvurabilme yetkisine sahiptir. Bu nedenle grev sırasında kamu görevlilerinin maaşları ödenmeyebilir. Ancak sendikaların lokavt süresinde üyelerinin ödenmeyen maaşlarını, kendisinin ödeme yetkisi mevcuttur.⁸³

İsveç, doktrinde çoğu zaman çalışanların sendikal hakları ile örgütlenmeleri açısından en ileri seviyede düzenlenip, tanındığı ülke olarak kabul edilmiştir.⁸⁴ Kamu görevlilerinin grev hakkına ilişkin olarak da, sendikal hakların bütün çalışanlara tam kapsamıyla verilmiş olması sebebiyle örnek gösterilen İsveç'in, kamu personeli uygulamaları, ülkemizde siyasi düzlemde eleştiriye uğramıştır.⁸⁵ Söz konusu görüşler, özellikle İsveç'te grev yapan kamu görevlilerine karşı devletin lokavt yapabilmesi ve memurların özelleştirildiği ileri sürülmüş, bu durumun kamu görevlilerinin aleyhine olduğu savunulmuştur.

Söz konusu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira her şeyden önce İsveç'te kamu görevlileri özelleştirilmemiştir. Devlet tarafından kurulan özerk kuruluşlara bağlanmıştır. Yine kamu görevlilerinin özerk kuruluşlara bağlanması kamu görevlilerinin sendikal haklarını tam kapsamıyla elde etmesinden uzun süre sonra meydana gelmiştir. Dolayısıyla söz konusu özerkleştirme sendikal haklara koşut bir düzenleme değildir. Ayrıca, Polis, dış işleri personeli ve askeri personel hali hazırda doğrudan devlete bağlıdır ve grev hakları mevcuttur. Dolayısıyla doğrudan devlete bağlı klasik anlamda memurlarında İsveç'te grev hakkı bulunmaktadır. Kamu görevlilerinin bir kısmının özerk kuruluşlar oluşturarak devredilmesi, tamamen o ülkenin ekonomik yapılanması, personel rejimi anlayışı ve kamu hizmetine bakış açısıyla ilgilidir.

⁷⁸ Ministry of the Presidency, 240. Pierre, 49

⁷⁹ Reinhold Fahlbeck, "Collective Labour Law in Sweden", *Banksis 1. Uluslararası semineri: "Kara Avrupa'sı ve Türkiye'de Kollektif İş Hukuku ve Uygulaması"*, Çev. Can Tuncay, (İstanbul: Cihad Matbaası, 1985), 223-226.

⁸⁰ Şenver, 26.

⁸¹ Akartürk, 4.

⁸² Erol, 124.

⁸³ Peter Scherer, "Diğer Kapitalist Demokrasilerde Kamu Kesimi Grevleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 28, (1977): 119.

⁸⁴ Akartürk, 4; Erol, 48-51; Nusret Ekin, *Endüstri İlişkileri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979), 93-94.

⁸⁵ Anayasa Komisyonu Sözcüsü Coşkun Kırca TBMM genel kurulunda özetle; "lokavt hakkı olmayacak mı? İsveç'te memurun grev hakkı var; ama, devletin lokavt hakkı da var. Hem memura grev hakkı isteyeceğiz hem de devlete lokavt hakkını tanımayacağız ve böylece, memuru, sendikalı işçiden bile daha imtiyazlı bir hale getireceğiz, Lokavt hakkı olmadan, grev hakkı... Memurlar, İskandinav ülkelerinde böyle yapıyor demek kolay. Onlar ne yapmışlar; memurluğu özelleştirmişler. Bizim anladığımız anlamda çok az memur kalmış. İş akdiyle çalışıyorlar... bizim tespitlerimize göre, dünyada, memur sendikasına, toplu iş sözleşmesi hakkı tanımış memleket yoktur. Memurunuzu, işçi yapmışsanız, özelleştirmişseniz Danimarka ve İsveç gibi, o ayrı; ama, biz, bunu yapamayız. Bu, bizim geleneklerimize de, ihtiyaçlarımıza da aykırı." demiştir. Konuşmasının tam metni için bkz. TBMM Genel Kurul Tutanağı, 19. Dönem 4. Yasama Yılı 123. Birleşim 14.06.1995 Çarşamba, *TBMM Tutanak Dergisi*, (1995) 392.

Sendika hakkının mütemmim cüzü olan grev hakkı ise insan hakları ve demokrasi anlayışıyla ilgilidir. İki husus bir biriyle tamamen farklıdır ve karıştırılmamalıdır.

Kamu görevlilerinin grev yapması durumunda devlete kanun koyucu tarafından tanınmış lokavt yetkisi de yine o ülkenin endüstriyel bakış açısıyla ilgilidir, lokavt grev hakkının olmazsa olmaz karşılığı yada mütemmim cüzü değildir. Bununla birlikte grev sırasında çalışanların ücretlerinin ödenmemesi durumu, çalışana hiç bir grev hakkı tanınmamasından her halükarda daha demokratik ve çalışan lehine bir durumdur. Zira çalışan açısından, grev süresince hiç ücret alınmaması, bütün çalışma hayatı boyunca kötü çalışma şartları ve düşük ücret sarmalında bırakılması durumundan son derece daha lehe olacaktır. Ayrıca İsveç örneğinde de olduğu gibi çalışanlar, örgütleri aracılığıyla bu ekonomik zorluğu aşmanın bir yöntemini bulacaktır. Dolayısıyla sendikal haklar açısından son derece ileri düzenlemelere sahip İsveç örneğine ilişkin yukarıda belirttiğimiz eleştirel siyasi görüşler kamu personelinin korkutularak bu hakkının peşine düşmesini engellemeye yönelik eleştirilerden öteye geçmemektedir.

Sonuç

Özellikle Avrupa açısından bakıldığında AIHM kararlarının iç hukuka etkisiyle birlikte Uluslararası anlaşmalara uygun bir şekilde kamu görevlilerinin sendikal hakları açısından özgürlükçü bir yaklaşım ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu kapsamda sendikal olabilecek meslek guruplarının önündeki engeller ve sendikalı olamayacak meslek gurupları her geçen gün azalmaktadır.

Sendikal hakların tam olarak kullanılması açısından sadece sendikal örgütlenme hakkı değil ayrıca toplu sözleşme ve grev hakkı da kamu görevlilerinin önemli bir çoğunluğuna sağlanmıştır. Grev hakkının kamu görevlilerine tanınmasının önünde set oluşturan statülü personelin grev hakkına sahip olamayacağı görüşü terk edilmiştir. Bu görüşün yerine katılımcı demokrasi için devlet yönetiminde etkin olan kamu personelinin, çalışma koşullarında söz sahibi olmasının daha demokratik bir toplum için gereklilik olduğu görüşü yerleşmiştir. Alman mahkemeleri tarafından dahi bu görüş benimsenmiş olup yasa koyucu bu doğrultuda anayasa yapmaya davet edilmiştir.

Sendikal hakların uluslararası alanda kabul gören, bölünmez bir bütün olarak sendikal örgütlenme hakkı, toplu sözleşme hakkı ve grev hakkını kapsayan temel bir insan hakkı olduğu görüşü Avrupa ülkelerinin iç hukuklarında yer bulmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Aktay, Nizamettin, *Avrupa Birliği Ülkeleri Toplu İş Hukuku*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Arbetsgivarverket "Arbetsgivarverket", Son güncelleme 05 Ocak, 2017. <http://www.Arbetsgivarverket.se>.
- Aslan, Onur Ender, *Kamu Personeli Rejimi*, Ankara: T.O.D.A.İ.E., 2005.
- Bach, Stephen, Bordogna Lorenzo, Rocca Giuseppe Della, Winchester David, *Public Service Employment Relations in Europe: Transformation, Modernization or Inertia?*, London&Newyork: Routledge 1999.
- Björnguist, Sture, *İsveçte Basın ve Yayın, İsveçte Örgütlenme Özgürlüğü ve Sendikal Haklar*, Ankara: Yorum Basın Yayın, 1990.
- Casale, Giuseppe ve Tenkorang Joseph, *Public Service Labour Relations: A Comparative Overview*, Geneva, ILO, 2008.
- Chapus, Rene, "Droit Administratif Général", Montchrestien 2/15 (2001).
- Christian Léon, La Liberté Syndicale Des Personnels Militaires: Une Réalité Politique Difficile à Cacher, *Actualité Juridique Fonctions Publiques(AJFP)* (2005).
- "Conseil d'Etat (Devlet Konseyi) 7.01.1976 tarihli 92162 sayılı kararı." Son Güncelleme 19 Kasım.2016 <http://www.infosdroits.fr>.
- "Conseil d'Etat (Devlet Konseyi) 7.01.1976 tarihli 92162 sayılı kararı." Son Güncelleme 19 Kasım.2016 <http://www.infosdroits.fr>.
- Çapar, Selim, "Almanya'da Kamu Personeli Sistemi", *Türk İdare Dergisi*, 466 (2010).

- Demircioğlu, Murat, "İsveç Sendika Hareketi Üzerine Notlar", *Cahit Talas'a Armağan*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayını, 1990.
- Ekin, Nusret, *Endüstri İlişkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979.
- Ekrem, Akartürk Ali, *1995 Anayasa Değişikliği Işığında Memurların Sendikal Hakları*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1998.
- Erol, Ahmet, *Demokrasi Örgütlenme Özgürlüğü ve İsveç Örneği*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Esen, Bülent Nuri, "Fransa Cumhuriyeti Anayasası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1-4 (1948).
- Esener, Turhan, *İş Hukuku*, Ankara, A.Ü.H.F. Yayınları, 1978.
- Fahlbeck, Reinhold, "Collective Labour Law in Sweden", *Banksis 1. Uluslararası semineri: "Kara Avrupa'sı ve Türkiye'de Kollektif İş Hukuku ve Uygulaması"*, Çev. Can Tuncay, İstanbul: Cihad Matbaası, 1985.
- Foster, Nigel ve Sule Satish, *German Legal System and Laws*, Newyork: Oxford University Press, 2010.
- Gülmez, Mesut, "Sendika Hakkı ve Kamu Görevlileri," *İnsan Hakları ve Kamu Görevlileri (Sempozyum ve Açıkoturum, Bildiriler ve Tartışmalar)*, (1992).
- Hawke, Neil, *Introduction to Administrative Law*, Sydney-London: Cavendish Publishing Limited, 1998.
- Hekimler, Alpay, *Karşılaştırmalı bir Perspektif ile Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye'de Toplu Sözleşme Sistemleri Mevzuat ve Uygulamalar*, Ankara: Legal Yayıncılık, 2013.
- Karasu, Koray, *"İngiltere" Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.F. K.A.Y.A.U.M. Yayınları, 2004.
- Koch E. Ursula, *Angriffaufein Monopol: Gewerkschaften Ausserhalbdes DGB*, Köln, Deutscher İnstitus Verlag, 1981.
- Lindholm J., "Demokratik Toplumların Oluşması, Sendikaların, Demokratik Örgütlerin Özgürce Çalışmasına Bağlıdır", *Türkiye'de Memur Sendikacılığı Uluslararası Sempozyumu-13-14 Eylül 1990*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1990.
- Ministry of the Presidency, *Public Employment In European Union Member States*, Madrid: Ministry of the Presidency Technical Secretariat, 2010.
- Mumcuoğlu, Maksut, *Sendikacılık, Siyasal İktidar İlişkileri*, Ankara: Doruk Yayınevi, 1979.
- Pierre, Jon, "Politicization of Swedish Civil Service: A Necessary Evil or Just Evil?", *Politicization of The Civil Service in Comparative Perspective: The Quest Of Control*, London&Newyork, Routledge, 2004.
- Rieble, Volker, "Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Toplu Sözleşme Sistemi", *Karşılaştırmalı bir Perspektif ile Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye'de Toplu Sözleşme Sistemleri Mevzuat Uygulamaları*, İstanbul, Legal Yayınevi, 2013.
- Scherer, Peter, "Diğer Kapitalist Demokrasilerde Kamu Kesimi Grevleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 28, (1977).
- Sevgili, Gençay, Fatma Didem, "Fransa'da Kamu Personel Rejimi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/1(2014).
- Söderman, Olle, *Türkiye'de Kamu Çalışanlarının Sendikal Hakları ve İsveç Örneği Sempozyumu*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 1988.
- Şenver, Emin, "AB Üyesi Ülkelerde Kamu Çalışanlarının Örgütlenme ve Grev Hakkı", *Kamuda Sosyal Politika*, 3/11, (2009).
- Taşkent Savaş, "Memurların Toplu Pazarlık Hakkı", *Cumhuriyet*, 28 Ocak (1994).
- TBMM Genel Kurul Tutanağı, 19. Dönem 4. Yasama Yılı 123. Birleşim 14.06.1995 Çarşamba, *TBMM Tutanak Dergisi*, (1995).
- Tokol, Aysen, *Türk Endüstri İlişkileri Sistemi*, Bursa: Dora Yayınları, 2012.
- Tribunal, Des Conflits, Berkani, App No:3000, Lebon 25.03.1996, *L'actualite Juridique Droit Administratif (AJDA)*, Paris: Dalloz 1996.
- Tuncay A.Can, "Kamu Görevlilerinin Sendikalaşması ve Toplu Pazarlık Hakkı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (2007).
- Uğuz, Hülya Ekşi, "İngiliz Kamu Personel Yönetimine Genel Bir Bakış: Kamu Hizmetlerine Giriş, Performans Değerlendirme ve Disipline İlişkin Düzenlemeler", *Sayıştay Dergisi*, 78, (2010).
- Wergin Niels Eric ve White Geoff, "Britanya'da Toplu Sözleşme Sistemi", *Karşılaştırmalı Bir Perspektif ile Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde ve Türkiye'de Toplu Sözleşme Sistemleri Mevzuat ve Uygulamaları*, Çev. Gezgin Elif, İstanbul: Legal Yayınevi, 2013.
- Westfall David ve Thüsing Gregor, "Strikes and Lockouts in Germany and Under Federal Legislation in the United States: A Comparative Analysis", *Boston College International and Comprative Law Review*, 22, (1999).

TOURISM

Konaklama İşletmelerinde Kurumsallaşmanın Örgütsel Yenilik Açısından Stratejik Rolü

The Strategic Role of Institutionalization for Accommodation Enterprises in Terms Of Organizational Innovation

Aziz Gökhan ÖZKOÇ*

Ebru KEMER**

Özet

Bu çalışma ile konaklama işletmelerinde üst yönetimlerin örgütsel yenilik yönelimlerine etki eden kurumsallaşma unsurlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında nicel veri elde etmek amacıyla oluşturulan anket formu, Nevşehir İli'nde faaliyet gösteren 3,4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde görev yapan üst düzey yöneticilere uygulanmıştır. Yapılan korelasyon ve regresyon analizleri sonucu elde edilen sayısal veriler incelendiğinde; örgütsel yenilik ile kurumsallaşma unsurları arasında pozitif yönlü ilişkiler saptanmış olup, örgütsel yeniliğin açıklanmasında kurumsallaşmayı oluşturan unsurlardan nesnellik ve tarafsızlık ile şeffaflık boyutlarının herhangi bir anlamlı etkisi belirlenemezken, formalleşme ve profesyonelleşme boyutunun yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı etkisi tespit edilmiştir. Sonuç olarak üst yönetimlerin, örgütsel yenilik hedeflerini gerçekleştirmeden önce, formalleşmiş ve profesyonel bir kurumsal çerçeve dahilinde hareket etmeleri gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsallaşma, Örgütsel Yenilik, Konaklama İşletmeleri

Abstract

The objective of this study is to determine the factors for institutionalization that affect approaches of organizational innovation for upper methods in the accommodation enterprises. A questionnaire form which is designed to obtain statistical data in context with the research has been conducted on the higher rank of managers on duty who work at accomodation enterprises with 3, 4 or 5 stars of quality, in the province of Nevşehir, Turkey. After the numerical data that was obtained in the end of correlational and regression analyses was studied, it was found that there are positive relations between organisational innovation and institutionalization factors. Additionally, as for the description of the factors that constitute the institutionalization for organisational innovation, there was no any meaningful effect found by parameters of objectivity and neutrality, and transparency. However, as for the parameter of formalization and professionalization, a highly positive and meaningful effect was determined. As a result, it is proposed that higher managements of enterprises should have a frame of action with a formally-established and professional perspective before realizing their organisational innovation objectives.

Key Words: Institutionalization, Organisational Innovation, Accommodation Enterprises

Giriş

Örgütlere rekabet üstünlüğü kazandıran stratejik hamlelerin ve yeniliklerin belirli bir kurumsal disiplin çerçevesinde tasarlanması ve uygulanmasıyla, örgütsel etkinliğin ve verimliliğin artabileceğine dair yönetim yazınında önemli teorik bulgulara rastlanmaktadır. Benzer biçimde, kurumsallaşmaya dönük uygulamalar sayesinde örgütlerin, iç ve dış çevreleriyle uyum içinde çalışabilme konusunda da önemli adımlar atabileceği öngörülmektedir. Bilgin'e (2007) göre, kurumsallaşma düzeyi yüksek olan örgütler çevresel koşullara uyum sağladıktan sonra yapılarını sabitleyerek kurumda belirlenmiş misyon, vizyon, amaç, kural ve değerler ile çevrelerini etkilemeye başlayacaklardır. Kurumsallaşma ise, genel olarak işletmenin dış çevresiyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan uyumlu ve kontrollü faaliyetler sistematığı ve bu sistematığın sonucunda meydana gelen kuralların ve prosedürlerin hayata geçirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Rowan, 1997, s. 343).

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, azizgozkoc@nevsehir.edu.tr

** Öğr. Gör., Kapadokya MYO, kemer_ebr@hotmail.com

Açık sistemler olarak örgütler, çevreleriyle sürekli etkileşim halinde olan ve her yönüyle kontrol edemediği bir dış çevrede faaliyet gösteren sistemlerdir. Dolayısıyla tüm karar ve uygulamalarında çevredeki değişimi ve yeniliği göz önünde bulundurmaları zorundadırlar. Örgütlerin çevrelerinde meydana gelen gelişmeleri sistematik şekilde izleyerek bilgi üretmesi ve kendisini çevrenin beklentisi yönünde davranmaya zorlaması (Avcı, 2009, s. 122) yenilikleri bir süreç olarak benimsediklerini ve yenilikler sayesinde pazarda meşrulaşmaya çalıştıklarını göstermektedir (Westphal vd., 1997, s. 373). Emek yoğun bir sektör olarak, turizm sektörü içinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin de benzer biçimde varlığını sürdürebilmeleri, hizmet kalitesini arttırabilmeleri ve rekabet edebilmeleri devamlılıklarını sağlamalarına bağlıdır.

Bu çalışma; “konaklama işletmelerinin yeniliklere açık olmalarında ve değişen çevre koşullarına uyum göstermelerinde kurumsallaşma stratejik bir unsur olarak değerlendirilebilir mi?” veya “kurumsallaşma eğilimleri birçok örgüt içi unsurla birlikte yeniliğin de örgüt içinde sistematikleşmesini ve eş biçimli hale dönüşmesini sağlayabilir mi?” sorularına nitel ve nicel veriler ışığında yanıt aramaktadır. Bu araştırma, teorik ve ampirik olarak Türkiye’de kurumsallaşma ile yenilik etkileşimine turizm sektörü çerçevesinde değinen ilk çalışma olacaktır. Elde edilen bulguların, konaklama işletmeleri yöneticilerine, kurumsallaşmaya yönelik kararlarının örgütsel yenilik açısından ne düzeyde stratejik önem arz ettiğini göstermesi hedeflenmiştir.

Literatür Taraması

Kurumsallaşma Kavramı ve Unsurları

Örgütlerde kurumsallaşma yaklaşımının incelenmesi 1930’lu yılların sonunda başlamış olup (Tavşancı, 2009), ABD ve Japonya gibi devletler bu yaklaşımla 1980’lerde ilgilenirken, Türkiye’de 1990’lı yıllarda incelenmeye başlanmıştır (Ak, 2010). Örgütsel kurumsallaşma yaklaşımı eski kurumsallaşma yaklaşımı ve yeni kurumsallaşma yaklaşımı olarak iki kısımda incelenmektedir (Tavşancı, 2009). Eski kurumsal yaklaşım çalışmalarının öncüsü Phillippe Selznick, 1949 yılında yayınlanan “TVA and Grassroots” isimli çalışmada dışsal tehditler karşısında bir örgütün zaman içinde nasıl yapısal değişimlere uğradığına ve biçimlendiğine değinmiştir (Aksoy, 2007, s. 13). Selznick (1996), bir örgütün faaliyet gösterdiği çevrede özel bir kimlik kazanması ve ayırıcı bir yetkinliği eğitimle ya da kendi kapasitesiyle kazanması sürecini kurumsallaşma olarak açıklamaktadır.

Yeni kurumsal yaklaşım ise, bilişsel yapılar üzerinde daha fazla duran, kültürel inanç sistemlerini ve çevresel faktörleri daha fazla inceleyen (Scott, 1995) ve örgütsel alanda meydana gelen yeni kavramları da ele alan bir yaklaşımdır (Boons ve Strannegard, 2000; Bozbayındır, 2014). Yeni Kurumsal Yaklaşım, yapıların belirli bir alanda örgütler arasında nasıl tekrar ettiğini meşruluk zorunluluğu için yapılan baskının bir sonucu olarak ortaya çıkan izomorfizm (eş biçimlilik) kavramı aracılığıyla açıklamaktadır (Bennett ve Thompson, 2011, s. 830).

İzomorfizm (eş biçimlilik) örgütlerin, yapı, strateji, kaynaklar ve baskılar bakımından diğer örgütleri taklit ettiği varsayımıyla başlar. Örgütler, dış çevrede aynı çevresel kaynaklara ihtiyaç duymakta ve bu nedenle de benzer baskılardan etkilenmektedir. Sosyal çevredeki kurumların kural ve yasaları örgütsel yapının şekillenmesinde etkilidir. Bundan dolayı örgütlerin birbirine benzemesi olarak adlandırılan izomorfizm ortaya çıkmaktadır. Kurumsal eş biçimlilik; örgütün sürekliliğini sağlamakta ve başarısını desteklemektedir (Kostova vd., 2008: 998). Yeni kurumsal yaklaşım ile birlikte kurumsallaşma, örgütün dış çevresiyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan uyumlu ve kontrollü faaliyetler sistematığı ve bu sistematığın sonucunda meydana gelen kuralların ve prosedürlerin faaliyete geçirilmesi olarak tanımlanmıştır (Meyer ve Rowan, 1997, s. 344).

Kurumsallaşmayı oluşturan unsurlar *formalleşme, profesyonellik, hesap verebilirlik, örgüt kültürü oluşturma ve tutarlılıktır*. Bu boyutlar işletmelerde kurumsallaşma adına yapılması gerekenlerin belli bir düzene göre yapılmasını sağlayacak ve yöneticilerin nerelerde eksik kaldıklarını göstermeye yardım edecektir (Meşe, 2005).

Formalleşme, örgüt eylemlerinin kurallar, standartlar ve sistematik prosedürlerle belirlenerek örgüt içindeki değişik fonksiyonların koordinasyonunu sağlayacak şekilde örgüt yapılarının dizayn edilmesi ve yönetsel fonksiyonların kim tarafından ve nasıl yürütüleceğinin belirlenmesi ve bunların yazılı hale getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Wallece 1995: 230). Formalleşen örgütlerin eylemlerinde belirlilik bulunmaktadır. Bu da başka kurumlarca aranan ve arzulanan bir durumdur. Diğer örgütler bu özelliklere sahip işletmelerle iş yapmayı tercih etmektedirler. Bunun sonucu olarak da işletmelerin müşteri yelpazesi genişler ve kaynaklarında artış ortaya çıkar. Formalleşme pazarlama taktiklerinin de kurumsallaşmasını sağlamaktadır. Prosedürlere ve kurallara bağlanan taktiksel uygulamalar çalışanlarca daha iyi kavranır ve uygulanır ve süreklilik kazanır. Formalleşme, belirsizliği ve rol çatışmalarını azaltmaktadır (Kimberly, 1979, s. 437).

Günümüzde şirket kurabilmek için yasalarla belirlenmiş birçok prosedür vardır. Bu prosedürler kurumsallaşmanın ilk adımıdır. Bir şirketin kurumsallaşabilmesi için aslında kağıt üzerinde atılan bu adım dışında, atılması gereken ilk adım *profesyonel* yöneticilere güvenmektir (Aşan, 2010: 20). Örgütlerin profesyonelleşmesini sağlayan diğer adım istihdam edilen profesyonellerin örgütteki çalışanlar arasındaki oranıdır. Profesyonel çalışan sayısı arttıkça örgütler daha çok profesyonel özellik kazanmaktadırlar. Örgüt üyeleri tarafından profesyonelliğin yüksek olarak algılanması, örgütsel adaletin yüksek algılanmasını sağlamaktadır. Bu da çalışanların örgüte olan bağlılığını ve katkılarını artırmaktadır. Yönetim fonksiyonlarından biri de kontroldür ve profesyonellik yönetsel kontrolü kolaylaştırmaktadır (Scott 1987).

Örgütler, özellikle paydaşlarından gelen baskılar nedeniyle *hesap verebilir* olmaya zorlanmaktadır. Şeffaflık kavramıyla ifade edilen hesap verilebilirlik kavramı, işletmenin finansal performansı, kurumsal yönetimi, hissedarlık yapısı, iş ve faaliyetleri hakkında yeterli ve doğru bilginin zamanında açıklanmasıdır. Başka bir ifade ile yönetime ilişkin kural ve sorumlulukların açık şekilde tanımlanması, işletme yönetimi ve hissedar menfaatlerinin yönetim kurulu tarafından gözetilmesini ifade eder (Kiracı ve Alkara, 2009, s. 175).

Kültürel güç, örgüt kültürünün kabullenilme düzeyi ve örgüt içinde yaygın olarak paylaşılmasıdır. Kültürü oluşturan normlar, etik kurallar, değer ve ilkelerin örgüt üyelerince kabullenilme düzeyi arttıkça ve bütün üyelerce paylaşıldıkça güçlü bir kültür oluşmaktadır (Apaydın, 2008, s. 124). *Tutarlılık* ise, işletmelerin verdiği sözü tutması, misyon, strateji ve eylemler arasındaki uyum, aynı sektördeki benzer işi yapan işletmelere benzeme ve benzer durumlarda benzer tepkileri verme olarak tanımlanabilir. İşletmelerin kurumsallaşabilmeleri için tutarlı eylemler sergilemeleri ve kararlar almaları gerekmektedir (Apaydın, 2008, s. 125).

Kurumsallaşma ve Örgütsel Yenilik İlişkisi

İşletmelerin rekabetçi üstünlük elde edebilmesi için kendilerini tamamen farklı bir biçimde yeniden tanımlaması, farklı stratejiler yaratması yani rakiplerinden farklı olması ürün ve hizmetlerinde fark yaratabilmesi gerekir (Aktan, 2004, s. 118). Dolayısıyla işletmelerin tüm iş alanlarında yeniliğe ihtiyacı vardır (Elçi, 2007). Ekonomik büyümenin, artan istihdamın ve yaşam kalitesinin anahtarı olan yenilik günümüzde, sadece hiç olmayan bir ürünü ortaya çıkarmak değil aynı zamanda, süreç geliştirmek, farklılık yaratmak ve örgütsel anlamda farklı şeyler ortaya koymak olarak algılanmaktadır (Avermaete vd., 2003, s. 10). Bu bağlamda, yenilik hem bir süreç hem de bir sonuçtur. Yeni ürün üretmek için yapılan faaliyetler ve örgütsel

değişim süreç yeniliğidir. Yenilik faaliyetleri sonucunda elde edilen yeni veya iyileşmiş mal ve hizmetler ise yeniliğin sonuç anlamını ifade eder (Schermerhon, 2007, s. 333).

İşletme alanında yeniliği konu alan çalışmalar incelendiğinde, genel olarak ürün yenilikleri, süreç yenilikleri, pazarlama yenilikleri ve örgütsel yenilik gibi konular üzerinde önemle durulduğu görülmektedir (Damanpour, 1991; OECD, 2006; Schermerhon, 2007; Sabuncu, 2014). Bu konulardan biri olarak örgütsel yenilik, teknoloji ve çevredeki değişikliklere uyum, öğrenme süreçleri ve örgütsel yapıların rolü üzerine odaklanan işletmelerin faaliyetlerinde ve çevreyle olan ilişkilerinde yeni bir işletme yönteminin uygulanması şeklinde ifade edilmektedir (Elçi, 2009).

OECD tarafından hazırlanan Oslo Kılavuzu (2006) örgütsel yeniliği üç şekilde tanımlamaktadır. Buna göre örgütsel yenilik;

- Örgütsel yapının önemli ölçüde değiştirilmesi,
- İleri yönetim tekniklerinin uygulanması,
- Yeni ya da tamamen değiştirilmiş stratejilerin uygulanmasıdır.

Kurumsallaşma dinamik bir süreçtir. Dolayısıyla değişen çevre koşulları sürekli incelenerek işletme hedeflerinin, işletme yapısının, işgören niteliklerinin, teknolojisinin ve iş görme yöntem ve biçimlerinin bu değişime adapte edilmesini gerektirir. (Karpuzoğlu, 2001).

Kurumsallaşma, örgütlerin faaliyet gösterdikleri çevreyle uyum sürecini ve bu kuruluşlarda zamanla oluşan ilerlemeleri açıklamaktadır. Bu ilerlemelerin sürekli hale gelmesi için, yönetim ve kontrol sistemlerinin yenilikçi uygulamalarla desteklenmesi önemlidir. Kurumsallaşma örgütsel süreçlere kısıtlama getirirse dahi ancak yenilik ile başarıyı sağlayabilir (Gökçe, 2010). Dolayısıyla kurumsallaşma eğilimi ile desteklenmiş yenilikçi anlayışın üst yönetimler tarafından benimsenmesi ve örgüt içinde uygulanması önemlidir. Örneğin, kurumsallaşmayı açıklayan unsurlardan biri olan profesyonelleşme, işletmelerin yenilik yapmasını ve uyum sağlamasını arttırmaktadır (Ruekert vd., 1985). Benzer biçimde tutarlılık gösteren ve hesap verebilir niteliğe sahip örgütlerde yenilik ve uyum performansının arttığını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Apaydın, 2008).

Peters ve Waterman (1982)' e göre yenilik çevredeki değişime karşı cevap verme becerisi ve yeni ürün geliştirme faaliyettir. Örgütsel yenilik ise örgütün bütün faaliyetlerinde ve her alanında yeni fikir ve davranışların benimsenmesi olarak tanımlanmaktadır (Damanpour, 1991, s. 157). Kurumsallaşma örgütlerin yenilikçi yönelimlerine etki ederek onların performanslarını etkiler (Yılmaz, 2007). Damanpour (1991)'a göre yeniliğin benimsenmesi genel olarak, benimseyen örgütün verimliliği ya da performansına katkıda bulunmasını amaçlayan planlı bir süreçtir. Dolayısıyla, örgüt yeni fikir ve davranışları ya kendisi geliştirmesi ya da satın alması gerekmektedir. Her iki durumda da yeniliklerin benimsenmesi, örgütün performans ve etkinliğine olumlu katkılar yapacaktır. Ayrıca yenilik işletmenin tamamından toplanacak olan fikirlerin sistemli bir şekilde geliştirilmesini yani kurumsallaşmasını sağlamaktadır (Baltalar, 2012). Yani bir taraftan örgütlerin kurumsallaşma eğilimlerinin yenilikçiliği destekler nitelikte olması gerekirken, diğer taraftan yenilikçiliğin örgüt içinde işlevsel hale gelebilmesi için kurumsallaşmaya ihtiyaç vardır.

Bir örgütte yeniliği destekleyen yön veren üst yönetimin inanç, değer, vizyon ve özellikleridir. Yeniliği destekleyen yöneticiler, yenilikçi fikirlere gerekli kaynak ve uzmanlığı sağlama, çalışanlara destek verme, motivasyonlarını arttırma, iletişim kurma, güçlendirme, performans değerlendirme, açık kapı politikası uygulama, yenilikçi düşünce ve faaliyetleri kurumsallaştırma gibi faaliyetlere odaklanılır (Warner ve Pyle, 1998, s. 21; Antoncic ve Hisrich, 2001, s. 501-502). Tüm bu faaliyetleri de ancak profesyonel bir anlayışla hareket eden

yöneticilerin başarabileceği göz ardı edilemez bir gerçektir. Ayrıca yenilik müşteri memnuniyetini sağlayan müşteri sadakatini arttıran çalışanlara yön veren bir unsurdur. İşletmelerin açık bir sistem olması sebebiyle çevreye ve zamana uyum sağlaması gerekmektedir. Yenilikçi olmayan örgütlerin hayatta kalma gücü ve gelişmeleri eksik olacaktır (Gökçe, 2010, s. 4). Örgütler artık kurumsal stratejilerini şekillendirirken dahi yenilik faktörünü ön planda tutmakta ve kurumsallaşma stratejilerine yeniliği ayrılmaz unsur olarak ilave etmektedir (Keskin, 2006, s. 401). Örgütsel yenilik mevcut düzende işletmeler için bir zorunluluk halini almış ve kurumsal kimliğin önemli bir parçası olarak görülmüştür (Altun, 2008). Oluşturulan teorik çerçeve baz alınarak, bu çalışma kapsamında geliştirilen araştırma hipotezi ve buna bağlı alt hipotezler şu şekildedir:

H₁: Konaklama işletmelerinin kurumsallaşma eğilimleri, örgütsel yenilik yönelimlerini pozitif yönde etkiler.

H₁₍₁₎: Konaklama işletmelerinin nesnellik ve tarafsızlık yönündeki kurumsallaşma eğilimleri, örgütsel yenilik yönelimlerini pozitif yönde etkiler.

H₁₍₂₎: Konaklama işletmelerinin şeffaflık yönündeki kurumsallaşma eğilimleri örgütsel yenilik yönelimlerini pozitif yönde etkiler.

H₁₍₃₎: Konaklama işletmelerinin formalleşme ve profesyonelleşme yönündeki kurumsallaşma eğilimleri, örgütsel yenilik yönelimlerini pozitif yönde etkiler.

Yöntem

Örneklem Seçimi ve Prosedür

Konaklama işletmelerinde kurumsallaşma eğilimi ile desteklenmiş yenilikçi yönelimlerin varlığını sorgulamak yönünde geliştirilen araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla, bu çalışma kapsamında bir anket formu oluşturulmuş ve anket çalışması sonucu elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Anket çalışması, Türkiye'nin kültür turizmi başkenti olarak bilinen Kapadokya Bölgesi'ne bağlı Nevşehir İli'nde faaliyet gösteren 3, 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde görev yapan genel müdür ve departman müdürleriyle birebir görüşülerek uygulanmıştır. Anket formunun iletilmesi yönünde, e-posta ve telefon aracılığıyla iletişim kurulan yöneticilerden bir kısmı, çeşitli nedenlerle araştırmaya dahil olmak istememişlerdir. Bu durum örneklem hacminin küçülmesine yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nı 2015 yılı verilerine göre Nevşehir İli'nde toplam 27 adet 3, 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmesi faaliyet göstermektedir. Bölge'de faaliyet gösteren 9 konaklama işletmesi anket çalışmasına katılmamış olup, geri kalan 18 işletmede görev yapan yöneticilerle anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada örnekleme tekniği olarak ise "kolayda örnekleme" tekniği uygulanmıştır. Bu teknikte esas, ankete cevap veren herkesin örneğe dahil edilmesidir. En kolay bulunan denek en ideal olanıdır. Denek bulma işlemi arzu edilen örnek büyüklüğüne ulaşılan kadar devam eder (Altunışık vd., 2007). Araştırma verileri, 2016 yılı Nisan ayında toplanmış ve konaklama işletmelerinde görev yapan toplam 81 üst düzey yöneticiden sağlıklı bir geri bildirim alınmıştır. Araştırmaya dahil edilen örneklem kümesi, mekânsal kısıtlılıklar ile zaman ve maliyet kısıtlılığı nedeniyle genişletilememiştir.

Araştırmaya katılan 81 yöneticinin 19'u (%23,5) 3 yıldızlı, 42'si (%51,9) 4 yıldızlı ve 20'si (%24,6) ise 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde görev yapmaktadır. Yöneticilerin demografik özelliklerine bakıldığında, 67 yöneticinin (%83) erkek, 14 (%17) yöneticinin ise kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları ise ağırlıklı olarak, 31-50 (n=64; %79) yaş aralığındadır. Yöneticilerin eğitim durumlarına bakıldığında ise, önlisans (n=22; %27,2) ve

lisans (n=29; %35,8) eğitimi almış yöneticilerin ağırlıkta bir orana sahip olduğu göze çarpmaktadır. Tüm bu rakamların yanı sıra, anket çalışmasına katılan yöneticilerin, önemli bir çoğunluğu (lise, önlisans veya lisans düzeyinde) turizm eğitimi aldıklarını belirtmiştir (n=62; %76,5). Yöneticilerin sektörde ve görev yaptıkları işletmelerde çalışma süreleri ise 1 ile 10 yıl aralığında değişmektedir.

Kullanılan Ölçekler ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak belirlenen ölçeklerin tümü orijinal dili İngilizce olan ve Türkiye’de yapılan çeşitli çalışmalarda Türkçe’ye çevrilmiş ölçeklerdir. Ölçekteki ifadelerin tümü 5’li Likert Ölçeği (1-Kesinlikle Katılmıyorum ..... 5- Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde tasarlanmıştır.

Kurumsallaşma Ölçeği: Konaklama işletmelerinin kurumsallaşma eğilimlerini ölçmek amacıyla, Alpay vd. (2008) tarafından geliştirilmiş ölçekten yararlanılmıştır. Bu ölçek, ilgili yazın tarandıktan sonra geliştirilmiş olan diğer ölçekler arasından ifadelerinin turizm sektöründeki işletmelere daha uygun olması nedeniyle tercih edilmiştir. Kurumsallaşma ölçeği; nesnellik ve tarafsızlık (6 ifade), şeffaflık (4 ifade) ve formalleşme/profesyonellik (8 ifade) olmak üzere üç boyutta toplam 18 ifadeden oluşmaktadır (Örnek İfade: Herkesin bildiği orta ve uzun dönemli planlarımız bulunmaktadır). Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Alpha=0,88 olarak belirlenmiştir. Güvenilirlik katsayısının (Cronbach’s Alpha) 0.70 ve üstü olduğu durumlarda ölçeğin güvenilir olduğu ifade edilmektedir (Durmuş vd., 2011).

Örgütsel Yenilik Ölçeği: Örgütsel Yenilik Ölçeği, Ellonen, Blomqvist ve Puumalainen (2008) tarafından geliştirilmiş ve Timuroğlu (2015) tarafından Türkçe’ye çevrilmiş ve uygulanmıştır. Ölçek toplam 8 ifadeden oluşmaktadır (Örnek İfade: İşletmemizde çalışanlar yeni metotlar kullanma ve yenilikçi çözümler yaratmaya isteklidir). Ölçeğin güvenilirlik katsayısı Alpha=0,87 olarak belirlenmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Analizi

Araştırmaya konu olan değişkenlere ilişkin genel aritmetik ortalamalara bakıldığında, konaklama işletmelerinin kurumsallaşma düzeylerinin belirleyicisi olan nesnellik/ tarafsızlık (x=3,7), şeffaflık (x=3,4), formalleşme/ profesyonelleşme (x=3,4) boyutlarının ölçek orta değer olan 3 (orta derecede katılıyorum) noktasının üzerinde sonuç verdiği görülmektedir. Örgütsel yenilik seviyesi de (x=3,6) benzer biçimde, ölçek orta değerinin üzerinde bir ortalamaya sahiptir. Tablo 1’den de görüleceği üzere konaklama işletmelerinin kurumsallaşma düzeyleri yüksek olup, işletmeler en fazla nesnellik ve tarafsızlık açısından kurumsallaşmışlardır.

Değişkenler arasındaki karşılıklı korelasyon katsayıları (r) incelendiğinde, bütün değişkenler arasında 0,01 düzeyinde anlamlılığa sahip, pozitif yönlü, orta veya yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Bu doğrultuda, kurumsallaşmayı oluşturan üç boyutun birbiri ile olan ilişki katsayıları orta düzeyde ve anlamlıdır. Nesnellik/tarafsızlık ile Şeffaflık (r= 0,55; p<,01), Nesnellik/tarafsızlık ile formalleşme/profesyonelleşme (r= 0,44; p<,01) ve şeffaflık ile formalleşme ve profesyonelleşme (r= 0,67; p<,01) arasında orta düzeyde, anlamlı ve pozitif yönlü ilişki vardır.

Tablo 1: Aritmetik Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	A.O.	ST.D.	1	2	3	4
Nesnellik/Tarafsızlık (1)	3,7	0,49	1			
Şeffaflık (2)	3,4	0,52	,55**	1		
Formalleşme/Profesyonellik (3)	3,4	0,57	,44**	,67**	1	
Örgütsel Yenilik (4)	3,6	0,47	,43**	,50**	,75**	1

** p < 0,01 (N= 81)

Araştırmanın asıl sorunsalı olan, kurumsallaşmayı oluşturan boyutlar ile örgütsel yenilik arasında ise benzer biçimde pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Örgütsel yenilik ile nesnellik/tarafsızlık ($r= 0,43$; $p<,01$) ve şeffaflık ($r= 0,5$; $p<,01$) arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır. Örgütsel yeniliğin kurumsallaşmanın anahtar unsurlarından biri olan formalleşme ve profesyonelleşme boyutu ile olan ilişkisi ise ($r= 0,75$; $p<,01$) güçlü ve pozitif yönlüdür. Elde edilen bulgular kurumsallaşma ile örgütsel yenilik arasında çeşitli düzeylerde anlamlı bir etkileşimin varlığına işaret etmektedir.

Regresyon Analizi ve Hipotez Testleri

Araştırmaya dâhil olan konaklama işletmelerinde, örgütsel yeniliğe etki eden kurumsallaşma unsurlarını test edebilmek amacıyla kurumsallaşmanın üç boyutunun bağımsız, örgütsel yenilik yöneliminin ise bağımlı değişken olduğu çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir (Bkz: Tablo 2).

Tablo 2: Çoklu Regresyon Analizi Bulguları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	BETA	T	SİG. (P)	F	R ²
Örgütsel Yenilik	Nesnellik/Tarafsızlık	0,134	1,48	0,14	33,66	0,56**
	Şeffaflık	-0,05	-0,464	0,64		
	Formalleşme/Profesyonelleşme	0,719	7,098	0,00**		

** Değer 0,01 düzeyinde anlamlıdır (N= 81)

Konaklama işletmelerinde örgütsel yenilik düzeyinin açıklanmasında, kurumsallaşmayı oluşturan unsurların etkisini gösteren çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, kurumsallaşma unsurlarının örgütsel yenilik üzerindeki değişimin %56'sını ($F=33,66$, $R^2=0,56$) açıkladığı görülmektedir. Ancak, çoklu regresyon analizi sonucu kurumsallaşmayı oluşturan unsurlara ilişkin elde edilen p değerlerine bakıldığında, nesnellik/tarafsızlık ($t=1,48$, $p=0,000>0.001$) ile şeffaflık ($t=-0,464$, $p=0,000> 0.001$) boyutlarının örgütsel yeniliğin açıklanmasında herhangi bir anlamlı etkisi tespit edilmemiştir. Bu durumun aksine, araştırmaya dahil olan konaklama işletmelerinde kurumsallaşmanın kilit unsurlarından olan formalleşme ve profesyonelleşme eğilimi ($t=7,098$, $p=0,000< 0.001$), örgütsel yeniliği pozitif yönde ve yüksek anlamlılık düzeyinde etkilemektedir. Beta katsayıları incelendiğinde ise işletmelerde mevcut formalleşme ve profesyonelleşme eğilimlerinin ($\beta= 0,72$) örgütsel yeniliğin gerçekleşmesindeki açıklayıcılığı oldukça yüksektir.

Elde edilen bu sonuç, çalışmanın kavramsal çerçevesinde ifade edilen, örgütsel yenilik yöneliminin oluşmasında ve benimsenmesinde kurumsallaşma unsurlarının etkisinin olabileceği öngörüsü ile kısmen örtüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, çalışma kapsamında geliştirilen ana hipotez olan H₁ hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Ana hipotezin kısmen kabul

edilmesinin nedeni ise, H_1 hipotezine bağlı olarak geliştirilen 3 alt hipotezden birinin ($H_{1(3)}$): Konaklama işletmelerinin formalleşme ve profesyonelleşme yönündeki kurumsallaşma eğilimleri, örgütsel yenilik yönelimlerini pozitif yönde etkiler) istatistiksel olarak anlamlılık göstermesidir. Geri kalan iki alt hipotez ise ($H_{1(1)}$ ve $H_{1(2)}$) bu araştırma kapsamında reddedilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Turizm işletmelerinde görev yapan üst düzey yöneticiler üzerinde yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen bulgular, konaklama işletmelerinin yeniliklere açık bir anlayışla, sürekli değişen çevre koşullarına uyum göstermelerinde kurumsallaşma eğilimlerinin önemli bir stratejik araç olabileceğini kısmen doğrulamaktadır. Ancak elde edilen ampirik bulgular, işletmelerin belirli konularda üzerinde durması gereken önemli noktalar hakkında da ipucu vermektedir.

Kurumsallaşmayı oluşturan nesnellik, şeffaflık ve formalleşme/ profesyonelleşme boyutlarına ilişkin genel ortalamalar incelendiğinde, en yüksek aritmetik ortalamaya sahip olan unsurun nesnellik olduğu görülmektedir. İşletmelerde çalışanların işe alımından değerlendirilmesine, bilgi paylaşımından ücretlendirmeye kadar tutarlı bir politika izlemesi olarak açıklanabilecek “nesnellik” boyutu, kurumsallaşmanın kilit unsurlarından biridir. İşletmelerde yenilikçi fikirlerin nesnel bir yaklaşım sergilenerek değerlendirilmesi ve geliştirilmesi, yeniliğin örgüt içinde sistematik ve disiplinli bir atmosferde kurumsallaşmasını sağlayacaktır. Yapılan korelasyon analizi sonucunda, nesnellik ile yenilik arasında orta düzeyde güçlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak nesnellüğün doğrudan örgütsel yenilik üzerinde bir açıklayıcılığı belirlenmemiştir. Bu durum, tutarlılığın veya nesnellüğün, örgütsel yenilik üzerinde doğrudan etkisini tespit eden çalışmaları doğrular nitelikte değildir.

Kurumsallaşmayı meydana getiren diğer iki unsur olan şeffaflık ve formalleşme /profesyonelleşme ise ortalamalar bakımından birbirine benzer sonuçlar vermiştir ($A.O=3,4$). Ölçek orta değeri olan 3’e yakın görülen bu ortalamalar, konaklama işletmelerinin kurumsallaşması açısından birtakım eksikliklerini gözler önüne sermektedir. Araştırmaya katılan işletme yöneticilerinin şeffaflaşma yönündeki eğilimleri ile örgütsel yenilik yönelimleri arasında, nesnellikte olduğu gibi, orta düzeyde güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Fakat yine nesnellik gibi şeffaflık boyutu da örgütsel yeniliği doğrudan açıklayan bir değişken değildir. İşletmelerde kurumsal düzenin ve yenilikçi anlayışın devamlılığını ve gelişimini sağlamak açısından önemli bir araç olabilecek şeffaflaşmanın, ortalama değerinin işletmelerde düşük olması bu sonucu doğurmuş olabilir. Aynı zamanda, şeffaflığın yenilik üzerindeki olası dolaylı etkilerini konu alan çalışmalar da, iki değişken arasındaki dolaylı ilişkilerin tespiti açısından, yapılabilir.

Kurumsallaşmanın anahtar bileşenlerinden biri olan formalleşme/ profesyonelleşme ise, örgütsel yeniliğe doğrudan etkide bulunan bir değişkendir. korelasyon analizi sonucu iki değişken arasında hem güçlü bir ilişkinin varlığı hem de yüksek düzeyde bir etkileşim belirlenmiştir. Elde edilen bu ampirik bulgular, iki değişken arasındaki etkileşimi tespit eden diğer nicel çalışmalar ile benzer sonuçlar vermektedir. Dolayısıyla, yöneticilerin profesyonel bir anlayış çerçevesinde görevlerini yapmaları ve formalleşmenin getirdiği örgüt yapısından taviz vermemeleri, örgütsel yeniliğin kurumsal bir işleyiş kazanmasını sağlayabilecektir.

Sonuç olarak, Türkiye’de turizm işletmelerinin işleyişinde “patron şirketi” anlayışının sürmekte olduğu ve bu nedenle kurumsallaşma yönünden işletmelerin gerilerde olduğu iddia edilmektedir (Yetim, 2014). Kurumsallaşma sorununun özellikle aile işletmelerinde ortaya çıktığı ve Türkiye’de turizm sektöründe yer alan Dedeman, Hilton, Gural gibi işletmelerin de birer aile işletmesi olduğu bilinen bir gerçektir. Aile işletmelerinde eğitimi deneyimi yeterli olmayan kişiler çalışabilmekte ve kurum kültürüne sahip olmayan işletme yapıları ortaya

çıkabilmektedir (Yağcı ve Çevirgen, 2015, s. 1252). Bu nedenle işletme yöneticilerinin kurumsallaşma süreçlerini yeniden gözden geçirmeleri ve süreci etkileyen olumsuz etkenleri minimize etmeleri önerilmektedir. Kurumsallaşan işletmelerde etkin bir örgüt yapısı, yetki devri, karar verme şekli, iletişim sistemi (Koç ve Yazıcıoğlu, 2009, s. 500) ile birlikte gelişmiş bir örgüt kültürü ve insana bakış açısı, sistematik eğitim ve geliştirme faaliyetleri, faaliyetlerin belli bir plan ve politikalar içinde gerçekleştirilmesi, yönetimin profesyonelleşmesi gibi sonuçlar gözlemlenir (Çakıcı ve Özer, 2007). Kurumsallaşmanın sağladığı tüm bu avantajlar, işletmelerin yeniliğe gitme yönünde sağlam adımlar atmalarını sağlayacaktır.

Bu çalışma sonucu, kurumsallaşma-yenilik etkileşimi çerçevesinde turizm sektörü baz alınarak gerçekleştirilen çok az sayıda bilimsel çalışmaya, bir yenisi daha eklenmiştir. Belirlenen araştırma konusunun daha geniş bir teorik çerçeve baz alınarak, farklı değişkenleri araştırmaya dahil ederek ve/veya daha geniş bir örneklem külesine ulaşılarak detaylandırılması ve genişletilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Ak, G. (2010). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmanın İşletme Başarısına Olan Etkileri: Aydın İlinde Faaliyet Gösteren Aile İşletmeleri Örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, B. (2007). Bir Meslek Örgütünün Kurumsal Değişimdeki Yeri: Türkiye Sağlık Alanı Örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktan C., Vural İ. (2004). Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Aralık.
- Alpay, G., Bodur, M., Yılmaz, C., Çetinkaya, S. ve Arıkan, L. (2008). Performance implications of institutionalization process in familyowned businesses: Evidence from an emerging economy. *Journal of World Business*, 43: 435-448.
- Altun, Ş. (2008). A'dan Z'ye Türkiye'den İnovasyon Manzaraları. İstanbul. Doğu İletişim Yayıncılık. 6-7.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya. Sakarya Yayıncılık.
- Antoncic, B. Hisrich, R. D. (2001), Intrapreneurship: Construct Refinement and Cross-Cultural Validation; *Journal of Business Venturing*, 16: 497-527.
- Apaydın, F. (2008), "Kurumsallaşmanın Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Performansına Etkileri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7): 121-145.
- Aşan, C. (2010). Aile Şirketlerinin Performansında Kurumsallaşmanın ve Kültürün Etkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avermaete, T., Jacques, V., Eleanour, M., Nick, C. (2003). "Determinants of Innovation in Small Food Firms", *European Journal of Innovation Management*, 6(1): 8-17.
- Avcı, U. (2009). Öğrenme Yönelimliliğinin Yenilik Performansı Üzerine Etkisi: Muğla Mermer Sektöründe Bir İnceleme, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10): 121-138.
- Baltalar H. (2012). Küçük ve Orta Büyüklükteki Girişim İstatistikleri Erişim tarihi: 2 Aralık 2015, <http://www.hasanbaltalar.com/index>.
- Bennett, J.V. ve Thompson, H.C. (2011). ChangingPrioritiesfor School-Business Collaboration: Superiatendent Agency and Capacity for Institutionalization. *Educational Administration Quartely*. 47(5): 826-868.
- Bilgin, N. (2007). Aile Şirketleri Kurumsallaşma Eğilimleri: Ankara Kobi Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bozbayındır, F. (2014). Türkiye’de Yeni Kurulan Kamu Üniversitelerindeki Kurumsallaşmanın İncelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çakıcı, A. Ozer, B. (2007). “Mersin’de Faaliyet Gösteren Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerin Kurumsallaşma Göstergeleri Açısından İncelenmesi” Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10(12): 91-92.
- Damanpour, F. (1991), Organizational Innovation: A Meta-Analysis of Effects of Determinants and Moderators, *Academy of Management Journal*, Cilt: 34 (3): 555–590.
- Durmuş, Beril, E. Serra Yurtkuru ve Murat Çinko (2011), Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Elçi, Ş. (2007). İnovasyon: Nedir, Ne Değildir?, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2015), http://www.kobifinans.com.tr/bilgi_merkezi/021901/6573.
- Elçi, Ş. (2009). Rekabet ve kalkınma için inovasyon. MÜSİAD Çerçeve Dergisi, 52, 62-68. Erişim tarihi: 07 Aralık 2015, www.musiad.org.tr/img/yayinlarraporlar/cercevedergisi_52_23.pdf.
- Ellonen, R., Blomqvist, K. ve Puumalainen, K. (2008). “The Role of Trust in Organizational Innovativeness”. *European Journal of Innovation Management*, 11(2): 160-181.
- Gökçe, G.S. (2010). İnovasyon Kavramı ve İnovasyonun Önemi. Fırat Kalkınma Ajansı, www.fka.org.tr, Erişim: 03 Aralık 2015.
- Karpuzoğlu, E. (2001). Büyüyen ve Gelişen Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma. İstanbul. Hayat Yayıncılık.
- Keskin, Halit (2006), “Market Orientation, Learning Orientation, and Innovation Capabilities in SMEs”, *European Journal of Innovation Management*, 9(4): 396-417.
- Kimberly, J. R. (1979), “Issues in the Creation of Organizations: Initiation, Innovation, Institutionalization,” *Academy of Management Journal*, 19(9): 437-457.
- Kıracı, M. ve Alkara, İ. (2009). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşmaya Verilen Önem ve Turizm Sektöründeki Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma: Alanya-Eskişehir Örneği, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1): 167-197.
- Kostova, Tatiana, Kendall Roth ve M.Tina Dacin (2008), “Institutional Theory in the Study of Multinational Corporations: A Critique and New Directions”, *Academy of Management Review*, 33(4): 994-1006.
- Meşe, B. (2005), Aile Şirketlerinin Kurumsallaşması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Meyer, J. ve Rowan, B. (1997). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*. 83(2): 340-363.
- OECD (Organization for Economic Co-operation and Development), Avrupa Birliği. (2006). Oslo Kılavuzu: Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler (Çev. TÜBİTAK). (3. Baskı). Ankara: OECD ve Eurostat Ortak Yayını. Erişim tarihi: 7 Aralık 2015. <http://www.tubitak.gov.tr/home.do?sid=471&pid=468>.
- Peters, Thomas J., Waterman, Robert H. (1982), *In Search of Excellence: Lesson from America’s Best-Run Companies*, Harper Row, New York. Erişim tarihi: 7 Aralık 2015, <http://www.readcube.com/articles>.
- Ruekert, R. W., O. C. Walker, Jr. ve K. J. Roering (1985), “The Organization of Marketing Activities: A Contingency Theory of Structure and Performance”, *Journal of Marketing*, 49(1): 13-25.
- Sabancı B. (2014). KOBİ’lerde Yenilik ve Engellerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma: Denizli Örneği *İşletme Araştırmaları Dergisi* 6(1): 103-123.
- Schermerhon, John, R. (2007), *Exploring Management in Modules*, John Wiley, USA.

- Selznick, P. (1996). Institutionalizm Old and New. *Administrative Science Quarterly*, 41(2): 270-277.
- Scott, W.R. (1995). *Institutions and Organizations for Organizational Science*. Sage Publications. London.
- Tavşancı, S. (2009). *Firmalardaki Kurumsallaşma Düzeyinin Rekabet Gücüne Etkisi Üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Timuroğlu K.M. (2015), "Örgütsel ve Çevresel Faktörlerin Örgütsel Yenilik Üzerine Etkisi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1): 41-68.
- Yağcı E. Ve Çevirgen A. (2015). Kurumsallaşma Düzeyi ve İşletme Yapısı Arasındaki İlişki: Türkiye'deki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama, 15. Ulusal Turizm Kongresi.
- Yalçınkaya, Y. (2010). "Bilginin Farkındalık ve Farklılığında Organizasyonların Gelecek Alanı: İnovasyon", *Türk Kütüphaneciliği*, 24(3): 382-383.
- Yazıcıoğlu İ., ve Koç, H. (2009). "Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 502.
- Yetim (2014). Turizmde Kurumsallaşma. (Erişim tarihi: 5 Aralık 2015), <http://www.turizmguencel.com/makale/turizmde-kurumsallasma-m1291.html>.
- Yılmaz, Y., (2007). İşletmelerde Kurumsallaşmanın Yenilik ve Performansa Etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Yılmaz, C.; Alpkan, L. ve Ergun, E. (2005). Cultural determinants of customer-and learning-oriented value systems and their joint effects on firm performance. *Journal of Business Research*, 58: 1340-1352.
- Wallece, J. E. (1995). Organizational and Professional Commitment in Professional and Nonprofessional Organizations *Administrative Science Quarterly*, 40(2): 228-255.
- Warner, M. J.; Pyle, L. K. (1998). Çabuk İyileşmek İçin, *Executive Excellence*, Kasım, 2(20): 21-22.
- Westphal, J. D., Gulati, R. and Shortell, (1997), "Customization or Conformity? An Institutional and Network Perspective on the Content and Consequences of TQM Adoption", *Administrative Science Quarterly*, 42: 366-394.

TURKISH LITERATURE and FOLKLORE

Gaziantep'te Zanaatler: Semercilik, Çulculuk ve Palancılık

Craftsmanship in Gaziantep: Saddle-making and Gunny sack making

Süleyman FİDAN*

Özet

Gaziantep, geleneksel mesleklerin günümüzde hâlen icra edildiği illerden biridir. Bu mesleklerin yaşaması şüphesiz arz-talep ilişkisine bağlıdır; fakat mesleklerin güncellenerek gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için, konuyla ilgili yapılacak akademik çalışmaların önemi büyüktür. Bu bakış açısından hareketle Gaziantep'teki geleneksel mesleklerden semercilik/palancılık/çulculuk çalışmanın konusu olarak belirlenmiştir. Aslında makaleye konu olan semercilik, çulculuk, palancılığın yanında eyercilik, kedencilik, hamutçuluk gibi alanlar da ayrı ayrı birer meslek dalıdır. Ancak bunlar, makineleşme ve toplu üretim nedeniyle az sayıda usta tarafından aynı çatıda icra edilen meslek görünümüne dönüşmüştür. Literatür taraması ve alan araştırması neticesinde elde edilen verilerle oluşturulan çalışmada öncelikle mesleğin kısa tarihine yer verilmiş; sonrasında tarihi süreç içerisindeki yaygınlığını vurgulamak için meslekle ilgili atasözleri ve deyimler sıralanarak bunlar hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada ayrıca çulun yapım süreci ve bu süreçte kullanılan malzemeler tanıtılmıştır. Çalışmanın sonucu olarak, mesleğin günümüzdeki durumu genel olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca mesleğin geleceği ile ilgili çıkarımlarda bulunularak mesleğin yaşaması için koruma önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Geleneksel meslekler, el sanatları, soküm, binek hayvanları, eyer.

Abstract

Gaziantep is one of the cities where traditional professions have been already performed. It is fact that supply-demand balance is a determinant in terms of these occupations' future, however, academic studies on traditional professions have an essential role in carrying of traditional knowledge about them to next generation as well. Therefore, saddle-making/gunny-making/pad-making, one of the traditional occupations is determined as the subject of this study. Actually saddle-making, gunny-making, pad-making, horse collar-making are several traditional occupations but because of mechanization/ mass production, all of these have been transformed into an occupation that has been performed by single craftsman. In this study containing certain information which is obtained by literature search and field study, a short history of the profession is mentioned at first. Following, idioms and proverbs about the occupation are evaluated in order to show its prevalence throughout history. Moreover, the process of making a gunny and materials used in making it are introduced. As a result of the study, current situation of the occupation is evaluated. Also, certain suggestions on actualizing of the profession are made.

Keywords: Traditional professions, handicrafts, Intangible cultural heritage, the mounts, saddle.

Giriş

Semer genel anlamda beygir, katır, eşek gibi yük hayvanlarının sırtına vurulan, ana yapının üzerine ağaç iskelet geçirilerek üretilen, genellikle yük taşımak için, bazen de biniş amaçlı kullanılan bir araçtır. Batı kaynaklı semer sözcüğünün Rumcadan Türkçeye, Türkçeden de Bulgarca ve Sırpça gibi Balkan dillerine geçtiği düşünülmektedir (Eren, 1999, s. 361). Yörelere göre semerin işlevlerine benzeyen; ancak yapım tekniği, aksesuar, kullanılan malzemede farklılaşma gibi hususlarda semerden ayrılan araçlara da semer denilmesi anlam kargaşasına yol açmaktadır. Anadolu'da "palan, paldım, kürtün, gürtün, binim, göçek, peki, çul" adları semer yerine de kullanılmaktadır (Taner, 1986, s. 377). Bu çalışmada anlam kargaşasına giderebilmek için semer sözcüğü, üzerine ağaç iskelet geçirilerek oluşturulan ürünleri ifade etmek için kullanılmıştır. İşlev açısından semere benzeyen, ağaç iskeletin olmayışı ve deri bölümlerle ondan ayrılan, Gaziantep'te genellikle "çul" olarak ifade edilen bir diğer araç ise "palan"dır. Palan, Farsça kökenli bir sözcüktür ve yük hayvanlarına, bazen de ata vurulan bir çeşit eyer olarak ifade edilmektedir (Şemseddin Sami, 1996, s. 346). Palan, semere göre daha geniştir ve birden fazla binici için daha elverişlidir. Semer ise palana göre daha fazla yük monte edilecek şekilde üretilmektedir.

Semerin ve palanın ilk ne zaman ortaya çıktığı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Nuri Taner'in (1986) verdiği bilgilere göre Mısır, Mezopotamya ve Anadolu

* Dr., Gaziantep Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı, suleymanfidan@gantep.edu.tr

medeniyetlerine ait arkeolojik buluntu, kabartma ve duvar resimlerinde hayvanların sırtlarında yük taşımaya yarayan bir araç yerleştirdikleri tespit edilmiştir. N. Taner, ayrıca Arap ve Farsların da semeri kullandığını belirterek Türklere de bu milletler aracılığıyla geçmiş olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Buna karşılık Türklere de “eyer”in varlığına işaret etmektedir. Bu hususta eski Türk medeniyetin at ve demircilik gibi iki ana unsur üzerine şekillendiğini, bunu koyun yetiştiriciliği ve dokumacılığın desteklediğini belirtmek gerekecektir. Dolayısıyla hayvan yetiştiriciliğinin merkezde olduğu Bozkır kültür çevresi için eyer, semer gibi araçların erken dönemden beri kullanılageldiği sonucu çıkmaktadır.

At, bozkır hayvanıdır. Atın ehilleştirilmesi ve atlı-çoban yaşama biçiminin ortaya konması Türklere dayanmaktadır. İnsanlık tarihinde ulaşılan bu başarı, kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalade neticeler doğurmuştur (Kafesoğlu, 1998, s. 212-213). Başlıca meslekleri arasında demirciliğin yer alması, Türk topluluklarında demirin türlü amaçlara yönelik işlenmesi, ilkin binek hayvanı olarak kullanılan artırmıştır. Bu gelişim süreciyle birlikte bozkırlının ekonomik hayatında önemli bir yer tutan at, siyasî hayatta da önem kazanmaya başlamıştır. Savaşçılık yeteneği gelişirken, at sayesinde kazanılan hız kavramıyla birlikte hâkimiyet ruhu pekişmiş; at güçlü bozkır devletlerinin kurulmasında en önemli unsurlardan birisi hâline gelmiştir. At, bozkır insanının sosyal, siyasî, ekonomik ve dinî hayatında çok yönlü olarak rol oynamış ve bozkır kültürünün oluşumundan çok gelişiminde en önemli unsur olarak etkisini hissettirmiştir (Durmuş, 1997, s. 18-19). Bugün ortaya çıkarılan kurganlarda bozkırlı yaşam tarzının izleri ve ata verilen önem görülebilmektedir. Hunlar dönemine ait buluntularda eyerler, koşum takımları, süvari araç-gereçleri titizlikle ve ince bir sanatla oluşturulduğu görülmektedir (Bkz. Diyarbekirlioğlu, 1972). Bunun yanında bozkırlı insanın ata kutsiyet yüklediği, at ile yük taşınmasına müsaade etmediği; ancak değişen şartlar içerisinde beygir de denilen, iyi koşamayan, ama güçlü olan atlar çekim ve yük taşımada kullanılmaya başlandığı da düşünülmektedir.

Selçuklular dönemine gelindiğinde Farsçadan alıntılanan “palan” ifadesi toplumsal hayata girmiştir. Bu dönemde palancıların bir meslek zümresi olarak yer aldıkları bilinmektedir. Bu meslek grubunda olanlar ise “palan-ger” ve “palan-düz” ifadeleriyle adlandırılmıştır (Merçil, 2000, s. 38). Osmanlı döneminde de bu ifadelendirme devam etmiş, “sarayın has ahur halkı arasında palan yapanlar palan-duzân-ı hassa olarak isimlendirilmişlerdir” (Pakalın, 1971: II, s. 751). Evliya Çelebi ise Seyahatname’sinde (Dağlı vd., 2003, s. 601) “palan-düzân yani semerciler esnafı” ibaresiyle Yusuf Perendî piriğinde 500 dükkânda 1005 esnafın faaliyet gösterdiğinden bahseder. Aynı başlıkta semercilerin Ebû Zer-i Gıfari’nin Hz. Ali huzurunda kemer bağlayıp semercilere pir olduğundan ve Kerbela’da şehit düştüğünden de bahsedilerek mesleğe kutsiyet yüklenmektedir. Evliya Çelebi, o dönemde mesleğin revaçta olduğunu ise şu cümle ile izah eder: “İslâm ordusunda semerciler, nalbantlar, aşçılar, berberler ve bozacılar kadar makbul meslek ehli yoktur, büyük kâr edip hepsi silahlı geçip giderler” (Dağlı vd., 2003, s. 601).

“Tarihî süreç içerisinde yer alan gelişme ilerlemeyi; ilerleme değişmeyi; değişme de yeni terkipler ve yaratıcılıklar oluşturmayı beraberinde getirir. Toplum hayatındaki bu akışkanlık, süreklilik yeteneğine sahipse, kurduğu medeniyet/kültür de bir süreklilik gösterir” (Yıldırım, 2000, s. 33). Kültürel süreklilik içerisinde geleneksel meslekler de çağın şartlarına göre kendilerini dizayn ederek ilerlemişlerdir. Semercilik ve palancılık da Türkiye’nin hemen her yöresinde 20. yüzyılın son çeyreğine kadar canlılığını sürdürmüştür. H. Remzi Çitçi ve Ş. Sabri Yener’in aktardığı bilgiler, 1920’li yıllarda bu mesleğin Gaziantep’te yaygın bir şekilde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir: “Topluca dükkânları Pazaryeri ile Gümüş Kasteli arasındaydı. Buraya Semerci Pazarı denirdi. Ayrıca Belediye Hanı ile İsmetpaşa İlkokulu arasında Odunpazarı’nda da dükkânları vardı. Semer yapıp satarlar ya da semer onanırlardı” (Çitçi ve Yener, 1971, s. 45). Ancak teknolojik gelişmeler, tarımda makineleşme, demografik

yapıdaki hareketlilik, ulaşım imkânlarının artması bu yüzyılın son çeyreğinde diğer geleneksel meslekler gibi semercilik ve palancılığın da kaybolan meslekler grubuna dâhil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2012 yılında hazırladığı bir rapora göre daha önce mesleğin icra edilmesine rağmen, bugün Oğuzeli, Karkamış, Araban ilçelerinde üretimin yapılmadığı; Şahinbey ve İslâhiye'de ise "üretimi azalan" geleneksel el sanatları arasında sıralandığı görülmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2012). Tarafımızca yapılan taramada ise İslâhiye'deki ustaya ulaşılamamıştır. Günümüz itibariyle bu meslek Şahinbey'de bir ustayla, Nizip'te ise üç dükkânda altı ustayla olmak üzere Gaziantep'te devam ettirilmektedir.

Meslekle İlgili Deyim ve Atasözleri

Atasözleri ve deyimler, yaşanılan anda edinilen tecrübelerin söze yüklenerek gelecek kuşaklara aktarılmasını esas alan, ileriye yönelik sözlü kültür yaratmalarıdır. Atasözleri ve deyimler kuşakları söz unsuruyla birbirine bağlayan bir köprü gibidir. Bu sözlerin oluşum bağlamı incelendiğinde geçmiş toplumsal yaşamın izleri açıkça görülür. Semer, eyer, palan, çul gibi araçlar da atasözü ve deyimlerde yer almış, tecrübelerin paylaşımında mesajlar yüklenerek geleceğe aktarılmıştır. Semer ve diğer araçların toplumsal hayattaki yerini ve halk felsefesine yansımalarını görebilmek adına deyim ve atasözlerine bakılabilir.

Osmanlı döneminde ortaya çıkan "semer devirmek" deyimini, bugün "uygunsuz, kaba davranış sergilemek" anlamında kullanılmaktadır. Deyimin ortaya çıkışı ise Yeniçeri Ocağı mensuplarının bir "orta"dan başka bir "orta"ya geçmesi olarak kullanılmıştır. Semer deviren yeniçerinin ayrıldığı ortaya hakaret ettiği düşünülür, bu davranış hoş karşılanmaz. Hatta bir dönemde orta değiştiren bir yeniçerinin öldürüldüğünden de bahsedilir (Taner, 1986, s. 378). Kaynak kişilerimizden Çulcu Mustafa (K-1) da semercilik mesleğinin omuz gücüyle icra edildiğini, kazancın alın teri olduğunu vurgulayarak bir anlatıyı nakleder ve bu hikâyeden doğan "Gitti semer demek olmaz, geldi semer demek olmaz" atasözünü söyler:

Bir semerci ustası varmış. Kazandığı altınları, paraları dükkânın bir köşesinde duran eski bir semerin içinde biriktirmiş. Usta dükkândan ayrıldığı bir vakit, çırağı o semeri satmış. Ustası gelince de eski semeri iyi bir fiyata sattığını söylemiş. Adam kimseye bir şey diyememiş, sürekli hayallere dalarmış semer gitti diyerek. Her işinde 'gitti semer demek olmaz' diye sayıklıyormuş. Aradan belirli bir süre geçtikten sonra semeri alan kişi tekrar aynı ustanın yanına gelerek, 'usta bu semer hayvanın sırtına geliyor, yara yapıyor' diyerek tamir etmesini istemiş. Adam tanıdığı semerini, hemen almış. Semeri getiren adam gittiğinde de hemen semerin içini açarak biriktirdiği paraları ve altınları alıp semeri tamir etmiş. Helâl kazanılan paranın hiçbir yere gitmeyeceğini anlamış. Bu sefer de 'geldi semer demek olmaz' diye söylenmeye başlamış.

Bahsedilenler gibi ilgili mesleklerle ve ürünlerle ilgili sözlü kültür belleğine girmiş birçok deyim ve atasözü vardır. "deveyi havutuyla yutmak", "eşeğe gücü yetmeyip semerini dövmek", "eyer boşaltmak", "eyere de gelir, semere de", "eyer vurmak" yaygın olarak kullanılan deyimlerdir. Atasözlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz¹:

Adam adamdır, olmasa da pulu; eşek eşektir, olmasa da çulu (atlastan olsa çulu).
At yiğidin altında aksar.
At, atlısını tanır.
Ata eyer gerek, eyere er gerek.
Atla eşeği ayıran semerdir.
Deveyi yük değil, zelber² yıkar.
Dost dostun eğerlenmiş atıdır.

¹ Örnekler, Ömer Asım Aksoy'un "Gaziantep Ağzından Ata Sözüleri" (1941) ile "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" (1984) adlı çalışmaları taranarak tespit edilmiştir.

² Zelber: Büyük yük üzerine konulan küçük yük; yük üstüne atılan öteberi.

Eğreti atın paldını³ yokuşta kırılır.
 Emanet eşeğin kuskunu⁴ yokuşta kopar.
 Emanet eşeğin yuları gevşek olur.
 Esrik devenin çulu eğri gerek.
 (Üsrük devenin çulu eğri gider.)
 Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir.
 Eşeğe irahi içirmişler, çulunu bahşış vermiş.
 Eşeğe palanı yük olmaz.
 Eşek ölür semeri, insan ölür eseri kalır.
 Eyere de gelir, semere de.
 İşleyen eşeğin boynu boncuklu olur.
 Küheylan at, çul içinde de bellidir.
 Semeri ata, eyeri eşeğe vurmuş.
 Zerduz palan ursan eşek yine eşektir.

Yapımda Kullanılan Malzemeler

Ağaç: Semer yapımında, yatak kısmının üstüne geçirilen, yükün bağlanmasını ve dengede durmasını sağlayan iskelet. Ön ağacı, arka ağacı, yan ağacı ve parmak ağacı şeklinde bölümleri vardır. Genellikle gürgen ağacı tercih edilir.

Balmumu: Semerde dikişlerin daha dayanıklı olması için kullanılır.

Berdi: Bataklıklarda yetişen bir çeşit sazdır. Esnekliği, hafifliği ve dayanıklılığından dolayı tercih edilir. Semer ve çul yapımında dolgu malzemesi olarak yatak kısmında kullanılır. Eyer için tercih eden ustalar da vardır. Ayrıca kedene ve hamutta da kullanılır. Berdi, önceleri Adıyaman'ın Gölbaşı ilçesinden ve Bitlis'ten getirilirken, günümüzde Afyon'dan getirilmektedir.

Halı: Çul ve eyerin üst kısmına çekilen kırmızı Antep halısı.

Kazıl ipi: Kıldan bükülmüş, çuval dikmede kullanılan ip, sicim.

Keçe: Küçükbaş hayvanların yününden, dövülerek meydana getirilen kaba kumaş. Çulun yatak kısmında birkaç kat kullanılır. Kışın hayvanı sıcak tutması, yazın ise teri çekmesi için tercih edilmektedir.

Kınnap/hınnap: Keten lifinden yapılan bir çeşit iptir. Esneme yapmaması ve sağlamlığı tercih sebebidir.

Kilim: Çulun üst kısmına çekilen kıl veya yün dokuma.

Orlon ip: Çul, eyer ve semerde boncukla birlikte süsleme aracı olarak kullanılan renkli ip.

Pamuk: Eyer yapımında dolgu malzemesi olarak kullanılır. Pamuğun ıslanınca sertleşmesinden dolayı çoğunlukla berdi kullanılmaktadır.

Pamuklu bez: Çulun en alt katmanına çekilen kumaştır.

Sahtiyan: Tabaklanmış, boyanmış ve cilalanmış küçükbaş hayvan derisidir. Genellikle keçi derisi tercih edilir. Semerin ağaç kısımları geçirilmeden önce yatak bölümünün yüzeyine geçirilir. Ayrıca eyerin ön tarafında da kullanılır.

Sırım: Sahtiyanın dilimlenmesiyle elde edilen bir çeşit ip.

³ Paldın: Paldım, kuskun. Yük ve binek hayvanlarının semer veya eyerinin kaymasının önlenmesi için arka ayaklarının kaba etleri üzerinden geçirilen kayış.

⁴ Bkz. Dipnot 4.

Telis/çulval: Pamuk veya kenevirde yapılan kaba kumaştır. Çulun yatak bölümü oluşturulurken kullanılır. Hayvanın ölçülerine göre kesilip dikilir. İçine bedri konulur.

Ustaların Kullandığı Araç-Gereçler

Berdi tarağı: Semer yapımında berdilerin yatak kısmına yerleştirilmeden önce dilimlenmesi gerekir. 50 cm, 20 cm ve 4 cm ölçüleri olan bir tahtanın uç kısmına sivri, kesici metallere yerleştirilmiştir. Berdi tutamları üzerinden geçirilerek dilimlenir (Diyarbakırlıoğlu, 2013, E.T. 2015).

Bıçkı: Sapı ağaçtan yapılan, metal kısmı hilale benzeyen, testere ağzı şeklinde dişli, bir çeşit bıçak.

Biz: İlgi de denilir. Kilimi veya deriyi gerdirmeye işleminde kullanılan ucu sivri metal araçtır.

Boynuz: Genellikle ceylan boynuzu, az da olsa keçi boynuzu kullanılmaktadır. İçerisine keçi kılları yerleştirilmiş ve zeytinyağı dökülmüştür. Çuvaldızın daha rahat kullanılması için boynuzun içine batırılarak yağlanması sağlanır. Ayrıca boynuzdaki kavislerin ustanın parmaklarına tam olarak oturması, gerdirmeye işleminde kolaylık sağlamaktadır. Bunun yanında boynuzun sivri uç kısmı dikişleri sağlamlaştırmada kullanılır.

Çul tokmağı: Tokaca benzeyen, ondan daha küçük ebatlarda bir araç. Çulun düzeltilmesi, berdilerin yerleşmesi için kullanılır. Demir tokmağın hem ustayı yorması hem de berdileri ezmesi nedeniyle tercih edilmediği belirlenmiştir.

Çuvaldız/kıyık: 25-35 cm arasında değişen uzunlukta ucu içe doğru kavisli dikiş aracıdır. Adıyaman ve Kahramanmaraş'tan gelen iki çeşidi kullanılmaktadır. Uzun olanı kaş kısımların dikiminde, kısa olanı yüzlemede tercih edilir.

Delgiç/üdürgü: Semer yapımında ağaç kısımların delinmesi için kullanılan metal araç.

El demiri: Demir, semerci demiri gibi adlarla da anılır. Yatak kısmına berdilerin itilmesi ve düzeltilmesi için kullanılan, ucu "v" şeklinde, boyu yaklaşık 1 metre uzunluğunda bir metal araçtır.

Kefene: Demir veya tunçtan özel dökümle yapılan, ortasında çuvaldızın baş kısmının oturması için üç çukur bulunan, deriyle işaret parmağına ve bileğe geçirilen bir araçtır. Dikiş esnasında çuvaldızın avuç içini yaralamaması ve daha seri çalışmak için kullanılır.

Keser: Semer yapımında ağaç kısımları tutturmak için ve yanlış çakılan çivileri sökmek için kullanılan sapı ağaç, ucu demir araç.

Makas: Büyük kırkım makası tercih edilir. Yapım aşamasında çulval, halı, kilim, keçe gibi malzemeyi kesmekte ve işin son aşamasında çulun arka kısmında kalan fazlalıkları düzeltmekte kullanılır.

Ölçü ipi: Hayvanın cüssesine göre çul yapılacağı zaman üzerine düğümler atılarak ölçünün belirlendiği ip.

Pergel: Eyer yapımında açığı ayarlamak için kullanılan metal araç.

Semerci demiri: Demir, el demiri, bel demiri, yan demiri.

Palanın (Çulun)Yapımı

Gaziantep'te mesleği devam ettiren ustalardan (K-1, K-3, K-5, K-6, K-7) yapılan derlemelere ve yazılı kaynaklardan (Taner, 1986; Levent, ET 2015) alınan bilgilere göre palanın (çulun) yapımı şu şekildedir:

Palanın yapımına öncelikle ölçü alınarak başlanır. Palancılar ölçü ipi denilen, üzerine düğümler atılan bir ipe hayvanın sırt ölçüsünü belirlerler. Gözlemlerimizde ise hayvanın ölçüsü alınmadan standart boyla palan üretildiği de tespit edilmiştir. Ustalar göz kararı veya karış hesabıyla belirledikleri ebatlarda büyük, orta, ufak diye ürün çıkarmaktadırlar. Ortalama bir ürün 12-15 kg ağırlığında, sırt boyu 120 cm, etek boyu ise değişmekle birlikte 130-140 cm civarındadır. Hangi ebatta ürün yapacağına karar verildikten sonra keçe ayarlanmaktadır. Palanda genellikle dört kat keçe kullanılır. Keçeler üst üste konulduktan sonra, kirkir dokumadan veya kaput bezinden oluşan alt çulu denilen kısım da aynı ölçüde ayarlanır. Üst tarafa ise kenevirten dokunan telis serilir, berdilerin dağılmasına engel olması için naylon çuval da yerleştirilmektedir. Bu esnada hayvanın sırt kemiğine denk gelen bölgenin içi doldurulmayacak şekilde (hazna deliği) düzenlenmesi yapılır. Bu bölge aynı zamanda erkek binicinin sağlığı için de boş bırakılmaktadır. Şiltenin bu parçaları üst üste konulduktan sonra sıрма veya üzleme (yüzleme) denilen aşamaya geçilir. Şiltenin ön kısmı dikim sonrasında berdi ile doldurulmak üzere açık bırakılır. Diğer üç yan ve balık kısmı dışında kalan etek bölgesi 2-3 cm'lik aralıklarla sıkı bir şekilde dikilir. Balık, palanın hayvanın sırtına yerleşen, berdiyle doldurulmuş kısmıdır. Şeklinden dolayı bu adı almaktadır. Dikim aşamasında palancı kıyık da denilen çuvaldızı kullanmaktadır. Çuvaldız kullanılırken avuç içine kefene denilen alet de yerleştirilmelidir. Kefene çelikten yapılmış, çuvaldızın arka ucunun oturması için üç-dört gözden oluşan, ince kayışla üç yerden parmaklara geçirilen bir alettir. Kefenenin işlevi avuç içinin zarar görmesini engellemek ve dikim işini kolaylaştırmaktır. Ustalar daha seri çalışabilmek için bir de içi keçi kılı ile doldurulmuş ve zeytinyağı dökülmüş ceylan boynuzunu kullanırlar. Çuvaldızın boynuza batırılarak tozunun giderilmesi ve yağlı çuvaldızın kalın keçe ve çul parçalarından daha kolay geçmesi sağlanır. Boynuzun ayrıca ip sarmada ve dikişleri gerdirmede de kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Şiltenin arka ve yan bölgeleri sağlam bir şekilde dikildikten sonra boş bırakılan ağızdan balık bölümünün doldurulması işlemine geçilir. Balık, ortası palanın (çulun) iki yana doğru esnemesi için boş bırakılan iki bölmeden oluşan, hayvanın sırtına temas eden bölümdür. Daha önceleri Gölbaşı (Adıyaman) ve Bitlis'ten getirilmekteyken, oralandaki bataklık alanların kurutulması üzerine günümüzde Afyon'dan getirilen berdi, önce bağ şeklinde ele alınır, ortadan ikiye bükülüp ağız kısmından içeri yerleştirilir. Palanın bu iç kısmı kabaca doldurulduktan sonra semerci demiri denilen 1 m'lik bir araçla (balık süreceği) berdilerin yerleştirilmesi, uç kısımlardaki boşlukların giderilmesi sağlanır. Ayrıca üst kısımlardaki boşlukların giderilmesi için zaman zaman tokmakla vurulur. Yaklaşık 50 cm ve 80 cm'lik kenar uzunluklara sahip balık kısmı berdilerin iyice yerleştirilmesiyle sert bir şekle bürünür. Dolumdan sonra yatak kısmı etrafındaki dikişler gerdirilerek boşluklar giderilir. Daha sonra balık kısmının etrafı bir kez daha dikilerek bu bölüm tamamlanır. Çatı ipiyle balıklarının birbirinden ayrılması sağlanır.

Palancılıkta (çulculukta) ustalık gerektiren, hassas bir şekilde ayarlanması gereken kısım ise ön kaştır. Şilte ve balık kısımları yapıldıktan sonra palanın ön tarafına yerleştirilen, ön tarafa yükseklik veren, yatak kısmının bükülerek şekil almasını sağlayan kısım bu kaştır. Berdilerin bağ hâlinde alınıp telise veya çuvala sarılmasıyla balık sarma denilen parça oluşturulur. Bu parça keçe ve çulla birleştirilip ana yapıya dikilir. Ön kaş adı verilen bu parçanın üzerine tutmak veya ip bağlamak için bir halka dikilir. Tutmaç adı verilen bu halkadan, arka kaş adı verilen keçe parçalarıyla yükseklik kazandırılan yere de dikilir. Bu işlemlerden sonra en üst katmanı için halı veya kilim yerleştirilir. Fazlalıklar kesilir, tutmaçlar için delikler açılır, bizlerle halının gerdirilmesi sağlanır, dikim işlemine geçilir. Daha kalın bir tabaka ortaya çıktığı için hem bu esnada hem kaş kısmın dikiminde uzun çuvaldız kullanılır. Daha sonra kaş kısmının da kaplanması gerçekleştirilir. Müşterinin talebine göre kaş kısımları deri ile kaplanabilir. Son aşamalarda zikzaklı dikişlerle, püskül ve boncuklarla süslemeler yapılır. Makasla da arka kısımda yer alan fazlalıklar kesilerek arka tarafa düz bir görüntü verilir. Palana (çula) son olarak

hayvana bağlanmasını sağlayan kayışlar/ kemerler dikilir. Bunlara farklı adlar verilmektedir. Hayvanın kuyruk altından geçirilene *kuskun* ve bunun bele gelen parçasına *aşırtmaç*, karın kısmına bağlanana *kolan* denir. Ayrıca hayvanın boynuna gelecek şekilde de bir *kayış* dikilir.

Gaziantep'te Mesleğin Günümüzdeki Durumu ve Ustalar

Semer üretimi Gaziantep'e bağlı Nizip ve Merkez Şahinbey ilçelerinde devam ettirmeye çalışılmaktadır. Tespit edilen sekiz usta bu alanla ilgili palan, çul, eyer, kedene ve hamut üretimini gerçekleştirmektedirler. Her ne kadar geleneksel mesleklerin çoğu için kullanılan 'kaybolan meslekler' ifadesi bu alan için de söz konusuysa da bu işe gönül vermiş genç ustaların geleneksel bilgiyi aktarmada rol alabilecekleri aşikârdır. Görüşme yapılan ustalardan kendileri hakkında bilgi ve ürünlerin özellikleri, yapımı derlenmiştir.

Çulcu Mustafa lakabıyla tanınan Mustafa Dokuyucu (K-1), 1949 yılında Nizip'te doğmuş ve mesleğe baba mesleği olarak küçük yaşlarda başlamıştır. Babası Bayram Dokuyucu'nun geçmişte Kahramanmaraş'a ve diğer yakın illere yük götürüp getirdiğinden, aynı zamanda semer yaptığından bahseden ustamız, eskiden semerin önemini büyük olduğunu vurgulamaktadır. Mustafa Usta, özellikle kaçakçılığın yaygın olduğu dönemlerde elli-yüz hayvanla kaçağa gidildiğini ve kendilerinin ürettikleri eşyaların müşterisinin çok olduğunu anlatmaktadır. Çıraklık döneminde getir götür işlerinin yanı sıra ip sardırma gibi işler yapan Mustafa Usta kalfalığa geçtiğinde çulların etek kısımlarını dikmeye başlamıştır. Kendisi de çırak olarak oğlunu yetiştiren kaynak kişi, gelecekte bu mesleğin devam edeceğine pek inanmıyor. Şimdilerde yaptıkları ürünleri Adıyaman ve Malatya'ya gönderen usta, ürün büyük olursa ismine *palan*, biraz daha küçük olursa *çul*, yük taşımak için değil de binmek için yapılanlara da "*maereke*" (*eyer*) denildiğini belirtmektedir. Ona göre yapılan ürünün en önemli niteliği hayvanın üzerinde dengeli bir şekilde durmasıdır. Bunun için ürünler yapılırken hayvanın boynundan (oma, omuz tepesi, cidago) sağrı kemiğine kadar ölçülerek yapıldığını ve ürünleri boyut olarak büyük, orta ve ufak diye üç şekilde ayırdıklarını belirtmektedir. Ayrıca ürünlerde renk olarak genellikle beyaz, siyah ve kırmızıyı tercih etmektedir. Gençlik yıllarında bir çulu iki günde yapabilen ustamız şu anda yaşlı olduğundan dolayı aynı ürünü üç dört gün gibi bir sürede yapabilmektedir. Emeklerinin karşılığını pek alamadığından yakınan Mustafa Usta'nın tek tesellisi ise kahvede boş yere oturacağına burada hâlâ mesleğini devam ettiriyor olmasıdır. Mustafa Usta yanında 1972 doğumlu oğlu İbrahim Dokuyucu (K-4) ile birlikte çalışmaktadır. İbrahim Usta da yedi yaşında çırak olarak başladığı bu işi temsil eden genç ustalardandır.

Nizip ilçesinde Uzunçarşı'daki dükkânında Mustafa Polat (K-6) ve Halis Özerol (K-5) ile birlikte mesleği devam ettiren bir diğer usta Şih Müslüm Dokuyucu (K-3), 1956 yılında Nizip'te doğmuştur. Babasının ve dedesinin katırcılıkla uğraştıklarını ve kendilerine lakap olarak "Bayram Şiho'nun Uşakları" denildiğini söyleyen ustamız, babasından öğrendiği mesleği 1960'lı yıllardan beri devam ettirmektedir. Babası ise bu mesleği Gaziantep'te "Halepli" lakabıyla anılan bir ustadan öğrenmiş. Başka bir yerde iş yerleri ve depolarının olmadığını söyleyen Şih Müslüm Usta, ürünleri buradan yapıp sattıklarını ifade etmektedir. Ayda ortalama on beş-yirmi çul yapabilen ustamız, genellikle tamirata zaman ayırdıklarını, yeni ürün talep edenin pek olmadığını belirtmektedir. Geçmişteki işlerinin kalmadığından bahseden Şih Müslüm Usta, mesleğin zorluğundan dolayı da çırak yetiştiremediklerini ifade etmektedir. "Önceden her evde birkaç tane eşek olurdu, şimdi her evin kapısında traktör var" diyerek sözlerine devam eden usta, bu mesleğin makine kullanımıyla da yapılamayacağını, yapım işinde her şeyin omuz ve bilek gücüyle halledildiğini söylemektedir. Mesleğin geleceği konusunda ümitsiz olan usta, kendi kuşaklarıyla birlikte mesleğin sonlanacağını düşünmektedir.

Şıh Müslüm Usta ve Mustafa Polat (K-6) ile birlikte geniş bir dükkânda çalışan Halis Özerol (K-5) 1980, Nizip doğumludur. Dayısı Ali Danaoğlu'ndan küçük yaşlarda mesleği öğrenmiş, altı-yedi yıl kadar sonra çıraklığını bitirmiş, bundan altı-yedi yıl sonra ise kalfalığını tamamlamıştır. Çıraklık yıllarında genellikle getir götür işlerini ve çulların yüz kısımlarını diktiğini söyleyen Özerol, kalfalık yıllarında ise palanın iç kısımlarının dikimini yapmıştır. Ustalık dönemi ise işin en zor kısmıdır diyerek usta olabilmek için kaş kısmını yapabilmeyi gereğini vurgulamaktadır. Ustalığın bir diğer önemli yanı olarak da yaptıkları ürünün hayvanın sırt kısmında dengeli ve düzgün bir şekilde durmasının gereğini vurgulamaktadır. Kendisinden çulun yapılışını gözlemlediğimiz Halis Usta, bu meslekte her bir araç-gerecin ve kullanılan malzemenin ayrı bir öneme sahip olduğunu ve bunlardan birinin eksik olmasının ortaya sağlıklı ürün çıkarmaya engel olacağını ifade etmektedir. Unutulmaya yüz tutan mesleğin geleceği konusunda ise ümitsizdir.

Müslüm Dokuyucu (K-2) da babası Habeş Usta'dan öğrendiği mesleği aynı caddedeki küçük dükkânında devam ettirmektedir. Genellikle semer tamiri, çul ve kedene yapımıyla meşgul olan usta, traktörle birlikte bu işin cazibesini yitirdiğini, yetiştirdiği çırakların başka işlere yöneldiğini ve artık çırak bulamadığını belirtmektedir. Mesleğin geleceği konusunda ümitsiz olan Müslüm Usta yaptığı ürünleri genellikle Malatya'ya göndermektedir. Müslüm Usta semer yapımı konusunda ise şu bilgileri vermektedir:

İlk olarak semerin ağacı yapılır, daha sonra iç kısmını yaparlar ve sonra üzerine deri çekerler. Deriyi çektikten sonra ağacın içine koyarak keçesini çekerler. Zor bir işçiliği olan semerin yapılması ortalama iki gün kadar sürer. Semerin ön kaş kısmı gürgen, arka kaş kısmı ise zindiyan ağacından yapılır. Ön tarafta bulunan başparmak kısmı da zindiyan ağacından yapılır. Bu kısım yük çekerken ip bağlamaya yarar. Arka tarafında ise yine ip bağlamak için "kocacık" isimli metalden yapılan bir bölüm vardır. Orta kısımda binen kişinin oturduğu kısım deriden yapılmaktadır. Bu kısmın içinde berdi vardır. Hayvanın sırt kısmına gelen yerde ise keçe kullanılmaktadır. Yan taraflarına ise isteğe göre süslemeler yapılabilir. Bir semer ortalama 15 kg civarındadır. Semerin arka tarafında bulunan ve hayvanın karnının altından geçirilerek semere bağlanan kayışa ise kuskun denir.

Mesleğini el sanatlarıyla ilgili ürünlerin yoğun bir şekilde yer aldığı bedestenlere yakın bir yerde, Boyacı Camii civarındaki küçük dükkânında devam ettiren semerci Ali Danaoğlu (K-6) küçük yaşlarda babası Mehmet Danaoğlu'ndan semerciliği öğrenmiş ve kırk yıldan bu yana işi yürütmektedir. Baba mesleğinin geçmişinin uzun yıllara dayandığını belirten Ali Usta, babasının da bu mesleği kendi babasından öğrendiğini söylemektedir. Babasının döneminde Nizip'te Kasım Erbay, Mahmut Şark ve Ali Dokuyucu gibi eski ustalardan bahsetmektedir. Çıraklık döneminde babasının eli altında çalışıp berdi ıslama ve malzeme getir götür işini yapan Ali Usta'ya, on altı yaşına geldiğinde babası tarafından kalfalık verilmiştir. Meslek gün geçtikçe unutulup kaybolduğundan dolayı günümüzde çırak yetiştiremediğinden bahseden usta, kimsenin bu mesleğe çırak yerleştirmedeğinden ve eskiye göre bu işin geçim şartlarını sağlayabilecek düzeyde bir gelir getirmediğinden söz etmektedir. Semerciliğin geçmiş dönemlerde popüler bir meslek olduğunu ancak günümüzde pek bir getirisi olmadığı için insanların bu mesleği unutmaya başladığını dile getirmektedir.

Ali Usta, yurt içinde birçok il ve ilçeye semer, eyer, palan ve çul üretip göndermiştir. Şimdilerde yaptığı ürünleri saraç olan oğlu kendi dükkânında müşterilere sunmaktadır. Kendisinin herhangi bir sosyal güvencesi olmadığını belirten Ali Usta, "bu yaştan sonra da başka bir iş yapamayacağım için mecburen işime devam ediyorum" demektedir. Günde ancak bir ürün çıkartan usta, ortalama bir ürünün maliyetinin 75 TL civarında olduğunu, satış fiyatlarının da 125 TL olduğunu söylemektedir. Kendi yaptığı ürünlerde bazı özel teknikleri kullandığından bahseden Ali Usta, malzemeler kaliteli olduğu zaman bu ürünlerin fiyatının 200-250 TL'yi bulduğundan da söz etmektedir. Ürünün yapım aşamasında kullanılan kilimler, halılar, keçeler daha kaliteli olunca yapım tekniği ve işçiliğinde daha çok emek gerektirdiğini söyleyerek fiyat farklılığının sebebini açıklamaktadır.

Ali Usta, ‘Maraş yuları’ dediği bir eyerin Türkiye’de sadece kendisi ve Maraş’ta yaşayan seksenli yaşlardaki Şaban Usta tarafından üretildiğini belirtmektedir. Yaptıkları ürünleri daha doğuda cirit oynayanların tercih ettiğini, batıda ise özellikle rahvan yarışlarında kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca İzmir, İstanbul gibi şehirlerde lunaparkta Midilli atlarında kullanılmak üzere eyerler de yapmıştır. Ali Danaoğlu eyer yapımı konusunda şu bilgileri vermektedir:

İlk başladığımız temeli dediğimiz telis, telisi seriyoruz. Bunların kalıpları var. Ölçülerine göre onları yapıyoruz. İçine berdi dediğimiz kamışlardan doldurduktan sonra önünü dikiyoruz. Daha sonra hızarda yapılan eyer ağacı adlı ağacı (ters V şeklinde) ön tarafına yerleştiriyoruz. Bunu taktıktan sonra tekrar pamuk döşüyoruz. Pamuktan sonra el dokuma kırmızı halıyı döşüyoruz. Ondan sonra Maraş’tan gelen deriyi ön ve arka kısımlarına dikiyoruz. Ön ve arka kısımları deri olur. Ön ve arka kısımlarında deri kullanılıyor. Orta kısım halı olunca ön ve arka kısımlarda deri oluyor. Halıyı tutması için deri kullanılıyor. Üst işlemi bittikten sonra atın sırtına gelen kısmı komple keçe oluyor. Hayvanı incitmemek için keçe kullanılıyor. Yazın hayvanın terini çeker, kışında hayvanı sıcak tutar. Keçenin böyle bir özelliği var. Berdi hafif olduğu için kullanılıyor. Normalde eskiden biz bunu içine pamuk doldururduk. Bir iki tane şikâyet geldi pamuktan. Hayvanın orta yerinde yaralama yapmış. Terlediği zaman sertleşme yapıyor. Ama berdi de öyle bir şey yok. Kauçuk gibi esneme yapar devamlı. Şu anda berdi kullanıyoruz daha elverişli olduğu için. İki renk keçe oluyor, siyah koyunun yününden ve beyaz koyunun yününden yapılıyor. Kalitesi fark etmiyor, sadece renk değişikliği oluyor. Bir kat telis, bir kat berdisi, bir kat keçesi, bir kat pamuk, bir kat halı, bir kat altının büyük keçesi, bir de derisi toplam yedi kat olur. Daha diğer yanları için süsleme ve püskülleri de var. Süslemelerde boncuk, orlon ip kullanılır. Süslemelerin belirli isimleri vardır. Bunlara uzun örme, kısa örme denilir. Uzun örme dediğimiz yarım metre kadar falan olmaktadır. Müşteriler bazen süslemelerin uzun olmasını istiyor, bazen de kısa olmasını istiyor. Müşterilerin isteğine göre yapılıyor. Metal çok fazla kullanılmıyor. Bazen komple deri olarak yaptığımızda yan taraflarına metal süsleme kullanıyoruz. Osmanlı’nın kullandığı eyerler vardı yanları hilal şeklinde. Onlara istek olursa onları yapıyoruz. Onlar pahalı olduğu için müşteri genellikle bunları tercih ediyor. Boyutları atın büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre ayarlıyoruz. Büyük olanın uzunluğu 55 cm. Geçenlerde Midilli için yaptık. Onlar küçük olanlardı. Onun ölçüleri 40 cm idi. İzmir’e yaptık 50 adet kadar.

Ürünlerin yapımında kullanılan berdinin Afyon, Bitlis ve Adıyaman’a bağlı Gölbaşı ilçesinden geldiğini söyleyen Ali Usta, keçeyi ise Kahramanmaraş’tan getirtmektedir. Kullandığı araç gereçlerden ise bıçak, makas, çuvaldız ve kefenenin önemine dikkat çekerek bunların içerisinde en önemlisinin eline taktığı kefene olduğunu ifade etmektedir. Avuç içini yaralamamak için kullandığı elli yıllık kefeneyi Adıyaman’da Boğuz Usta’nın yaptığını, şimdi ise onun kalfası olan yetmişli yaşlardaki Nüfer Usta’nın bu tip araçlar yapmaya devam ettiğini belirtmektedir.

Gaziantep’te çul, semer, palan, eyer dışında bu meslekle ilgili hamut ve kedene gibi araçlar da üretilmektedir. Mustafa Karayel (K-8) Şahinbey Mahallesi’nde küçük dükkânında sadece hamut yapımıyla meşguldür. Hamut baklava dilimine benzer bir şekilde yapılan, içi berdi ve keçeyle, dış düzeyi ağaçla çevrelenmiş, araba çekiminde atın boynuna asılan bir araçtır. Mustafa Karayel, ustası Hamutçu Muhtar’dan öğrendiği mesleği yirmi beş yıldır icra etmektedir. Bu meslek grubuyla ilgili bir diğer ürün ise kedenedir. Kedene tarla sürme işinde hayvanlarının boynuna geçirilen, ağaç kısımların olmayışı yönüyle ondan farklılaşan, balık sarma adı verilen berdi topunun telisin içine konulmasıyla yapılan, dışına keçe ve deri yüz çekilen bir araçtır. Gaziantep’te hemen her usta kedene yapmakla birlikte Şahinbey Mahallesi’nde, Mustafa Karayel’in dükkânının karşı cephesinde sadece kedene işiyle uğraşan Mehmet Danaoğlu yer almaktadır. Mehmet Usta işi bırakıp bir müddet İstanbul’a gitse de Gaziantep’e geri dönmüş ve üç yıldır mesleğini icra etmektedir.

Sonuç

Türk Bozkır Kültürüyle şekillenen ve yeni coğrafyalarda yeni terkiplerle günümüze kadar gelen semercilik, farklı adlandırmalarla ürünlerini ortaya koymaktadır. Gaziantep’te çul ve palan adlarıyla yaşatılan semercilik şehir merkezi ve Nizip’te faaliyet gösteren az sayıda ustanın gayretiyle ayakta kalmıştır. Nizip ilçesinde tarım faaliyetlerinin önemi, bazı köylerin

engebeli araziye sahip oluşu, çevre illerle ilişkiler, yakın dönemlere kadar kaçakçılık gibi faaliyetler bu ilçede üretimin devamlılığını sağlamıştır. Ancak tarımda makineleşme bu alanda çalışan ustaların en büyük sıkıntısıdır. Traktörün etkisi kadar, son dönemde yaygınlaşan çapa makinelerine römork takarak engebeli arazide yük taşıma işi artık hayvan gücüne olan ihtiyacı en aza indirmiştir. Semercilerin ürettikleri palan, çul, eyer, kedene, hamut gibi ürünlerin farklı ticarî alanlara taşınması ise henüz gerçekleştirilememiştir. Dekoratif amaçlı dinlenme tesisleri, çay bahçeleri gibi açık hava mekânlarında semer örneklerine ve süs eşyası olarak minyatür tarzda ortaya çıkarılmış ürünlere rastlansa da bunlar son derece kısıtlıdır. Ürünün işlev dönüşümü sağlayarak yaygın kullanım içinde yer edinmesi sağlanmalıdır. Dekoratif ürünlerin yanında, kapalı ve açık mekânlar için koltuk veya tabure şeklinde semerlerin tasarlanması mesleğe nefes aldırabilir. Ayrıca yaygınlaşan at çiftliklerinde, lunaparklarda, turistik beldelerde ata binme işinde ince kumaştan yapılan ürünlerin yerine; eyer, semer tarzı ürünlerin kullanımını hem havyan sağlığı için hem de mesleğin canlanması için uygulanmalıdır. Ürünlerin kültür turizmi alanına sokulabilmesi yeni ustaların da ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

El sanatları, 20. yüzyılın son çeyreğinde gerek sahil turizminde gerekse kültür turizminde doğal bir şekilde yer bulmuştur. Bu doğal yer edişle kültür ürünlerin geleceğe taşınması konusunda bir kapı açılmıştır. Ancak sunumda ve aktarımda ürünün yanlış sunumu veya yöreye ait olmayan ürünün o yöreye indirgenmesi gibi problemleri de beraberinde taşıyan bir turizm anlayışı doğmuştur. Son zamanlarda geleneksel el sanatlarının turizm endüstrisi içerisinde daha bilinçli bir şekilde değerlendirilmesinin gerekliliği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda halk biliminin temel çalışma alanlarından birisi olan el sanatlarının sosyal bilim alanlarınca disiplinlerarası çalışmalarla ele alınmasının önemine dikkat çekilmeye başlanmıştır (Beyazıt vd., 2012, s. 901). Kültür turizminin ekonomiye katkısı Avrupa Birliği'ne bağlı ülkelerde ve Uzak Doğu ülkelerinde otuz yılı aşkın bir süredir fark edilmiş ve çalışmalar bu doğrultuda yürütülmüştür. Hong Kong'un 1990'lı yıllarda turizm gelirlerinin yarısının hediyeleşim eşyalarından sağlandığı gerçeği konunun ekonomik anlamdaki önemini somutlaştırmaktadır (Can, 2013, s. 62). Türkiye'de turizmle geleneksel el sanatları arasındaki ilişki doğal, kontrolsüz ve ticarî kaygılarla ortaya çıkmış bir ilişkidir. Ait oldukları yörenin birer imgesi konumundaki el sanatları, bu kontrolsüz ilişkiden olumsuz etkilendiği durumlar yaşanmıştır. Özellikle ticarî kaygılar, müşterinin algısı ve ön bilgileri, yanlış seçilmiş ürünlerin imge olarak sunulmasına neden olmuştur. İstanbul turizm endüstrisinde fesin ve dansöz kıyafetinin imgeleştirilip sunulması bu bahse bir örnektir. Gaziantep gibi imgeler açısından zengin bir şehirde de bu tarz durumların yaşanmaması için tek bir ürünü öne çıkarmak yerine, somut ve somut olmayan kültürel mirası bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmek daha sağlıklı sonuçların alınmasını sağlayacaktır. Gaziantep'in konumu ve sahip olduğu birikimi kültür turizmi için son derece önemlidir. Şehrin paydaşlarının bu konuya eğilerek çok yönlü çalışmalar yapmaları ve iç-dış turizmden önemli girdilerin şehir ekonomisine katkı sağlamaya başladığı söylenebilir. Bir yandan tarihî zenginlikler, bir yandan şehrin mutfak kültürüyle UNESCO'nun "Yaratıcı Şehirler Ağı"na dâhil edilmesi (Aralık 2015), bir yandan da halkın kültür bilinci Gaziantep'te geleneksel el sanatlarının bugünkü konumdan daha ileri bir konuma yükseleceğine işaretler.

Türkiye'de yaygın bir şekilde rastlanılan semerin ise tek başına bir imge olarak bir şehirle özdeşleşmesi pek mümkün görülmemektedir. Semerciliğin Gaziantep kültür turizmindeki rolü de diğer geleneksel mesleklerinki kadar netleşmiş değildir. Semerin kullanım alanları, hacmi, üretimdeki güçlükler, işlev dönüşümünü henüz tamamlamamış olması başlıca problemlerdir. Öcal Oğuz'un da ifade ettiği gibi "El sanatlarının müze dışı gereksinimler dışında üretiminde, ticarî işlevsellik ve imgesellik vurgusunu dikkate alan planlamalar yapılmalıdır. Ulusal kalıtı, küresele olduğu gibi sunmak, hiçbir şeyi sunmamak demektir" (Oğuz, 2002, s. 10). Bu doğrultuda Kültür ve Turizm Bakanlığı ile diğer ilgili kurumların ortaklaşa yapacakları işbirliği ve çalışmalar, ustaların özgünlük, yaratıcılık, eğitimlik

ve aktarıcılıklarıyla birleşince semer de bütüncül kent kültür turizmi içerisinde kültür ekonomisine katkı sağlayabilir. Aynı zamanda semer ve semercilik de geleceğe taşınabilir.

Kaynakça

- Aksoy, Ömer Asım (1941). Gaziantep Ağzından Ata Sözleri. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ömer Asım (1984). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Beyazıt, Murat vd. (2012). “Geleneksel El Sanatlarının Bölge Turizmine Etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi”. Yaşayan Bilim Dergisi, S.1, ss: 899-908.
- Can, Mine (2013). “Geleneksel Türk El Sanatlarının Turizme ve Ekonomiye Katkısı”. Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, C.5, No:2, ss:259-266.
- Çitçi, Hasan Remzi ve Şakir Sabri Yener (1971). Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Gaziantep’te Sanat ve Ticaret Dalları, Gaziantep, Yeni Matbaa.
- Dağlı, Yücel vd. (2003). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi. C.1 (2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Diyarbakırlıoğlu, Mehmet Ali (2013). Kaybolan Meslekler ve Son Ustalar. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Diyarbakırlıoğlu, Mehmet Ali (ET 2015). “Semercilik”. www.diyarbakirlioglu.com
- Diyarbakırlıoğlu, Nejat (1972). Hun Sanatı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Durmuş, İlhami (1997). “Bozkır Kültürünün Oluşum ve Gelişiminde At”. Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 1 (2).
- Eren, Hasan (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Kafesoğlu, İbrahim (1998). Türk Millî Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Levent, Cumali (ET. 2015). “Palancılık”. www.malatyapedia.com
- Merçil, Erdoğan (2000). Türkiye Selçuklularında Meslekler, Ankara, TTK.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2012). İllere Göre Geleneksel El Sanatlarımız. Ankara: MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü.
- Oğuz, M. Öcal (2002). “Ulusal Kalıtın Küreselleştirilmesi ve Türk El Sanatları”. Millî Folklor, S. 54, ss: 5-10.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1971). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C. II. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Şemseddin Sami (1996). Kamûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Taner, Nuri (1986). “Bir Halk Sanatı Olarak Semercilik ve Türkiye’de Bu Sanatla İlgili Terim, Deyim ve Araçlar”. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. C.5, Ankara: Başbakanlık Basımevi, ss: 377-398.
- Yıldırım, Dursun (2000). “Türk Sözel Kültüründe Süreklilik”. *Türkbilig*, 2000/1, ss: 32-45.

Kaynak Kişiler

- K-1: DOKUYUCU, Mustafa (1949). Nizip. Çul, palan, eyer ustası (Şıhlar Mahallesi, İzzet Efendi Caddesi, No:23 Nizip-Gaziantep).
- K-2: DOKUYUCU, Müslüm (1960). Nizip. Semer, çul, kedene ustası (Şıhlar Mahallesi, İzzet Efendi Caddesi, Nizip-Gaziantep).
- K-3: DOKUYUCU, Şihmüslüm (1956). Nizip. Semer, palan, çul ustası (Şıhlar Mahallesi, İzzet Efendi Caddesi, No:40 Nizip-Gaziantep).
- K-4: DOKUYUCU, İbrahim (1972). Nizip. Çul, eyer ustası (Şıhlar Mahallesi, İzzet Efendi Caddesi, No:23 Nizip-Gaziantep).
- K-5: ÖZEREOL, Halis (1980). Palan ve çul ustası (Şıhlar Mahallesi, İzzet Efendi Caddesi, No:39/B Nizip-Gaziantep).

K-6: POLAT, Mustafa (1978). Çul ustası (Şıhlar Mahallesi, İzzet Efendi Caddesi, No:39/B Nizip-Gaziantep).

K-7: DANAĞLU, Ali (1966). Palan ve eyer ustası (Boyacı Mahallesi, Bummuç Sokak, no:12, Şahinbey-Gaziantep).

K-8: DANAĞLU, Mehmet (1972). Kedene ustası. (Şahinbey Mahallesi, Kalender Sokak, no:15, Şahinbey-Gaziantep).

K-9: KARAYEL, Mustafa (1959). Hamut ustası (Şahinbey Mahallesi, Kalender Sokak, no: 18/B, Şahinbey-Gaziantep).

Görseller

Görsel 1: İçine keçi kılı ve zeytinyağı konulmuş, çuvaldızı yağlamakta kullanılan ceylan boynuzu

Görsel 2: Kefene ve çuvaldızın kullanımı

Görsel 3: Çulun etek kısmının dikimi

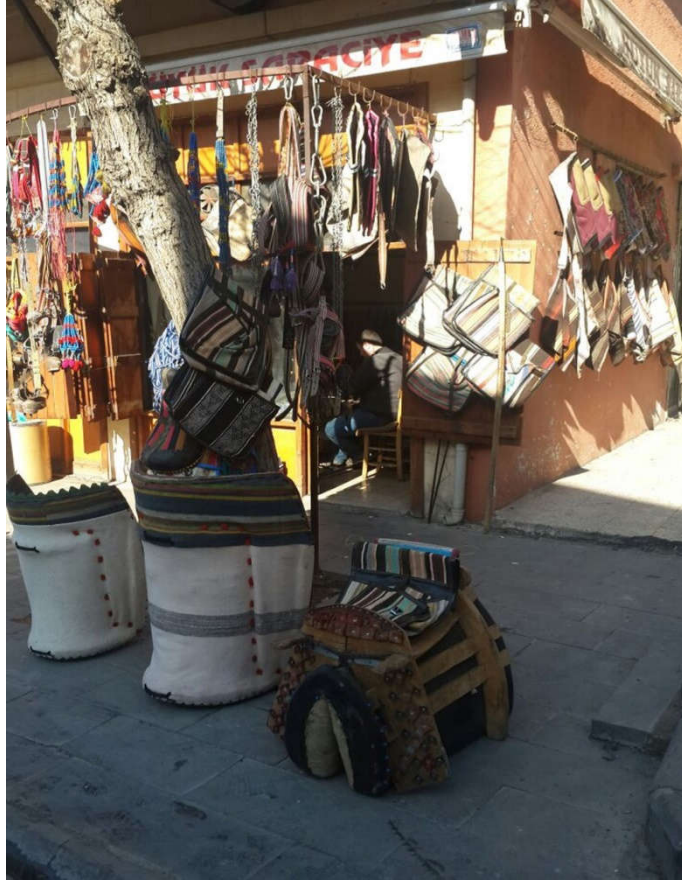

Görsel 4: Semer

Görsel 5: Palanın yandan görünümü

Görsel: 6: Farklı boylarda çullar ve semer

JSS

GAUN

ISSN 2149-5459

9 772149 545001

ISSN 1303-0094

9 771303 009007

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459